

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS
ZA LITERARNO ZGODOVINO
IN JEZIK

RAJKU NAHTIGALU

ZA OSEMDESETLETNICO

LJUBLJANA
X. LETNIK, 1-4
1957

SLAVISTIČNA REVIJA

Izdajajo

Slavistično društvo v Ljubljani

Inštitut za slovenski jezik pri Slovenski akademiji

Inštitut za literaturo pri Slovenski akademiji

Uredniški odbor: TINE LOGAR, RAJKO NAHTIGAL, ANTON OCVIRK,
FRANCE TOMSIC, JOSIP VIDMAR

Ta letnik sta uredila TINE LOGAR in FRANCE TOMSIC

Rokopisi naj se pošiljajo odgovornemu uredniku ANTONU OCVIRKU,
Murnikova 24, Ljubljana

Reklamacije in naročila sprejema Državna založba Slovenije

Tisk Triglavske tiskarne v Ljubljani

SLAVISTIČNA REVUJA

ČASOPIS
ZA LITERARNO ZGODOVINO
IN JEZIK

RAJKU NAHTIGALU
ZA OSEMDESETLETNICO

LETNIK X
1957
LJUBLJANA

C 91191
+

91191

P. O. 14/1958

Uredniški odbor

TINE LOGAR
RAJKO NAHTIGAL
ANTON OCVIRK
FRANCE TOMSIČ
JOSIP VIDMAR

Ta letnik sta uredila

TINE LOGAR in FRANCE TOMSIČ

Izdajajo

SLAVISTIČNO DRUŠTVO V LJUBLJANI
INSTITUT ZA SLOVENSKI JEZIK
INSTITUT ZA LITERATURE
PRI SLOVENSKI AKADEMIJI

Založnica

DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE V LJUBLJANI
Za založbo odgovoren Ciril Vidmar

Tiska

TRIGLAVSKA TISKARNA V LJUBLJANI

KAZALO

RAZPRAVE

<i>France Tomšič, Ljubljana: Prof. dr. Rajko Nahtigal — osem-desetletnik</i>	1
<i>Anton Slodnjak, Ljubljana: Naš jubilant in literarna zgodovina</i>	10
<i>Dr. France Grivec, Ljubljana: Vselenskij — sobornyj</i>	14
<i>André Vaillant, Paris: Les citations des Écritures dans le Suprasliensis et le Clozianus</i>	34
<i>Ivan Grafenauer, Ljubljana: Človeška stavbna daritev v slovenski narodni pripovedki in pesmi</i>	41
<i>Josef Vašica, Praha: K lexiku Zakona sudného ljudem</i>	61
<i>Václav Machek, Brno: Slavische Verba mit suffixalem sk</i>	67
<i>Józef Trypućko, Uppsala: Stesl. radoštami i pokrewne</i>	81
<i>Dr. Milivoj Pavlović, Beograd: Romanskog tipa nastavak -ule u debarskom dijalektu</i>	94
<i>Д.м. Чижевский, Heidelberg: К стилистике старо-русской литературы Kenningar?</i>	102
<i>R. Jakobson, Cambridge, Mass.: Стихотворные цитаты в великоморавской агиографии</i>	111
<i>Emil Georgiev, Sofija: »Книгите« на славянския просветител Константин-Кирил, преведени от неговия брат Методий на славянски (старобългарски) език</i>	119
<i>Arturo Cronia, Roma: »Glagolitica Jadertina« del secolo XVII</i>	129
<i>В. И. Борковский, Москва: Условные предложения с союзом аже в древнерусских грамотах</i>	145
<i>Maximilian Braun, Göttingen: Das Sprachgefühl</i>	153
<i>W. K. Matthews, London: The phonemes of tenth-century East Slavonic in the light of Byzantine evidence</i>	160
<i>F. Bezljaj, Ljubljana: Pozabljene besede (sloven. »sovatna«; sloven. »smet«)</i>	172
<i>B. O. Unbegaun, Oxford: Le nom de la boussole en russe</i>	179
<i>K. Horálek, Praha: K problému veršové intonace</i>	185
<i>J. Matl, Graz: Neue Beiträge zur Kopitar-Biographie</i>	194

<i>K. Horálek, Praha: K problému veršové intonace</i>	185
<i>J. Matl, Graz: Neue Beiträge zur Kopitar-Biographie</i>	194
<i>Miodrag Ibrovac, Beograd: Kopitar et Charles-Benoit Hase</i> ..	211
<i>B. Купарский, Helsinki: Ещё о колебаниях ударения в русском литературном языке</i>	214
<i>Josip Badalić, Zagreb: »Slovo o polku Igoreve« en traduction croate</i>	217
<i>Linda Sadnik, Graz: Akzentstudien</i>	230
<i>Joban Vuković, Sarajevo: La valeur d'aspect particulière à l'aoriste de certains verbes d'état en serbocroate</i>	237
<i>Horace G. Lunt, Cambridge, Mass.: Ligatures in Old Church Slavonic Glagolitic Manuscripts</i>	253
<i>Rudolf Aitzetmüller, Graz: Über einige Šestodnev-Handschriften</i>	268

NOTES ET DOCUMENTS

<i>Irmgard Mahnken, Göttingen: Die Personennamen des mittelalterlichen Patriziats von Dubrovnik als Quelle zu ethnographischen Untersuchungen</i>	279
<i>R. Kolarič, Ljubljana: Règlement de mouture slovène de 1814</i>	296
<i>Rudolf Jagoditsch, Wien: R. Nahtigals Beitrag zur Igorlied-Forschung</i>	306
<i>Rudolf Jenč, Budyšin: Južnosłowjenjo a Južnosłowjanska we lužiskoserbskej literaturje</i>	315
<i>Gregor Čremošnik, Ljubljana: Trebnje</i>	325
<i>Clara Thörnqvist, Göteborg: Alfred Jensen et les Slovènes</i> ...	327
<i>N. Preobraženskij, Ljubljana: Bleiweis à côté de Prešeren</i>	330
<i>Zdeněk Hampejs, Praha: Bibliographie des travaux de Petar Skok, publiés dans les revues et mélanges tchèques</i>	332
<i>F. Jakopin, Ljubljana: Les œuvres du prof. Rajko Nahtigal depuis 1948</i>	333

SOMMAIRE

ARTICLES DE FOND

<i>France Tomšič, Ljubljana</i> : Le quatre-vingtième anniversaire du Professeur Rajko Nahtigal	1
<i>Anton Slodnjak, Ljubljana</i> : Le Prof. Nahtigal et l'histoire littéraire	10
<i>Dr. France Grivec, Ljubljana</i> : Vselenskiĵ — sobornyj	14
<i>André Vaillant, Paris</i> : Les citations des Écritures dans le Suprasliensis et le Clozianus	54
<i>Ivan Grafenauer, Ljubljana</i> : Les sacrifices humains lors de la construction de bâtiments dans les contes et les chansons populaires slovènes	41
<i>Josef Vašica, Praha</i> : K lexiku Zakona sudného ljudem	61
<i>Václav Machek, Brno</i> : Slavische Verba mit suffixalem <i>sk</i>	67
<i>Józef Trypućko, Uppsala</i> : Stesl. radoštami i pokrewne	81
<i>Dr. Milivoj Pavlović, Beograd</i> : Le suffixe de type roman <i>-ule</i> dans le dialecte de Debar	94
<i>Д.м. Чижевский, Heidelberg</i> : К стилистике старо-русской литературы. Kenningar?	102
<i>R. Jakobson, Cambridge, Mass.</i> : Стихотворные цитаты в великоморавской агиографии	111
<i>Emil Georgiev, Sofija</i> : »Книгите« на славянския просветител Константин-Кирил, преведени от неговия брат Методий на славянски (старобългарски) език	119
<i>Arturo Cronia, Roma</i> : »Glagolitica Jadertina« del secolo XVII	129
<i>В. И. Борковский, Москва</i> : Условные предложения с союзом <i>ажѣ</i> в древнерусских грамотах	145
<i>Maximilian Braun, Göttingen</i> : Das Sprachgefühl	153
<i>W. K. Matthews, London</i> : The phonemes of tenth-century East Slavonic in the light of Byzantine evidence	160
<i>F. Bezljaj, Ljubljana</i> : Mots oubliés (slovène » <i>sovatna</i> «; slovène » <i>smet</i> «)	172
<i>B. O. Unbegaun, Oxford</i> : Le nom de la boussole en russe	179

<i>K. Horálek, Praha: K problému veršové intonace</i>	185
<i>J. Matl, Graz: Neue Beiträge zur Kopitar-Biographie</i>	194
<i>Miodrag Ibrovac, Beograd: Kopitar et Charles-Benoit Hase</i> ..	211
<i>V. Кунарский, Helsinki: Ещё о колебаниях ударения в русском литературном языке</i>	214
<i>Josip Badalić, Zagreb: »Slovo o polku Igoreve« en traduction croate</i>	217
<i>Linda Sadnik, Graz: Akzentstudien</i>	230
<i>Jovan Vuković, Sarajevo: La valeur d'aspect particulière à l'aoriste de certains verbes d'état en serbocroate</i>	237
<i>Horace G. Lunt, Cambridge, Mass.: Ligatures in Old Church Slavonic Glagolitic Manuscripts</i>	253
<i>Rudolf Aitzetmüller, Graz: Über einige Šestodnev-Handschriften</i>	268

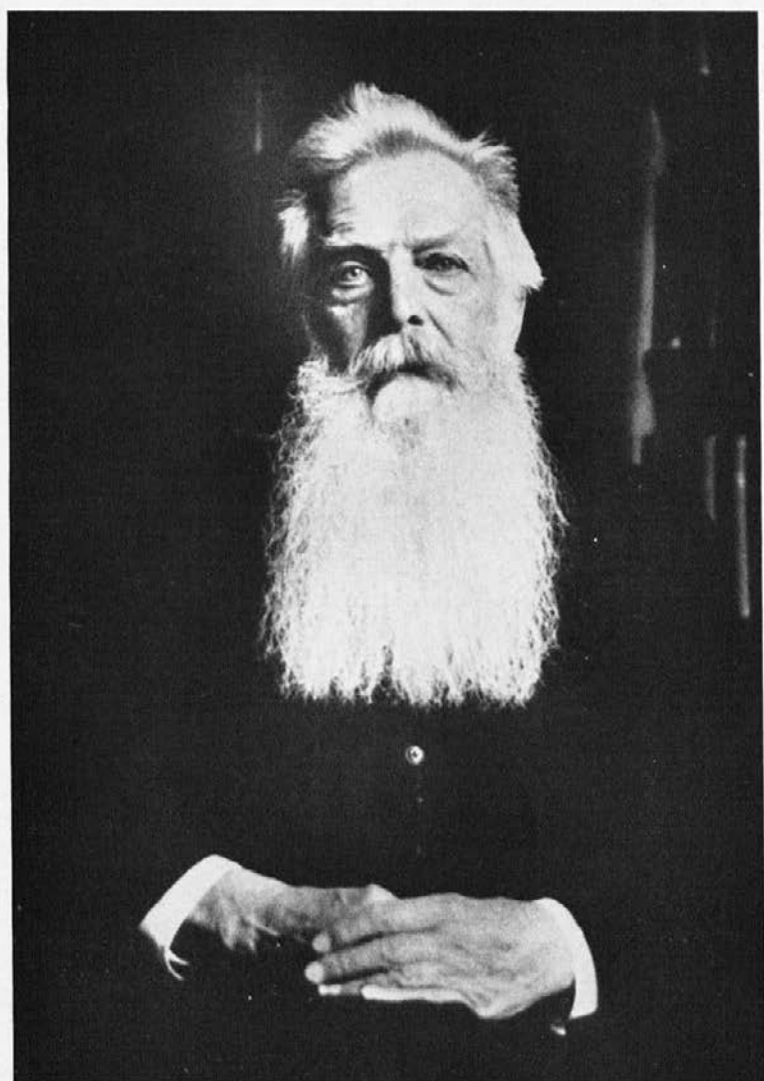
NOTES ET DOCUMENTS

<i>Irmgard Mahnken, Göttingen: Die Personennamen des mittelalterlichen Patriziats von Dubrovnik als Quelle zu ethnographischen Untersuchungen</i>	279
<i>R. Kolarič, Ljubljana: Règlement de mouture slovène de 1814</i>	296
<i>Rudolf Jagoditsch, Wien: R. Nahtigals Beitrag zur Igorlied-Forschung</i>	306
<i>Rudolf Jenč, Budyšin: Južnosłowjenjo a Južnosłowjanska we lužiškoserbskej literaturje</i>	315
<i>Gregor Čremošnik, Ljubljana: Trebnje</i>	325
<i>Clara Thörnqvist, Göteborg: Alfred Jensen et les Slovènes</i> ...	327
<i>N. Preobraženskij, Ljubljana: Bleiweis à côté de Prešeren</i>	350
<i>Zdeněk Hampejs, Praha: Bibliographie des travaux de Petar Skok, publiés dans les revues et mélanges tchèques</i>	332
<i>F. Jakopin, Ljubljana: Les œuvres du prof. Rajko Nahtigal depuis 1948</i>	333

AKADEMIKU
PROF. DR. RAJKU NAHTIGALU

ZA OSEMDESETLETNICO

PRIJATELJI IN UČENCI

Prof. dr. Rajko Nahtigal

France Tomšič

PROF. DR. RAJKO NAHTIGAL
OSEMDESETLETNIK

Ni lahko govoriti o jubilanu prof. Nahtigalu, ne da bi ponavljali to, kar so s priznanjem in spoštovanjem zapisali o njem pred desetimi in dvajsetimi leti. Hvaležni moramo biti, da je tudi on postal deležen tiste srečne usode, ki je doslej že neredkim pomembnim slavistom naklonila častitljivo starost, njemu pa še posebej to, da lahko ob svoji osemdesetletnici, potem ko mu je življenje zadalo mnogo bridkih udarcev, z zadovoljstvom in zadoščenjem gleda na plodove svojega več kakor polstoletnega znanstvenega dela, ne samo kot pasiven opazovalec, ampak da s skušnjami in modrostjo sivih let in z občudovanja vrednim znanjem in spominom, kolikor mu moči dopuščajo, še zmerom aktivno posega v samo delo in z zanimanjem sledi življenju.

Na slavistični študij se je prof. Nahtigal pripravljaj že na gimnaziji in je na univerzo prinesel dobršno mero znanja o fonetiki, stari cerkveni slovanščini in indoevropski primerjalni slovnici. Med visokošolskimi učitelji je nanj prav gotovo najodločilneje vplival V. Jagić, saj je iz mladega študenta nastal po njegovem zgledu in ob njegovem vodstvu velik slovanski filolog, ki po trdnem in obsežnem znanju, zlasti pa po solidni delovni metodi ne zaostaja za velikimi slavisti Dobrovskim, Kopitarjem, Miklošičem in Jagićem. Pri njem nam zbuja začudenje okoliščina, da si je že kot zelo mlad človek ustvaril sistem znanstvenega dela in ga ohranil v pozna leta svojega življenja. Njegovo prvo večje slavistično delo Ein Beitrag zu den Forschungen über die sogenannte »Besêda trehъ svjatitelej« (JA 23, 24) kaže v bistvu iste lastnosti, ki so značilne za njegova najbolj zrela dela, n. pr. Slovo o polku Igořevê (1954). Predvsem zbuja pozornost skrbna priprava, obsežnost in izčrpnost zbranega materiala, natančno poznanje literature, kritična analiza in presoja dotodanjih del o obravnavanem predmetu, nato pa lastna sodba in sklepi, oprti na skrbno pripravljeno dokazovanje, koder mu pa

zbrano gradivo ne daje zadosti trdne podlage, formulira svoje sklepe kot hipotezo z določeno mero verjetnosti.

Naravno je, da je Nahtigal kot Jagičev učenec postavil v središče svojega znanstvenega zanimanja staro cerkveno slovanščino, ob njej pa ruščino. Prva dela s tega področja je napisal v svojih dunajskih in ruskih letih; sem sodijo kritika Goetzove zgodovine slovanskih apostolov Konstantina in Metoda, disertacija o »besedi treh svetcev« in študija o sledovih starocerkvenoslovanskega parimejnika v hrvaški glagolski literaturi. Ta dela so med slavisti zbudila pozornost in so za avtorja še posebno pomembna, ker jih je napisal kot študent oziroma ob zaključku svojega akademskega študija. Preden je spet objavil pomembnejše razprave o stari cerkveni slovanščini, je minilo dvajset let. Po Štrekljevi smrti je namreč prevzel na graški univerzi slavistično stolico s posebnim ozirom na slovenski jezik in književnost, zato so stopila v ospredje slovenistična vprašanja; vendar si je tudi sedaj izbral področje iz neposredne bližine stare cerkvene slovanščine. Plod teh let se kaže v ciklu razprav *Freisingensia* I—IV. Brižinski spomeniki ga zanimajo kot filologa-etimologa (razlaga besed »v *uzmazi* — v *uzmastve*«, s tem v zvezi razvozljuje etimologijo besede *prešuštvo*), kot lingvista (razprava o nosnih vokalih) in kot zgodovinarja (važnost neslovenskega besedila za lokalizacijo spomenikov in čas njihovega nastanka).

Nahtigalova ljubljanska doba (od leta 1919 dalje) se razločno deli na dva dela. Prvo obdobje (do leta 1925) je, kakor kaže bibliografija, precej razgibano. Sledi desetletje, ko ne publicira skoraj nič. To so leta, ko študira in zbira gradivo za svoja velika dela tako s področja stare cerkvene slovanščine kakor stare ruščine in primerjalne slovanske slovnice. Pa še nekaj izpolnjuje ta le na videz prazna leta: v tem času profesor Nahtigal organizira in urejuje svoj slovanski seminar (današnji inštitut za slovansko filologijo), pomaga ustanoviti in vodi Znanstveno društvo za humanistične vede, se udeležuje pripravljanih del za ustanovitev Slovenske akademije znanosti in umetnosti ter z uredniškim delom vzdržuje slovenski slavistični tisk (*Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, Razprave Društva za humanistične vede*). Vrsta novih publikacij se sproži, tik preden slavi šestdesetletnico svojega življenja in skoraj štiridesetletnico znanstvenega delovanja, in sega skoraj prav do njegove osemdesetletnice.

V prvem obdobju ljubljanskih let je za Nahtigala prav gotovo najbolj značilna razprava *Doneski k vprašanju o postanku*

glagolice (RDHV I). V tej razpravi se je spustil na komplicirano področje glagolske paleografije. Tukaj pa tudi pozneje, ko razpravlja o podobnih problemih (n. pr. Rekonstrukcija treh starocerkvenoslovanskih izvornih pesnitev, RAZU I, Nekaj pripomb k pretresu Hrabrovega spisa o azbuki Konstantina-Cirila, SR I), zavzema čisto jasno stališče: Konstantin je kot genialen jezikoslovec in izobražen poznavalec orientalnih pisav in jezikov ustvaril glagolico na podlagi grškega alfabeta; koder se je odmaknil od tega glavnega vira, ni tega storil zato, da bi slepo in brez načrta posnemal druge tuje pisave, ampak je tam, kjer grška črka po svoji glasovni vrednosti ni bila primerna fonetični naravi slovanskega glasu, poiskal primernejši znak v hebrejsko-samaritanskem alfabetu. S tem fonetičnim paralelizmom razlaga, ponekod zelo prepričljivo, drugod pa zaradi posebne narave obravnavanega predmeta manj sprejemljivo, orientalni izvor posameznih starocerkvenoslovanskih črk ali pa s paleografsko analizo pojasnjuje pomen negrških elementov v tako imenovanem grškem delu glagolice. Ta razprava je zaradi aktualne snovi in svojevrstne obravnave zbudila med strokovnjaki slavisti veliko pozornost.

Nič manj pomembna kot prva je druga razprava s področja stare cerkvene slovanščine *Starocerkvenoslovanski evhologij* (RDHV II). V njej je Nahtigal podrobno analiziral odlomek sinajskega glagolskega služebnika in sinajski zbornik glagolskega trebnika (tako imenovanega sinajskega evhologija), in sicer tako glede na paleografijo in grafiko kakor glede na morfologijo, sintakso in besedni zaklad, ter dognal, da sta oba, odlomek in zbornik, celota starobizantinskega evhologija, ki je bil v staro cerkveno slovanščino preveden še v moravskopanonski epohi starocerkvenoslovanskega pismenstva. Ob tej priložnosti je v latinski transkripciji objavil odlomek služebnika in za lažjo znanstveno uporabo dodal še index verborum ter tablico glagolskih znakov. To obsežno in temeljito razpravo moramo šteti kot pripravo za epohalno izdajo celotnega spomenika. Dobrih petnajst let pozneje je izdal v dveh delih *Sinajski evhologij*, in sicer v I. delu fotografski posnetek na podlagi originalnih fotografij celotnega kodeksa, ki jih je bil dobil s Sinaja, v II. delu pa cirilski prepis z izčrpnim kritičnim aparatom. S to moderno in zelo skrbno pripravljeno izdajo je napravil slavistiki neprecenljivo uslugo. Drugi starocerkvenoslovanski spomeniki so bili namreč dostopni v zanesljivih izdajah (gl. uvod *Sinajskega evhologija* I), le *Sinajski evhologij* je bil na voljo samo v znanstveno ne-

natančni Geitlerjevi izdaji; serija izdaj ruske akademije znanosti pa se je leta 1922 s Severjanova Sinajskim psalterjem zaustavila tik pred objavo Sinajskega evhologija. Prof. Nahtigal v uvodu I. dela upravičeno zatrjuje, da »slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani dovršuje od ruske akademije znanosti započeto delo«. V načrtu izdaje tega spomenika je bil še tretji del, vendar razmere in leta avtorju žal niso dovolila, da bi dokončal tretjo knjigo, ki naj bi obsegala študijo o kodeksu in jeziku.

Paleografskim in tekstnokritičnim starocerkvenoslovanskim razpravam se po desetletnem presledku (1936) pridružuje knjiga *Starocerkvenoslovanske študije*. V nji Nahtigal razlaga nekatere težje besede iz Kijevskih listkov, Clozovega glagolita in evangelijev, med njimi obravnava znamenito besedo *potipêga*. O istih stvareh govori z nekaterimi dopolnili in novimi podatki pozneje še enkrat v knjigi *Uvod v slovansko filologijo* (1949). Prav na teh primerih hoče pokazati na pozitivne strani medsebojne povezave med lingvistično in filološko metodo. Klasičen zgled za to, kolikšne prednosti daje lingvistu temeljita filološka analiza materiala, je Nahtigalova razlaga besede *potipêga*; o njej obstoji cela literatura, mestoma zelo učena, ponekod pa tudi precej nenavadna. Nahtigal podaja dobro podprto etimologijo; upošteva razmere v Velikomoravski, kakor so razvidne iz Metodove homilije v Clozovem glagolitu, pisem papeža Janeza VIII. Koclju in iz poročil v obeh Žitjih, sklepa, da gre za specifično besedo iz severozahodne južne slovanske, ki prepisovalcem na jugu ni bila več razumljiva in od tod številne variante in kombinacije. Zanimiva je primerjava teh etimologij z avtorjevimi etimologijami o besedi *prešušto* (*Freisingensia* I, ČZN XII; ČJKZ III), kjer se kaže podoben način obravnave. Res je, da je verjetnejša Miklošičeva etimologija, zlasti še, če upoštevamo Ramovševe argumente (HG II, 305 ss.), vendar je treba občudovati pot in iznajdljivost, s katero Nahtigal na podlagi širokega slovanskega materiala zagovarja svojo tezo.

Z razpravo *Отъчъскы кнѣгы* (Razprave I, 1950) je posegel v vprašanje, kaj so to *otčъsky kněgy*, ki jih omenja Žitje Metodija XV. Odklanja tezo, da bi bil to prevod grškega paterika, saj bi bilo takšno delo namenjeno meniškemu premišljevanju, meništvo pa za Metoda v Velikomoravski ni bilo razvito. Opazka Metodovega biografata meri na knjigo takšne vrste, kakršne so n. pr. Glagolita Clozianus, Supraseljski zbornik ali kateri drugih homiliarjev. Prototip za Metodove *otčъsky*

knjigi vidi v Glagoliti Clozianus, ki je moral nastati že na Velikomoravskem. Pridružuje se tudi mnenju Fr. Grivca in A. Vaillanta, da je homilija neznanega avtorja, katere drugi del se je ohranil v tem spomeniku, Metodovo delo.

Manj številne so tiste razprave, v katerih se ukvarja s čisto gramatično stranjo stare cerkvene slovanščine, vendar tudi te po kvaliteti ne zaostajajo za drugimi. Najpomembnejša med njimi je razprava *Starocerkvenoslovanski imperativ s formantom a-ê* (Razprave II, 1944). V njej govori o imperativu primarnih glagolov I 5—7. V 2 tipa *kolête-kolâte*, ki se v slavistiki razlaga na dva načina, eni vidijo v njem dediščino iz prajezika, drugi pa mlajšo slovansko analogično tvorbo. Tudi Nahtigal vidi v njem analogijo, vendar prvi med vsemi, ki so se ukvarjali s tem problemom, pokaže na vlogo, ki jo je pri tem imela intonacija, in razkrije tudi pot, po kateri so šli inovacijski valovi tako v stari cerkveni slovanščini, zlasti v spomenikih z vzhodno-bolgarskega ozemlja, kakor tudi v srednji bolgarščini in maloruščini. Vprav ta primerjalna metoda, ki vodi do zanesljivih sklepov, daje razpravi še posebno ceno. Isti prijem se razodeva v razpravi *Starocerkvenoslovanski part. praes. act. grędęi: grędy* (Razprave II, 1944), dasi gre v tem primeru za razmeroma ožji problem.

Na prehodu med deli s specialno starocerkvenoslovansko tematiko in deli, ki zajemajo širši krog slovanske filologije in slovanske primerjalne slovnice, stoji knjiga *Akzentbewegung in der russischen Formen- und Wortbildung I* (Heidelberg 1922). Napisana je bila že 1912 in jo je naslednje leto prof. Murko sprejel v serijo *Slavica*, tisk pa se je zaradi tehničnih težav in vojnih časov zavlekel domala za deset let. Delo bi bilo moralo iziti v dveh delih: prva knjiga, ki naj bi iz obsežnega materiala s področja oblikoslovja in besedotvorja razbrala razvojne tendence, ki uravnavajo gibljivost ruskega naglasa, bi bila podlaga drugi, ki bi govorila o vprašanjih splošne ruske akcentologije v okviru celotne slovanske akcentologije. Delo je ostalo nedokončano, prva knjiga prinaša zelo obsežen in dobro dokumentiran material samo o ženskih ijevskih in moških samostalnikih. Prof. Nahtigal dela ni nadaljeval, svoje zanimanje za slovansko akcentologijo pa je izpričal še z oceno K. H. Meyerja *Slavische und indogermanische Intonation* (JF II).

Nahtigalovo največje, najtehtnejše, naravnost življenjsko delo so *Slovanski jeziki* (1938, 2. izdaja 1952). Sam imenuje to delo »kratek in plastičen oris tipa in strukture slovanskih jezikov«, dejansko pa gre

za pravo primerjalno slovnico slovanskih jezikov, obdelano na originalen način v dveh delih, in sicer se v koncentričnih krogih obravnava v predhistorični dobi praslovanščina (tukaj je vključena pravzaprav popolna starocerkvenoslovanska slovnica), v historični pa slovanski jeziki, vendar ne gre za paralelno prikazovanje teh jezikov, ampak za sintetičen oris zgodovinskega razvoja, prikazan pod skupnimi splošnimi vidiki. Pritrditi moramo avtorju, da takšne knjige Slovenci dotlej sploh še nismo imeli in da na tak način obdelane tudi drugi Slovani ne. Vrednost knjige zelo povzdiguje dodejana bibliografija glavnih del in spisov o slovanskih jezikih, ki je pregledno in praktično po vsebini porazdeljena na 12 poglavij. Slovanski jeziki so bili vsaj v prvi izdaji zamišljeni kot delo v več knjigah, prva knjiga obsega samo glasoslovje in oblikoslovje. Drugo izdajo je avtor v bistvu pustil nespremenjeno, jo je pa popravil in dopolnil, opustil pa je očitno misel na to, da bi napisal še besedotvorje in sintakso, ker je čutil, da mu leta in preskromna strokovna literatura ne dopuščata, da bi mogel ta tako težavna in obsežna področja podati v takšni razvojni povezanosti, kakor je to napravil pri fonetiki in morfolgiji.

Iz svoje bogate zakladnice je prof. Nahtigal zajel, ko je napisal *Uvod v slovansko filologijo* (1949), vendar z znatno skromnejšimi znanstvenimi nameni: napisal je priročnik, ki naj bi vpeljal študente slaviste v študij slovanske filologije, jim razjasnil pojem in obseg te znanosti in jim podal kratek kritični zgodovinski pregled dosedanjih orisov zgodovine slovanske filologije. Hoteč odpreti mladim slavistom vrata v študij slovanske filologije kar se dá na stežaj, se je v prvem delu omejil na najpotrebnejše, se je pa zato razmahnil v pripombah, ki skupaj z osebnim kazalom zavzemajo nič manj kot tri petine vsega dela. Te pripombe so prebogata zakladnica bibliografskih podatkov in stvarnih razlag, tako da je knjiga kljub nesorazmerju med tekstem in opombami zgleden in zelo uporaben študijski priročnik.

Iz podobnih nagibov kakor pravkar omenjeno delo je nastala knjiga *Ruski jezik v poljudnoznanstveni luči* (1946). Avtor je imel namen, pokazati moderno knjižno ruščino in v glavnih potezah obris njenega zgodovinskega razvoja, zlasti pa njeno razmerje do stare cerkvene slovanščine. Posebej je treba opozoriti na podatke v predgovoru o znanstvenem študiju knjižne ruščine po letu 1917 (omenja zlasti dela Obnorskega in Vinogradova) in o vulgarizaciji knjižnega jezika, dokler je ni zaustavila reforma v začetku tridesetih let.

V Ramovševi številki Slavistične revije je Nahtigal priobčil odlomek iz Slova o polku Igofevê (1950), štiri leta pozneje pa je izšla celotna njegova slovenska izdaja: *Staroruski ep Slovo o polku Igofevê* (1954). Kakor v drugih delih se je tudi tukaj izkazal kot samostojen delavec, še posebej, ker si ji zadal zelo težavno nalogo, ki jo more uspešno rešiti samo tisti, ki dobro pozna obsežno literaturo o Slovu in ki mu je do podrobnosti poznan zgodovinski razvoj ruskega jezika. Nahtigal je objavil tekst v štirih vzporednih kolonah: v prvem je besedilo po editio princeps iz leta 1800, v drugi rekonstrukcija epa v stari ruščini 12. stoletja, v tretji natančno akcentuirana transkripcija v latinici, v četrti pa slovenski prevod. Že sam ta način objave in možnost neposredne medsebojne primerjave dajejo njegovi izdaji prednost pred drugimi, tudi novejšimi izdajami Slova. Veliko preglavic delajo izdajateljem številna temna mesta v staroruskem tekstu; pojasnjujejo jih z različnimi filološkimi konjekturami, ki so bolj ali manj prepričljive ali pa samo do neke mere verjetne. Nahtigal prevzema po kritičnem pretresu interpretacije drugih avtorjev, kolikor se z njimi strinja, drugod pa gre svojo pot in predlaga utemeljene samostojne rešitve. Posebno pozornost zasluži rekonstrukcija teksta iz 16. stoletja, znanega iz dveh prepisov prav iz konca 18. stoletja. Ep sam je nastal v 12. stoletju in je ob prepisovanju do 16. stoletja doživel številne jezikovne spremembe. Nahtigal je skušal najprej iz jezika ohranjenega besedila izluščiti podobo stare ruščine 12. stoletja. Analiza jezika mu razkriva arhaizme v jeziku spomenika in prav ti arhaizmi mu dajejo smer za dosledno rekonstrukcijo. Rekonstruirani tekst je akcentuiral in zaznamoval pri tem ne samo mesto besednega poudarka, ampak tudi intonacijo. Pri tem pa se seveda odpira vprašanje, ali je stara ruščina tistega časa še poznala muzikalni poudarek oziroma v kakšnem obsegu, dalje, kako je z akcentskimi premiki in metatonijo, ki je združena s slabljenjem oziroma onemitvijo šibkih polglasnikov, in kako daleč je glede akcenta že segel vpliv morfološke analogije v okviru posameznih gramatičnih kategorij. To niso bila lahka vprašanja in Nahtigal se v nemalo primerih zateka h kompromisni rešitvi, da v posameznih besedah zaznamuje obojni naglas, arhaičnega in mlajšega. Marsikje je mogel naglas določiti le z različnimi kombinacijami, opira se na dognanja primerjalne slovanske akcentologije, in odkrito priznava, da je akcent, kakor ga je zapisal, v mnogih primerih samo hipotetičen. Nahtigalova izdaja Slova razodeva zelo skrbno pripravo in dolgo ter naporno delo, ki ga lahko uspešno opravi samo

tisti, ki mu je snov do podrobnosti znana in ki mu je delo takšne vrste res pri srcu. Poudariti pa je treba še to, da je takšno težavno in zahtevno delo opravil človek, ki so se mu leta nagibala že proti osemdesetim.

Delo drugačne vrste je prof. Nahtigal opravil, ko je za tisk pripravil jubilejno izdajo *Kopitarjevih spisov* (1944, 1945). Nadaljeval je s tem delo, ki ga je 1857 začel Miklošič s knjigo *B. Kopitars Kleinere Schriften*. Za izdajo svoje prve knjige je napisal obsežen uvod, v njem karakterizira Kopitarjevo delo in govori o njegovih zaslugah za nastanek in nadaljnji razvoj slavistične znanosti, riše pa tudi Kopitarja kot človeka; ob tej priložnosti graja znano okoliščino, da mnogi zaradi posebnih Kopitarjevih nazorov o moderni romantični poeziji nezasluženo postavljajo v senco njegovo znanstveno delo. Nahtigal je zbral članke Kopitarjeve srednje dobe (1818—1834), pri tem ni imel zmeraj lahke naloge, kadar je bilo ugotavljati Kopitarjevo avtorstvo. Razumevanje objavljenega gradiva je omogočil s komentarjem v obliki številnih, mestoma prav obsežnih opomb pod črto. Da bi bil v obeh knjigah zbrani material znanstveno kar se dá uporaben, je poskrbel za osebno, besedno, stvarno in zlasti za obsežno bibliografsko kazalo ob koncu knjige.

Da dopolnimo podobo jubilentovega znanstvenega dela, moramo omeniti še, kolikor se to ni že zgodilo, njegove etimološke razprave in članke, začeni z najbolj zgodnjo o Doberdobi (1917) pa do razprave o antičnem Pelso za Blatno jezero (1955) in o Svetovitu (1956). Premnoge od njih govorijo o onomastiki, v vseh pa se postavljajo resne, utemeljene etimologije, razodevajoče dobrega filologa in temeljitega lingvистa. Posebna vrsta Nahtigalovega dela so njegove biografije velikih slavistov (Kopitarja, Miklošiča, Jagića, Murka). Ko beremo te biografije, se zavedamo, kolikšna škoda je, da prof. Nahtigal, ki si je zbral velikansko znanje, ki ima pisateljski dar in ki je pol stoletja aktivno sodeloval v slavistiki, ni ob svoji lepo urejeni korespondenci napisal svojih spominov.

Kopitar in Miklošič sta v svojem znanstvenem delu oba kazala zanimanje za balkanske neslovanske jezike; tudi Nahtigal je šel po njihnih stopinjah, znan je njegov delež pri ustanavljanju pismene albansčine, viden zlasti v njegovem sodelovanju pri Pekmezijevi albanski slovnici (1908), pa tudi njegovi poznejši članki s tega področja, zlasti v Arhivu za arbanasku starinu, jezik i etnologiju (1923, 1925/1926).

Pogled na celotno delo kaže, da je prof. Nahtigal znanstvenik velikega formata, ki spada v vrste največjih slavistov. Zaoral je globoke

brazde, mimo katerih ne bo mogel nihče, ki se bo ukvarjal s slovansko filologijo. Zmeraj je iskal aktualnih tem in znal razrešiti najtrše probleme. Bil je zvest in samostojen delavec, zavedal se je vrednosti svojega dela, znal pa je tudi spoštovati in ceniti tuje delo. Tih in skromen v življenju živi v svojih delih kot velik znanstvenik.

Le Professeur Rajko Nahtigal est né le 14 avril 1877 à Novo Mesto. Après la mort prématurée du père, sa famille quitta cette ville pour se fixer à Ljubljana où Nahtigal termina ses études secondaires. De 1895 à 1900 il étudia les langues slaves et la philologie comparée à l'Université de Vienne où il eut pour maîtres les professeurs Jagić, Vondrák, Meringer et K. Jireček. En 1900 il partit comme boursier du Ministère de l'Education nationale pour la Russie où il resta jusqu'en 1902. Il fut promu au grade de docteur en 1901, pendant son absence. Après son retour, il enseigna le russe, d'abord comme docent, plus tard comme professeur, à diverses écoles supérieures de Vienne. En 1915, après le décès du Prof. Karl Štrekelj, il fut nommé professeur extraordinaire de philologie slave et notamment de langue et littérature slovènes à l'Université de Graz où il fut promu en 1917 au grade de professeur titulaire. En 1919, on l'appela à Ljubljana où il collabora activement à l'organisation de la jeune Université slovène qui lui donna la chaire de philologie slave générale et de vieux slave ecclésiastique. En 1955 il prit sa retraite et fut nommé directeur honoraire de l'Institut de philologie slave à l'Université de Ljubljana. Le Prof. Nahtigal a consacré le meilleur de ses efforts à la tâche d'élever les études slaves de cette jeune Université à un haut niveau scientifique; il portait toujours un vif intérêt à toutes les publications slovènes concernant la philologie slave. Il collabora aussi activement à la création de l'Académie slovène des sciences et des arts dont il devint le premier président.

La bibliographie de ses ouvrages a été publiée lors de son soixante-dixième anniversaire dans la «Slavistična revija» I (1948), 100—105. La bibliographie de ses œuvres récentes se trouve dans le tome présent de cette revue.

Anton Slodnjak

NAŠ JUBILANT IN LITERARNA ZGODOVINA

»Nahtigala drže za pusteža — to ni! Treba ga je dobro poznati, treba prenesti njegovo učeno razkladanje slovenske slovnice, treba ga je navesti na kak drug pogovor, in jaz mislim, da se ne bode nihče dolgočasil poleg njega. In glavna stvar je, on je navdušen ne le za svojo znanost, ne, ampak tudi za druge stvari, druge znanosti, politiko, filozofijo, estetiko itd.«

(Dragotin Kette, 1896)

Z gornjimi besedami je označil dvajsetletni, izredno nadarjeni pesnik devetnajstletnega sošolca, mnogo obetajočega jezikoslovca. Te označitve se spomnim, odkar jo poznam, kadarkoli srečam v mislih ali v resnici našega dragega učitelja in jubilaranta. In zdi se mi tako tehtna, da sem jo moral postaviti na začetek teh spominskih besed o Nahtigalovem razmerju do literarne zgodovine. Saj je prav tista širina občeskulturnega zanimanja, ki jo je bil opazil Kette pred več kakor šestdesetimi leti na svojem sošolcu, napravila iz Nahtigala ob njegovi nadarjenosti in marljivosti jezikoslovno avtoriteto, ki jo spoštuje vesoljna slavistika, in mu omogočila, da si je pridobil široko občo kulturo ter da je uspešno posegel — četudi tako rekoč mimogrede — na nekatera področja literarne zgodovine.

Nahtigalovo pojmovanje nalog in metod te znanosti sta določala zlasti dva njegova akademska učitelja: Jagić in Murko. Prvi ga je učil reševati probleme starocerkvenoslovanskega pismenstva, drugi ga je vodil v svet novejših in novih slovanskih literatur. In že v prvih svojih znanstvenih poskusih in javnih nastopih rešuje Nahtigal probleme s področja obeh teh kompleksov. Prvo znanstveno kritiko in svojo disertacijo je posvetil starocerkvenoslovanskemu pismenstvu, s prvim javnim predavanjem pa je posegel v zgodovino slovanske romantike. Slovesni govor o Prešernu za vseslovansko akademijo na Dunaju 1900 je sestavil v duhu Murkovih predavanj o južnoslovanski romantiki (1897/98), vendar je izpričal v njem tudi samostojno proučevanje in razmišljanje.

Čisto sodobno zvene n. pr. njegove besede o analognem razvoju Puškina in Prešerna od romantike k realizmu. Tudi njegovih misli o Prešernovem pomenu za slovenski narodni in kulturni prerod, o umetniški vrednosti Poeziji ter o njihovem slovanskem značaju niso čas in nadaljnja raziskovanja skoraj v ničemer spremenila.

Naravno je bilo, da so takšni literarnozgodovinski pogledi mogli zvezati Nahtigala z nekoliko mlajšim estetom in literarnim zgodovinarjem Ivanom Prijateljem v nerazdružnem prijateljstvu. Zdi se, da je prišlo tedaj med njima do nekakšne delitve prihodnjih znanstvenih področij in smeri, Nahtigal si je izbral Jagičevo, Prijatelj Murkovo pot. Kljub temu je občudoval hamletovsko razpoloženi Prijatelj nekoliko let pozneje skoraj z rahlo zavistjo, kako neprisiljeno je Nahtigal proučeval svojo stroko in pri tem ohranjal »milo neprecenljivo veselje nad vsem pisanim kalejdoskopom življenja«.

Toda osnovno filološko in lingvistično zanimanje in iz njega izvirajoči študijski in poklicni načrti so vodili Nahtigala od tistih problemov, ki so vznemirjali Prijatelja. Hotel je postati slavist Jagičeve vrste. Življenje pa ga je prisililo, da se je moral do 1913 ukvarjati s praktičnim poučevanjem ruskega jezika. Profesura v Gradcu od 1913 do 1918, ki je imela v študijskem programu poudarek na slovenskem jeziku in slovstvu, bi ga bila mogla spet zblížiti z literarnozgodovinskimi problemi, vendar se to v tej dobi vsaj na zunaj ni pokazalo. Preko proučevanja Brižinskih spomenikov (Freisingensia I—IV) je stremel zdaj za reševanjem vprašanj starocerkvenoslovanskega jezika in pismenstva in primerjalne slovnice slovanskih jezikov.

Tem vprašanjem je posvetil na ljubljanski univerzi (od leta 1919 do 1952) poglobitno skrb in pri tem dosegel, kakor je splošno znano, najlepše in najtrajnejše znanstvene uspehe. Kljub izrazito filološko-lingvističnemu značaju delovanja v tej svoji »zlato dobi« je Nahtigal v tem času priobčil nekaj del, v katerih se družijo metode in cilji izrazitega filologa in lingvista z nekaterimi metodami in cilji literarnega zgodovinarja. To so dela, v katerih je opravil važne tekstno-kritične, editorske in komentatorske posle.

Pri tem ostaja na strani Nahtigalova edina tipično slovenskemu literarnozgodovinskemu problemu posvečena razprava *Prezrta izdaja I. I. Sreznoveškega slovenskih narodnih pesmi »Mlada Breda« in ziljskega »reja«* (SJ III [1904], 28—44). Delo je namreč iz neznanih razlogov ostalo torzo in ne reši kljub jasno in trdno zastavljenemu cilju niti prvega od

obeh naznačenih problemov. Prav tako ne upoštevamo v tej zvezi Nahtigalovih obeh orisov M. Murkovega življenja in dela (LZ 1921 in DS 1935), dasi je iz prvega razvidno jubilentovo pojmovanje duha in nalog literarne zgodovine. O knjigi *Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen* in njenem avtorju namreč sodi na nekem mestu takole: »Murkova knjiga je res literarna zgodovina s kulturnozgodovinskim ozadjem in primerjalno literarnohistorično metodo. Sledi predvsem za idejami...« Na tem mestu nam gre samo za deli: a) *Jerneja Kopitarja spisov II. del*, 1. in 2. knjiga (1944—1945) in b) *Staroruski ep Slovo o polku Igořevoč*, 1954.

Izdaja Kopitarjeve znanstvene in polemične publicistike iz dobe 1818—1834 v dveh knjigah je pa izrazito literarnozgodovinsko delo, ki ga je Nahtigal opravil res z dušo filologa v najhujših dneh lastnega in narodnega življenja, a po vseh pravilih tekstno-kritične edicije. V Predgovoru k prvi knjigi je tehtno utemeljil potrebo, da se nadaljuje in izpolni to, kar je Miklošič pričel s knjigo *Barth. Kopitars Kleinere Schriften*. Obenem je poskušal dati pobudo za ponovno ocenitev Kopitarjeve osebnosti in prispevati nekaj črt k pravičnejšemu orisu njegovega duhovnega obraza, kakor ga je po njegovem mnenju podala slovenska literarna zgodovina. S tem je pokazal na pereči in nadvse zanimivi problem slovenske kulturne in literarne zgodovine, ki prerašča v temeljna vprašanja o tem, kakšne duhovne in materialne sile so pospeševale in ovirale nacionalno in kulturno oblikovanje slovanskih narodov v prvi polovici 19. stoletja.

Teh vprašanj seveda Nahtigal v Predgovoru ni mogel, niti ni hotel reševati. Očitno pa je, da se bliža Kopitarju predvsem z vidika njegove filološke genialnosti in iniciativnosti in da skuša njegova sporna in negativna dejanja razložiti in opravičiti z njegovimi velikanskimi znanstvenimi zaslugami. Tak postopek je razumljiv, vendar ni zadosten, da bi nas mogel privedi v središče Kopitarjeve bujne in kontradiktorne osebnosti ter nam pojasniti njene številne nepričakovane in na videz protislovne izbruhe. Marsikaj kaže na to, da Kopitarja niso vodili samo znanstveni genij, ljubezen do slovanstva in vdanost političnim in socialnim koncepcijam avstroslavizma, marveč še neke druge notranje in zunanje sile.

Za nadaljnji in poglobljeni študij Kopitarjeve osebnosti in dejavnosti je Nahtigalova izdaja nadvse dragoceno pomagalo. Kronološka razvrstitev člankov in razprav, bogate podčrtne opombe bibliografskega

značaja s kratkimi biografskimi in filološkimi komentarji, ki jim slede na koncu obeh knjig še posebni »dodatki« in bogata osebna in literaturna kazala, olajšujejo branje mestoma težkega besedila in odkrivajo nepri-siljeno poglobitve črte Kopitarjeve osebnosti. Včasih zazveni v komen-tarjih polemični ton, a tudi sami bode tu pa tam ugovore, zlasti tam, kjer editor sicer opravičeno, vendar preveč enostransko brani Kopitarja pred kritiko slovenskih literarnih zgodovinarjev.

Kljub temu ni težko priznati, da je Nahtigal s to izdajo izredno koristil literarni zgodovini in da je njegovo delo tudi z njenega stališča zgledno. Ne samo da silijo njegove opombe literarnega zgodovinarja k ponovnemu razmišljanju o že ustaljenih pogledih in trditvah, tudi čisto tehnična plat njegove izdaje deluje zaradi svoje kritičnosti vzpodbudno in poučno.

Tak širši radij ima tudi Nahtigalova prireditev Slova o polku Igo-řevč. Ideja »filološke prireditve samostojne rekonstrukcije ... s fonetično transkripcijo ... in pojasnili v Uvodu, komentarju in bibliografskih podatkih ter s popolnim slovarjem« je kljub Nahtigalovemu hotenju in pričakovanju rodila delo, ki ni samo zanimivo za literarnega zgodovi-narja, ampak ki kaže tudi izrazite literarnozgodovinske prijeme in poglede.

Tak je zlasti prvi del obširnega Uvoda, dasi obravnava Nahtigal tam le bibliografske in zgodovinske podatke ter se dotika vprašanja avtorja. Toda za njegovimi skopimi in treznimi besedami čutimo globoko ume-vanje pesnitve in veselje nad njenimi estetskimi vrednotami. Tudi prevod sam, dasi je »filološko usmerjen le za umevanje ruskega teksta«, razodeva nek polet. V komentarju zbude poleg jezikoslovnih in zgodovinskih razlag posebno zanimanje poizkusi, razjasniti nekatera temna mesta z opisom naravnih pojavov, ki bi bili utegnili biti avtorju pred očmi. Za slovenske literarne zgodovinarje je prav poučno Nahtigalovo prizade-vanje, da bi pokazal na odmeve, ki jih je vzbudila velika ruska pesnitev v slovenski literaturi. Opozorila na nekatere elemente Slova v Levsti-kovem Tugomeru so bila presenetljiva celo za komentatorja omenjene tragedije.

Glede na to je pač razumljivo, zakaj je Nahtigalovo znanstveno delo ljubo tudi slovenskim literarnim zgodovinarjem in zakaj mu hočejo s temi skromnimi besedami izraziti hvaležnost in vdanost ob njegovem častitljivem življenjskem jubileju.

Dr. France Grivec

VSELENSKIJ — SOBORNŲJ

Profesor dr. R. Nahtigal spada med tiste velike slaviste, ki so tako razgledani v staroslovenskem pismenstvu, da morejo z razumevanjem razlagati vsebinsko težje biblične, liturgične in dogmatične tekste, kakor spričujejo strokovne opombe v kritični izdaji Sinajskega evhologija (Euchologium Sinaiticum, Ljubljana 1941/2). Tam srečujemo izraze *všelenaja*, *sbornŲj* (poznejše *sobornŲj*), *katholikij*. Staroslovensko in cerkvenoslovansko rabo teh izrazov je nekoliko razložil ruski slavist A. Gezen.¹ A ostalo je še toliko nepojasnjenih vrzeli, da nova razprava o tem predmetu ne bo odveč.

V. Jagić in drugi slavisti so že večkrat opozorili na precizno natančnost prvotnih stsl. prevodov, združeno s tankočutno svobodnim prevajanjem. Posebej občudujejo natančno in svobodno prevajanje različnih pomenov istih grških izrazov v različnih besednih zvezah. A doslej še ni bilo opaženo, da se takšna natančnost in tankočutno svobodno prevajanje posebno odlično kaže v prvotnih stsl. prevodih grških izrazov, ki so predmet pričujoče razprave, medtem ko so poznejši staroslovenski in cerkvenoslovanski prevodi istih grških besed ali površni ali pa suženjski.

POMENSKI RAZVOJ GRŠKIH IZRAZOV IN PRVOTNI STAROSLOVENSKI PREVODI

Samostalnik *všelenaja*, prevod grškega *οικουμένη* (vseljena, naseljena, vesoljna zemlja) beremo že v najstarejših stsl. spomenikih, n. pr. v Glag. Cloz (I, 234 in 837; II, 76), Euch. Sinaiticum, v Supraseljskem rokopisu, v stsl. prevodu evangelijev, psalmov i. dr. Iz tega samostalnika je izveden pridevnik *všelenŲskŲj*, csl. in rusko *vselenskiŲj* (*οικουμενικός*).

V evangelijih se *všelenaja* ponavlja štirikrat, v drugih spisih NZ pa devetkrat. V grškem izvorniku je samostalnik nekolikokrat ojačen

¹ A. Gezen, Istorija slavjanskago perevoda simvolov very. Peterburg 1884, str. 90—102.

s pridevnikom $\delta\lambda\eta$ ali $\pi\acute{\alpha}\sigma\alpha$ (vsa), tako Lk 2, 1 in Mt 24, 14; Lk 4, 5 in 21, 26 pa je brez pridevnika, kar latinska Vulgata prevaja enkrat *orbis terrae*, enkrat pa *universus orbis* (21, 26).

Razen splošne rabe za vesoljni svet je grški samostalniki pomenil vesoljnost rimskega (Lk 2, 1) in bizantinskega cesarstva. *Vselenaja*, *vselenski j* kot častni pridevek bizantinskega cesarstva in patriarhata je bil vzhodnim slovanskim piscem do 15. stoletja dobro znan. V novejšem času pa je ta častni pridevek v tolikem nasprotju z obsegom, oblastjo in ugledom carigrajskega patriarhata, da stari zgodovinski obseg pridevnika *vselenski j* (srbsko *vaseljenski*) za carigrajskega patriarha ni več primeren in se od 15. stoletja običajno uméva v pomenu dejanske vesoljnosti, univerzalnosti.

Slovensko izražanje *vesoljen*, *vesoljnost* zveni le po zunanje podobno cerkvenoslovanskemu, ruskemu in srbskemu; dejansko je namreč nastalo iz slovenskega *ves voljni*, kakor opozarja Pleteršnikov slovar (II, 763 in 785). Tako so pisali starejši slovenski pisatelji do konca 18. stoletja tja do Japlja. Obliko *vesvoljni*, na *vsem voljnem svetu* so v preteklem stoletju skušali Raič, Cigale, Mencinger obnoviti, pa to so bili le osamljeni brezuspešni poskusi.²

Pridevnik *vselenski j* je v stsl. spomenikih redkejši nego samostalniki *vselenaja*, a sega gotovo nazaj v 9. stoletje. V ŽK 17 ima apostol Pavel naslov *učitel vselenski j* prevod grškega $\delta\iota\delta\alpha\sigma\kappa\alpha\lambda\omicron\varsigma\ \tau\eta\varsigma\ \omicron\iota\kappa\omicron\upsilon\mu\acute{\epsilon}\nu\eta\varsigma$, ki ga srečujemo pri Janezu Zlatoustem in pri drugih grških krščanskih piscih; ta Pavlov častni naslov se ponavlja v Supraselskem rokopisu v tam prevedenem govoru Janeza Zlatoustega.³ Podobne naslove pridevajo apostolu Pavlu tudi latinski krščanski pisci in liturgični teksti. V vzhodni Cerkvi imajo sv. Bazilij, Gregorij Nazianski in J. Zlatousti naslov *vesoljni učitelj* — *oikumenikòs didáskalos*.⁴ Zahodna Cerkev pa odlikuje posebno učene svetnike z naslovom *doctor ecclesiae*, *universalis ecclesiae doctor* s podobnim poudarkom vesoljnosti kakor vzhodni vesoljni učitelj.

Pridevniku *vselenski j*, *oikumenikos* je po pomenu soroden grški *katholikós*, nastal iz $\kappa\alpha\theta' \delta\lambda\omicron\upsilon\varsigma$ ($\delta\lambda\omicron\gamma$), t. j. glede na celoto, z ozirom na celoto, a ta ima tako svojski odtенок, da ga je težko natančno prevedeti; zato je nepreveden prešel celo v najbolj razvite književne jezike, tako v latinski

² Breznik v DS 1914, 21.

³ S. Severjanov, Supraselskaja rukopisj (1904) 488.

⁴ Grivec, O idejah in izrazih ŽK in ŽM. Razprave SAZU II (1944), 171.

jezik (*catholicus*) in v večino kulturnih jezikov. Posebni odtenek tega grškega pridevnika so čutili tudi oblikovalci starega cerkvenoslovanskega jezika in so sprejeli grški izraz v slovanski obliki, prvotno *katholikij*, pozneje včasih *kafolikij*, *katholičeskij*.

Grški pridevnik *katholikos* so rabili že stari grški pisci. Aristoteles je splošne pojme bistroumno imenoval *τὰ καθ' ὅλον*. Polybios (2. stoletje pr. Kr.) je s pridevnikom *καθολική* označil svojo občno zgodovino. V klasični in biblični grščini se rabi prislov *καθόλου* v pomenu splošno (universe), sploh, z nikalnico: sploh ne, nikakor ne. V vzhodnem rimskem in bizantinskem cesarstvu so ta pridevnik rabili celo kot naslov višjih finančnih uradnikov, ki so upravljali dohodke celih pokrajin.⁵ Krščanski pisci so ta grški pridevnik rabili že v 2. stoletju, včasih v najsplošnejšem pomenu (tako je Teofil Antiohijski v 2. stoletju govoril o splošnem vstajenju mrtvih), večinoma pa kot posebno označbo krščanske Cerkve, kar je vsaj že v 4. stoletju prešlo v veroizpovedne obrazce.

Staroslovenski prevajalci grških cerkvenih knjig so na značilni grški pridevnik zadeli najprej pri prevajanju liturgije sv. Bazilija in Janeza Zlatoustega. Konstantin-Ciril je poglobitve dele grške liturgije (mašo) prevel gotovo že leta 862 ali 863, pred odhodom v kneževino Moravsko. Najstarejši odlomek slovanske liturgije je ohranjen v glagolskem Sinajskem evhologiju. Tam prevedena molitev obsega prošnjo: *O vselenêj i o svetêj katholikii apostolscêj crkve*.⁶ Besedna zveza opozarja na neko razliko med pomenom pridevnikov *vselenъskijj* in *katholikij* ter na težavnost prevoda v druge jezike. Pa tudi ne glede na takšno besedno zvezo je Konstantin čutil različni odtenek v pomenu enega in drugega pridevnika, obenem je vedel, da je grški pridevnik ostal nepreveden ne le v vzhodnih kulturnih jezikih, marveč celo v latinščini. Ker se ta besedna zveza v liturgiji večkrat ponavlja, so bili tudi poznejši slovanski prevajalci, redaktorji in prepisovalci dovolj opozorjeni na različni pomen obeh pridevnikov.

Z druge strani je močno vplivala bizantinska raba pridevnika *oikumenikós* kot častni naslov bizantinskega patriarhata in cesarstva. *Vselenska* Cerkev bi torej pomenila bizantinsko Cerkev, bizantinski patriarhat; tak pomen pa nikakor ni spadal v krščansko veroizpoved in je

⁵ Gezen 90 omenja bizantinsko rabo; zgodovinar Evzebij pa v začetku 4. stoletja poroča o starejši vzhodni rimski rabi (Hist. Eccl. VIII, 11, 2).

⁶ R. Nahtigal, Euchologium Sinaiticum II, 345 (odlomek mašne liturgije); str. 54 pa v drugačni zvezi.

nasprotoval slovanskim težnjam po neodvisnosti od carigrajskega cesarja in patriarha. V ruskih rokopisih 14. in 15. stoletja se še ponavlja izražanje *vselenska Cerkev* in *vselenski patriarh* v pomenu *carigrajska Cerkev*, carigrajski patriarh; v istem pomenu se to izražanje rabi v nekaterih starih v Rusiji tiskanih liturgiĵnih knjigah.⁷

Cerkvena raba pridevnika *katholikós* je imela v prvih krščanskih stoletjih širši obseg nego poznejša. Od 2. do 5. stoletja je ta grški pridevnik imel tri različne pomenne. Pomenil je namreĵ: 1. pravo, pravoverno Cerkev, ki je ohranila celotno (*áλλος*) krščansko resnico v nasprotju s sektanti ali krivoverci (heretiki), ki so ohranili le del krščanskega nauka, pomešanega z zmotami; 2. prostor, hram božji, v katerem so se zbirali pravoverni kristjani; 3. vesoljno Cerkev.

V prvem pomenu rabi *katholikós* Ignacij Antiohijski (leta 107) v pismu smirenskim kristjanom (Smyrn. 8, 2) ter mnogi starokrščanski grški in latinski pisci. Prvi in drugi pomen je zgovorno pojasnjeval Ciril Jeruzalemski v znamenitih katehezah (18, 25 in 26), ohranjenih deloma tudi v stsl. prevodu, za njim pa sv. Avguštín. Oba pomena se rabita v starokrščanskih spisih od 2. stoletja dalje. Poleg tega se je v drugi polovici 2. stoletja ustalil še tretji pomen (vesoljna Cerkev), tako da so se vzporedno rabili in prepletali vsi trije pomeni. To je bolj ali manj prešlo v stsl. prevode starokrščanskih spisov.

Polagoma se je v vzhodnih patriarhatih razvil še *ĵetrti pomen*. Katoliška cerkev je pomenila *škofijsko*, stolno cerkev, ker je nekako vesoljno zbirališĵe vernikov in duhovščine. D u C a n g e v slovarju srednjeveške grščine (Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis. Lugduni 1688, I, 537) navaja za ta pomen tekste več srednjeveških grških piscev in spomenikov. Iz dobe od 5. do 8. stoletja so ohranjeni mnogi napisi in manjši spomeniki, v katerih katoliška cerkev pomeni *škofijsko* cerkev.⁸ Na nekaterih mestih je pomen manj doloĵen, ker bi ta pridevnik mogel pomeniti pravoverno cerkev (kot stavbo). Vzporedno pa je prilastek *katoliška* vĵasi pomenil *župnijsko* cerkev v nasprotju z zasebnimi hišnimi molilnicami (oratoriji). V tem pomenu je v 59. kánonu Trulske

⁷ Gezen 98 s.

⁸ H. Leclerque v arheološki enciklopediji Dictionnaire d'Archéol. et Liturgie II, 2624—39, navaja veliko takih spomenikov, pa brez zadostne kritike; ruski uĵenjak N. Glubokovski razlaga mnoge spomenike te vrste v pomenu *stolne cerkve*. Pravoslav. bog. enciklopedija IX (1908), 219, v ĵlanku *Katolikos* (pod ĵrto).

sinode (leta 692) odločeno, da se sme krst podeljevati le v *katoliških* cerkvah, ne pa v hišnih oratorijih. Zaradi večje jasnosti so v pomenu škofijske cerkve dodevali pridevnik *velika*. V carigrajskih liturgičnih koledarjih (synaxarion, prolog) pa sam pridevnik *velika* stalno pomeni patriarško cerkev sv. Sofije.⁹

Staroslovenski in poznejši esl. spomeniki z veliko verjetnostjo dokazujejo, da je pridevnik *katoliška*, *velika katoliška* cerkev od 9. stoletja dalje (v pomenu stavbe) pomenil *stolno* (škofijsko) cerkev. V tem pomenu se namreč značilni grški pridevnik tankočutno svobodno prevaja s *szbornaja* v smislu zbirališča vernikov in duhovščine. Tako beremo v zadnjem poglavju ŽM, da je bil Metod pokopan v *szbornéj* cerkvi, to je v svoji stolni, škofijski cerkvi. Isti staroslovenski pridevnik se v enakem pomenu ponavlja v starih ruskih esl. spomenikih. Pod grškim vplivom se zaradi večje jasnosti včasih dodeva pridevnik *velika*.¹⁰ Srbski menih Domentijan pa je še sredi 13. stoletja stolno cerkev označeval z grškim pridevnikom v slovanski obliki *katolikija*, na drugem mestu pa s pridevnikom *velika* (cerkev),¹¹ ker so bili Srbi tedaj v tesnejšem stiku z bizantinsko kulturo nego Rusi.

Vzporedno z ustaljenim razlikovanjem izrazov *katholikós* in *oikumenikós* se je že v prvih krščanskih stoletjih razvijala ohlapna raba brez razlikovanja obeh grških izrazov. Vesoljne cerkvene zборе so imenovali *oikumenične*, kar je prešlo tudi v latinščino in se ohranilo do danes (concilium oecumenicum, unitas oecumenica). V novejšem času se gibanje za zedinjenje krščanskih verskih skupin imenuje *oikumenično* gibanje. Z druge strani pa se je pridevnik *katholikós* zelo neprimerno rabil kot naslov predstojnika skupine samostanov, izven bizantinskega patriarhata pa kot naslov patriarhov ali vrhovnih metropolitov Armencev, Kaldejcev in Gruzincev, medtem ko se je patriarh bizantinskega cesarstva nazival *oikumenikós*.

Nedosledna bizantinska raba dveh pomenov istega pridevnika *oikumenikós*, enkrat v obsegu bizantinskega cesarstva in patriarhala, drugičkrat pa v obsegu vesoljne Cerkve, je z ene strani utemeljena, ker ta pridevnik res pomeni svetovno vesoljnost in v rabi za obseg bizantinskega

⁹ H. Delehaye, Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae (1902), 44, 48, 366 i. dr.

¹⁰ J. Sreznevski, Materialy dlja slovarja drevne-russk. jazyka III, 1, 647—651 (szbor, szbornaja).

¹¹ D. Daničić, Život sv. Simeuna i sv. Save (Biograd 1865), str. 325 in 264.

cesarstva izraža težnjo po svetovnem vesoljnem gospostvu. A takšna dvojna različna raba daje podlago in pobudo za mešanje cerkvene vesoljnosti in državne omejenosti. Iz tega bizantinskega zamenjavanja je izšla še manj primerna raba pridevnika *katholikós* kot službeni naslov armenških, kaldejskih in gruzinskih vrhovnih cerkvenih poglavarjev.

Po vsem tem je razumljivo, da poznejši staroslovenski ter cerkvenoslovenski prevajalci in prepisovalci niso mogli natančno ločiti različnih pomenov obeh značilnih grških pridevnikov in da so ju deloma še bolj zamenjavali nego Bizantinci. Ciril in Metod pa sta s tankočutnim razlikovanjem sorodnih grških pojmov posebno tukaj svoje bizantinske rojake prekosila. V liturgiĵnih tekstih sta grški izraz *katholikós* vztrajno ohranjala nepreveden. Metod je v staroslovenskem prevodu Hadrijanove poslanice *Slava v višnjih Bogu* (leta 869) ta grški pridevnik samo prilagodil staroslovenskemu pravopisu (katholikija, ŽM 8). V prevodu in predelavi bizantinskega nomokanona je isti grški pridevnik v pomenu *vesoljna* (Cerkev) na vseh mestih tako dosledno pustil nepreveden, da ga niti poznejši prepisovalci niso spreminjali. V najstarejšem ohranjenem rokopisu (13. stoletje) Metodovega prevoda beremo obliko *kafolikija*, medtem ko v starejšem rokopisu (11. ali 12. stoletje) nekaj desetletij mlajšega staroslovenskega prevoda drugega bizantinskega nomokanona na vseh mestih stoji prevod *szborvnaja*, ki je paĵ zelo primeren v pomenu *stolne cerkve*, kakor beremo v ŽM 17, nikakor pa ne v pomenu *vesoljne Cerkve*.

Staroslovenski prevod izredno značilnega grškega pridevnika v pomenu stolne cerkve (*szborvnaja*) je tako natanĵen in obenem svoboden, da spada v vrsto najodličnejših prevodov sv. Cirila in Metoda. Grški pridevnik *katholikós*, ki pomeni neomejeno vesoljnost, nikakor ni primeren za stolno cerkev. Primernejši prilastek bi bil *synodikos*, sinodalna cerkev, ker so patriarhi, metropolitni in škofje imeli svetovalce, sodelavce pri upravi in pri liturgiĵnih opravilih, torej nekatke kolegije, sinode, zборе. A v vzhodnem kršĵanstvu so sinode, to je cerkvene zборе, tako spoštovali, da je bil pridevnik *synodikos* manj primeren za preneseno rabo. Mlado slovansko kršĵanstvo pa ni bilo vezano po takih bizantinskih tradicijah. Zato je bil pridevnik *katholikós* v pomenu stolne cerkve pametno preveden svobodno s *szbornyj*, ki mu Vostokov pravilno daje pomen grškega *synodikos*. Toda ta stsl. pridevnik je v spomenikih velikomoravske dobe tako osamljen, da se zbuja dvom, ĵe je stal ųe v prvotnem besedilu stsl. ŽM, ali pa so ga zapisali ruski prepisovalci; vsi rokopisi ŽM so

namreč ohranjeni le v ruski recenziji, med njimi tudi najstarejši iz 12. ali 13. stoletja. V stsl. evangelijih in seznamih cerkvenih zborov se v pomenu *sinedrij*, *sinoda* rabi le izraz *sznomb*, tako posebej v ŽM 1. Iz tega stsl. samostalnika pa se nikoli ni izvajal pridevnik in se najbrž sploh ne more izvajati. Torej je moral v ŽM 17 stati neki drug pridevnik.

Je li mogoče, da je v prvotnem stsl. besedilu ŽM 17 stal pridevnik *szboronyj*? Cirilu in Metodu ter njunim učencem iz bizantinskega cesarstva je bil samostalnik *szbor* bolj domač nego moravski *sznomb*. Zato je samo po sebi mogoče, da so stolno cerkev imenovali *szboronaja*, ko pridevnik iz samostalnika *sznomb* ni bil mogoč. A v zelo starinskem rokopisu (13. stoletje) kratkega skupnega žitja sv. Cirila in Metoda (proložno žitje, prolog) beremo, da je bil Metod pokopan v moravski *veliki* cerkvi. Torej bi bilo mogoče, da je prvotno tako stalo tudi v ŽM 17 in da so ruski prepisovalci namesto tega postavili v *szboroněj*. Z druge strani pa je malo verjetno, da bi bili značilni pridevnik *veliki* tako soglasno izpustili. Tudi natančni staroslovenski pravopis (*szboroněj*; rusko cerkvenoslovansko bi bilo *sobornej*) govori za moravski izvor. Torej ni neverjetno, da so južnoslovanski Metodovi učenci (med njimi grško izobraženi slovanski pisec ŽM) soglasno s svojim učiteljem moravsko stolno cerkev imenovali *szboronaja*. Saj se samostalnik *szbor* ponavlja že v Sinajskem evhologiju (gl. op. 20) in v koledarju glagolskega Assemanijevega evangelistarja (list 118 b). Samostalnik *szbor* in pridevnik *szboronyj* sta bila v Makedoniji in Bolgariji nedvomno domača že v 9. stoletju ter dobro znana Metodovim učencem; torej spadata v njihov prvotni besedni zaklad, pridevnik *szboronyj* pa posebej med tiste besede, ki jih niso mogli nadomestiti z moravskimi ali panonskimi. Assemanijev evangelistar in njegov koledar nazorno spričujeja možnost sožitja moravskega *sznomba* in makedonskega pridevnika *szboronyj*.

Rokopis Assemanijevega evangelistarja in njegovega koledarja je bil spisani in rabljen v Makedoniji, kar dokazujejo oblike glagolske pisave, obrobni pripisi in sestava koledarja z godovi makedonskih svetnikov, Klimenta Ohridskega (umrl 916; list 151 a), »svetnikov na Strumici« (list 152 a) i. dr. A v evangelijih je na vseh mestih ohranjen *sznomb*, enako tudi v prvotnem koledarju; to zgovorno spričuje, da je bil izraz *sznomb* razumljiv tudi makedonskim Slovenom, čeprav jim ni bil domač. V koledarju je zapisan *sznem* Bogorodice (list 134 b) in *sznem* Janeza Krstnika (139 b), posebno značilno pa *sznomb* »svetih očetov v Halkedonu«

(150 b). V družbi makedonskih dodatkov, na primer god Klimenta Ohridskega in Methodija »arhiepiskopa vyšneję Moravy« (145 b; pridevnik *vyšneję* očitno priča za makedonski dodatek), je posebno značilen dodatek k 15. septembru (118 b): Spomin svetim očetom zbravšim se »vъ svętęmъ i vъselenъstęmъ sъborę«. Ta dodatek je po obliki in vsebini z ene strani značilen za površnost makedonskega prepisovalca, z druge strani pa krepko dokazuje sožitje makedonskega *sobora* in moravskega *snema*. Pomenljiv je natančen stsl. pravopis *szbora* poleg napačnega trdega polglasnika pri dveh pridevnikih ter poleg velike površnosti, da je izpuščeno, kateri je ta zbor; iz drugih koledarjev posnemamo, da je to šesti cerkveni zbor, to je tretji carigrajski (680). Važen je tudi pridevnik *vselenski*, ki ga v moravskih stsl. spomenikih še ne srečamo kot označbo vesoljnih cerkvenih zborov. V zvezi s sicer dosledno rabo samostalnika *sznmъ* v istem spomeniku nam osamljeni *szborъ* odločno dokazuje, da *sъmъ* makedonskim Slovenom ni bil domač, pa vendar razumljiv.

Staroslovenskemu pridevniku *szbornyj* kot prilastku stolne cerkve je vsekakor vtisnjen pečat Cirilove in Metodove književne šole. Verjetno je, da so Metodovi učenci s tem prilastkom označevali moravsko stolno cerkev, kakor beremo v ŽM 17, in da je bil ta pridevnik Moravanom enako razumljiv, kakor so tudi makedonski Sloveni razumeli moravski samostalnik *sznmъ*.

POZNEJSI STAROSLOVENSKI TER CERKVENOSLOVENSKI PREVODI

Prvotni stsl. samostalnik *vzselenaja* in pridevnik *vzselenъskij* sta svoj pomen nespremenjeno ohranila skozi vse dobe csl. pismenstva; spreminjal se je le pravopis. Pridevnik *vselenskiĵ* je šele v novem ruskem in srbskem (vaseljenski) jeziku svoj pomen toliko razširil, da se splošno rabi v pomenu grškega *katholikós*. Veliko bolj se je v stsl. in csl. jeziku spreminjal prevod in pomen grškega *katholikós*.

V evangelijih in drugih bibličnih knjigah ni grškega *katholikós*. Srečamo ga le v nekaterih rokopisih pisem apostolov Petra, Janeza in Juda kot značilno ime teh listov, ker niso naslovljeni na posamezne osebe ali občine, temveč na večjo skupino krščanskih občin. Kakor je naslov *katoliški listi* zapisan le v nekaterih grških rokopisih, tako ga srečamo le v redkih csl. rokopisih. Iz rokopisov, ki jih navaja Gezen, je očitno, da je bila v tej zvezi prvotna stsl. oblika *katholikij*, pozneje *katolikij* in *katoličъskij*; v 14. stoletju pa se je vzporedno pojavilo izražanje: knigi

obščija petrovy, knigi *sbornija* ivanovy (Tolstovski Apostol, 14. stoletje). Pozneje je obveljal prevod *sobornyj*.¹²

Najbolj žilavo se je prvotna neprevedena oblika *katholikij* ohranjala v važnejših liturgičnih knjigah, posebno v liturgičnih veroizpovednih obrazcih. V drugih stsl. spisih pa se je že v 10. stoletju udomačil ohlapni prevod *sobornyj*. Ta prehod je notranje zvezan s preselitvijo Metodovih učencev in s prenosom stsl. književnega ognjišča v Bolgarijo in Makedonijo.

V Bolgariji in Makedoniji je stsl. književnost dosegla nov razcvet, a bolj kvantitativno nego kvalitativno. Klasična višina stsl. knjige na moravskih in panonskih tleh z vzornimi prevodi in z izvirnimi spisi velike literarne vrednosti se je umaknila bolj suženjskim in okornim prevodom z mnogimi napakami, posebej zaradi bolj površnega znanja grškega jezika in manjše pozornosti na duha slovanskega jezika. Med še preostalimi Metodovimi učenci ni bilo nikogar s tolikšno avtoriteto, izobrazbo in bistrostjo, po kateri sta se odlikovala nenadomestljiva brata Ciril in Metod. Na nepotrebne površne prevode grškega *katholikós* je vplivala tudi okoliščina, da ta grški pridevnik v Bolgariji ni bil tako udomačen in opredeljen kakor njegova zahodna oblika in opredeljena raba med moravskimi in panonskimi Slovenci. Vztrajna in dosledna zahodna raba tega grškega pridevnika se je skladala s Cirilovim in Metodovim izvirnim spajanjem vzhodnih in zahodnih prvin.

Po izvirnem spajanju vzhodnih in zahodnih prvin ter po prilagoditvi velikomoravskim razmeram se zlasti odlikuje Metodov prevod bizantinskega nomokanona. V tem prevodu ali boljše v tej predelavi je Metod izpustil nad eno tretjino kánonov, ker niso bili primerni za moravske razmere. V prevod je sprejel veliko moravizmov, med njimi značilne moravske pravne izraze, a trdno dosledno je ohranil grški pridevnik *katholikós* in ga prilagodil svojemu stsl. pravopisu.¹³ Takšen prevod pa za Bolgarijo ni bil primeren. Zato so v Bolgariji že v začetku 10. stoletja priredili stsl. prevod nomokanona po drugi bizantinski redakciji; ohranjen je v starem rokopisu iz 11. ali 12. stoletja pod imenom Jefremovskaja kormčaja (Istoričeskij muzej v Moskvi). V tem stsl. prevodu se *katholikós*

¹² Gezen 98 s.

¹³ Jezikovno stran Metodovega nomokanona je preiskal H. F. Schmid, Die Nomokanonübersetzung des Methodius (Leipzig 1922). Vsestransko je ta spomenik raziskal prof. J. Vašica (Slavia 24, 1955, 9–41) in dognal veliko jezikovno sorodnost z ŽM (pisec ŽM govori tako rekoč Metodov jezik); pripravlja kritično izdajo.

vztrajno dosledno prevaja s *sobornyj*. Enako je v cirilskem Supraseljskem rokopisu iz 11. stoletja, prepisanem po predlogi 10. stoletja v vzhodni Bolgariji; v njem niti enkrat ne srečamo značilnega neprevedenega pridevnika.

V *Supraseljskem* rokopisu je med drugim prevedeno grško mučenništvo sv. Pionija, prezbiterja v Smirni, 12. marca 250. Grški izvornik je v dveh izdajah objavil O. Gebhardt (ASPh 18, 1896, 156—171 in *Ausgewählte Märtyreracten* 1902, 96—114), slovenski prevod pa F. Lukman (*Martyres Christi*, Celje 1934, 125—140). V grškem izvorniku se devetkrat ponavlja pridevnik *katoliška* (Cerkev), vselej v jasno opredeljenem pomenu *prava, pravovernna* Cerkev, a v staroslovenskem prevodu stoji povsod *sbornaja*,¹⁴ kar je v tem pomenu še posebno neprijetno. Poleg drugih jezikovnih značilnosti se Suprasl. rokopis zlasti po tem prevedenem pridevniku očitno loči od stsl. spomenikov iz velikomoravske dobe ne le po jezikovno mlajših oblikah in izrazih, temveč tudi po manjši prevodni natančnosti in literarni vrednosti, podobno kakor že omenjeni prevod bizantinskega nomokanona, ohranjen v Jefremovski kormči.

Isti Suprasl. rokopis se v nasprotju z očitno napačno rabo pridevnika *sbornaja* odlikuje po primernejši rabi samostalnika *sborov*. V zvezi *sborov episkopskiĵ* (Severjanov 202) soglaša z drugimi stsl. spomeniki. Posebno izviren pa je svobodni prevod samostalnika *εκκλησία* v zvezi *sborov mučencev*¹⁵ in v splošnem pomenu *zbor*.¹⁶ Grški samostalniĵ v klasični in poznejši grščini res pomeni zbor, posebej občni zbor vsega ljudstva v razliki od ožjega zbora, sveta (*βουλή*) vladajočih višjih slojev, v biblični in krščanski grščini pa razen tega zlasti *cerkev*, verski zbor, a tudi v splošnejšem pomenu vsak splošni ljudski zbor. Podoben pomen

¹⁴ Severjanov, str. 132—139.

¹⁵ V stsl. besedilu homilije sv. Bazilija o 40 mučencih (Severjanov 95), ki se odlikuje po mnogih jezikovnih posebnostih. Med njegove jezikovne odlike smemo šteti tudi ta prevod, ki ga jezikoslovci doslej še niso posebej opazili; beremo ga na 49. listu Suprasl. zbornika v tistem delu, ki je shranjen v ljubljanski Univerzitetni knjižnici. O stsl. prevodu te homilije je veliko razpravljal N. van Wijk v ASPh 40 (1926), 266—271 in na drugih mestih.

¹⁶ Severjanov 430. — Gezen (str. 100) graja ta prevod neupravičeno kot manj primeren; pravilno pa opozarja na stsl. prevod grškega naslova biblične knjige *Ekklesiastes* (v Suprasl. in v poznejših csl. spisih), zabeležen v Miklošičevem stsl. leksikonu (str. 909). V tem se razodeva razvoj stsl. jezika, ko prevajalci niso več pazili na splošni etimološki pomen grške besede, niti na razliko med slovanskim izrazom za ožji zbor in za občni ljudski zbor.

ima *sinagoga*; v grškem tekstu bibličnih knjig stare zaveze se ta dva izraza nekolikokrat zamenjavata. V stsl. bibličnem prevodu se *ἐκκλησία* tudi v pomenu navadnega ljudskega zbora prevaja z besedo *cerkev*. Danes se nam zdi ta prevod čuden in neprimeren. Konstantin in njegovi neposredni grško izobraženi učenci pa so še tanko čutili, da ta grška beseda pomeni zbor vsega ljudstva brez razlike stanov in slojev, medtem ko je slovanska beseda *zbor* prvotno pomenila omejeni zbor izbranih zastopnikov ljudstva. Slovanski prevajalci v 10. stoletju na bolgarskih tleh so pa že manj pazili na splošnejši etimološki pomen te grške besede.

Neprevedeni pridevnik *katholikij* je torej posebno očitna *značilnost prvotne Cirilove in Metodove književne šole*. Verjetno je, da so v Bolgariji v 10. stoletju pod vplivom bizantinske duhovščine že čutili, da je *katoliški* prilastek kot označba prave Cerkve neka *značilnost zahodne Cerkve*. V bizantinskem krščanstvu so proti arijanstvu, nestorijanstvu in monofizitizmu, zlasti pa po zmagi nad ikonoborstvom, pravo vero in pravo Cerkve označevali s pridevnikom *pravoverna, orthodoxna*. Dokončno zmago nad ikonoborstvom in drugimi herezijami so leta 843 začeli slaviti s praznikom *pravovernosti* (*orthodoxia*).¹⁷ V zahodnem krščanstvu pa so v tem pomenu vztrajno rabili *katoliški* pridevnik, ki je bil kot oznaka tako vesoljne kakor pravoverne Cerkve na zahodu že toliko udomačen, da se večinoma niso niti zavedali, da je to grška beseda. Kakor katoliškega pridevnika tako tudi pridevnika *orthodoxos* in samostalnika *orthodoxia* v liturgičnih tekstih niso prevedli na latinski jezik. A ta grški pridevnik je bil zahodnim kristjanom bolj tuj nego beseda *katoliški*; zato ni mogel preiti v tako splošno rabo kakor v vzhodnem grškem in slovanskem krščanstvu.

Med južnimi in vzhodnimi Slovani je bilo v vseh stoletjih nekoliko tako izobraženih, da so čutili površnost in neprimernost prevoda *sobornij* v pomenu *vesoljni* in *pravoverni*, medtem ko je ta cerkvenoslovanski pridevnik dovolj primeren kot prilastek stolne cerkve. Cerкvenoslovanski

¹⁷ V Sinajskem evhologiju se ponavljata izraza *правобѣлъ, pravoverije* (Nahtigal, II, 393). Tako so pisali do 14. stoletja, ko je bil uveden suženjski prevod *pravoslaven, pravoslavje*. — V zahodnem krščanstvu se je prvotno grško-latinsko izražanje *catholica fides* ohranilo do danes. Grško *orthodoxia, orthodoxos* pa srečujemo v latinskih krščanskih spisih le redko (sv. Hieronim, Ambrozij, Izidor Sevilski, Nikolaj I.). M. Ses an, *L'orthodoxie, Byzance et Rome. Byzantinoslavica* 12 (Praga 1951), 175—178. — V latinskem mašnem besedilu je ohranjena prošnja: *Pro omnibus orthodoxis atque catholicæ et apostolicæ fidei cultoribus*.

prevod *sobornyj* je vztrajno izpodrival rabo grškega pridevnika, a z dokončnim uspehom le v zvezi s cerkvijo kot stavbo. V Rusiji so že v 12. stoletju za stolno cerkev rabili le slovanski pridevnik *sobornaja*, često z dodatkom *velika*,¹⁸ vesoljno Cerkev pa so še do 14. stoletja često označevali z grškim pridevnikom; k slovanskemu prevodu *sobornaja* so včasih dodevali grški pridevnik, ker so čutili preveliko ohlapnost tega prevoda.¹⁹

Iz stsl. rabe besede *szborz* je dovolj razvidno, kako površen je stsl. in csl. prevod *sobornaja* v pomenu *vesoljna* Cerkev.

szborz — *sobor*, *sobornyj* kot stsl. in csl. prevod grškega *katholikós* se tako rezko loči od svojega etimološkega in pravega pomena, da je očiten znak globokega padca stsl. knjige s klasične višine velikomoravske dobe. Od 9. stoletja do danes *sobor* pravilno pomeni omejen zbor. To besedo so rabili za vesoljne cerkvene zборе, kadar so jih po vrsti naštevili (ŽM 1, Metodov nomokanon) ali pa omenjali določene vesoljne cerkvene zборе (Kalcedon, Efez), zunaj take besedne zveze pa so dodevali pridevnik *vselenskiĵ* ali kakšno podobno določilo (na primer vsemu miru obšči, Cloz 103). Sicer pa je vesoljni cerkveni zbor po številu zbranih škofov zelo omejen; ta omejena množica je zastopnica tako obsežnih množic, da se sploh ne morejo zbrati na skupnem zboru ali prostoru. Pridevnik *katholikós* pa pomeni vseobsežno celoto, vesoljnost. *Sobor*, *zbor* se prvotno rabi približno v istem pomenu kakor kolegij, svèt (savet). V cerkvenoslovanskih evangelijih in Apostolskih delih se *szborz* (Mt 26, 59; Mk 14, 55; Lk 22, 66; Jan 11, 47) rabi za grško *synedrion*. V najstarejših stsl. rokopisih stoji soznačni moravizem *sznmz*, ki je bil znan tudi južnim Slovanom, manj pa Rusom; zato so ga prepisovalci že v 11. stoletju (na primer v Ostromirovem evangeliju) nadomeščali s *szborz*. V Apd 22, 30 in 23, 1.6 se kar neposredno zapored menjava *szborz* in *sznmz*. V Sinajskem evhologiju pa se *szborz* dvakrat zapored rabi v pomenu *sinagoge* in obenem dvakrat v pomenu *krajevne* cerkve, pravzaprav v cerkvi zbranega ljudstva (40 a 3.11; 40 b 4.11).²⁰ Podobno se v stsl. bibličnem prevodu nekolikokrat zamenjava pomen *sinedrija* in *sinagoge*.

Besedi *sinedrij* in *sinagoga* sta sorodni. Sorodnost je približno taka kakor med slovenskima besedama *zbor* in *shod*. Tako prevaja slovenski

¹⁸ Gl. zgoraj op. 10.

¹⁹ J. Sreznjevski, I, 1199 in 1201 (katoličeskaja, katolikija).

²⁰ Beseda *zbor* in vsebina potrjuje domnevo, da sta bili obe molitvi sprejeti v stsl. evhologij šele v Bolgariji ali Makedoniji.

biblični prevod prvo z *zbor*, drugo s *shodnico* (shod). Stsl. ima za prvo *sznvmz*, *szborz*, za drugo pa *sznvmište*, *szborište*. V stsl. evangelijih se ta dva pomena tako redko zamenjavata, da se *sznvmište* samo enkrat rabi v pomenu *sinedrij* (Mt 5, 22), v manj dovršenem stsl. prevodu Apd pa večkrat. Izredna posebnost stsl. prevoda je v tem, da ima *sznvmište* dvojni pomen: 1. stavba (zbirališče), 2. zbrano ljudstvo. S tem se posnema dvojni pomen besede *cerkev* (ecclesia): 1. stavba, 2. zbor, družba. Dvojni pomen *sznvmišta* se loči samo po predlogih *v*, *na*. Farizeji so delili miloščino očitno *v* shodnicah (Mt 6, 2), Kristus je večkrat šel *v* shodnice, *v* shodnici so bile oči vseh vanj uprte (Lk 4, 20), a učil je povsod le *na* shodu; apostole bodo vlačili *na* shode (Lk 12, 11), na shodih jih bodo bičali (Mt 10, 17; 23, 34; Mk 13, 9). Posebno tankočuten je prevod, da farizeji radi predsedujejo *na* shodih (Mt 23, 6; Mk 12, 39; Lk 11, 43; 20, 46), a ne v (praznih) shodnicah. To razlikovanje ni lahko, ker ima grški izvornik povsod isti predlog *ἐν* (v pomenu *v* ali *na*), če se govori o vstopu pa *εἰς*; včasih je pomen zelo dvomljiv. Težavno in tanko razlikovanje je tako trdno dosledno, da se v njem skladajo starejši in poznejši rokopisi. Na enem mestu (Jan 6, 59) sem v Assemanijevem rokopisu našel *v* namesto splošnega *na*; a sedanja službena csl. izdaja ima tudi tukaj *na*.²¹

V prevodu Apd je stsl. rokopisna tradicija manj dosledna nego v evangelijih. Zgoraj omenjeno zamenjavanje stsl. prevoda *sinedrija* in *sinagoge* se v sedanji službeni csl. redakciji nahaja osemkrat (4, 15; 5, 27. 34; 6, 12. 15; 23, 6. 28; 24, 20), v Kristinopolskem rokopisu pa samo enkrat (24, 20). Toda toliko nesorazmerje je deloma le navidezno. Kristinopolski rokopis je namreč zelo okrnjen in obsega le drugo polovico Apostolskih del (od 13. do 28. poglavja, a še tam so vrzeli); sedanji službeni csl. tekst Apd pa zamenjava ti dve besedi ravno v prvi polovici. Giljferdingov csl. rokopis Apd (14. stoletje) zamenjava v prvem delu oni dve csl. besedi dvakrat (5, 27; 6, 12).²² Enako Šišatovski rokopis sorodne srbske recenzije (leta 1524). in vrhu tega še v 23, 6; vrste 5, 34; 23, 28;

²¹ Strokovni biblični komentarji in slovarji za NZ priznavajo pomen *sinagoge* kot *družbe*, shoda le na tistih mestih, kjer kontekst očitno in strogo zahteva, za zgoraj našeta mesta pa ne.

²² E. Kalužniacki, Actus epistolaeque apostolorum palaeoslovenicae ad fidem cod. Christianopolitani. Vindobonae 1896. Prvih 12 poglavij ta rokopis nima; Kalužniacki jih je objavil po Giljferdingovem rokopisu srbske recenzije 14. stoletja; enako tudi vrzeli 13, 1—20; 15, 29—41; 16, 1—3; 18, 15—28; 28, 14—26.

24, 20 pa so v njem izpuščene.²³ Pogostno zamenjavanje dveh sorodnih besed v poznejših rokopisih in v službeni csl. redakciji so zakrivili površni prepisovalci. Redkejše prvotno zamenjavanje, enkrat v evangelijih (Mt 5, 22) in približno štirikrat v Apd, ima podlago in opravičilo v grškem tekstu stare zaveze, kjer beseda *synedrion* stoji nekolikokrat namesto *συναγωγή*. Saj so stsl. prevajalci tudi knjige stare zaveze prevajali po grškem tekstu. Tam so srečali zamenjavanje teh grških besed, še razločneje pa so videli, da je beseda *συναγωγή* v stari zavezi pomenila zbor, družbo, shod, nikoli pa ne stavbo, ker so Judje začeli graditi sinagoge šele po babilonski sužnosti, a le polagoma. Enako se je šele po babilonski sužnosti izoblikoval sinedrij kot ustrojstvo judovske verske oblasti. — V stsl. Sinajskem psalterju se *synomъ* rabi večinoma za grško *συναγωγή*, enkrat pa sinedrij; enkrat je *συναγωγή* prevedena z besedo *synomište* (Ps 105, 17), že v naslednji vrsti pa s *synomъ*. A besedi sinagoga in sinedrij še nista imeli opredeljenega pomena; rabili sta se za svetni zbor sploh in ju ni bilo treba tako razlikovati kakor v NZ.

Medtem ko se je službena csl. redakcija Apd v zamenjavanju teh dveh besed zelo oddaljila od prvotnega prevoda, pa je v razlikovanju dveh pomenov *sinagoge* presenetljivo ohranila pravilno rokopisno tradicijo. V tej csl. redakciji Apd beremo, da je Pavel v Damasku nastopal *na shodih* (9, 20); v Korintu je ob sobotah govoril *na shodih* (grško: v sinagogi 18, 4), enako njegov sodelavec Apolôs (18, 26). Po grškem tekstu je bilo v Damasku več sinagog; Pavel je govoril *v sinagogah* (stsl. na shodih). V Korintu pa grški tekst obakrat omenja le eno sinagogo, stsl. svobodni prevod ima obakrat množino *na shodih*, kakor tukaj očitno zahteva ali vsaj priporoča beseda *shod* v zvezi s predlogom *na*. Na teh dveh mestih je povrh predloga *na* še z množino posebno nazorno označen pomen *shod*, torej celo nazorneje nego v prevodu evangelijev. V tako premišljenem svobodnem prevodu je očitno ohranjena pravilna rokopisna tradicija. Kristinopolski rokopis ima 18, 4 predlog *v*, Giljferdingov pa v 18, 26 predlog *na*, toda zvezan z ednino. Šišatovski rokopis ima obakrat predlog *na* in ednino, a ednina je primerna le v pomenu sinanoge kot stavbe, torej s predlogom *v*, kakor stoji v grškem tekstu. V 18, 26 je namreč poudarjeno, da je Apolôs začel pogumno nastopati, kar se pač sklada z izrazom *v sinagogi*, nihakor pa z zvezo *na shodu*. V 18, 4 množina (na shodih) ni tako odločno potrebna, pač pa zelo primerna grškemu

²³ F. Miklošič, Apostolus e cod. monasterii Šišatovac palaeoslovenice. Vindobonae 1855. Rokopis je bil pisan leta 1324.

besednemu redu v 4. vrsti ter naslednjemu pripovedovanju, da je Pavel spreobrnil načelnika sinagoge, stanoval tik sinagoge in poldrugo leto ostal v Korintu; torej je zelo velikokrat govoril — na sobotnih shodih.

Razlikovanje dveh pomenov *sinagoge* je vsekakor važno merilo za starost in pravilnost stsl. rokopisne tradicije in pričuje, da je v službeni csl. redakciji Apd na omenjenih treh mestih izjemno ohranjen pravilnejši stsl. tekst nego v treh starejših rokopisih, Kristinopolskem, Šišatovskem in Giljferdingovem. Sedanja službena csl. redakcija se bistveno naslanja na rokopise iz druge polovice 14. stoletja in deloma še na poznejše redakcije; zanjo je značilno, da se skuša čimbolj ravnati po tedanjem grškem tekstu in odstranja mnoge prvotne svobodne prevode. Podoben pojav srečamo včasih v rokopisni tradiciji ŽK, da so v katerem mlajšem rokopisu ohranjene starejše oblike in besede. Podoba je, da je rokopisna tradicija sedanje csl. redakcije na tem mestu zelo zapletena. Saj smo videli, da ima Kristinopolski rokopis iz 12. stoletja v Apd 18, 4 mlajšo obliko nego poznejši Šišatovski rokopis. Ker Kristinopolski rokopis predstavlja rusko recenzijo, moramo sklepati, da so v Rusiji imeli rokopise še neke druge starejše recenzije, ki je vplivala na sedanji csl. tekst Apd 18, 4.26.

Arheološko in historično jezikoslovno utemeljeni dvojni pomen besede *συναγωγή* je pač znan učenim biblicistom, a je malo upoštevan. Celo sedanji ruski prevod (iz druge polovice 19. stoletja), ki se zaradi večstoletne tradicije mora ozirati na csl. besedilo, na zgoraj navedenih mestih ne razlikuje dvojnega pomena *sinagoge*, čeprav so pri njem sodelovali izobraženi biblicisti in jezikoslovci. Niti največji slavisti niso opazili tega za stsl. biblični prevod izredno značilnega razlikovanja. V. Jagić je zbral važne podatke o stsl. prevodih besed *sinagoga*, *sinedrij*,²⁴ pa ni opazil, da so stsl. prevajalci prevod obeh besed prvotno precej natančno ločili in da se zamenjavanje obeh besed ponavlja tem pogosteje, čim mlajši ali površnejši so rokopisi. Zlasti nam je žal, da ni opazil stsl. razlikovanja dveh pomenov *sinagoge*, ko je bil bolj kakor kdo drug razgledan v stsl. rokopisnem gradivu in bi bil mogel to razlikovanje bolj pojasniti in uporabiti kakor mi.

Razlikovanje *sinagoge* v pomenu stavbe ter shoda se na navedenih mestih ni moglo opirati niti na grški izvornik niti na stare prevode. Kakor grški predlog *ἐν* tako tudi latinski *in* ter sirski *ba* pomeni *v* ali *na*. Takšno

²⁴ V. Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslav. Sprache (1913), 401. — Isti, Zum altkirchenslav. Apostolus II (1919), 52 in 49.

razlikovanje pa ni niti strogo potrebno. Saj so bili judovski verski *shodi* res v sinagogah (stavbah). Celo učeni biblicisti in strokovni biblični slovarji se za omenjena mesta zadovoljujejo s pomenom stavbe (gl. op. 16). Torej je pripovedovanje in prevajanje brez tega razločevanja samo po sebi pravilno, a za slovanski jezikovni čut premalo natančno, ker slovanski predlog *v* tukaj nima tako širokega pomena kakor grški *ἐν*. A tako natančni razloček je mogel čutiti in dosledno izvesti le tankočuten in bistroumen poznavalec obeh jezikov; velika pazljivost in premišljenost je bila še posebno potrebna, ker stari slovanski jezik ni imel ustaljenih opredeljenih izrazov za sinagogo in sinedrij. Konstantin se je kot Grk in poznavalec bibličnih knjig stare zaveze dobro zavedal prvotnega in etimološkega pomena sorodnih besed *ἐκκλησία* in *συναγωγή*. Kadar jih je v evangelijih srečal, so se mu najprej predstavljale v prvotnem pomenu (zbor, shod, družba), če ni bil v očitnem nasprotju s kontekstom.

Tako tankočutni poznavalci grškega in slovanskega jezika ter natančni prevajalci niso mogli posnemati preveč površne bizantinske rabe grškega *katholikós* v pomenu stolne cerkve. Takšna površnost je bila mogoča le v bizantinskem okolju, kjer je bila splošna raba tega pridevnika bolj ohlapna (na primer za pokrajinske finančne uradnike), kakor tudi v stari grščini ni bila strogo opredeljena. (Nasprotno pa je bil ta grški pridevnik v zahodnem krščanstvu natančneje določen.)

Rusi so starejše nazivanje *sobornaja cerkev'* tako skrajšali, da stolno cerkev nazivajo s samostalnikom *sobor*, podobno kakor zahodni narodi rabijo ime *katedrala*. Vzporedno s tem se je pomen *sobora* v Rusiji tako razširil, da se rabi ne le za pravo stolno cerkev, temveč tudi za nekatere druge večje in odličnejše cerkve. Ruska večja mesta imajo po več *soborov*, zlasti Moskva in Leningrad. V moskovskem Kremlju so poleg patriarškega Uspenskega *sobora* blizu skupaj še trije *sobori*, zraven pa stolni trg — *sobornaja ploščad'*. V astrahanski škofiji so v začetku našega stoletja imeli 6 *soborov*, v večji kazanski pa 18. V Srbiji je nazivanje *soborna cerkev* strogo omejeno na stolno cerkev.

Bistri svobodni stsl. prevod grškega *katholikós* v pomenu stolne cerkve so manj izobraženi prevajalci v 10. stoletju prenesli v zvezo z vesoljno Cerkvijo; tako zlasti dosledno v drugem prevodu nomokanona, v Suprasl. zborniku pa še manj primerno v pomenu pravoverne Cerkve. V prevodu katehez Cirila Jeruzalemskega (na koncu 10. ali v začetku 11. stoletja) so v natančneje opredeljenih veroizpovednih zvezah bolj čutili pomanjkljivost prevoda *sobornaja* in so večkrat ohranili prvotno

neprevedeno stsl. obliko *katholikija*, *katholičeskaja*, ki se je v poznejših rokopisih vedno bolj umikala površnemu *sobornaja*.²⁵ V najstarejših csl. spisih na ruskih tleh se še rabi pridevnik *kafolikij*, a se umika prevodu *sobornyj*.²⁶ Vztrajno pa so se oblike *katholikija*, *kafolikija*, *katolikij* ohranjale v liturgični carigrajski veroizpovedi tja do 14. stoletja, v nekaterih rokopisih pa še pozneje.

V vseh dobah so se bolj ali manj zavedali pomanjkljivosti prevoda *sobornaja* in so često dodevali ali vzporedno rabili obliko *katolikija*, ki se je zlasti vztrajno ohranjala v prepisih tekstov iz velikomoravske dobe, na primer ŽM in Metodovega nomokanona. Ko je v začetku 19. stoletja v Rusiji napredovala historična in jezikoslovna znanost, so začeli načelno opozarjati na površnost prevoda *sobornaja cerkov'*, v službenih izdajah starih cerkvenopravnih spomenikov so obnavljali prvotni pridevnik *katholikij* in *katholičeskij* ter natančneje pojasnjevali površnost prevoda *sobornyj*. Obenem je bila že dokončno premagana srednjeveška ovira, namreč posebni bizantinski pomen pridevnika *vselenskiij*, ki sam po sebi dobro označuje *vesoljnost*. V srednjeveških csl. spisih se poskušali grški pridevnik *katholikós* prevesti z izrazi *vsjačeskiij*, *obštij*, *vseličeskiij*, *sboronij*, ker je *vselenskiij* imel še svoj bizantinski pomen. V ruskih knjigah 18. in 19. stoletja pa se je udomačil pridevnik *vselenskaja* kot prevod značilnega grškega pridevnika ali pa kot pojasnilo posebnega grškega pomena. Vzporedno se je v liturgičnih knjigah obnavljala oblika *katholičeskaja*, tako na primer v velikonočni Triodi (tiskani v Moskvi leta 1746) in v oktobrski Mineji že v 18. stoletju, še odločneje pa v 19. stoletju. Le v liturgični službeni veroizpovedi se je do danes vztrajno ohranila oblika *sobornaja*, kakor se je nekdam do 14. stoletja v njej vztrajno ohranjal grški pridevnik.

V prvi polovici 19. stoletja je v Rusiji zaslovel Filaret Drozdov, poznejši moskovski metropolit (1826—1867), dober poznavalec grškega in csl. jezika ter vodilni teolog. V knjigi verskih *Razgovorov* (1815) rabi za *vesoljno* Cerkev dosledno pridevnik *vselenskaja*. Njegov *Katihizis* (katekizem), ki je izšel leta 1823 in dobil odločilni pomen v vseh pravoslavniških Cerkvah, obširno razlaga carigrajsko (liturgično) veroizpoved po sedanjem csl. prevodu. Označbo *sobornaja Cerkov'* razlaga: Cerkev se imenuje *sobornaja*, ali kar je isto *katholičeskaja* ali *vselenskaja*. V služ-

²⁵ Gezen 12—15; 21—32; 92—93 i. dr.

²⁶ N. pr. Izloženije věry Ilariona; Gezen 26.

benem naslovu pravoslavne Cerkve se navadno ni rabil prilastek *sobornaja*, temveč: *pravoslavnaĵa katoľičeskaja vostočnaja Cerkov*. Tako stoji na naslovni strani Filaretovega katekizma. V starejših tiskanih izdajah cerkvenopravnega zbornika *Kormčaja knjiga* se Cerkev imenuje *sobornaja*. V novi izdaji leta 1839 pod naslovom *Knjiga pravil* pa se dosledno ponavlja nazivanje *katoľičeskaja Cerkov*. Čeprav je v csl. besedilu liturgične veroizpovedi ostal pridevnik *sobornaja*, se vendar službeno in znanstveno uveljavlja pravilna razlaga; zraven pa se obnavlja *katoľičeskaja*, mlajša csl. oblika za prvotno stsl. *katholikiĵa*.

Ruska *Knjiga pravil* in Filaretov katekizem sta tukaj odvisna od obširne veroizpovedi učenega kijevskega metropolita Petra Mogila, ki so jo leta 1643 v grškem prevodu in v nekoliko izpremenjeni obliki potrdili vsi vzhodni patriarhi in ji dali naslov *Pravoslavna veroizpoved*. Ta ima še danes odločilno veljavo v vsej vzhodni Cerkvi. Sestavljena je v obliki katekizma z vprašanji in odgovori. Službena ruska izdaja ima naslov: *Pravoslavnoje ispovedanije very katoľičeskoj i apostoljskoj cerkvi vostočnoj*.²⁸ Kakor v naslovu tako je tudi v razlaganju prevod *sobornaja* odklonjen in popravljen. V 82. vprašanju je naveden deveti člen stare liturgične veroizpovedi dobesedno po csl. tekstu iz 14. stoletja: (Veruju) *vo edinu, svjatuju, sobornuju i apostolskuju cerkov*'. V 83. vprašanju pa je razloženo, da je v tem verskem členu obsežen nauk: Cerkev je edina, sveta, *katoľiška* (*sobornaja*, vseobščaja), apostolska. Cerkvenoslovanski prevod (iz 14. stoletja) *sobornaja* je nadomeščen z izrazom *katoľičeskaja* in umaknjen v oklepaj s pojasnilom, da *sobornaja* pomeni *vseobščaja*. Ruske bogoslovne knjige namesto pridevnika *vseobščaja* rabijo izraz *vselenskaja* kakor tudi Filaretov katekizem.

Prevod *sobornaja* ni samo premalo natančen, temveč celo tako nepravilen in dvoumen, da je dajal pobudo za zmotno trditev, da se mora Cerkev v smislu stare tradicije in nauka slovanskih blagovestnikov Cirila in Metoda vladati *zbornu*, parlamentarno.²⁹ V začetku našega stoletja je bila ruska sinoda (vrhovna oblast ruske Cerkve od leta 1721 do 1917, ko ko so obnovili patriarhat) prisiljena, da je odločno zavrnila takšno umevanje pridevnika *sobornaja*. Leta 1906 je službeno objavila jezikoslovno razpravo o zgodovini prevoda *sobornaja* in dokazala, da je bila prvotna

²⁷ Gezen 26—28.

²⁸ Ta naslov ima izdaja ruske sinode leta 1900 in starejša izdaja iz začetka 19. stoletja.

²⁹ A. S. Homjakov, E. Akvilonov i. dr.

pravilna stsl. oblika *katholikija* (tja do 14. stoletja). V službenem cerkvenem glasilu objavljena razprava se naslanja predvsem na znanstveno gradivo A. Gezena.³⁰ S tem je bilo službeno rešeno vprašanje, ki je skozi tisoč let motilo cerkvenoslovanske in še novejšje ruske pisce. Toda niti službena razprava še ne more dokončno praktično razjasniti tisočletnega vprašanja in preprečiti napačno umevanje, če se še vsak dan ponavlja liturgična oblika *sobornaja* v pomenu *vesoljne* Cerkve. Edina praktična dokončna rešitev bi bila poprava besedila liturgičnega veroizpovednega obrazca. Take težave prizadeva napaka, ki se je v liturgično besedilo vrinila v 14. stoletju, ko se je odlični svobodni prevod *soborna cerkev* v pomenu *stolna cerkev* začel službeno rabiti v pomenu *vesoljna Cerkev*.

Historično, jezikoslovno in naposled še službeno je torej potrjena odličnost prvotnega stsl. prevoda liturgičnih in bibličnih knjig s tankočutnim razlikovanjem raznih odtenkov in pomenov grških izrazov.

S tem je dovolj jasno dokazano, da je v izrazih, ki so predmet pričujoče razprave, dano doslej premalo uporabljeno merilo za ocenjevanje vrednosti in starosti staroslovenskih spomenikov. Torej je zgodovina teh stsl. izrazov vredna večje pozornosti slovanskih jezikoslovcev ter more služiti za globlje poznavanje stsl. in csl. pismenstva.

CONSPECTUS

I. *Palaeoslavica versio primigena* verborum *οικουμένη, οικουμενικός, καθολικός* — *všselenaja, všselenŕskyj, sŕborŕnyj*. *Všselenaja* in monumentis Palaeoslavicae saepe occurrit, adiectivum *všselenŕskyj* autem rarius. Hoc adiectivo in VC 17 Paulus apostolus laudatur, dum usu orientali hac voce quaedam universalitas imperii Byzantini appellabatur. Propterea appellatio *katholikós* voce *všselenŕskyj* verti non potuit; ideo Constantinus-Cyrellus vocem Graecam orthographiae Palaeoslavicae adaptavit (katholikij), prout etiam scriptores christiani Latini hanc appellationem Graecam receperunt. Quae appellatio quattuor significationes comprehendit: 1. vera ecclesia Christi, 2. aedificium, 3. ecclesia universalis, 4. ecclesia cathedralis. Quartam tantum significationem fortasse iam Cyrillus et Methodius adiectivo *sŕborŕnaja* verterunt. Quam versionem scriptores nonnulli Slavici in Bulgaria iam saeculo X. ad significandam ecclesiam universalem transtulerunt.

II. *Slavicae versiones posteriores*. S. Methodius in versione nomocanonis Byzantini Ioannis Scholastici (L. titularum) adiectivum *καθολική* consequenter forma *katholikija* expressit, quam nec scribae posteriores mutaverunt. In Bulgaria autem iam saeculo X. eadem vocem sensu ecclesiae universalis adiectivo

³⁰ Cerkovnyja Vedomosti 1906, št. 2.

sъборънаја transtulerunt, minus exacte appellationem ecclesiae cathedralis imitantes, sic praesertim in versione nomocanonis Byzantini XIV titulorum; immo in codice Supraslensi sensu *verae ecclesiae*. In versione formularum professionis fidei (symboli) vero tenacius forma primigena *katholikija* servabatur, ast decursu temporis paulatim versio *sъборънаја* inserabatur eique non raro etiam *katholikija* addebatur. In symbolo *liturgico* tenacissime forma *katholikija* (postea *katolikija*, *katoličъskaja*) servabantur usque ad saeculum XIV. — Significatione *ecclesiae cathedralis* versio vetus *sъборънаја* iam saeculo XII. in omnibus terris Slavicis ritus Byzantini unanimiter recepta est. In Russia hoc sensu brevior forma substantiva *sobor* invaluit. — Hae Slavicae appellationes ecclesiae cathedralis aliquatenus cum primigena versione vocum *συναγωγή* ac *synedrion* cohaerent. Vox *synagoga* per se duplicem significationem comprehendit: 1. aedificium, 2. conventus. Textus Graecus NT saepissime significationem primam tantum exprimit. Versio Palaeoslavica autem acute sensum duplicem distinguit.

Progressu scientiarum saeculo in Russia viri periti perspexerunt, versionem *sobornaja* in contextu symboli liturgici minime exactam esse. Ecclesia Russica in documentis officialibus saepius appellatione *katholičeskaja* utebatur.

Forma Palaeoslavica *katholikija* et ecclesiae cathedralis appellatio *sobornaja*, insignis proprietas linguae primigenae Palaeoslavicae, atque acuta distinctio duarum significationum vocis *synagoga* praebent notam, qua antiquitatem perfectionemque codicum Palaeoslavicoꝝ metiri possumus.

André Vaillant

LES CITATIONS DES ÉCRITURES DANS LE SUPRASLIENSIS ET LE CLOZIANUS

Repérer les allusions aux Écritures, reconnaître que «Si le grain ne meurt», titre d'une oeuvre de Gide, ne signifie pas banalement «si Dieu vous prête vie», mais se réfère avec précision à Jean XII, 24, est une nécessité même dans la littérature moderne. Dans «Le sivre de la genèse du peuple ukrainien», dont Georges Luciani vient de donner un bon commentaire et une traduction fidèle,¹ l'expression *кyрpa вскккптнa* «la putain du monde entier» (p. 134—315) appliquée à Catherine II ne saurait s'expliquer uniquement par la passion patriotique de ce pamphlet ukrainien. On ne traite pas de «putain» une impératrice, même Catherine, sans quelque justification scripturaire. Ici la «Sémiramis du Nord» est assimilée à la «grande putain» de l'Apocalypse, XVII, 1—2, «qui siège sur des eaux nombreuses, avec qui ont forniqué les rois de la terre».

Cette recherche des sources scripturaires est bien plus indispensable pour les textes chrétiens anciens, farcis de citations et d'allusions aux Écritures. Toute édition philologique sérieuse d'un texte vieux-slave ou slavon, si l'éditeur a le souci de rendre son texte compréhensible aux lecteurs et utilisable par eux, doit relever et mentionner avec précision ces sources. C'est qu'a fait M. Rajko Nahtigal dans son édition de l'Eucho-logie du Sinaï,² où il les signale en note, puis les réunit dans un index copieux (p. 409—414), en complétant largement l'index antérieurement dressé par Frček.

Avec un texte aussi étendu que celui du Suprasliensis, un choix s'impose. Il y a des citations textuelles, des citations plus larges, des allusions plus ou moins précises à des passages des Écritures, mais qui sont entrées dans l'usage courant. Tout choix comporte une part d'arbitraire, mais il est évidemment inutile de noter les expressions consacrées,

¹ Collection historique de l'Institut d'Études slaves, XVII, 1956.

² *Eucho-logium Sinaiticum*, II, 1942.

du type *ave Maria*, et il n'est pas nécessaire de relever les allusions vagues, qui intéressent la pensée de l'auteur plus que son texte: ces allusions sont à souligner dans une édition critique avec commentaire philologique détaillé, mais n'ont pas leur place dans un index des citations. Pour les citations larges et sans exactitude textuelle, l'usage est bon de les signaler entre parenthèses.

Les notes de l'édition de Sever'janov sont très inégales: tantôt abondantes, parfois même exagérément abondantes, ailleurs elles manquent complètement. Le présent index des citations du Suprasliensis a été établi directement sur le texte slave et ses originaux grecs, mais non sans profiter, bien entendu, des indications déjà fournies par Sever'janov. Au texte du Suprasliensis, il s'imposait de joindre celui du Clozianus, en utilisant et complétant les notes de Vondrák.

Genèse:

- I, 1 = Supr. 478 7.
 I, 3 = Supr. 317 16—17.
 I, 14 = Supr. 317 17—18.
 I, 20 = Supr. 495 24, 495 28.
 I, 28 = Supr. 420 21—22 = Cloz. 421 à 422.
 (II, 9 = Supr. 489 15).
 II, 17 = Supr. 487 13—14.
 II, 18 = Supr. 9 1—3.
 II, 21 = Supr. 9 6—8.
 III, 9—10 = Supr. 308 18—21.
 XVIII, 20—21 = Supr. 304 29—305 3, 305 6 à 8, 305 12—14, 306 4—7.
 XXXIV, 8—9 = Supr. 366 3—9.
 XLII, 38 = Supr. 487 19—20.
 (XLV, 4—5 = Supr. 368 1—2).
 (XLIX, 9 = Supr. 378 25—26).

Exode:

- XV, 18 = Supr. 435 23—24.
 XXIII, 1 = Cloz. I, 70—71.
 XXIII, 5 = Supr. 126 16—18.
 XXIII, 7 = Supr. 387 8, 398 3.
 XXXII, 1 = Supr. 417 7—8 = Cloz. 302 à 304.
 XXXII, 4 = Supr. 435 19—20.

Nombres:

- XII, 3 = Supr. 385 24—26, (545 4—5).

Deutéronome:

- XVIII, 15 = Supr. 387 1—3.
 (XXVIII, 66 = Supr. 478 8—9).
 XXXII, 6 = Supr. 335 23—24.
 XXXII, 39 = Supr. 265 5—7.
 XXXIII, 9 = Cloz. I, 85—86.

I. Rois:

- II, 25 = Supr. 407 13—15.
 XV, 22—23 = Cloz. I, 159—11, 3.
 XVI, 7 = Supr. 546 11—15.

II. Rois:

- (XII, 2—5 = Supr. 359 27 — 360 2).
 (XII, 4 = Supr. 360 4—7).
 (XII, 5—6 = Supr. 360 11—13).
 (XII, 7 = Supr. 360 16—17).
 (XII, 13 = Supr. 360 25—28).

IV. Rois:

- IV, 27 = Supr. 283 26—27.

Job:

- I, 21 = Supr. 64 13—14.
 (III, 23 = Supr. 487 15).
 X, 20—21 = Supr. 356 28—30.
 XIV, 4—5 = Supr. 358 15—16.

Psautier:

- I, 1—2 = Supr. 101 16—20.
 I, 3 = Supr. 352 23—28.
 II, 1 = Supr. 245 16—18, 448 15—16 = Cloz. 774—775.
 II, 1—2 = Supr. 102 26—30.
 II, 7 = Supr. 245 21.
 (II, 9 = Supr. 356 8—10).
 II, 11 = Supr. 285 14—15.
 VIII, 3 = Supr. (320 24—26), 325 3 à 4, 326 1—2 = Cloz. I, 21 à 22, Supr. 331 5—8, 335 28—30, 356 11—15, 403 9—11 (= Mat. XXI, 16).
 IX, 1 = Supr. 354 20—22.
 IX, 28 = Supr. 426 4—7.

X, 7	= Supr. 357 3-4.	LXXXV, 13	= Supr. 461 27-28, 487 22.
XI, 1	= Supr. 79 10-11.	LXXXVI, 5	= Supr. 247 30.
XV, 10	= Supr. 461 29-30.	LXXXVII, 5 (6)	= Supr. 469 3-4.
XVIII, 7	= Supr. 548 27-28.	LXXXVII, 7	= Supr. 478 22-23.
XVIII, 9	= Supr. 401 23-25.	XC, 1-3	= Supr. 70 18-24.
XXI, 6	= Supr. 77 27-29.	XCIV, 8	= Supr. 357 22-24 (= Hébr. III 7-8).
XXI, 15	= Supr. 77 1-2.	XCVI, 3	= Supr. 22 20-21.
XXI, 22	= Supr. 18 1-2.	C, 5	= Supr. 305 28 - 306 1.
XXIII, 7-9	= Supr. 464 16-18, 465 4-5, 465 8, 465 15-16, 465 25 à 26, 465 30.	CI, 10	= Supr. 297 25.
XXIII, 8	= Supr. 466 28-30.	CII, 22	= Supr. 19 6-7.
XXIII, 8, 10	= Supr. 466 20, 466 22.	(CIII, 2	= Supr. 179 17).
XXV, 2	= Supr. 549 1.	CV, 2	= Supr. 486 23-25, 489 26-28.
XXV, 9	= Supr. 454 10-12.	CXIII, 12-16	= Supr. 104 1-8.
XXV, 12	= Supr. 272 25-26.	CXV, 3	= Supr. 480 4-5.
XXVI, 1	= Supr. 235 22-24.	CXVII, 7	= Supr. 17 29 - 18 1.
(XXVI, 2	= Supr. 74 16-18).	CXXV, 25-27	= Cloz. I, 56-58.
XXVI, 3	= Supr. 17 27-29.	CXXII, 1-2	= Supr. 75 16-21.
XXIX, 4	= Supr. 461 28-29.	CXXIII, 6	= Supr. 119 3-5.
XXXI, 7	= Supr. 234 25-27.	CXXIII, 7-9	= Supr. 80 4-8.
(XXXIII, 22	= Supr. 487 16).	CXXIV, 3	= Supr. 293 1-3.
XXXVI, 15	= Supr. 74 18-20.	CXXV, 4	= Supr. 549 4-5.
XL, 10	= Supr. 478 15-14.	CXXV, 5	= Supr. 364 17-18.
(XLIII, 8	= Supr. 14 10-12, 185 4-6).	CXXXVIII, 2-3	= Supr. 113 9-11.
XLVI, 6	= Supr. 478 29-30.	CXXIX, 1-2	= Supr. 461 21-22.
(XLIX, 14	= Supr. 20 26-27).	(CXXXIV, 9	= Supr. 77 11-15).
L, 5	= Supr. 562 20-21, 562 23-24.	(CXXXV, 16	= Supr. 77 14-15).
LI, 4	= Supr. 426 7-8.	CXXXV, 25	= Supr. 390 30 - 391 1.
LIII, 1-2	= Supr. 73 11-13.	CXXXVI, 1-2	= Supr. 418 20-23 = Cloz. 350 à 352.
LVI, 2	= Supr. 353 26-28.	(CXXXVI, 3	= Supr. 418 19 = Cloz. 347 à 348).
(LXIII, 8	= Supr. 88 10).	CXXXVI, 3-4	= Supr. 418 28-30 = Cloz. 358 à 61.
LXIII, 8-9	= Supr. 112 11-13.	(CXXXIX, 2	= Supr. 70 15).
LXV, 12	= Supr. 94 18-20.	CXL, 9	= Supr. 70 16-17.
LXVII, 2	= Supr. 22 17-20.	CXLVI, 5	= Supr. 331 22-24.
LXVII, 6	= Supr. 465 22-23.	(CXLVI, 10	= Supr. 546 13-14).
(LXVII, 7	= Supr. 451 25-26).	CXLVIII, 7-8	= Supr. 77 5-7.
(LXVII, 21	= Supr. 465 23-24).	CXLVIII, 11-12	= Supr. 320 6-7.
LXVII, 25	= Supr. 326 27-30.		
(LXVII, 34	= Supr. 321 11-12).		
LXVIII, 16	= Supr. 77 19-21.		
LXVIII, 22	= Supr. 478 19-20.		
LXIX, 2-3	= Supr. 118 11-16.		
LXXIII, 12	= Supr. 450 30 = Cloz. 861.		
LXXIII, 13	= Supr. 467 5-4.		
LXXV, 4	= Supr. 462 23-24.		
LXXV, 9	= Supr. 448 4-5 = Cloz. 761.		
LXXVI, 14-15	= Supr. 79 6-7.		
LXXVIII, 8 (9)	= Supr. 77 21-22, 461 26-27.		
LXXVIII, 15	= Supr. 342 21-22.		
LXXIX, 2	= Supr. 461 24.		
LXXIX, 3	= Supr. 461 25.		
LXXIX, 4 (8, 20)	= Supr. 461 23-24.		
(LXXIX, 13	= Supr. 134 29).		
LXXIV, 19	= Supr. 77 2-4.		
LXXXI, 8	= Supr. 478 24.		
LXXXIII, 11	= Supr. 101 11-13, 147 19-21.		
LXXXIV, 9	= Supr. 518 29, 319 1.		
		LXXXV, 13	= Supr. 461 27-28, 487 22.
		LXXXVI, 5	= Supr. 247 30.
		LXXXVII, 5 (6)	= Supr. 469 3-4.
		LXXXVII, 7	= Supr. 478 22-23.
		XC, 1-3	= Supr. 70 18-24.
		XCIV, 8	= Supr. 357 22-24 (= Hébr. III 7-8).
		XCVI, 3	= Supr. 22 20-21.
		C, 5	= Supr. 305 28 - 306 1.
		CI, 10	= Supr. 297 25.
		CII, 22	= Supr. 19 6-7.
		(CIII, 2	= Supr. 179 17).
		CV, 2	= Supr. 486 23-25, 489 26-28.
		CXIII, 12-16	= Supr. 104 1-8.
		CXV, 3	= Supr. 480 4-5.
		CXVII, 7	= Supr. 17 29 - 18 1.
		CXXV, 25-27	= Cloz. I, 56-58.
		CXXII, 1-2	= Supr. 75 16-21.
		CXXIII, 6	= Supr. 119 3-5.
		CXXIII, 7-9	= Supr. 80 4-8.
		CXXIV, 3	= Supr. 293 1-3.
		CXXV, 4	= Supr. 549 4-5.
		CXXV, 5	= Supr. 364 17-18.
		CXXXVIII, 2-3	= Supr. 113 9-11.
		CXXIX, 1-2	= Supr. 461 21-22.
		(CXXXIV, 9	= Supr. 77 11-15).
		(CXXXV, 16	= Supr. 77 14-15).
		CXXXV, 25	= Supr. 390 30 - 391 1.
		CXXXVI, 1-2	= Supr. 418 20-23 = Cloz. 350 à 352.
		(CXXXVI, 3	= Supr. 418 19 = Cloz. 347 à 348).
		CXXXVI, 3-4	= Supr. 418 28-30 = Cloz. 358 à 61.
		(CXXXIX, 2	= Supr. 70 15).
		CXL, 9	= Supr. 70 16-17.
		CXLVI, 5	= Supr. 331 22-24.
		(CXLVI, 10	= Supr. 546 13-14).
		CXLVIII, 7-8	= Supr. 77 5-7.
		CXLVIII, 11-12	= Supr. 320 6-7.
		<i>Proverbes:</i>	
		III, 18	= Supr. 352 29-30.
		V, 3-4	= Supr. 350 30-351 4.
		X, 23	= Supr. 356 25-26.
		XI, 31	= Supr. 128 8-10 (= I Pierre IV, 18).
		XIV, 34	= Cloz. II 3-5.
		XVI, 5	= Supr. 545 17-18 (texte de la Vulg. lat.).
		XVI, 7 (5)	= Cloz. I, 62-63.
		XIX, 17	= Supr. 123 14.
		XXIV, 17	= Supr. 126 19-21.
		<i>Ecclésiaste:</i>	
		III, 4	= Supr. 356 14.

Les citations des Écritures dans le Suprasliensis et le Clozianus

Cantique des Cantiques:

- II, 5 = Supr. 353 23—25.
 IV, 12 = Supr. 243 7.
 IV, 16 = Supr. 349 15—16.

Sagesse:

- (I, 1 = Cloz. I, 61—62).
 I, 2 = Cloz. I, 59—60.
 I, 13 = Supr. 389 6—7.
 II, 24 = Supr. 389 7—8.
 XIII, 5 = Supr. 534 2—4.

Ecclésiastique (Sirach):

- IV, 26 (51) = Supr. 356 1.
 (XIX, 13 = Supr. 240 24—25).
 (XIX, 16 (15) = Supr. 505 24).

Isaïe:

- I, 2 = Supr. 507 25—26.
 (I, 10, 15 = Supr. 136 3—4).
 V, 2 = V, 4 = Supr. 455 28—29, 456 1—2.
 V, 7 = Supr. 453 29—30.
 V, 14 = Supr. 487 21.
 VI, 3 = Supr. 322 9—10.
 VI, 9—10 = Supr. 354 20—26 (= Mat. XIII, 14—15).
 VII, 14 = Supr. 245 26—27 (= Luc I, 51).
 XXIX, 11 = Supr. 246 8—9, 246 30—247 3.
 XXIX, 24 (= XXXII, 4) = Supr. 356 23—24.
 XXV, 10 = Supr. 430 11—12.
 XL, 28 = Supr. 344 27—28.
 XLII, 8 = Supr. 263 3—4, 350 24.
 XLII, 18—20 = Supr. 323 2—8.
 XLIX, 9 = Supr. 468 21—22.
 L, 6 = Supr. 481 3—5.
 LI, 6 = Supr. 351 4—5.
 LIII, 1—3 = Supr. 436 5—8.
 LIII, 3 = Supr. 436 10—11.
 LIII, 4 = Supr. 436 15—16.
 LIII, 4—5 = Supr. 436 22—25.
 LIII, 5 = Supr. 436 26—27.
 LIII, 7—8 = Supr. 454 24—28.
 LIII, 7 = Supr. 437 1—2, 481 6—7.
 LIII, 9 = Supr. 433 22—23.
 LVIII, 9 = Supr. 427 18—19, 550 26—27.
 LIX, 1—2 = Supr. 135 17—20.
 LXIII, 9 = Supr. 350 1—2.
 LXVI, 2 = Supr. 173 27—30, 545 6—7.

Jérémie:

- I, 10 = Supr. 357 13—15.
 VIII, 4 = Hom. Mih. II, 8—11 (éd. Vondrák, p. 55).
 IX, 22 = Supr. 546 14—15.
 X, 11 = Supr. 106 2—5.
 XI, 19 = Supr. 353 4—5.
 XV, 19 = Supr. 380 11—15.

Baruch:

- IV, 26 = Supr. 135 1—2.

Ézéchiël:

- III, 12 = Supr. 322 14—16.
 XVIII, 32 = Supr. 529 5—6.

Daniel:

- XIII, 53 = Supr. 387 8 (voir Exode XXIII, 7).

Osée:

- VI, 5 = Supr. 348 19—20.
 XIII, 14 = voir I, Cor. XV, 55.

Amos:

- VIII, 11 = Supr. 135 6—8.

Jonas (Cantique VI):

- II, 3 = Supr. 461 20—22.
 II, 7 = Supr. 461 30—462 1.

Habacuc (Cantique III):

- III, 2 = Supr. 451 1 = Cloz. 862—5.
 III, 8 = Supr. 76 27—30.
 III, 14 = Supr. 466 17—19.
 III, 16—17 = Supr. 350 11—12.

Zacharie:

- VI, 12 = Supr. 476 10.
 IX, 9 = Supr. 324 17—20, 357 5—7 (= Mat. XXI, 5).

Malachie:

- II, 15—16 = Cloz. I, 135—138.

Matthieu:

- III, 15 = Supr. 416 18—20 = Cloz. 247 à 275.
 (IV, 7 = Supr. 165 15—16) (= Luc IV, 12).
 IV, 17 = Supr. 357 26—27.
 IV, 19 = Supr. 496 2—5.
 V, 9 = Supr. 423 11—15 = Cloz. 514 à 515.
 V, 10 = Supr. 406 12—14 = Cloz. 48 à 50.
 V, 13 = Supr. 259 29—260 1.
 V, 14 = Supr. 259 28—29 (240 1—2).
 (V, 20 = Supr. 135 24—26).
 V, 25—24 = Supr. 422 26—30 = Cloz. 496—501.
 V, 32 (= XIX, 9) = Cloz. I, 129—132.
 V, 37 = Supr. 205 10—11.
 V, 39 = Supr. 411 9—10 = Cloz. II, 109—111.
 VI, 31—33 = Supr. 290 19—25.
 (VI, 34 = Supr. 547 9).
 VII, 6 = Supr. 24 15—16.

André Vaillant

- (VII, 22—23 = Supr. 383 21—23).
 VIII, 8 = Supr. 307 30, 308 2—3 (= Luc VII, 6).
 VIII, 20 = Cloz. 265—264 (= Supr. 416 8).
 IX, 15 = Supr. 356 4—5.
 X, 9 = Supr. 411 4—6 = Cloz. II, 105—106.
 X, 16 = Supr. 354 26—27.
 (X, 20 = Supr. 432 25 = Luc IX, 58).
 X, 21 = Supr. 135 13—14 (= Marc XIII, 12).
 X, 22 (= XXIV, 15) = Supr. 71 1—2 (= Marc XIII, 13).
 X, 28 = Supr. 367 5—5.
 (X, 33 = Supr. 259 14—17).
 X, 37 = Supr. 253 9—11, ailleurs Cloz. I, 87—88.
 XII, 14 = Supr. 395 23—24, 396 11—12, 398 12—14, 401 17—18, 402 11—12, 404 11—13.
 XII, 15 = Supr. 404 13, 404 18.
 XIII, 14—15 = Supr. 334 20—26 (= Isaië VI, 9—10).
 XV, 22 = Supr. 392 18—19.
 XVII, 19 (+ XXI, 21) = Supr. 316 18—20.
 XVIII, 5 = 340 28—30.
 XVIII, 11 = Supr. 402 18—20 (= Luc XIX, 10).
 XVIII, 18 = Supr. 358 3—4.
 XVIII, 20 = Supr. 206 17—19.
 (XIX, 3 = Cloz. I, 127—129).
 XIX, 6 = Cloz. I, 132—133.
 XIX, 9 (= V, 32) = Cloz. I, 129—132.
 XIX, 12 = Supr. 371 2—3.
 XIX, 27 = Supr. 547 5—6.
 XXI, 5 = Supr. 324 17—20, 337 3—7 (= Zacharie, IX, 9).
 XXI, 9 = Supr. 326 17—19 = Cloz. I, 38—39, Supr. (332 13—14), 332 26—28, 341 24—25, 403 1—3 (= Jean XII, 13).
 XXI, 14—15 = Supr. 330 11—16.
 XXI, 16 = Supr. 350 18—19, 403 9—11 (= Ps. VIII, 3).
 XXI, 18—19 = Supr. 343 23—28.
 XXI, 18 = Supr. 344 14—16.
 XXI, 21 (+ XVII, 19) = Supr. 316 18—20.
 XXII, 21 = Supr. 106 17—18 (= Marc XII, 17, Luc XX, 25).
 XXIII, 38 = Supr. 485 24.
 XXV, 1—13 = Supr. 368 25—369 15.
 XXV, 5 = Supr. 372 6—7.
 XXV, 6—8 = Supr. 372 21—25.
 XXV, 15 = Supr. 375 5—6.
 XXV, 14—15 = Supr. 369 16—19.
 XXV, 21 = Supr. 376 27, 376 29—377 1.
 XXV, 21 (25) = Cloz. II, 19—21.
 XXV, 24—30 = Supr. 369 22—370 9.
 XXV, 24—25, 27 = Supr. 377 3—8.
 XXV, 28—29 = Supr. 377 20—25.
 XXV, 50 = Supr. 378 2—5, 554 25—26.
 XXV, 34—36 = Supr. 123 17—24.
 XXV, 40 = Supr. 125 24—26, 341 14—16.
 XXVI, 14—15 = Supr. 407 25—28 = Hom. Mih. II, 33—37 (Vondrák, p. 54), Supr. 410 25—28 = Cloz. II, 92—95.
 XXVI, 15 = Supr. 415 8—10 = Cloz. 228—230, Supr. 425 6—7.
 XXVI, 17 = Supr. 415 20—22 = Cloz. 245—247.
 XXVI, 26 = Supr. 419 15—16 = Cloz. 377—379.
 XXVI, 28 = Supr. 419 17—19 = Cloz. 380—383.
 XXVI, 31 (Marc XIV, 27) = Supr. 478 10—11 (se référant à Zacharie, XIII, 7, et non à Jérémie).
 XXVI, 38 = Supr. (287 12—13), 383 8—9 (= Marc XIV, 54).
 XXVI, 39 = Supr. 383 4—5.
 XXVI, 53 = Supr. 463 8—10.
 XXVII, 4 = Supr. 414 21—22, 24 = Cloz. 212, 214—215, Supr. 362 30.
 XXVII, 19 = Supr. 434 6—7, 434 12—14.
 XXVII, 34 = Supr. 446 28—447 1.
 XXVII, 37 = Supr. 452 27—29 = Cloz. 921—923, Supr. 453 22 = Cloz. 950.
 XXVII, 62—64 = Supr. 439 17—23.
 XXVII, 65 = Supr. 438 27—28, 443 8—10.
 XXVII, 65—64 = Supr. 439 30—440 4.
 XXVII, 65—66 = Supr. 440 24—26.
 XXVII, 65 = Supr. 439 1—2.
 XXVIII, 1—3 = Supr. 444 18—25.
 XXVIII, 5 = Supr. 445 4—5, 445 13—14.
 XXVIII, 6 = Supr. 445 18—19.
 (XXVIII, 7 = Supr. 445 20—21).
 (XXVIII, 8 = Supr. 445 24—25).
 XXVIII, 9 = Supr. 446 6—8 (et suite libre jusqu'à 11).
 XXVIII, 10 = Supr. 446 11—14.
- Marc:**
 XII, 17, voir Mat. XXII, 21.
 XIII, 12, voir Mat. X, 21.
 XIII, 13, voir Mat. X, 22.
 XIV, 27, voir Mat. XXVI, 31.
 XIV, 34, voir Mat. XXVI, 38.
 XV, 43 = Supr. 452 28—29 = Cloz. 923—924.
- Luc:**
 (I, 17 = Supr. 325 7—8 = Cloz. I, 3—4, Supr. 320 27—29, 324 8—10).

Les citations des Écritures dans le Suprasliensis et le Clozianus

- I, 26—27 = Supr. 244 3—5, 246 3—6.
 I, 28 = Supr. 250 50—251 1.
 I, 31 = Supr. 245 26—27 (= Isaïe VII, 14).
 I, 32—33 = Supr. 237 24—26, 238 7—9.
 I, 35 = Supr. 10 24—27.
 I, 36 = Supr. 245 11—15.
 I, 79 = Supr. 449 8 = Cloz. 800—801.
 IV, 12, voir Mat. IV, 7.
 VII, 6 = Supr. 307 30, 308 2—3 (= Mat. VIII, 8).
 VII, 36 = Supr. 390 26—28.
 VII, 37—38 = Supr. 391 7—14.
 VII, 39 = Supr. 392 26—27, 393 1—3.
 VII, 40 = Supr. 393 6—7, 393 19.
 VII, 41—43 = Supr. 393 20—27.
 VII, 44 = Supr. 394 13—14, 394 28—30.
 VII, 45 = Supr. 395 4—5, 395 8—10.
 VII, 46—47 = Supr. 395 13—16.
 (IX, 58, voir Mat. X, 20).
 IX, 62 = Supr. 546 28—30.
 (X, 19 = Supr. 556 13—14).
 (X, 20 = Supr. 507 27).
 XVI, 26 = Supr. 373 16—18.
 XVIII, 8 = Supr. 135 10—11.
 (XIX, 3 = Supr. 545 28).
 XIX, 10 = Supr. 346 26—28, 402 18—20 (= Mat. XVIII, 11).
 XIX, 38 = Supr. 322 20—22.
 XX, 25, voir Mat. XXII, 21.
 XXII, 15 = Supr. 490 30—491 1.
 XXIII, 31 = Supr. 155 14—15.
 (XXIII, 32 = Supr. 437 6—7).
 XXIII, 42 = Supr. 427 12, 472 14—15, 437 17—18, 437 20—21 (Cloz. 662 à 665, 666).
 XXIII, 43 = Supr. 427 16—17, 438 2, 438 4—5.
 XXIV, 13 = Supr. 471 17—20, 472 18—19.
 XXIV, 14 = Supr. 473 4—5.
 XXIV, 15—16 = Supr. 474 20—21.
 XXIV, 15 = Supr. 474 14—17.
 XXIV, 17 = Supr. 474 24—25, 474 26—28.
 XXIV, 18 = Supr. 475 2—5, (475 9—11), 475 24—25.
 XXIV, 19 = Supr. 476 6—8, 476 12—15, 477 4—5.
 XXIV, 20 = Supr. 477 5—6.
 XXIV, 21 = Supr. 477 17—18, 477 20—21.
 XXIV, 25—26 = Supr. 477 25—27, 477 29 à 478 2.
 XXIV, 27 = Supr. 478 2—4.
- Jean:**
 I, 1—3 = Supr. 10 14—17.
 I, 1 = Supr. 344 30—345 1.
 I, 49 (48) = Supr. 350 7—9.
 II, 25 = Supr. 404 16—17.
- IV, 34 = Supr. 349 27—28.
 V, 4 = Supr. 496 10—15.
 V, 8 = Supr. 437 4.
 V, 25 = Supr. 328 17—18.
 (V, 39 = Supr. 324 15—15).
 (X, 11 = Supr. 328 21—22).
 X, 18 = Supr. 499 18—20.
 (X, 33 = Supr. 330 25).
 XI, 1—2 = Supr. 312 29—313 3.
 XI, 4 = Supr. 313 3—5.
 XI, 6 = Supr. 315 18—20.
 XI, 11 = Supr. 306 13, 313 26—27, 314 9—10, 488 1—2.
 XI, 12 = Supr. 306 15—16, 314 11—12.
 XI, 14 = Supr. 306 16.
 XI, 14—15 = Supr. 314 18—20.
 XI, 21 = Supr. 306 19—20, 306 24—25, 314 8—9.
 XI, 21—22 = Supr. 307 21—24.
 XI, 22 = Supr. 306 25—26, 308 10—11.
 XI, 25 = Supr. 75 24—25, 478 9—10.
 (XI, 26 = Supr. 349 29—30).
 XI, 33—34 = Supr. 315 18—20.
 (XI, 34 = Supr. 304 9).
 (XI, 34—35 = Supr. 316 4—5).
 XI, 41 = Supr. 316 29—30.
 XI, 41—42 = Supr. 309 7, 309 12—14, 309 15—17, 309 22—25.
 XI, 45—44 = Supr. 317 4—7.
 XI, 44 = Supr. 311 12—15.
 XI, 47 = Supr. 385 3—4, 385 7—8 (etc.).
 XII, 5 = Supr. 425 20—22.
 (XII, 13, voir Mat. XXI, 9).
 XII, 25 = Supr. 478 17—18.
 XII, 27 = Supr. 474 4—5, 478 16—17.
 (XIII, 21 = Supr. 406 3—4).
 XIV, 10 = Supr. 309 3—4.
 XIV, 31 = Supr. 468 27—28, 469 30 à 470 1, 470 10 (etc.).
 XVIII, 6 = Cloz. 179.
 XVIII, 23 = Supr. 380 7—8.
 XVIII, 28 = Supr. 432 3—5.
 XVIII, 29 = Supr. 432 18—19.
 XVIII, 30 = Supr. 433 1—2.
 XVIII, 31 = Supr. 433 5—6, 433 9—10.
 XVIII, 38 = Supr. 433 17—18.
 XIX, 7 = Supr. 434 21—22.
 XIX, 15 = Supr. 435 15—17, 477 16—17.
 XIX, 38—39 = Supr. 435 23—25 = Cloz. 951—953.
 (XX, 24 = Supr. 498 26—27).
 XX, 25 = Supr. 500 8—11 (500 24—25).
 XX, 27 = Supr. 502 30—503 1, 504 9 à 10.
 XX, 29 = Supr. 506 3—4, 506 10, 533 14—15.

Actes des Apôtres:

- (V, 15 = Supr. 307 15-16).
 VIII, 51 = Cloz. 370-371.
 VIII, 20 = Supr. 363 29-364 1.
 VIII, 22 = Supr. 363 10-11, 363 18-19.
 VIII, 24 = Supr. 364 5-7.
 XVII, 20 = Supr. 540 16-17.

Épître aux Romains:

- I, 21 = Supr. 334 17-19.
 I, 22 = Supr. 334 16-17.
 V, 14 = Supr. 10, 4-6, 351 25-26, 482 18-19.
 VIII, 28 = Supr. 368 18-19.
 VIII, 35 = Cloz. II, 11 (Supr. 49 5-8).
 IX, 16 = Supr. 312 20-22.
 XI, 1-2 = Supr. 347 9-13.
 (XI, 25-26 = Supr. 347 16-17).
 XI, 28-29 = Supr. 347 21-25.
 XI, 33 = Supr. 301 6-9.
 (XII, 14 = Supr. 346 24-25).

I. Corinthiens:

- I, 25 = Supr. 183 1-3.
 II, 8 = Supr. 334 1-3.
 II, 9 = Supr. 154 10-11, (165 5-6), 470 28-30.
 III, 16 = Supr. 534 7-8.
 III, 19 = Supr. 183 3-4.
 V, 8 = Supr. 486 5-7.
 (VI, 9-10 = Cloz. I, 116-118).
 VII, 34-35 = Supr. 375 26-29.
 X, 12 = Supr. 410 1 = Hom. Mih. II, 5-7 (Vondrák, p. 55).
 XV, 18 = Supr. 488 12.
 XV, 33 = Supr. 544 2-3.
 XV, 52 = Supr. 318 3-5 (et voir I Thess., IV, 16).
 XV, 54-55 = Supr. 352 2-4.
 XV, 55 = Supr. 479 24-25, 487 5-6 (Osée XIII, 14).

II. Corinthiens:

- II, 11 = Supr. 527 5.
 (III, 18 = Supr. 289 3-4).
 V, 17 = Supr. 430 12-13.
 VI 2, = Supr. 356 7-8, 356 11-12.
 (VI, 14 = Cloz. I, 96-97).
 X, 4 = Supr. 485 17-18.
 XI, 15 = Supr. 406 19-20.

Galates:

- (I, 1 = Supr. 94 8).
 I, 19 = Supr. 246 20-22.
 III, 13 = Supr. (416 20-21), 480 2-4.
 III, 27 = Supr. 493 3.
 (III, 28 (+ Cel. III, 11) = Supr. 101 26-28).

- IV, 4-5 = Supr. 416 21-24 = Cloz. 284-286.
 IV, 19 = Supr. 134 30-135 1.

Éphésiens:

- II, 14 = Supr. 251 27.
 (II, 14-15 = Supr. 536 27-28).
 IV, 26 = Supr. 357 7-8.
 IV, 29 = Cloz. II, 83-84.
 IV, 31 = Cloz. II, 84-87.
 V, 3 = Cloz. I, 112-114.
 (V, 5 = Cloz. I, 116-118).
 V, 6 = Cloz. I, 114-116, 118-119.
 V, 14 = Supr. 468 18-19.

Philippiens:

- (II, 8 = Supr. 480 7).
 II, 10-11 = Supr. 484 18-21.
 II, 10 = Supr. 352 7-9.
 III, 20 = Supr. 272 17, 349 24.
 IV, 4-6 = Supr. 479 6-8.

Colossiens:

- I, 16 = Supr. 533 4-5.
 (II, 14 = Supr. 480 2).
 (III, 11 = Supr. 544 9).
 (III, 11 + Gal. III, 28 = Supr. 101 26-28).

I. Thessaloniens:

- II, 14-16 = Cloz. II, 54-63.
 IV, 13 = Supr. 488 9-11.
 IV, 14 = Supr. 488 14-16.
 IV, 15 = Supr. 488 13.
 IV, 16 = Supr. 372 18-20 (+ I. Cor. XV, 52).

I. Timothée:

- II, 4 = Supr. 502 28-30, 535 25-25.
 II, 13-15 = Supr. 482 22-25.
 VI, 10 = Supr. 412 2-3 = Cloz. II, 143-144.

II. Timothée:

- III, 13 = Supr. 214 20-22.

Hébreux:

- III, 7-8 = Supr. 357 22-24 (= Ps. XCIV, 8).
 IX, 13-14 = Supr. 383 21-25.
 XIII, 5 = Supr. 290 18-19.

Jacques:

- (I, 19 = Supr. 330 27-28).
 II, 13 = Supr. 123 13.

I. Pierre:

- II, 23 = Supr. 481 8-10.
 IV, 18 = Supr. 128 8-10 (= Prov. XI, 31).

I. Jean:

- (IV, 20 = Supr. 570 29-30).

Ivan Grafenauer

ČLOVEŠKA STAVBNA DARITEV V SLOVENSKI NARODNI PRIPOVEDKI IN PESMI

Stavbna daritev je staroveška šega, po kateri je treba za vsako novo stavbo neke daritve, če naj bi bila trajna in varna. Razširjena je po vsem svetu in pri ljudstvih vseh kulturnih stopenj. V srednjem veku je bila v navadi pri vseh evropskih narodih, v posameznih šegah živi še danes.¹

Pri velikih stavbah splošnega pomena, velikih mostovih, morskih in rečnih jezovih, mestnih obzidjih, velikih cestah, gradovih, tudi na državnih mejah, so vzdavali v temelje, nastale vzeli, zakopavali v zemljo prvotno žive ljudi, zlasti otroke. Zgodovinski primer podaja Herodotovo poročilo (VII, 114, Sovretov prevod II, str. 159), da so Perzijci, ko je Kserksova vojska na poti proti Grški prestopila Strimon po mostovih, ki so jih našli že zgrajene, in so zvedeli, da se kraj imenuje Devet potov, »vzeli devet dečkov in devet deklic tamkajšnjih domačinov in jih žive zakopali«. Namesto ljudi samih so vzdavali tudi njihovo senco ali tudi le mero in ti ljudje so, kakor so verovali, kmalu nato umrli.

Pri stavbah zasebnega značaja pa so že v pradavnini vzdavali živali, lovske in domače. Temu je priča popolnoma nepoškodovano célo jelenje okostje v posebni jami pod megaronsko livarsko hišo v Vuče-

¹ Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, Walter de Gruyter, Berlin u. Leipzig (HDA): R. Stübe, Bauopfer, HDA I (1927), stp. 962—964; isti, einmauern, HDA II (1929/30), stp. 712—714; Karl Beth, Abwehrzauber 5, HDA I, stp. 146—147; Marianne Beth, Kinderopfer 3, HDA IV (1931/32), stp. 1563—1564; vsi članki z navedbo literature. Iz literature, ki tu ni upošteta, je navesti predvsem M. Arnaudov, Vgradena nevěsta, Sbornik za narodni umotvorenija i narodopis, Sofija XXXV (1920), 275—510; Giuseppe Cocchiara, Il ponte di Arta e i sacrifici di costruzione, Annali del Museo Pitre I (1950), 38—81, z novejšo zahodnoevropsko literaturo.

dolu pri Vulkovarju v Slavoniji tik Donave iz eneolitike.² Tudi so pozneje začeli namesto ljudi ali njihove sence ali mere vzdavati živali, najrajši domače, mačko, psa, petelina, jajca, tudi denar in druge vrednote, celo igralne karte.

Stavbna daritev naj bi pomirila demonska bitja, htonska — perzijska daritev otrok je veljala Ahrimanu — ali vodna, ki človek s svojo stavbo posega v njihovo območje. Darovano bitje pa naj bi s tem postalo stavbi nekak duh varuh: bolgarski *talasam*, grški *stoicheîon*, *stoicheiô*.

Namen stavbnih daritev je bil dvojen: prvič naj bi daritev naredila stavbo trdno, neporušno, ali naj bi sploh šele omogočila zidanje; drugič naj bi storila, da bi bila stavba varna za človeka, ki bi v njej prebival ali jo uporabljal. Časih so darovali v ta namen tudi dvoje daritev, eno v začetku, drugo na koncu dela. Poročilo o zopetni utrditvi mesta Jeriho se na primer glasi (3. Kralj 16, 34): V njegovih (to je kralja Ahaba) dneh je Hiel iz Betela zidal Jeriho: na Abiram, svojega prvorojenca (*in Abiram primitivo suo*), je postavil njen podstav, in na Seguba, najmlajšega svojega (*in Segub novissimo suo*), je postavil njena vrata, po besedi Gospodovi, katero je govoril Jozuetu sinu Nunovemu (gl. Jos 6, str. 26).³ — Novejši prevodi pravijo previdneje »za ceno Abirama...«, za ceno Seguba...«.⁴ Razloček med stavbno daritvijo v začetku dela in po dograditvi stavbe bo viden tudi ob našem gradivu.

Primitivno vero v potrebo stavbnih daritev in izročila o opravljenih daritvah pri balkanskih narodih so dovolj obširno obravnavali (gl. op. 1) Friedrich Krauss (zlasti pri Srbih in Hrvatih), M. Arnaudov (zlasti pri Bolgarih) in Gius. Cocchiara (zlasti pri Grkih). O ostankih in sledovih te primitivne vere pri Slovencih pa se še ni kaj prida govorilo. Belokranjec profesor (pozneje ravnatelj) Davorin Nemanič

² *Historia Mundi* II. Grundlagen und Entwicklung der ältesten Hochkulturen (Francke, Bern 1953). Kurt Teckenberg, Die jüngere Steinzeit Europas. Das Neolithikum, 2. Der Balkankreis, str. 23; prim. R. R. Schmidt, Die Burg Vučedol, Hrvatski drž. arheol. muzej u Zagrebu (1945), str. 38, hrvatski povzetek str. 177 s. (ni natančen).

³ Zgodbe svetega pisma. Razložil dr. Fr. Lampe, V Celovcu (1894 ss.), 523 (Jos 6, 26), 684 (3 Kralj 16, 34). Prim. Sveto pismo stare in nove zaveze I (Lj. 1857), 415 (Jos 6, 26), II (Lj. 1857), 248 s. (3 Kralj 16, 34).

⁴ Sveto pismo stare zaveze I. Priredil dr. Matija Slavič, Celje (1939), str. 586 (Jos 6, 26 — gl. tudi opomnjo). Das Alte Testament, aus dem Grundtext übersetzt und erläutert von Eugen Henne. I. Die geschichtlichen Bücher (1939), 429 s. (Jos 6, 26 — gl. tudi op.), 705 s. (3 Kgl 16, 34. — Prim. tudi G. Cocchiara, n. d., 68.

(1850—1929; gl. Fr. Kidrič, SBL II, 199) je v Ljubljanskem Zvonu (IV, 1884, 165—168) ob časniškem poročilu iz Španije o zazidanem dekletu opozoril na srbsko narodno pesem »Zidanje Skadra« (Vuk II, št. 25) in na belokranjsko pripovedko in pesem-uganko »Čigar sem bila lani hči, sem letos mati, zahvali se mi ti, moj sin, moje matere mož«, kar je bil slišal kot gimnazijec leta 1867 ali 1868. Pripovedka z uganko vred pa je s človeško stavbno daritvijo le v posredni zvezi: s pesmijo-uganko zaključuje pripovedko žena, ki svojega, za neko pregreho zazidanega očeta skozi linico skrivaj ponoči doji, da bi ga ohranila pri življenju. Očetu bi mogla kajpada — če ga že more skrivaj dojiti — skozi linico podajati tudi primernejša in izdatnejša živila; zato pač ni dvoma, da je dojenje skozi linico v tej pripovedki — tudi za linico samo tu ni nobenega razloga — izposojeno iz ljudske pesmi o zazidani mladi materi, ki je bila v Beli krajini nekdanj gotovo znana, saj je Kamenarova kajkavska inačica, kratko označena v izdaji Matice Hrvatske (MH I, str. 534 k br. 36 »Čuprija na Drini«), doma med Kolpo in Kupčino le 14 km vzhodno od Metlike, »iz okolice Vrhovca (217 m) pri Jaski« (matični zemljevid Slovenije 1 : 200.000, Vrhovac N 9).

Načrtno se je dotaknil tega vprašanja drugi Belokranjec, Janez Navratil iz Metlike (1825—1896; gl. Janko Šlebingger, SBL II, 193—196) v poslednjem, posmrtnem 7. nadaljevanju nedokončane obširne razprave »Slovenske narodne vraže in prazne vere, primerjane drugim slovanskim in neslovanskim« (LMS 1896, 1—46). V poglavju *Bajila* je omenil v obravnavi predkrščanskih »žrtev ali daritev« (str. 4—9) med drugimi človeškimi daritvami tudi (str. 7 s.) človeške stavbne daritve pri Jugoslovanih (srbsko narodno pesem »Zidanje Skadra« pri Karadžiću II, št. 26 [zdaj 25]), Romunih (Manole pa Curtea de Arges« v romunskih narodnih pesmih, razglasil B. Alexandri v letih 1852—1853) in Germanih (Jak. Grimm, Deutsche Mythologie 1834, 31 i. d.), nato pa njihove ostanke in sledove pri Slovencih (str. 8). Opozoril je na novico v Slov. Narodu XVII, št. 187 (14. avgusta 1884), str. 4, s sledečim poročilom o najdbi živalske stavbne daritve iz 17. stoletja, odkrite pri podiranju neke hiše v Mariboru:

* (217letna mačka) je gotovo velika posebnost. Táko smo dobili pri podiranju hiše št. 4 v županijski ulici v Mariboru v nalašč za to pripravljenej otlini. Mačka je seveda popolnoma suha in ima okoli vratu listek, na katerem je pisana rimska letna številka 1667. Zazidali so jo

najbrž živo vražni ljudje iz praznoverskih uzrokov. Pri njej je bilo tudi nekaj bakrenega denarja brez vrednosti.

V zvezi s tem poročilom je Navratil pokazal še na nekatere navade, o katerih nihče več ne ve, da so to ostanki nekdanjih stavbnih daritev. Tako, če »pri imenitnih poslopih še dan današnji« zazidujejo v temeljni kamen »mrtve« (to je nežive žrtve), a zlasti novce... toda iz drugega (nevražnega) namena; na prvotni uzrok ne misli več — živa duša«. Taka navada je tudi zidarsko »ožnoranje«, ki Navratil pripoveduje o njem po zapisu Gašparja Križnika iz Motnika takole:

V Motniku imajo domači (slovenski) zidarji to navado: Kedar delajo nov zid pa pride kdo gledat, »ožnorajo« ga, t. j. opletejo s kako vrojo in potlej jim mora kupiti pijače, da se reši. (Zap. g. Križnik.) Tudi to neradovoljno darilo meri menda na nekdanjo posilno žrtvo onega človeka, kateri je prvi prisledil (t. j. prišel k stabi, ki se je začela zidati), [pa se ni mogel rešiti ali odkupiti nikakor].

Kajpada bi moglo biti »ožnoranje« tudi ostanek jemanja človekove »mere«, ki se je potem vzdala, in je človek potem moral baje v kratkem umreti. Zidarsko »ožnoranje« je bilo v navadi tudi drugod po Slovenskem in se je ohranilo mestoma na kmetih še do danes.

Pripovedka o »Krvavem kamnu« na Gorjancih. Ni pa omenil Navratil na tem mestu edine doslej na Slovenskem izpričane pripovedke z motivom prave človeške stavbne (pravzaprav razmejitive) daritve, pripovedke o »Krvavem kamnu«⁵ na Gorjancih. Kot urednik mladinskega lista »Vedež« (1848—1850) jo je Navratil bral, pa jo je ali pozabil ali pa ni veroval v njeno pristnost. Leta 1838 je namreč prinesla Kordeševa *Carniolia* iz peresa Jožefa A. Babnika (pseudonim Joseph Buchenhain) pripovedko o »Krvavem kamnu« v nemškem jeziku in v na pol novelistični obliki.⁶ Še to leto (1838) jo je prevedeno na ilirski jezik prinesla *Danica Ilirska*, št. 27 in 28, leta 1848 pa je izšla v Malavašičevem prevodu tudi v *Sloveniji*: »Kervavi kamen. Slo-

⁵ »Med Sv. Miklavžem (962 m) in Sv. Gero (Trdinovim vrhom, 1181 m) je 'Krvavi kamen', to je kamen z rdečimi lisami. Ta kamen je bil baje postavljen kot mejnik slovenskih in hrvaških pašnikov.« Fr. Orožen, *Vojvodina Kranjska*. Prirodnoznanstvi, politični in kulturni del. MS v Lj. (1901), 90 s.

⁶ Der Blutstein. Eine vaterländische Volkssage aus dem Jahre 1650, von Joseph Buchenhain. *Carniolia* I, Nr. 16—18 (22., 25., 29. Juni 1838); v opomnji pravi: Von diesem Blutstein herrschen mehre (!) Sagen, doch die wichtigste wird diese seyn.

vénska povest iz leta 1650 od J. A. Babnika. Prestavil F. Malavašič.⁷ Pripoveduje pa sledeče:

Graččaku Jakobu Moretiču na Ostrožu sporoče, da so Uskoki spet s krvavimi glavami napodili domače pastirje s pašnikov na Gorjancih. — Za neprestanih turških razbojniških pohodov v 16. in 17. stoletju so naselili med drugim tudi v Žumberku na južnem pobočju Gorjancev (Uskoških planin) pravoslavni ubožnikov s Turškega, ki so jih imenovali Uskoke. Ti so živeli v večnem prepiru s podložniki podgorjanskih stražnih gradov Prežek, Vrhovo, Gracarjev Turen, Ostrož. Pastirji z obojih strani so gonili črede na pašnike vrhu Gorjancev in prišlo je spet in spet do plenitve živine, preteпов in pobojev, pa oboroženi Uskoki graničarji so bili kajpada več ko kos neoboroženim pastirjem in podložnikom podgorjanskih graščin. — Muretič se jezen napoti k vojvodu (Observations-Kommandant) Juriču na Žumberk (grad Sichelburg). Ta ga veselo sprejme in Muretič mu pove, kaj ga teži.

Medtem ko se očeta v gradu posvetujeta, kaj je storiti, se zunaj gradu pomenkujeta Juričeva hči Jela in Muretičev Miško, ki se rada vidita. Miško ji pove očetov predlog, naj bi določeni dan in čas po trije mladeniči z uskoške in podgorjanske strani kar morejo naglo pohiteli po določeni poti drugi proti drugim; kjer bi se srečali, tam naj bi bila meja. Pove ji tudi, da bi bil rad eden kranjske trojice, Jela pa se zanj boji. Drugega očetovega predloga pa sin ne ve: Miškova poroka z Jelo naj bi prepri za vselej pomirila. — Dogovorjeni dan se izbrani mladeniči spuste v hrib. Na vrhu je postavljen oltar, ob njem čaka duhovnik z množico ljudstva, Muretič in Jurič se v pričakovanju smehljata.

Prvi pridejo Miško in tovariši — Kranjci jih veselo pozdravijo — in pohitijo dalje; ko se srečajo z uskoško trojico, se ustavijo. Uskoška množica je zaradi neuspeha nejevoljna, le Muretič in Jurič zabranita spopad. Star Uskok zahteva, če si kranjski mladeniči niso svesti prevare, naj se dado žive zakopati, mejni kamen naj jim bo nagrobnik. Miško s tovarišema je za to pripravljen. Jela, ki se je v mladeniča oblečena udeležila na uskoški strani teka, ugovarja, takisto Muretič, češ resnica ne potrebuje takega potrdila. Uskoki vztrajajo na svojem. Jurič ugovarja, da meja ne velja, ker je na uskoški strani namesto enega mladeniča teklo dekle. Stari Uskok nasprotuje: saj je sam vodil izbor. Tudi Juričevo naznanilo, da naj bi se Jela z Miškom poročila, Uskoka ne omeči — Miško

⁷ Slovenija I, list 1—4 (4. 7. 11. 14. Maliga serpana 1848), str. 4. 8. 12. 16.

in tovariša si izkopljejo jamo in stopijo vanjo. Uskoki jih začno zagrebati; tedaj skoči v jamo tudi Jela z vzklikom: »Gorje, če mejo kdaj oskrunite!« Na grob jim zavale Krvavi kamen. Duhovnik blagoslovi grob. V spomin postavijo tam, kjer je stal oltar, Šmiklavževo cerkev. Vsako leto gredo s procesijo tja.

Zgodba, ki jo podaja Babnikova literarna obdelava, je v več pogledih sumljiva. Prvič Krvavi kamen kot mejnik med žumberškim okrajem in podgorjanskimi gosposčinami — zgodovinsko to nikoli ni bil — se ne ujema z zmago kranjskih tekmovalcev, ker leži na severni, kranjski strani glavnega grebena Gorjancev, ki gre čez Trdinov vrh (prej vrh Sv. Gere in Sv. Ilije), ne pa čez Šmiklavški vrh, ki stoji uro hoda od tam na severni, kranjski strani. Drugič je nesmiselno, da bi tekli k meji na vsaki strani po trije tekmovalci, ker je v tem primeru odločilen najpočasnejši tekač. Prav zato je (tretjič) nemogoče, da bi bili Žumberčani pustili, da bi namesto enega mladeniča teklo dekle. Četrtrič je nemogoče, da bi se v sredini 17. stoletja, po zmagi rekatolizacije in državnega absolutizma, cerkvena in posvetna oblast udeležila poganske človeške daritve. Taka daritev bi mogla biti samolastno dejanje množice, morda tudi podeželske srenje, ki bi pa prišlo za njim ostro kazensko preganjanje. Da pa sta dve izmed štirih žrtev sin in hči obeh poveljnikov, uskoškega in kranjskega, to je pa nedvomno sentimentalna domislica leposlovnega preoblikovalca.

Ta nesoglasja, zlasti pa pristranost, s katero Babnikova »domovinska pripovedka« kaže Kranjce kot zmagovalce v tekmi, Uskoke pa kot povzročitelje človeške daritve, so spodbodla »N. R. . . . a, Žuberčanina«, da je »narodno pripoviest ‚Krvni kamen godine 1650‘«, ki jo je, iz »Carniolije« povzeto, bral v »Danici Ilirski« leta 1838, po žumberškem pripovedovanju popravil, kranjske pristranosti zavrnil in vse to priobčil v Kukuljevićevem Arkivu VII (1863).⁸ Začetek žumberške inačice o razmejitvenem teku v Gorjancih domnevnomu prvotnemu izročilu ter zemljepisno-zgodovinskemu položaju kar dobro ustreza (n. d., 182): (Kranjci in Uskoki so se na Gorjancih spet in spet spopadli),

kreševo, koje je uvijek po Kranjce zlo izpalo; jer su još onda Uskoci nosili po bosansku: kubure i handžare za pojasom. Toga nemogahu više

⁸ Arkiv za povjestnicu jugoslavensku VII (1863): Crnice iz okolice žumberačke. Od N. R. . . . a, Ž u b e r č a n i n a. B. Krvavi kamen, str. 180—184.

Kranjci podnašati, tužili su se neprestano žumberačkomu zapovjedniku, prieteći mu oružanom rukom. Usljed toga bi napokon god. 1650 odlučeno, da se ima medja medju njimi opredieliti, no buduć da su htjeli jedni i drugi gorjanske krasne livade imati, nemogahu se nikako drugčije međjusobno pogoditi, nego bi odlučeno, da si jedna i druga strana izabere po jednoga mladića i da će ti mladići morati na dan svetoga Marka u jutro rano uraniti i s mjesta krenuti, pa gdje se oni sastanu, da će ondje biti medja, no pod tom pogodbom, da oni moraju na onom istom mjestu dotle čekati, dokle dodje s jedne i druge strane odbor (komisija), koji je imao odmah za njimi krenuti.

Na dan svetoga Marka krenuše sbilja mladići s jedne i druge strane, no buduć da je uskočki mladić mnogo prije uranio od kranjskoga, predje gorjanske livade i već se spuštaše nizbrdice u Kranjsku, kad na jednom ukaza se kranjski mladić, koracajuć hitro uzbrdice. Sastavši se čekahu dugo odborah, nu na nesreću uskočku dodje prije kranjski odbor, jer mu je bilo na po puta bliže. Sada mišljahu Kranjci — znajući da još dugo Uskokah nebude — što bi učinili i kako bi mogli prevariti, pak sve misli na jednu smisliše, te odlučiše oba mladića živa zakopati, samo da se nebude znalo, gdje su se sastali.

Z žumberško pristranostjo, ki zdaj s svoje strani vali vso krivdo na nasprotno stran, se začne tudi tu zmeda: le od kod naj Kranjci vedo, »da još dugo Uskoka nebude«! Človeška daritev, ki je v prvotni obliki pripovedke nedvomno delo obeh srenj, je tako postala namerni navadni umor ene srenje. S prvotno obliko pripovedke se iz dodatkov k tej pripovedki priloga le tale odstavek, ki govori o Krvavem kamnu (str. 183):

Na grob im zavalise ogromni kamen, o kom se priča: da kad su ga gore metnuli, da su se tri kaplje krvi na njem pokazale, pak i sbilja vide se po njem još i danas nekakove crvene pjege. Usljed toga bi isti kamen taj nazvan »krvavim kamenom«.

Vse drugo, kar N. R. . . . na str. 182—183 pripoveduje, je polno nasprotij z začetkom pripovedke in polno notranjih nesoglasij.⁹ Dekle uskoškega mladeniča tekača, ki ga ti odstavki vpletajo v pripovedko, je v nasprotju s tem, da ta mladenič tekmo dobi, ko bi jo moral zaradi sprem-

⁹ Za drugim zgoraj navedenim odstavkom nadaljuje N. R. o dekletu, ki mladeniča spremlja, o tem, kako mladeniča vodijo nazaj h Krvavemu kamnu, kjer ju pokopljejo, dekle pa skoči k ljubemu v grob, o Krvavem kamnu (kar je navedeno zgoraj), nato zmedeno, kako so potem mejo določevali.

ljajočega dekleta izgubiti. Ko Kranjci za smrt določena tekmovalca, uskoškega in kranjskega, vodijo po poti proti Žumberku, da bi zase pridobili gorjanske livade, je čudno, da se ustavijo dobre pol ure hoda od gorskega grebena navzdol na kranjsko stran. Ko Kranjci izkopljejo jamo in morata tekmovalca vanjo skočiti, da bi ju živa zagrebli, se dekle uskoškega mladeniča sama odloči, da z dragim umre, in skoči k njemu v jamo; le čudno, ko je vendar prosta, da že spotoma ne pobegne in poišče pomoči, ko bi s tem ne rešila samo sebe, ampak tudi svojega dragega.

Teh notranjih nesoglasij ni v inačici drugega Žumberčana, znanega zgodovinarja Tadija Smičiklasa, morda ker ne podaja nadrobnih potez, nejasno pa je, kako pride v njej do darovanja dveh hrvatskih mladeničev in enega kranjskega dekleta; ohranjen pa je v njej značaj človeške stavbne daritve, saj zgodbo navezuje na srbsko narodno pesem »Zidanje Skadra« in značaj daritve na kratko pojasnjuje:¹⁰

(Za zgodbo srbske narodne pesmi nadaljuje Smičiklas:) *Opamo bismo pridali i onu priču o krvavom kamenu na granici izmed Hrvatske i Kranjske, gdje su živi zakopani dva momka hrvatska i djevojka kranjska, u znak, da je tude medja, a tri kapi krvi, da su potekle kroz kamen na njih navaljen, i da se danas vidjaju. Takove žrtve iskali su djedovi kod gradnjah ili na medjah, da se posveti kuća i medja zemlje od svakoga zla i na obranu od neprijatelja. Obične su žrtve ipak bile od krvi životinjske, kako se čuvaju tragovi kod svih slovenskih naroda.*

Podobno pripovedko omenjajo tudi *Dolenjske novice* v poročilu o blagoslovitvi leta 1887 obnovljene cerkve sv. Miklavža na Gorjancih:¹¹

Blizu tu (pri cerkvi sv. Miklavža) je pa neki kamen, »Krvavi kamen« imenovan, ki so letne številke 1687 in sladko ime Jezus udobleni (vdolbeni), ter je pravljica, da sta dva mladeniča in ena deklica živa zakopana bila, ker so se neki zmiraj ljudje zaradi meje pretepali in kamen s krvjo napajali, kakor so neki poprej.

Notranja nesoglasja v inačicah, zlasti v obeh obširno podanih, izhajajo iz dvojnega vira, od motiva z mladeniči vred zakopanega dekleta in

¹⁰ Tadija Smičiklas, *Poviest hrvatska I* (1882), 126. — Odstavek si je prepisal Janez Trdina leta 1888 v *Rusko beležnico V*, str. 52 (Janez Logar).

¹¹ *Dolenjske Novice III*, št. 22 (15. novembra 1887), 172, stp. 2: Iz Sent Jerneja (Blagoslovljenje nove cerkve sv. Nikolaja na Gorjancih).

od nesoglasja, da naj bi bil »Krvavi kamen« mejni kamen, ko gre dejanska meja dobre pol ure južno od njega po glavnem grebenu Gorjancev čez Trdinov vrh.

Motiv z mladeniči vred zakopanega dekleta gre pač na račun kontaminacije človeške stavbne daritve z motivnim obrazcem čisto drugačnega značaja, takšnega, kakršnih nam podaja kar vrsto Janez Trdina v poglavju »Krvavi kamen« svoje knjige *Izprehod v Belo krajino*, spisane leta 1873. Prva, »Kranjska nevesta, hrvatska propast«,¹² pripoveduje, kako brat pri Krvavem kamnu zakolje brata Hrvata zaradi njegove žene Kranjice, ki ju je razdvojila, nato zakolje še sam sebe, pa sta tam pokopana; manjka samo še, da bi bil poprej zaklal tudi še Kranjico, ki je vsega kriva; saj sta še bolj krvavi zgodbi v prvem in drugem odstavku poglavja »Krvavi kamen« (n. d., 77) o boju med Kranjci in Hrvati, ki si jo bomo še natančneje ogledali, in o roparjih, ki so se pri delitvi plena med seboj do zadnjega pomorili. — Krajše pripoveduje Trdina proti koncu tega odstavka drugo, zdaj ganljivo ljubezensko zgodbo:¹³

Pri njem (t. j. pri Krvavem kamnu) sta zakopana mladenič in deklica, ki sta se zvesto ljubila, ali se jima sovražna usoda ni dala združiti v živiljenju. Zdaj ju pokriva ista zemlja, ista gomila. Njune želje je izpolnila šele smrt.

Še tretji zgled si je zapisal Janez Trdina v rokopisni Zapisni knjigi 21:¹⁴

O Krvavem kamnu zopet nova povest: Blizo njega so nekoga zakopali, ko je bil tamo ubit. Žena ga tako ljubila, da je skočila za njim v grob in umrla. Tako sta bila skup zakopana.

Drugo neskladnost, pretvorbo človeške stavbne daritve v navaden umor v inačici Žumberčana N. R. . . . a in v njegovih dodatkih, je povzročila pač pripovedka, podobna tisti, ki jo je Trdina podal v prvem odstavku poglavja o Krvavem kamnu. Glasi se:¹⁵

¹² Trdina Janez, *Izprehod v Belo krajino*. ZS X (1912), str. 78. Knjiga je spisana 1873; gl. str. 71: »Lani (1872)«.

¹³ J. Trdina, *Krvavi kamen* 3. ZS X, 79. — Na koncu je T. zgodbi dodal: Ta povest čujem, da je nekje popisana; jaz je nisem bral, niti je natanko izvedel, odlomkov pa nočem praviti.

¹⁴ Trdina J., *Zapisna knjiga* 21, začeta na koncu aprila 1877, str. 34 (Janez Logar).

¹⁵ J. Trdina, *Krvavi kamen* 1, ZS X, 77.

Stara meja med Hrvati in Kranjci je šla čez Gorjance, ali ni bila natanko zaznamovana. Hrvatje so si lastili celo pogršje, Kranjci so jim nasprotovali in trdili, da je polovica njihova. Možje obeh narodnosti so se sešli pri Krvavem kamnu, da ustanove trdno mejo. Ker niso hoteli popustiti ne Hrvatje ne Kranjci, se je vnel med njimi prepir in kmalu tudi srdita bitka. Gonili in mesarili so se okoli skale in jo obrizgali od oseh strani s krojo, da ni ostala ne ena pičica bela. Kranjci so sovražnike premogli in poubili, mejaše (t. j. mejnike) so pa tako postavili, kakor je zahtevala po njihovem mnenju pravica.

Največja zmeda pa izvira od tod, ker naj bi bil Krvavi kamen v pripovedki o človeški stavbni daritvi mejni kamen med žumberškimi in podgorjanskimi planinskimi pašniki, resnična meja pa je potekala dobre pol ure bolj južno čez Gerin in Ilijev (zdaj Trdinov) vrh.

Razlog je pa ta, da pripovedka o človeški razmejivni daritvi pri Krvavem kamnu ni nikaka zgodovinska pripovedka, ki naj bi ponzarjala nastanek dejanske meje med žumberško in podgorjanskimi gosposčinami. Razmejitev med njimi se je namreč izvajala že sto let prej in čisto drugače, kakor bi si človek po pripovedki predstavljal. Šlo je namreč za trdovratna in zamudna pogajanja, ki so se po posredovanju nadvojvode in kralja Ferdinanda I. v sredini 16. stoletja vodila s podgorjanskimi in hrvatskimi plemiči in prelati za odkup in zameno zemljišč, ki so jih ti imeli na žumberški strani Gorjancev, pa so jih namerali dodeliti s Turškega prebeglim Uskokom, pa so se naposled vendar uspešno dokončala.¹⁶ Ni šlo torej za zemljepisno razmejitev gosposčin ali celo med Kranjsko in Hrvatsko — Žumberk je kot kameralno posestvo bil tedaj pod kranjsko deželno upravo — ampak preprosto za kmetije, posamezne ali v skupinah.

Pripovedka o razmejivnem teku s človeško daritvijo ni torej nastala zaradi razmejitve, ampak se je morala prenesti od drugod, da bi pojasnila — vstric z drugimi pripovedkami — nastanek rdečih, to je »krvavih«
lis na Krvavem kamnu. Podobne pripovedke o razmejivnem teku sicer iz bližnjih pokrajin in dežel ne poznamo; toda skladnost švicarske pripovedke »Grenzlauf«
s pripovedko N. R. . . . a, Žumberčana, če odštejemo neskladnosti, ki so se ji pridružile, je tolikšna, da ni mogla

¹⁶ Jos. Mal, Uskočke seobe i slovenske pokrajine. Srpski etnografski zbornik XXX. Prvo odelenje. Naselja i poreklo stanovništva 18. Ljubljana (1924). II. Uskočke naseobine uz kranjsko-krvatsku među, 14—80, pos. 43—47.

nastati po naključju. Treba torej soditi, da je bila pripovedka po alpskih krajih nekdanj bolj razširjena in je tako mogla priti tudi do Gorjancev.

Švicarska inačica se glasi:¹⁷

Der Grenzlauf

*Über den Klußpaß und die Bergscheide hinaus vom Schüchental
weg erstreckt sich das Urner Gebiet am Fletschbache fort und in Glarus
hinüber. Einst stritten die Urner mit den Glarnern bitter um ihre Landes-
grenze, beleidigten und schädigten einander täglich. Da ward von den
Biedermännern der Ausspruch getan: zur Tag- und Nachtgleiche solle
von jedem Teil frühmorgens, sobald der Hahn krähte, ein rüstiger, kun-
diger Felsgänger ausgesandt werden und jedweder nach dem jenseitigen
Gebiet zulaufen und da, wo sich beide Männer begegneten, die Grenz-
scheide festgesetzt bleiben, das kürzere Teil möge nun fallen diesseits
oder jenseits. Die Leute wurden gewählt, und man dachte besonders
darauf, einen solchen Hahn zu halten, der sich nicht verkrähe und die
Morgenstunde auf das allerfrüheste ansage. Und die Urner nahmen einen
Hahn, setzten ihn in einen Korb und gaben ihm sparsam zu essen und
saufen, weil sie glaubten, Hunger und Durst werden ihn früher wecken.
Dagegen die Glarner fütterten und mästeten ihren Hahn, daß er freudig
und hoffärtig den Morgen grüßen könne, und dachten damit am besten
zu fahren.*

*Als nun der Herbst kam und der bestimmte Tag erschien, da geschah
es, daß zu Altdorf der schmachtende Hahn zuerst erkrähte, kaum wie es
dämmerte, und froh brach der Urner Felsenklimmer auf, der Mark zu-
laufend. Allein im Lintal drüben stand schon die volle Morgenröte am
Himmel, die Sterne waren verblichen, und der fette Hahn schlief noch
in guter Ruh. Traurig umgab ihn die ganze Gemeinde, aber es galt die
Redlichkeit, und keiner wagte es, ihn aufzuwecken; endlich schwang er
die Flügel und krähte. Aber dem Glarner Läufer wird's schwer sein,
dem Urner den Vorsprung wieder abzugewinnen! Ängstlich sprang er
und schaute gegen das Scheideck, wehe, da sah er oben am Giebel des
Grats den Mann schreiten und schon bergabwärts niederkommen; aber*

¹⁷ Brüder Grimm, Deutsche Sagen (DS, ⁵1956), Nr. 288. — Prim. Jos. Müller, Sagen aus Uri I (1926), Nr. 1, str. 1—2. Brata Grimm in J. Müller sta povzela zgodbo po Joh. Rud. Wyssu ml., Volkssagen, Bern (1815), 80—100, prim. 317.

der Glarner schwang die Fersen und wollte seinem Volke noch vom Lande retten soviel als möglich. Und bald stießen die Männer aufeinander, und der von Uri rief: »Hier ist die Grenze!« —

»Nachbar,« sagte betrübt der von Glarus, »sei gerecht und gib mir noch ein Stück von dem Weidland, das du errungen hast!« Doch der Urner wollte nicht, aber der Glarner ließ ihm nicht Ruh, bis er barmherzig wurde und sagte: »Soviel will ich dir noch gewähren, als du mich an deinem Hals tragend bergan laufst.« Da faßte ihn der rechtschaffene Sennhirt von Glarus und klomm noch ein Stück Felsen hinauf, und manche Tritte gelangen ihm noch, aber plötzlich versiegte ihm der Atem,¹⁸ und tot sank er zu Boden.

Und noch heutigestages wird das Grenzbächlein gezeigt, bis zu welchem der einsinkende Glarner den siegreichen Urner getragen habe. In Uri war große Freude ob ihres Gewinnes, aber auch die zu Glarus gaben ihrem Hirten die verdiente Ehre und bewahrten seine große Treue in steter Erinnerung.

Trda sklepna poteza (gl. op. 18) približuje švicarsko pripovedko, že samo po sebi tako podobno, nekoliko celo človeški daritvi v mrki žumberško-slovenski inačici; soglasje motivnega obrazca vsega razmejitvenega teka pa poudarja posebno spoznanje, da šele švicarska poteza sritega in lačnega petelina pojasnjuje, kako da je v žumberški inačici »uskočki mladić mnogo prije uranio od kranjskoga«, da šele junaška noša urnerskega zmagovalca po poraženem Glarnerju zaradi poprave meje, ki se konča z junaško smrtjo, pojasnjuje tisto čudno pot, po kateri žene »kranjski odbor« svojega smrti zapisanega tekača, z njim pa tudi zmagovitega žumberškega nazaj h grobu pod Krvavim kamnom, nazovi mejnikom. Šele švicarski rok za razmejitveni tek pojasnjuje tudi docela neprimerni dan za tekmo v žumberško-podgorjanski pripovedki: pred Markovim dnem (25. aprilom) se živina še ne goni na planinske pašnike,

¹⁸ Jos. Müller, n. d., str. 2, dopolnjuje tu po istem viru: Da trank er jählings von dem kalten Wasser und zwar mit dem Urner auf dem Rücken, der ihm nur unter dieser Bedingung zu trinken erlaubt hatte.

Razen J. R. Wyssa, bratov Grimm in Jos. Müllerja navaja W. Müller-Bergström, Grenze, Rain, Grenzstein (Handbuch des deutschen Aberglaubens III, 1930/31, stp. 1139, op. 9) še več drugih švicarskih inačic, ki se z Grimmovo v bistvenih točkah ujemajo; vorarlberško »Der Grenzlauf im Vermunt« je priobčil šele leta 1953 Rich. Beitzl, Im Sagenwald, št. 567, str. 303. Več o njih v Slov. etnografu X, 1957.

zato tudi pastirski spopadi na paši tedaj še niso mogoči. V švicarski inačici pa je za razmejitveni tek določeno jesensko enakonočje, ko je bilo poprej dovolj priložnosti za pastirske spopade, pa v času tekme v planinah ni več živine, ki bi mogla tek motiti. Žumberško-podgorjanski rok pa je blizu pomladnega enakonočja. Drugi razložki in odstopki pa so razumljivi, ker se je v Gorjancih tuja pripovedka o razmejitvi uporabila, da bi pojasnila »krvave« lise na kamnu, ki ni bil mejnik.

Glede dveh potez pa je ohranila prvotnejše lice slovensko-hrvatska pripovedka, v tem, da obdolže zmagovalca (-e) prevare in da ga (jih) živega zakopljejo. Že Jakob Grimm je opozoril v akademijem predavanju *Deutsche Grenzaltertümer*, VI. *Grenzstreit* (Klein. Schriften II, 1865, 70—74) na antično pripovedko o kartaginskih bratih Filenih, zmagalcih v razmejitvenem teku med Kirenajci in Kartaginci, ki jih po Salustiju (*Bellum Jugurthinum*, c. 79) Kirenajci obdolže, da sta prezgodaj pričela tek, in se dasta v pričevanje resnice živa zakopati (prim. Valerius Maximus V, 6, 4; Pomponius Mela I, 7). Glede živega zakopavanja pa je opozoril na človeške daritve z vzdavanjem v temelje velikih stavb in z zakopavanjem na deželnih mejah. Literarno zvezo švicarske pripovedke z Valerijem Maksimom je po pravici zavrnil; njegovo misel o popolni neodvisnosti švicarske inačice pa zavrača slovensko-hrvatska pripovedka, ki združuje švicarske in antične poteze, pa na način, ki kaže na ustno in ne na književno izročilo. Več o tem v Slovenskem etnografu X.

Za človeško stavbno daritev ukanjeni hudobec. Skupina legendarnih pravljic in pesmi, ki si jih hočemo zdaj ogledati, ne pripovedujejo več o človeški stavbni daritvi, ampak o tem, kako hudobo, ki hoče človeško stavbno daritev izsiliti, za človeško žrtev ukanijo. Sem je šteti najprej dve inačici legendarne pravljice, ki je kot zaključek dodana pravljичni bajki o sv. Matiju, ki so mu Rojenice usodile, da bo očeta in mater umoril. Prvo je priobčil Franc Peterlin v *Novicah* 1864,¹⁹ drugo Ivan Šašelj v *Bisernicah* II (1909).²⁰ Zgodba, skupna vsem inačicam pravljичne bajke in pesmi z obrazcem »Rojenice prerokujejo,

¹⁹ Stare pripovedke slovenske. Nabrall na Dolenjskem Fr. Peterlin. *Novice* XXII, št. 22 (1. junija 1864), str. 178.

²⁰ *Bisernice* iz belokranjskega narodnega zaklada II, V Adlešičih nabrał Ivan Šašelj (Lj. 1909). Pripovedke in pravljice, št. 9. Sin umori očeta in mater, str. 233—235.

da bo deček očeta in mater ubil,²¹ ki je pri nas najbolj razširjena pravljica o Rojenicah in je znana tudi Kajkavcem, se glasi:

So. Matiju (Luku) so rojenice usodile, da bo očeta in mater ubil. Mati je vselej žalostna, ko mu kruha deli. Ko doraste, mu pove o prerokbi in Matija gre, da bi usodi ušel, po svetu (pa prav zato usodi zapade). V deveti deželi se bogato oženi in živi v srečnem zakonu. Nekoč pa mu na lovu hudobec pove (trikrat, vselej v drugačni podobi), da doma tujec pri njegovi ženi spi. (Šele tretjemu sporočilu verjame.) Pohiti domov, v svoji postelji najde moža in ženo in ju ubije. Tedaj prihiti njegova žena in mu pove, da sta prišla njegov oče in mati na obisk. On pa jih je ubil.

Dostavek se glasi po F r. Peterlinu (I) in Ivanu Šašlj u (II):

I

(Matija sklene) pokoriti se za svoj greh... Zasliši enega dne glas: »Matija, zidaj rimski most, da boš greha prost!« On sluša ta glas ter prične zidati. Al kar podnevi sezida, mu hudoba ponoči podere. Delj časa dela tako — in že je mislil obupati, pa zopet zasliši glas, ki mu velewa, naj obljudi hudobi tri prve romarje, ki bojo šli po mostu. On stori tako in zidanje je šlo spešno od rok, al muči ga misel, kakošne romarje mu bo dal. Zopet ga potolaži glas, ki mu veli: Ko bo sezidan most, potochi tri kugeljce po njem in zaženi za njimi

II

Zdaj gre pred papeža na izpoved in papež mu je rekel: »Matija, Matija, ti ne buš tega greha prost, dofle ne sezidaš maniški most.« On pa je začel zidati maniški most. Kaj je po dano sezidal, to mu je hudoba ponoči zrušila. Unda je šel zopet k papežu in reče, da kaj če začeti, (g)da kaj po dano sezida, da to mu ponoči zruši hudoba. Papež mu je pa rekel, da naj obljudi prve rumare. »Ti pa hodi in kupi dosti vrtan-

²¹ Jakob Kelemina, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva (Celje 1930), št. 205. Sv. Matija (str. 278—280). V opomnjah na str. 396 navaja razen Peterlinove in Šašljeve inačice še tri inačice v nevezani besedi (Kračmanov, Novice 1857, 182; G. Graber, Sagen aus Kärnten [1914], n. 64 [izpod Ljubelja: Der Schicksalspruch]; Književnik II, 56 [Sv. Matija]), eno prepesnitev (Novak, Novice 1853, 276) in eno narodno pesem (SNP I, št. 608. Sv. Lukež ubije očeta in mater). V Etnologu XVII (1945), str. 37, op. 13, sem dodal še Breznukovo ihansko inačico (Glonar, Stare žalostne, 174) in Valjavčevu kajkavsko (Narodne pripovjesti u Varaždinu i okolici sakupio M. V. [1890], Pripovedke od Rojenic iliti Sujenic 8, str. 89—90); dodati bi bil moral pa tudi še dr. Jos. Šašelj - F. Ramovš, Narodno blago iz Roža, Arhiv za zgodovino in narodopisje II (1936—37), str. 7: 2. Zaliq-žanè, odst. 6. — Motiv prerokovanega in izvršenega umora očeta in matere je vključen tudi v Flaubertovo legendo S. Julien l'Hospitalier, Trois Contes II (Župančičev prevod Tri povesti, 1917), II. Legenda o svetem Julijanu Strežniku, str. 73—80. Pokorá je kajpak drugačna ko v naših dveh inačicah.

tri peskè, opravljene s torbicami na vratu ter s privezanimi palčicami — in to bodo romarji.« Ko je most sezidan, stori Matija res tako. A hudoba se razjezi in pol mosta odvali, ki ga potem niso nikoli mogli dozidati. —

cev ali hlebčkov in dovanjst mladi' psičkov. Unda potoči te vrtance, za njimi pa bodo tekli psički.« I unda je došlo toliko hudob, da je vsak dobil komaj eno dlako in još je jim zmanjkalo, da si je eden odtrgal en komad mosta.

Rimski, meniški most, po katerem hodijo romarji, je pač most na cesti, ki vodi v Rim (ki je dal ime tako romarjem kakor romanju) — meniški most se imenuje zato, ker so stala na nevarnih prehodih te ceste pogosto meniška gostišča, hospici, ki so vzdrževali tam ceste, mostove ter skrbeli za varnost romarjev in drugih potnikov.²² Značilen je motivni obrazec Matijevega zidanja mostu: Nekdo začne zidati za človeško družbo pomembno stavbo, na primer most čez nevarno reko — kar ljudje podnevi sezidajo, sovražna višja sila ponoči podre — skrivnosten glas, sel, sporoči zahtevo te sovražne višje sile po človeški stavbni daritvi — stavbenik ji na neki način ustreže (ta zadnji motiv se lahko na različne načine razpreza, o tem spodaj več).

Prav ta motivni obrazec poznamo še v neki drugi slovenski ljudski pripovedni umetnini, v legendarni pesmi »*Sveti Volbenk prekani hudobo*« (SNP I, št. 630):²³

²² Manj verjetna je moja razlaga v Etnologu XVII, 38, op. 14, da je rimski, meniški most »pač romarski most do božjepotne (meniške) cerkve«, n. pr. Volbenkove (gl. sp.); legendi sta pač v medsebojni zvezi, pa legenda o mostu je starejša.

²³ Iz begunjske okolice na Gorenjskem. Zapisal A. Jeglič (poznejši ljubljanski škof kot osmošolec leta 1869, gl. SBL I, 390 ss.). Prim. pripovedko o zidanju cerkve sv. Volbenka na Pohorju (brez motiva sekire in vsakonočnega podiranja dnevnega dela): K. Rieck, Das Panorama von St. Urban bei Marburg (1864), 27 — poslovenil Fr. Kovačič, Sv. Arah na Pohorju, ČZN 13 (1917), 75, op. 2; Alojzij Marko, učenec ruške šole, priobčil Fr. Kovačič, n. d., str. 75—76, op. 2; Fr. Kovačič omenja tam tudi: O pohorskem Bolfenku je pisal tudi Puff v Ost. Morgenblatt 1836, str. 3—4, in v Steirischer Nationalkalender 1857, 34; Paul Schlosser, Bachern-Sagen, Wien 1956, n. 78. St. Wolfgang am Bachern, str. 52—53, dve inačici v nemški prireditvi: prvo mu je povedal neki Jauk iz Limbuša, r. 1866 (= inačici A. Marka), druga je iz Spodnjih Hoč (brez imena), n. d., 73. Fr. Kovačič pravi, n. d., str. 76, op. 2, še: Enaka povest je znana tudi o kapelici sv. Bolfenka pri božjepotni cerkvi Sv. gore ob Sotli, na (bivšem) ozemlju krškega zajma. — Literarna obdelava pohorske legende: Jože Tomažič, Pohorske bajke (Lj. 1. novembra 1943) str. 103—112. Zlodej sezida cerkev, bolfenska bajka. — V Brinarju, Pohorske pripovedke, 1956, 5 ss. (navaja Elfriede Moser-Rath pri Schlosserju, str. 85 k št. 78) inačice ni.

SVETI VOLBENK PREKANI HUDOBO

	<i>»Volbenk, zadgej sekirco!
Tam t' bomo deval' cerkuco.«
Volbenk vrgu skirco,
tam so mu deval' cerkuco.</i>	<i>da b' na 'mu dušice nič,
Volbenk komaj to zgovori,
po cesti pride vokece,
v ustih nese palčico,
na vratu nese brešence.</i>	
5	<i>Kar so podnev' naredli,
ponoč jem je vse podru
le ta hudoba kljubovna.
Enkrat tam memo gre,
grozno se norčuje z njih.</i>	<i>Vocek pride v cerkuco,
hudoba tam za otarjam stoji:
»Jest nočem tacga romarja,
k' nima duš'ce nič.«</i>	20
10	<i>»Pomagaj devat' cerkuco,
dav t' bom ta proga romarja.«
K' je bva ankat cerkuca zadevana,
Volbenk dol pokleknu je,
Prosu je gospod Boga,</i>	<i>»»Sej se nisva zlihovala za duš'co nič.
le za ta proga romarja.«
H'doba popade vokeca
in zleti za otarjam ven:
Se dandanašnji je ljuknja (!) tam;
kdor ne vrjame, nej gre gledat sam.</i>	25
15	<i>da b' mu dav anga tacga romarja,</i>		50

Hudičevi mostovi (Teufelsbrücke, Ponte del diavolo, Pont du Diable) in pripovedke, kako jih je hudobec sezidal, so znani po vsej južni, srednji in zahodni Evropi.²⁴ Pridéle so se v srednjem veku mostovom iz rimske dobe, pozneje tudi mlajšim. V tehnično zaostali dobi se je zdelo, da obokani mostovi s širokim razponom, izpeljani visoko nad deročimi rekami presegajo človeške moči, pa so menili, da jih je naredil hudobec. Za plačilo je zahteval kajpada človeško dušo. To ni nič drugega ko nekdanja človeška stavbna daritev — saj poganski duhovi niso bili nič drugega kakor hudobci. Razložek je samo ta, da stavbe zdaj ne dokonča človek, ko je poprej to omogočil s stavbno daritvijo, ampak hudobec, ki zahteva za to delo prejšnjo stavbno daritev kot plačilo. Kakor pa so že v predkrščanski dobi človeško stavbno daritev nadomestovali z daritvijo živali, tako tudi v pripovedkah; pa s tem »neumnega hudiča« prekanijo sploh za plačilo, to je za človeško dušo.

Taka pripovedka je na primer o »Teufelsbrücke« čez reko Reuss v Švici.²⁵ Pastir, ki hodi čez Reuss k dekletu v vas, reče nekoč nejevoljen:

²⁴ Bianca Maria Galanti, La Leggenda del »Ponte del Diavolo« in Italia, Lares XVIII (1952), 61—73; o neitalijanskih: 62—63; prim. še: Stith Thompson, Motiv Index of Folk Literature: Bridge made by magic D 1258. 1.; Bargain with devil evaded by driving dog over bridge first S. 241. 1.; Devil builds bridge G 303. 9. 1. 1.

²⁵ Br. Grimm, Deutsche Sagen (1956), n. 337. Teufelsbrücke; prim. n. 202. Die Felsenbrück; Jos. Müller, Sagen aus Uri III (1945), n. 1214. 1215. Sage von der Teufelsbrücke.

»Hotel bi, da bi hudič naredil tu čez most!« In že se hudič oglasi: »Naredim ti ga, če mi obljubiš prvo živo, ki pojde čez.« Pastir privoli; v trenutku je most narejen, pastir pa požene pred seboj gamsa in gre čez...

Podobna je na pol poganska iz Islanda:²⁶ Gorski Finnur pošlje čarovnemu Sèru Hálfdanu pošastnika, da bi mu škodoval. H. pa ga prisili, da mu zgradi kamenit nasip čez brezdanjo močvaro med dvema kame-nima gričema pri Fellu — dobil bo zato prvo bitje, ki pojde čez; potem pa Hálfdan stori, da je to oran, ki zleti tam čez. Nasip je pravo čudo, še vedno hodijo ljudje po njem. Imenuje se pa Vranji most.

Tako še v večini drugih inačic o »Hudičevem mostu«.²⁷ Seveda v teh inačicah tudi ni govora o vsakdanjem zidanju in vsakonočnem rušenju, tudi ni naročil in nasvetov višjih sil, kaj naj stavbenik stori, da svoj namen doseže, hudobčev pa prekriža.

Vendar je nekaj inačic, ki jih je prištevati istemu tipu kakor obe slovenski o rimskem in meniškem mostu. Predvsem je to stara legenda o Viljemu Akvitanskem.²⁸ Pripovedujejo, da je zidal most čez hudournik, pa mu je hudobec vsako noč porušil, kar je za dne pozidal, nakar se je z njim pogodil in ga za dušo prekanil.²⁹ Podobna je legenda o zidanju mostu v Königswiesnu na Gornjem Avstrijskem.³⁰ Sèm pa je šteti tudi inačice, v katerih stavbenik obupava, da bi delo zmogel, pa se šele potem s hudobcem pogodi in ga prekani; tako v zillertalski inačici,³¹ v vorarlberski.³² V pripovedki o sachsenhausenskem mostu v Frankfurtu ob Meni³³ pa se je ohranil tipični motiv na napačnem mestu: Ko stavbenik hudiča ukani s petelinom, ki prvi zleti po mostu, tá petelina pretrga na

²⁶ Konrad Mauer, *Isländische Volkssagen der Gegenwart*, Leipzig (1860), str. 140.

²⁷ Motivno označitev te večine gl. B. M. Galanti, n. d., str. 63, odst. 4.

²⁸ Guillaume d'Orange, vojvoda Akvitanski (ok. 755—812), slavni junak v bojih zoper Mavre za Karla Velikega, ki je šel leta 806 v samostan.

²⁹ M. Savi-Lopez, *Leggende delle Alpi*, Torino 1889, p. 75—76; cit. B. M. Galanti, n. d., str. 62.

³⁰ Karl Paulitsch, *Sagen u. Geschichten aus Oberösterreich* (1952), str. 55: Die Brücke in Königswiesen.

³¹ Karl Paulitsch, *Die schönsten Tiroler Sagen* (1955), str. 80.

³² Vonbun, *Die Sagen Vorarlbergs* (1950), Nr. 10. Der Baumeister.

³³ Br. Grimm, *Deutsche Sagen* (1956), Nr. 186. Die Sachsenhäuser-Brücke in Frankfurt.

dvoje in kosa vrže skoz most; obeh lukenj pa ni več mogoče zazidati: kar za dne pozidajo, se ponoči podre.

K temu drugemu — nekako skritému — tipu spadajo tudi skoraj vse inačice, ki govore o zidanju cerkva (ali samostanov), bodi katere koli, na primer opatije v Crowlandu na Angleškem, cerkve v Aachenu na Nemškem, Mihaelove cerkve v Steyru, farne v Waldburgu na Gorenjem Avstrijskem, podružnice v Gradesu na Koroškem,³⁴ ali pa posebej cerkva sv. Wolfganga, zlasti Marijine cerkve v St. Wolfgangu na Aberskem jezeru, ki jih je baje sezidal svetnik sam.³⁵ O tej poslednji poje romarska pesem, zapisana med leti 1524 in 1526, takole:³⁶ Svetemu Wolfgangu se je prikazala Mati božja in mu po božji volji naročila, da bi na skali (ob jezeru) sezidal cerkev.

3. *Do fieng er an zu werfen
der edel bischof rain
sein häckl'n über berg und dal,
do er das cäppellein
wolt heven an zu baven
in der er (Ehr!) unser fraven;
gott helf daß wir es scharven,
tū uns behüten vor schand
auf wasser und auf land!*

4. *»Soll ich ain gottshaus baven
die stain seind mir zu schwär,
so kan ich ir nit haben.«
der teufel der kam her:
»ich hilf dir baven schone,
den ersten pilger will tch hone.«
ain wolf der ward sein lone,
der kam gewallet dar,
trüg ain wallsack, ist war.*

Za tem (5) opis cerkve, (6) čudežev; (7) molitev.

Dopolnilo k tej pesmi in k proznim inačicam — ki nimajo motiva vsakonočnega podiranja dnevnega dela — nudijo verzi Jos. Viktorja Scheffla, ki jih je po ljudskem izročilu zapisal pod podobo škofa Wolfganga s cerkvijo v roki in kamenje nosečega hudobca, ki jo je sam naslikal. Glasijo se:³⁷

³⁴ A. Graf, *Il diavolo*, Milano 1890, cit. B. M. Galanti, n. d., 62. — Br. Grimm, D.S. (1956), Nr. 187. *Der Wolf und der Tannezapf*. — Paulitsch, *Sagen und Geschichten aus Oberösterreich* (1952), str. 46 (Steyr, Waldburg). — G. Graber, *Sagen aus Kärnten* (1914), Nr. 589.

³⁵ Prva sled pripovedke je iz 14. stoletja v pismu pasauskega škofa Albrechta iz leta 1369 o odpustkih, ki jih tej cerkvi podeljuje: *beatus Christi confessor Wolfgangus in praesenti capella, quam ut fertur propriis manibus construxit*. *Urkundenbuch d. Landes ob der Enns* 8, S. 42. Ign. Zibermayr, *Die St. Wolfgangssage* (Linz 1924), str. 27, op. 82. — *Literaturo o pripovedki glej HDA IX, s. v. Wolf, stl. 749 glavnega dela (ne dodatka)*.

³⁶ L. Uhländ, *Alte hoch- u. niederdeutsche Volkslieder* (Cotta, Stuttgart u. Berlin b. l.) II, Nr. 307, str. 155—156. O viru gl. Anm., str. 309.

³⁷ Jos. Pöttinger, *Oberösterreichische Volkssagen* (1947), str. 197.

*St. Wolfgang baut ein Kirchlein,
Der Teufel reißt ihm's immer ein,
Doch statt den heiligen Mann zu irren,
Muß er ihm dienen und Steine zuführen.
Ein Bild für jeden braven Mann,
Den dumme Teufel fechten an.*

Pripovedčni tip, ki ga predstavljata slovenska pripovedka o rimskem-meniškem mostu in slovenska legendarna pesem o Volbenkovi cerkvi, pa je bil nekdanj razširjen tudi po srednji in zahodni Evropi, je potemtakem označen z dosti bolj zapletenim motivnim obrazcem (kakor prvi tip: Stavbar zida most — kar za dne sezida, mu hudič ponoči podre — dobri duh stavbarju svetuje, naj hudiču obljubi, kar zahteva, prvo bitje (hudič misli človeka), ki pojde čez most — most s hudičevo pomočjo dokončajo — prvo bitje, ki gre čez most, ni človek, ampak žival. — Tak obrazec ni mogel nastati v različnih krajih in časih.

Že o prvem tipu, po katerem hudič sam napravi most, je dejala B. M. Galanti (n. d., 71—72), da je verjetno pokristjanjen poganski legendarni motiv, to je človeška stavbna daritev, omiljena v daritev živali; pri tem se je sklicala tudi na razpravo prof. G. Cocchiara o mostu v Arti (gl. op. 1). Če je prvemu tipu izhodišče lahko že sam poganski obred, more biti izhodišče drugemu tipu samo pripovedka z bistveno istim motivnim obrazcem. Tak motivni obrazec, le z razločkom, da gre za pravo človeško daritev, in to pred dograditvijo stavbe, je res skupen vsem baladnim tipom o zazidani mladi ženi (otroku, dveh otrocih), razširjenih v več ko 350 inačicah po Balkanu in v njega severni in vzhodni sosesčini (srb. hrv. ok. 40; mak. bolg. ok. 80; gr. ok. 200).

Ni mi mogoče po virih preveriti Tylorjev podatek o škotski in italijanski inačici tega baladnega (pripovedčnega) kroga, ki ga navaja Boris Orel,³⁸ a že inačice drugega tipa o zidanju rimskih mostov in starih cerkva ter o ukanjenem hudobcu v dovoljni meri dokazujejo, da so bile take predkrščanske njihove predhodnice v zgodnjem srednjem veku znane tudi v srednji in zahodni Evropi.

Po tej ugotovitvi bo treba zdaj tudi nanovo preresetati razne domneve o izvoru in širjenju balkanskih baladnih pesmi o zidanju Švanjskega mostu pri Đakovici, mostu v Arti, Skadrskega gradu, samostana ob reki Ardešu ipd.

³⁸ B. Orel, Mitos o mostu v knjigi Fr. Marolta, Slovenske narodoslovne študije II. Tri obredja iz Belle krajine. Lj. 1939, str. 85.

Zusammenfassung

Eine Volkssage, in der noch die Opferung von Menschen als Grenzopfer aufscheint, dargebracht wie beim Bauopfer durch Lebendigbegraben, ist die slowenisch-kroatische Sage vom Grenzlauf über die Gorjanci (Uskokengebirge). Sie ist ein Seitenstück zu den schweizerischen Fassungen vom Grenzlauf und zur antiken Sage von den philänischen Brüdern beim Grenzlauf zwischen Kyrene und Karthago (Sallustius, *Bellum Jugurthinum*, c. 79; Valerius Maximus V, 6, 4; Pomponius Mela I, 7). Der ganz unliterarische Zusammenhang nach der einen und der anderen Seite weist hin auf uralte volks-traditionelle Verbindungen der Alpenländer mit der antiken mediterranen Welt.

Sage und Lied gruppieren sich um das Motiv vom geprellten Teufel in der Sagenformel von der Teufelsbrücke, die der Teufel selber erbaut, und in der Sagen-, bzw. Legendenformel vom Teufel als Gehilfen beim Brücken-, bzw. Kirchenbau (im Lied meist vom hl. Wolfgang — Volbenk). In beiden Fällen muß sich der Teufel, statt eine Menschenseele zu ergattern, mit der Tötung eines Tieres begnügen. Dieses Hauptmotiv geht endlich und letztlich noch auf heidnische Vorbilder zurück, auf Bauopfer, bei denen statt Menschen Tiere geopfert werden. Bis ins Frankenreich des frühen Mittelalters (Walther von Aquitanien) reicht aber die auch auf der Balkanhalbinsel typische Motivformel zurück, daß beim Brücken-, bzw. Kirchenbau, um die Hilfe des Bösen zu veranlassen, die tagsüber ausgeführte Arbeit nachts sofort wieder zerstört wird, worauf auf höheren Rat die Hilfe des Bösen erbeten, dieser aber um den Lohn geprellt wird.

Diese Tatsache wird jedenfalls auch bei der wissenschaftlichen Behandlung der Bauopferballaden, die bei allen Völkern der Balkanhalbinsel so zahlreich erhalten sind, berücksichtigt werden müssen.

Dostavek

V času, odkar je bil rokopis oddan (koniec leta 1956), se je našlo še nekaj ustreznih besedil.

S Peterlinovo inačico (pri op. 21) soglaša pesem »*Sveti Matija ubije očeta in mater*« s Planine na Goriškem; péla jo je in narekovala 26. jan. 1911 Marijana Gorše, zapisal Franc Kramar (Zbirka Slov. odbora Nar. pesmi v Avstriji, št. 2748, GNI v Lj.). Sklep ji je zmeden; tri romarje in psičke so zamenili hlebi trije, v njih tri duše.

K legendi o Viljemu Akvitanskem (op. 28) je dodati bretonsko izročilo o s v. K a d o k u, Patrikovem učencu; v obliki iz 19. stoletja je prvo živo bitje, ki gre čez most, črn maček, skrit v svetnikovem rokavu, v legendi iz 11. stoletja pa porušeni most na trodnevne prošnje Bog sam vpostavi. Hersart de la Villemarqué, *La Légende Celtique*, Paris 1864, 188—190 — NUK v Ljubljani sign. 103654.

K zillertalski in vorarlberški pripovedki je postaviti mlado slovensko »bajko« o zidanju železniškega mostu v Zidanem mostu v štiridesetih letih 19. stoletja, ki jo je v literarni obliki priobčil Ratečan v *Vydrovem Domačem Prijatelju* X, št. 9 (1. sept. 1915), 275—277.

Josef Vašica

K LEXIKU ZAKONA SUDNÉHO LJUDEM

Zakon sudnyj ljudem (= ZS) v své prvotní krátké redakci je jedním z nejstarších textů staroslověnských. Sestavil jej sv. Konstantin-Cyryl na žádost knížete Rastislava jako příručku pro soudce-knízata v říši velkomoravské, kde se ho nepochybně užívalo v soudní praxi. Za pramen mu posloužily hlavně trestní předpisy byzantské Eklogy, přiměřeně upravené a doplněné některými zákony převzatými ze západně římských právních obyčejů.¹ Po pádu říše velkomoravské dostal se ZS, pravděpodobně prostřednictvím bulharským, do Ruska, kde se nám zachoval v hojných sbírkách kanonických — nejstarší jeho záznam je v rukopise Rumjancevském z 15. století² — a přešel pak i do tištěné Kormčaje jako 46. její kapitola, ačkoli se nejednou svým obsahem ocitá v rozporu s některými jejími předpisy.³

Text ZS nebyl podrobován revisím jako text evangelní a podržel si tudíž svou původní starobylou formu, arci tu a tam porušenou pozdějšími kopisty (na př. *ѣдиначе* místo *ѣдина часть* a pod.). Jen na několik málo místech lze pozorovat pokusy o novou úpravu, napřed asi glosami, jež potom byly pojaty do textu. Tím se také stalo, že i některé evangelní citáty mají archaičtější znění než normální text staroslověnský a při tom se shodují s textem Savviny knihy, potvrzující tak Horálkovu thesei o zásadním významu tohoto evangeliáře pro rekonstrukci prvotního

¹ Srov. o tom mé stati: *Origine cyrillo-méthodienne du plus ancien code slave dit »Zakon sudnyj ljudem«* (Byzantinoslavica 12 [1951], 154—174); *Metodějův překlad nomokanonu* (Slavia 24 [1955], 9—41).

² Je to tak zvaná Ustjužská kormčaja. Část (ff 7a—49b), obsahující překlad Scholastikova nomokanonu, přetiskl I. I. Sreznevskij v příloze k své studii *»Sobranie kanonov Ioanna Scholastika v 50-ti glavach«* (Sbornik otdel. russ. jaz. i slov., 65 [1897]).

³ Srov. S. Troicki, *Kako treba izdati svetosavsku krmčiju* (nomokanon sa tumačenjima), Spomenik Srp. akad. nauka, t. CII, Beograd 1952, str. 3.

staroslověnského evangelního překladu.⁴ Význam těchto shod vzrůstá ještě tím, že se k nim někde druzí souhlasné znění v anonymní homilii rukopisu Clozova (ř. 59—160, II 1—23).⁵

Anonymita této exhortace k soudcům-knížatům, aby konali svědomitě a nestranně svou povinnost, je studiem Fr. Grivce a A. Vaillanta⁶ rozřešena ve prospěch sv. Metoděje, jemuž jako arcibiskupu podléhaly soudy ve věcech duchovních. Dále se ukázalo, že tato anonymní homilie (= AH) úzce souvisí se Zákonem sudným, opírajíc se o jeho právní normy a též terminologicky se s ním shodujíc.⁷ Na první pohled jsou to památky povahou značně rozdílné, soudní zákoník a duchovní exhortace, ale jelikož má AH za předmět právní stránku křesťanského života, pokud je řízena příkazy zákona Božího, není v tom nic divného, užívá-li dikce, s níž se setkáváme i v ZS. Protože sv. Metoděj proslul již v mládí jako právník a později jako arcibiskup přeložil do slovanštiny nomokanon, byla nasnadě otázka, nebyl-li on autorem ZS. Sám jsem se k tomu zprvu klonil, ale bližší analýsa ukázala, že nehledě ke zprávám legendárním, jsou proti tomu vážné důvody právě v lexiku. Na jeden takový lexikální rozdíl mezi ZS a AH jsem již poukázal jinde.⁸ V tomto drobném příspěvku věnovaném prof. Rajku Nahtigalovi, jako projev hluboké úcty a nelíčeného obdivu k jeho vědeckému dílu, rád bych uvedl některé další doklady k této otázce.

Předmětem rozboru jsou výrazy pro mravnostní poklesky z oblasti pohlavního života, jmenovitě pro smilství (*погреба*) v širším slova smyslu. O cizoložství (*μοιχεία*) se v ZS neděje výslovná zmínka. Co charakterisuje překlad ZS, je poměrně velká pestrost výrazová. Užívá se tu čtyřikrát *priložiti se* s lokálem, jednou *priměšati se* rovněž s lokálem, dvakrát *blōditi* a jednou *blēsti* s akusativem, jednou *nužju stvoriti* s dativem a jednou *obrētati se* s předložkou *sz* s instrumentálem. Uvedu příslušná

⁴ Srov. K. Horálek, Význam Savviny knihy pro rekonstrukci staroslov. evangelia (Věstník Král. čes. spol. nauk, 1948; Evangeliáře a čtveroevangelia, Praha 1954).

⁵ Srov. Byzantinoslavica 12 (1951), 159, a Slavia 25 (1956).

⁶ Fr. Grivec, Clozov-Kopitarjev glagolit v slov. knjiž. in zgod. Razprave I, 5, Ljubljana 1943, 341—408; »Zakon sudnyj« in Clozov glagolit, Slovo 3 (1953), 84—89; A. Vaillant, Une homélie de Méthode, RÉS 23 (1947), 43—47.

⁷ Srov. mou staf: Anonymní homilie rukopisu Clozova po stránce právní (Slavia 25 [1956], 221—233).

⁸ Byzantinoslavica 12, 166.

místa podle fotokopií Rumjancevského rukopisu (=Rum) s udáním foliace a řádky.⁹

- 1/56a 22—23 **примѣшати сѧ рабѣ** *συγγενόμενος δούλῃ;*
 2/56a 27 **блѡдѡцаго** (k tomuto slovu není řecké paralely, ale smysl je *πορνεύοντα*);
 3/56b 13 **блѡдан чюжю рабоу** *ὁ πορνεύων εἰς δούλην ἀλλοτρίαν;*
 4/56b 20 **блѡдоушюумоу чернью** *ὁ πορνεύων εἰς μοναστήριαν;*
 5/57a 11—12 **ижє с моужатою обрѣтаеть сѧ . . . еуредѣ ποιῶν;**
 6/57b 10 **приложни сѧ дѣци дѣю** *ὁ συγγενόμενος κόρη παρθένῃ;*
 7/57b 24—25 **Приложни сѧ дѣци дѣю . . . ноудѣми** *ὁ βιαζόμενος κόρην καὶ φθείρων αὐτήν;*
 8/58a 1—2 **Приложни сѧ въздѣлаци сѧ** *Ὁ φθείρων κόρην πρὸ τῆς ἡθῆς;*
 9/58a 5—6 **ноужю створнѣти нареченѣи за моужѣ** (k tomu není řecké paralely, ale značí to *φθείρων*);
 10/58a 9 **Приложни сѧ дѣци нареченѣи за моужѣ** *Ὁ τὴν ἀλλοτρίαν μνήστην φθείρων.*

Rozhodně nelze pomýšlet na to, že by tato rozmanitost byla výsledkem pozdějšího vývoje. Naopak, jsou důkazy pro to, že jí třeba spíše pokládat za produkt vlivu velkomoravského jazykového prostředí, do něhož patří nejen *blōditi* a *blēsti*, nýbrž i *priložiti se* ve specifikovaném významu tělesného styku muže s ženou nebo ženy s mužem nebo manželského obcování. Je jistě pozoruhodné, že nalézáme toto *priložiti se* ze staroslověnských evangelních kodexů v jediné Savvině knize, což je další bezpečný archaismus tohoto textu, který možno přisoudit prvotnímu překladu. Čteme tam (f. 42 b, Ščepkin 24) Mt 19. 5: **и приложитъ сѧ єи προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ.**¹⁰ Ostatní texty staroslověnské mají již místo toho jako výsledek sjednocování *prilēpiti se*, na př. Mar: **и прилѣпнтъ сѧ женѣ своєи.** Ostatně také Savvina kniha zná toto slovo a užívá ho na jiném místě (f. 67 b, Ščepkin 53) Lc 15. 15: **прилѣпни сѧ єдиномѣ ѡтѣ житєль** *ἐκολλήθη*, bez onoho užšího významu tělesného styku, o marnotratném synu, který »se přidržel« jednoho občana té krajiny.

⁹ Děkuji za zapůjčení těchto fotokopií Kabinetu pro filologickou dokumentaci při Československé akademii věd.

¹⁰ J. Vajs, *Evangelium S. Matthaei*, Praegae 1935, neuvádí v svém rekonstruovaném textu této varianty ze Savviny knihy.

Je zajímavé sledovat historii těchto slov v české literární tradici. První z nich *přiložiti se* vyskytuje se v zmíněném specifikovaném významu, s vazbou poněkud změněnou, koncem 10. století v slovanském překladě latinské legendy Gumpoldovy o sv. Václavu (v tak zvané legendě Nikoľského) v partii, která byla přidána do Gumpoldova textu z domácích, českých pramenů (Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile, Praha, 1929, str. 107): *сѣноу радн роженїа, приложн к' себѣ женоу...* V podobném znění je toto úsloví dochováno v českých lékařských spisech z konce 14. a z 15. století, ve významu »beischlafen«: *Ženu k sobě přiložil*.¹¹ Podobně v rukopise Práv pražských z roku 1513: *Jestli svobodná žena svého porobného člověka k sobě přiloží*.¹² Výraz ten zná též Tomáš ze Štítného (Knížky šestery o obecných věcech křesťanských, vyd. K. J. Erben, Praha 1852, str. 83): *Jest-liť to z milosti řekla, nebo poctivým studem, žej se jí to zdálo nepočestno i po smrti svého muže k druhému se přiložiti, jistěť jest duostojna chvály*. Jeden doklad se čte konečně ve veršované písni o Arnoštovi, v rukopise knihovny hraběte Baworowského ve Lvově z roku 1472, f. 83 b (ve vydání Jana Loriše: Sborník hraběte Baworowského, Sbírkka pramenů I, 1, 6, Praha 1903, str. 177): *Když již ležieše (Adlička) na loži — a ciesař se k nie přiloží, — i obje jej velmi pilně...* Tyto poměrně dosti hojně¹³ doklady opravňují nás k domněnce, že toto rčení mohlo proniknout do ZS ze současné řeči lidové v oblasti Velké Moravy.¹⁴

¹¹ Srov. Dr. Čejka, Třetí sbírka lékařské terminologie, Příloha Čas. čes. musea 27, 1853, str. 8.

¹² Srov. J. Jungmann, Slovník česko-německý III, 583.

¹³ Myslím, že jsou »dosti hojně« vzhledem na neúplnost posavadního staročeského materiálu, pokud je přístupný. Děkuji Ústavu pro český jazyk při Čs. akad. věd, kde mi bylo přáno nahlédnout do staročes. lexikálních sbírek.

¹⁴ Z ostatních slovanských jazyků zachovaly stopy tohoto specifikovaného významu *přiložiti se* jednak lužická srbština (horní) ve výrazech *přiložnik*, *-nica*, *-nistvo* (Beischläfer, Ehebrecher, -in, Beischlaf, Ehebruch) srov. J. Kral, Serbskoněmski slovník hornjolužiskeje řeče, Budyšin 1931), jednak charvátsina u františkánských spisovatelů 18. století: Akademički Rječnik má u *přiložiti se* (pod f) »přidružiti se kome, pristati uza ņ« tři doklady, které se dají redukovatí na význam »přidružiti se k ženě«; doklad z J. Filipoviće je známý citát z Gn 2. 24, který se opakuje v Novém Zákoně u Mt 19. 6, Mr 10. 7, Ef 5. 31: *Ostavice čovik otca svoega i mater svoju i priložice se ženi svojoj*. Původ tohoto *přiložice se* je záhadný, nechtěme-li jej pokládat za nahodilost, ježto i v starosl. parimejniku i v starocharvátských textech tu (Gn 2. 24) nacházíme *prilěpit se* — *prilipit se ženě* (srov. A. V. Michajlov, Opyt izučeniya knigi Býtija proroka Moiseja v drevneslav. perevode, č. I, Parimejnyj tekst, Varšava 1912, str. 132;

Také *priměšati se* ve významu tělesně obcovati není docela cizí staročeskému usu loquendi, jak nasvědčují doklady z Hájka: *Aby jedna žena též jednoho přidržala se muže, a jinému se nikterakž nepřiměšovala* (Kronika k r. 1039); *přiměšovati se muži cizímu* (Snář 143), nebo *přiměšiti se k ženě*, jež se čte v staročeském překladě Comestora.¹⁵ Staročeské *blúdití* není sice doloženo ve významu »smilniti«, ale (jak svědčí adjektiva *bludný* (= nevěstčí) *stav* (Pass. 31), *dítě bludné* (= nemanželské), substantivum *bludnice* (= nevěstka), můžeme je pro velkomoravské období předpokládat.¹⁶

V Metodějově nomokanonu se klade o tělesném styku za ř. *συνάπτειν* slov. *сѣвъкоуплати сѧ* (Rum 9 b 12—13, 15; 11 a 26—27; 41 b 17—18); téhož výraz se užívá v stejném významu i za ř. *συνίεναι* (Rum 41 b 11), jež se jinde překládá též jako *прѣкъплати сѧ* (Rum 32 b 26). Jinak se vyjadřuje smilství a cizoložství způsobem obvyklým v staroslověnských evangeliích, v Apoštolu a žaltari, t. j. za *πορνείειν, πορνεία* je tu *любы дѣяти, люבודѣшнне, за μοиχѣеи, μοихѣя прѣкълюбы дѣяти, пр. створити, прѣлюבודѣшнне, прѣкълюבודѣшница* a pod.¹⁷ Stejně je tomu v AH, kde jde vesměs o citáty z Nového zákona (Cloz 112—Efes 5. 3, 5; v. 116—1 C 6. 9; v. 130—132 — Mt 5. 32).¹⁸ V obou těchto spisech, které vyšly z dílny Metodějovy, nenacházíme ani *priložiti se* ani *priměšati se* ani *blúdití* ve významu »smilniti«. S druhé strany zase pozorujeme, že autor ZS ne-

Iv. Berčić, Ulomci sv. pisma I, 4). Račinnim lekcionář čte Mt 19. 5: *i približa se g ženi svojoj.*

¹⁵ Srov. také v ŽK X od *прѣкъплати сѧ* (*прѣкъпшъ се к женѣ*). V. Vondrák, Studie z oboru csl. písem. 1903, str. 79. J. V. Novák, Petra Comestora Historia scholastica, Praha 1910, Sběrka pramenů I, str. 94, 5, 28; 294 Incidentia ř. 5.

¹⁶ J. Gebauer, Slovník staročeský I, 70; J. Zubatý, Staročeský lexikální materiál v Ustavu pro jazyk český.

¹⁷ I. I. Sreznevskij, Materialy dlja slovarja drevneruss. jaz. I, 118, uvádí omylem heslo *сѣвъкоуплати* s dokladem z Rum 39 b 15 (= Usf. korm. Ank. 21); ve svém vydání překladu Scholastikova nomokanonu ve Sborníku 65/1897/51 má zde správně *любы дѣшекъши*. Dále V. Jagić ve svém vydání Codex Marianus (1883), str. 529, ve slovníku připsal omylem k heslu *люבודѣшнне моихѣя* adulterium: ve všech třech případech 52. 24—25 (= Mt 19. 9), 142. 16 (= Mr 7. 21), 350. 27 (= Jo 8. 41) jde o *πορνεία* fornicatio. Rovněž ve slovníku V. Ščepkina k vydání Savviny knihy (str. 208) v heslu *прѣкълюбы* třeba škrtnout doklad *не прѣкълюбы дѣшекъшъ мѣ ἐπὶ πορνεία* (Mt 19. 9), který je správně uveden pod *любы*: *не любы д.* Odchytky v evangeliích jsou většinou jen zdánlivé a dají se někde vysvětlit jiným pojetím. Srov. též V. Jagić, Zum aksl. Apostolus I—III. 1919—1920, str. II, 54.

¹⁸ V AH je užito za *γαμεῖν* Cloz 131 *прѣкъплати сѧ* s lokálem, a v témž smyslu Cloz 103 *сѣвъклати сѧ*.

použil ani v jednom případě rčení *ljuby dějati*, *ljuby sztvoriti* a pod., což je jistě nápadná okolnost a mluví proti účasti Metodějově na této soudní příručce.

Je vhodné poukázat na to, jak ostře se liší v této věci od těchto textů cyrilometodějských *Zapovědy svętyichъ otъcbъ*, staroslověnský penitenciál, jehož ztlumočení třeba podle R. Nahtigala klást rovněž nepochybně na Moravu.¹⁹ Překladatel užil ve všech jedenácti případech různých poklesků mravnostních jednoho a téhož rčení *blōdz sztvoriti* (jen jednou *blōdz tvoriti*).²⁰ Touto jednotvárností, která ovšem částečně padá na vrub latinské předlohy a jejího důsledného »fornicari«, odlišil se zřetelně jak od autora ZS tak od autora slovanského nomokanonu a AH.

¹⁹ R. Nahtigal, *Euchologium Sinaiticum II*, str. 319.

²⁰ V. Vondrák, *Zachodnio-europejskie postanowienia pokutne w języku cerkiewno-słowiańskim* (Rozprawy akad. umiej., Kraków, 25, 1905, 51.

SLAVISCHES VERBA MIT SUFFIXALEM SK

Die Kompendia führen in den Ableitungen, wo man über das Verbsuffix *sk* handelt, aus dem slavischen Material nur wenig an: gewöhnlich nur aksl. *iskati*. So bleibt das Zeugnis des Slavischen fast unausgenützt. Darob gedenken wir in diesem Aufsatz die hierher gehörende Zeitwörtergruppe zu untersuchen; sie ist bereits 1929 von Isidor Scheftelowitz bearbeitet worden. Es lohnt sich jedoch sie wieder im Angriff zu nehmen, da unsere Deutungen mancher Verba von den seignen abweichen.

Vor allem beachten wir die Lautform des Suffixes. Brugmann II 3. 351 hielt dafür, dass es *sk'* lautete. Er stützte sich auf Fälle wie av. *tərəsaiti*, lit. *īrišū*, aksl. *pasq*, arm. *harčanem*, *Isem*. Nur sind aber diese Fälle nicht geeignet, ein solches Zeugnis abzulegen. *Pasq pasti* 'weiden lassen, (Vieh) hüten' steht zwar gegenüber lat. *pāscō*; weil es aber im Slavischen viele und ganz klare Fälle mit *-sk-ajo -sk-ati* gibt, muss für *pasq pasti* eine andere Deutung gesucht werden. Sein *s* kommt nicht von **ss* < idg. *sk'* her, sondern stellt zweifellos das alte blosse Suffix-*s* dar. Das Hethitische belehrt uns, dass neben *šk* in dieser Funktion, allerdings seltener, auch Verba mit *šš* (d. i. *s*, wohl aus ursprünglichem *ss*) vorkommen, s. Friedrich § 154. Dies kann bei *pasq* angewendet werden: indem *pāscō* suffixales *sk* aufweist, werden wir in *pasq* als Suffix blosses *s* anerkennen. Es gibt auch Fälle des Nebeneinanders von *s||sk* innerhalb des Slavischen, s. unten die Nr. 2, 7, 9, 13, 37, 40. Lit. *trišū* 'zittere' ist ebenso kein Beweis für *sk'* (die *sk*-Verba endigen im Litauischen auf *-šku* oder *-škau*), denn auch sein *š* ist Fortsetzung des blossen *s*; das Wurzel-*i*, welches als vermeintliche Reduktionsstufe für den Typus **isketi* (3. sg., ai. *ičhati*) zu sprechen schiene, erinnert vielmehr auf das *i* im verwandten lit. *trīmti* 'vor Frost zittern' und auf das *o* in čech. **tróměti* > *trměti* 'zittern'. Andererseits ist *s* in av. *tərəsaiti* 'bekommt Furcht' regelrechte Vertretung von *sk* wie in pers. *sāya* gegenüber gr.

oniá, ai. *čhāyā* 'Schatten'. Und arm. *ç* wird, wie es scheint, angesichts *veç* 'sechs' vielmehr aus dem umgestellten *ks* < *sk* herkommen; die Möglichkeit der Metathese *sk* > *ks* ist auch in Slavischen gegeben, und zwar vielleicht in den Endungen des Imperfekts, z. B. 3. sg. *-še*, vgl. gr. *-one* (s. unten). Schliesslich ist auch ai. *čch* zu betrachten: es ist die Fortsetzung des alten *sk* in derartigen Verben (*gáččhati*). Wie ai. *pačati* 'er kocht' aus idg. **pek^u-e-ti* stammt, ebenso wird auch *iččhāti* aus **isk-e-ti* herrühren. Die Assimilation (*sč* > *čč*) und Aspiration der ganzen Gruppe (hinzugekommenes *h*) sind eigentlich Veränderungen nach präkritischer Art, *čch* ist ein Präkritismus, der bereits in die Vedasprache Eingang gefunden hat. Das ist begreiflich, wenn man sich vergegenwärtigt, dass die *sk*-Verba vielmehr Instrument der volkstümlichen Sprachschichten gewesen sind; diese Schichten sprachen ja präkritisch in der Zeit, wo die Hymnen und die klassische Literatur vedisch bzw. sanskritisch vorgetragen wurden. Darüber, ob das ursprachliche Suffix *sk'* lautete, vermag das *čch* nichts zu besagen. Wir können also diesen Absatz damit beschliessen, dass wir auch fernerhin als Suffix (soweit wir nur seine Konsonanten im Auge halten) nur das *sk* und nicht *sk'* ruhig anerkennen können.

Wie das Arische, Hethitische, Griechische und Lateinische zeigen, folgte nach *sk* der thematische Vokal *e/o*. Im Slavischen gehört zu diesem Typus das altertümliche Präsens, aksl. *išto*, 2. sg. *išteši* und der serbokroatische Usus *mlješčem* (*mlještem*) von *mljeskati* u. ä. Sonst führte das Slavische die *sk*-Verba in die *ā*-Gruppe über, in der sich auch andere Intensiva (auf *a*, *sa*, *ta*, *sta*: *kopati*, *kq-sa-ti*, *chy-ta-ti*, *chla-sta-ti*) befinden, d. h. *sk* wurde um das *ā* erweitert und erst nach diesem folgt das präsentische *jo/je*-Suffix (: 1. pl. **pisk-a-je-me* > č. *piskáme*, wir pfeifen). Diese Erscheinung darf nicht befremden. Auch im Litauischen endigen manche *sk*-Verba in 1. sg. auf *-škau*, d. h. an *sk* ist ebenfalls das *ā* angehängt worden; aber, zum Unterschied vom Slavischen, folgen nach *ā*, ohne den Bindekonsonanten *j*, unmittelbar die Personalendungen **-ō* > *-u* usw. Das litauische *š* bedarf keiner besonderen Bemerkung, denn in der Nachbarschaft von *k* wird lit. *s* leicht zu *š*: ein anschauliches Beispiel hat man in dem bekannten Adjektivsuffix *-iškas*, welchem gr. *-tanos*, lat. *-iscus*, ahd. *-isc*, sl. *-iskъ* entspricht.

Was die Bedeutung der *sk*-Verba betrifft, so gibt es diesbezüglich keine besonderen Schwierigkeiten. Porzig 154 f. hat gezeigt, dass die Verba eine Handlung bezeichnen, die »ruckweise« geschieht;

»das verbale *sko*-Formans meint Handlungen oder Vorgänge als sich ruckweise in einzelnen Absätzen vollziehende«. Das stimmt sogar auch für die lateinischen Inchoativa. Porzig demonstriert es an **gnōscō* 'erkennen' und an ai. *učhāti*, av. *-usaiti*, lit. Prät. *aušo* (vom Anbruch des Tages). »Das Erkennen wird also als ein Vorgang aufgefasst, der sich in einzelne Akte zerlegt, eine Auffassung, an der gewiss auch der modernste und tiefgründigste Erkenntnistheoretiker nichts auszusetzen haben wird.« »Die Kontinuität dieses Vorgangs [des Anbruchs des Tages] besteht ja nur für den Physiker, aber nicht für das unbefangene Auge.« Oder nehmen wir ein anderes Inchoativum, z. B. lat. *senescit* 'er fängt an alt zu werden'. Wie zeigt sich dieser Vorgang einem Beobachter? Eines Tages scheint uns, dass der Mann, den wir bisher für jung oder mindestens für nicht alt hielten, einige Alterszüge aufweist und also nicht mehr jung ist. Aber nach einigen Tagen scheint er uns wieder frisch, tüchtig und nicht alt zu sein, sich gut zu befinden, so dass unsere erste Beobachtung uns doch irrig gewesen zu sein scheint. So wiederholen sich die verschiedenen Eindrücke eine gewisse Zeit; die endgültige Konstatierung schliesst erst eine Zeitlang der sich widersprechenden Eindrücke: das »Alt-sein« wird durch mehrmals unterbrochene, »ruckweise« Alt-erscheinen vorbereitet. Mit Hilfe des Begriffes »ruckweise« lassen sich also sämtliche — mit Ausnahme der tocharischen — funktionellen Bezeichnungen der *sk*-Verba begreifen. Gewöhnlich verwendet man (für das Griechische und Hethitische) die Benennung »Iterativa« oder (heth.) »Durativa« oder »Iterativa-Durativa«. Allerdings fallen diese Benennungen sozusagen fatal mit jenen doch wohl andersartigen Vorgängen zusammen. Deshalb verwirft Porzig die seinerzeit geläufige Benennung »Iterativa« mit Recht. Im Baltisch-Slavischen haftet den *sk*-Verben die Eigenart an, welche man als »iterativ-intensiv« oder vielleicht »intensiv« schlechtweg bezeichnen könnte. Z. B. *piskati* 'pfeifen' begreife ich als eine *sk*-Ableitung von sl. *pipati* 'piepen' (verwandt mit lat. *pippire*, d. *piepen*), also aus **pip-skati*: »pfeifen« wird als ein starkes, angestregtes, mühevoll-piepen aufgefasst. Dasselbe gilt, glaube ich, für das Litauische. Demzufolge werde ich im weiteren, in Bezug auf die slavischen Verba, die Bezeichnung »Intensiva« gebrauchen. — Eigentümlich ist die Lage im Tocharischen: sowohl in A (Osttocharisch) als auch in B (Westtocharisch) sind die *sk*-Verba überaus häufig und haben deutlich kausative (faktitive) Bedeutung. Das ist eine ganz andere, mit der iterativ-intensiven innerlich keineswegs zusammenhängende Bedeutung. Doch

lässt sich auch diese als Folge einer gewissen Analogie begreifen. Die Forscher sind sich dessen bewusst, dass *-sko-* im Tocharischen eigentlich die Funktion erfüllt, welche anderswo das Suffix *-éio-* innehat: die *eio*-Verba können entweder Iterativa (*γορέω*) oder Kausativa-Faktitiva (ai. *bodháyati* = er weckt) sein. Couvreur glaubte, dass die semantische Funktion von *ska* und *eio* ursprünglich eine wenig genaue gewesen ist; die Elastizität der semantischen Geltung sowie der »empiétement des suffixes les uns les autres« bezeugten, sagt er, die Altertümlichkeit des Typus. Für Pedersen 268 stehen, betreffs der Verwendung des *sk* zur Bildung von Kausativen, »am nächsten die griechischen Iterativa (*ἔχασκον*); denn die Begriffe der Wiederholung und der Bewirkung einer Handlung werden im Indoeuropäischen vielfach durch identische formale Mittel ausgedrückt (*γορέω* : *σοβέω*)«. Mit anderen Worten können wir die Sache so ausdrücken: *eio* bildete von Anfang an sowohl Iterativa als auch Kausativa, *ska* bildete nur »Iterativa« (cum grano salis: d. h. hier ruckweise Intensiva); im Tocharischen saugte die *ska*-Klasse — infolge des stetigen Zusammenrührens beider (*ska*- und *eio*-)Typen in dem »iterativen« Dienst — auch die kausative Funktion der *eio*-Verba in sich auf; die Folge war das Verschwinden der semantisch schwächeren Gruppe, d. h. der *eio*-Verba.

Der *sk*-Typus ist demnach altertümlich. Im Hethitischen kann praktisch jedes Verbum eine Variante mit *sk* bekommen, die — vermuten wir — eine wiederholte, evtl. stärkere, »intensivere« (»iterative«, »iterativo-durative«; nach Couvreur »imperfektive«) Handlung bezeichnete. Das wird, glauben wir, ursprünglicher Zustand sein. Natürlich ist dieser Urzustand in den einzelnen Sprachen nicht unverändert geblieben. Sowohl semantisch als auch in der Form: z. B. konnte das Grundverbum sich nicht erhalten und nur jenes auf *sk* weiter leben. Ähnliches werden wir im Slavischen finden.

Untersuchen wir nun das Slavische. Es besitzt eine Anzahl solcher Verba, gewöhnlich auf *-skati* (**verskati*, č. *vřískati*, kreischen); einige von ihnen können um *j* erweitert werden (**versk-j-ati*: ač. **vřěščati* > *vřěščeti* > nč. *vřěštěti* ds.); einige schliesslich können auch in die *i*-Klasse umspringen und dadurch momentane Handlung ausdrücken (**praskati*, nč. *práskati* schlagen : *praštiti* einen Hieb versetzen), ebenso wie in die *no*-Klasse (č. *prásknouti*, einen Hieb versetzen). Diese weitere Ableitungen zur Seite schiebend, werden wir uns bloss mit jenen auf *-skati* beschäftigen.

A. Wir haben zuerst vier Fälle mit einer klaren bloss ausserbalto-slavischen sk-Entsprechung:

1° *piskati* quellen, sintern (č. *pištěti*: voda piští ze sudu, das Wasser sickert aus dem Fass; krev piští z rány, das Blut fliesst aus der Wunde). Für verwandt halte ich heth. *zappišk-* von *zappija-* (Akt.) tropfen, schwitzen, (Med.) tropfen, leck sein, undicht sein (von Dächern, die den Regen durchlassen). Natürlich setzen wir den Verlust der ersten Silbe voraus.

2° *prskati* (č. *prskati* spritzen, sprühen, dial.: regnen, p. *par-skać*). Nahe ist lit. *purškiù puřkšti* spritzen, sprühen. Nehmen wir an, dass ^rr mit ^pr ohne Schwierigkeiten wechseln kann, dann könnte auch **pr̥s-* > *pr̥š-* in dem č. *ē*-Verbum *pr̥seti* regnen verwandt sein, ferner auch het. *papparš-* und *papparšk-* spritzen, sprengen.

3° *taskati* (r. *taskál*, *taščít* 1° heimlich nehmen, heimlich fort-, wegschleppen, entwenden, wegstehlen, 2° ziehen, z. B. Balken aus dem Wasser u. dgl.; ukr. *taskáty*, *taščýty*, p. *taskać*, *taszczyć* ziehen, schleppen). Heth. *dašk-* von *dā-* nehmen. — Die hethitische Graphik unterscheidet nicht genau stimmlose von stimmhaften Konsonanten; das *d* kann folglich dem sl. *t* entsprechen (ein zweiter Fall derselben Art: sl. *tomiti* quälen, ai. *damáyati*, het. *damaš-* drücken, drängen).

4° *mrskati* gerinnen, runzeln (č. *smrsknouti se* z. B. vom zu Wasser gerinnendem Dampf; r. *morščít*, b. *mrāštja*, p. *marszczyć*, osorb. *morščić*, aksl. *sr̥-mr̥štiti* [čelo Stirn] runzeln). Ähnlich gebildet und verwandt ist ai. *mūrčhati* gerinnen.

B. Verba mit einer sk-losen Entsprechung:

5° *bliskati*, *blščati* glänzen, blitzen (und *blyskati*, *blyščati*, mit *y* durch Einfluss von *lyskati*), aus **bhl̥g-ska-*; verwandt ist aisl. *blikia* erscheinen, glänzen, leuchten u. a., lit. *blizgėti* flimmern, blitzen.

6° *dleskati*; ist erhalten im Slowenischen (schnalzen mit der Zunge, mit dem Finger; knacken), wird aber vorausgesetzt auch wegen der Postverbalia *dlask* Kirschfink u. a. im Čech. und Slowak. — Ähnlich č. *tleskati*, slk. *tlieskať* klatschen, č. *tlaskati* klatschen, plaudern, vgl. slk. *tlápať* ds. — *Kleskati* laut schlagen, klatschen, schnalzen u. ä. (Berneker I, 514), vgl. *klepati* klopfen, klatschen u. ä.

7° *draskati* kratzen, scharren (im Bulg.; sln. *draščiti* reizen, hetzen); daneben mit blosser *s* č. *drásati* kratzen, ritzen, sln. *drasati*

auflösen, auftrennen, s. Berneker I, 220. *Draskati* aus **drap-skati*, vgl. gemeinsl. *drapati* kratzen u. ä.

8° *dri skati* Durchfall haben (im Bg. Sln. Skr.), daneben mit anderem Suffix *dristati* und, sonorisiert, *drizdati*. Wohl aus **drid-skati*, vgl. aisl. *dríta* etc. cacare. Andererseits gibt es auch sln. *dripati* Durchfall haben.

9° *dr skati* (sln. *drskati* glitschen, rutschen, *drskniti* ds., streifen). Daneben mit blosser *s* sln. *drsati* schleifen, schaben, *d. se* gleiten, glitschen, rutschen, s. Bern. I, 256. Die Bedeutung 'schaben' führt zu sln. *drbacati* kratzen, scharren, und č. *drbati* kratzen, reiben. Demzufolge aus **drb-skati* bezw. aus **drb-sati*.

10° *glaskati* (p. *glaskać* streicheln, liebkosen; daraus č. dial. in Schlesien *hlazkať* und ostslowak. *hlaskac* ds.) von *gladiti*, p. *gładzić* glätten, streicheln.

11° *chlyskati* in bg. *chliskam*, ukr. *chlyskaty* plätschern, spritzen (bei Bern. I, 388, unter *chlastati*), aus **chlyp-skati*. Vgl. **chlypati*, **chlypnŏti* in r. *chlynul*, ukr. *chlynuty* stürzen, hervorbrechen, sich plötzlich ergiessen, strömen (bei Bern. I, 390 unter *chlujati* untergebracht); *p* ist gut bezeugt durch r. (mit expressiver Erweichung) *chljupať* besprengen, benetzen; muss auch wegen des skr.-ksl. *chlujo chlujati* (von Blut, hinzugebildet zu **chlup-ŏ* **chlup-ti* > *chlu-ti*) vorausgesetzt werden.

12° *chruskati* knorpeln, knistern, knirschen u. ä. (in R. Ukr. Bg.; — skr. *hruskati*, *ch* abgefallen in *ruskati* ds.; sln. *hrušč* Geräusch; alles bei Bern. I, 405 irrig unter *chrŏst* untergebracht). *Chrustati* konnte erst im Slavischen aus **chrup-skati* hervorgegangen sein, vgl. *chrupati* ds., aus **krupati*; aber d. *rauschen* ist, unter Annahme des Schwundes von *h* < *k*, gut vergleichbar.

13° *jas kati* schreien (erhalten im Poln., Sorb., Slowen.; č. dial. nur in Ostmähren). Daneben mit blosser *s* č. *jasati* jubeln, frohlocken, jauchzen. Aus **āp-*, verwandt ist wohl gr. ἰπῶω (dor. ἀπῶω) rufen, schreien, laut tönen.

14° *krěskati* schreien (im Bg. und Skr.; Bern. I, 614). Wohl aus **klěk-skati*, zu *klekŏtati* schreien, klappern, schnattern, mit Verwechslung der Liquiden (*l/r*).

15° *laskati* liebkosen (r. *laskať* etc.), davon postverbal *laska* Liebe. Aus **lad-skati*, vom Adj. *ladŏ* (r. *ladyj* lieb, geliebt). Diese Bedeu-

tung (»lieb«) entwickelte sich aus 'hübsch, passend, tauglich, gut'; ausgegangen ist aus *laditi* ordnen, das mit het. *lazzija-*, in Ordnung bringen, verwandt ist.

16° *leskati* klatschen, knallen (sln. *leskati*, r. *lěskaf*) und *leščati*, *leščiti* (r. *leščít* mit den Flügeln schlagen, plaudern etc.). Aus **lep-skati*, vgl. r. *lepetáf* schwatzen u. ä., skr. *lepetati* flattern. Zu *leskati* gehört auch das sonorisierte r. *lezgonít* schlagen, peitschen.

17° *liskati* ohrfeigen (č. dial., slowak.). Aus **lip-skati*, vgl. č. *lípati* ds., *olípnouti* (jednu) eine Ohrfeige hinsetzen. Verwandt ist lett. *lipīt* schlagen, einen Hieb versetzen. — Mit anderem Vokal č. dial. (mähr.) *vyluskat* und *vylupat*, č. (Böhmen) *nalupat* komu = jdn verprügeln.

18° *loskati* schlagen, klatschen, klappen u. ä., s. Bern. I, 733. Aus **lop-skati*, vgl. *lopati* und *chlopati* mit denselben oder ähnlichen Bedeutungen (Bern. I, 390, 732).

19° *luskati* 1° : č. *vylusknout* und *vylupnout* mit Appetit etwas austrinken, *slousknouti* verschlucken, und *slupnouti* mit Appetit aufessen.

20° *luskati* 2° (sln. *luskati* schnalzen, klatschen, ausschoten, schälen, und *luščiti* aushülen; postverbal ist *luskǎ* und *luska* Schote, Hülse, Schale einer Frucht). Aus **lup-skati*, vgl. die Artikel *lupati* und *lupiti* schälen, enthülen bei Bern. I, 746.

21° *lǎskati* und *lyskati* glänzen, blitzen (und *lǎskati*, *lǎščati* mit *ǎ* durch Einfluss von *blǎskati*; Bern. I, 750) von der Wurzel **leuk'*-, also **luk'-skǎ-* und **lūk'-skǎ-*.

22° *lyskati* (r. *ulyškǎtsja*, *lyščitsja* lächeln, Bern. I, 751). Aus **lyb-skati*, vgl. r. *ulybǎtsja* ds. Sekundär (*sk* als *zk* aufgefasst) ač. *ulyznút sě*. *Lybati* ist wohl ein Iterativum von idg. **leubh-*, sl. *lubǎ*; ursprünglich etwa: sich gefällig gebärden.

23° *merščati* : r. *merěščít* Unsinn reden, faseln. Aus **merk-ščati*, zu. r. *merékal* phantasieren, irre reden.

24° *merščiti* : r. *merěščitsja* sich unklar zeigen, flimmern (vor den Augen). Aus **merg-ščati*, zu lit. *mirgėti* flimmern, blinken, funkeln.

25° *mlaskati* (č. *mlaskati* mit der Zunge oder mit den Lippen schnalzen, schmatzen, slowak. *mlaskaf*, pol. *mlaskać*, skr. *mljeskati* und *mlaskati*, b. *mlěskam*; Bern. II, 64). Ein gut entsprechendes Ausgangswort auf *b/p* ist mir nicht bekannt. Es gibt aber r. *pljámkat* ds. Nehmen

wir eine Umstellung $p-m > m-p$ (oder umgekehrt) an, so ergibt sich (ohne Erweichung) **mlap-skati*. Ferner gibt es auch ein Wort mit *ch*: in Ostmähren in der walachischen Mundart *chlápaf* ds. bei Glazarová, Advent (Prag 1949) 92.

26° *muskati*: p. *muskać* streicheln. Das Ausgangswort war verwandt mit lit. *máuju máuti* streifen, ziehen.

27° *morskati* schnell bewegen (č. *mrskati* sehou sich schnell bewegen, m. koho peitschen, geisseln, osorb. *morskać* tüchtig hauen, durchprügeln, p. *merskać* ds.). Wohl aus **mǝrd-skati*, vgl. ač. sln. *mrdati* schnell bewegen, p. *mardać* und *merdać* ds.).

28° *piskati* 2°, *piščati* pfeifen; gemeinslavisch. Aus **pip-skati*, s. oben.

29° *pleskati* plätschern, klatschen, schlagen, schwatzen u. ä., gemeinslavisch. Aus **plep-skati*, vgl. lit. *plepù plepėti* schwatzen.

30° *pluskati* plätschern, spritzen; gemeinslavisch (Vasmer II, 378). Aus **plup-skati*, vgl. lit. *pliaūpti* ds.; ein Intensivum liegt vor in lit. *pliauškiù pliaũkšti* schwatzen, im Kot waten. Stimmhafte Variante von *pluskati* ist *bluzgati*, s. Bern. I, 65.

31° *polskati* (r. *poloskát*, ähnlich ukr. und wr.: spülen). Aus **polk-skati*, vgl. **polkati* in ukr. *polókaty*, slowen. *plakati* etc. ds. Verwandt ist gr. *παλάσσω* (**palak-jō*) besprengen, bespritzen.

32° *praskati* 1°: schlagen, prügeln (č. *práskati*, osorb. *wupra-skać*). Von *perq pǝrati* ds. Es gibt, mit übertragenem Sinn, č. vulg. *na-prásknout* se sich sattessen, neben vulg. *naprat* se ds.

33° *praskati* 2°: krachen, platzen, knallen; gemeinslavisch. Aus **prag-skati*; verwandt ist lit. *sprógstu sprógti* ds., dehnstufige Bildung zu *spragù spragėti* ds.; weiter ist verwandt d. *springen* ds. (von Glas; *ng* aus der expressiven Geminata *gg*). Anlautendes *s* ist geschwunden, s. darüber bei *tiskati*.

34° *praskati* 3° (č. *za-práskati* verunreinigen, beflecken) von *paprati* ds. Verwandt ist heth. *paprahh-* und *paprahhešk-* ds. In *praskati* ist *pǝ-* verschwunden, vgl. damit den Schwund der ersten Silbe bei *piskati* 1°.

35° *pryskati* 1° und — sonorisiert — *bryzgati*, dies bei Bern. I, 93, spritzen, hervorströmen (r. *pryskát* spritzen, besprengen, č. *prýštiti* quellen usw.). Aus **prys-skati*, verwandt ist ai. *prušnóti* spritzen.

36° *pryskati* 2°, bersten u. ä. (č. *od-prýskati* abspringen, von der Farbe, *rozprýskati se* Risse bekommen, nsorb. *pšyskaš* aufspringen, von den Hitzbläschen, p. *pryskomać* brandmarken). Wohl aus **spryd-skati*, verwandt scheint zu sein d. *spruessen*, aengl. *sprūtan* (vgl. r. *prýsk* Zeit der Blüte, *otprysk* Schössling). Wieder ist *s-* vor *sk-* dissimilatorisch verlorengegangen.

37° *p̄rskati* (č. dial. *uprsknúť* entfliehen); blosses *s* > *ch* findet sich in *p̄rchati* (č. *prchati* fliehen). Verwandt ist heth. *parš-* fliehen.

38° *p̄rskati se* brünstig sein, von den Ziegen (č. *prskati se*, slowen. *prskati se*, p. *parskać się*). Aus **p̄rk-skati*, vgl. *p̄rkati* begatten, verwandt (Slavia 16/17, 188) mit ai. *spr̄sáti* berühren.

39° *riskati* laufen, eilen (s.-ksl. aruss. *riskati*, r. *rýskaf* mit dial. *ry* aus *ri*, Vasmer II, 557); daneben *ristati*. Aus **rid-skati*, verwandt ist d. *reiten* (germ. **rīdan*, »dessen Bedeutung jede Art der Fortbewegung umfasst«, Kluge-Götz-Schirmer).

40° *tiskati* drücken, pressen; gemeinslavisch; auch *tiščati* (slowen. *tiščati*, skr. *tištati*). Daneben, mit blosser *s*, *tisati* in č. dial. *tisaf*, slowak. *tisnúť*. Das Grundverbum ist erhalten in č. dial. *stibat* stopfen (z. B. das Futter in die Krippe, ein Messer zwischen zwei Bretter, einen Menschen in die Fessel), das mit gr. *στέβω* mit den Füßen treten und stampfen (dicht machen) verwandt ist. Verf. SPFFBU I, A 86. Die Zuffügung eines *s-* oder *sk-*Suffixes hatte dissimilatorischen Schwund des anlautenden *s* zur Folge; vgl. ähnliche Fälle in č. *mlsati* naschen gegenüber lit. *smiláuti* ds. und unter *praskati*, *pryskati* 2°.

41° *trěskati* heftig schlagen (č. *třískati*); reflexiv r. *treskátsja* platzen, bersten, anderswo ist *se* verlorengegangen, z. B. bg. *trěskam* krachen, prasseln, donnern. Aus **trep-skati* mit expressiver Vokaldehnung, vgl. r. *trepáf* schlagen, klopfen, schütteln, zupfen, slowen. *trepati* klopfen u. a. Dieses *trepati* ist identisch mit *tepati* ds.; das Einschub-*r* ist ein nicht seltenes Wortbildungsmittel; also *trepati* schlagen ist verschieden von *trep-* zittern (slowen. *trepetati* usw.). Im Litauischen ähnliche Intensiva: *treškėti traškėti* prasseln, knacken. Die litauische Variation in der Wurzel (*e/a*) ist darauf zurückzuführen, dass das Wort als schallnachahmend empfunden wird. Auch im Slawischen gab es wohl ein **troskati*, das sich mit dem zweiten Suffix *-ot-* als *troskotati* erhielt. *Troska*, *trěska*, *troskotě* sind alle postverbal. Die *sk-*Verba sind hier sehr alt; auch d. *dreschen* gehört hierher.

42° *verskati* und *verščati* kreischen (r. *vereščáf*, b. *vrěskam*, skr. *vriskati*, č. *vřískati*, *vřeštěti*). Aus **verk-skati*, verwandt ist lit. *verkiù* *veřkti* weinen.

43° *diskati* und *viščati* schreien, wiehern (p. *wyskać* schreien, slow. *vyštat* schrill schreien, č. *výskati* jauchzen; *y* unursprünglich! — p. *wiskać*, *wiszczecć*, r. *vizzáf*, ukr. *vyščaty*, bg. *viskam* wiehern). Zusammengesetzt aus *vi* + *skati*, verwandt ist heth. *vijāi-* schreien und d. *wiehern*.

44° *vorskati* runzeln, zusammenziehen (č. *svraskati* ds., *vraštiti* čelo die Stirn runzeln, slowak. *vraštif* ds.; postverbal č. *vráska* Runzel). Aus **vorp-skati*. Es gab ein ursl. **vorpiti* runzeln (č. dial. *orapit* ds.; postverbal *orap* Falte), Faktitivum von **verp-*, das in d. *sich werfen* sich krümmen (von Holz), engl. *to warp* ds. noch fortlebt.

45° *kyskati* und *kysati* : skr. *kis(k)ati* sich zum Weinen anschicken. Aus **kyp-sati*, von skr. *kipjeti* effervescere, von jeder stärkeren Gemütsbewegung.

46° *troskati* : pol. *troskać*, *troszczyć* Kümmernis machen, bekümmern. Wohl altp. *tropić* plagen (**torpiti*, o-Ablaut zu *torpěti* darben).

Obere Verteilung der Verba in zwei Schichten ist nicht als grundsätzlich aufzufassen: bei den mit produktiven Suffixen abgeleiteten Bildungen ist man dessen nie sicher, ob das gegebene Wort in frühere Zeiten verlegt werden kann oder nicht. Nur die allgemeine Abwesenheit vom Grundverbum (wie bei *taskati*) kann als Zeugnis für hohes Alter gehalten werden.

Betrachten wir nun für einen Augenblick auch die Bedeutungsgruppen der angeführten *sk*-Intensiva. Wie Porzig konstatiert hat, bezeichnen die *sk*-Verba ruckweise Handlungen (*εβρίσκω*), ruckweise Vorgänge, hauptsächlich physiologische (*γηράσκω*), aber auch seelische (*μυμνήσκω*), physische (lit. *twiska* es blitzt), Geräusche (d. *rauschen*), stockende Bewegungen (ai. *hūrčhati* er gleitet). Betreffs des Slavischen fand Meillet 215, dass es das Suffix zur Bildung expressiver, hauptsächlich Geräusche bezeichnender Verba¹ benützte. Aus unserer Liste geht hervor, dass in der Gruppe sich nicht nur die verschiedene Geräusche bezeichnenden Verba, sondern auch manche mit anderer Bedeutung befinden; beide

¹ »Le slave s'est servi de ce procédé pour former des verbes expressifs en *-skati*, *-štati* indiquant en particulier des bruits, verbes qui de par leur sens ne comportent guère d'étymologie précise.«

Unterabteilungen sind einander beiläufig gleich. Eher dürfte man folgendes sagen: die *sk*-Verba bezeichnen im Slawischen gewisse Handlungen und Vorgänge, die gewöhnlich als unangenehm, unwillkommen, unschön, unlieb empfunden werden, indem diese Handlungen und Vorgänge gegebenenfalls dem Sprechenden als besonders auffällig oder stark erscheinen. Sie betonen also entweder die Stärke, die Intensität des Inhalts oder aber die peiorative (despektierliche) Schattierung der Bildung (sie betonen nur; an sich allein hat das *sk* vom Ursprung her nicht die despektierliche Bedeutung!), oder beide Eigentümlichkeiten gleichzeitig.

Übersehen wir noch einmal den slavischen Stand der *sk*-Verba, so finden wir, dass ihre Anzahl zwar begrenzt, jedoch keineswegs gering ist.² Die obere Liste ist nicht endgültig, aufmerksames Durchlesen der Wörterbücher würde sicher weitere Beispiele an den Tag bringen. Die Bildungsart war bis in unsere Zeiten produktiv; ihre Produktivität wird auch dadurch bezeugt, dass sich jederzeit postverbale Substantiva und Adverbia bilden. In der Produktivität stellt sich *sk* dicht an die Verbal-suffixe *sa/cha*, *ta* und *sta*. Was die Laute anbelangt, sahen wir, dass vor *sk* nicht nur *b p*, sondern auch *k g d t* schwinden; man braucht nicht Scheftelowitz' Zweifel in bezug auf *k g d t* zu teilen. Das *sk* knüpft sich mechanisch an das Grundelement, es hat keine automatische Veränderungen des Wurzelvokals (eine Schwächung oder Dehnung) zur Folge: der gegebene Wurzelvokal befand sich bereits im Ausgangsverbum. Vereinzelt Fälle der Dehnung (*krěskati*, *trěskati*) sind wohl expressiv. Man geht von der Wurzelform aus; nur bei *praskati*¹⁰ ist man geneigt anzunehmen, dass man nicht von der Wurzel *per-*, sondern vom Infinitivstamm (*pora-*) ausging: **per-skati* würde sich zu viel — infolge der Liquidametathese — von seinem Ausgangsverbum entfernt haben. Nur eine Veränderung ist zu beobachten: das anlautende *s-* schwindet gern: es gibt da eine Ferndissimilation, ebenso wie vor dem Suffix *-sa-* (Beispiele oben bei *tiskati*). Auch die ursprüngliche Reduplikationssilbe verschwindet im Anlaut (s. *praskati*⁵⁰), ja vermutlich sogar die erste Silbe überhaupt (*piskati*¹⁰): das »Merkmal« des Wortes liegt ja im *-ska-*, infolge dessen verlieren die altertümlichen Verstärkungselemente (*s-*, Anlautsreduplikation) an Kraft und Bedeutung, sodass sie leicht entbehrt

² Beiseite lasse ich die Frage, ob man das *ch/š* in den Endungen des slawischen Imperfekt aus *sk* (1. sg. *-chъ* aus *-sk-om* etc.) stammt wie es Karstien Zeitschrift für slavische Philologie 25, 1956, annimmt.

werden können. Für einen Nichtslaven kommt sehr befremdlich eine andere Erscheinung vor, Sonorisation wie *pluskati* > *bluzgati*: ursprünglich stimmlose Konsonanten der »Wurzel« und des *sk*-Suffixes können in stimmhafte übergehen (dasselbe kann auch beim *st*-Suffix vorkommen: *svistati* pfeifen > *zvizdati* ds.). Früher nahm man (Berneker) dabei eine »Angleichung des Wurzelauslautes an den Anlaut inbezug auf die Artikulationsart« an (d. h. **blug-skati*, **bluskati* > *bluzgati*). Richtiger urteilt Liewehr 18: »Bei dem emotionalen Charakter der in Betracht kommenden Bezeichnungen muss aber m. E. ihr Schwanken im Gebrauch von *zg* und *sk* ebenso wie in allen bereits genannten Beispielen dem Streben nach Ausdrucksverstärkung zugeschrieben werden, und dies um so eher, als ja z. T. auch ihr Anlaut selbst zwischen Stimmhaftigkeit und Stimmlosigkeit wechselt.« Dies halte ich für möglich, ja sogar für wahrscheinlich, aber eine Sicherheit darüber lässt sich bei den emotionalen Ausdrücken nicht erlangen, denn es gibt auch andere Fälle des Schwankens, wo keine derartige Ursache im Spiel gewesen zu sein scheint. In einigen Wörtern schaltete die Sprache einfach die Stimmhaftigkeit aus oder umgekehrt, in anderen, in den stimmlosen, schaltete sie sie ohne Bedenken ein.

Schwerwiegend ist die Erscheinung, dass auch im Slavischen neben den *sk*-Intensiva auch Bildungen auf *-sati* (*-chati*) von derselben Grundlage vorkommen: *drasati* *dorsati* *jasati* *pvrchati* *pvršati* *tisati*. Ähnlich war es im Hethitischen (s. oben) und auch im Germanischen (*gelsen rapsen* u. ä.). Das ist ein zweifellos altertümlicher Zug.

*

Ähnlich wie im Slavischen war es im Germanischen. Z. B. **hrap-skōn* (schweiz. *rasche* habsüchtig etwas zusammenraffen, oberhess. *rap-schen* aufraffen; s. Rosenfeld 76 f.), daneben auch els. schweiz. schwäb. bair. *rapsen*. Alles gehört klar zu *raffen*; es sind Intensiva, entweder auf blosses *s*, **hrap-sōn*, oder auf *sk*. Auf diese Weise (also nicht vom Nomen, etwa von *rasch* schnell; dagegen richtig Rosenfeld!) sind auch andere germanische *sk*-Bildungen zu erklären: d. *haschen* stellt man richtig zu lat. *capere*; — *lauschen* hören ist zu *αλίσω* zu stellen; — *lauschen* lauern, aufpassen, und mhd. *lūzen* ds. zu *lauern*; — *feilschen* zu **pel-* verkaufen, *πωλεῖν*, als »zu verkaufen suchen, eifrig verkaufen«; — *naschen* zu *nagen*; — *rauschen*, aus idg. **kraup-*, zu sl. *chrupāti*, slowen.

hrupeti lärmern, rauschen etc.; *kreischen* und *kreissen* aus idg. **grī-sk-*, *grī-s-* zu mhd. *krīzen* schreien, und, mit *k*, zu sl. *kričati*; — *pfuschen* zu *sputen* und *σποδάζω* (*s-* geschwunden wie oben in *tisati*). Es ist notwendig auch hier zu betonen, dass Nomina postverbal sind, z. B. *Wunsch* von ahd. *wunskēn*, nicht umgekehrt.

Ebenso besitzt das Baltische eine ansehnliche Anzahl Verba auf *sk* > *šk* und *zg*, meistens Schallverba. Sie wurden gesammelt von Leskien; er widmete seine Aufmerksamkeit meistens der Erscheinung, dass neben derartigen Schallverba oft interjektionale Formen auftreten, welche das Verbum vertreten können, »dass ohne Weiteres jedes Schallverbum auf *šk* (*čirškiū čirškšti*, *čauškiū čauškšti* usw.) in der Infinitivform interjektionell gebraucht werden kann«. Auch diese Verba auf *šk* müssen auf ähnliche Weise wie die slawischen gedeutet werden. Nach Erscheinen des Fränkelschen Lit. etym. Wörterbuches wird die Zeit dafür reif sein. Früher überlegte man in diesem Zusammenhang auch darüber, ob das baltische Inchoativsuffix *-st-* lautgesetzlich auf *-sk-* zurückgeführt werden könnte (s. z. B. Persson 346 f.); diese Meinung stützte sich auf die inchoative Funktion des *-skō* im Lateinischen. Jetzt aber, wo wir in die Geschichte des *sk*-Suffixes besser hineinschauen (indem wir sehen, dass ein im Grunde intensives Suffix auch für die inchoative Funktion benützt werden kann), können wir die gleiche Fähigkeit ruhig auch einem anderen Intensivsuffix zuschreiben. In der Festschrift Havránek versuchte ich die Existenz des suffixalen *st* im Baltisch-Slavischen zu erweisen.³ Auch dieses *st*-Suffix war intensiv (z. B. sl. *chlastati* saufen, aus **chlap-stati*, von *chlapati* ds.) und zweifelsohne alt (es gehört wohl, mit Synkope von *i*, mit lat. *-sitō* zusammen); so konnte es im Baltischen inchoativ werden, während es im Slavischen intensiv geblieben ist.

Zitierte Arbeiten: Bern. = Erich Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch I, II, 1 (Heidelberg 1908—13); — Karl Brugmann, Grundriss der vergl. Grammatik der indogerm. Sprachen, 2. Bearbeitung, II. Bd., 3. Teil (Strassburg 1916); — Walter Couvreur, Les dérivés verbaux en *-ske/o* du hittite et du tocharien. Revue des études indo-européennes I (Bucarest 1938), 89—106; — Joh. Friedrich, Hethitisches Elementarbuch I, Kurzgefasste Grammatik (Heidelberg 1940); wir haben die russische Übersetzung (Kratkaja gramatika chetetskogo jazyka, Moskva 1952) benützt; — Festschrift Havránek = Studie a práce lingvistické I (Prag 1954); — Kluge-Götze, Etym. Wörterbuch der deutschen Sprache, 17. Auflage, Berlin 1953; — Le-

³ Zweifel darüber wurden von S. E. Mann (The Slavonic and East European Review 34, 1956, 523) geäußert.

skien in Indogermanische Forschungen 13, 1902/3; — Liewehr in Zeitschrift für Slawistik I, Heft 1, S. 18; — Ant. Meillet-A. Vaillant, Le slave commun, Paris 1934; — Holger Pedersen, Tocharisch vom Gesichtspunkt der indoeuropäischen Sprachvergleichung (Kopenhagen 1941) — P. Persson, Beiträge zur indogerm. Wortforschung, Uppsala 1912; — Walter Porzig, Zur Aktionsart indogermanischer Präsensbildungen, Indogermanische Forschungen 45, 1927, 152 f. — H. F. Rosenfeld in Neuphilol. Mitteilungen (Helsinki) 51, 1950; — I. Scheftelowitz, Idg. zgh in den Einzelsprachen. Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung 54; — SPFFBU = Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, seit 1952, lingu. Reihe (A); — Max Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch (Heidelberg, seit 1952).

Povzetek

Da ima tudi slovanščina glagole s sufiksom *sk*, je bilo znano že prej, vendar ni bil slovanski material uporabljen v zadostni meri. Avtor je v svoji razpravi zbral najpomembnejše glagole s tem sufiksom, torej glagole, ki se v infinitivu končujejo na *-skati* (lahko imajo tudi še drugačno obliko: *-sk-jati* > *-ščati*, dalje *-ščiti*, *-sknpti*), in podaja njihovo etimologijo. Razprava kaže na to, da ti glagoli, kolikor imamo v mislih samo slovanščino, izražajo (običajno v danem trenutku nesimpatično) dejanje z nekim posebnim poudarkom, n. pr. s pridihom nevolje ali odpora, ali pa sploh izražajo dejanje, ki je intenzivnejše kakor običajno, tako da bi bilo najprimerneje imenovati jih »intensiva«. Tako pojmovanje ne nasprotuje ugotovitvi, da so ti glagoli v ide. sprva označevali postopno (ruckweise) dejanje. Seveda glagol, iz katerega je bil intensivum izpeljan, ni treba, da je zmeraj ohranjen v istem jeziku kakor intensivum; ohranjen je včasih samo v baltščini (n. pr. za *pluskati* je lit. *pliaūpti*) ali v hetitščini (za *taskati* het. *dā-*) ali drugje. Nekatera intensiva so zelo stara, še predslovenska, druga so mlajša, nastala mogoče nedavno. Sprva so ti glagoli imeli tematični vokal takoj za *sk* (3. sg. *j-~~sk~~-e-ti* > stsl. *išteti*), vendar so se že zgodaj uvrstili med druge slovanske intenzivne glagole na *-ā* (t. j. s priponami *-ā*: *sa/cha*, *ta*, *sta*), 3. sg. se tedaj v mlajši obliki glasi **j-~~sk~~-a-je-tā*). Glasovne spremembe so take, kakor jih pričakujemo: pred *sk* odpade korenski končni konzonant (*b p d t g k*: *pluskati* < *plupskati*); sicer je zanimivo to, da rad odpade začetni *s* (to je prekozložna disimilacija zaradi priponskega *s*), odpade celo tudi prvotni reduplicirani zlog (*práskati* umazati < **pa-praskati*). So tudi primeri, da se vsi zaporniki v korenu in priponi sonorizirajo (*pluskati* > *bluzgati*).

Józef Trypućko

STCSŁ. RADOŚTAMI I POKREWNE

Z wymienioną w tytule formą spotykamy się w zdaniu *vizigra se mladinecz radoštami vz otrobě moei* Łuk. I 44 (cytowane według Mar.); powtarza się ona następnie w Zogr., Ass., Sav., również w Ostr. W greckim oryginale znajdujemy tu *ἐν ἀγαλλιάσει*, w wersji łacińskiej *in gaudio*, a więc w obu wypadkach liczbę pojedynczą. Jak wynika z sytuacji składniowej, mamy tu do czynienia z wyraźną funkcją przysłówkową; przemawiają za tym również późniejsze przekłady słowiańskie, gdzie normalnie mamy przysłówek, a więc w wersji rosyjskiej (Библия, wyd. 8-e, 1908) радостно, w wersji czeskiej (Bibli Kralická) radostně, w wersji serbo-chorwackiej *radostno* itd. Tylko w polskim przekładzie Wujka występuje tu wyjątkowo połączenie przymikowe z *radości*.

Jagić w Słowniku do Mar. umieszcza nasz przysłówek pod formą mianownika l. poj. *radošta*, choć pozostaje zagadką, na jakiej podstawie doszedł on do liczby pojedynczej, Miklosich, Lexicon, daje bardziej poprawne plurale tantum *radošte*, powołując się przy tym na Homilie Cyryla Turowskiego (zabytek ruski z XIII w.), dalej na Nomokanon bułgarski z XIII w., na Psalterz Pogodina z XII w., wreszcie na Homilie Mihanovića (zabytek serbski z XIII w.), niestety bez żadnej dokumentacji, por. ponadto dodatek: »plurali tantum usurpari videtur; khruss. *radošcy, žalošcy, linošcy, lubošcy*«. Nie jest wykluczone, że we wszystkich wypadkach chodzi o ten sam cytat z Łuk. I 44.

Forma *radoštami* jest poza tym w staro-cerkiewno-słowiańskim najzupełniej odosobniona; nie znajdujemy ani jakichkolwiek dalszych form przypadkowych utworzonych od tematu *radošt-*, ani w ogóle jakichś innych podobnie zbudowanych form lub wyrazów, bo takie wypadki jak *aky bogatъ syj milostv'mi* Supr. 394, 4 lub *oblegzi tęgosti našę i ljustosti* ib 77, 24—5, nie mają z naszym przykładem, jak się zdaje, nic wspólnego. Jedyne, co w przytoczonych przykładach jest zaskakujące, to użycie abstraktów w liczbie mnogiej, jednakże tylko ta jedna okolicz-

ność jeszcze nie wystarcza, by je stawiać na tej samej płaszczyźnie, co radościami.

Wypadkiem równoległym do zacytowanego wyżej zdania z Łuk. I 44 jest staroruskie ничить трава жалощами, а древо с(я) туюю къ земли преклонило, Слово о полку Игореве, według wyd. R. Jakobsona, La geste du prince Igor', New York 1948, s. 52, werset 74. Forma жалощами uchodziła przez dłuższy czas w staroruskim za *αλαξ λευόμενον*, tak przynajmniej można sądzić na podstawie Srezniewskiego. Dopiero V. Peretc, Слово о полку Игоревім, 1926, s. 217, dorzucił nowy przez poprzednich badaczy nie brany pod uwagę przykład z История иудейской войны Józefa Flawiusza, mianowicie украдоша бо ны тогда жалощами (pełny cytat brzmi: И ть живь есть, оукрадоша бо ны тогда жалощами, и оубиша инь в наю мѣсто), co się tłumaczy we francuskim wydaniu tekstu (La prise de Jérusalem de Joseph le Juif, Paris 1934, I, 134, w. 3) jako 'par pitié'. »Por. — dodaje Peretc — там-таки: »вѣшоце, яко волци радощами...; д-р. жалощѣ — подобно до сучасн. українськ. радости, пахощі, то-що«. Zacytowane przez Peretcа радощами występuje u Józefa Flawiusza dwukrotnie, mianowicie i Римляны пристроили есте приати, вѣшающе по братом вѣнцѣ и паволокы радощами (II 28, w. 20), oraz вѣзвратиша ся, вѣшоце яко волци радощами, зане мѣж(б)ство свое показаша окаяннии (II 38, w. 14), we francuskim przekładzie 'dans la joie'. Na przykłady z Flawiusza powołuje się z kolei A. Mazon w swojej pracy Le Slovo d'Igor, Paryż 1944, s. 105, powstrzymując się jednak od jakichkolwiek uwag na temat genezy tych ciekawych form czy też tego typu przysłówków.

W rezultacie nie wiemy, czy w naszych przykładach chodzi o pluralia tantum, mogące być użytymi we wszystkich przypadkach i funkcjach składniowych i że tylko dziełem przypadku jest przekazanie ich w formie narz. l. mn., czy też o przysłówki, nie wiemy wreszcie, w jakim stosunku pozostają te formy do normalnych abstraktów na *-ostъ* i dla czego zamiast oczekiwanego elementu *-ostimi* znajdujemy tu zagadkowe i zaskakujące *-ощами* wzgl. *-ощеми*.

Za częściowe wyjaśnienie można byłoby ewentualnie uznać powołanie się przez Peretcа na dzisiejsze ukraińskie pluralia tantum »радощі, пахощі, то-що«; tak zresztą przed nim czynił już Miklosich, a po nim Jar. Rudnyćkyj (we wstępie do broszury V. Čaplenko, Мова »Слова о полку Игоревім«, Winnipeg 1950, s. 8). Jednakże samo to powołanie się jeszcze nie wystarcza, bo, po pierwsze, nic na razie nie wiemy o wieku tych pluraliów tantum w języku ukraińskim, po drugie, nie mamy pewności,

czy tłumacz J. Flawiusza rzeczywiście pozostawał pod wpływem języka ukraińskiego. Zresztą pojmowaniu form жалощами і радощами jako ukrainizmów sprzeciwia się stanowczo przykład staro-cerkiewno-słowiański, który dziwnym trafem uszedł uwagi wszystkich trzech badaczy.

Ważnym krokiem naprzód w dotychczasowej dyskusji nad strus. жалощами jest artykuł L. A. Bułachowskiego »Слово о полку Игореве« как памятник древне-русского языка, w dziele zbiorowym Слово о полку Игореве. Сборник исследований и статей под редакцией В. П. Адриановой-Перетц, Москва 1950, s. 142—5. Nowością tej najdłuższej dotychczas wzmianki jest zwrócenie uwagi na dwa dalsze przykłady na -ощами w staroruskim, mianowicie лѣнощами u Włodzimierza Monomacha jak również v Minei z XIII w. oraz пакощами w Ruskiej Prawdzie, wreszcie zacytowanie — po raz pierwszy, i ile się nie myłę, w dyskusji na temat »Слова« — przykładu staro-cerkiewno-słowiańskiego. Na podkreślenie jednak zasługuje pominięcie danych z J. Flawiusza oraz niedostrzeżenie jeszcze jednego wypadku ze staroruskiego, mianowicie ревнощами, o którym będzie mowa niżej.

Stosunek Bułachowskiego do omawianych przez siebie faktów nie jest zupełnie jasny. Na wstępie stwierdza on, że rzeczowniki na -ощи »представляют собою одну из любопытных особенностей украинского словообразования«, a następnie kontynuuje: »Нужно считать, повидимому, или случайностью, или, что менее вероятно, подозрением заимствования украинских форм на -ощи, то обстоятельство, что -ощи не попало ни в обозрение суффиксов во втором издании »Vergleichende slavische Grammatik« В. Вондрака, ни в ранее вышедшую »Праславянскую грамматику« Г. А. Ильинского (1916). Punkt o pożyczce ukraińskiej jest, jak widzimy, niezdecydowany, a ostatnie zdanie nie odpowiada rzeczywistości, ponieważ Vondrák w wymienionym wydaniu omawia obhodzące nas formy w związku z przyrostkiem -tie-, tom I, s. 589.

Nieco ważniejsze, choć również niezupełnie jasne, jest końcowe stwierdzenie autora: »Характерно и то, но уже в другом отношении, что во всех известных нам из памятников примерах... соответствующие образования представлены только одной формой — именно творительного падежа со значением причины. Возможно, таким образом, так как случайность здесь как будто исключена, что уже в глубокой древности слова на -ощи в основном представляли категорию суженного, близившегося к наречному, употребления, и только на украинской почве этот процесс получил особое направление.« Autor — jak widzimy — hołduje staremu tradycyjnemu pogładowi, według

którego przysłówki odimienne powstają drogą zamierania jednych form fleksyjnych i kostnienia innych, nie zastanawia się jednak ani na chwilę nad pytaniem, dlaczego w naszym wypadku zamieranie i kostnienie objęło cały typ, w jaki sposób doszło do powstania tego typu »в глубокой древности«, na czym wreszcie polegałby tak konsekwentny i archaiczny charakter właśnie języka ukraińskiego w stosunku do tworów na -оці.

Znamienne dla dotychczas wymienionych badaczy jest całkowite wyłączenie ze sfery swych dociekań innych słowiańskich terenów językowych, wreszcie brak jakiegokolwiek zainteresowania się stroną formalną tych w każdym razie niezwykle typowych tworów. Tymczasem, jak zaraz zobaczymy, omawiany tu przez nas problem jest nie tylko staro-cerkiewno-słowiański, staroruski lub ukraiński, lecz ogólnosłowiański, przy czym ilość przykładów nawet staroruskich jest większa, niż dotychczas przypuszczano. Zacznijmy jeszcze raz od materiału staroruskiego. Przykłady ze »Słowa« oraz z »Jerozolimij« już znamy. Oto dalszy materiał:

а оружья не снимайте с себе вборзѣ, не розглядавшѣ лѣбнощами, внезапно во чловѣкъ погыбаеть, Поучение Мономаха (Гудзий, Хрестоматия, изд. 4, с. 64, również Srezniewski II 73). Na przykład ten powołuje się Karskij, Очерки по синтаксису, Warszawa 1913, s. 32—3, cytując ponadto znane już nam *radoštami* z Mar. i жалощами ze »Słowa«. »В старом язъке — dodaje Karskij — особенно было любимо множ. число в подобных случаях [poprzednio omawiał typ pluralny na гѣвѣхъ, в сердцах] от слов, образованных с суффиксом -оци... Подобные образования до сих пор живут лишь отчасти в малор. наречии (любоші, пахоші, радоші).« Drugi podobny przykład daje Srezniewski ib.: Избави душа, въ глѣбинѣ оупающа... лѣбнощами добръ дѣль, Миней Май XIII в. Według Srezniewskiego ma to być »твор. пад. от сл. лѣбность (?) — по лености, по небреженью«.

А кто пакощами порежетъ конь или скотиноу, Русская правда (по синод. списку) 'злодейски'. Przykład u Srezniewskiego został umieszczony pod mianownikami пакощи 'злодейство', choć autor Słownika nie zna żadnej innej podobnie zbudowanej formy przypadkowej. Według Obnorskiego, Изв. Акад. Наук, Отд. Общ. Наук, 1934, 772, formę tę wprowadzono do tekstu zamiast pierwotnej innej »на южной, украинской почве, где велась работа по составлению второй редакции памятника, ср. сходное по морфологической структуре наречие пакощами в Поучении Владимира Мономаха (украинское ліноці).«

Тъцахуся изити (из Египта): овъ радощами Божія обѣта, а другиі не терпя нужнѣ работы фараона, Кирилл Туровский (Srezniewski III, *14). Drugim

przykładem jest znany już wyżej przykład z Ostr. W nagłówku u Srezniewskiego znajdujemy naturalnie mian. l. mn. radoци »радость, веселие; радощами — в радости, от радости, радуясь«. Rzecz godna uwagi, że biblijny przykład trafił również do Słownika Dala (III 1467), gdzie ponadto znajdujemy dwa połączenia przyimkowe на радощах прослезилась oraz создай (дай) тебе Господь в радощах жить! Mają to być, według Dala, formy przypadkowe od plurale tantum radoци »црк. и юж. радость«. Na innym miejscu w tymże słowniku pojawia się przysłówek наradoщах »юж. на радости, нарадосях, радуясь«, bez przykładów. Zwrot на радощах znajdujemy wreszcie w dialekcie Orłowskim, p. Сборник ОРЯС LXXVI : 3, s. 134. Przytoczone nowsze przykłady są według wszelkiego prawdopodobieństwa ukrainizmami w języku rosyjskim i w nieczym sytuacji na razie nie zmieniają.

A oto nowy przykład, dotychczas przez nikogo nie brany pod uwagę: Многы бо матери, не от любви младенецъ въ чреве заченши, породина, но ревностиама и свары, Пал. XIV w., dalej много бо жены, не любовно съ мужи своими живоуще, но ревностиама и свары и многими чарами XV w., ponadto Ревностиама и куибама (*ἔριδιαις καὶ ζηλοτυφίαις*) Сильв. и Ант. вопр. (Srezniewski III 215, cytowane również u Miklosicha 811). Według Srezniewskiego ma to być forma przypadkowa rzeczownika ревностиа = ревностиа (множ.) — 'ревность, зависть'.

Jak wynika z przytoczonych danych ze staro-cerkiewno-słowiańskiego i staroruskiego, w żadnym z tych języków nie ma jakichkolwiek śladów istnienia jakichś pluraliów tantum na -oštę wzgl. -oști, istnieją natomiast niewątpliwie przysłówki o elemencie końcowym -oštami, -oștiама. Zupełnie inaczej przedstawiają się stosunki w dzisiejszym języku ukraińskim, gdzie pluralia tantum na -oști są zjawiskiem powszechnym. Ze Słownika Hrynčenki wynotowałem tu następujące przykłady: жалоști, завідоști, заздоști, літоști, любоști, лютоști, милоști, молодóști, мудроști, немоști, пахоști, радоști, твёрдоști, тѣплоști, трудоști, хвастоști, хитроști, ponadto болюști (normalnie jednak sing. болю). Wśród materiału dokumentacyjnego przywiedzionego przez Hrynčenkę znajdujemy tylko jeden, przypuszczalnie żywcem przejęty z jakiegoś starego opowiadania, przykład na wyraźną funkcję przysłówkową, mianowicie Ти, Соломоне, хитрий та мудрый; вийдеш сам хитрощами та мудрощами (pod хитроști). We wszystkich pozostałych, z wyjątkiem takich połączeń przyimkowych jak на хитрощах ходити 'хитрить, лукавить', por. ponadto Сомко... на радощах гулял с Козаками; на радощах назвали гостей, Тимченко, Льокатив 37, mamy do

czynienia z formami przypadkowymi autonomicznych rzeczowników. Literacki przykład Нікла трава жалощами, гнулось древо з туги: дознавали наші предки тяжкої наруги, Куліш, wyraźne echo »Słowa o pułku Igora«, nie przedstawia dla naszego zagadnienia żadnej wartości.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że w paru wypadkach te pluralia tantum zaczynają powoli przechodzić do kategorii liczby pojedynczej, por. zacytowane wyżej болецц lub ой привіз же він три радости в двір: першую радощ — зелений жупан... Przykłady te dowodzą, że w dzisiejszym języku ukraińskim zaczyna się zarysowywać tendencja do mieszania pluraliów tantum na -ощи z abstraktami na -ість, dzięki czemu powstaje nowy przyrostek singularny -ощ.

Jakiejś specjalnej pracy o tej wielce ciekawej grupie w języku ukraińskim jeszcze nie posiadamy, a zapowiedziane przez J. Rudnyckiego we wstępie do wymienionej wyżej broszury V. Čaplenko studium pozostaje nadal, o ile mi wiadomo, w rękopisie. Z braku danych historycznych trudno na razie powiedzieć coś pewnego na temat tej grupy, można przecież i wolno przypuścić, że stan w języku ukraińskim jest stosunkowo późny i polega na wewnętrznym rozwoju tego języka. Rozwój od przysłówków do rzeczowników w językach słowiańskich nie jest czymś niezwykłym, pisałem o nim kilkakrotnie w moich poprzednich poświęconych pluralnym przysłówkom pracach, Stadium pośrednim tego rozwoju musiało być zastąpienie przysłówka prostego połączeniem przyimkowym typu на радощах, на хитрощах, por. ponadto wynotowane ze Słownika Nosowicza białoruskie ухватощах, skąd pozostawał tylko jeden krok do substancywizacji i do wprowadzenia w obieg mianownika typu радощи. W każdym razie należy pamiętać, że przeważająca ilość materiału dokumentacyjnego u Hrynčenki pochodzi z literatury ludowej, a w dialektach ludowych podobne procesy należą, jak wiadomo, do normalnych zjawisk i odbywają się w dość szybkim tempie.

Dziwnym trafem w dotychczasowych badaniach pominięto całkowicie język staroczeski, w którym, jak się pokazuje, paralele do opisanych wyżej faktów są jeszcze liczniejsze i jeszcze bardziej urozmaicone niż w staroruskim. Z »Legends o svatě Kateřině«, wyd. J. Vilikovskiego, 1946, wynotowałem następujące przykłady: *Proto často radoščemi vzi-skřil, až ju milošćemi dal v učenie u vysoké w.* 95—7, *že pravými radoščemi vziškři zdravě milošćemi Boha i jeho matky chvalú w.* 935—7, *Zda tě jest někdo z křestanuov chytrōštěmi mistrovskými odvedl nebo čáry svými obrátil snad na jiný stav?* w. 2955—8. U Gebauera, Hist. ml.

IV, 111, poza podanym wyżej pierwszym przykładem z »Legendy« znajdujemy kilka dalszych, a więc *radoščemi ostavši svých milovníkóv* (XV w.), *matka na sobě rúcho žaloščemi rozedřěla* (XIV w.), ponadto, w funkcji rzeczownikowej, *pro milošče syna tvého* (XIV w.).

Na innym miejscu (III:1, 220) ten sam uczony stwierdza, że »v češtině jsou tyto tvary jen v textech starých, pokud vím jenom v některých pádech pluralu, a drží se tu většinou jen v jistých výrazech adverbialních«. Następują liczne przykłady, wśród których funkcję wyraźnie przysłówkową posiadają (pomijam wypadki zacytowane wyżej): *pláćic radoščemi, plúće radostiemi, počechu radosstiemí plakati, nemohl bych radostiemy spáti*, (lid) *se třěse zadosstiemy, matka na sobě rúcho zaloszcziemí rozedřěla, svínováši se zalostiemy* (»ve Vulg. nic za to«), *nevýdal jest lytosstiemí král syna Jonathova*, (Heli) *již dobrě neviděl starostiemy, neb sta se byle zamračile jeho oči starosstiemy* 'prae senectute'. W innych wypadkach, reprezentowanych przez formy biernika (najczęściej w połączeniu z *pro*), celownika, miejscownika (po jednym przykładzie), wreszcie narzędnika, mamy do czynienia z użyciem w liczbie mnogiej abstraktów, a więc *v světských lybosstyech, svrchními sroyetloszczemy osvícena a horkoszczemy zapálena* itd. W przykładach na funkcję przysłówkową na podkreślenie zasługuje wysoka frekwencja wypadków z grupą *šč*, w pozostałych przykładach prawie niepodzielnie panuje grupa *št*. Ponieważ połączenie *št* jest młodsze od *šč*, p. Gebauer, Hist. ml. I, 384, można więc i tutaj przyjąć, podobnie jak to uczyniliśmy dla języka ukraińskiego, że najstarszą warstwę obchodzących nas twórow stanowią formy narzędnika liczby mnogiej w funkcji wyłącznie przysłówkowej i że dorabianie do nich dalszych form przypadkowych jak również substancywizacja tych form jest rezultatem późniejszego rozwoju. Rozwój ten był uwarunkowany, jak się zdaje, wzajemnym oddziaływaniem na siebie z jednej strony przysłówek na *-ošćemi* a z drugiej rzeczowników na *-ost*: pierwsze przyczyniły się do rozszerzenia zakresu grupy *šč*, końcówki *-emi* (rzeczowniki na *-ost* kończą się normalnie w narz. l. mn. na *-mi*) oraz w ogóle cech liczby mnogiej, drugie sprzyjały tworzeniu dalszych przypadków pluralnych oraz w ogóle procesowi substancywizacji. Ta substancywizacja nie poszła jednakże w żadnym wypadku tak daleko jak w języku ukraińskim, to znaczy aż do wytworzenia się mianownika liczby mnogiej na *-ošće* wzgl. liczby pojedynczej na *-ošta*. Podkreśla to Gebauer aż dwukrotnie, mianowicie w Hist. ml. III:1, 220 oraz w LF IX, 122, a wobec tego umieszczenie

odnośnych przykładów pod formami mianownika czy to w Słowniku staroczeskim tegoż Gebauera (*dvornošče, horkošče, chydrošče, lubošče, lutošče, milošče, múdrošče*), czy też w Słowniku Kotta (*milošče* Dod. II, 165, *chydrošče* III, 106, *světlošče* 411, *žalošče* 545) należy zapisać na rachunek autorów słowników. Na zakończenie można dodać, że formy *milošče* i *radoščemi* znajdujemy również w »Słownik'u k českým spisům Husovým«, 1934.

Z języka polskiego umiem przytoczyć tylko dwa przykłady: jeden ze staropolskiego, mianowicie *żałościami bieżawszy* Rozm. Przem. s. 415, drugi z dzisiejszych dialektów — *darwościami przeszło* 'zapomniane' Magiera, Gwara Sułkowska, MPK J V, 340. Istnieje ponadto w stpol-skim plurale *lubości*, por. *Modlitwa moja w lubościach ich* Ps. fl., notowane również w dialektach, p. MPK J I, 21, trudno jednakże osądzić, czy ten twór pozostaje w jakimś związku z omawianą przez nas grupą. Rzecz godna uwagi, że jakkolwiek Biblia król. Zofii opiera się głównie na czeskiej Biblii Ołomunieckiej, p. Urbańczyk, Z dawnych stosunków językowych polsko-czeskich, 1946, to jednak polski tłumacz oddaje liczbę mnogą czeskiego pierwowzoru przez liczbę pojedynczą, a więc Tob. 11, 11: *počechu radosstiemí plakati — poczólasta oba radoscyo plakacz*, 3 Reg. 14, 4: *neb sta sě byle zamračile jeho oči starosstiemy — bosta syo bile zamroczile occhi gego staroscyo*.

By skończyć całkowicie z grupą zachodnio-słowiańską, należy tu jeszcze wymienić dolno-łużyckie *lubostschami* 'für Liebe', wydobyte ostatnio na wierzch przez G. Schwelę, p. ZSIPh XIX, 373.

Jeśli wreszcie chodzi o grupę południowo-słowiańską, to poza wymienionymi wyżej przykładami przez Miklosicha ze starobułgarskiego i staroserbskiego mogą tu dorzucić tylko stbułg. *v lěnoštechz čjužb chlěbz jadušte* (Kosma Prezbiter), a więc nowsze połączenie przyimkowe zamiast starszej formy syntetycznej. W języku serbochorwackim istnieje, o ile wiem, tylko singulare *milošta* wzgl. *milošća*, poświadczone w tej postaci już w XV wieku i zidentyfikowane co do znaczenia z *mīlōst*. Dawniej istniała również forma zaprzeczona *nemilošta* (-šća), dziś już zapomniana. »Rječnik« podaje ponadto za Bjelostencem *obradošta* 'isto što radost' — bez przykładów. Na jakieś ślady przysłówków w rodzaju stesl. *radoštami* nie udało mi się natrafić. Podobne stosunki, jakkolwiek nieco bardziej urozmaicone, panują w słoweńskim. Z Pleteršnika wynotowałem singularia *milošća*, *radošća* oraz *slabôšća*, wszystkie trzy identyczne co do znaczenia z odpowiednimi formacjami na *-ost*; *milošća*.

pojawia się po raz pierwszy w Słowniku Habelicha z r. 1670, dwie pozostałe zostały zanotowane z dialektów w ubiegłym stuleciu.

Na podstawie tak nieznacznej ilości materiału trudno jest snuć jakieś wnioski na temat powstania i rozwoju tych szczególnych formacji singularnych w językach południowo-słowiańskich. Mimo woli jednak narzuca się wniosek, że również tutaj mamy do czynienia z rozwojem wtórnym, od liczby mnogiej do liczby pojedynczej. W każdym razie za tym zdaje się przemawiać brak jakichkolwiek śladów liczby pojedynczej od podobnych tworów w innych starszych słowiańskich językach oraz tylko sporadyczne, oczywiście późne, występowanie liczby pojedynczej w języku ukraińskim.

Przytoczony i omówiony materiał dowodzi, że stesl. *radoštami*, jakkolwiek reprezentowane tylko przez tę formę, posiada odpowiedniki dosłownie we wszystkich językach słowiańskich, innymi słowy jest częścią zjawiska o zasięgu ogólnosłowiańskim i datującego się co najmniej z epoki wspólnoty słowiańskiej. Główne problemy, jakie się obecnie z kolei nasuwają, są następujące: 1. jakie jest pochodzenie zaskakującej a przecież ogólnosłowiańskiej grupy *št* (*šč*), 2. jaki jest stosunek omówionego typu do rzeczowników na *-ost*, 3. jakie jest pochodzenie zaskakującej liczby mnogiej, wreszcie 4. co tu jest pierwotne: przysłówek czy plurale tantum? W dotychczasowej nauce zajęto się tylko dwu pierwszymi pytaniami, przy czym jednak wszystkie znane mi wypowiedzi są bardzo lakoniczne i rzucone tylko mimochodem, bez głębszego spojrzenia na sam problem i bez należytego zrozumienia jego ważności. Nie jest zresztą wykluczone, że do niektórych wypowiedzi nie udało mi się dotrzeć, bo przy tak drobnym zagadnieniu wyczerpanie całej odnośnej literatury naukowej jest życzeniem prawie nieosiągalnym.

Tak więc według Miklosicha, Vgl. Gr. I², 1879, 284, stesl. *radoštę* (mian. l. mn.) ma pochodzić »nicht etwa aus *radostva*, sondern aus *rado-tja*, wie nsl. *velikoča*, serb. *bistroča* usw.«. Do tego zestawienia powraca autor również w części drugiej, s. 173. Na innym stanowisku, zresztą bez powołania się na Miklosicha, stanął Maretić, Rječnik VI, 696, przy okazji omawiania s.-ch. *mišoča*: »Riječ je postala od *milost-ja*.« To samo ujęcie znajdujemy u Gebauera, Hist. ml. III:1, 220: »Ze *-st-ja* náležítými změnamí hláskovými vzniklo stsl. *-šta*, č. *-šča*, stč. plur. nom. *mišoče*, *mišoště*, kmen *mišoča*«. O zestawieniu z tworami na *-oča*, *-oća* nie ma tu mowy, przypuszczalnie z tego powodu, że podobnych tworów czeszczyzna nie posiada. Meillet, Études II, 1905, 398, wymienia stesl.

radošę w grupie wyrazów utworzonych przy pomocy przyrostka *-ja-*; wyraz ten ma być jego zdaniem »dérivé de *radostъ*«. Wreszcie Vondrák, Vergl. sl. Gramm. I², 1924, 598, do swoich uwag na temat s.-ch. typu *bistrôca* dorzuca następujące stwierdzenie: »Dieselbe Suffixerweiterung haben wir in aksl. Worten auf *-ošta* aus *-ostъ + ja* wie z. B. *radošę* Lc I. 44, r. *radošci*..., ks. *rovnošę* 'Streit'... Dasselbe haben wir auch im Ab., aber nur in den ältesten Texten: Pl. *miłošce*, *radošće* (*radoštemi*) usw.« Na zakończenie należy wymienić nazwisko Pokrowskiego, który w KZ XXXV, 243, zestawia słowiańską wymianę przyrostków *-ost-ja-* : *-ot-ja-* z łacińskimi dubletami typu *duritas* : *duritia*.

Na tym wyczerpują się wszystkie znane mi wypowiedzi na temat obchodzących nas form. Jak widzimy, w nauce panuje powszechne przekonanie, że w formach tych chodzi o rozszerzenie dawnego przyrostka *-ost-* przyrostkiem *-ja-*. Na poparcie tej rekonstrukcji przywodzi się s.-ch. *bistrôca*, słoweńskie *velikôča*, gdzie *-oča/-oča* ma odpowiadać połączeniu przyrostka *-ot-* z przyrostkiem *-ja-*. Biorąc pod uwagę tylko stronę fonetyczną, nie można, rzecz jasna, dojść do innego wniosku. Jednakże sama strona fonetyczna nie wystarcza do rozwiązania pewnego problemu. Należy też brać pod uwagę inne czynniki, a tego wymienieni badacze nie zrobili.

Zestawienie przyrostka *-ost-ja-* z *-oča/-oča* nie da się utrzymać z kilku powodów. Podczas gdy przyrostek *-ost-ja-* pokrywa swym zasięgiem właściwie cały teren słowiański, przyrostek *-oča/-oča* nie wychodzi poza obręb języków serbo-chorwackiego i słoweńskiego, p. m. inn. P. Bošković, JF XV, 1936, 11 oraz 125. Przyrostek *-ost-ja-* należy uznać za bardzo stary, wyprowadzający się co najmniej z epoki ogólnosłowiańskiej, twory na *-oča/-oča* są, z paru zaledwie wyjątkami, stosunkowo późne. O ile można ustalić na podstawie nie dokończonego Rječnika, tylko *čistôca* jest znane od XV wieku; *bistrôca*, *dobrôca*, *gluhôca*, *hromôca*, *kratkôca* i *lakôca* pojawiają się dopiero w w. XVII, wszystkie pozostałe (wymienia je Bošković, op. cit. 126) są jeszcze późniejsze. To samo da się powiedzieć o materiale słoweńskim, gdzie z wyjątkiem *lepôca*, poświadczonego już w Zabytku Freizyngieńskim (Vondrák, Vergl. Gr. I², 589), oraz *malôča*, znanego od r. 1670, wszystkie pozostałe zostały zanotowane po raz pierwszy dopiero w ciągu XIX stulecia. Całkowicie odosobnione przez tyle stuleci *lepôča* nie może upoważniać do zbyt daleko idących wniosków, tym bardziej, że za późnym pochodzeniem twórców na *-oča/-oča* zdaje się przemawiać również strona znaczeniowa. Jak

wiadomo, gdy z tych czy innych powodów wytworzą się w języku dwa warianty pewnej formy lub pewnego wyrazu, powstaje zwykle tendencja czy to do zróżniczkowania naczeniowego lub funkcjonalnego tych dwu wariantów, czy też do wyeliminowania jednego z nich jako zbytecznego. Tymczasem, jak to stwierdza Bošković, zróżniczkowanie dokonało się na razie tylko w parze *čistôca/čistôta* na terenie języka serbo-chorwackiego (s. 126) oraz w parach *lěpôča/lěpóta* i *dobrôča/dobrôta* na terenie języka słoweńskiego (s. 127). We wszystkich pozostałych wypadkach panuje całkowita identyczność znaczeniowa i funkcjonalna.

Ciekawe uwagi na temat pochodzenia przyr. *-ôca/-oča* znajdujemy w studium Boškovića, uwagi te jednak niezbyt przekonują, głównie dlatego, że Bošković pominął w swych rozważaniach czynnik chronologiczny. Ja osobiście sędzę, że odmianka *-ôca/-oča* zamiast *-ota* jest rezultatem zużycia się ładunku emocjonalnego tej ostatniej i koniecznością uzupełnienia tego ładunku przez wprowadzenie nowego elementu, w tym wypadku spółgłoski *č/č*, do przyrostka. Podobne procesy znamy zbyt dobrze z dziejów języków słowiańskich i z bliższej ich prezentacji można w tym krótkim szkicu zrezygnować. Warto tylko dla jasności, dodać, że odbywają się one albo drogą rozszerzenia przyrostka nowym przyrostkiem, albo też drogą subtytuacji jednej głoski drugą. A ponieważ substytucja ta w naszym wypadku dokonała się z całą pewnością późno, w każdym razie w czasach historycznych, przeto rekonstrukcja *-ôca/-oča* < *-ot-ja* powinna być odrzucona jako sprzeczna z danymi chronologicznymi.

Przejdźmy z kolei do postulowanego przyrostka *-ost-ja-* i postarajmy się zastanowić nad rolą cząstki *-ja-* w tym przyrostku. Względy chronologiczne nie sprzeciwiają się tu podobnej rekonstrukcji, ponieważ mamy wszelkie prawo odnieść powstanie tak zrekonstruowanego przyrostka do epoki ogólnosłowiańskiej. Jednakże samej tylko chronologii jest jeszcze za mało do uzasadnienia obecności tej cząstki. Chciałoby się wiedzieć, jaką funkcję ma ona tutaj do pełnienia.

Można byłoby przyjąć, że rozszerzenie przyrostka *-ost-* przyrostkiem uzupełniającym *-ja-* ma swoje uzasadnienie w dążności do przeniesienia rzeczowników o temacie na *-i-* do grupy rzeczowników o temacie na *-ja-*. Wahania między tymi dwiema żeńskimi deklinacjami w historycznych czasach słowiańskich języków są normalne, por. pol. *łozia/łódź*, *wonia/woń*, nawet *wiśnia/wiśń* (dalsze przykłady p. Łoś, Gram. polska III, 95), faktem jest jednak, że normalnym kierunkiem tej wymiany jest deklinacja na *-i-* a nie odwrotnie, por. ponadto takie dublety jak *stesl.*

nožda/otžnqđs lub ros. земля/о земь. Na rozwój w odwrotnym kierunku znam tylko dwa przykłady, mianowicie ros. басня і песня (o ros. продажа, pol. *przedaż*, p. Vondrák I, 627). Na jakiegokolwiek tendencje rozwojowe w tym samym kierunku w grupie rzeczowników na *-ost* z wyjątkiem właśnie faktów typu *radoštami* nie ma żadnego przykładu. Zresztą byłoby nawet trudno zrozumieć, dlaczego ta tak liczna, tak zindywidualizowana i tak mocna we wszystkich słowiańskich językach grupa miała uszczuplać swój stan posiadania na rzecz tematów na *-ja-*.

Można byłoby również przypuścić, że cząstka *-ja-* w naszym przyrostku pełni funkcję wzmacniającą, innymi słowy ekspresywną. Jednakże i to przypuszczenie, jakkolwiek teoretycznie dopuszczalne, natrafia na wielkie przeszkody. Po pierwsze, trudno zrozumieć, dlaczego wzmocnienie ekspresywne ma dotyczyć tylko liczbę mnogą, podczas gdy liczba pojedyncza obchodzi się, przynajmniej w najstarszym okresie, bez cząstki rozszerzającej; po drugie, należy tu zwrócić uwagę na fakt, że postulowane przez nas wzmocnienie dotyczy głównie abstrakta, które zwykle nie używają się w liczbie mnogiej.

W sumie funkcja przyrostka rozszerzającego *-ja-* pozostaje nadal zagadkową, a tym samym nie przestaje być zagadkową również geneza form typu *radoštę*. Dotychczasowe wyjaśnienia, jak również inne podobne próby, nie prowadzą do żadnego zadawalającego rezultatu, ponieważ opierają się tylko na czynnikach formalnych. Tymczasem, jak wiadomo, czysto mechanicznych procesów w języku nie ma, każda zmiana jest wypadkową licznych wzajemnie się zającebiających przyczyn albo też, inaczej mówiąc, objawem pewnych powszechnych tendencji rozwojowych panujących w pewnych okresach na pewnych odcinkach językowych. Rozszerzenie przyrostka *-ost-* przyrostkiem *-ja-* nie da się powiązać z żadną znaną tendencją w obrębie języków słowiańskich.

Jestem zdania, że wszystkie te i inne podobne trudności dadzą się bez trudu usunąć, jeżeli zrezygnujemy z dotychczasowych wyjaśnień fonetyczno-słowotwórczych oraz odrzucimy tradycyjne teorie o zanikaniu jednych form przypadkowych a kostnieniu innych i przyjmiemy, że w starszej epoce języków słowiańskich, albo — jeszcze dokładniej — w epoce ogólnosłowiańskiej, istniały tylko samodzielne przysłówki typu *radoštami* i że te właśnie przysłówki z biegiem czasu posłużyły za punkt wyjścia do wytworzenia się czy to pluraliów tantum, jak to mamy na gruncie ukraińskim, częściowo też w języku staroczeskim, czy też singulariów typu *milošta* w językach serbo-chorwackim i słoweńskim. Po-

dobna substantywizacja przysłówków należy w językach słowiańskich do normalnych zjawisk, por. np. pol. *po środku* → *pośrodek* lub *milczkiem* → *milczek*.

W mojej pracy »Le pluriel dans les locutions adverbiales de temps et de lieu en slave«, Uppsala 1952, starałem się dowieść, że końcówki pluralnych przypadków zależnych są z pochodzenia przyrostkami przysłówkowymi i że liczne wypadki użycia przypadków pluralnych w funkcji przysłówkowej w starszych i nowszych indoeuropejskich językach jest objawem wciąż jeszcze żywej tendencji do używania tych końcówek w funkcji słowotwórczej a nie fleksyjnej. Takimi przyrostkami *par excellence* przysłówkowymi są *-ami* i *-achz*, łączące się również dobrze z tematami imiennymi jak i czasownikowymi. W innym studium, »Russe второях 'dans la précipitation'«, Språkvetenskapliga Sällskapet i Uppsala Förhandlingar 1949—1951, s. 33, zwróciłem uwagę na istnienie w języku rosyjskim odmianki miękkiej *-яx*, por. в вечерах, во снах, на сносах. Inną taką miękką odmianką mogłoby być *-jami* w faktach typu *radoštami*. Dlaczego w obchodzącej nas grupie wybrano właśnie odmiankę miękką, trudno określić. Wydaje się, jakgdyby miękkość była tu wykładnikiem ekspresywności, por. tak zdecydowaną przewagę spółgłosek miękkich w deminutywach i hipokorystykach. Wykorzystywanie elementów fonetycznych w celach ekspresywnych jest rzeczą dobrze znaną, por. choćby uwagi J. Otrębskiego w *Slavia Occidentalis* XIX, 1948; 426. W każdym razie należy zwrócić uwagę na fakt, że zarówno przysłówki typu *radoštami* jak i typu *во снах* są typowymi odmiankami stylistycznymi zamiast bardziej prozaicznych i uczuciowo obojętnych *радостно* wzgl. *во сне*. Wygląda na to, że dla uwydatnienia ich silnej ekspresywności nie wystarczała sama tylko cecha liczby mnogiej; trzeba było uzupełnić ją jeszcze dodatkową cechą fonetyczną. A ponieważ, jak ustaliliśmy wyżej, przysłówki typu *radoštami* datują się z epoki co najmniej ogólnosłowiańskiej, przeto powstanie grupy *št/šč* jest zupełnie zrozumiałe: połączenie **radost-jami* nie mogło dać nic innego jak tylko *radoštami* wzgl. *radoščami*.

Na zakończenie warto tu jeszcze zwrócić uwagę na białoruski przyśówek *ухватόцах*, utworzony z całą pewnością wprost od czasownika *хватаць* przy pomocy wyodrębnionego z powyższej grupy przyrostka *-оцах*, por. inne jego odmianki w postaci pol. *w dochmatki* lub d.-łuż. *nachmatki*.

Dr. Milivoj Pavlović

ROMANSKOG TIP A NASTAVAK -ULE
U DEBARSKOM DIJALEKTU

I

Slovenski dijalekti na Balkanskom Poluostrvu su prožeti uticajima drugih, neslovenskih jezika, a naročito elementima balkansko-romanskih govora. U tome je osnov balkanističkoj smernici jezičkih studija. Zaista, ne može se govoriti o posebnoj nauci shvaćenoj kao balkanistička lingvistika — kako je konstatovao prof. A. Belić (*La Linguistique balkanique aux Congrès internationaux des Linguistes*, RIEB II, 167—171), što sam i ja zastupao u izdanjima za III Međunarodni kongres slavista 1939 (*Le rôle des régions limitrophes dans la formation des nouveaux parlars*, Réponses aux Questions, No 1, p. 218—219). Međutim, sami međujezički procesi su kompleksniji, pa čak i brojniji nego što ih prikazuje veoma dobra knjiga Kr. Sandfelda *Linguistique balkanique* (Paris 1930). Jedan od takvih procesa iz kruga slovensko-romanskih odnosa biće prikazan u ovoj raspravi posvećenoj zaslužnom slavisti prof. Nahtigalu.

U govoru Debra i obližnje teritorije Albanije (Golo Brdo) nalazi se vrlo živa kategorija imenica formiranih sufiksom *-ule*, što sam jednom prilikom već ranije konstatovao (*Godišnjak Srpske kralj. Akademije L*, Beograd 1941, s. 262—281), a u nešto manje karakterističnom vidu zapažena je i u govoru Galičnika (A. Belić, *Galički dijalekt*, s. 157). Ova pojava višestruko zaslužuje da bude detaljno proučena.

Imenice na *-ule* čine znatnu grupu. Takve izvedenice pominje i Grigorov — *nožule*, *kamčule*, *žunžule* i još nekoliko sa kombinovanjem (Marko Grigorov, *Govoriti na malorékancité — mijacité vz Debrsko*. Izvêstija na Seminara po slavjanska filologija, II, Sofija). A. Belić navodi: *bubáčule*, *gřnule*, *šilézule*, *jablčule*, *jágnule*, *jájčule*, *kámčule*, *listule*, *máčule*, *rókčule* (rožić), *cvécule*, *détule*. Primeri koje sam ja navodio su: *vrécule*, *vétkule* (grančica), *ćúpule* (= ćupče), *žénule*, *tikvule*,

čášule, džézvule, křpule (golobrd. kóřpule) i potencijalno uopšte naročito od imenica ženskog roda. Ova se grupa razvila od imenica srednjeg roda, kao što su *détule, jágnjule, télule, pilule* (= pilence), dakle *žénule, krávule, svínjule*, pa i *rokule*, prvo za živa bića, a zatim i za imenice koje znače neživo — *gñnule*, pa i *gñnǵule*, i masc. *ćúpule*, a tako i od fem. — *nóćule*.

Ova veoma živa kategorija, sama sobom interesantna, dobija širi značaj ako je gledamo u sklopu problematike balkanističkih pojava, kroz prizmu međujezičkih procesa, psiholoških odnosa vrednosti, strukturalnih orijentisanja i značaja dinamike same ove pojave kao takve. Stoga ćemo u daljem izlaganju razgledati osnovni strukturalni deo produktivnog nastavka *ul*; precizirati semantičku vrednost ove kategorije i uočiti verovatni put formulisanja; odrediti strukturalni značaj za *le*, o čemu postoje suprotna gledišta kod balkanologa i, najzad, istači lingvistički odnos ove crte prema drugim balkanizmima.

II

Romanski nastavak *-ulus* imao je ne samo u latinskom klasičnom jeziku, nego i u dijalektima vulgarno-latinskim široku primenu, pa je bio značajan i za balkanske međujezičke procese (cf. G. Weigand, *Das Suffix -ul in den Balkansprachen*, *Balkan-Archiv*, 2, 147—166). Sandfeld, po Vajgandu, navodi oblike starog nominativa imena, kao rum. *Lupul* (> *Lupu*), *Radulescul* (> *Radulescu*), prema voc. sing. *Lupule, Radulescule*. U dopunu mogu se navesti i primeri iz Skokovih studija, kao *aurićula*, tako *pediculum, geniculum, pariculum* (*Osnovi romanske lingvistike*, II, Zagreb 1940). Prema lat. *lingula* imamo u rum. *lingură*, zatim: *spatula, vermicula*. — S druge strane, u Skokovoj studiji *Pojave vulgarno-latinskoga jezika rimske provincije Dalmacije* (Zagreb 1915) vidimo ovu crtu u fazi virulencije, previranja, iako to Skok nije istakao — tako: *veclū* < *vēclūs*: lat. class. *vētulus*, zatim sa kolebanjima — *annuclus* (15, 29), *annucla* (29), *aunclus* (52, 106), *aunculo* (55), *avonculo* (16). — Dakle, u toj zoni, svakako pod uticajem ilirskoga supstrata, ova crta nije karakteristična, i — podložna procesu fonetskih skraćivanja — ona je gubila i svoju specifičnost. Otuda i u narednom procesu stapanja sa Srbima odnosno Hrvatima, kod prezimena naročito, ovaj elemenat *ul* se oseća kao deo osnove, a ne kao deminutivska karakteristika, koju ulogu prihvata *ić*, kako vidimo iz prezimena pesnika *Marka Marulića* (cf. Mä-

rullus). Ali ovaj tip izvođenja reči ima tragova na velikoj širini srpskoga ili hrvatskoga jezika. Vrlo je rasprostranjeno ime *Radule*, *Radul*, prezime *Radulović*; kako je u jugozapadnoj zoni, tako i na Kosovu (cf. *pisa Radule šilega* XVIII vek, G. Elezović, *Rečnik kosovsko-metohijskog dialekt*, II). Često se sreće *Sekulić*, a rede kao ime *Sekula* (nar. pesme). Poznato je prezime *Živulović*, a takode *Prvul* (prema *Prvoš*, *Proan*), *Prvulović*, *Drakulić*, *Drakulović*. Kod reči *gegula*, izv. vojv. *gegulaner*, ne samo da je neutralisana deminutivnost, nego preko pejorativnosti ima unekoliko prizvuk augmentativnosti — dakle pomeranje do suprotnog smera. — Navođenje ovih primera i napomene o njihovoj sadanjoj semantičkoj vrednosti upravo treba da istaknu suprotnost prema kategorijskoj živosti i produktivnosti istoga nastavka u šire shvaćenoj debarskoj zoni, koja je jezičkim procesima vezana za zonu južne Albanije i severnog Epira, dakle krajevâ gde su izvršeni najvažniji balkanski međujezički procesi. Otuda, iako ne po direktnoj, a ono po indirektnoj vezi, korisno je obazreti se na ovu crtu u makedonsko-romanskom. Ovaj tip izvođenja u aromunskom čuva još do izvesne mere deminutivnost — napr. *cuculă*, l. *cuculla* = *cucullus* »cape, capuchon«. Posmatrana u aromunskim govorima ova crta pokazuje kompleksnost u dva pravca, tako da se po tome vide unutrašnji relativno novostvoreni odnosi (s jedne strane *Piturnicte* < lat. **Perturnicula* — **coturnicula* < *coturnix* + *perdrix*; s druge strane *ghindură*, megl. *gl'indură*, lat. *glandula*, *lingură*, lat. *lingula*). — Međutim, napomenuto smanjivanje deminutivnosti već se oseća u znatnoj meri, kao što pokazuje *staulă*, lat. *stab(u)lum*, un. *stab(u)la*.

Kako je deminutivnost, hipokorističkom nijansom potkrepljena, izrazitija u debarsko-golobrdskom tipu, nameće se zaključak da je u njemu sufiks *-ule* strukturalni romanski uticaj iz jedne dalje perspektive, i svakako ne iz onog govora aromunskog tipa koji se perpetuirao u današnjem kruševskom govoru.

III

Pre nego što predemo na onaj deo pitanja u kome se pojedini balkanolozi razilaze, i upravo da bi se našao potreban oslonac za izvođenje sigurnijeg zaključka, treba bliže odrediti semantičku vrednost ovoga nastavka *-ule* u govoru koji nas ovde interesuje.

Tendencija ka gubljenju deminutivnosti nije obuhvatila debarsko-golobrdsku zonu. Ali su tu imenice izvedene nastavkom *-ule* u određenom odnosu prema deminutivima drugog izvođenja. Cela jedna grupa ime-

nica izvedena nastavkom -če tipično je deminutivskog karaktera, tako: *bákrače*, *grófče* (dim. od »grozd«), *dúlče*, *drfče*, *dúgumče*, *stápče*, *stólče*, *trápče*.

Analiza vrednosti ovih imenica u poređenju sa izvedenicama na -ule imaće značaja. Strukturalno-semantička diferencijacija oseća se kod izvedenica na -če u pravcu hipokoristički neobojene deminucije. Ne samo u debarsko-golobrdskom, nego — po mome materijalu — i u galičkom govoru kod ovih reči nema kolebanja: *bákrače* je »mali bakrač«, *drfče* je »iverka, drvce«, *dúgumče* je »mali ibrik«, *stápče* je prosto »štapić«, *stólče* je »stočić«, *trápče* je »mali trap«, »za upotrebu jedva dovoljan prostor trapa«. Čak i reč *kosejče* ima prostu deminutivnost, neobojenu hipokoristički, dakle ne »prijatan mali zalogaj« u vezi sa govornom situacijom »malo se potkrepiti i osvežiti«, cf. živnuti > raspoložiti se« — već prosto: »zalogajčić — mali zalogaj«. Isto tako i *grofče* znači prosto »grozdič — mali grozd«, i *mágarče* »magarence«.

Suprotno ovome, u debarsko-golobrdskom tipu -ule ima u prvome redu hipokorističku obojenost, bez obzira na stepen deminutivnosti. To su, dakle, imenice sa jasnim osnovnim tonom ličnoga stava govornoga lica — »suffiksi subjektivnoj ocenki« (cf. V. V. Vinogradov, *Russkij jazyk*, Moskva-Leningrad 1947, s. 145 i dr.). Sam osnovni psihološki stav ljudi ove grupe odiše dobrotom, toplinom, neposrednošću, i sve to se reflektuje i kroz manifestacije njihovoga govora i specijalno načina govora (cf. M. Pavlović, *Osnovi psihofiziologije i psihopatije govora*, odeljak »O fiziološkoj uslovljenosti govora i o značaju emocionalnosti«, s. 23 i dalje). Jasna je takva vrednost pre svega kod imenica kao *détule*, *jágnjule*, *télule*, *pilule*, pa i *svínjule* (prema kojoj se nalazi *svinjče* sa deminutivskim težištem). Ovakva opšta osobina čini da je ovde i *žénule* uvek obojeno hipokoristički (dok u galičkom govoru imamo i *ženče* sa izvesnim prizvukom hipokorističnosti, ali je *žénule* izraz tepanja); *krá-vule* je mila kao hraniteljka (cf. u Šumadiji nazivanje vola hraniteljem). Jasno je diferencirano *ćúpule* prema *ćúpče*, jer prva reč ne mora da označava mali ćup, već onaj kojim se rado služi domaćica, na koji je navikla. To isto imamo u potencijalnoj semantičkoj vrednosti reči *čáshule*, *žezvule*, a naročito kod *kárpule* (golobrd. *kórpule*), sa prizvukom intimne veze: »povezača na koju je žena navikla«. Međutim, poneke od reči ovakvoga izvođenja potiskuju osnovnu reč, gubeći svoju specifičnost, kao što pokazuju primeri: *másule* — »trpeza«, a ne samo »mala trpeza«, *sófule*, *čěšmule*. Dakle, pored opozitnog odnosa po nastavcima -če: -ule,

imamo i opozitni odnos na *-ule* izvedene imenice prema osnovnoj reči, kao: *rokule* »ručica« — hip. »rukica«: *ruka*, *noćule*: *noć*. Za reč *dófče* nisam mogao utvrditi hipokorističku nijansu — to je obično mala, kratkotrajna letnja kišica.

IV

Govoreći o slaganju između pojedinih balkanskih jezika, Sandfeld se zadržava i oko sufiksa *-ul*, i na njegovoj upotrebi u rumunskom, odnosno aromunskom i slovenskim makedonskim govorima. On ističe za rumunski vokativ m. *-e*, f. *-o* (*Doamne; soro*). Suprotno mišljenju nekih balkanologa koji smatraju voc. na *-e* kao staru osobinu latinskog jezika, Sandfeld uzima suprotan stav, i misli da je ovaj oblik postao pod uticajem bugarskog (treba razumeti: slovenskog) vokativa feminina. Ipak, njegovo gledište nije apodiktično (»Il n'est guère possible de produire des arguments probants pour ou contre ces deux conceptions«, s. 147); pa ipak, iako Puškariu smatra nesumnjivim prvo mišljenje (*Dacor. 4, 195*), Sandfeld je sklon da ovu osobinu gleda kao neromansku.

Pre svega bi se moralo zaključivati da je *e* slovenska osobina, samo zbog paralelnog nastavka *o*, a isto tako ne bi trebalo misliti da ni rumunski nije mogao očuvati stari latinski vokativ na *e* zato što ga nisu očuvali drugi romanski jezici. Zatim treba za makedonsku zonu uzeti bar kao procesualno najbliže vezane govore aromunske, a s druge strane posmatrati odnose bugarsko-rumunske. O vokativu rumunskom ovoga tipa pisao je Capidan (*Originea vocativului în -le, Dacoromania I, s. 185* i dalje), koji smatra da je to sufiks određenoga člana. Sandfeld pak smatra da u vokativima *Radule, Zankule* imamo sufiks *-ul* balkansko-romanskog karaktera i balkansko-međujezičkog značaja (»commun à toutes les langues balkaniques et remontant en dernier ressort à lat. *-ulus*«).

Ne bi se moglo primiti jednostavno i jednostrano mišljenje da je ovde koren u slovenskom uzviklu *le* (*sestrole*, kako navodi Sandfeld), mada je to često u upotrebi, ali u pesmi, naročito pri pevanju (cf. *Moma me e, male, omajala | so dva grozda, male, | — belo grozje; Sonce mi zajde, male, majko le*, — M. Pavlović, *O poliritmici u makedonskim narodnim pesmama*, Zbornik radova X, Instituta za proučavanje književnosti S. A. N. I, Beograd 1951, s. 224—225). Takvo *le* ima vrednost gradilačkog elementa — njegova vrednost nije prosto uzvična, kao što bi neki hteli, već uz nostalglično-ljubavno osećanje, uz »sevdah«, ima vrednost

hipokorističkog uzvika, i time se vezuje upravo za hipokorističke imenice, dakle i za izvedenice na *-ule*. Direktni pak oslonac, i upravo polazna tačka jesu još i imenice sa nastavkom *le* u galičkom govoru (*žičle* < *žič(e)le/žič(u)le* od »žica«) i *ale* (*grgale*). Uostalom, ni Sandfeld ne zapostavlja značaj romanske forme, ali se mora istaći da je on stvari uzeo obratnim redom. Tačno je da je u meglenskom (»méglnite«) *le* »vrlo često«, ali to ovde nije slovenski uticaj, već prava živa kategorija romanskog tipa — upravo sve ono što je uticalo da se održi debarsko *le* — *ule*. U ovome, dakle, imao bi pravo Capidan — ma da se ne može negirati zasluga Sandfeldova, jer je on diskusijom omogućio da se pođe ka kompleksnom, a time i tačnijem rešenju, kad je u pitanju kompozitni govorni tip, čemu odgovaraju kompleksni a ne jednostavni procesi.

V

Za zaključak ove diskusije o jednom posebnom problemu iz složenih međujezičkih odnosa ističu se tri pitanja: jedno strukturalno-semantičko, drugo intezitetsko-procesualno, i treće geografsko-dinamičko.

Ukazano je već na opozitni odnos izvedenica na *-če* i izvedenica na *-ule*, međutim i jedne i druge za značenje množine imaju kompletivan odnos sa kategorijom zbirnosti na *-inja* (odnosno *-enja* u golobrdskom govoru). Tako imamo *grnule* : *grnulinja*, *žezvule* : *žezvulinja*, *čašule* : *čašulinja*, *jágnjule* : *jágnulinja*. Isti odnos postoji i kod izvedenica osnovne deminutivske vrednosti — *bákrače* : *bakračinja*, *grófče* : *grófčinja*, *dúgumče* : *dugúmčinja*, *drfče* : *drfčinja*, *jablče* : *jabólčinja*, *stápče* : *stápčinja* itd. Izvođenje na *-inja* obuhvata obe kategorije — i onu hipokorističnosti i onu deminutivnosti, upravo po onome dodiru obe psihološko-jezičke kategorije. Svojom širom obuhvatnošću, svojom relativnom opštošću taj nastavak je oznaka zbirno-množinske vrednosti, pošto je gubitak oblika deklinacije približio ove dve kategorije (množine i zbirnosti). Ipak treba naglasiti da bi kod nekih bila retka ili čak sasvim neobična forma na *-inja*: *drfčinja* bilo bi vrlo retko, **kosejčinja* ne treba očekivati; prema *mágarče* je *magárinja* (kako je na celoj teritoriji mijačkih i brsjačkih govora); *ženule* kao izraz tepanja nema oblik na *-inja*, osim ako bi to bilo ironično *tija ženulinja*. Prema *détule* je *déčinja*, i potencijalno a retko *dečulinja*. One pak koje dobijaju značenje osnovne reči nisu imale izvođenja sa *-inja* ni potencijalno u vreme kad sam ih zabeležio. U golobrdskom govoru je *-enja*: *pílenja*, *górnenja*. — Kako pak

A. Belić uz izvedenice na *-ale* i *-(č)le* ističe upotrebu *-inja*, to je jedan dokaz više njihove povezanosti sa izvedenicama na *-ule*.

Posmatranje procesa kao takvih i dosadanja analiza pokazali su unutrašnje asocijativne odnose s jedne strane, kako paralelizma, tako i diferenciranja, a s druge strane odnose opozitnosti. Svi ti unutrašnji procesi, raznog stepena intenziteta, veoma jasno pokazuju sučeljavanje strukturalnih i semantičkih vrednosti, namećući uvek kompleksno interpretiranje. Ti su pak odnosi mlađi od ovde proučavanih odnosa međujezičke simbioze.

Geografsko-lingvistička interpretirana ukazuju na zonu jugozapadno od Debra, gde su se — pod specifičnim uslovima — izvršili glavni balkanistički procesi, pa i širenje sufiksa *-ul* na slovenske dijalekte. — Ta zona je šira no što prikazuje Skok (cf. *Leksikologijske studije*, 79 i d.). Ovo sve ukazuje na to da svi balkanski pojavi čak i pojavi istoga smera, nisu imali samo jedno izvorište, jedan fokus. Iz zone južne Albanije i severnog Epira karakteristične balkansko-jezičke osobine raznošene su u više pravaca, naročito od kraja XVIII veka, ali ne uvek sa istim dometom. Najmanji domet imaju ovde proučavani sufiks *-ule* i dvojna forma balkanskog perfekta.

Sve ovo pokazuje lingvistički značaj ovih pojava u velikoj meri, a ne samo komparativistički interes.

Zusammenfassung

Die Sprachprozesse der Balkanhalbinsel geben nicht genügend Material zur Gründung einer speziellen Balkanlinguistik (A. Belić, *La Linguistique balkanique aux Congrès internationaux des Linguistes*, RIEB II, 167—171; M. Pavlović, *Le Rôle de régions limitrophes dans la formation des nouveaux parlers*, Réponses aux Questions N° 1, p. 218—219). Sie sind inzwischen von grösserer Bedeutung als man nach der Studie: *Linguistique Balkanique* von Kr. Sandfeld denken könnte. In ihnen kann man Tendenzen in verschiedenen Richtungen verfolgen. Einige Erscheinungen stellen den griechischen und andere den romanischen Typ dar. Einer von den letzteren ist das Suffix *-ule* im slavischen Debra-Dialekt, zum Beispiel *ženule*, *détule*, *jágnule*, *pílule*, *krávule*, *soinjule*, *kózule*, *tíkule* auch *čupule*, *gézule*, *křpule* (Godišnjak Srpske Kr. Akademije L, Beograd 1941. s. 262—281).

Die Endung *-ul* (vgl. G. Weigand, *Das Suffix -ul in den Balkansprachen*, *Balkan-Archiv*, II, S. 147—166), indem sie die diminutive Bedeutung bewahrt, welche sie im Lateinischen hatte (z. B. *rotula*, *lingula*, vgl. P. Skok, *Osnovi romanske lingvistike — Grundzüge der romanischen Linguistik — II*, Zagreb 1940;

Pojave vulgarnog latinskog jezika rimske provincije Dalmacije — Denkmäler vulgär-lateinischer Sprache in der römischen Provinz Dalmatien, Zagreb 1915) besitzt eine grosse Bedeutung nicht bloss für die rumänische Sprache, sondern auch für das Makedonisch-Romanische (z. B. *cuculă*, *musclîn*, *sta(b)ula* etc. vgl. Pascu, *Dictionaire macédo-roman*).

In der westlichen, illyrischen Zone haben sich solche Ableitungen als spezifische und lebendige Kategorie nicht erhalten, obwohl solche Beispiele, aber ohne deminutive Bedeutung, bestehen (*Radul* — *Radulović*, *Stanulović*, *Marulić*, *Mikulić*, *Zakula* usw.). Dem entgegen in der südlichen Zone Albanien von Debra gegen Elbasan und Korča ist diese Kategorie der Ableitungen sehr lebendig und zwar mit hypokoristisch gefärbter Semantik.

Wenn man die erwähnten Beispiele mit denen, die Prof. Belić (*Galički dijalekt*, *Dijalektološki zbornik* S. K. Akademije — Der Dialekt von Galičnik) anführt, vergleicht, kann man feststellen, dass sich die Debraer Gruppe dieser Hauptwörter mit hypokoristischer Bedeutung dank ihrem Verhältnisse den Ableitungen auf *-če* mit deminutiver Bedeutung erhalten hat. Dieses entgegengesetzte Verhältnis war entscheidend. Die Debraer Mundart hatte, dem Dialekt von Galičnik auch in anderen Richtungen neue Nahrung gebend, auch in ihm diese Kategorie entwickelt, aber als eine weniger ausgeprägte und zwar in zwei Richtungen: sie ist dort weniger charakteristisch und in struktureller Hinsicht schwächer ausgeprägt (zahlreiche solche Ableitungen besitzen das kontaminierte Suffix *če + ule > čule* — *bubáčule*, *jabólčule*, *jájčule*, *kámčule*, *rókčule*).

In dem Verhältnis zu anderen Endungen bestehen auch andere Kombinationen. Im Debraer Sprachtypus hingegen besteht die Tendenz die Grundform eines auf diese Art abgeleiteten Wortes zu verdrängen (*nóčule*, *rókule*).

Besonders interessant ist die Frage nach der Abstammung des *-le*, worüber Sandfeld (op. cit., S. 147—149) handelt. Er knüpft die ganze Diskussion an die Vokativform und das Verhältnis *o : e* an. Während einige die bulgarische Abstammung dieses *-le* vertreten, halten andere an der Ansicht, dass man hier einen Anhaltspunkt im lat. Vokativ auf *-e* suchen soll. Die erste Lösung wäre Sandfeld geneigt anzunehmen, während sich der zweiten Puşcariu (Dacor. 4, 1355) anschliesst. Diese Form tritt besonders in den Beispielen *sestrole!* *bozele!* hervor. Es scheint jedoch, dass im diesem Falle Capidan (*Originea vocativului în -le*, Dacor. I, 185—209) Recht haben wird, nur müssen wir betonen, dass es sich hier mit Bezug auf den Symbioseprozess um einen Einfluss des Makedonisch-Romanischen und nicht den Rumänischen handelt. Zu dieser Folgerung werden wir durch den semantischen deminutiv-hypokoristischen Wert geführt, was durch die ergänzende Beziehung zur Kategorie der Sammelnamen auf *-inja* (*detúlinja*, *jagnúlinja*, *grnúlinja* usw.), die als Mehrzahl gelten, geführt.

Diese Eigenart steht im Einklang mit der slawischen Struktur dieser Mundart, die doch keinen grossen Wirkungsradius bekommen hatte, ebenfalls wie eine andere engere romanische Eigenschaft, der »romanische Perfekt« (*imam pismo primano*; *sum dojden*). Einen viel breiteren Wirkungsradius besitzen die Neuerungen des strukturellen Typus. All dies weist hin auf eine südalbanisch-epirotische Gegend als die Quelle typischer zwischensprachlicher Prozesse, wenigstens für einen grossen Teil der Balkanhalbinsel.

Д. М. Чижевский

К СТИЛИСТИКЕ СТАРО-РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ. KENNINGAR?

1

Историки литературы не проявили особенного интереса к стилистике старославянских литератур.¹ Вопросы связанные со стилем в лучшем случае только попутно затрагивались. И даже стил такого памятника, как «Слово о полку Игореве» освещен все еще далеко неполно. Между тем заслуживающих внимания стилистических особенностей старых памятников уже отмечено немало и следовало бы ожидать большего внимания по крайней мере к наиболее своеобразным из этих черт. К ним принадлежит например аллитерация, встречающаяся в целом ряде памятников, «гомойотелевтон», особенно бросающийся в глаза в изречениях пословичного типа (напр. в «Изборнике 1076 г.»), топика, обычная по крайней мере в оформлении большинства памятников — во введениях и заключениях, наконец «несобственная косвенная речь» («Die erlebte Rede») итд. Для освещения всех этих стилистических черт нет пока даже основной предпосылки — полного собрания материала. Не менее интересен для стилистики вопрос о «технике» передачи в ц.-сл. переводах стилистических черт греческого текста: такие памятники, как хроника Малала, «История иудейских войн» Иосифа Флавия и более поздний перевод хроники Манассе, с их часто неточной, но зато часто блестящей по форме передачей греческого текста, дают для обсуждения этого вопроса огромный материал. Не следует забывать памятников, переведенных с латинского, вспомним хотя бы только Гумпольдово житие св. Вацлава.² Между тем работы о «технике перевода» сосредотачивали всё внимание на вопросах лексики и син-

¹ Вопросам стилистики старославянских литератур посвящены мои статьи: «On Alliteration in Ancient Russian Epic Literature» — *Memoirs of the American Folklore Society*, XLII (1947), 125—128, «The Question of Genres in Old Russian Literature», *Harvard Slavic Studies* II (1954), 105—116, «Zur Stilistik der altrussischen Literatur. Topik», *Festschrift für M. Vasmer 1956*, 105—112. В них намечены проблемы изучения стилистики старославянских литератур и дан некоторый материал. Несколько анализов я дал в книгах: *Geschichte der altrussischen Literatur im 11., 12. und 13. Jahrhundert, Kiever Periode*. Frankfurt am Main 1948 и «Исторія української літератури», Нью Йорк 1956. В этих статьях и книгах указана и литература вопроса.

² Изучение техники передачи в переводах стилистических черт оригиналов поможет и решению вопроса об оригинальности некоторых памятников, как например «Изборника 1076 г.»: является ли обильное применение в этом памятнике таких стилистических приемов, как ритмика и рифма («гомойотелевтон») доста-

таксиса, вопросах, конечно, очень существенных. Но этими вопросами отнюдь не ограничивается исследование «техники перевода». А, главное, как легко видеть даже из белого знакомства со многими переводными памятниками (наряду с упомянутыми выше укажем напр. на переводы проповедей византийских мастеров церковного красноречия, напр. Иоанна Златоуста, или на переводы песнопений в Служебных Минеях), старые переводчики относились со вниманием отнюдь не только к лексике и синтаксису оригиналов, но стремились так или иначе передать стиль оригинала, в некоторых случаях заменяя тот или другой прием оригинального текста иным, более соответствующим стилистическим возможностям церковно-славянского языка.³

2

Внимания заслуживают, как стилистическая особенность некоторых старо-русских памятников светского содержания, те двучленные метафорические выражения, которые мы в них встречаем. Эти выражения иногда повторяются; в некоторых случаях мы встречаем их в ряде памятников. Трудно решить вопрос, насколько широко эти выражения были распространены: в нашем распоряжении ведь имеется сравнительно небольшое количество памятников светского характера.

Во всяком случае самая двучленность этих повторяющихся «поэтических формул» заставляет нас вспомнить о черте, общей поэтическому языку старых германской и кельтской литератур,⁴ и не чуждой также санскритской и греческой литературам.⁵ Это так называемые «*kenningar*». Есть возражения против упо-

точным критерием, чтобы считать памятник оригинальным, можно решить с достаточной определенностью только, когда нам будет известен «*usus*» передачи переводчиками стилистики греческих оригиналов. См. мою цитированную в прим. 1 Историю древне-русской литературы, и статьи Попова в *RES* тт. XIV—XV (1934—5).

³ У меня имеется некоторый материал, подтверждающий стремление по крайней мере некоторых старо-славянских переводчиков передавать стилистическую окраску греческого оригинала при помощи средств старо-славянского языка. Конечно, часто возможно при помощи таких замен одних стилистических приемов иными только внушить читателю впечатление, что данный текст не является так сказать «стилистически-нейтральным» (пользуясь терминологией кн. С. Н. Трубецкого, «беспризнаковым»). Характерные примеры замены стилистических средств древне-русского языка немецкими встречаем в переводе «Слова о полку Игореве», сделанном Р. М. Рильке (см. Н. Gregoire, R. Jakobson et M. Szeftel: *La Geste du Prince Igor*. New York 1948 и цит. в прим. 1. том «*Memoirs of the American Folklore Society*»).

⁴ См. R. Meissner: *Die Kenningar der Skalden*. 1921, W. Krause: *Die Kenning als typische Stilfigur der germanischen und keltischen Dichtersprache* (Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft. Geisteswissenschaftliche Klasse. VII, 1). Halle/S. 1930, W. Mohr: *Kenning-Studien*. 1935, J. de Vries: *Geschichte der skandinavischen Literatur*. I, Lpz.-B. 1941. Также K. Weinhold: *Altnordisches Leben*. Holoe usg. 1938.

⁵ A. J. Portengen: *De oudgermanische Dichtertal in haar ethnologisch Verband*. Leiden. 1915 (Санскрит), Paul Maas: *Journal of Hellenic Studies* XLIX

требления этого термина по отношению к греческим и санскритским «описательным формулам».⁶ Их сродство с германскими и кельтскими *kenningar* несомненно. Однако, в виду существующих, отчасти убедительных возражений (и отмечаемых ниже отличий славянских двучленных формул от *kenningar* в точном смысле этого слова) было бы правильнее этого слова по отношению к славянским двучленным выражениям не употреблять. В дальнейшем пользуюсь этим термином с оговоркой.⁷

Словом «*kenning*» обозначают двучленную метафорическую формулу, заменяющую в поэтическом языке имя существительное повседневной речи. Часто встречающимися чертами *kenningar* являются: традиционность их употребления в поэтической речи и «загадочность» их, объясняемая условностью их употребления. Такие *kenningar*, как «ветвь раны» (меч) или «роса меча» (кровь), конечно вне определенной языковой традиции непонятны. И «*kenning* — конь морской» (волна) — может быть вне такой традиции понят и как обозначение какого-либо морского животного, начиная с рыбы, голова которой напоминает формой голову лошади — до дельфина или тюленя, сходных с конем быстротой своих движений. Как раз выражение «конь морской» не только удержалось в языке немецкой поэзии до наших дней, но и проникло в русский поэтический язык, вероятно только в 19. веке. Стихотворение Тютчева, поэта идеологически очень много обязанного немецкой литературе, и носит это название: *Конь морской* —

О рьяный конь, о конь морской,
с бледнозеленой гривой,
то смиренный, ласково-ручной,
то бешено-игривый!
Ты буйным вихрем вскормлен был
в широком божьем поле;
тебя он приять научил,
играть, скакать по воле!

Люблю тебя, когда стремглав,
в своей надменной силе,
густую гриву растрепав,
и весь в пару и мыле,
к брегам направив бурный бег,
с веселым ржаньем мчишься,
копыта кинешь в звонкий брег
и — в брызги разлетишься...

(1930) (греческий яз.). Ingrid Waern: *The Kenning in the pre-Chr. Greek Poetry*. Diss. Uppsala. 1951, Marquardt: *Die altenglische kenningar*. Ein Beitrag zur Stilkunde altgermanischen Dichtung (Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft. Geisteswissenschaftliche Klasse XIV, 3) Halle/S., 1938.

⁶ Краузе *op. cit.* стр. 15—17.

⁷ Только краткие замечания в моей укр. литературы (выше цит.), стр. 35, 184, ср. также 29—30.

(написано в 1830 г., напечатано впервые в 1879). Интересны варианты ко 2-ой (с седой, волнистой гривой) и 11 (седую гриву...) строкам. Стихотворение носит характер загадки — с отгадкой в последней строке. Это как будто показывает, что поэту был известен характер метафоры — kenning.

Интерес представляет введенное некоторыми германистами понятие »Halb-kenning«, т. е. одночленное метафорическое выражение: оно, судя по приводимым примерам, отличается от обычной метафоры только своим традиционным характером (повторяемостью) и, возможно, загадочностью.⁸ Но, по существу, такого рода одночленные kenningar- существительные без определяющего прилагательного ничем не отличаются от обычных слов, стоящих на пути к коренному изменению своего значения. Интересно, что к одному из примеров одночленного Halbkenning: *hjaldr* — громкий разговор → спор → борьба можно указать славянскую параллель в слове современного русского языка »брань« — первоначально только »борьба, сражение«, сейчас → »ругань, грубый разговор«.⁹ Но тут примеров множество и найти их можно в любом этимологическом словаре. Напомню только о таких »загадочных« переносах значения, как »мукá« и »мúка« (размолотое зерно и мучение)¹⁰ или отождествление названий »саней« и их частей (»полозья«) с названиями змей (»сань«, »полоз«).¹¹ Одночленные kenningar мы оставим в стороне и обратимся к древне-русским двучленным формулам, которые, впрочем, отличаются от kenningar в точном значении этого слова.

⁸ Об одночленных kenningar — Мейсснер *оп. cit.* 74 и далее и K. Reichardt: *Arkiv för nordisk Philologie* XLVI, 34 и далее, 66 и далее, Краузе *op. cit.* стр. 7—8.

⁹ В поэтическом языке 18-го и начала 19-го века архаичное слово »брань« сохранило старое значение »борьба«. Ср. у Жуковского »Певец в стане русских воинов«:

Могущему пороку — брань,
бессильному — презренье.

Это словоупотребление дало повод одному немецкому переводчику передать первую строку словами: »dem mächtigen Laster — Schimpf (sic!)« что вряд ли звучит очень »благородно«!

¹⁰ К этому перенесению значения см. мою статью »Esenins ‚Lied vom Brot‘« в сборнике моих статей: »Aus zwei Welten«. Гаага. 1956.

¹¹ Можно считать общеизвестным, что такие перенесения значений очень часто объясняются употреблением слова, как эвфемизма и стремлением избежать употребления слов, являющихся »табу«. Кроме известной работы Д. Зеленина о »табу слов«: »Табу слов у народов Восточной Европы и Северной Азии« (Сборник Музея Антропологии и Этнографии» тт. VIII—IX) Ленинград. 1929—30, ср. также *цит. работу* А. Портенген, соображения А. Олрика о языке шетландских рыбаков и дальнейшую литературу, обзор которой (неполный) у Краузе *op. cit.*, стр. 17—20 и 25—26, а теперь в обширной работе W. Havers's (Sitzungsberichte der Wiener Akademie, Philos.-historische Klasse, Band 223, 5), Wien. 1946, где ряд ценных принципиальных соображений. О роли загадок в возникновении kenningar и родных словесных формул см. *цит. в прим. 5.* статью П. Мааса, а также мою статью *цит. в прим. 10.* — Названия саней и их частей — именами змей — вероятно эвфемизмы, в виду ритуального употреб-

Повторяющиеся двучленные формулы не слишком часты в старо-русской литературе. Это прежде всего обозначение покорения какой-либо страны словами «испити шеломом» из той или иной реки (из Дону — СпИ, ГВЛ 1201).¹² В «Слове о полку Игореве» встречаем и вариант (вариации типичны для *kenningar*)¹³ — «искусити Дону». Затем обозначение начала битвы князем-предводителем войска: «копие изломити» с вариантами «приломити» итп. (КЛ 1149, 1151, 1184 итд., также СпИ — 2 раза).¹⁴ Смерть в сражении — «чашу пити» — выражение встречающееся в «Повести о разорении Рязани» много раз; в большинстве случаев наши рукописи (не старше 15 века) передают это выражение в форме «испити смертную чашу», но те случаи, когда этой прибавки нет, показывают, что первоначальный вид этой формулы был двучленный: «испити чашу». ¹⁵ «Обращением» этой формулы¹⁶ является «наливати чашу» (Евпатий Коловрат жалуется, что «не успѣвати наливати чашь... на рать татарскую — ПрР): это означает — сражаться против того, кому «наливают чашу». Варианты этой формулы — правда уже одночленные: «подчивать» (ПрР) или «попоить» («сватов попоили» СпИ). Военная подготовка сражения обозначается выражением «медь варити» («меду мало варено» — I. НЛ, синодальный список 1016 г., там же [«медь»] вѣдати къ вечеру» — сражаться ночью).¹⁷ Только один раз встречаем выражение «сѣдя на санехъ» (ПВМ), что означает «будучи

ления саней, как похоронной повозки (зимою и летом). Ср. соответствующие места в Летописи и в «Поучении» Владимира Мономаха (см. ниже в тексте статьи). Зловещий характер саней в представлении старой Руси удачно раскрыт Р. Якобсоном в его комментарии к «дебрьски сани» «Слова о полку Игореве» (см. его статью в цит. в прим. 3. сборнике).

¹² Далее цитирую ГВЛ — Галицко-Вольнская летопись, КЛ — Киевская Летопись (в составе Ипатьевской), ЛН — так наз. Летопись Нестора, НЛ — Новгородская Летопись, ПВМ — Поучение Владимира Мономаха, ПрР — Повесть о разорении Рязани (в составе «Повести о Зарайской иконе св. Николая»), СпИ — Слово о полку Игореве, Ф — Похвальное слово инока Фомы кн. Тверскому Борису Александровичу. Числа после названия Летописи — летописные годы.

¹³ Краузе, *op. cit.*, стр. 4.

¹⁴ См. об этом выражении мою статью «Der magische Speerwurf» в сборнике моих статей: «Aus zwei Welten», Гага 1956 и (менее полно) мои заметки в *ZfslPh.* XXII (1954) «Lexikalisches. I», Nr. 3.

¹⁵ «Повесть о разорении Рязани» обнаруживает своеобразное смешение светского и церковного стилей. В этом смысле параллельным явлением надо признать старейшую редакцию так наз. «Жития Александра Невского» (также и некоторые части «Похвального слова инока Фомы кн. Тверскому Борису Александровичу»). Так как оба памятника дошли до нас в позднейших списках, то возможно, что это смешение стилей — результат позднейшей обработки. См. об этом в моей «History of Old-Russian Literature. XI—XVIII centuries» (печатается).

¹⁶ «Обращение» поэтических формул, тропов и фигур характерное явление поэтики — ему я предполагаю посвятить особую работу: см. указание в моей статье в Сборнике в честь М. Фасмера, стр. 107—8.

смертельно (или опасно) болен»; но встречаем об опасно больном «вземше ѥ на сани» (ЛН 1074) или о покойнике «възложше ѥ на сани» (ЛН 1015).

Эти формулы нам представляются понятными только в виду их традиционности. Более ясными кажутся такие двучленные выражения, как обозначение начала битвы словами «постави», «возъстави», «показа» — «знамя» или «стягъ» (особенно КЛ). Характерно, что Киевляне обещают князю помощь словами «где твое знамя стоит, там и мы станем» (КЛ). Само собою понятным представляется в части Киевской Летописи и выражение, обозначающее выступление в поход: «князь въде на конь», но и оно понятно только в силу своей традиционности (КЛ, а именно ее последняя часть 1170—1199 гг.). Вероятно в этом случае повторение формулы является свидетельством о том, что вся эта часть Летописи написана — или обработана — одним и тем же автором.¹⁸ С этим выражением связано, как его вариант, и встречающееся в «Слове о полку Игореве»: «вступи въ [златъ] стремя». «Земля костью посѣяна» — два раза в «Слове о полку Игореве» — конечно, «само собою» понятное выражение о поле сражения. «Птиць бити» — в активной или пассивной конструкции значит «побеждать» (СПИ — два раза, и несколько вариантов — там же).

Наряду с этим есть целый ряд двучленных формул встретившихся мне только по разу, и все же производящих впечатление «постоянных формул», неизвестных в большем числе примеров только в виду недостаточного количества сохранившихся поэтических светских памятников старой литературы. Напомню такие формулы: «крильца припѣшали» — взяли в плен (СПИ),¹⁹ «сѣдло кощинево» — метафора плѣна (или рабства). Подготовка битвы: «сѣду токъ» (место, обычно читаемое «съ Дудутокъ», я принимаю остроумную поправку Якобсона).²⁰ «Стрѣлы сѣяше» — сражение. Далее ряд в контексте понятных, но все же в различной степени загадочных выражений: «истягну умъ», «уши закладаше» (ни одно из объяснений этого выражения нельзя признать сколько нибудь удовлетворительным). Наконец — несколько выражений из несомненно носящего «цитатный» характер отрывка «Слова о полку Игореве» — воспоминания о времени кн. Всеслава Полоцкого (умер в 1001 г.): «клюками подпрѣся», «обѣсися синѣ мьглѣ», «врѣже... жребій о дѣвицю себѣ лобу» («дѣвица» — город или княжество) — выражения в их конкретном значении до сих пор нам не без остатка понятны, хотя о их смысле в контексте памятника в большинстве случаев нет сомнений. В том же отрывке «дотчеся стружемъ злата стола» — что означает или вступление на престол или предъявление претензии на него.²¹ И, наконец, такие несомненно метафорические выражения «Слова», как

¹⁷ См. подробнее в моей статье «Yaroslav the Wise in East-Slavic Epic poetry» — *Journal of American Folklore*, 1956, July-September.

¹⁸ См. мою *Geschichte der altruss. Literatur*, стр. 297.

¹⁹ Далее цитаты из «Слова о полку Игореве» без упоминания источника.

²⁰ *Op. cit.* (прим. 11.).

²¹ Изображение князя, копьем ударяющего в престол — в одной из миниатюр Радзивилловской Летописи; пользоваться этими миниатюрами, как историческим источником, надо, однако, с осторожностью: ведь они возникли только в 15. веке и несомненно не без значительных западных влияний. — К самой формуле ср.

«смагу людемъ мычючи въ пламинѣ розѣ» (несмотря на несколько остроумных толкований, смысл этого выражения остается спорным), «стязи глаголють» «копіа поють», «уныша забралы», и особенно «розно ся имъ хоботы пашуть» и «живыми шерешеры стрѣляты». В двух последних выражениях до сих пор окончательно не установлено значение слов «хоботы» и «шерешеры». ²² В «Повести о разорении Рязани» несколько раз повторено выражение «узорочье» иногда в смысле «казна» или иные ценности, иногда в смысле «язанские войны» или «способные носить оружие рязанцы». Второе значение — одночленная метафорическая формула, напоминающая «Halbkenningar». Сюда же можно отнести слово «гроза» в смысле «война», «сражение» (вероятное значение в ЛН 1016), «солнце» и «месяц» в смысле «старшие» и «молодые князья» (СПИ, ПрР; ср. так наз. «Житие Александра Невского» и I. НЛ 1263). Впрочем такие «одночленные» выражения надо считать попросту метафорами. Типичнее сложные слова, из которых упомяну загадочное «Ярославъ Осмомысль» (СПИ) — для понимания этого прозвища Галицкого князя нет никаких твердых оснований; параллелью можно считать характеристику кн. Бориса Александровича Тверского «шестословенъ именемъ, а седмотысеценъ смысломъ» (ф., стр. 13) — еще более загадочное выражение. ²³

Этими примерами далеко не исчерпывается наш материал. Довольно много формул повторяются и гораздо позже — возможно без понимания их смысла (напр. в «Задонщине»), некоторые, здесь не упомянутые встречаем в поздних летописях. ²⁴ Но я хотел здесь только указать на эту важную проблему стилистики старо-русской литературы, и теперь позволю себе сделать несколько заключительных замечаний.

материал в статье Н. Zeissberg: *Hieb und Wurf als Rechtssymbole in der Sage — Germania. Neue Reihe I (XIII) (1868)*, стр. 410 и далее.

²² Я не буду отрицать того, что по вопросу о понимании некоторых из выше-приведенных формул между исследователями существует значительное или даже полное согласие. Но это согласие не может скрыть от нас того обстоятельства, что эти формулы в основе своей и, очевидно, в момент своего возникновения были необычными метафорическими выражениями, долженствовавшими заменить собою более «ясные» обозначения объектов при помощи средств обывденного языка.

²³ О связи некоторых сложных слов (*composita*) с *kenningar* — некоторые замечания в цит. литературе (напр. у Мааса). Типичной заменой обывденного слова сложным, возникшим как двучленная формула является — «медъвѣдь» (старонид. *madhuvád*).

²⁴ Довольно значительный материал примеров к нашей теме содержит Словарь к «Слову о полку Игореве» моей дочери Т. Чижевой, в настоящее время готовый к печати; в нем содержится большое количество параллелей к отдельным выражениям «Слова», показывающих между прочим, что некоторые двучленные формулы встречались в литературе еще значительно позже, а некоторые вошли в восточно-славянский фольклор. Таково напр. цит. в тексте статьи выражение «мед варити» — готовить сражене. Это выражение нередко в украинских исторических песнях («мед» иногда заменен словом «пиво»), сохранившихся в фольклорном обиходе вплоть до начала 20. века.

Нужно отметить только несколько черт старо-славянских двучленных метафорических выражений, отличающих их от германских и кельтских kenningar.

Прежде всего значительное количество приведенных нами формул служат заменой не существительных, как это имеет место у kenningar, а глаголов. Этого отличия достаточно, чтобы не быть осторожным в употреблении термина «kenning» по отношению к старо-славянским двучленным метафорическим словесным формулам.

Во-вторых, многие из вышеприведенных выражений были, вероятно, ближе к действительности, «понятнее» чем kenningar в обстановке, в которой говорящим субъектам были доступны «реалии», обозначаемые этими формулами. Если в начале сражения, действительно, обычным было поднять («поставить») знамя, то самое выражение «поставить (и соответственные варианты) знамя» или «стяг» воспринималось не иначе, чем выражение об everyday разговорного языка. Но если мы и исключим из нашего списка несколько таких выражений, то у нас все же останется достаточное количество формул, родственных kenningar.

В-третьих, несомненною трудностью для решения вопроса, были ли приведенные нами выражения элементами поэтического языка, является незначительное количество сохранившихся до наших дней чисто-поэтических памятников светской литературы. Их обрывки, вошедшие в состав летописей, часто подвергались такой переработке, которая в значительной степени затирает следы поэтического языка (так было до некоторой степени и с аллитерациями, только частично сохранившимися в тех местах летописи, в которых были использованы ныне нам уже недоступные памятники старинного эпоса).

Наконец, и решение вопроса о традиционности двучленных формул в старо-славянских литературах, затруднено тем, что многие из этих формул встречаются нам только по одному разу, как *длаѣ Любчева*. Не вполне обычное выражение напр. метафора «Слова»: «поостри сердца своего мужеством». Но можем ли мы считать ее постоянной формулой поэтического языка? Пока у нас нет других примеров и близких параллелей, приходится вопрос оставить открытым.

Несомненна связь kenningar с загадками, в частности с «речами — загадками», типичными для скандинавских саг. Старорусская литература дает нам лишь очень незначительное количество убедительных примеров таких речей — загадок (ЛН 945, 1015, I. НЛ синодальный список 1016, ГВЛ 1288, СпИ — разговор половецких ханов при преследовании бежавшего из плена Игоря). Эти места старорусских памятников дают очень мало для понимания возникновения определенных формул. Здесь перед исследователем стоят еще сложные и трудные проблемы собирания и интерпретации материала.²⁵

²⁵ О «речах-загадках» см. мою историю древне-русской литературы, стр. 56, 58 и далее. О загадках в скандинавских литературах Де-Фрис, т. I, A. Hrubý: *Rätselreden in der isländischen Saga*. 1932. Вероятно, с загадками связаны не-

Во всяком случае, существование двучленных метафорических формул в старославянском поэтическом языке несомненно. И надо предполагать, что они в такой же мере »родственны« типичным *kenningar*, как и сходные словесные формулы санскрита и древне-греческого языка.

Povzetek

Vprašanja stilistike so obravnavali raziskovalci starih slovanskih književnih spomenikov doslej le mimogrede, čeprav je v njih najti precej stilističnih posebnosti, ki bi jih bilo vredno izluščiti in osvetliti. Zanimiva je tudi ugotovitev, da nekateri ekl. prevodi iz grščine in latinščine, ki so leksikalno in sintaktično včasih sicer pomanjkljivi, v stilističnem pogledu pa s slovanskimi jezikovnimi sredstvi presenetljivo večje odražajo stilno podobo originala.

K stilističnim posebnostim staroruskih spomenikov posvetne vsebine sodijo dvodelni metaforični izrazi; podobni so starogermanskemu in keltskemu »*kenningu*«, katerega soroden pojav najdemo tudi v starogrških in sanskrtskih tekstih.

Kenning je dvodelna metaforična formula, ki v pesniškem jeziku nadomešča samostalniško vsakdanjega govora. Njegovi značilnosti sta tradicionalnost rabe in »zagonetnost« (роса меча — кри, конь морской — вал; zadnji primer se je v nemškem pesništvu obdržal vse do danes, v ruski poeziji pa ga je najbrž prvič uporabil Tjutčev). Nekateri germanisti so uvedli še pojem enodelne metafore (*Halbkenning*), ki se od navadne metafore razlikuje po tradicionalnosti, včasih še po zagonetnosti.

Avtor deli »*kenningu*« podobne dvodelne metafore v staroruskih posvetnih spomenikih na take, ki so najdlje od vsakdanjega pomena (испити шеломомъ, искусити Дону, копие изломити itd.) in jih moremo razvozlati le s pomočjo tradicije; na druge, ki so bližje navadnemu izražanju (постави знамя, князь всѣде на конь z varianto вступи въ [златъ] стремянь); dalje nekatere, spričo redkosti ohranjenih tekstov ugotovljene le po enkrat (крыльца припѣшали, сѣдло кощинево, сѣду токѣ), in naposled na tiste, ki so pomensko razumljive le iz konteksta spomenika, velikokrat pa sporne (връже... жребій о дѣвицю себѣ любу, дотчеся стружіемъ злата стола, стязи глаголютъ, копия поютъ, живыми шерешеры стрѣляти).

Dvočlenske metaforične formule v staroruskih tekstih pa se v nekaterih bistvenih črtah ločijo od »*kenningar*«. Nadomeščajo ne samostalniško, temveč glagol, so zdaleč bližje vsakdanjemu jeziku, šibkejša je njihova tradicionalnost in težko je z gotovostjo trditi, da so to elementi samo pesniškega jezika.

которые элементы правовой символики, о которой все еще заслуживает внимания статья Н. Павлова-Сильванского в »Журнале Министерства, Народного Просвещения« 1905, 6. Ср. в моей Истории древнерусской литературы стр. 45 и следующие.

R. Jakobson

СТИХОТВОРНЫЕ ЦИТАТЫ
В ВЕЛИКОМОРАВСКОЙ АГИОГРАФИИ

Еще недавно среди ученых славистов были в ходу утверждения, что поэзия оставалась чужда старославянской да и позднейшей церковнославянской письменности. Точно так же в свое время зачастую отрицалось существование поэзии византийской. В ее сущность, напоминал Krumbacher, нельзя проникнуть с художественными критериями, унаследованными современностью от девятнадцатого века, sei es nun vom romantischen oder vom realistischen Standpunkt: wer den Dichter will verstehen, muss in Dichters Lande gehen.¹ Не только внутренняя форма византино-греческой и византино-славянской поэзии, но и самый стих ее долго оставался неопознанным.

Если в шестидесятых годах прошлого столетия кардинал Pitra с изумлением привел длинный список ученых, не приметивших ни строф, ни равносложных стихов в греческой церковной поэзии и считавших ее попросту прозой,² то та же оплошность значительно дольше и чаще повторялась в трудах по старославянской письменности. Богатейшая церковнославянская поэзия принималась за андерсеновского «гадкого утенка», за диковинную, вычурную прозу. Не говоря уже о прочих просодических элементах, даже счет слогов упускался из виду, вопреки пунктуации древних рукописей, разоблачавшей метрическое членение текста.

Единичны были догадки филологов о стихотворном строе церковно-певческих текстов; первым привлек внимание исследователей книжный, декламационный метр дидактических и панегирических стихотворений — двенадцатисложный размер византийского образца, употреблявшийся в старославянской поэзии либо с обязательным словоразделом после пятого слога ($\frac{1}{2} - 1$), либо после пятого или седьмого слога ($\frac{1}{2} \pm 1$), либо вовсе без «цезуры». Научной и художественной интуиции А. И. Соболевского мы обязаны за начальные наблюдения над этим размером и за первую смелую и плодотворную постановку вопроса о «церковно-славянских стихотворениях IX—X веков».³ Почин Соболевского нашел даровитых и успешных продолжателей.

¹ K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur* (Мюнхен, 1897), стр. 690.

² J. V. Pitra, *Hymnographie de l'église grecque* (Рим, 1867), стр. 3 сл.

³ Первой из нескольких работ А. Соболевского по этим вопросам была статья «Стихотворения Константина Болгарского», *Рус. Филолог. Вестник*, XII

Среди исследований Райко Нахтигаль, охватывающих разнообразнейшие области славянской филологии, одна из важнейших работ посвящена именно древнейшим образчикам двенадцатисложного стиха в старославянской письменности.⁴ Первое по времени место среди этих стихотворений занимает Прогласъ, художественное вступление к славянскому переводу Четвероевангелия, »klasičen proizvod starocerkvenoslovanske književnosti«, по справедливому отзыву исследователя, и один из замечательнейших памятников европейской дидактической поэзии раннего средневековья.

Затяжные споры об авторе Прогласа можно в настоящее время считать законченными.⁵ Языковой, стилистический и идеологический разбор этого стихотворения вскрывает его связь с литературной деятельностью Константина философа.⁶ Оно было сложено первоучителем по-славянски для его моравской паствы. В списках, дошедших до нас, как сербских, так и русских, оно служит предисловием к Четвероевангелию: надо полагать, что съзначала Проглас возглавлял славянский перевод Четвероевангелия, сделанный обоими солунскими братьями, как сообщает пространное Житие Мефодия (XV). Таким образом бывший профессор царьградского университета Константин был не только первым славянским вероучителем, проповедником, полемистом, богословом, философом, ученым основоположником славянского письма и письменности, но и первым писателем славянских стихов. Ученики моравской миссии отдавали себе в этом ясный отчет. Древнейшая служба св. Кириллу-Константину славит поэтическое дарование первоучителя. Цитирую ее севернорусский список XII века: »О оуме огньнѣ. о гласна трѹба. о славлю пѣснивыи. о ластовице глаголива. о языке слажни медуу въ притѣцахъ, Куриле премоудре.«⁶ Тесная связь Константина с греческой теорией и практикой поэзии литургической и книжной, его личная близость с выдающимися византийскими поэтами и его исключительная способность пересаживать эллинскую словесную культуру на славянскую почву были, без сомнения, благоприятными предпосылками для его моравских стихотворных опытов.

Старославянское пространное житие Константина Философа приводит несколько цитат из его поэтического наследия. Если эти стихи действительно принадлежат Константину, то надо полагать, что по крайней мере те из них, которые возникли до его моравской миссии, были первоначально написаны по-гречески, а затем переведены на старославянский язык либо самим первоучителем либо автором жития. Как было недавно доказано, славянский текст жития был написан

(1884), а его последний, сводный труд — »Древние церковно-славянские стихотворения IX—X веков«, Сборник Отд. рус. яз. и слов. И. Ак. Наук, LXXXVIII, No. 5 (1910).

⁴ R. Nahtigall, »Rekonstrukcija treh starocerkvenoslovanskih izvornih pesnitev«, Razprave, Filoz.-filol.-hist. razred, Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, I (1943).

⁵ Ср. Е. Георгиев, Два произведения на св. Кирила — Studia historico-philologica Serdicensia, suppl. II (1938); R. Jakobson, »St. Constantine's Prologue to the Gospels«, St. Vladimir's Seminary Quarterly (1954).

⁶ П. Лавров, Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности (Ленинград, 1930), стр. 109.

между 870 и 882 годом;⁷ следовательно славянские стихи, вкрапленные в житие Константина, являются подлинными образчиками великоморавской поэзии.

Согласно житию (III), юный Константин «похваля написа свѣтому Григорию». Н. С. Трубеткой⁸ определен стихотворную форму этой Похвалы. Она заключает семь строк (сакральное число, играющее значительную роль в житии Константина).⁹ Начальная, средняя и конечная строки насчитывают по семнадцати (7 + 10), а остальные по шестнадцати (5 + 11) слогов: 17 + 2.16 + 17 + 2.16 + 17. Подобно первому подустижью — пятисложному или семисложному, первый член второго подустижья, в свою очередь, содержит нечетное число слогов: семь в первой и шестой строке, пять в остальных. Семисложные сегменты характерны и для греческих гимнов самого Григория Богослова.¹⁰

Сравнение русских и южнославянских списков жития позволяет точно восстановить первоначальный текст Похвалы:

Григорие тѣломъ / чловеѣ а доушеѣ / анѣле
ты бо тѣломъ / чловеѣкъ сын / анѣлеѣ ꙗки сѣ
уста бо твоѣ / ꙗко единъ / отъ серафимъ
кога прославаѣхъ / и въсь миръ / просвѣщаѣхъ
праваѣ въры / казаннемъ / тѣмъ же и мене
припадаѣхъ / къ тебѣ любвеѣнъ / и въроѣ
прими и вѣди ми / просвѣтитель / и оучитель.

Гривец указал на тесную связь и глубокое символическое значение двух мотивов в третьей главе пространного жития, повествующей о юных годах Константина: »izvolitev Sofije-Modrosti za nevesto in izvolitev sv. Gregorija Nazianskega za zaščitnika«.¹¹

Если избрание Григория Богослова нашло себе выражение в стихотворной цитате, то избрание Софии в свою очередь ознаменовано библейской притчей (7.4)¹² в вольной стихотворной парафразе, сложенной размером 2 (7 + 5):

Ръци же прѣмъдростн / сестра ми вѣди
а мѣдрость знаемъ / свѣкъ сътвори.

⁷ P. Meyvaert et Paul Devos, »Trois énigmes cyrillo-méthodiennes de la »Légende Italique« résolues grâce à un document inédit«, *Analecta Bollandiana*, LXXIII (1955).

⁸ N. S. Trubetzkoy, »Ein altkirchenslavisches Gedicht«, *Zeitschrift f. slavische Philologie*, XI (1934).

⁹ J. Vašica, »Život sv. Cyrila«, *Na úsvitu křesťanství* (Praha, 1942), стр. 243.

¹⁰ W. Meyer, *Gesammelte Abhandlungen zur mittellateinischen Rythmik*, II (Berlin, 1905), стр. 50.

¹¹ F. Grivec, »Zaroka sv. Cirilla s Sofijo-Modrostjo«, *Bogoslovni Vestnik*, XV (Ljubljana, 1935), стр. 81.

¹² Ср. П. Лавров, Кирило та Методій в давньо-словянському письменстві — Збірник історично-філол. відділу Укр. Акад. Наук, LXXVIII (1928), стр. 319.

Обе приведенные цитаты возглашают начало творческого пути Константина; конец этого пути, символизируемый предсмертным принятием иноческого имени Кирилл, снова побуждает автора жития выделить этот знаменательный этап двумя стихотворными фрагментами. Глава XVIII начинается с рассказа о том, как постигнутый смертельным недугом Константин „начать пѣти сице“: следует стихотворная парафраза псалма 121. 1:¹³

**О рекъшихъ мѣнѣ вънидемъ въ домъ господнь
къ вѣселю сѣ доухъ мои и сръдце обрадова сѣ.**

Эти восемнадцатисложные стихи находят себе немало параллелей в старославянской поэзии, как например:

**Ииѣли възигранте сѣ радоунте сѣ земляни
и трѣжствоунте радостно ꙗко Христосъ въскресе**

(Пасхальный канон)¹⁴

Источникъ еси по истинѣ отъче Иоане

(Стихи в честь Иоана Дамаскина)¹⁵

Пропев эти стихи, Константин, накануне превращения в инок Кирилла, „всела а“ глаголет прощальную молитву, сложенную размером 4 (6 + 6):

**Отъ сѣлѣ нѣсмь / азъ ни цѣсарю
слоуга ни иномоу / комоуже на земли
нъ тѣкъмо богоу / въсѣдржителю
и бѣхъ и есмь / въ вѣкы аминь.¹⁶**

В пространном житии Константина заключительной главе о его кончине (XVIII) предшествуют главы о славянской деятельности первоучителя (XIV до XVII). Эти главы кончаются римским приемом Константина с жидовином о древних пророчествах пришествия Иисусова. Характерно, что схожим мотивом кончается и первая, внеславянская часть жития (II—XIII). По рассказу тринадцатой главы, философ впервые прочел и перевел («прочте и съказа») стихи (они названы «грани», а в древне-русской рукописи «стиси»), написанные еврейскими

¹³ Ср. K. Hořálek, »Studie o slovanském verši«, Sborník filologický, XII (1946), стр. 270.

¹⁴ Р. Якобсон, »Заметка о древне-болгарском стихосложении«, Известия Отд. рус. яз. и слов. Росс. Акад. Наук, No. 2 (1922), стр. 352.

¹⁵ В. Ягич, »Рассуждения южнославянской и русской старины о церковно-славянском языке«, Исследования по русскому языку, Отд. рус. яз. и слов. И. Ак. Наук, I (1885—1895), стр. 972.

¹⁶ Так я читал последний стих в своих брненских лекциях о церковно-славянской эпохе чешкой литературы, придерживаясь русской версии жития (ср. П. Лавров, Материалы... стр. 34), тогда как K. Hořálek опирается на его южнославянскую версию и читает: не бѣхъ и быхъ / и есмь въ вѣкы (l. c.).

и самаританскими буквами на чаше царя Соломона, хранившейся в константинопольском храме св. Софии, а затем он разъяснил значение этой надписи — пророчество пришествия Иисусова.

Таким образом в житии Константина его славянская миссия получила то же знаменательное пророческо-мессиянское обрамление, которое было дано им в начальных строках вступления к славянскому Четвероевангелию:

Прогласъ есмь / свѣтоу евангѣлію
ѣко пророци / прорекли сѣтъ прѣѣ
Христѣ грядѣтъ / азъкы съкврати
свѣтъ ко естъ / въсемоу мироу семоу
се сѣ съквѣсть / въ седмын еѣкъ сѣ.

Житие приводит текст апокрифической надписи в несомненно стихотворной старославянской передаче греческого перевода, сделанного Константином. Силлабическая форма этой надписи особенно легко поддается восстановлению, так как ее текст сохранился не только в русских и южнославянских списках жития,¹⁷ но и отдельно в целом ряде русских вариантов, частью более древних, чем дошедшие до нас рукописи жития.¹⁸ Текст надписи неизменно разделен на три четверостишия; из них последние два силлабически тождественны: 2 (8 + 10) + 2 (10 + 9 + 12 + 9). В каждой строфе игра паронимасий, характерная для энигматических стихов: **прорицан — пико — прѣвѣнцоу; бѣди — бѣдѣщю; пин — възъпини; Давидъ — дѣвѣтъ.**

Чаша моѣ чаша моѣ
прорицан донѣдеже сѣкъзда
въ пико бѣди господи
прѣвѣнцоу бѣдѣщю нощнык

На въкоушенне господане
сѣтворена дрѣва иного
пин и оупни сѣ веселенемъ
и възъпини алаилоуѣ

¹⁷ Лавров, Материалы..., стр. 26, 59.

¹⁸ А. Петров, Апокрифическое пророчество царя Соломона о Христе, находящееся в пространном житии св. Константина, по списку XIII века = Памятники древней письменности, CIV (1894); И. Срезневский, Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках, No. XL (СПб. 1867); И. Порфирьев, Апокрифические сказания о ветхозаветных лицах и событиях по рукописям Соловецкой библиотеки = Сборник Отд. рус. яз. и слов. И. Ак. Наук, XVII, No. 1 (1877), стр. 240; В. Ламанский, «Славянское житие св. Кирилла как религиозно-энигматическое произведение и как исторический памятник», Журнал Мин. Нар. Просв., ССCLIII (1904), стр. 154 сл.

И се кѣназь и оузрѣтъ
вѣсь сънѣмъ слабѣ его
и Давыдъ цѣсарь посрѣдѣ нхъ
дѣлатъ сътъ и дѣлатъ.

Итак стихами введены в житии три важнейших фразы в духовном пути Константина: начало его подвижничества, вершинное деяние — просвещение славян, и наконец освобождение от мирских тревог.

Вкратце сообщив о том, как Константин нашел мощи св. Климента, девятая глава пространного жития отсылает читателя к собственному рассказу философа об этом событии: »ѣкоже пишеть въ обрѣтении его« (IX). В свою очередь современник Константина, римский библиотекарь Анастасий, свидетельствует в письме епископу Гаудериху, что эту чудесную находку *philosophus in historica narratione descripsit*. Анастасий извещает епископа, что он перевел с греческого языка на латинский и *brevem historiam* (или *historiolam*) и второе произведение Константина, посвященное Клименту, — *sermonem declamatorium*, тогда как третий памятник того же цикла ему не удалось перевести: »Ceterum, quae idem mirabilis vere philosophus in huius honorabilium inventione reliquiarum solemniter ad hymnologicon Dei omnipotentis edidit, Graecorum resonant scolae... Sane rotulam hymni quae et ad laudem Dei et beati Clementis idem philosophus edidit, idcirco non trastuli, quia, cum latine translatur, hic pauciores, illic plures syllabas generatum esset nec aptam nec sonoram cantus harmoniam redderet.«¹⁹

Ни одно из этих сочинений Константина не дошло до нас в греческом оригинале. Зато сохранилась в русских рукописях XVI века т. н. Корсунская легенда об обретении мощей св. Климента. Хотя она известна лишь в поздних списках, ее лексикальный, грамматический и стилистический разбор позволил исследователям с уверенностью отнести памятник к великоморавской эпохе церковнославянской письменности.²⁰ Писцы московской Руси сохранили даже заглавие

¹⁹ П. Лавров, Жития херсонских святых в греко-славянской письменности = Памятники христианского Херсонеса, II (Москва, 1911), стр. 142. Ср. J. Friedrich, »Ein Brief des Anastasius Bibliothecarius an den Bischof Gaudericus von Velletri über die Abfassung der »Vita cum translatione s. Clementis Papae«. Eine neue Quelle zur Cyrillus- und Methodius-Frage«, Sitzungsberichte der philos.-philol. u. hist. Cl. der k. b. Ak. d. Wiss. zu München (1892), No. 3.

²⁰ Исследованию Корсунской легенды положил начало И. Франко в книге Св. Климент у Корсуні (Львов, 1905); ср. авторское резюме »Beiträge zur Quellenkritik der cyrillo-methodianischen Legenden«, Archiv f. slav. Philologie, XXVIII (1906). Дальнейшие комментаторы успешно поработали над изучением словарного состава легенды и особенно над критикой и реконструкцией ее текста: П. Лавров, Жития херсонских святых...; N. van Wijk, »О языке Слова на перенесение мощей св. Климента«, Byzantinoslavica, I (1929); Ю. Трифонов, »Две съчинения на Константина Философа (св. Кирила) за мощите на св. Климента Римски«, Списание на Българската Академия на Науките, XLVIII (1954); J. Vašica, »Slovo na prenesenie moštem preslavnago Klimenta neboli Legenda chersonská«, Acta Academiae Velehradensis, XIX (1948).

легенды — «Слово на пренесение мощемъ преславнаго Климента, историческую имущу бесѣду». Иными словами, до нас дошло в старославянской преработке риторическое «слово» (sermo) Константина, к которому оказалось присовокуплено его же другое сочинение, *narratio historica* («историческая бесѣда»). Мало того, в старославянский памятник вошли, как отметил уже Франко, и цитаты из Константинова гимна св. Клименту. Полностью оправдалась догадка Брюкнера: »Dieser slavische Text enthält die *historiola*, den *sermo declamatorius* und Teile des *Klemenshymnus* Konstantins, die *Bibliothekar Anastasius* einzeln erwähnt, zusammen verarbeitet.«²¹

Трудно сказать, была ли выполнена славянская сводка греческой трилогии Константина самим автором или кем-либо из его моравских учеников. Во всяком случае, встает вопрос, как справился переводчик стихов гимна с греческого на славянский с тою задачей, которая заставила Анастасия вовсе отказаться от их латинского перевода из боязни поступиться силлабическим размером подлинника. Песнопения четко выделены в тексте Корсунской легенды. Повествование повторно и тщательно оговаривает „пѣсни начати“. „Молитвенна пѣснь“ играет чуть ли не главную, чудодейственную роль в каждом этапе благочестивой экспедиции: воистину искали мощей „идоша пѣсньными пѣнни“.

Наиболее благоприятными условиями обставлена реконструкция первого песнопения: оно дошло до нас в двух ранних македонских списках: 1. в календаре Охридского апостола (О), списанном в конце XII века с древнего глаголического оригинала и воспроизводящем тот календарь, который »вероятно, сложился в моравской церкви в эпоху Кирилла и Мефодия«;²² 2. в составе службъ св. Клименту и царю Петру (П), по рукописи XIII—XIV века.²³ При последовательном сравнении всех вариантов явственно выступает первоначальная стихотворная форма: из девяти стихов первые восемь следуют схеме 2 (2. 16 + 2. 15), а последний (девятый) повторяет шестнадцатисложный размер первого стиха. Невольно бросается в глаза сходство с Похвалой Константина Григорию Богослову. Сакральной девятке соответствует сакральная семерка, чередованию шестнадцати и пятнадцати слогов чередование семнадцати и шестнадцати, схеме 2 (2. 16 + 2. 15) + 16 эквивалентна схема 2 (17 + 2. 16) + 17.

Не отъбрати насъ посрамленыхъ Клименте
вѣрою припадающъ къ твоему грому скате
нъ прими ракъ си сръдъца пристѣпашщъ
рацѣ скатѣки твоихъ мощи молаше са
ѣко да блаженныхъ и щедрыхъ твоихъ
оулучимъ насладити се стадоу твоему хризмы

²¹ A. Brückner, *Die Wahrheit über die Slavemission* (Tübingen, 1913), стр. 8.

²² С. Кульбакин, *Охридская рукопись апостола конца XII века* (София, 1904), стр. 106 и СХХХХV.

²³ И. Иванов, *Български старини из Македония* (София, 1931), стр. 392.

**БОГОУ ДАЖИЩО ВЪРЪНЫМЪ ИЦЪЛЕННЕ
И ГРЪХОМЪ²⁴ ОСТАВЛЕННЕ И ОЧИЩЕННЕ
МОЛITВАМИ ТВОИМИ СЛАБЪНЕ ВЕЛИКЪ МИЛОСТЬ.**

В прочих песнопениях труднее восстановить «гранеса» (как стихи именуются в этом памятнике), так как приходится пользоваться только поздними русскими чтениями. Тем не менее размер второй песни — четыре одиннадцатисложных стиха — не вызывает сомнений:

**О отъче вѣстъ богъ слабно
проскѣтити благодѣтнѣ доуша
железницимъ сладъка скѣта
молитвами святаго Климента.**

Реконструкция дальнейших песнопений Корсунской легенды даст, надемся, более положительные результаты, когда совместными усилиями музыковедов и филологов будет подвергнута систематическому обследованию история славянской литургической поэзии в свете новейших разсуждений о музыкальном и словесном ритме византийских церковно-певческих форм.²⁵ Немало неожиданных находок и открытий ждет научных работников на этом пути. Стихосложение великоморавских памятников книжной и литургической поэзии, развитие обоих жанров в Болгарии X века, духовное песнопение в Чехии X и XI столетий, судьба старославянского стиха у сербов и хорватских глаголитов, наконец эволюция литургического творчества на Руси, таковы насущные вопросы, стоящие перед историком церковнославянского словесного искусства; и почти все это — непочатый край для стиховеда.²⁶ Византийско-славянский мир искусств, открывший нам великолепие живописи, ваяния и зодчества, дает наконец ключи к тайникам своей музыки и поэзии.

²⁴ О: грѣхонъ; П: грѣху; возможно, что следует принять чтение русских списков: грѣхонъ — ср. P. Diels, *Alt kirchenslavische Grammatik* (Heidelberg, 1952), стр. 156.

²⁵ Ср. С. Нюег, «The Oldest Slavonic Tradition of Byzantine Music», *Proceedings of the British Academy*, XXXIX (1954).

²⁶ Предварительный обзор старославянской поэзии и ее дальнейших судеб был дан автором этих строк в докладе «Early Slavic Poetry and Its Byzantine Background» (*Symposium on Byzantium and the Slavs at Dumbarton Oaks*, 24 IV 1952), конспекте монографии, подготавливаемой к печати.

Емил Георгиев

»КНИГИТЕ«

НА СЛАВЯНСКИЯ ПРОСВЕТИТЕЛ КОНСТАНТИН-КИРИЛ,
ПРЕВЕДЕНИ ОТ НЕГОВИЯ БРАТ МЕТОДИЙ
НА СЛАВЯНСКИ (СТАРОБЪЛГАРСКИ) ЕЗИК

Великите славянски просветители Константин-Кирил и Методий оставят имената си в културната история на славянството като основоположници на славянските литератури. Такива те са с целокупната си дейност: с работата си върху създаването на една нова славянска писменост — глаголическата; с установяването на литературен славянски език и правопис; със своите преводи, главно на най-важните черковни книги, които са им били нужни за тяхната дейност на създатели на славянското богослужение; със своите оригинални произведения, които написват при различни поводи. Изследователите на Кирило-методиевото дело са отделили досега повече внимание на въпросите около Кирило-методиевото писмо, на езика, употребен от Кирил и Методий, на Кирилометодиевите преводи на богослужебните текстове; по-малко са се занимавали те с оригиналната книжовна дейност на великите солунски братя. А тя е била значителна и се нуждае от пълно осветление.

Особено по-младият от братята, Константин-Кирил, е проявил дарба в областта на литературното творчество, така че освен преводите на богослужебните книги в литературното му наследство са влизали и оригинални произведения, някои от които са стигнали до нас, а за други намираме известия в стари паметници. Имаме основание да твърдим, че великият славянски просветител е намирал във всяко събитие, на което е бил свидетел или което е изживявал, дори във всяка случка, явила се в пътя му, повод да напише по-кратко или по-дълго съчинение. Така неговите спорове между хазарите го подтикват да напише своите беседи, за които съобщава Пространното Кирилово житие и части от които са поместени в него; съприкосновението му с евреи, еврейския език и еврейската книжнина става причина да преведе съчинението »Осемте части на граматиката«, както също ни съобщава житието; намирането на Климентовите мощи в Херсон го подбужда да напише три съчинения — история на намирането на мощите, тържествена реч в чест на светеца и химн за него; за тези произведения намираме съобщение в известното писмо на Анастасий Библиотекар до Гаудерих Велетрийски, освен това и в житието. Не може да има съмнение, че той Кирил, който получава потик от всеки сгоден случай да напише някое съчинение — в проза или стихове, е написал и произведения, когато е създал своята славянска глаголическа писменост или когато е превел първите си книги на

славянски език, за да призове славяните да слушат на родния си език »писаното слово«.

Константин-Кирил е писал на гръцки и на славянски (старобългарски) език. На гръцки той е писал до времето, когато е създал своята славянска глаголическа писменост. След създаването на славянската глаголическа писменост е писал главно на славянски (старобългарски) език, защото дейността му на славянски просветител е поглъщала всичкото му внимание и време. Гръцките му книжовни трудове също получават място в оскъдния фонд на най-старата славянска литература; те биват преведени на славянски (старобългарски) език от Методий. За това ни съобщава X глава на Пространното Кирилово житие (Кириловата Панонска легенда). Тук четем, че Кирил оставил »книги«, които архиепископ Методий превел (на славянски, т. е. старобългарски език), като ги разделил на осем »слова«.

Ето това извънредно важно съобщение на Кириловото житие: „Отъ многа же се мѣ украсиши въ малѣ положихомъ слѣпоу памяти ради; а иже хощеть съвършенихъ сиoux вѣсѣкъ искати истинъхъ, въ книгахъ нѣго обрещеть нѣ, иже прѣложи оучитель нашъ архіепискоупъ Методіе, раздѣкъ нѣ на осемъ словесъ, и тоу оуврѣтъ словесноу сѣлау отъ вожни благодѣти, яко и пламень горѣтъ на противъныи.“¹

»Книгите« на Кирил, за които говори житиеписецът, представят за славяноведа голям интерес, не само защото са дело на великия славянски просветител, но и защото, с превода на Методий, влизат във фонда на най-ранната славянска литература. Безспорно, важна задача е да издирим тези »книги«, както и да проследим по-нататъшната им съдба.

Като се позовава на тези »книги«, житиеписецът ни предоставя ключа за тяхното издирване. Приведеният пасаж дава да се разбере преди всичко, освен че са съществували Кирилови »книги«, още и това, че тези »книги« са били обширни и че »беседите« на Кирил у хазарите, приведени от житиеписеца, са само малка част от тях. Не може да се мисли, че Кириловите »книги« са съдържали само Кириловите »беседи«, водени у хазарите. »Беседите« са били само съставка на »книгите«.

Кириловите »книги« са имали разнообразно съдържание, поради което Методий ги поделил на осем »слова«. Всяко »слово« е представляло, смятам, отделна цялост. Думата »слово« в старобългарската литература е почти равнозначна на днешната дума »произведение«, респективно »съчинение«. Така че в Кириловите »книги« са влизали осем повече или по-малко отделни Кирилови съчинения.

Тъй като Кириловите »книги« са били преведени от Методий на славянски, ясно е, че са били написани на друг език — на гръцки. Кириловите »книги« са обемали изобщо Кириловите съчинения, написани на гръцки. В тях не са влизали славянските писания на Кирил; тези писания не са се нуждаели от превода, какъвто е направил Методий.

Житиеписецът е имал пред себе си Кириловите »книги« и ги е използвал при написването на своя труд. Твърде вероятно е, че почти от всички »слова« —

¹ Цитирам житието навсякъде по изданието на А. Т.-Балан, Кирил и Методий, I, София 1920, стр. 52.

навсякъде, където е било възможно — е взел известни части, за да изгради с автентични думи и мисли биографията на своя герой.

Като изхождаме от положението, че следите на тези съчинения и дори по-обширни или по-кратки изложения от тях се намират в житието, можем да определим с твърде голяма точност кои съчинения на великия славянски просветител са влизали в преведените от Методий негови »книги«. При определянето на тези съчинения помощ ни оказва и писмото на Анастасий Библиотекар до Гаудерих Велетрийски.²

В »книгите« на Кирил са влизали следните видове негови съчинения:

А) Неговите »беседи«. Житиеписецът е предал голяма част от тези »беседи« в Кириловата биография. За »беседите«, водени у хазарите, той изрично съобщава, че са влизали в Кириловите »книги«. Освен »беседи« у хазарите Кирил води подобни »беседи« (прения) и у сарацините, със сваления патриарх Йоан VII Граматик (Анис) и с привържениците на т. н. »триезична ерес« (прение във Венеция).

Б) Съчиненията за Климент Римски: една кратка история за намирането на мощите му; една реч по случай тяхното намиране; един химн в чест на светеца. Житиеписецът се позовава на първото съчинение, а за трите, както отбелязахме, ни дава сведения Анастасий Библиотекар в писмото си до Гаудерих Велетрийски.

В) В »книгите« на Кирил ще е влизал и първият превод на Кирил, за който дава сведения Пространното житие: един граматически труд, който Кирил превежда от еврейски на гръцки.

Хронологически подредени, по реда на възникването им, осемте съчинения на Кирил, съставляващи »книгите« му, ще са били следните:

1. Прението на Кирил с иконобореца патриарх Йоан VII Граматик (Анис), изложено в глава V на житието. Приведеният по-горе цитат от житието за Кириловите »книги« сочи, че Кирил е записал сам прението и беседите си у хазарите, но не сочи, че славянският просветител е записал и другите си беседи и прения. Обаче щом като Кирил е имал обичая да записва своите прения и беседи, то той ще е записал и другите свои беседи и прения, и неговият житиеписец е направил извадки за житието и из тях. Защото не можем да смятаме, че житиеписецът е привеждал веднъж Кирилови изрази, притчи, възражения, а друг път ги е съчинявал сам, за да ги вложи в устата на Кирил.

Във всички прения и беседи личи все един и същ стил — познатият Кирилов »притъчен« стил, »словесният огън«, който »поразява всичко« и кара противниците да замлъкнат, и ако едни от тях са излезли из устата и изпод перото на Кирил, то, несъмнено, и другите ще съдържат Кирилово слово и Кирилова мисъл.

² Писмото откри и издаде J. Friedrich, Ein Brief des Anastasius Bibliothecarius an den Bischof von Velletri über die Abfassung der »Vita cum translatione s. Clementis Papae«. Eine neue Quelle zur Kyrillos und Methodius Frage. Sitzungsberichte der bayerischen Akademie der Wissenschaften, Hist. Klasse, 1892 (München).

Поради своето красноречие, своя словесен дар, своята находчивост в споровете Кирил неведнъж бил натоварван да води прения с противници на православно християнство. А и самият славянски просветител, съзнавайки силата на своя дар, е дирел противниците на своите възгледи и вяра, за да ги обори, да покаже на неверници, маловерни, колебливи предимствата на християнската религия, »истинската« християнска вяра, да »смаже« гордостта на другOVERци и противници.

Един такъв противник, в борба с когото Кирил е можел да разгъне всички свои диалектически способности, е бил, несъмнено, иконоборецът-патриарх. За да бъде натоварен с по-късните си мисли — да оборва другOVERци, мохамедани, юдеи и пр., какъвто е случаят при сарадинската, хазарската и дори моравската мисия, Кирил ще е проявил някъде своите способности на даровит полемист. В такъв случай защо да дирим друг момент от живота на Кирил, през който той се е проявил в словоборство, и да не приемем за действителен факт словоборството му с Анис? Безспорно, една такава »победа«, каквато Кирил е изнесъл от прението си със зрелия отдавна, учения, бивший патриарх, самохвалния със силата на словото си Анис, може да бъде предпоставка за натоварването на Кирил с важни държавни мисии от подобен характер, може да стане и негова съдба — с последствия за целия му по-късен живот. Нека отбележим още, че прението със сваления патриарх-иконаборец е дадено в житието върху една историческа основа, която отговаря на тогавашната действителност. Епохата е била плодно време за богословските прения във Византия, те заемат широко място в живота на повече или по-малко образовани, в училищата, черквите, манастирите. Ето защо и авторът на Кириловото житие, схванал добре духовния живот на Кириловата епоха, е дал тъй широко място на диспутите в своя труд.

И така смятам, че прението на Кирил с Йоан Граматик би могло да се приеме като исторически факт, Кирил го е записал и то е влязло в Кириловите »книги«, които ни занимават.

2. Прението на Кирил със сарадините, изложено в глава VI на житието. Ако Кирил е записал своите »беседи« у хазарите, то той ще е записал и своето прение през време на сарадинската си мисия: Казаното за действителността на прението с иконоборца-патриарх се отнася изцяло и за действителността на прението със сарадините. И по историческа достоверност, и по стилни особености, и по идеи то може без колебание да се отнесе към Кириловите »книги«, преведени от Методий. Освен всички изброени по-горе аргументи важен аргумент за това, че прението съдържа Кирилови мисли, виждаме в една ценна успоредница между вложени в устата на »беседващия« у сарадините Кирил мисъл и между пасаж от известното старобългарско стихотворение Проглас към евангелието, което аз смятам за Кирилово дело.³ В глава VI на житието Кирил изрича следната мисъл: »Творецъ бо съ всакымъ, (Христосъ) между агглы и скоты несть чловека сътворилъ, словесемъ и самыслоемъ отлаучивъ и отъ скота, а гнкъомъ и похотню отъ агглы; а ннже се чести кьто приближатъ, паче тою се причислатъ, вышнннхъ ли или нижннхъ.«⁴

³ Виж авт. Две произведения на св. Кирил, София 1938.

⁴ Пос. изд., стр. 38.

»Книгите« на славянския просветител Константин-Кирил

В Прогласа срещаме следните стихове:

Се же вѣсе мѣ, братри, замѣшашаждѣ,
Глаголимъ съвѣтъ подобаждѣ,
Иже чловѣкъ вѣса отълажчѣ
Отъ житиѣ скотьска и похоти.⁵

Общността между приведените пасажи е такава, че не можем да не отдадем произведенията, от които те са част, на един и същ автор.

3. Първият преводен труд на Кирил: Осемте части на граматиката. Както съобщава Кириловият житиеписец, в Херсон Кирил превежда от еврейски съчинението »Осемте части на граматиката«: »Яви же поути сѣ итъ, и Херсона дошѣ наоучи се тоу жидовьскѣи вѣсѣдѣ и книгама, осмѣ чѣсти прѣложѣ граматикни и отъ того разоумѣ колни въсприимѣ«. ⁶ Ако Кирил е сметнал за нужно да преведе това съчинение на гръцки език, то и на Методий то е могло да се види достойно и полезно да го преведе на славянски (старобългарски) език и да му даде място в най-старата славянска литература. Макар че оригиналът на това съчинение има пред вид граматиката на език, който по граматически строеж — като неиндоевропейски език — се отличава съществено от индоевропейските гръцки и славянски езици, то е могло да продължи съществуването си, с превода на Методий влязло в Кириловите »книги«.

В старославянската литература съществува едно съчинение, известно под надслова »За осемте части на речта«. Като характерна особеност на това съчинение изследването посочи »странната забърканост на неговото съдържание, непоследователност в изложението, повторения и противоречия«. ⁷ Такова съчинение би се получило, ако преписвачите са се мъчели да приспособят една еврейска граматика към строежа на гръцкия и славянския езици. Трябва да отбележим, че паметници от вида на това съчинение, като лишени от авторитета и неприкосновеността на светостта, особено силно се подхвърлят на изменение от »сведущите« писачи. ⁸ Ако в основата на това съчинение е бил поставен преводният труд на Кирил, върху него по-късно са се наслоили възгледите и познанията на преписвачите, които са го поправяли с оглед на индоевропейския строеж на гръцкия и славянския езици.

Славянското съчинение не се занимава с »осем части« на граматиката, а само с три (име, рѣчь и причестие, различие). Както е известно, еврейската и арабската граматика говорят не за осем, а за три части на речта. Заглавието »Осем части на граматиката«, възприето като »технически термин«, би могло леко

⁵ Две произведения на св. Кирил, стр. 14.

⁶ Пос. изд., стр. 41.

⁷ И. В. Ягич, О восьми части слова, Рассуждения старины о церковно-славянском языке, Исследования по русскому языку, I, Санктпетербург 1885 до 1895, стр. 345.

⁸ Сравни В. Малинин, Грамматика Иоанна, ексарха Болгарского, Сборник статей по славяноведению, составленный и изданный учениками В. И. Ламанского по случаю 25-летия его ученой и профессорской деятельности, Санктпетербург 1883, стр. 188.

да бъде пренесено в едно съчинение, което се занимава с частите на речта, въпреки че в него не са били разглеждани всичките осем части, а само три. Впрочем, и Кириловото житие говори за превод на »осем части на граматиката«. Може да се заключи, че на Кириловия житиеписец първият преводен труд на Кирил е бил известен със заглавие, каквото носи и посоченото славянско граматическо съчинение.

Изобщо, след тъй ясното посочване на Кириловия житиеписец и като вземем пред вид пиетета към славянския просветител у неговите следовници, имаме достатъчно основание да свържем старобългарското граматическо съчинение »За осемте части на речта« с първия преводен труд на Кирил.

4. Кратка история на намирането на мощите на св. Климент Римски. Произведенията на Кирил, посветени на Климент, чиито мощи Кирил открива в Херсон, са трите следващи »слова« в »книгите« на Кирил. Първото от тях е »кратка история« на намирането на мощите на светеца. В писмото на Анастасий то носи названието »brevis historia«. В VIII глава на Кириловото житие, където житиеписецът се опира на него, то е наречено »обрѣтении«: **И по сѣмь шенши се свѣтѣмь мощи, ѡже възвѣмаше съ великою чѣстїю и съ славою вѣскѣхъ граждѣмь вѣнесоше въ градъ, ѡкоже пишеть въ обрѣтении нѣго.**⁹ Освен от Кириловия житиеписец (в славянския му превод) то е било използвано (в латинския му превод на Анастасий Библиотекар) и от Климентовия житиеписец и части от него се съдържат в т. н. Италианска легенда, първообразът на която е представлял част от житието на Климент (Римски).¹⁰ В старобългарската литература съществува едно »Слово на пренесение мощемъ преславнаго Климента«. Когато го успоредим със съответното място в Италианската легенда, става явно, че славянското Слово представя превод на използваните при написването на Италианската легенда (разбирай на нейния първообраз) Кирилови произведения за Климент.

Славянското Слово носи надслова: **„Слово за пренесение мощемъ преславнаго Климента историческѣю имѣще вѣскѣдоу яко Христоваго помощю въ .Д. тысячѣ .Т. и .Ѣ. и .Ѳ. лѣто изыскашѣмъ нѣго, людези и върно, ѡкоже изъ никѣхъ въ Понтѣкѣ косѣ.**“ Изразът ту, »историческѣю вѣскѣдѣ“ не може да не се сравни с изразите в писмото на Анастасий Библиотекар »historica narratio« и »brevis historia«. Може да се заключи, че и надсловът на гръцкия оригинал е съдържал съответен израз, преведен от славянския преводач с приведените думи от славянския надслов и запазен от Анастасий в думите »brevis historia«. Ясно е, че посоченото съответствие изтъква връзката между Кириловото съчинение за мощите на св. Климент и славянския паметник.

Кириловото авторство на славянския паметник се сочи и от неговото съдържание и стил. Например, от Анастасиевото писмо, от Кириловото житие и пр. знаем, че инициатор на откриването на мощите е бил Кирил, че първа роля при тяхното издирване е играл тъкмо славянският просветител. Обаче в славянското Слово нито името на Кирил е поменато, нито пък е дадена на бъдещия славянски просветител оная роля, която той е играл при откриването на мощите. Обяснението на тая особеност на паметника можем да прочетем в Анастасиевото писмо. Както узнаваме от това писмо, Кирил избягвал да съобщава за своето участие в

⁹ Пос. изд., стр. 42.

¹⁰ Виж авт. Die Italienische Legende, Sofia 1959.

намирането на мощите, защото се боял да не бъде укорен в гордост (*fugiens arrogantiae*). Но Кирил не е скрил напълно своето участие в откриването на мощите. Ако разгледаме по-внимателно съдържанието на Словото, ние ще открием на много места неназования наш автор — играещ ръководна роля навсякъде въпреки малкия си чин, проявяващ знание и радващ се на почит, ликуващ повече от другите при успеха на предприетото дело, несъмнено поради това, че той е бил негов организатор.

5. Тържествено слово за Климент Римски, съчинено при намирането на неговите мощи. За това Слово съобщава Анастасий Библиотекар, който го назовава »*sermo declamatorius*«. Славянското Слово за пренасянето на мощите на св. Климент се състои от две части: първата част представя история на намирането на мощите, а втората част — тържествено слово, съчинено и произнесено при тяхното намиране и пренасяне в града.¹¹ Явно, в днешната славянска редакция на Словото са слети двете Кирилови »слова«: историята на намирането на мощите (т. н. у Анастасий »*brevis historia*«) и тържественото слово на Кирил (»*sermo declamatorius*«). Тържественото слово започва с думите »**Сниць оубо, ѡ крати**«. То съдържа богатата, образна реч на Кирил, която тук, поради тържествения момент и успешното завършване на предприетото издирване на мощите, е развълнувана и патетична. Характерни в него са изразите: »поради словесната си природа«, »да въздадем със слово достойна хвала«, »хвала на твореца, божие слово«. Подобно отношение към словото, към словесната природа изобщо откриваме често у Кирил, преди всичко в беседите и пренията му в неговото Пространно житие, а също и в другите му произведения. Например, когато е сред хазарите, Кирил пише наздравица за словото: »**Философа же възъмь часоу рече: нию въ нми бога иднаго, и словесе нго, сътворышаго словома въсоу тварь . . . Ище како твѣкъ чьсть теорить, тво его же словесе и доуха не въ чьсти нмать, доухын же пакы все трои въ чьсти нмать, которми оубо отъ обою истъ чьстнѣки? . . .**«

6. Химн в чест на св. Климент Римски. За тоя химн дава сведения Анастасий Библиотекар в писмото си до Гаудерих Велетрийски. Химнът представял възторжена благодарност към »всемогщия бог« поради откриването на Климентовите мощи. Той бил тъй хубав, че бил включен в »Химнологията« (»*ad hymnologicon dei omnipotentis*«) и се пеел в гръцките училища в Рим (»*Graecorum resonant scolae*«). Бил написан и в слава божия, и в слава на блажения Климент (»*quae et ad laudem dei et beati Clementis*«), както изобщо Кирил е пишел произведенията си от тоя вид.

Бил ли е преведен на старобългарски?

В славянското Слово на пренесение мощемъ преславнаго Климента се съдържа една »молитвена песен«. Тя гласи:

»**Не ѡврати ни посрамлены, Климента, вѣкрею припадающаа къ твоємоу гробоу, стын, но прими рабемь срѣца престоупающа рацѣ стѣки твоихъ мощи, молещи сѧ, яко да ближнихъ и**

¹¹ Сравни Юрд. Трифонов, Две съчинения на Константин Философ (св. Кирил) за мощите на св. Климент Римски, Списание на Българската академия на науките, кн. XLVIII, 1934.

щедрихъ оубо оучити и насладити са стадоу твоа ищкани и грѣхѣхъ оставени и лѣтѣами твоими, слави, и вѣно млаветь.“¹²

Тая »песен« съвпада напълно с един тропар от втората Служба на св. Климент и Петър:

„Не ѡбрати посрамныа Климентѣ, вѣроу припадѣщъ къ твоемоу грѣоу стѣ, не прими раба си и срѣца пристѣпающе къ грѣоу стѣмоу, и твоихъ мощѣй. млаще са яко да бѣжнихъ щедрихъ ѡ оучимъ, насладит са стадоу твоемоу хризомѣ. боу даждоу вѣрнымъ ищканимъ и грѣхѣхъ очищени. лѣтѣами твоими слави вѣно млаветь.“¹³

»Песента« и тропарът ще са съставяли част от Кириловия химн и ще са влезли и в славянското Слово за пренасянето на Климентовите мощи, и в Службата на Климент и Петър. Съвпадението на тропара от Службата и молитвената песен от Кириловото Слово за пренасянето на Климентовите мощи ни позволява да поставим въпроса, дали в Службата, която съдържа посочения тропар, не се намира голяма част или дори целият химн в чест на св. Климент, написан от Кирил и посочен в писмото на Анастасий.

7. »Беседите« на Кирил, водени у хазарите. Пространното Кирилово житие дава части от тях и вест, че са влизали в »книгите« на Кирил.

Интересен е въпросът, дали Кирил е записал само »беседите« си у хазарите, както преди това у сарацините, или в »книгите« му са влизали по-подробни описания на пътуванията, включващи и беседите. Склонен съм да мисля второто. Основание за това виждам в следния факт.

Преди да пристигне при хазарите, у които води »беседите« си, Кирил бил пресрещнат от един »моужъ оучкавъ и законникъ«¹⁴ който, изглежда, е бил изпратен от хазарите, за да му служи за водач. Кирил повежда с него разговор, в който сравнява човека без книги с гол човек:

„Онъ же рече пакы: како оубо вы книги дръжщѣ въ роукоу отъ нухъ вѣсе притѣче глаголюте;...“

Рече же философъ къ нмоу: отвѣщаю ти къ семоу, аще сьршешн моужа нага и глаголють ти „яко многы ризы и злато имамъ“, имѣши ли нмоу вѣроу вѣде и нага? И рече: ни. Рече же нмѡ: тако и азъ тѣбѣ глаголю.“¹⁴

Голи са хората без книги и за автора на Прогласа към евангелието:

Нази бо вѣси безъ кнѣиъ ѡзвѣщи
Брати са не можѣше безъ орѣжии
Съ прѣтнѣннкомъ доушъ нашихъ,
Готови въ пакнѣ мжкы вѣчнѣныа.

Сякаш отговор на същите думи, които поменатият хазарин отправя към Кирил — „како оубо вы книги дръжщѣ въ роукоу отъ нухъ вѣсе притѣче глаголюте;“ — са и думите в Прогласа:

¹² Юрд. Трифонов, Списание на Българската академия на науките, книга XLVIII, стр. 196.

¹³ Юрд. Иванов, Български старини из Македония, 2 изд., София 1931, стр. 392.

¹⁴ Пос. изд., стр. 43.

Като можеть притъча вса рещи,
Ованчакъща без кънигъ ѡзъмы,
Не глаголюща въ съмысликъ гласъ? —
Ни, аще вса ѡзъмы оумкитъ...

Иказаната от Кирил в житието притча за този, който без книги приличал на гол човек, авторът на Прогласа нарича с воя :

Овачи свож притъчж да приставаж.
Мъногъ оумъ въ малѣ рѣчи кажа:
Нази ео всен без кънигъ ѡзъмыци...¹⁵

Според нас Прогласът е дело на Кирил; ето защо за нас е ясно, че Кирилова мисъл и слово съдържат не само по-нататъшните »беседи« у хазарите, но също и предшествуващите пасажии в житието. Трябва да заключим, че »книгите« на Кирил са съдържали както »беседите« с другOVERците, така и по-пълни описания на пътуванията, включващи и »беседите«.

»Беседите« у сарацини и хазари ще са били водени на гръцки и следователно записани от Кирил на същия език. Гръцкият език в епохата на Кирил е бил твърде популярен и във от Византия. Мъчно е да се приеме, че »беседите« са били водени на друг език — еврейски или арабски или, у хазарите, на славянски; съвсем изключено, да са били записани на тия езици.¹⁶ Като изключим най-напред »славянски«, понеже тегърва Методий превежда »беседите« на тоя език, то трябва да изключим също така и еврейски или арабски, защото те, както ни съобщава Кириловото житие, са били преведени на славянски от Методий, а той не ще е знаел ония ориенталски езици, които е познавал по-младият му брат.

8. Осмото »слово« в Кириловите »книги« ще е било прението на Кирил с т. н. »триезичници«. Това прение, което славянският просветител води във Венеция, е изложено в XVI глава на Кириловото житие. То не е било водено на славянски и ако е било записано, ще се е нуждаело от славянски превод. Трябва да отбележим, че по онова време Венеция е влизала административно във Византийската империя и прението е могло да бъде водено и записано на гръцки език, държавния език на страната, при това езика, на който Кирил е пишел изкусно. Прението съдържа твърде важната аргументация за правото на съществуване на славянското богослужение и книга. Тая аргументация е била особено необходима на Кириловите и Методиевите последователи, главно славяни, поради което и прението е влязло като едно от осемте »слова« на Кириловите »книги« в славянски превод на Методий.

Смятам, че Кирил е записал своята защита на славянската писменост срещу триезичниците, по следните съображения:

Потребността от такова едно съчинение ще е била твърде голяма, защото »пилатниците« постоянно са укорявали солунските братя и техните ученици, че

¹⁵ Две произведения на св. Кирил, стр. 12—17.

¹⁶ Поради живостта им Г. Барац бе допуснал, че пренията са били написани на ония език, на който, според него, са били водени: на еврейски или на арабски; виж Труды Киевской Духовной Академии, II, 1885, стр. 170—173.

не извършват богослужението и не четат и пишат на свещен език. При това положение, ако Кирил е записал, както видяхме, сам пренията си у другOVERците, защо да не запише и прението си с триезичниците? Не е било толкова необходимо да бъдат записани пренията му с другOVERците, за да бъдат използвани от Кириловите еднOVERци за готови отговори, колкото прението, водено от Кирил с »триезичниците«: несъмнено, борците за славянска писменост и богослужение, водач на които е бил Кирил, са чувствували много по-голяма нужда от подобни готови отговори за прение с противниците на делото и идеите си, защото пред тях ще са били поставяни едни и същи въпроси, докато другOVERците са поставяли пред християните по-разнообразни въпроси, на които често не ще е било възможно да се противопоставят готови отговори.

За да може да предаде тъй пълно и живо Кириловата защита във Венеция, авторът на Кириловото житие ще е имал под ръка някакъв готов документ, какъвто е имал и за другите прения на Кирил.

Цитатите в Кириловата защита, тъй сполучливо подбрани и тъй вярно изречени, са едно доказателство, че Кирил не е дал импровизиран отговор на »триезичниците«, но че неговият отговор е плод на продължителна работа и мисъл: тия цитати са били издирени и несъмнено извлечени на книга, т. е. Кирил е написал своя отговор.

Кириловата защита на славянската писменост и богослужение във Венеция носи явно белезите на Кириловата мисъл, на Кириловия стил и рязко се отличава от стила на житиеписеца. Тук трябва да отнесем и пълните съвпадения на мислите от защитата (заедно с цитатите) и мислите на Кириловите произведения и главно на Прогласа към евангелието. И тези съвпадения са естествени: и в единия и в другия случай един и същият автор отстоява правата на славянската книга и богослужение, разбира се с един и същи аргументи (и цитати).

Защитата на Кирил, с нейната аргументация, става известна и в Рим, трябва да се смята, в писмена форма. За това свидетелствува писмото на папа Йоан VIII до Светополк от 880 год. Позволявайки славянското богослужение, папата изтъква като основание същите аргументи, които Константин-Кирил употребява в прението си с »триезичниците« във Венеция.¹⁷

И така прението на Кирил с »триезичниците« във Венеция, представлящо една прекрасна, добре аргументирана защита на славянската писменост и богослужение, използвано от Кириловия житиеписец за XVI глава на Панонското житие и станало достояние, вероятно в латински превод, и на папа Йоан VIII, ще е влязло като едно от осемте »слова« в Кириловите »книги«, преведени от Методий на славянски език.

Накрай нека отбележим, че както оригиналът на Кириловите »книги«, така и оригиналът на Методиевия превод (имам пред вид негов пренпис като цяло) не са стигнали до нас. Навярно и Кириловият оригинал, и преводът му като цяло са погинали в Моравия по време на погрома на славянската писменост и богослужение там.

¹⁷ Писмото е издадено у А. Т.-Балан, Кирил и Методий, II, София 1934, стр. 220—223: »Johannes episcopus servus servorum dei dilecto filio Sventopolcho glorioso comiti.«

Arturo Cronia

»GLAGOLITICA JADERTINA« DEL SECOLO XVII

Che nelle parrocchie rurali dell'arcidiocesi jadertina il glagolismo sia stato molto diffuso nel corso dei secoli passati: è ben noto da un pezzo¹ e ce lo conferma di recente la diligente, ma forse un po' troppo schematica inchiesta compiuta nelle surricordate parrocchie da tutta una cerchia di giovani glagolizzanti jugoslavi.² Meno noto invece, anzi poco o niente noto, è l'uso che della scrittura glagolitica è stato fatto nella stessa regione in seno alle autorità civili. E questo, se da un lato comprova quanto abbarbicato sia stato ivi il glagolismo, d'altra parte prova quanto liberali siano state le autorità cittadine veneziane anche nel rispetto della lingua e della scrittura slava dove, quando e come esse si usavano, per cui, in felici momenti di fervore poetico, si sono avute anche quelle opere di patriottica intonazione che furono composte indisturbatamente negli ozi beati della »baščina« jadertina e poi videro — più volte — la luce nell'atmosfera accogliente delle stamperie veneziane: tale, per il secolo XVI, le »Planine« (Venezia, 1569) del De Albis (Zoranić) e tale, per il secolo successivo, la »Vila slovinka« (Venezia, 1614, 1626, 1682) del Baracovich (Baraković).³

¹ Anche per le fonti inedite cfr. A. Cronia, *L'enigma del glagolismo in Dalmazia dalle origini all'epoca presente*, Zara, E. de Schönfeld, 1922 (1925), pagg. 82, 88, 90, 91, 95, 94, 96, 97, 107, 115, 131, 134.

² D. V. Cvitanović, V. C. Cvitanović, Amos-Ruve Filipi, P. Vlasanović, A. Strgačić, *Popis glagoljskih kodeksa u zadarskoj nadbiskupiji in Starine* 42 (1949) e 43 (1951) della Accademia Jugoslava di Zagabria.

³ Su queste opere cfr. recente estetizzante apprezzamento di M. Kombol, *Poviest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Zagabria, Matica Hrvatska, 1945, pagg. 129—134 e 185—192, cui fa brutta eco, in tono essenzialmente espositivo, Fr. Trogranić, *Storia della letteratura croata*, Roma, Studium, 1953, pagg. 84—87 e 220—223. Di qui l'aspra se pur limitata, reazione di A. Cronia, *Una nuova storia della letteratura croata in Rivista Dalmatica*, Venezia, I (1953), fasc. II.

Percio come a Venezia già da antico tempo c'erano »oratores« o »interpretes« e »sapientes de Slavonia«,⁴ così anche Zara dal principio della dominazione veneta aveva i suoi interpreti ufficiali »in lettere schiave«, che facevano capo alla cancelleria del Conte.⁵ Di qui tutto quel retaggio di »scritture schiave« che inesplorato, disseminato, deteriorato, in qualità e in quantità, dormiva i suoi beati sogni negli archivi zaratini pubblici e privati.

Tutto un fascicolo di siffatte scritture si trova ora nella mia biblioteca privata e in quella dell'Istituto di filologia slava dell'Università di Padova.⁶ Loro zona di estensione è quella zaratina che va dalle isole di Selve o Eso o da Nona e Brevilacqua a Pasman, S. Filippo e Giacomo e Possedarie e si accentra nell'isola di Ugliano. Loro epoca è il periodo secentesco con qualche relitto del secolo precedente, con qualche appendice nel secolo seguente e con particolare ricorrenza nella seconda metà del secolo XVII.

L'argomento loro si circoscrive anzi e sopra tutto, direi esclusivamente e brevemente, in controversie o contravvenzioni campestri: quindi »mandati« »urdini« »redi« »zapovidi« »protesti« »sentencije« o »šentencije« che fanno capo alla »kamara principova« o »fiskalna« o »fabrika principova« e a nome del »knez« (conte) o del suo »namisnik« (sostituto) il »kapitan« o »kapetan« di Zara e, qualche volta, anche del »providur jeneral« della Dalmazia e Albania, vengono »intimani« o »przentani« o »puplikani« dai »sudci od sela« — i »judices villae« — a »kmeti« e »soči« — i »colloni« e »sozzali« dell'epoca — perchè regolino i conti con i propri padroni o con i loro »dvornici« (gastaldi) e »junaci« (servi), corrispondano (odgovaraju!) le rendite (il »dohodak«), paghino affitti o debiti e, sopra tutto — il caso più ricorrente — non si abbiano a »pačati se« in terre che non sono state loro »asinjane«. Talvolta però sono i »villici« stessi, o chi per loro, che scrivono ai propri padroni chiedendo remore o pietà, e fra i padroni c'è anche chi, come un infaticabile Seba-

⁴ A. Cronia, *La Croazia vista dagli Italiani. Quadri — Figure — Bilanci*, Roma, Istituto per l'Europa Orientale, 1942, pag. 10.

⁵ A. De Benvenuti, *Storia di Zara dal 1409 al 1797*, Milano ed. Bocca, 1944, pag. 199. In nota 46 a pag. 224 si fanno i nomi degli »interpreti della lingua illirica« del periodo che ci interessa, più precisamente Pietro Calcina (1685), Biagio Giordani (1683-84), dott. Francesco Lantana (1684).⁶

⁶ Collocazione n. 4184 b.

stiano Ponte,⁷ di vecchia, patrizia, facoltosa famiglia zaratina, conserva fra le proprie carte anche le distinte di crediti ed »esami« o »stime« vergate da più mani in scrittura glagolitica.

I »mandati« sono scritti su carta comune su tutto un foglio o su mezzo foglio — e meno ancora — che ha sempre il timbro a secco della cancelleria e, qualche volta, anche il sigillo. Nell'intestazione rare volte figura il nome del rispettivo »mandante« (un Alvise Priuli provveditore nel 1659, un Agostino Micheli capitano nel 1669, un Paolo Vittori conte nel 1695); comunemente ci si limita ad un semplice »knez zadarski« o »mi knez zadarski« senza fregi e, addirittura, senza maiuscole. I testi, secondo i casi, sono brevi e semplici o lunghi e lambiccati e sconnessi; in calce a tutti non manca mai la dichiarazione che »bi ovi mandat intiman« nella data proscritta.

Ecco un esempio dei primi; è un »mandato« del 1650,⁸ traslitterato, ad eccezione delle enclitiche e delle proclitiche e delle maiuscole, quasi alla lettera.

Kapitan i v̄. (vice) knez zad' (zadrski)

*Sudče od Pašmana na jime ğ. Baštiana Ponta zapovij Juri Pribi-
niću, da nikakor nima pačati se u stupi maslin koji derži u mistu, ko
se zove pod krunu, koji stupi nisu podsaćeni (sic) tersien (sic), ali dru-
gako u tegu. A od onih ki su u tegu da nimaju brati ni češati (sic)
masline prez lecencie doornika rečenoga Ponta, i da jnemu (njemu) jima
pridati pravi dohodak od svih maslin zgora rečenih a to pod penu
lib. · l · (50) u komoru fiškal.*

Ed ecco un esempio dei secondi, del 1671, che senza segni d'inter-
punzione e senza troppi riguardi alla logica ed alla grammatica va avanti
d'un fiato, con inestricabili proposizioni secondarie, da capo a fondo e si
conclude frammentariamente senza data:⁹

⁷ Infatti di lui si ricorda una *Stampa per Sebastiano de Ponte contro Simon Lantana*, Venezia, s. d. secondo V. Brunelli suo *Catalogo sistematico dell'i. r. biblioteca ginnasiale provinciale di Zara in Programma dell'i. r. Ginnasio Superiore di Zara*, XLIII (1899—1900), Zara 1900, pag. 101. E dello stesso Sebastiano e del secolo XVII — non XVIII — deve essere quella *Stampa Ponte* che il Brunelli ricorda *ibid.*

⁸ Ms. cit., carta 22.

⁹ Ms. cit., carta 27.

KNEZ ZADARSKI

Sudče komu bude prezentan ovi red nas¹⁰ zapovij očito na ime g Bastiana Punta Pavi Bonditoviću iz Sibenika zetu pokojnoga mestra Gerge Matosića bačvara da budući on u neposluh i spreč jednoga mandata od. a. aprila č h ñ od našega prečesura koga i jim..... isti Punt s kim zapovida se rečenomu Pavi da na niedan način nima se pačati u ti kusi tersêa asinami istomu Puntu od Lućie žene rečenoga mestra Gerge na konat duga tolori k' b' rečenoga ne (mje, njezina) muza (sic) i kako se bole (bolje) uzderzi u istom mandatu od a' aprila č h ñ b penom dukat .r. namenenih na fabriku od provincie ki protiv mandatu od svoje oblasti jimaje ardiment turbivati poses istomu Puntu i poiti jih tezati prez dati nišće rečenomu Puntu za in ezemplon te sile budući misal općena da suditi krivaju u miru njihovo (!) i da mandati pravde obsluženi su s riservon ko se čuje krivo poslušati ga i puti pravde učinit pravicu koju ima prez činit sile kako isti Pave komu zapovij od nase strane da nima molestezaci (!) rečenoga tersêa ni šam ni po drugih ni po drugi put pačati se u isto pod penu banda galie i života u kaz neposluha uzderzeći u u (sic) istom staniu dukat .r. pervoga mandata da čujući se krivo doidi pred nas čini mu se pravda činivši sudac podpišati dan od naviscenia [iz zadra.....

Evidentemente si tratta di una brutta versione di un brutto testo italiano.

Del resto tutti i mandati »schiavi« devono essere stati tradotti più o meno tempestivamente o letteralmente da un originale italiano. Taluni hanno anzi sullo stesso foglio tanto l'originale italiano, quanto la traduzione slava. Per vedere come essi si comportavano in tali casi diamo l'esempio di un mandato del 1696.¹¹

NOI PAOLO VITTURI Co:

Giud:^e di Lucaran a Riv: istanza del Sig:^{re} Sebastian Ponte e frat:¹⁰, espressam:¹⁰ comettirai alli colloni ressori come anco a Ant:^o Ranzich che piantar abbono come sono obbligati le terre d'essi Ponte e non quelle

¹⁰ Qui e in seguito rispettiamo la confusione dell'originale fra le sibilanti, palatali ecc. e interveniamo solo nella separazione delle enclitiche o delle proclitiche dalle parole toniche, cui si uniscono, e nell'uso delle maiuscole nei nomi di persona.

¹¹ Ms. cit., carta 25.

d'altra reg.^{ne} sinotanto che non havraño terminato la piantaggione di quelle da anz.ⁱ essegniate, per dover coltivare altrimenti nel termine di mesi uno e giorni uno giustaalle Leggi debbano evvacquare le case della prop.^a habitacione perché possano essi Ponte provedersi d'altri colloni et in oltre in pena di d.ⁱ 25 applicati a questa cam.^{ra} fiscale, e di corrispondere voto per pieno in quanto ecc. ver.^e si ecc.

Zada li 30 ott.^e 1696 (seguono i nomi di 6 coloni)

PAULO VITTURI Co:

Sul verso del foglio c'è la traduzione:

mi knez zadarski

šuce od lukorana na istancju gospode bastêna i braće depunta (De Punta) zapovidatićes kmetom šocon tolikoen antonu ranciću da šaditi jimaju kako šu obligani zemlje recenih depuntov a ne onih od druge gospode dokle nebudu dospiti šaditi od tih depuntov zejmlje njimi (njima) namijnene, ako poidu drugim tesati, a pak u termen jedan misec, i jedan dan kako u statuti jimaju isprasniti kuće u koe stoju zac neka mogu receni depunti providiti še drugih kmetov i šocov i to jiosće u penu dukat i d namijneni fisku, i platiti prasno za puno u koe (ecc.) ako e (ecc.)

iz zadra na j otubra ě h p e

*anton rancić u plašine
šime franicević*

*anton domianić receni ripa
šimica domianic*

anton kerman

jive i braća dundović

v. k. h. p. z. —

Come risulta dai testi la versione è abbastanza fedele. A prescindere da qualche lieve omissione (il nome del conte nell'intestazione, l'attributo »riverente« per »istanza« e l'esplicativo »risiedente« per »coloni«) o da una unica aggiunta (quella di »soci« alla voce »coloni«)¹² i due testi vanno parallelamente di pari passo e differiscono solo dove l'italiano, a proposito delle terre assegnate, aggiunge »per dover coltivare« mentre la versione croata esprime un concetto che evade e differisce dall'originale

¹² In altri testi italiani però, come in un mio documento del 1766, si specificano i »coloni residenti« e i »sozzali«.

perchè ci mette per »per dover coltivare« un »ako pojdu drugim težati« che con esso non ci ha a che fare. Del resto la stilizzazione croata in genere non ci guadagna di fronte all'originale e gronda di italianismi, di prestiti lessicali (*soči, istancija, statut, dukat, fisko, pena, termen, obligan*: in un paio di righe!) e calchi sintattici e semantici, quali un »imaju saditi«, un »dok ne budu dospiti saditi«, un »u koju stoju« per »u kojima«, un »zač« per »jer«, »providiti se« da »provedersi« ecc. Ma siamo in ambiente italiano, in cui anche i dialetti slavi, se pur conservativi e vitali, si italianizzano inevitabilmente.

Analoghe le lettere che i coloni, contadini, ecc. scrivevano o si facevano scrivere ai loro padroni. Ecco come incomincia una senza data di un povero »nedostojni do (don) Bože«:

*Mnogo prisvitlomu i dostojnim (!) go baštéanu puntu i gō batišti od mene nedostojnoga sluge poklon a od boga mir i celovito zdravje a pri tom dajem na znane.....*¹³

Ed ecco — forse caso unico nella storia della scrittura glagolitica — un appello disperato e semplice — senza italianismi lessicali e senza formalismi — di una donna, di una povera contadina del 1669:

u ime božje amn

drago posdrahlenj .v. m prisvitlomu gospodinu baščanu deputu (De Puntu) od mene luce meštri... êa ne mogu doiti u grad (cancellato) sada u grad sada (scritto sopra la riga) er ni doma mi zeta pošal k volom kako doide doma doitićemo udil u grad naraču n (na račun) i molim .v m da mi imate smilovane za ime boga i molim vas a kako dojdu mi zeti doma (corretto) êa ću doiti udile s dobre vole i molim v m imajte malo srce vrhu mene ne drugo da ste zdravi

*pisah êa luce
meštrov....
na i miseca
maêa č h m z*¹⁴

Come già da questi pochi cenni e da queste poche indiscrezioni appare o traspare, i documenti glagolitici che noi possediamo e qui segnaliamo hanno scarsa importanza storica.

¹³ Ms. cit., carta 5.

¹⁴ Ms. cit., carta 14.

Essi interessano anzi e sopra tutto la scrittura e la lingua.

Scarsamente essendo provveduti di buoni e ricchi esempi i manuali paleografici¹⁵ o consimili sillogi glagolitiche¹⁶ e scarse essendo le pubblicazioni di testi corsivi glagolitici croati,¹⁷ i nostri documenti vengono a fare un po'di luce sulla scrittura glagolitica croata corsiva in piena sua formazione, che se da un lato presenta le sue caratteristiche regionali e temporali, d'altra parte tradisce tutte quelle stilizzazioni e grafie personali che la rendono estremamente complessa. Perciò in appendice al nostro lavoro pubblichiamo la riproduzione fotografica di alcuni documenti che ne riassumono gli aspetti più caratteristici, e precisamente:

un mandato del conte di Zara del 1607 al giudice di Pasman;¹⁸

un mandato del Provveditore generale Alvise Priuli del 1659 al giudice di Brevilacqua su istanza di Valerio de Ponte, storico ecclesiastico zaratino;¹⁹

la lettera surricordata di una donna del 1669;²⁰

un mandato del capitano di Zara del 1672 al giudice di Verhe (Nona): presenta il tipo corsivo più comune dell'epoca;²¹

una stima delle olive del 1665.²²

Dai documenti surricordati e da altri della nostra raccolta risulta, per esempio, che — a prescindere dal formato e dal »corso« che, leggibile o illeggibile secondo le persone, gli uni cancellieri o amanuensi di professione, gli altri profani che appena sanno maneggiare la penna (e le ricevute rasantano addirittura l'analfabetismo o il crittografismo) — si usa ancora il glagolitico, arcaico *ê* (jat) che è ormai un inutile e vizioso

¹⁵ V. Jagić, *Glagoličeskoe pismo — Enciklopedija slavjanskoj filologii*, III, Petrograd 1911; J. Vajs, *Rukověť hlaholské paleografie*, Praga 1932, *Rukověti slovanského Ustavu v Praze*, sv. II.

¹⁶ I. Berčić, *Bukvar staroslovenskoga jezika glagolskimi pismeni za čitanje crkvenih knjig*, Praga 1860.

¹⁷ Cfr. p. es. gli *Acta Croatica* di I. Kukuljević Sakcinski, Zagabria 1863, o gli *Acta Croatica* di Đ. Šurmin nel I vol. di *Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium* dell'Accademia Jugoslava, Zagabria 1898, dove i testi sono stampati in caratteri cirilliani. Da ricordare anche la recente *Miscellanea* pubblicata da »Državni arhiv Zadar«, Zara 1949.

¹⁸ Ms. cit., carta 1.

¹⁹ Ms. cit., carta 9.

²⁰ Ms. cit., carta 14.

²¹ Ms. cit., carta 16.

²² Ms. cit., carta 18.

grafema. Il suo uso, per vero, è molto limitato e tradisce una grande confusione e fa l'impressione di sopravvivere quasi per legge di inerzia, ma c'è: esso corrisponde al fonema *ja* in posizione più o meno regolare, come *êkov* (doc. del 1658), *dopušćenê* (doc. n. 8) o *baštên* (doc. n. 23), ma molto più spesso vale per *j* dinanzi ad *a* e con siffatto digramma rende la pronuncia di *ja* e si hanno tutti i *luêa* (doc. n. 2), *baštêan* (doc. n. 5), *êa*, *maêa* (doc. n. 14), *tersêa* (doc. n. 27), *posiêali* (doc. n. 38) e via dicendo. Conservata ancora è la *o* (*ot*), ma naturalmente solo nelle date e nel suo tipo unciale maiuscolo. Usata pure la *f*, ma di raro e talvolta al posto della *v* e molto semplicemente. In quanto alle altre lettere: la *d* si va molto riducendo, la *z* (*zemplja*) è sensibilmente più sviluppata, la *k* ha il tipo che Vajs direbbe semiunciale, la *l* è ancora molto cincischiata, la *m* ha il suo tipo beneventano e la *n* e la *p* abbondano spesso nello spazio interlineare. Usata pure la *j*, mà con gravi imbarazzi per esprimere la palatalizzazione di *l* e di *n*; a volte cioè semplicemente non la si usa e si scrive *selanom* al dat. plur. (doc. n. 3), *asinan* (doc. n. 27), *zemle* (doc. n. 38), a volte invece essa precede la consonante palatalizzata e si ha, p. es., *zemlje jnimi namijnine* (doc. n. 23), *jnemu* (doc. n. 22), *jnegov* (doc. n. 38), *u volji* (doc. n. 4). Le legature si riducono ai tipi più comuni di »contractio« con *a*, *n*, *p*, *v*, *t*, *o*, ecc., scarseggiamo le abbreviazioni — sono testi giuridici non liturgici — che in gran parte si riducono alla voce »signore« e attributi, assenti i fregi e con essi le maiuscole.

Interessante notare che fra queste carte ci sono di quelle che non vanno esenti dall'influsso della scrittura latina e dell'ortografia veneziana, per cui affiorano le voci, quali *brakie* (doc. n. 20), *zapovidatikeš* (doc. n. 27) o *zapoškene*, *bode*, *dokat* (doc. del 1706).

Fra le carte redatte male da ricordare una, privata, del 1670, in cui i nessi di consonante non si distinguono bene e provocano epentesi di *i*: *šitimase* per *štimaše* 3. pers. plur. dell'aoristo, *kušeniciju*, *potiriba* (doc. n. 2).

Fra le carte più caratteristiche da ricordare quella del 1619 al giudice di S. Filippo e Giacomo, in cui fra le lettere glagolitiche serpeggiano anche lettere cirilliano-bosniache di tipo poglizzano dalla lettera *a* in poi.

Più interessanti ancora i materiali linguistici che questi testi conservano.

Naturalmente la parola è anzi tutto alla dialettologia.

Siamo in area čakava ikava e proprio in quell'area che sino al giorno d'oggi è stata ancora poco esplorata:²³ quindi *ča, zač, nišće, godišće, jime, Jivan, meu, ki, projti, vazeti*, ecc. — insieme a qualche riflesso ekavo (come del resto in tutti i dialetti ikavi) — lo scambio o la confusione che avviene fra la *c* affricata e la *č* palatale e, più ancora, fra le sibilanti *s, z* (specialmente la prima, la sorda) e le rispettive palatali *š, ž*. Molte volte ciò può essere imputato all'»interprete« che non è padrone della lingua e della penna, non distingue bene i fonemi, non è sicuro dei rispettivi grafemi e, talvolta, si lascia scappare dalla penna anche delle inavvertenze peggiori.²⁴ Ma trovandosi più o meno dinanzi a tutti quei *šuce* al vocativo singolare, *šocon* al dativo plurale, *šaditi, šu, zac, recenih* (doc. n. 23), *cetvertal, Ivancev* (doc. n.18), *škoda ištih gošpodarov koje šu... mašline* (doc. del 1706), *nase strane... podpišati ecc. muza... uzderzi... tezati* (doc. n. 27), ecc. vien fatto di pensare che anche nell'area zaratina ci possano essere state delle isole o penisole dialettali, in cui forse per influsso della fonetica romanza²⁵ — e la čakava Pago non è lontana! — la *č* palatale, diciamo, si affricava e sibilanti e palatali rispettive si fondevano e fondevano in un suono intermedio come in altre zone čakave. A meno che non si sia trattato di »interpreti« di altre aree che di queste seco portavano le tracce, cioè gli influssi. Ma il fenomeno non sfugge.

E non sfuggono nemmeno la tendenza a ridurre la *m* finale a *n* (si vedano i dativi al plurale!), l'affricazione della *i* acuto-palatale in principio di parola (*jime, Jivan*, ecc.) e l'articolazione della *r* sonante o vocalica espressa per mezzo della vocale parossitica o semimuta *e* oppure

²³ Infatti le inchieste o esplorazioni a sud si fermano con F. Stojanov a Stretto *Prilozi poznavanju narodnog govora u Tijesnome (na otoku Murteru)* in *Južnoslovenski filolog* XVI (1937) e con B. Jurišič a Vergada, *Govor otoka Vergade* in *Nastavni vjesnik* XLVI (1937—1938); a ovest si ha un sondaggio mio sull'Isola Lunga, *Grada o božavskom narječju* in *Južnoslovenski filolog* VII (1927—1928); a Nord il vecchio prof. M. Kušar si ferma ad Arbe, *Rapski dijalekat* in *Rad Jugoslavenske Akademije* CXVIII (1894). Per la zona zaratina dal secolo XVI cfr. la tentata ricostruzione di G. Ružičić, *Jezik Petra Zoranića, zadarski dijalekat u početku XVI veka*, Belgrado 1950.

²⁴ Del resto simili incongruenze affiorano anche nell'edizione veneziana delle *Planine* del De Albis del 1569 e nella sua lingua, e fatalmente si ripercuotono nella loro edizione curata da P. Budmani nel vol. XVI di *Stari pisci Hrvatski* dell'Accademia Jugoslava, Zagabria 1888, che contiene *Djela Petra Zoranića, Antuna Sasina, Savka Gučetića Bendeševića*.

²⁵ Vedere a proposito il *Das Dalmatische* di M. Bartoli in *Schriften der Balkankommission*, IV, 261, il *Čakavizm*, Cracovia 1929, pag. 23 di M. Malecki e la recensione di A. Belić in *Južnoslovenski filolog*, VIII, 265.

a: *paržun* (doc. n. 47), *Gargur* (doc. n. 38), *targati* (doc. n. 20), *gerbin* (doc. anno 1644), *čertvertina* (doc. anno 1671), *tersje* (doc. n. 4).

In quanto alla flessione nominale, quello che più spesso dà nell'occhio è la ancora tipica e costante assenza di desinenze al genitivo plurale dei sostantivi femminili e la desinenza *ov* per i sostantivi maschili — e neutri — nello stesso caso, quindi *kuć* (doc. n. 24), *zetalj* (doc. anno 1671), *Bnetak* da un evidente femminile pluralia tantum per »Venezia« (doc. n. 41), *prokuraturov* (doc. anno 1696), *fitov* (doc. n. 6), *gumnov* (doc. n. 38) e, persino, *brakiov* (doc. del 1706). Analogo il dativo plurale dei sostantivi maschili che finisce in *om* rispettivamente in *on*, quindi *kmeton*, *težakon* (doc. n. 2) o *mišćanom* (doc. anno 1671). Affiorano genitivi femminili in *i*, accusativi maschili in *i* e locativi femminili in *e*, cioè *Braščina Nunčioti* (doc. n. 18), *u stupi* (doc. n. 22), *na Privlace* (passim, oltre che *na Privlaki*).

Nella flessione verbale sopravvivono le forme dell'imperfetto, dell'aoristo e, naturalmente, i participi passati attivi in *l*, quindi *imaše* (doc. n. 24), *bihu* (doc. n. 38), *pisah* (doc. n. 14), *štimaše* (doc. n. 2), *kupil* (doc. n. 41) cui fa riscontro un *učini* o *zdvoiga* (doc. n. 24).

Grondanti di italianismi il lessico e la sintassi. Già cammin facendo ne abbiamo incontrati parecchi. Qui potremmo aggiungere, a caso, come ci sovengono, dalla loro moltitudine: *gastald*, *prokurator*, *meštar*, *posesur*, *ered*, *livel*, *fit*, *posesion*, *depožit*, *libra*, *dukat*, *pena*, *pržun*, *banda*, *galija*, *pasati*, *avizati*, *akvistati*, *sekvestrati*, *odgovoriti* (corrispondere), *dohodak*, *kupiti s gracion*, *činiti razumiti*, *prez dati*, *u kripost sentencije*, *razumiti će se biti podložan odgovoriti za svo godišća* (s'intenderá essere soggetto a corrispondere per tutte le annate!). Ecco, ad esempio, quanti italianismi affiorano in un solo documento, in uno del 1667 mandato al giudice di Pasman,²⁶ più precisamente secondo il loro ordine progressivo: *na instanciju... činiti ćeš* (sic) *intimati ovi protest don Boži... budući akvista graciju ali termen za libar... uz publiku inkantu... za reku-perati dvi kuće... zapačane s gracion... učini depuzit... anke zdvoiga... spize od instrumenta od prodaje gracie i livelaci... po ta način* (in tal modo) *... april... isti deposit... u kripost koga ostaje slobodan gospodar od... protestiva i intimiva da s tri termina... ki termin prosadsi* (sic) *... kuri i da je daržan plaćati pet dukati fita... roba osobite vlasti činiti ćeš intimacion... odaslati za kaucion*. Lo stesso si po-

²⁶ Ms. cit., carta 24.

trebbe dire della carta n. 27, citata già per intero, al cui centro emerge quel grottesco *jimaje ardiment turbivati poses* che sembra quasi il mordente di tanti italianismi.

I nostri documenti quindi possono interessare — oltre che la storia dalmata e la scrittura glagolitica — tanto la dialettologia serbo-croata in genere, quanto i suoi elementi italiani in particolare.

Povzetek

Da bi pokazal, kako pomembni utegnejo biti za zgodovino kulture, pisave in jezika celo glagolski dokumenti, zakopani v molku in pozabi arhivov in zasebnih knjižnic, je avtor sklenil preštudirati sveženj glagolskih dokumentov iz XVII. stoletja. Hkrati objavlja več »mandatov«, namreč odredbe, ki so jih beneški grofje, kapitani in upravniki naslovili na »judices villae« v različnih krajih zadrške pokrajine. Gre za dokumente, ki jih je Inštitutu za slovansko filologijo na univerzi v Padovi izročila plemiška družina De Ponte iz Zadra.

Med temi »mandati« nahajamo poleg pregleda ali ocenitve (*esame* ali *stima* — tako v originalu) oljk iz 1695 tudi pismo — edinstveno v zgodovini glagolske pisave — ki ga je na g. Giovannija Battisto de Ponte naslovila neka žena: obupno prošnja za odgoditev plačila ali izгона.

Iz pretresa teh dokumentov je na prvi pogled vidno, da je pod beneškim gospostvom pisarna zadrškega grofa imela svoje uradne tolmače za ilirski jezik, katerih naloga je bila, pisati in prevajati »*lettere schiave*«, to se pravi, v slovanskem jeziku in z glagolsko pisavo za potrebe in rabo kmečkih ljudi.

Kar se tiče kurzivne glagolske pisave, so zelo zanimivi ne samo različni tipi, temveč tudi obstoj arhaičnega vokala *ě* (jat), čeprav je samo grafija za fonem *j*, ohranitev *o* (ot), čeprav samo v datumih in v uncialni majuskuli, in končno spremembe nekaterih črk, kot so *d*, *z* (zemlja), *k*, *l*, *m*, *n* in *p*. V nekaterih dokumentih se pojavijo tudi črke, izposojene iz cirilsko-bosenskega alfabetu.

Za lingvistiko, še bolj pa za dialektologijo je razen mnogih in zelo različnih pravopisnih italianizmov, leksikalnih in sintaktičnih, zelo zanimiva ponovna raba nekaterih fonemov, ki nas navajajo na domnevo, da je na zadrskem teritoriju obstajalo doslej še ne poznano cakavsko in ne čakavsko dialektično področje z izgovorom *zac* namesto *zač*, *šuce* namesto *suče* (vok. sg. od *sudac*) in podobno.

Handwritten text in a cursive script, likely a legal or administrative document. The text is dense and covers most of the page. At the bottom, there is a signature and a date: "1639".

Mandato del Provveditore Generale della Dalmazia Albise Priuli del 1639 al giudice di Brevilacqua su istanza di Valerio Ponte, storico di Zara

Handwritten text at the top of the page, likely a header or address, written in a cursive script.

Main body of handwritten text in a cursive script, consisting of several lines of dense handwriting.

Handwritten text at the bottom of the page, possibly a signature or a closing, written in a cursive script.

Notation: **4184 b**

Lettera di una donna del 1669

В. И. Борковский

УСЛОВНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ С СОЮЗОМ *АЖЕ*
В ДРЕВНЕРУССКИХ ГРАМОТАХ

Л. П. Якубинский совершенно справедливо отметил, что условная конструкция отнюдь не является второстепенным или случайным элементом изложения законов и договоров, а наоборот — важнейшим основным структурным элементом этого изложения.¹

Им же указано, что условная конструкция очень ярко выступает уже в киевских великокняжеских договорах X в.²

Сравнительный анализ условной конструкции в договорах X в., с одной стороны, и в Русской правде (в краткой редакции) и в Смоленской грамоте 1229 г., с другой стороны, позволил автору установить отличительные черты «церковно-славянской условной конструкции» от древнерусской.³

Следует отметить, что об условной конструкции в Русской правде (в полной редакции), как представляющей особый интерес, писал еще в 1930 г. Е. Ф. Карский,⁴ условная конструкция в Русской правде (в краткой редакции) рассмотрена С. П. Обнорским, подчеркнувшим ее господствующее положение среди подчинительных конструкций в памятнике.⁵ Условная конструкция широко представлена и в исследованных нами 287 древнерусских грамотах различных местностей.

Следует отметить, что в грамотах, особенно договорных, встречается значительное количество бессоюзных сложных предложений условия. Употребляются бессоюзные конструкции без *а* начинательного и с начинательным *а*, ограничивающим данное предложение от предыдущего, причем господствуют эти последние.

Условные придаточные предложения (с союзами) также занимают в грамотах видное место.

¹ Л. П. Якубинский. История древнерусского языка. Учпедгиз. М., 1953, стр. 295.

² Там же, стр. 295.

³ Там же, стр. 298.

⁴ Е. Ф. Карский. Русская правда по древнейшему списку. Введение, текст, снимки, объяснения, указатели авторов и словарного состава. Издательство Академии наук СССР. Л., 1930, стр. 18.

⁵ С. П. Обнорский. Очерки по истории русского литературного языка старшего периода. Издательство Академии наук СССР. М.-Л., 1946, стр. 22—24.

Самым употребительным (по числу встретившихся случаев) в исследованных нами грамотах союзом является союз *а же* (на втором месте стоит союз *о же*, который мы находим часто в тех же грамотах, где употреблен и союз *а же*).

Мы считаем необходимым подчеркнуть этот факт в связи с тем, что, как установлено Б. В. Лавровым, этот союз знают сравнительно немногие памятники древнерусского языка,⁶ а в более поздних памятниках (XVII в.) союз *а же* очень редко встречается у Аввакума, еще реже — в «Римских деяниях» (уже в форме *а жь бы*).⁷

Б. В. Лавров определил круг древнерусских памятников, которые знают союз *а же*: Русская правда, Слово о полку Игореве, Псковская судная грамота, Северные грамоты, летопись по Лаврентьевскому списку и некоторые другие.

Не указаны Б. В. Лавровым особо западнорусские грамоты, между тем в древнейших из них употребляется этот союз.⁸

Широко представлен союз *а же* в смоленских грамотах (исключительно широко — в Готландской редакции Смоленской грамоты 1229 г.),⁹ встречается он и в полоцких грамотах XIII—XV вв. (конца XIII в.—первой четверти XV в.).

Считаем необходимым подчеркнуть, что условную конструкцию с *а же* находим и в московских грамотах XIV в., и в рязанской грамоте того же века.

Повидимому, наиболее устойчивыми были конструкции с *а же* в новгородских грамотах (представлены и в грамотах XV в.).

Господствуют случаи с препозицией придаточного предложения и без соединительного или соотносительного союза во второй части предложения. Таким образом и без помощи соединительных и соотносительных союзов четко воспри-

⁶ Б. В. Лавров. Условные и уступительные предложения в древнерусском языке. Издательство АН СССР. М.-Л., 1941, стр. 78.

⁷ Б. В. Лавров. Указанное сочинение, стр. 78. См. также — Э. И. Коротаева. Условное предложение. «Ученые записки Ленинградского государственного университета», № 180. Серия филологических наук, вып. 21. «Исследования по грамматике», 1955, стр. 31 (отмечаются единичные случаи с *а же* у Аввакума); А. Н. Стеценко. Из истории сложноподчиненного предложения в русском языке (Условные конструкции сложного предложения в памятниках русской письменности XVI до XVII вв.). «Ученые записки Томского государственного педагогического института», т. XIII, 1955, стр. 288 (отмечается, что конструкции с *а же* очень редко встречаются в памятниках XVI в., лишь очень редко — у Аввакума).

⁸ Е. Ф. Карский. Белорусы, т. II, вып. 3. Варшава, 1912, стр. 268.

⁹ См. ряд примеров из этой грамоты Л. П. Якубинского (Л. П. Якубинский. История древнерусского языка, стр. 296—297). См. также — И. И. Срезневский. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Том первый. СПб., 1893, стр. 8. В Рижской редакции той же грамоты чаще, чем *а же*, встречается союз *о же*, причем однако уступает ведущую роль союзу *а ще*. См. наше замечание о Рижской редакции: «... Рижская редакция в отношении синтаксических конструкций в такой степени отличается от Готландской редакции, что для нас наиболее вероятным является предположение о составлении ее вновь, лицом, предпочитавшим другие обороты, чем те, которые характерны для составителя Готландской редакции» (В. И. Борковский. Смоленская грамота 1229 г. — русский памятник. «Ученые записки Ярославского государственного педагогического института», вып. I. Гуманитарные науки. 1944, стр. 42).

нимается связь между обуславливающей и обусловленной частью. Следует отметить, что в бессоюзных предложениях условия с *а* в обуславливающей части обычно стоит союз в обусловленной части.

Во всех случаях с *аже*, как правило, в первой части находим глагол-сказуемое в будущем времени (или составное сказуемое со вспомогательным глаголом в будущем времени), во второй части сказуемое выражено или инфинитивом (инфинитив может быть опущен), или глаголом в будущем времени, в отдельных случаях употреблено повелительное наклонение, а также составное сказуемое. И инфинитив и глагол в будущем времени (и в настоящем времени) во второй части имеют оттенок долженствования, тот же оттенок долженствования имеет и составное сказуемое (в его составе — модальное слово *надобе*).

Приведем примеры без союза в обусловленной части:¹⁰ *аже* будеть тягота мне от андрея. или от тат(ар)ина. или от иного кого. вамъ потянути со мною. а не отступити вы ся мене. ни въ которое же веремя. Нов. гр. между 1294—1301 г.;¹¹ *Аже* есте розбойниковъ изыскали, по хрестьному челованию правду держите, братей нашей товаръ дайте и розбойники, а ть не будеть про межн насъ речи. Нов. гр. между 1299—1307 г.; *аже* възъидеть к тебе княже на мужа обада. тому ти веры не яти. дати тому исправа. Нов. гр. 1304—1325 г.; *аже* князь михайла почне. послове свои слати. в повъ. город. новъ. город. повеле юрью. и якиму. послове. михайлове поняти. въ повъ. городъ. Нов. гр. 1372 г.; *аже* найдуть что, того товара выдати Немчемъ Новугороду по хрестному целованию. Нов. гр. 1392 г.; *Аже* Богъ что розгадаетъ о моемъ животе, даю рядъ сыномъ своимъ и княгини свои. Моск. гр. 1328 г.; *аже* будешь на Москве, тебе судити, а мы съ тобою бь судъ шли, господине Моск. гр. 1341 г.; *Аже* что Богъ размыслитъ о моемъ животе, даю рядъ своимъ сыномъ князю Дмитрею и Князю Ивану и своему братаничу Князю Володимеру и своей княгини. Моск. гр. 1356 г.; *Аже* будеть свободенли члвкъ убить, 10. гривенъ серебра за голову. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также списки В и С той же редакции); *Аже* кто холопа ударить, гривна кунъ. Смол. гр. 1229 г. (список F Рижской редакции. См. также список G той же редакции); *аже* не будеть поруки, всадити его въ железа. Смол. гр. 1229 г. (список В Готландской редакции); *Аже* ударить по лицу, или за волосы иметь, или батогомъ шибеть, платить бес четверти гривна серебра. Смол. гр. 1229 г. (Список F Рижской редакции. См. также список G той же редакции); *Аже* послови пригодится пакость или попови всякой обиде, за два члвка платити за нь. Смол. гр. 1229 г. (Список F Рижской редакции. См. также список G той же редакции); *Аже* кого уранят, полуторы гривны серебра, *аже* будете без века. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также

¹⁰ Из списков Готландской редакции Смоленской грамоты 1229 г. и из Смоленской грамоты 1230 г. приводим не все случаи с *аже*, так как в этих грамотах много однородных примеров.

¹¹ Здесь и ниже в примерах из древнерусских памятников в целях облегчения набора допущены некоторые упрощения написаний и замены букв. Условные обозначения: гр. — грамота; Нов. — Новгородская; Моск. — Московская; Ряз. — Рязанская; Смол. — Смоленская; Пол. — Полоцкая.

списки В и С той же редакции);¹² Аже Латининъ дасть Русину товаръ свои у дълго у Смольске, заплатити Немчину първее, хотя бы иньму кому виноватъ быть Русину. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также списки В и С той же редакции); Аже розгневается князе на своего члвкв, а будете винъвать Немчицю Русинъ, а отиметь кнѣзе все, жену и дети у хольство, первое платити ему Латинину, а потом князю какъ любо съ своимъ члвкмъ. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также списки В и С той же редакции); Аже Латинескый гость биеться межю събою у Руской земли любо мѣчемъ, а любо деревъмъ, князю то не надобе, мѣжю събоюу судити. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также списки В и С той же редакции); Аже Латинескый члвкъ учинит насилне свободнъ жене, а будеть пърже на неи не быть сорама, за то платити гривнъ 5. серебра. Смол. гр. 1229 (Список А Готландской редакции. См. также списки В и С той же редакции); Аже насилуетъ робе, а будуть на него послуси, дати ему гривна серебра. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также списки В и С той же редакции); Аже тиунъ услышитъ, Латинескый гость пришелъ, послати ему люди с колы превести товаръ, а не удержати ему; аже удержитъ, у томъ ся можете учинити пагуба. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также списки В и С той же редакции); Аже Латинеский придетъ къ городу, свободно ему продавати, а противу того не молвити никомуже. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также списки В и С той же редакции); Аже Латинеский усхочеть ехати и-Смольнеска. своимъ товаромъ въ ину сторону, про то его князю не держати, ни иному никомуже. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также списки В и С той же редакции); Аже Немчичъ крѣнеть грвну серебра, платити ему ногата весцю. Смол. гр. 1229 г. (Список D Рижской редакции. См. также списки E и F той же редакции); Аже Латинеский купитъ гривну серебра, дати ему весцю две векши. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также списки В и С той же редакции); Аже крѣнеть Немчичъ гривну серебра, дати ему весцю 2. векши. Смол. гр. 1229 г. (Список D Рижской редакции. См. также списки E, F и G той же редакции); Аже Латинеский дасть серебро пожигати, дати ему от гривны серебра куна Смольнеская. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также списки В и С той же редакции); Аже будуть мои Смольяне въ Ризе, вольное тѣргование имъ въ Ризе. Смол. гр. 1230 г.; Аже будуть Немци въ моемъ Смольске, вольное имъ тѣргование въ моемъ Смольнеске. Смол. гр. около 1230 г.; Аже будеть влде или мастерови или которому судьи гневъ на которого Немъчица, а въсхочети и казнити, а будеть тотъ дълженъ Немчиць Смольянину, переже дати ему тѣваръ Смольянину, а въ проче его воля. Смол. гр. около 1230 г.; Аже будеть Смольянину Немъчичъ дължнъ въ Ризе или на Гѣтскомъ березе, правити ему, поемъши детьскый у судье. Смол. гр. около 1230 г.; Аже Немъчиць купитъ въ Ризе и на Гѣтскомъ березе у Смольянина товаръ, понесеть его домовъ, а въсхочеть воротити, Смольянину же тѣтъ тѣваръ не надобе боле. Смол. гр. около

¹² В этом примере имеется и постпозитивное придаточное предложение условия.

1230 г.;¹³ Аже кто урвѣтъ бороды Смолняшину въ Ризе или на Гѣтъскомъ березе, или Смолнянинъ Немъчицю, тому урокъ 3. грив.(бны) серебра. Смол. гр. около 1230 г.; Аже учинитъ Русинъ насилье въ Ризе или на Гѣтъскомъ березе надъ вольною женою, а дотолѣ не слышати было до нее лихого, урока за то 10 грив. (бнѣ) серебра Смол. гр. около 1230 г.; Аже въѣдетъ братъ мои которы въ Смолньскѣ, а учинитъ вамъ свада съ ихъ мужьми, вамъ ся ведати с ними самемъ. Смол. гр. около 1230 г.; аже будетъ полочанинъ чимъ виновать рижанину я за темъ не стою своими детми исправу дамъ. Пол. гр. около 1300 г.; аже будетъ рижанинъ чимъ виновать полочанину. вы дайте имъ исправу тако же. Пол. гр. около 1300 г.; ажо привезеть. нечисты товаръ. а нелюбъ. будетъ. поехати ему назадъ со своимъ товаромъ. а свои князь. тамо. казнить его. Пол. гр. около 1330 г.; аже найдуть у немецъ нечистыи товаръ у руской земли. поити ему назадъ с товаромъ у ригу. тамъ его свои князь судитъ. Пол. гр. около 1330 г.

Здесь же отметим и случаи, когда *а же* стоит в препозитивном придаточном предложении, но не на первом месте, а после слова или группы слов, устанавливающих смысловую связь с предыдущим изложением: а после сего крстного целования. аже доспеетса воина с обе половине. а не ведая сего докончания. иманое назад отдат(и) со обе половине. Нов. гр. 1471 г.; Тако, аже Рускии гость биеться у Ризе или на Гочькомъ березе, Латине то не надъбе, ате... промьблю събою урядете ся. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также списки В и С той же редакции. В списке В: ать сами. В списке С: ат сами.)

В ряде приведенных нами выше примеров к основному условию, выраженному частью сложного предложения с *а же*, присоединено при помощи союза *а* дополнительное условие (или дополнительные условия): а будете винъвать Немчицю Русинъ, а отиметь князе все, жену и дети у хольство... (Списки Готландской редакции Смоленской грамоты 1229 г.), а будетъ переже на неи не быть сорама... (Списки Готландской редакции Смоленской грамоты 1229 г.); а будуть на на него послуси (Списки Готландской редакции Смоленской грамоты 1229 г.); а въсхочети и казнити, а будетъ тотъ дъляженъ Немъчиць Смолнянину... (Смол. гр. около 1230 г.); а въсхочеть воротити... (Смол. гр. около 1230 г.); а дотолѣ не слышати было до нее лихого... (Смол. гр. около 1230 г.); а учинитъ вамъ свада съ ихъ мужьми... (Смол. гр. около 1230 г.); а нелюбъ. будетъ... (Пол. гр. около 1330 г.).

Союз *то* в обусловленной части бессоюзного сложного предложения условия в исследованных нами грамотах встречается редко, но в обусловленной части сложноподчиненного предложения он представлен широко.

Этот союз употребляется и в современном русском литературном языке в качестве единственного союза, соотносительного с условными подчинительными союзами.

Приведем примеры с *то*¹⁴ (в ряде приведенных ниже случаев имеется дополнительное условие, включенное в придаточное предложение при помощи союза *а*): Аже кто холопа ударить, то гривна кунъ. Смол. гр. 1229 г. (Список D

¹³ Частица *же* подчеркивает лицо — исполнителя действия.

¹⁴ Обычно с усилительной частицей *тъ*.

Рижской редакции. См. также список Е той же редакции); аже не будете порукы, то у жельза усадить. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также список С той же редакции); Аже возлюбит самъ своею волею, то его воля. Смол. гр. 1229 г. (Список D Рижской редакции. См. также списки Е, F и G той же редакции. В списке Е: ть ть. В списке F: то ти. В списке G: то ..); Аже будете Русину платити Латинескому, а не въсхъчетъ платити, тотъ Латинескому просити детского у тиуна. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также списки В и С той же редакции); Аже дасть наемъ детьскому, а не исправить за 8. дни товара у Русина, тотъ дати ему. на събе порука. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также список В той же редакции); Аже Латинескъи гость Смолняны придетъ на Вълкъ, тотъ мьтати жеребеи, кого напърьдъ вести ко Смольнъску. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также список С той же редакции); Аже Русинъ купитъ у Латинеского члвка товаръ, а възмьтъ к себе, тотъ Латинескому не взяти товара науспятъ, Русину тому платити. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также списки В и С той же редакции); аже самъ въсхочете, тьтъ итеть. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также списки В и С той же редакции); аже влюбитъ Немчичъ на обчи судъ, то его воля. Смол. гр. 1229 г. (Список D Рижской редакции. См. также списки Е и F той же редакции); аже не слушаеть старость, тотъ можетъ на него деткого приставити. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также списки В и С той же редакции); Аже капъ, чимъ то весяте, излъмьлна будете, а любо лъгче будетъ, тотъ спускати обе в-ъдино мьсто, что лежить у стое Бце на горе, а другая у Латинеской цркви, обе ровнати. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также списки В и С той же редакции); аже самъ хъчеть, тотъ едетъ. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также список С той же редакции); аже хочеть самъ, тьтъ едетъ. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также список С той же редакции); Аже надобе ему болше помьчи, тотъ наимуи при послусехъ. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также списки В и С той же редакции); Аже убьютъ мужа вольного, ть выдати розбойникъ, колико то ихъ будетъ было. Смол. гр. 1230 г.; Аже убьютъ посла или попа, то двое того дати за голову; аже не будетъ розбойниковъ, будутъ розбойници, выдати е. Смол. гр. около 1230 г.;¹⁵ Аже кто изотьметъ дьлжъ бита Смолнянина въ Ризе или на Гьтъскомъ березе, то тому за нь платити, кто и изетьтъ Смол. гр. около 1230 г.

Как видно из приведенных выше примеров, употребление то ограничено лишь смоленскими грамотами. Однако нет оснований предполагать, что только в смоленских памятниках употреблялось соотносительное то при а же в обуславливающей части. Его мы находим и в Русской правде, и в Слове о полку Игореве, и в Лаврентьевской летописи.¹⁶ Сравнительно с то, ограниченным является употребление в обусловленной части союза и но со значением следствия, результата (в бессоюзных предложениях условия союз и но широко

¹⁵ Часть предложения со вторым а же относим к первому предложению.

¹⁶ См. примеры в работе Б. В. Лаврова — Условные и уступительные предложения в древнерусском языке, стр. 79.

употребляется в грамотах XV в.): А съ татары аже будетъ Князю Великому Дмитрию миръ и его брату Князю Володимеру или данье, ино и Князю Великому Олгу миръ или данье съ одного со Княземъ съ Великимъ съ Дмитриемъ. Ряз. гр. 1381 г.; Аже Полочанинъ што проступитъ у Ризе, ино имъ того до Полоцка послати Пол. II; Аже будетъ которая обида или завада межи кимъ на обе стороне, ино знати истью истца, а никому иному в тое ся не вступати, ни томъ рубежи держати, на обе стороне. Пол. гр. 1407 г. (см. также Пол. гр. 14[07] г.); Аже будетъ межи мештеремъ Задвиньскимъ, или который опосле будетъ, межи земли и людеи, ино купцови чистъ путь, его товару, на обе стороне, и его животу Пол. гр. 1407 г. (см. также Пол. гр. 14[07] г.).

Союз *a* в обусловленной части бессоюзного сложного предложения в исследованных нами грамотах встречается редко, что мы объясняем тем противительным значением, которое характерно для союза *a* не только тогда, когда он стоит при однородных членах, связывает части сложносочиненного предложения, но и тогда, когда он является союзом, начинающим предложение, отграничивающим данное предложение от предыдущего.

Весьма показательно то, что в двух случаях (из четырех) находим союз *a* в обусловленной части сложноподчиненного предложения с *аже* тогда, когда она является по своему составу сложноподчиненным предложением и, следовательно, имеются основания для того, чтобы в известной степени отграничить ее от обуславливающей части (см. первый и четвертый примеры): Аже Латиниъ дасть князю хълопу въ заемъ или инъму добру члвку, а умрете не заплативъ, а кто емльть его остаткъ, тому платити Немчину. Смол. гр. 1229 г. (Список А Готландской редакции. См. также списки В и С той же редакции); Аже ему въ пособльце люди мало будетъ, а к тому принайти люди будетъ ему въ помощь... Смол. гр. 1229 г. (Список D Рижской редакции. См. также список E той же редакции); Аже Русинъ или Немчичъ иметь тате у своего товара, а в томъ его воля, што хочеть, то его воля. Смол. гр. 1229 г. (Список E Рижской редакции);¹⁷ Аже Смолнянинъ твваръ дасть въ Ризе или на Готьскомъ березе, а не расплативъ ся поидеть къ Бви, а кто ело задъницу възьметь, ттъ и го- стинны твваръ дасть. Смол. гр. около.1230 г.

Здесь же отметим пример, где рядом с условным союзом *аже* стоит глагол *будеть*. Несмотря на то, что этот глагол повторяется в предложении и, следовательно, не является необходимым в качестве сказуемого, его нельзя считать союзом, поскольку глагол *будеть* встретился в раннем памятнике (XIII в.), при этом в других списках той же Рижской редакции Смоленской грамоты 1229 г. (в списках D и E) он отсутствует: Аже, *будеть*, в пособие люди мало будть, а к тому... *принаимати* люди в *помочь*... Смол. гр. 1229 г. (Список F Рижской редакции. См. также список G той же редакции.)

По одному примеру встретились предложения с *и* (в бессоюзном предложении этот союз, со значением следствия, результата осуществления определенного условия, представлен широко), но и да (со значением *пусть* при глаголе в будущем времени для обозначения повеления):

¹⁷ В списках F и G той же редакции нет союза *a*.

а) Союз и : аже иметь жялобитися васъ кто на рижяны. или гелмико или кто иньи. и вышлите к намъ. а мы правду дамы по бжьи правде. Смол. гр. между 1281—1297 г.;

б) Союз и о : Аже будетъ Русину товаръ имати на Немчичи, ли въ Ризе, ли на Готьскомъ березе, ли въ которомъ въ . . . Немецьскомъ, нъ ити истъцю к-ыстьцю и взяти ему та правда, котора я то в томъ городе, а рубежа . . . не деяти. Смол. гр. 1229 г. (Список D Рижской редакции. См. также списки E и F той же редакции);

в) Союз да : аже кто въс . . . пить. на сю грамо(.).у. да не со мною. съ однимъ. станеть пре бмъ. съ всимъ. моимъ. племенем (.). Нов. гр. до 1270 г.

Незначительным количеством примеров представлено употребление условного предложения с а же в постпозиции к главному предложению: Аже кого уранять, полуторы гривны⁸ серебра, аже будете без века. Смол. гр. 1229 г. (Список A Готландской редакции. См. также списки B и C той же редакции); Русину не ушпрати Латинина однемъ послухомъ; аже не будете двою послуху, одного Немчича, а другого Русина, добрыхъ людий. Смол. гр. 1229 г. (Список A Готландской редакции. См. также списки B и C той же редакции); Тако Латинину не пьрьпрети Русина, аже не будетъ послуха Русина, а другого Немчина у Ризе и на Гочкомъ березе. Смол. гр. 1229 г. (Список A Готландской редакции. См. также список C той же редакции); Русину не вести Латинина ко жельзу горячему, аже самъ въсхочете. Смол. гр. 1229 г. (Список A Готландской редакции. См. также списки B и C той же редакции); А Латинину тако Русина не вести, аже самъ въсхочете . . . Смол. гр. 1229 г. (Список A Готландской редакции. См. также список C той же редакции); Аже убьютъ посла или попа, то двое того дати за голову; аже не будетъ розбойниковъ, будутъ розбойници, выдати е. Смол. гр. около 1230 г.¹⁸

Как видно из приведенных выше примеров, случаи с а же в постпозиции встретились в ранних грамотах.

Таким образом, уже в древнейших грамотах была возможной постановка условного придаточного предложения как в препозиции, так и в постпозиции к обусловленной части.

Эти факты позволяют сделать вывод, что условная конструкция с а же в обуславливающей части окончательно сложилась уже в XIII в., благодаря чему она и не теряла своей выразительности при ее перестановке в составе сложно-подчиненного предложения.

¹⁸ Полагаем, что аже не будетъ розбойниковъ относится к предыдущему предложению.

Maximilian Braun

DAS SPRACHGEFÜHL

Unter »Sprachgefühl« versteht man die Fähigkeit, mit instinktiver Sicherheit die allgemein oder im vorliegenden Einzelfall richtige Sprachform zu bestimmen, ohne sie erst begründen zu müssen, ja sogar, ohne sie begründen zu können. Diese Fähigkeit zeigt sich vor allem beim Gebrauch der eigenen Sprache,¹ kann sogar als Kennzeichen der sprachlichen Zugehörigkeit des Individuums angesehen werden. Sie kann zwar auch für eine erlernte Fremdsprache erworben werden, gilt dann aber mit Recht als ein Zeichen dafür, dass der Lernprozess im Wesentlichen abgeschlossen ist und die Sprache bereits aufgehört hat, »fremd« zu sein.

Das Sprachgefühl kann auch bewusst eingeschaltet werden, um eine sprachliche Entscheidung zu treffen oder zu begründen. Das geschieht dann in einer Art von Testverfahren: ich spreche mir einen Satz abwechselnd mit den verschiedenen in Frage kommenden Formen vor, lasse ihn sozusagen in verschiedener Fassung auf mich einwirken und stelle dann fest, dass eine bestimmte Fassung »richtiger klingt«. Vermutlich wird dieses Verfahren auch bei der scheinbar automatischen Wortwahl im flüssigen Sprechen häufiger angewandt, als wir denken, nur kommt es hier bei der Schnelligkeit der Reaktion gar nicht zum Bewusstsein: wir entscheiden uns für eine Form, ohne zu merken, dass wir dabei eine Auswahl getroffen, d. h. aus mehreren Möglichkeiten einige als im gegebenen Fall unrichtig abgelehnt haben.

Nun gibt es aber in der Sprache keinen absoluten Richtigkeitsmassstab. Richtig ist, was der jeweiligen Sprachgewohnheit entspricht, und

¹ Damit ist die Sprache gemeint, die das Individuum am besten beherrscht und daher als sein natürliches Ausdrucksmittel empfindet. Der Ausdruck »Muttersprache« wird hier bewusst vermieden, da er in mancher Beziehung irreführend ist. Er ist nur sinnvoll als Bezeichnung der Sprache, in die der Einzelne hineingeboren wurde; diese braucht aber nicht die »eigene Sprache« im oben definierten Sinne zu sein. Die Vernachlässigung dieses Unterschieds ist eine ständige Quelle von Unklarheiten und Illusionen.

die Sprachgewohnheit beruht auf einer kollektiven Vereinbarung, die auch anders hätte ausfallen können; vielfach liegen ihr sogar Fehldeutungen, Verwechslungen und Missverständnisse zugrunde. Zudem hat sie immer nur eine zeitlich begrenzte Geltung: was heute falsch ist, kann nach einiger Zeit richtig sein, und umgekehrt. In jeder Sprache gibt es Regelungen, die man nicht erschliessen kann, sondern einfach wissen muss.²

Wenn nun das Sprachgefühl auch über solche unberechenbaren Regelungen Auskunft zu geben vermag, so muss es in der Hauptsache auf dem Gedächtnis beruhen. Es ist, so betrachtet, gar kein Gefühl, sondern ein aufsummiertes Wissen um sprachliche Tatsachen — ein Niederschlag all der Gedächtnisarbeits, die zum Erlernen auch der eigenen Sprache aufgewendet werden musste. Wenn ich »gefühlsmässig« eine sprachliche Entscheidung treffe, erinnere ich mich gewissermassen im Unterbewusstsein³ an alle die Fälle, in denen ich den fraglichen Ausdruck im Sprachgebrauch meiner Sprachgemeinschaft gehört habe, und treffe meine Wahl auf Grund dieser meiner aufsummierten Erinnerung. In der Tat entwickelt sich das Sprachgefühl erst nach und nach, mit fortschreitendem Alter. Auch sind nur wenige Menschen imstande, über die Richtigkeit einer Sprachform zu entscheiden, die ihnen zum ersten Mal begegnet — ein Umstand, der z. B. bei der Verwendung von Fremdwörtern und Fachausdrücken eine grosse Rolle spielt und auch bei der Lehnwortforschung nicht übersehen werden darf. Ebenso versagt ein sogar hochentwickeltes Sprachgefühl, wenn der Sprachgebrauch objektiv uneinheitlich und umstritten ist; bei Diskussionen über solche strittigen Fälle wird bezeichnenderweise immer wieder das Argument ausgespielt, man habe es »nie anders gehört«. Beim Erlernen einer Fremdsprache kann man geradezu schrittweise verfolgen, wie sich aus dem zunehmenden Gedächtniswissen ein neues Sprachgefühl entwickelt: die ersten Ansätze liegen immer in einem vergleichenden und nachahmenden Rückgriff auf früher gelernte

² Die Möglichkeit einer zusätzlichen wissenschaftlich-philologischen Erklärung scheidet für das Sprachgefühl aus, da sie der Mehrzahl der Sprechenden unzugänglich bleibt. Auch die Schulbildung darf in ihrer Wirkung auf das Sprachgefühl nicht überschätzt werden. Der offenbar hoffnungslose Kampf um »scheinbar« und »anscheinend«, um »wäre« und »sei« ist ein deutliches Zeichen, dass sich das Sprachgefühl immer wieder über derartige Belehrungen und Selbstbelehrungen hinwegsetzt.

³ Durch diese Unterbewusstheit unterscheidet sich das aufsummierte Gedächtniswissen vom Gedächtnis im üblichen Sinne, dessen Aufgabe gerade darin besteht, Vergangenes bewusst und absichtlich zu rekonstruieren.

Ausdrucksmöglichkeiten.⁴ Von Bedeutung ist auch die Erinnerung an die eigenen Fehler, d. h. an die Fälle, in denen durch Verstöße gegen den Sprachgebrauch eine unerwünschte Reaktion der Sprachgemeinschaft ausgelöst wurde — gewissermassen die negativ-kontrollierende Komponente des Sprachgefühls.

Diese Fähigkeit, das aufsummierte Gedächtniswissen als Grundlage für eigene sprachliche Entscheidungen zu verwenden, kann als *passives Sprachgefühl* bezeichnet werden. Es registriert in der Hauptsache nur den Grad der Gebräuchlichkeit und veranlasst uns, so zu sprechen »wie alle«. Es ist demnach konservativ und bildet das statische Moment im Leben der Sprache.

Es bleibt allerdings mehr als fraglich, ob das Phänomen des Sprachgefühls auf diese Weise voll erfasst ist. Die sprachliche Richtigkeit ist zwar vereinbart und relativ, aber diese Relativität wird durch die Gesetzmässigkeiten der sprachlichen Entwicklung begrenzt. Verschiebungen in der Form, in der Bedeutung und im Geltungsbereich eines Ausdrucksmittels werden niemals ganz willkürlich sein und auch sogenannte Fehldeutungen und Missverständnisse können nicht als reine Zufallsprodukte gedeutet werden. Die obere Schicht dieser Gesetzmässigkeiten tritt in den historisch rekonstruierbaren Lautgesetzen entgegen. Aber es gibt zweifellos auch eine tiefere Schicht der eigentlichen Gesetze (nicht nur »Regeln«!) der sprachlichen Entwicklung, die auch unsere scheinbar willkürlichen Entscheidungen beeinflussen und von denen wir noch sehr wenig wissen.

Es ist nun durchaus denkbar, dass im Sprachgefühl auch eine unbewusste Kenntnis dieser Gesetzmässigkeiten enthalten ist: wir spüren, ob eine bestimmte Ausdrucksform ihnen entspricht oder zuwiderläuft.⁵ Eine solche Fähigkeit, die Gesetzmässigkeiten der Sprachstruktur zu erfassen und als Kontrollmittel zu handhaben, kann als *aktives Sprachgefühl* bezeichnet werden. Dieses registriert nicht nur den Sprachgebrauch, sondern auch die Möglichkeiten, diesen Gebrauch zu ändern. Es ist dynamisch, in die Zukunft gerichtet und sucht den *consensus omnium*, auf

⁴ Darauf beruht die Bedeutung der passiven Übungen (Hören und Lesen) für jede Art von Spracherwerb.

⁵ Diese Kenntnis dürfte in der Hauptsache durch Vergleiche und Analogieschlüsse aus dem angehäuften Gedächtniswissen gewonnen sein. Doch ist ein unmittelbares Erfassen — ohne Umweg über Vergleichstatsachen — nicht grundsätzlich ausgeschlossen.

dem der Sprachgebrauch beruht, nicht nur festzustellen, sondern auch zu bestimmen. Man kann einige charakteristische Verhaltensweisen der Sprache gegenüber anführen, die als Kennzeichen eines aktiven Sprachgefühls gewertet werden können.

Ein solches Kennzeichen ist z. B. das individuelle Auftreten ausgeprägter Sympathien und Antipathien einzelnen Ausdrucksmitteln gegenüber, d. h. einer individuellen und eigenwilligen Auswahl, die sich nicht auf blosse Nachahmung und Bequemlichkeit zurückführen lässt, sondern auch die Bereitschaft verrät, sich gegebenenfalls im Widerspruch zum allgemeinen Sprachgebrauch zu stellen. Es gibt Menschen mit dem unverkennbaren Bestreben, anders zu sprechen »als alle«; sie weichen in ihrem persönlichen Sprachgebrauch immer wieder von dem ihrer Umgebung ab und sprechen trotzdem nicht »falsch«, sondern können sogar zu Lösungen gelangen, die von der Sprachgemeinschaft als gut anerkannt und nachgeahmt werden. Zu nennen wäre ferner die nachweisbare Fähigkeit einzelner Individuen, auch bisher nicht gehörte Wörter und Wendungen richtig zu beurteilen und anzuwenden; diese Fähigkeit findet sich auch bei Ungebildeten und kann bei Gebildeten überraschend schwach ausgebildet sein.⁶

Das wichtigste und besonders aufschlussreiche Kennzeichen ist aber die Vorliebe für sprachliche Spielereien aller Art, also für Wortwitze, scherzhafte Neubildungen, Wortverdrehungen, Kalauer u. ä. Solche Spielereien sind niemals systemlos und sprachwidrig. Sie widersprechen

⁶ Voraussetzung ist natürlich, dass der neue Ausdruck überhaupt auf das vom passiven Sprachgefühl angehäuften Material bezogen werden kann; die Fähigkeit des richtigen Erratens versagt z. B. bei Entlehnungen aus nicht bekannten Fremdsprachen und bei Fachausdrücken aus völlig unbekanntem Sachgebiet. Daher kann sie scheinbar eine Folge der höheren allgemeinen oder speziellen Bildung sein: der Gebildete hat infolge seines grösseren passiven Wissens seltener Gelegenheit, ein wirklich »völlig neues« Ausdrucksmittel zu hören.

Die hier besprochene Fähigkeit erscheint oft als »Erraten aus dem Zusammenhang«, ist aber damit nicht ohne weiteres identisch. Das Erraten aus dem Zusammenhang ist ein komplexes Phänomen. Es beruht zum Teil auf der Kenntnis der Regeln und Gesetze des Wortgebrauchs im Satz und kann dann in der Tat vom aktiven Sprachgefühl bestimmt sein. Zum Teil aber ergibt es sich einfach aus der Beherrschung der sachlichen Situation; dann ist es aussersprachlich bedingt und hat nichts mit Sprachgefühl zu tun. Solche Situationen ergeben sich z. B. oft bei wissenschaftlichen und technischen Übersetzungen, namentlich, wenn Zeichnungen, Diagramme, Formeln u. ä. herangezogen werden können (Ausserung eines Technikers, dem ein fremdsprachlicher Text vorübersetzt wird: »hier kann nur ‚Sperrhaken‘ stehen — ganz gleich, wie das Wort heisst!«).

zwar bewusst dem consensus omnium, setzen aber eine besonders gute Beherrschung derjenigen Vorgänge voraus, die dem Aufbau der sprachlichen Ausdrucksmittel zugrundeliegen. Es sind eigentlich Experimente mit denjenigen Möglichkeiten, die in der Sprache an sich gegeben, aber vom anerkannten Sprachgebrauch nicht ausgewertet worden sind. Das ergibt sich schon aus der Tatsache, dass derartige scherzhafte Bildungen zwar als ungewöhnlich empfunden, trotzdem aber sofort verstanden werden. In sehr vielen Fällen wird man solche Witzeleien als Vorboten einer sich anbahnenden Änderung des Sprachgebrauchs ansehen können. Von den wirklich schöpferischen Leistungen — etwa der Dichtung — unterscheiden sie sich eigentlich nur durch ihre gewollte humoristische Wirkung, die wiederum fast immer auf dem Parodieren tatsächlich wirksamer Bildungsgesetze beruht; die Parodie ist aber auch sonst gar nicht selten die Vorstufe ernsthafter Neuschöpfungen.

Das scherzhafte *er wurde gegangen* ist z. B. ein parodistisches Experiment mit den Grenzen des Passivs und im übrigen schon so beliebt und verbreitet, dass es möglicherweise bald gar nicht mehr als scherzhaft empfunden werden wird.⁷ Wer in scherzhafter Weise das Verbum *o-en* (= »o!« sagen) bildet, hat denselben Gedanken nachvollzogen, der etwa in *duzen*, *juchzen*, *quaken* verwirklicht ist und seinerzeit zur Bildung der ersten Denominativa führte. Auch die für die sprachliche Entwicklung so wichtigen »produktiven Missverständnisse« werden in diese parodistischen Spielereien einbezogen. Hierher gehört z. B. im Deutschen die scherzhafte Abtrennung untrennbarer Präpositionen (*hast du geschrieben unter, musst du zahlen bei!*) — eine Karikatur auf die sich möglicher-

⁷ Dieses bewusst übersteigerte Passiv scheint bereits eine produktive Bildung zu sein (*ich wurde gewandert* — aus der Erzählung eines ehemaligen Kriegsgefangenen). Das Experiment bezieht sich dabei nicht nur auf die Möglichkeit, eine bisher ungebräuchliche passive Form zu bilden. Es steckt auch die Beobachtung dahinter, dass eine solche Form zugleich eine Transitivität vortäuscht, die dem Verbum bislang überhaupt fehlte, oder seine an sich mögliche Transitivität in eine neue ungewohnte Richtung lenkt (*ich wurde förmlich aus dem Zimmer hinausgeredet*). Eine legalisierte Anwendung liegt z. B. in *jemanden überreden* vor; ein auf demselben Grundsatz beruhender eingebürgerter Stilfehler ist das anscheinend unausrottbare *unterschriftlich vollzogene Schriftstück*. Dieser Trick ist auch in Sprachen möglich, die kein formales Passiv kennen und die scherzhafte passive Transitivität durch syntaktische Konstruktionen ausdrücken müssen (auch im Russischen sagt man gelegentlich *jego usli*). Dieses Verfahren hat auch schon manchen Niederschlag in der allgemeinen Wortbildung und Wortverwendung gefunden (russ. *uverit*, skr. Konstruktion *pomoči* + Acc.).

weise anbahnende Neuordnung der Präpositionsregeln (*ich anerkenne* wird schon ganz ernsthaft gebraucht, vgl. auch das telegraphische *ankomme, rückdrahtet*). Der Spruch *je preiser ein Stück gekrönt ist, umso durcher fällt es* karikiert in gleicher Weise die Tendenz, den Unterschied zwischen Adjektiva und Adverbia zu beseitigen (vgl. die ganz ernsthaften Provinzialismen *zues Fenster, durcher Käse*). Der Berliner sagt *vor du spring ik inn Eimer, ohne mir dem Theater* und parodiert damit die im eigenen Dialekt beobachtete Auflösung der Deklination;⁸ auf der gleichen Ebene liegen aber auch die bekannten Kasusverwechslungen im Serbokroatischen (z. B. von Acc. und Loc. bei Ortsangaben). Ein Russe erfand für aussereheliche Freundin die Bezeichnung *dvojurodnaja žena*, womit er das Gesetz der Bedeutungserweiterung und Bedeutungsentwertung parodierte.⁹ Derselbe Russe sprach von einem *grom rukoplimentov* — eine offensichtliche (etwa der deutschen *Wuppdizität* entsprechende) Parodie auf die oft missbrauchte, an sich aber durchaus produktive Möglichkeit, fremde Wortbildungsmittel in den indigenen Wortschatz einzubauen (vgl. sowjetische Bildungen wie *jarovizacija, chvoostist*; aus dem heutigen skr. Sprachgebrauch *reizbornost* = periodische Neubestätigung in einem Wahlamt). Ein Spiel mit den Gesetzen der Phonation sind die beliebten übertreibenden Nachahmungen der umgangssprachlichen Wortabkürzungen und Lautreduktionen. Im Russischen ist *psjušte* (= *poslušajte*) ein Witz, *zdraste* für *zdravstvujte* dagegen schon allgemein üblich und anerkannt; während im Russ. *čeaek* (= *čelovek*) noch als phonetische Karikatur empfunden wird, ist die gleiche Entwicklung im skr. *čoek, čojstvo, po. czlek* durch den Sprachgebrauch legalisiert.

Schliesslich wäre noch zu erwähnen, dass alle diese Spielereien genau den Fehlkonstruktionen der Kleinkindersprache entsprechen. Diese be-

⁸ Die Neigung, den Dativ als casus generalis zu empfinden, zeigt sich in dem glaubwürdig überlieferten Ausspruch einer aus Berlin stammenden Erzieherin im Ausland: »Man kann *mir* und man kann *mich* sagen; aber *mir* ist stets feiner.«

⁹ In der Tat dürfte kaum noch ein Russe bei *dvojurodnij* die ursprüngliche Bedeutung des Wortes empfinden — das zeigt sich schon in der phonetischen Abschleifung zum etymologisch sinnlosen *dvojurnyj*. In *dvojurnyj brat* wird man eher einen »unechten Bruder, so-zu-sagen-Bruder« empfinden. Im Poln. wurde übrigens auf Grund derselben Beobachtung und in derselben Absicht der Parallelausdruck *rodzona zona* gebildet. Beim Versuch, das russische Wortspiel zu übersetzen, erfand ein Dolmetscher die *Schwiegerfrau* — ebenfalls in Anlehnung an »Schwiegervater« = »so-zu-sagen-Vater«.

ruhen durchweg auf falscher Analogie, d. h. auf der Übertragung richtig beobachteter Bildungsgesetze auf solche Fälle, für die sie aus irgendwelchen Gründen gerade nicht gelten.

Der Anteil der beiden Komponenten am Gesamtphänomen des Sprachgefühls ist individuell sehr verschieden. Es wird aber kaum ein Mensch mit dem passiven Sprachgefühl allein auskommen, während sich andererseits das aktive doch nur dann voll entfalten kann, wenn das vom passiven angehäufte Gedächtniswissen als Ausgangspunkt zur Verfügung steht. Man könnte sogar annehmen, dass das passive Sprachgefühl im Rahmen der eigenen Sprache immer in vollem Umfang vorhanden ist und nur der Anteil des aktiven schwanken kann. In dieser Beziehung bestehen allerdings sehr erhebliche Unterschiede, so dass wir jedenfalls mit einem aktiven und einem nicht-aktiven Typ rechnen können, von denen der eine das aktive, der andere das passive Sprachgefühl innerhalb der Sprachgemeinschaft vertritt.¹⁰

Beide Varianten des Sprachgefühls und die sie vertretenden Sprechertypen sind zweifellos für das Leben der Sprache von grosser Bedeutung.

Damit die Sprache ihre Aufgabe erfüllen kann, muss eine möglichst grosse Zahl von Ausdrucksmitteln allen Mitgliedern der Sprachgemeinschaft gleichermassen zur Verfügung stehen, durch den consensus omnium sanktioniert sein. Dafür sorgt das passive Sprachgefühl, das somit eine wichtige Voraussetzung für die Mitteilbarkeit, für das gegenseitige Verstehen ist. Andererseits muss die Sprache imstande sein, sich zu entwickeln, neue und unvorhergesehene Aufgabe zu bewältigen. Diese Fähigkeit wird durch das aktive Sprachgefühl gewährleistet. Das Zusammenwirken der beiden Sprechertypen ergibt das Gleichgewicht von bewahrenden und gestaltenden Kräften, von Konservation und Revolution, das der Sprache ein sinnvolles Funktionieren in jedem Stadium der individuellen und kollektiven Entwicklung ermöglicht.

¹⁰ Ein hervorragender Repräsentant des passiven Typs ist Graf Bobby aus der bekannten Witzserie: er »klebt am Wörterbuch« und ist nicht imstande, sein Wortverständnis einer unerwarteten sprachlichen Situation anzupassen. Dagegen sind die meisten »Berliner Witze« unverkennbar von Vertretern des aktiven Typs erdacht. Sie beruhen zwar ebenfalls auf dem »zu wörtlich Nehmen«, doch wird hier gleichzeitig die semantische Vielschichtigkeit *durchschaut* und zu bewussten spielerischen Effekten ausgenutzt.

W. K. Matthews

THE PHONEMES OF TENTH-CENTURY EAST SLAVONIC
IN THE LIGHT OF BYZANTINE EVIDENCE

I

The Byzantine evidence for the purpose of this paper is limited almost entirely to those East Slavonic names and words which are cited in the compilation made either for or by the Emperor Constantine VII Porphyrogenitus (905—995) in the middle of the tenth century and known since Meursius (Johannes van Meurs), its first editor and translator into Latin (1611), by the Latin title *De administrando imperio*. This work appears to have been compiled between 948 and 952, that is rather less than a decade before the Emperor's death, for the guidance of his son Romanus,¹ and to have been first copied towards the end of the eleventh century for the Emperor Johannes Ducas.² It survives in three complete codices, viz. *Codex Parisinus gr. 2009*, on vellum, copied at the end of the eleventh century; *Codex Vaticanus-Palatinus gr. 126*, on paper, a transcript of this made by the Corfiot humanist Antonius Eparchus, as a boy, in 1509; the less valuable *Codex Parisinus gr. 2967*, on paper and copied from the *Codex Vaticanus-Palatinus* by the same copyist between 1509 and 1529; and the fragmentary *Codex Mutinensis gr. 179*, also on paper and datable between 1560 and 1586. The last item, transcribed from the oldest MS, confines itself to chapters 15—21 of *De administrando imperio* and thus presents no interest to our theme.³

Meursius's early seventeenth-century edition (1611, reprinted 1617) was based on the *Codex Vaticanus-Palatinus*, which had been trans-

¹ Gy. Moravcsik and R. J. H. Jenkins, *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio*, Budapest, 1949, p. 9.

² A metrical epilogue to the *Codex Parisinus gr. 2009* says that it belonged to this emperor.

³ We shall make use for the most part of the material contained in chapters nine and thirty-seven of *De administrando imperio*.

cribed with mistakes in spelling by Antonius Eparchus in the sixteenth century. Since the seventeenth each succeeding century has witnessed the publication of a 'standard' edition. In the eighteenth the Benedictine Anselmo Banduri of Ragusa (Dubrovnik) produced a 'centenary' edition and his own Latin version of Constantine's work by collating Meursius's edition of 1617 with the first *Codex Parisinus*.⁴ In the following century we have that of Immanuel Bekker,⁵ which reproduces Banduri's edition and its errors, but until very recently was the basis of all subsequent excerpted editions from Fr. Rački's⁶ to H. Gregoire's.⁷ Gyula Moravcsik⁸ has prepared the standard edition for our own century, and as this is provided with an excellent *apparatus criticus* I have adopted it as my primary source.

Study of the only Byzantine MS of *De administrando imperio* has shown such investigators of it as Moravcsik that the Greek orthography of the *Codex Parisinus gr. 2009* 'is extremely faulty'.⁹ This should make us doubly cautious of being too positive in our conclusions, for we appear to be dealing here with possibly corrupt transcripts. Moreover the sources from which Constantine VII drew his material were partly the reports of his own ambassadors and provincial governors and partly information in the possession of the imperial ministry of external affairs. He may also have learnt names and facts by questioning foreign envoys. Thus the variety and intersection of sources, as well as the inadequacy of transcription into Byzantine Greek, the inevitable and distracting intrusion of Old Church Slavonic, the only written Slavonic language of that time, and the recognised fallacy of aural impressions lend our material a shadowy rather than a substantial quality. Bearing all this in mind however, we shall nevertheless attempt to elicit the phonological information contained in the scanty and one-sided verbal material which engages us here.

⁴ A. Banduri, *Imperium Orientale sive Antiquitates Constantinopolitanae*, Parisiis, 1711. There is a second edition of the treatise dated 1729 and published in Venice. J. P. Migne reprinted this with corrections in his *Patrologiae cursus completus* (Series Graeca posterior, t. CXIII, Parisiis, 1864).

⁵ *Constantinus Porphyrogenitus, De thematibus et De administrando imperio*, Bonnae, 1840.

⁶ *Documenta historiae Croaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagrabiae, 1877.

⁷ In *Melanges Emile Boisacq, Bruxelles*, 1937.

⁸ See fn. 1.

⁹ Moravcsik-Jenkins, *op. cit.*, p. 36.

Of course the Greek characters of our eleventh-century MS will obviously have to be interpreted in terms of our twentieth-century knowledge of phonetics. This means that we shall be projecting into the tenth century, that is a century earlier than conjectured date of the earliest MS of Constantine VII's treatise, the phonetic values of the modern East Slavonic alphabets and such values as phonetic science has been able to ascribe to the Cyrillic symbols of tenth-century Old Church Slavonic and Old East Slavonic.¹⁰ Further more many of the names that we shall have to use as our material are obviously distorted, if not 'de-faced', and have been interpreted by reference to the forms reported, say, in the *Povest' vremennykh let*.¹¹ Thus acc. sg. *Μιλινισκαν* was assumed to stand for *Σμιλινισκαν* by Fr. Rački,¹² so as to bring it in line with Old East Slavonic **СМОЛЪНСКЪ**. It will be remarked here that the Greek transcript, even in its corrected form, does not represent the first vowel in the Old East Slavonic name. This is of many discrepancies which are bound to reduce the number of our Greek and Cyrillic parallels and so diminish the sum total of plausibility. An additional difficulty is presented by the Slavonic interpretation of some of the names given by Constantine VII. We are not certain, for instance, of the interpretation of dat. pl. *Λευξενίνοις*. It has been identified as **ЛЖЧАНЕ** (OES **Лучане**) with a 'Pokish interpretation' of the nasal vowel.¹³ And is *Ναπροξή* the OCS imperative **НАПРОЖИ**, or G. Manojlović's tentative **НА ПРАЗЪ**,¹⁴ or perhaps **НА БРЪЗЪ**, or even **НА БЪРЪЗЪ**.¹⁵ In any event none of these interpretations coincides with the Emperor's translation of the name of the cataract as 'ο μικρὸς φραγμὸς' 'little barrage'. Moreover there are instances of alternative spellings such as *τὸν κλαρον*, *τὸν κλοβα*, *τὸν κλοαβα* which add nothing to our deductions, whereas such a parallel transcription to *κρηβηταιηνοί* as *τῶν κρηβιζῶν* is very helpful. Some of the forms quoted by Constantine VII again seem to suggest Old Church Slavonic rather than Old East Slavonic, and A. Karlgren¹⁶ seems inclined to assume that the

¹⁰ W. K. Matthews, 'The Pronunciation of Mediaeval Russian' (*The Slavonic and East European Review*, XXX, 74, London, 1951, pp. 87—89).

¹¹ Н. М. Каринский, *Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку*, Санктпетербург, 1910.

¹² Moravcsik-Jenkins, *op. cit.*, p. 57.

¹³ G. Manojlović, *Studije o spisu »De administrando imperio cara Konstantina VII. Porfirogenita*, IV, Zagreb, 1911, p. 54.

¹⁴ *Ibid.*, p. 55.

¹⁵ Matthews, *op. cit.*, p. 94.

¹⁶ *Dneprfossernes nordisk-slaviske navne*, København, 1947.

names of the Dnepr cataracts or barrages were recorded according to the rules of Old Church Slavonic phonology. This indeed was the only written Slavonic language at the time when *De administrando imperio* was composed, but nevertheless his contention that a form like *Νεασίτ* may be interpreted in terms of Old Church Slavonic is manifestly unsound, and we propose to postulate here that, with a few exceptions inevitably arising from the Old Church Slavonic monopoly of written Slavonic in the middle of the tenth century, the Slavonic forms which occur in chapters nine and thirty-seven of Constantine VII's treatise are Old East Slavonic. A form such as *Σφενδοσθλάβος* (OES СВЯТОСЛАВЪ) with its nasal vowel (cf. OCS СВЯТОСЛАВЪ) is obviously Old Church Slavonic, because it is paralleled by *Σφενδοσθλόκος* (cf. OCS ГВАТОПЛАКЪ) and supported by the three non-pleophonic forms *Βουσεργαδέ*, *Βουλνηπράχ*, and *Οστροβουνιπράχ*, which show the presence of the same language. Resistance to the influence of Old Church Slavonic may be seen in the form *τοὺ Νεμογαράδας* (OES НОВГОРОДЪ) as against *τὸ Νονγράδε* (cap. 35), which refers to a town in Diocleia. The first form here suggests an attempt at reproducing Old East Slavonic pleophony.

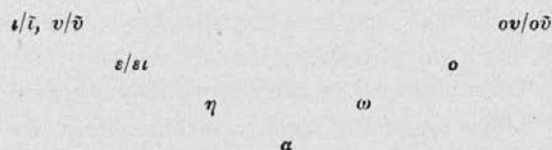
It will have been observed in the course of our argument that some of the recorded names occur in Greek case forms (e. g. *τῶν κριβιτζῶν*); and as these are not part of our phonetic material, they must necessarily be eliminated, so that the name we have quoted here in illustration would appear, for our purposes, as *κριβιτζ-* with *κριβη-* as part confirmation and parallel.

II

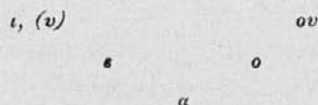
As we have to interpret the Old East Slavonic phonological system in terms of that of Byzantine Greek in the tenth century, we shall interpose here a short disquisition on Byzantine Greek phonology. G. N. Hatzidakis¹⁷ states categorically: 'es ist eine allbekante Tatsache, dass die Phonetik der griechischen Sprache im IV. und V. Jahrhundert n. Chr. vom altgriechischen Zustande stark abgewichen war und einen Habitus angenommen hatte, der, mit Ausnahme des *v* (*οι*), dem neugriechischen ähnlich gewesen sein muss'. This general statement requires some refinement to fit it into the accepted picture of the development of Greek in its phonological aspect. We must therefore bring in at this juncture the *κοινή διάλεκτος* (or *συνήθεια*), a sort of hellenised Attic, which

¹⁷ *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, Leipzig, 1892, p. 355.

E. Schwyzer¹⁸ in his standard work on Greek defines as 'die gesamte gemeingriechische, zur Einheit tendierende Sprachentwicklung seit dem Ausgang des IV. Jahrhunderts v. Chr. bis gegen die Mitte des VI. Jahrhunderts n. Chr., von Alexander bis Justinian'. Here we have the chronological limits of the *κοινή*, in the course of whose development, that is by the second century B. C., Greek had already acquired its Byzantine or mediaeval vowel-system. Byzantine Greek then may be said to begin with Justinian and end, as Schwyzer¹⁹ suggests, with the *ἄλωσις* (captivity) of 1453, when Modern Greek begins. This is not the place however to discuss the details of periodisation²⁰ and the value of rival chronologies; but we can agree with Schwyzer²¹ that the later developments of Greek, both mediaeval and modern, were in the direct line of the *κοινή*, which 'innerlich vielfach näher zur Folgezeit gehört als zur vorausgehenden klassischen'. This can be easily demonstrated by comparing, for instance, the complex system of phonemes in Classical Greek (c. 400 B. C.).

with the much simplified Byzantine vowel system (c. 950 A. D.).

This obviously has a modern look, with its alphabetic three-level series *i-e-a-o-u*. The obsolescent, if not entirely obsolete *v* (= *ii*) appears to have become phonetically *i* in the course of the Byzantine period from the sixth to the fifteenth century.²² According to Hatzidakis,²³ the confusion of *ü* (*v, vi, oi*) and *i* (*i, ει, η*) in Greek was complete by the eleventh

¹⁸ *Griechische Grammatik I*, München, 1939, p. 118.

¹⁹ *L. c. cit.*

²⁰ Matthews, *op. cit.*, pp. 89—92.

²¹ *Loc. cit.*

²² Schwyzer, *op. cit.*, p. 184.

²³ Hatzidakis, *op. cit.*, p. 28.

century in the light of MSS and inscriptions. S. P. Psaltes,²⁴ shows however that this confusion began earlier by quoting examples, for instances *τριουμβεράτωρ*, from the chronicle of Malalas (500—560) and many more from chronicles ranging between the seventh and tenth centuries. Schwyzer²⁵ says: 'für das Normalgriechische ist Übergang von *ü* in *i* erst gegen Ende des ersten Jahrhunderts n. Chr. anzusetzen und nicht einmal allgemein' for it would seem, according to Hatzidakis,²⁶ that the distinction between *v* and *ι* survives in some modern dialects, in which, say, *ξόλα* is pronounced *kšula*.

The consonantal system of Byzantine Greek in the tenth century had increased its stock of constrictives as against the occlusives of the Classical language, which had, incidentally, a threefold series of plosive consonants. The Byzantine consonantal phonemes in terms of the Greek alphabet consist of the following groups of occlusives and constrictives:

occlusives	{	<i>π</i>		<i>τ</i>		<i>κ</i>
		<i>μ</i>		<i>ν</i>		
constrictives	{	<i>φ/β</i>	<i>θ/δ</i>	<i>σ/ξ</i>	<i>λλ</i>	<i>χ/γ</i>
				<i>λ</i>		
				<i>ρ</i>		

Compared to the Modern Greek system of consonants, with its richly developed palatal group and its paired affricates (*c/dz*), this seems to be rather meagre, though a pendant to the simple vowel-system. Modern Greek has an even simpler vocalism matched with a complex system of consonants. Within the framework of these prolegomena we can now assemble the material which chapters nine and thirty-seven of *De administrando imperio* offer to the investigator of the phonology of tenth-century East Slavonic. First of all we shall separate names from words, although in some cases we find that the former can be easily interpreted in terms of the latter. Accordingly we have, in alphabetic order, the following names, to which we have added their Old East Slavonic counterparts. The names are given in the Greek case forms in which they occur in the text.

²⁴ *Grammatik der byzantinischen Chroniken*, Göttingen 1915, p. 116.

²⁵ *Op. cit.*, p. 184.

²⁶ *Op. cit.*, p. 28.

(των τε)	Βερβιάνων (IX, 107) ²⁷	ДЕРЕВЛАНЕ
	Βερούτζη (IX, 62)	БѢРҪУЧИН
(εις τὸ)	Βιτετζέβη (IX, 20)	БИТИЧЕВЪ
	Βουλνηπράχ IX, (58—59)	БѢЛЫЙ ПРАГЪ
(ἀπὸ τοῦ)	Βουσεγραδε (IX, 7)	БЫШЕГРАДЪ
(τὸν)	Δάναπριν (IX, 14)	ДЪНѢПРЪ
(τὸν)	Δάναστριν (IX, 89)	ДЪНѢСТРЪ
(τοῖς τε)	Δερβλενίους (XXXVII, 44)	ДЕРЕВЛАНЕ
(τῶν)	Δρουγουβιτῶν (IX, 108)	ДРЕГОВИЧИ
	Ἐσσουπῆ (IX, 25)	НѢ СЪПИ
	Ἴγγωρ (IX, 5)	ИГОРЪ, ИНГВАРЪ
(τὸν)	Κίαβο (IX, 106, 111', (τὸν)	КЬЕВЪ
	Κιοβα (IX, 15), (εις τὸ) Κιοάβα (IX, 8)	
	Κριβηταῖνοι (IX, 9)	КРИВИЧИН-
(τῶν)	Κριβιτζῶν (IX, 108)	КРИВИЧИ
	Λενζανῆνοι (IX, 10)	ЛУЧАНИН-
(τοῖς)	Λενζένιους (XXXVII, 44)	ЛУЧАНЕ
(τῆν)	Μιλινίσκαν (IX, 6)	СМОЛЬНЬСКЪ
	Ναпрезѣ (IX, 65)	НАПРЯЗИ
	Νεασήτε (IX, 46)	НЕСАМЪ
(ἀπὸ τοῦ)	Νεμογαρδάς (IX, 4)	НОВЪГОРОДЪ
	Ἵστροβοуниπράχ (IX, 40)	ОСТРОВЬИИ ПРАГЪ
(τοῖ τε)	Ὀθλίνοις (XXXVII, 44)	УЛИЧИН- (УЛУЧИН-)
(οἱ τὲ)	Ῥῶς (IX, 16)	РУСЬ
(τῶν)	Σεβεριῶν (IX, 108)	СѢВЕР(ЯНЕ)
	Σφενδοσθλάβος (IX, 2)	СВЯТОСЛАВЪ
(ἀπο)	Τελιούτζαν (IX, 6)	ЛЮБЕЧЪ
(ἀπὸ)	Τζερνιγῶγαν (IX, 6)	ЧЕРНИГОВЪ

These names — personal, tribal, and toponymic — and the single common noun τὰ πολόδια (OES полюдие) represent the sum total of our East Slavonic material; but as this is still insufficient for our immediate purpose we shall arbitrarily augment it with three other items from the same source, viz. Χάζαρος (xi, 5) — OES Хазари, the Bulgarian river name (τῆν) Διτζίνα(ν) (ix, 101) — OES Децина, and gen sg. ζουπάνου (xxxiv, 8) — OES жупанъ. These contain phonetic elements (*ch*, *c*, *ž*) which will help to fill gaps in our system of Old East Slavonic phonemes.

²⁷ Chapter and line here refer to the Moravcsik-Jenkins edition of *De administrando imperio*.

The items in our list, as we have already suggested, are not all of equal value, some being more corrupt than others. *Βερβιάνων* should be compared with *Δερβλενίνοις*, because they both represent OES Деревляне; *Δρουγουβιτών* has an *ov* in the first syllable which is probably due to assimilation to the vowel of the following syllable; *Ἐσσοῦπη* has lost its initial N; Rački²⁸ has suggested *Εμιλινίσκαν* for *Μιλινίσκαν*, *Νεύογαρδας* for *Νεμογαρδάς*, *τε Λιού(β)ιζαν* for *Τελιούτιζαν*, and *Τζερινιγώσαν* for *Τζερινιγώσαν*; and Šachmatov²⁹ has *Οδλιτινοις* for *Οδλιτινοις*. Some of these emendations have been queried, but they are no more than ingenious attempts to reconcile the Greek phonetic version with the East Slavonic original. In any case the reconstructed forms should be used cautiously in any effort to arrive at as accurate a picture as possible of the East Slavonic phonological system because of the initial defectiveness of our material.

As it may be assumed that the Bulgarian Cyrillic alphabet was not known as a regular system of symbols in tenth-century Rus',³⁰ we shall make use of the Greek characters to represent the system of East Slavonic phonemes and interpret them in terms of the international transliteration of Cyrillic.

The vowel system of East Slavonic in the tenth century would appear to have been constituted as follows:

<i>i</i> (ι, η, ε)	<i>y</i> (ι, η, ov), <i>u</i> (ov)
<i>ɔ</i> (ι, ε)	<i>z</i> (ov, a)
<i>e</i> (ε, αι)	<i>o</i> (ο, ω, ov)
	<i>a</i> (α)

It will be observed here that *i* and *y* are often represented by the same symbols, and that *ε* is found representing *ɔ* and *e*; the versatile *ov* can represent *y*, *u*, *z*, and *o*, mostly the second, whereas *a* may sometimes stand for final *z* as well as for *a* in other positions. The traditional Greek symbols probably denote in some cases the aural impressions of those who wrote down the phonetic material under discussion, and these tend to vary from time even with the same person. The symbolic 'sy-

²⁸ Moravcsik-Jenkins, *op. cit.*, pp. 56-57.

²⁹ *Ibid.*, p. 169.

³⁰ Chraber, *O pismenech*. See my forthcoming *Russian Historical Grammar*.

nonyms' are not strictly limited in application; for we sometimes find three and even four representing the same vocalic phoneme. Later developments in *East Slavonic* are suggested by the appearance of ϵ for υ and of α for υ ; and the use of ι and η indifferently for both i and y was inevitable,³¹ as Byzantine Greek would appear to have had no palatalised consonants. But that palatalisation existed in Old East Slavonic is demonstrated by the use of $\acute{\iota}\alpha$, $\iota\acute{\upsilon}$, and υ in *Βερβιάνων*, *Τελιούτζαν*, and $\acute{\iota}\alpha$ *πολύδια* respectively. Here we may point out too that the use of υ in the transcription of OES *полюдие* confirms the existence of \ddot{u} in Constantine VII's speech.

The spellings *Κλαβον*, *Κλοβα*, and *Κλοαβα* are difficult to explain, unless they represent a confused attempt to symbolise the phonetic realisation of OES *ьѡ*. We are reminded here of Al Mas'udi's tenth-century transcription *Kujabe*,³² which represents the initial syllable of the name (кѡ) rather more adequately than Constantine VII's transcription. The alternation of α and ϵ in *Λενξανῆνοι* and *Λενξενίνοις* may point to the palatal quality of η ($\check{\eta}$), as, no doubt, the use of ϵ in *Ναλρεξί* points to the presence of an oral vowel of the \ddot{a} -type (e. g. OES η in *пять*) rather than of the Bulgarian-type nasal ϵ (▲) suggested by Karlgren.³³ The open value of this oral vowel may be seen in the transcription *Νεασίτ* (OES *неясѣтъ*), in which α stands for η . We should not like to go so far as to interpret the second vowel in *Δάναπριν* and *Δάναστριν* as symbolising the open quality of ѣ (\check{e}) in Old East Slavonic, for by the eleventh century at least the characters e and ѣ were interchangeable (cf. here for even earlier confirmation of this Constantine VII's *Σεβερίων* with *Сѣверяне*). The two river names are found in Greek records long before the invention of the Cyrillic alphabet, so, that the use of ѣ in the Slavonic transcription probably indicates its Old Church Slavonic value.

The tenth-century East Slavonic consonantal system is symbolised on the whole more consistently than the vocalic. We have been able to identify the following complex of sounds: —

³¹ Nevertheless the exceptional *Βουσεγρადέ* represents y (ѣ) with *ov*, which is a better approach to the Old East Slavonic sound.

³² See А. Я. Гаркави, *Сказания мусульманских писателей о славянах и русских*, Санктпетербург 1875.

³³ *Op. cit.*

p(π)/b(β)	t(τ, δ)/d(δ)	k(κ)/g(γ)	
m(μ)	n(ν)		
f(φ)/v(β)	s(σ)/z(ζ)	š(σ)/ž(ζ)	j(i) ch(χ)/g(γ)
	c(τζ)	č(τζ, ζ)	
	l(λ)		
	r(ρ)		

Examination of our table shows that all the eleventh-century East Slavonic consonants of non-palatalised type are represented, for we have drawn on the phonetic material supplied by the Bulgarian river name *Διζήνα*, which figures in Old East Slavonic as Децина, to illustrate the presence of *c* (ц), on South Slavonic *ζουπάνος* (OES жупанъ) for *ž* (ж), and on *Χάζαροι* (OES Хазари) to confirm the existence of *ch* (х). Furthermore we have *f* (φ) from the progressive assimilation of *v* to *s* in *Σφενδοσθλάβος*. As we already know, Byzantine β, δ, γ had long been constrictives of fricative type, but they are used here according to ancient tradition to represent the plosives *b*, *d*, *g*, and β and γ also represent the fricatives *v* and *g* respectively. The presence of *g* stands revealed in the two cataract names ending in *-πραχ*. This is Old Church Slavonic прагъ for Old East Slavonic порогъ, but final χ here must symbolise fricative *g*. That *ch* was heard rather than *g* is very curious, for it suggests the unvoicing of final voiced consonants, which is known to have taken place much later in some forms of Old East Slavonic. Thus there are no authentic instances of it in Old Russian till the end of the thirteenth century (e. g. Novogorodskaja kormčaja, c. 1282: gen. pl. *КАЛАНТЪ* for *КАЛАНДЪ*). But that final *ь* and *ъ* were in process of disappearing in weak position seems to be indicated not only by the spelling *-πραχ* but by the cataract name *Νεασήτ*. The paucity of examples however does not authorise us to assume that the final *jery* (*ь/ъ*) had become silent by the middle of the tenth century.

It will be remarked that the same set of Greek symbols indicates both the hiss-, (*s/z*) and the bush-sibilants (*š/ž*), and that the same digraph τζ stands for *c* and *č*, though ζ appears twice for the latter. The occurrence of unstressed *ι* before *α* and *ου* demonstrates the existence of *j* in tenth-century East Slavonic, in spite of the lack of a consistent separate character to indicate it in the non-Yugoslavian forms of Cy-

rillic, which, as is known, evolved ligatured vowel-characters for combinations of *j* with vowel sounds (e. g. **ѡ** and **ѣ**). The Greek equivalents of these in *Βεροθάνων* and *Τελιούτζαν* respectively indicate, as we have already observed, the prevalence of palatalised consonants in Old East Slavonic. Nevertheless we cannot set up a parallel series of palatalised consonants on the basis of our very scanty evidence. And here of course such vowel groups as *ta* and *to* in *Κλαβον* and *Κλοβα* are ruled out, as they denote disyllabic combinations.

The accentuation of our Old East Slavonic names confirms several known stressings (cf. *Βερούτζη* with **вѣрѣчнѣ**, *Ἐσσουπή* with **Нѣ сѣпѣ**, *Ἰγγωρ* with **Нгоръ**, *Κλαβον* with **Кѡвѣкъ**, *Κριβιτζών* with **Крѣвѣчѣ**, *Τελιούτζαν* with **Лѣвѣчъ**, *Ναπρεζή* with **Напрѣзи**, *Νεασήτ* with **Нѣасѣтъ**); but we also find a number of discrepancies (cf. *Βουσεγρადέ* with **Бѣшеграда**, *Μιλινίσκαν* with **Мѡлѣнскъ**, *Νεμογαράς* with **Нѡвагорода**, *Τζερνιγῶγαν* with **Чернѣговъ**), which may partly be accounted for as errors made by the recorder or copyist and partly, perhaps, as the outcome of metatony.

Comparison of the tenth-century East Slavonic system of phonemes with that of contemporary Byzantine Greek discloses marked contrast between the two phonematic complexes, even though our comparison is necessarily incomplete, because Old East Slavonic is represented here by only one of its parallel series of consonants, viz. the non-palatalised or basic series. By the tenth century Byzantine Greek had a maximum of six vowels, one of which (*v*) was in process of obsolescence, whereas Old East Slavonic had eight vowels, with two sets (*ъ/ѣ*, *ѡ/ѡ*) at mid level. The elimination of the upper set here in course of historical development has left the three East Slavonic languages with the simplified three-level series which was attained by Greek in pre-Christian times.

Of the two consonantal systems under comparison the Old East Slavonic is by far the more complex, in spite of the atomisation and regrouping of the Classical Greek tripartition of plosives. The complexity of Old East Slavonic here arises partly from its system of consonantal correlations (e. g. *p/b*, *s/z*) and partly from the presence of affricates (*c*, *č*). These were to be complicated still further by the setting up of correlative groups in this series in both White Russian and Ukrainian. The dialectical differentiation between western and eastern East Slavonic, viz. between White Russian and Ukrainian on the one hand and Russian on the other, which we find recorded in the eleventh and

twelfth centuries, may be postulated for tenth-century East Slavonic on the basis of the twofold value of γ , which in one set of dialects must have functioned as the correlate of χ (*ch*) and in another as the correlate of κ (*k*). Here the curious transcription $-\pi\rho\alpha\gamma$ comes to our aid as indicating the fricative value of γ (\acute{g}).

Our inevitably imperfect picture of tenth-century East Slavonic phonology is nevertheless sufficiently detailed to prepare us for the fuller picture which we can draw of the phonological system of our linguistic group on the basis of the more generous eleventh-century material.

F. Bezljaj

POZABLJENE BESEDE

SLOVEN. *Sovatna*

V zadnji številki SR IX (1956), 180, je J. Kelemina v članku »*Sovatna*, *zavod* in *slične besede*« objavil svojo etimologijo toponimične baze *Sovatna*, ki se mi je zdela verjetna v času, ko sva z rajnkim gospodom profesorjem razpravljala o problemu te besede. Že takrat sem mu povedal svoje pomisleke, toda gradivo, s katerim sem razpolagal, je bilo še dokaj nepopolno in pri tem tako oddaljeno slovenski jezikovni sferi, da ga res ni bilo mogoče upoštevati.

Gorska in ledinska imena *Sovatna* najdemo v Julijskih Alpah in v njihovih predgorjih približno do okolice Škofje Loke, n. pr. g. i. *Sovatna* v Triglavski skupini (*Planinski vestnik* XV, 12), *Solatnica*,¹ vrh pod Mojstrovko, *Solatnica*, vrh v vzhodni Mangartski skupini, l. i. *Solatne* pri Dovjem (Tuma, *Planinski vestnik* XIX, 166), *Glave nad Sovatno* v Škrlatici (Tuma, *Imenoslovje*, 39), *Sovatna*, l. i. v Poljščici pri Besnici (P. Blaznik, *Razprave SAZU, Zgod. in druž. vede* II, 1935, 265) itd. Prvi resni poskus razlage teh imen je objavil P. Blaznik, *GMS* XIX (1938), 18, pri dveh zapisih v Loškem urbarju iz leta 1650, ki se nanašata na pravico, da so smeli podložniki hlenovrške in koroške županije pasti svinje po gozdovih. Teksta se glasita: *Obzwar vermög des saalbuechs die vnderthanen in Clenoburger amt ihre s a u a d t, als wie die in Kharner amt haben ...* in na drugem mestu v istem urbarju *Zu merkhen das vasst alle huebsassen om die maissten (ausser etlicher weniger) in diesser supp ansechliche schöne s a u a d oder s e n a c h e t t haben, also dass jeder woll mehrer haubt gross vnd khlein viech halten mechte.*² Za zapisa *sauadt*,

¹ Tuma piše *Solatna*, *Solatnica* za dial. *Sopatna*, *Sovatna* zaradi svojega etimologiziranja; po njegovem je *Sovatna* < *sol*, torej sinonim za imena *Solnice*, ki označuje kraje, kjer so pokladali sol živini na paši. To etimologijo je povzel tudi R. Ložar v *Narodopisje Slovencev* I, 166.

² Prvič objavil F. Kos, *IMK* VII (1897), 125.

sauad suponira Blaznik pomen »ograjen prostor za živino« in trdi, da dobimo danes samo v teh dveh županijah (hlenovrški in koroški) tako imenovane *Sovatne*.

Blaznik ne pove, ali je res našel na terenu apel. *sovatna* s suponiranim pomenom, ali pa je postavil samo hipotetično zvezo med historičnim zapisom *sauadt* in imeni *Sovatna*. Nato sem v SR VIII (1955), 14, objavil dva historična teksta iz let 1577 in 1582, kjer se večkrat med nemškim besedilom pojavlja tehnični termin *sauod*, *sabod*, *sauodt*, kar je nedvomno treba brati *zavod* z nekdanjim pomenom »začasno ograjen del gozda, izkrčen samo toliko, da se drevje posuši, uporaben eno leto za setev, nato še nekaj časa za pašo«. Današnji pomen apelativa *zavod* je »gozd, gozdni revir, mlad gozdni nasad« in samo v Vitanju je *zavod* sinonim za pojem *novina* (sporočilo T. Logarja). Beseda *zavod* je še večkrat sporočena v nemških listinah 16.—18. stoletja, tako 1574 *Sauoth* (Urbar Schwarzenegg), 1595 in *Iren Sauoden* (spor Khissla z ljubljanskim kapituljem), 1599 *Sauod* (urbar Svibno), 1600 *Sauod* (ljubljski kapitelj proti Khisslu), 1694 ... *an illa Sylva pascua fuerint huebthail seu Sauodi* (Ljublj. kapitelj, fasc. 182/5), 1706 *Sauot* (Arhiv Codelli), 1754 *Die Viehmayd hat Jeder ... in seiner Gmain od Sauod* (Loško gospostvo) itd.³

Zapis *sauadt* z -a-jem v drugem zlogu je žal enkratem proti številnim drugim z -o-jem. Kelemini se je oboje zdelo isto. Po njegovem mnenju je apelativ *závod* (poleg *zavód*) prešel kot terminus technicus v lokalno nemško rabo in iz n. plur. **savadten* naj bi bil znova sprejet v gorenjščino v obliki *sovatna*. Pisavi pa ni posvetil nobene pozornosti, čeprav bi kot odličen germanist in med našimi filologi daleč najboljši poznavalec medsebojnih slovensko nemških grafičnih substitucij v lokalnih historičnih virih najlaže presodil, kaj je na stvari. Prav tako, ali še z večjo verjetnostjo je mogoče pritrditi Blazniku, da je *sauadt* mogoče brati tudi **sovát*, kar bi podpirala današnja imena *Sovatna* iz **sovatina*, tvorjeno enako kakor *Nóvna* < *novina*, *Svatna* < *slatina* itd.

Apelativ *sovát* je izpričan v bolgarščini; Mladenov, *BER*, 598, navaja *sovát* s pomenom »čadra goveda, stado ovce hraneni za klane, paša za s.« (=svinje?) poleg izvedenk *sovatčija*, *sovatčijski*, *sovatčilka*, *suovatlandisvam* z navedbo, da je beseda sprejeta iz turščine. Podrobnejšo etimologijo prinaša v novejšem času I. Duridanov, *Mestnite nazvanija ot*

³ Večino teh podatkov je zbral g. dr. V. Suyer po listinah v DAS, samo podatek iz urbarja Svibno sem našel v Breznikovi rokopisni ostalinii.

Lomsko, 1952, 115 in indeks, kjer navaja poleg številnih ledinskih imen *Sovat*, *Soat*, *Savat* tudi dial. apel. *sovát*, *savát*, *soát*, *saát* »pasbišče« iz turškega *sovát* ali *suvat* »vodopoj«. ⁴ J. Zajmov, *Prinos k im proučvanetu na mestnité imena v Južna Dobrudža*, 1955, 225, pa navaja turško *suvatlik* »pasbišče« poleg ledinskih in krajevnih imen *Suvatliku*, *Kum suat*, *Kjučúk súat* (str. 234), in *Suvatlar*, *Suvat-eri* (I. Duridanov, pismo), kar so nedvomno turška imena in na prvi pogled bi bilo res nesmiselno, iskati kakršnokoli zvezo med bolgarsko osnovo *sovát* in slovensko *sovátna*, saj bi bil osmansko turški pastirski termin v Julijskih Alpah z zgodovinskega stališča absurden.

Vendar pa je vprašanje, ali je osnova *sovát* res osmansko turška izposojenka. Zelo verjetno je mnenje, da pripada neki starejši turški plasti, saj je cela vrsta turanskih besedi prešla v splošno slovanski besedni zaklad. Za srbsčino navaja Vuk Karadžić, *Srbski Rječnik*, 1852, 723, apelativa *suvat* (m.) »mjesto, gdje se ljeti goje goveda«, *suvatovānje* »das Mästen der Rinder, saginatio boum« in verbum *suvatovati* »s govedima biti gdje na planini i gojati ih, Rinder mästen im Gebirge, saginare boves in silva«. To navajajo za Vukom vsi srbohrvaški slovarji, vendar brez navedbe kraja, kjer je beseda v rabi. Po podatkih *Srpskega etnografskega zbornika, Naselja i poreklo stanovništva I—XXX indeksi*, se zdi, da je Vuk poznal te besede iz domačega dialekta, apelativ sem našel le v porečju Kolubare in Ibra; ob Timoku je v rabi *savat* »pašnjak« (M. Stanojević, *SEZ Naselja XXIX*, 1940, 454), nisem pa še zasledil v Srbiji ledinskih imen tega tipa. Nesmiseln je poskus etimologije J. Schütza, ⁵ ki izvaja sbh. *suvat* < *süvo*, enako tvorjeno kot sbh. *suvatka* poleg *süvād* »suhljad«. Jasno je, da sta bolgarska in srbska beseda istega porekla; za razmerje -o- : -u- (in -a-) v korenem vokalizmu je treba iskati pojasnila v turkologiji in ne v slovanskem glasoslovju. Upoštevati je treba tudi bogastvo specialnih pomenov v srbsčini in bolgarščini, ki jih izpričana turška apelativa nimajo. Vendar nas tudi srbohrvaško gradivo prav nič ne približa problemu slovenske osnove *sovátna*.

Toda tudi na romunskem Sedmograškem je izpričan toponim *Sovata*, madž. *Szováta*, na ozemlju, kjer več ne zasledimo osmansko turških toponimičnih elementov. Svoj čas je O. Liebhart, *Balkan Archiv* III (1927), 70—71, izvajal to ime iz slovanskega **sovatz* »mit Eulen versehen« ali

⁴ Radlov, *Opyt slovarja tjurskih narečij* IV, 791, pozna samo džagatajsko *suwat* »vodopoj«.

⁵ J. Schütz, *Geographische Terminologie des Serbokroatischen*, 1957, str. 57.

iz kompozita **solb* + *okvno*. Razumljivo je takšno diletantsko etimologijo odklonil Vasmer, *ZfslPh* V (1928), 286. Šele ta sedmograški toponim opravičuje poleg semantične podobnosti sklepanje, da je med vzhodno južnoslovansko osnovo *sovát*, *suvat* in slovenskim *sovátna* direktna zveza. S tem soglaša (v privatnem dopisovanju) tudi bolgarski lingvist I. Duridanov, ki sodi, da je treba iskati izvora te osnove v neki starejši turanski plasti, ki so jo srečali Slovani pred razselitvijo ali pa se je celo deloma udeležila slovanskih migracij. Žal mi je rusko onomastično gradivo premalo dostopno, da bi mogel tej osnovi slediti še dalje proti vzhodu. Presenetljivo pa je, da se areal te zanimive baze na Balkanu krije s celo vrsto vzhodnoslovanskih baz, ki jih najdemo v zahodni Sloveniji in na vzhodnem Balkanu. Morda je etimološko sorodno tudi st. rus. *svaja* »Säule«, danes dial. rus. *svaja*, *švaja* »Pfahl zum Einrammen«, nejasnega postanka (Vasmer, *REW* II, 587), vendar je to vprašanje, ki ga slavistika sama ne more rešiti.

Ne morem se pa strinjati s Kelemino, da je slovensko *sovatna* lokalna dialektična tvorba, brezpomembna za jezikoslovje in se ne kaže z njo še dalje ukvarjati.

SLOVEN. *smet*

Akademik M. Kos je opozoril v *Primorskih urbarjih* II, 153 d., na besedo *smet*, ki se večkrat omenja v Goriškem urbarju iz leta 1523 s težko določljivim pomenom: »od treh njiv daje *smet* desetino od žita in vina; ima *smet* dve in pol njivi; žitna desetina im *smet*; desetinsko žito voziti aus dem *smet*; njive in brajde im *smet*«. Naknadno pa je našel še dva starejša zapisa te pozabljene slovenske besede, ki mi ju je blagohotno prepustil, da ju objavim. V neki listini v Državnem arhivu na Dunaju z dne 13. decembra 1471 se omenja, da ima Michel Bruederli od goriškega grofa v fevd *ainen zehennnten bey Merin* (= Miren pri Gorici) *genanttt ysmett* (*IMK* XII, 1902, 128); kasneje 1501 pisano *ysmet* (*IMK* XII, 1902, 148) in 1518 *ysmet* (*IMK* XII, 1902, 163). Nekoliko komično pa se bere drugi primer iz leta 1507:

»Ueberhaupt muss es im Jahre 1507 in Ossegliano, und zwar nicht allein mit dem Menschen, nicht eben an Besten bestellt gewesen sein. Bei mehreren von dortigen Insassen abgelieferten Hennen ist die, sonst nirgends wiederkehrende tadelnde Bemerkung: *isí Szmett* (slovenisch), zu deutsch Kehrlicht oder, wie man in ähnlichen Falle sich heute vulgär ausdrücken würde, Mist zu lesen. Die verkümmerten Tiere konten

den Beifall des Einnehmers, der sich um einen guten Braten geprellt sah, begreiflicher Weise nicht finden. (F. Coronini, *Ein Kammer-Urbar von Görz aus dem Jahre 1507*. Wien 1900, str. 12.)

Rajnkci J. Kelemina pa je že v GMS XIV (1933), 91, objavil nedatiran in nelokaliziran podatek *Smet, Wein und Getreide zehend* (*Vicedomski arhiv, Nemški viteški red, Muzej*, fasc. I, 54), ki je verjetno isti, o katerem govori v SR IX (1956), 180, za l. 1527, »da se je deželnoknežja zemlja dajala v *smet*, to je plačevanje desetine v vinu in žitu, obenem pa je to tudi naziv tiste zemlje«. V obeh objavah bere Kelemina gorljivo besedo *zmèt* (m.), gen. *zméta* z današnjim na Koroškem izpričanim pomenom »kar se zmeče; die Kollekte bei Hochzeiten« (Jarnik, *rkp.*). Sklepal je, da je to nekakšen lingvistični kalk, prevod za nem. *Gewerf*, lat. *coniectus*, grš. *συβολη*, kar je bila neka oblika davka. Davek *coniectus* se omenja v Karantaniji že leta 864 (F. Kos, *Gr. II*, 191).

To je bila kar dobra in upoštevanja vredna razlaga. Vendar je Kelemina prezrl, da se v vaseh okoli Gorice najde danes več ledinskih imen tipa *Smêt* (f.), ki jih ne moremo ločiti od starega, v listinah izpričanega apelativa. Registrirana so imena *Smîêt*, *Smeti*, u *Smîetah* (Miren), *Smîêt*, *Na Smetih*, *Gorenja in Dolenja Smîet* (Vrtojba), *Smet* (Deskle), *Smete*, *Na Smeteh* (Črniče), *Na Smetih* (Budanje), *Na Smetji* (Šturje), *Na Smetnjeki* (Devin).¹

Branje *zmèt* < **sẏmetz* je torej popolnoma izključeno; logično je treba brati *smêt* (f.), kar pa mora biti pomensko seveda nekaj popolnoma drugega kot *smêt* (f.) »ein einzelnes Stückchen des Auskehrichtes, des Unrates«, češ. *smeti*, slš. *smet*, r. *smetʹje*, p. *śmiecie* itd. < **sẏmetz*(je) k *mesti*, *meto* »kehren, fegen«, kot je mislil neznani pisec iz leta 1507. Žal imajo naša imena preozek areal, da bi mogli iz dialektičnih refleksov ugotoviti, ali imamo opraviti s starim **sẏmetz* ali **sẏmětʷ*. Ako poskusimo pomensko analizirati vse do sedaj znane primerke tega apelativa, naj se nanašajo na zemljo ali na dajatve, se nam pokaže, da more biti osnovni pomen le »nekaj, kar je odmerjenega«. Po vsej verjetnosti je moglo biti to najprej polje, naknadno pa dobe to ime tudi dajatve, ki so bile v zvezi z uživanjem tega polja. Pojma »davek« ne bi mogli pričakovati v mikrotoponimiji. Morda bo pravni zgodovinar mogel določiti, s primerjanjem stanja drugod, kakšna je mogla biti oblika fevdalnega

¹ Podatki so vzeti iz Matične rokopisne zbirke slovenskih ledinskih imen; akcentuirana imena pa je zapisal na terenu T. Logar.

najema ali zakupa, ki je bil podvržen desetini in drugim dajatvam, a se je vendar pravno razlikoval od navadne kmečke zemlje.

Struktura besede *smêt* kaže na slovanski deverbativ, kakor *smêt*, *-î* iz *mesti*, *meto* »kehren, fegen« ali sbh. *smêt* »zamêt«, p. *śmiot* »kupa śniega«, ukr. *smito* »sniezycza« itd. < *mesti*, *meto* »werfen«. Izključena se mi zdi bližja sorodnost s starosrbskim *meto* (m.) »mjera za njive i vinarograde«, izpričanim v 14. stoletju (*Mon. serb.*, 97—98 in 565), češ. *met*, gen. *mtu*, kar po navadi razlagajo kot izposojenko preko stvn. *mutti*, *mutto*, srvn. *mutte*, *mut* iz lat. *modius* (*ARj* VI, 515; Mažuranić, *Prinosi*, 637). Pomensko najbližje našemu *smêt* se zdi ruski glagol *métiti*, *méču* »ein Zeichen machen«, poleg *smétiti* »berechnen, merken«, bolg. *směčam* »berechne, meine«, brus. *měta* »Bemerkung« iz osnove **mě-* »messen« (*Walde-Pokorny* II, 237; *Vasmer*, *REW* II, 126). Pri tem pa se je treba zavedati, da v slovanski etimološki literaturi ni osamljeno mnenje (glej literaturo pri *Vasmer*, *REW* II, 129), da je tudi slovansko *mesti*, *meto* »werfen« v ožji zvezi s korenem **mě-* »messen«, prim. lit. *išmėsti* »ausmessen« itd., vendar je problematika medsebojnih odnosov teh podobnih slovanskih osnov (glej tudi *Berneker*, *SEW* II, 40) tako zapletena, da bi bilo brez haska začenjati diskusijo. Toda sloven. *smêt* se nam v tej luči prikaže kot zanimiv slovanski arhaizem, ne pa lokalna nova tvorba.

Žal imenskega tipa *Smêt* še nisem zasledil pri drugih Slovanih. Opozoriti pa moram, da je pri Begunjah na Gorenjskem izpričano led. ime *Smetišča*, čemur formalno ustreza poljski imenski tip *Śmieciska* poleg *Śmiecie* na Poznanjskem (*Kozierowski*, *Badania Poznań.* II, 219) in brez prepozionalnega *s-* tudi karpatorusko *Metisko* (*Petrov*, *Mež. nazd.* 122). V Srbiji najdemo imenski tip *Meta* (*ARj* VI, 619), kar je morda sorodno brus. apelativu *měta*. Potoku *Smetinec* pri Besnici pa ustreza *Smetinac* pri Beogradu (*ARj* XV, 695). Čeprav je mogoče, da imajo ta sorazmerno malo frekvenčna imena svoj izvor tudi v drugih homonimnih osnovah, bi vendar opozoril na imenske tipe *Merišče*, *Merišča* poleg *Mera*, *Merica* ali *Menišče* k staročes. *měň* »mera«.

Z drugačnim prefiksom je pri nas že v 10. stoletju izpričano ime *Primet* za današnje Praše, 973 *Primet*, 989 *Primet*, *Brimet* (*L. Pintar*, *ČZN* IX, 1912, 123; *Kelemina*, *GMS* XVIII, 139), prim. sbh. *Primet gora* (*Šenoa*, *Nast. vjesnik* IV, 56) poleg *Prijemet* v Foči (*Im.-Reg.* II, 852), kar je verjetno geografski pojem, česar za tip *Primet* ne moremo trditi.

Slovensko *smêt*, *-î* (f) pa postavlja vsaj etimološko, deloma pa tudi semantično, v novo luč stare hrvaške pravne izraze *odmit*, *domit* (m),

n. pr. 1432 *descensum vulgo odmich* (Cod. Blag., 304—5), 1433 *prodah s domitom'* (Šurmin, *Acta*, 135), 1436 *dah' nemu odmita pet pinez' i poli zem'le dah' nemu op'šćine koliko pristoi na fisti odmit više rečeni* (Šurmin, *Acta*, 139). To je svoj čas Rački izvajal iz **od + mit(o)*, Mažuranić, *Prinosi*, 260 in 800, pa iz **do + mitati* (= *metati*). Te sestavljenke, izpričane na starem i-kavskem teritoriju, pričajo nedvomno za staro -ě-. K isti besedni družini bi bilo treba prišteti tudi samo pri Vetraniću v 16. stoletju izpričani adverb *na izmit* (ARj IV, 244) s pomenom »preko mere«, n. pr. *tuga na izmit me srce izvija*. Ni pa izključeno, da spadajo sem tudi srbska ledinska imena tipa *Hizmet* (glej SEZ, *Naselja I—XXIX, indeksi*), kar je morda samo ljudsko etimološko naslonjeno na mlado izposojenko *izmet, hizmet* »služba« < turšč. *hismet*, arab. *chidmet* »služba« (ARj III, 622), česar kot toponimično bazo ne bi pričakovali.

Pomenska kategorija zemljiško pravnih odnosov, tipa *spolovina, ladanje, osobenjek* itd. je v slovenski mikrotoponomiji bogato zastopana in bi prav tako kakor površinske mere zahtevala posebnega študija, ki brez upoštevanja imenskega fonda ne more biti nikoli popoln.

R é s u m é

Le terme slovène *sovatna* ne peut dériver ni de *solъ*, ni du terme allemand local **savadten* < slov. *zavod*, mais il est apparenté au bulg. *sovát* »troupeau de boeufs ou de moutons destinés à l'abattoir, pâturage«, au serbo-cr. *suvat* »pâturage alpestre d'été«, ce qui est probablement proche du turc *sovattik* »pâturage« et du djagataï *suvat* »abreuvoir«. Les topon. *Sovata* en Transylvanie et *Sovatna* en Slovénie interdisent de considérer ce terme comme un emprunt récent de l'osmanli, et prouvent qu'il doit appartenir à une couche plus ancienne.

L'appel. slovène *smet* (f.) »espèce de fermage ou de bail« qui est documenté au XVIe siècle, correspond aux noms des lieuxdits modernes *Smêt*. Du point de vue étymologique, la forme la plus proche est **směť* qui correspond au russe *mětítъ, smětítъ* »berechnen, ein Zeichen machen« < **mě-* »messen«. A la même famille de mots appartiennent aussi les termes vieux-croates *odmit, domit* »supplément, en terre ou en argent, donné lors d'un achat de terres«.

B. O. Unbegaun

LE NOM DE LA BOUSSOLE EN RUSSE

Dans une étude suggestive, B. L. Bogorodskij a rapidement esquissé l'histoire du nom de la boussole en russe.¹ Nous y apprenons que la forme moderne de ce nom, *kómpas*, n'est devenue générale, en gros, que vers le début du XIXe siècle, et qu'elle a été précédée, dès l'époque de Pierre le Grand, de la forme *kompás*, pour laquelle l'auteur cite, comme le plus ancien exemple, un texte de 1696.² Je dispose d'une citation légèrement antérieure: бочка с прапоры и компась, 1695.³ A la suite d'un malentendu aussi déplorable que solidement ancré, B. L. Bogorodskij affirme que la forme *kompás*, à cause de son accent final, ne peut pas être d'origine hollandaise, comme il serait naturel de le supposer, mais doit venir de l'italien *compasso*.⁴ Malheureusement, le hollandais *kompas* est accentué précisément sur la finale. L'origine hollandaise de ce terme n'aurait donc jamais dû faire de doutes.⁵ D'ailleurs, à l'époque où l'emprunt a été fait, l'accent final (français) de ce mot semble avoir été assez généralement répandu dans les langues européennes. L'allemand, en tout cas, accentuait de cette façon aux XVIIe et XVIIIe siècles.

¹ »О двух синонимичных мореходных терминах 'матка' и 'компас', Академия Наук СССР, Институт языкознания, Доклады и сообщения, I (1952), pp. 76—89.

² *Ibid.*, p. 82.

³ S. Elagin, История русского флота. Периодъ Азовскій. Приложенія, I, Спб., 1864, p. 1.

⁴ *Art. cité*, p. 87; de même M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, I, p. 610. D. Zelenin, dans son compte rendu du livre de R. van der Meulen (voir la note suivante), va jusqu'à affirmer, avec une surprenante assurance: производству русского компас из голландского kompas препятствует русское ударение этого слова (Русский филол. вестник, LXIII, 1910, p. 410); il propose, comme modèle, le latin médiéval *com-passus!*

⁵ Voir R. van der Meulen, *De Hollandsche Zee- en Scheepstermen in het Russisch*, Amsterdam, 1909, p. 106. C'est aussi l'opinion de I. K. Smorgonskij, *Кораблестроительные и некоторые морские термины нерусского происхождения*, М.-Л., 1936, p. 77.

Le changement d'accent — lequel d'ailleurs n'a pas touché la marine où *kompás* est resté jusqu'à nos jours accentué sur la finale — est expliqué par B. L. Bogorodskij par l'influence de l'usage établi dans l'armée de terre.⁶ Ce n'est pas impossible. Mais y voir «une influence des dialectes septentrionaux», c'est méconnaître singulièrement à la fois le caractère savant de ce mot et les limites des influences dialectales en russe moderne. Le recul de l'accent dans des mots étrangers est un phénomène trop courant en russe pour avoir besoin d'explications laborieuses. Mais s'il fallait y voir une influence quelconque, on penserait plutôt, avec M. Vasmer, à celle de l'allemand, assez plausible s'il s'agit vraiment d'un terme technique propagé par l'armée. Mais auparavant, il faudrait, bien entendu, préciser la date du changement de l'accent dans le mot allemand lui-même. Une influence anglaise, très marquée en général dans la terminologie navale, serait moins vraisemblable, puisque, précisément, dans ce cas, l'usage de la marine russe a gardé l'ancien accent final.

Toutefois, *kompás* n'a pas été le premier terme russe pour désigner la boussole. Il a simplement remplacé un nom plus ancien, *matka*, c'est à dire «mère» ou «matrice», et *matočnik/matošnik*. B. L. Bogorodskij, en signalant l'emploi de ces deux termes, se contente de déclarer: нам думается, что matka — это старый новгородский термин.⁷ Ce n'est pas poser le problème de son origine. Le but du présent article est précisément de tenter de le faire et aussi de rectifier la datation des premiers exemples.

En effet, d'après B. L. Bogorodskij, l'exemple le plus ancien serait une mention faite de la *matka* en 1666 dans une source manuscrite, le registre des dépenses et des recettes de l'Onežskij Krestnyj monastyr': принято две матки лодейные.⁸ Or, on en trouve des exemples plus anciens, et cela dans une publication soviétique récente, parue avant l'article en question: 13 маток в костях, 1646; 2 матки ставных, 1646.⁹ Il est cependant possible de faire reculer encore davantage la date de ce terme. Il figure, en effet, déjà dans deux vocabulaires manuscrits russe-anglais, conservés à la Bibliothèque Bodléienne à Oxford: 1) dans celui de Richard James,

⁶ Art cité, p. 86.

⁷ Ibid., p. 81.

⁸ Ibid., p. 79.

⁹ Открытия русских землепроходцев и полярных мореходов XVII века на северо-востоке Азии. Сборник документов, составлен Н. С. Орловой, М., 1951, pp. 210, 212.

de 1618—1620: *matka* «a compasse» (41); 2) dans celui de Marc Ridley, de 1599: *мѣта* «a compas for saylers» (19 r). En ce qui concerne cette dernière forme, on notera que Ridley distingue mal les consonnes dures et les consonnes molles, et confond souvent, par conséquent, les lettres *a* et *ia* dans son orthographe.¹⁰

Ce mot, limité au Nord de la Russie, était encore courant au XIXe siècle, et même au XXe, semble-t-il. A. Podvysockij en fait la mention suivante: *матка, маточка* — небольшой деревянный первобытного устройства компас у Поморов, уже выходящий из употребления и заменяемый металлическим компасом.¹¹ Il est parfois mentionné aussi dans des oeuvres littéraires russes du XIXe siècle.

Quant à l'autre terme pour la boussole, *matočnik/matošnik*, B. L. Bogorodskij en signale tout d'abord l'exemple qui se trouve dans un texte blanc-russe (ou blanc-russisé) traduit du polonais, le *Похождение князя Радивила Сиротки: Увидѣли есмь землю и познали, что туды, куды ѣхать имѣли, добръ по матошникѣправили*.¹² L'expression *по матошникѣ* traduit le polonais *za kompasem*. La traduction, d'après l'estimation approximative de l'éditeur, serait du premier quart du XVIIe siècle, mais le manuscrit ne date que de 1695. L'ancienneté de cet exemple est donc sujette à caution. Il n'en reste pas moins que ce terme était fort commun dans la terminologie officielle de la fin du XVIIe siècle. B. L. Bogorodskij en donne encore deux exemples, un de 1683 et un exemple non daté. L'exemple le plus ancien dont je dispose se rapporte à la construction du navire *Orel* en 1670: *велѣно послать съ Москвы на карабль и на яхту карабельныхъ болшихъ 9 маточниковъ, да 8 болшіе часы песочные которые забыль на Москвѣ карабельной капитанъ Давыдъ Бутлеръ съ товарищи, и тѣ масточники (sic) и часы...*¹³ L'inventaire suivant du 28 novembre 1698 est intéressant parce qu'il annonce l'apparition du mot *kompas* et semble confirmer l'origine hollandaise de ce mot en donnant, dans cette langue, les équivalents des termes russes: 8 матошниковъ имянуются кумпасы въ 9 и 10 палцовъ шириною; 4 матошника недвижимыхъ имянуютца стальца-кумпасъ; 1 висячій матошникъ имянуется гангъ-кумпасъ; 1 матошникъ имянуется пейль-кумпасъ, для погрѣшенія кумпасовъ; 1 стюрманскій ящикъ со

¹⁰ Sur ces vocabulaires, voir *Oxford Slavonic Papers*, II (1951), pp. 119—125.

¹¹ Словарь областного Архангельскаго нарѣчія, Спб., 1885, p. 88.

¹² *Art. cité*, p. 81. Le *Похождение* a été édité dans le supplément au tome XV des *Извѣстія Имп. Русскаго Географич. Общества*, Спб., 1879.

¹³ Дополненія къ Актамъ историческимъ, V, p. 280.

всякимъ кумпаснымъ припасомъ именуется стюрмансъ-дасъ-метрозе-англазе съ матошнымъ вѣтрянымъ листомъ.¹⁴ Le матошной вѣтряной листъ у désigne, bien entendu, la rose des vents.

Ainsi, les textes semblent attester l'emploi des termes autochtones pour la boussole pour tout le XVIIe siècle, d'abord celui de *matka*, ensuite celui de *matočnik/matošnik*. En Europe, la boussole à aiguille aimantée est attestée vers 1190; elle y est venue, peut-être par l'intermédiaire des Arabes, de Chine où elle a été connue dès la fin du XIe siècle.¹⁵ Son usage régulier dans la navigation est plus tardif et il est resté pendant longtemps assez limité: bien que la déclinaison semble avoir été connue dès l'invention de la boussole elle-même, elle ne pouvait pas être portée sur les cartes, et la boussole, à la différence de l'astrolabe, demeurait un instrument de précision approximative.¹⁶ Son adoption par les Russes ne devait donc pas être tellement postérieure à sa généralisation en Occident.

Si la pénétration de la boussole en Russie ne pose pas de graves problèmes, son nom russe reste énigmatique. Il s'agit certainement d'une métaphore, mais on en voit mal le point de départ en russe. D'un autre côté, dans aucune des langues occidentales qui auraient pu fournir au russe le nom de la boussole, celle-ci, pour autant que je sache, n'est appelée du nom de la «mère» ou de la «matrice», ce que serait l'équivalent du terme russe. Ce n'est pas le cas non plus dans les autres langues slaves. La *matka* russe semble donc offrir un cas particulier et unique. Les recherches dans des bibliothèques ne m'ont pas permis d'aller au-delà de cette constatation peu encourageante. Fallait-il donc s'arrêter là et se résigner à partager tout simplement l'avis de I. I. Lepechin, le distin-

¹⁴ S. Elagin, *op. cit.*, pp. 299—300.

¹⁵ C'est à tort, à mon avis, qu'Henri Michel nie la priorité chinoise et tient la boussole pour une invention européenne: «Notes sur l'histoire de la boussole», Anvers, 1950 (Extrait des *Communications de l'Académie de Marine de Belgique*, t. V, 1950). Il y a été amené par son doute dans l'existence du prédécesseur chinois de la boussole, le fameux «char montre-sud». Certes, ce char n'a pas été inventé ni en 2700 av. J. C., ni en 1100 av. J. C., comme le veulent les anciens auteurs chinois. Il est signalé toutefois de façon sûre dès le IIIe siècle av. J. C. Or, M. Li Shu-hua vient de démontrer que cet instrument ne possédait pas de dispositif avec aimant et ne fonctionnait qu'à l'aide d'un mécanisme de roues dentées (*Isis*, XLV, 1954, p. 78).

¹⁶ Voir aussi Bertrand Gille, «Le développement technologique en Europe de 1100 à 1400» (*Cahiers d'histoire mondiale*, III, 1956, p. 82).

gué voyageur russe du XVIIIe siècle: Здешние поморцы называют компас маткою, словом российским известного произведения?¹⁷

Puisque les bibliothèques et les livres ne m'ont pas fait avancer dans mes recherches, j'ai été tenté d'essayer la méthode de *Wörter und Sachen*. Je me suis donc rendu au Musée d'histoire des sciences à Oxford qui possède une belle collection de boussoles des XVIe et XVIIIe siècles. J'ai vu que les boussoles de cette époque étaient normalement combinées avec un petit cadran solaire, ce qui les obligeait à avoir un rebord circulaire avec les divisions des heures.¹⁸ C'étaient là ces cadrans solaires de poche dont les gens élégants de l'époque, et même jusqu'au XVIIIe siècle, se servaient pour contrôler leurs montres, bien capricieuses encore. La *Sache* s'est révélée fort intéressante, mais elle était toujours incapable de livrer le secret du *Wort*. Cependant, lorsque j'ai passé, dans la même salle, à la fameuse collection d'astrolabes, un des meilleurs au monde, j'ai été frappé par l'extraordinaire ressemblance de la boîte de l'astrolabe avec celle de la boussole munie d'un cadran solaire. Comme la boîte de la boussole, elle était pourvue également d'un rebord sur lequel étaient marqués les degrés et les heures. Or, précisément, la boîte de l'astrolabe qui contient les plaques et «l'araignée» (une sorte de réseau) est appelée du terme technique de «mère, matrice», en latin «mater». Ce terme semble être lui-même, comme la majorité des noms dont sont désignées les parties de l'astrolabe, une transposition de l'arabe *umm* qui veut dire «mère, matrice».¹⁹ C'est exactement ce que signifie le mot russe *matka*. Mais alors que cette métaphore est difficilement applicable à la boussole, elle est parfaitement justifiée pour la boîte de l'astrolabe pouvant renfermer jusqu'à neuf plaques.

Ne pourrait-on pas imaginer alors que les Russes, en adoptant la boussole de l'Occident à la fin du XVIe siècle, aient transféré sur elle le nom de cette partie de l'astrolabe qui ressemblait tellement à la boîte renfermant la boussole?²⁰ A moins que le transfert n'ait eu lieu déjà dans

¹⁷ Дневные записки путешествия... по разным провинциям Российского государства въ 1768 и 1769 году, т. IV, Спб., 1805, p. 148.

¹⁸ Voir aussi A. Schüick, *Der Kompass*, vol. II, Hamburg, 1915, p. 46.

¹⁹ On trouvera une description détaillée de l'astrolabe arabe, avec toute sa terminologie, dans *The Encyclopaedia of Islam*, I (1913), p. 501.

²⁰ Notons qu'en 1940—1941 et 1945 on a trouvé, dans l'extrême Nord de la Sibérie, à l'île Thaddée et sur la côte du golfe de Sims, des restes de boussoles à cadran solaire, utilisées par des voyageurs russes du premier quart du XVIIe siècle. Voir V. V. Danilevskij, «Русские навигационные приборы первой

la langue qui a fourni le terme au russe, l'ayant elle-même abandonné par la suite. N'oublions pas que les deux instruments ont des fonctions assez voisines. Et n'oublions pas non plus que les astrolabistes européens de la fin du XVIe siècle gravaient parfois dans le fond de la matrice un *carré nautique*, qui est une rose des vents spécialement adaptée à la lecture des cartes: une nouvelle ressemblance avec la boussole. On pourrait ajouter encore que si le russe *matka* vient d'une partie de l'astrolabe, il doit signifier «boîte». Or, le français «boussole» n'est qu'une adaptation de l'italien *bussola* qui veut dire »petite boîte«. De même, le nom de la boussole en grec moderne, *πυξίς*, n'est autre que «boîte».

Si le transfert du nom de la «matrice» de l'astrolabe sur la boussole demeure plausible, les conditions de ce transfert ne sont pas encore claires, étant donné que l'histoire de la connaissance de l'astrolabe en Russie est peu connue. Ce qui est clair, c'est que dans des cas pareils la méthode de *Wörter und Sachen* peut rendre de réels services. Mais combien souvent les lui demande-t-on?²¹

Povzetek

Moderna ruska beseda za busolo *kómpas* je postala splošna šele v začetku 19. stoletja. Pred njo je bila v rabi beseda *kompás*, izposojena iz holandsčine (in ne iz italijanščine) na začetku 17. stoletja. V 17. stoletju so za busolo poznali besedi *matka* »mati, matica« in *matočnik*. Po svoji obliki je bila evropska busola 16. stoletja zelo podobna škatli za astrolab, v kateri so bile ploščice in »pajek«. Tež škatli so rekli »mère, matrice«, lat. *mater*; gre za kalk po arab. *umm*. V ruščini so besedo *matka* najbrž prenesli s škatle za astrolab na busolo.

четверти XVII века», dans Исторический памятник русского арктического мореплавания XVII века: археологические находки на острове Фаддея и на берегу залива Симса, М.-Л., 1951, pp. 53—62.

²¹ Je voudrais remercier ici, pour l'intérêt qu'ils ont porté à mes recherches et les avis compétents qu'ils ne m'ont pas ménagés, Commander W. E. May, de la Marine Royale Britannique, Directeur-Adjoint du Musée National Maritime de Greenwich et grand spécialiste des questions de la boussole, et Monsieur C. H. Josten, Directeur du Musée d'histoire des sciences à Oxford.

K. Horálek

K PROBLÉMU VERŠOVÉ INTONACE

Akademik R. Nahtigal se významným způsobem přičinil o poznání staroslověnského verše. Jeho rekonstrukce staroslověnských veršovaných modliteb ukazuje, jak platně může přispívat linguista k rozvoji literární historie i obecné teorie literatury. Chtěl bych svými poznámkami o veršové intonaci dát aspoň malý výraz účtě právě k tomuto úseku velkého životního díla vzácného jubilanta.

Význam zvukových prvků větných pro výstavbu verše je v moderní teorii verše zdůrazňován hlavně přičiněním E. Sieversovým.¹ Sievers viděl ve využití větných prvků zvukových analogii k využití zvukových prvků, které konstituují slovo. Jako se pro vytváření rytmických řad využívá výberu slov a jejich řazení, využívá se také prostředků větných. Podle tohoto pojetí je t. zv. melodičnost verše dána v podstatě výběrem a řazením různých typů vět, při čemž je důležité opakování určitých intonačních útvaru na určitých místech ve verši.

Již z docela běžného způsobu přednášení veršů můžeme se však přesvědčit o tom, že větné prostředky spolu s intonací jsou ve verších různým způsobem přizpůsobovány potřebám veršového rytmu, že tu nejde jenom o jejich výběr a řazení, ale také o jejich modifikaci a stylisaci. Tato modifikace není v každém přednesu stejná, přednášení veršů podléhá různým dobovým, společenským i subjektivním faktorům, ale v jádře je modifikace větné intonace ve verši dána celkovou rytmickou organizací verše.

Význam výběru, řazení a stylisace intonačních útvarů ve verši není vždy stejný, mění se hlavně podle toho, jak se při rytmické výstavbě uplatňují jiné prostředky (dynamická linie větná, přestávky, tempo, slovní přízvuky, mezislovní předěly, eutonie atd.). Intonační prostředky rytmotvorné nabývají na významu v takových typech verše, kde ostatní

¹ Hlavní jeho práce z této oblasti vyšly souborně v knize *Rhythmisch-melodische Studien*, Heidelberg 1912.

složky ustupují do pozadí nebo se vůbec neuplatňují. U t. zv. volného verše se mohou stát intonační modifikace rozhodujícím prostředkem rytmotvorným.

Z této skutečnosti vyvodil akad. J. Mukařovský závěr, že specifické intonační útvary jsou vůbec základem rytmické organizace každého verše.² Podle Mukařovského je normální intonační podoba verše určena dvojnásobným intonačním schématem, z nichž jedno je dáno syntaktickou výstavbou (to je intonace větná), druhé je přímou součástí rytmické výstavby (Mukařovský ji označuje jako intonaci rytmickou). Výsledná veršová intonace je podle Mukařovského obdobou větné intonace, je stejně jako větná intonace dvoudílná, v místě předělu se však může obojí intonace rozcházet.

O Mukařovského pojetí se nověji opírá prof. J. Hrabák v knize »Úvod do teorie verše« (Praha 1956). Hrabák považuje rovněž intonaci za základní prvek veršové organizace, a počítá s tím, že v některých druzích veršů je »jediným objektivně daným nositelem metrického impulsu«. Touto formulací se naznačuje, že intonační setrvačnost rytmická musí být navozena opakováním určitých intonačních útvarů. O tom nevykládá nic bližšího ani Hrabák ani Mukařovský. Mukařovský mluví sice o opakování zvláštního intonačního schématu v každém verši, říká také, že ve volném verši je nejdůležitější závěrečná kadence, její podobu však blíže neurčuje. Linguistu by ovšem zajímalo, jakým způsobem je na př. v závěru modifikována intonace otázky, jakou podobu má závěrečná kadence při přesahu (enjambement) atd. Naše následující poznámky chtějí ukázat, že lingvistická base teorie o intonaci jako základním činiteli veršového rytmu není ještě dost pevná. To zajisté není nic překvapujícího — vždyť i celá teorie větné intonace je ještě ve stavu zrodu.³

Pro určení podstaty »rytmické« intonace má zásadní důležitost zjištění, v jakém smyslu je zde možno mluvit o fonologickém faktu. Muka-

² V studii »Intonace jako prostředek básnického rytmu«, Kapitoly z české poetiky I, 2. vyd. 1948, str. 170—185. Vyšlo původně francouzsky v Archives néerlandaises de Phonétique expérimentale VIII—IX, 1953. Stejně mluví Mukařovský o významu intonace v studii »Obecné zásady a vývoj novočeského verše« (Kapitoly II, str. 9 n.). Poněkud modifikované pojetí podal Mukařovský v studii »O básnickém jazyce« (časopisecky 1940, Kapitoly I, 1948, str. 78—128).

³ Srov. A. W. de Groot, L'intonation de la phrase néerlandaise et allemande considérée du point de vue de la linguistique structurale. Cahiers Ferdinand de Saussure 5, 1945, str. 17—51.

řovský výslovně zdůrazňuje, že jej intonace rytmická stejně jako intonace větná zajímá jen potud, »pokud obě náležejí do oblasti fonologie, t. j. pokud jsou nezávislé na nahodilostech zvukové realizace (přednesu)« (str. 179). Z rozboru konkrétního materiálu, pomocí něhož Mukařovský ukazuje odlišnost veršové intonace od intonace větné, tato věc však jasně patrna není. Tak na př. tam, kde ukazuje na nesouhlas intonačního členění veršového s členěním větným vlivem kontextu, jde v podstatě jen o projev rytmické setrvačnosti.

Ještě komplikovanější je však situace u volných veršů, u kterých se neopakují ani přibližně stejný rozměr vět ani stejné větné intonační schéma. Čím je potom v takových případech navozena rytmická setrvačnost? Zvláštní zvukovou podobu verše tu samozřejmě předurčuje především grafická forma básně. Kdyby volné verše, v nichž se nekryje větné a veršové členění, neměly zvláštní grafickou podobu, nebyla by ani zvláštní intonace objektivně dána.⁴ Již z toho je patrné, že nejde o jazykové danosti, jež by tvořily obdobu k tomu, co tvoří předmět fonologie.

Je-li zvláštní grafická úprava (obvyklejné je to dělení veršů na samostatné řádky) nutnou podmínkou pro existenci rytmické organizace verše, plní tato grafická úprava podobnou funkci jako notové písmo u textů, které jsou určeny pro zpěv. Rozdíl je tu v tom, že notové písmo předurčuje určitou melodii, grafická úprava veršovaných textů jen signalisuje potřebu stylisace zvukové stránky jednotlivých vět (pokud je zde o větách možno mluvit). Některé modifikace jsou však přitom přece jen aspoň přibližně grafickou úpravou předurčeny přímo. To platí na prvním místě o členění přestávkami. Jestliže se přestávka na konci verše (hlavně tam, kde se vyskytuje enjambement) nijak nevyznačí foneticky, je to v rozporu s přednesenými předpisy, jež jsou vyjádřeny právě zvláštní grafickou úpravou básně. Ale členěním na verše se může i bez realizace přestávky navodit specifické syntaktické modifikace, které se projeví i intonačně, nekryje-li se členění na verše s členěním větným.

Stylisace intonačních prvků ve volných verších je ovšem grafickou úpravou předurčována velice neurčitě. U veršů, které jsou tištěny bez interpunkce, předpisuje členění na řádky spíše neutralisaci větné intonace než její určitou melodickou stylisaci. Jsou-li někdy takové verše recitovány s výraznou intonační stylisací, je to třeba považovat za in-

⁴ Srov. J. Tynjanov, *Problema stichotvornogo jazyka*, Leningrad 1924, str. 39.

dividuální zálibu přednašeče, a to i v případě, když jde o jeho vlastní verše.

V každém případě je modifikace větné intonace (není snad nutné mluvit o dvojím intonačním schematu) jen jedním momentem, kterým se uskutečňuje rytmická výstavba veršů. Spolu s intonací je modifikována linie dynamická, dále pak tempo a barva hlasu (timbre).⁵ Vzájemný poměr všech těchto složek zvukové linie verše je předurčován celkovým rázem textu, především ideovým a emocionálním obsahem básně. Obsahem básně je svým způsobem určeno ovšem i členění na verše, ale specifikum verše je dáno přece jen především tím, že se členění větné významové s členěním na verše nějakým způsobem rozchází. Na tuto věc klade akad. Mukařovský právem důraz. Nerozchází-li se vůbec (je-li každý verš ukončen syntaktickou pauzou) je dosahováno napětí mezi členěním veršovým a větným tím, že se členění větné zesiluje (oslabuje se na př. spojení vět, která spolu tvoří souvětí).

Je-li modifikace intonačních prvků jen jednou složkou rytmického osamostatnění verše, není třeba tuto modifikaci vytýkat jako podstatu verše vůbec. Navrhoval bych raději tuto definici: verš je rytmická jednotka promluvy, stylisovaná po stránce dynamické, intonační, tempové a timbrové. To platí pro všechny druhy verše, ať jsou pravidelné (slabičné, přízvukné, časoměrné) nebo nepravidelné (volné).⁶

Nepovažoval bych za správné, kdyby se při tomto pojetí vytýkalo také opakování jediného stylisačního schematu ve všech verších. Mukařovský sám upozorňuje na zvláštní poměry v básních se strofickou stavbou, má však na zřeteli jen takové strofy, v nichž jsou některé verše příliš krátké — v takových případech ztrácí krátký verš samostatnost a je prý pojímán »ve srovnání s verši okolními jako neúplná rytmická jednotka, jako pouhý zlomek verše docelovaný pauzou, po případě i jako pouhá reduplikace závěrečné kadence předchozího verše« (str. 180).

S velmi složitými poměry je třeba počítat u volných veršů, jež se objevují v dějinách české poesie za různých okolností. Rozhodně by bylo nesprávné hledat ve všech typech volných veršů jediný stavební princip.

⁵ Srov. J. Hrabák, Úvod do teorie verše (1956), str. 9.

⁶ Podobným poněkud způsobem definuje verš prof. B. Hála v pojednání »Podstata českého jambu s hlediska fonetického (Věstník Královské české společnosti nauk 1952, č. 5). Hála zde mluví o akustické úpravě samostatné, paузami zřetelně ohraničené skupině slov. O této úpravě však v studii nic určitého neříká, naopak se zdůrazňuje, že dynamická linie i intonace má ve verši v podstatě stejný ráz jako v próze.

Intonační typ se tu nepochybně uplatňuje význačným způsobem, není to však typ výhradní. Někdy jsou volné verše v moderní české poezii přímo stavěny na náhlém přerušování intonační linie.⁷ Jsou tu také typy přechodné, v nichž se mohou výrazně uplatňovat veršová rozhraní, zvláště je-li potlačena interpunkce. Tak je tomu na př. v těchto verších S. K. Neumanna, v nichž se využívá zároveň syntaktické amplifikace a gradace:

Otroci
otroci železa
hřidelů pecí lopat a kol
továren tendrů lomů a škol
otroci železa
otroci
podobni předčasně zralému ovoci
vyssáti příživníky
zkrušení žárem mrazem lopatou ryky
padáme
dým plamen rachot blesk a hvízd
v říjnovém vichru suchý list
padáme.

(Zpěv zástupů)

V básních se strofickou stavbou je rytmická stavba určována celými strofami, nikoli jednotlivými verši. To je zřejmé hlavně tam, kde se jednotlivé verše od sebe liší nejen na př. slabičným rozměrem, ale zároveň celou syntakticko-zvukovou strukturou. Přitom sloha může být tvořena jen dvěma verši, jež pak spolu tvoří dvojverší jakožto základní rytmickou jednotku. Tak je tomu na př. již v běžných případech u antického elegického disticha. Z české poezie dovoluji si uvést jako příklad toto dvojverší z básníka K. Tomana:

At kladivo jsi, nebo kovadlina,
ty znáš.

Toto dvojverší je součástí čtyřveršové slohy typu 11a 3b 11a 3b.

Vyšší rytmický útvar tvořený čtyřmi verši je na př. v této sloce básníka J. V. Sládka:

I prázdný pohár má, když zlatý byl, své vnady,
třpyt zjevů minulých mu na dně vidět všady
tak skvoucích jako dřív,
jak hledíš sniv. (Zlatá číše)

⁷ Srov. mou studii »Počátky obrozenského verše«. Acta Universitatis Carolinae 1957, č. 4, str. 35 n.

Mukařovský, třebaže vidí v specifickém využití a modifikaci větné intonace sám základ každého verše, ukazoval ve svých studiích na konkrétním materiálu, jak se může intonace v rytmické stavbě dostat do popředí, takže lze pak mluvit o jejím dominantním postavení. V přehledu vývoje novočeského verše ukázal Mukařovský, že je svérázné využití větné intonace zvláště charakteristické pro českou poesii druhé poloviny 19. stol., na př. u J. Vrchlického a Sv. Čecha. Přitom je rytmická intonace automatisována a je větnou intonací zatlačována na druhé místo. Větná intonace se ve verši těchto básníků uplatňuje hlavně výraznými kadencemi na konci veršů. Celková intonační linie se tu vyznačuje splývaným rázem.⁸

Zde se setkáváme se zajímavým případem, kdy rytmická (veršová) intonace, jež se od verše k verši podle Mukařovského opakuje a je pak v rozporu s intonací větnou (hranice veršů se často nekryjí s hranicemi vět), není tímto rozporem aktualizována, nýbrž naopak automatisována. Tento případ přímo volá po důkladné fonetické i linguistické analýze. Vyjasnění si zde vyžaduje i pojem kadence. Jde-li o větnou intonaci, nemůže jít v případech, kdy se konec verše nekryje se syntaktickou pausou, o kadenci v tom smyslu, jak se tohoto termínu užívá ve fonetice.

V podobném smyslu jako Mukařovský užíval slova kadence V. Mathesius v studii »Dynamická složka koncové kadence v Zeyerově blankversu«. Slovenská miscellanea, Bratislava 1931, str. 258—261. Mathesius si zde však všima jen dynamické složky těchto kadencí. Pokud jde o složky ostatní, spokojuje se odkazem na Mukařovského studii »Rapports de la ligne phonique avec l'ordre des mots dans les vers tchèques«. V této studii Mukařovský vidí v expiraci hlavní složku zvukové linie věty, intonaci pak považuje za složku plně závislou na proměnách expirací. V knižním vydání se již Mukařovský tohoto názoru zřiká touto poznámkou pod čarou: »S názorem o jednostrannosti vztahu mezi výdechovou intenzitou a intonací v tom smyslu, že by expirace intonaci nutně předurčovala, neztotožňuji se dnes, kdy tyto složky pokládám za vzájemně se vyvažující — viz o tom příslušné odstavce pojednání 'O jazyce básnickém'.«⁹

⁸ Kapitoly z české poezie II, 1948, 76—8.

⁹ Travaux du Cercle Linguistique de Prague I, 1929, str. 421 n. (česky v Kapitolách I, 1948, str. 186—207).

¹⁰ Kapitoly I, 1948, str. 96 n.

V tomto pojednání Mukařovský rozlišuje intonační kadence od přízvukových (expiračních) klausulí a uvádí, že intonace se s výdechovou intenzitou vždy nekryje. »Oba jevy jsou po některých stránkách souběžné, tak na př. podobně jako intonace uzavírá věty, větné členy, významové úseky atp. kadencemi, poskytuje expirace k jejich závěrům „klausule“. Často bývá jistý závěrečný zvukový útvar, nesený slovním celkem o jistém počtu slabik, zároveň i kadencí i klausulí; o tom, čím z obojího se bude spíš jevit, rozhodne převládání buď intonace nebo expirace v daném textu. Intonace a expirace se totiž navzájem vyvažují; při nadvládě intonace převládá tendence k nepřetržitému plynutí dechového proudu, ke stírání všech hranic mezi slovy, větnými členy, významovými úseky uvnitř větného celku; při nadvládě expirace je naopak snaha rozhraní zdůrazňovat a tím členit dechový proud v úseky. Příkladem prvního typu je poesie Vrchlického, druhého pak verš Nerudův. Prvním ukazatelem takových rozdílů je sluchový dojem; objektivní zjištění může však být, podobně jako při intonaci, provedeno jen syntaktickým a významovým rozbořem, který ukáže, jakými vlastnostmi je nadvláda intonace či expirace dána; to platí rovněž o zjišťování odstínů expirace samé« (98—99).

K tomuto důležitému zjištění je třeba poznamenat, že podrobnější takový rozbor delšího veršovaného textu nebyl dosud proveden. Až se k takové práci jednou přistoupí, bude třeba přihlížet k tomu, že intonace se expirací v české větě někdy přímo rozchází. V češtině tvoří povýšení tónu jednak průvodní složku přízvuku, jednak je to modulační prvek samostatný. Jako samostatná složka v zvukové výstavbě věty uplatňuje se intonace zvláště na konci větných úseků a vět. V závěru vypovídací věty se na př. koncová slabika tónově snižuje, i když je přízvuková.

Tato věc se v českých fonetikách nevykládá někdy dost jasně. Naprosto nedostačující je to, co o vztahu intonace k dynamické linii českého verše vykládá v citované studii o českém jambu prof. B. Hála. Říká zde jen povšechně, že »členění silové bývá obyčejně doprovázeno i paralelní úpravou tónovou«, že však »tato paralelnost průběhu tónového se silovým není nutná ve všech taktech každé jednotlivé věty« (str. 3). Podobně na str. 6 se čte, že tónový průběh verše« je většinou klesavý a tedy paralelní s průběhem veršové dynamiky, s nímž má též společnou příčinu, neboť počáteční větší zásoba vzduchu a tím i větší tlak expiračního proudu přispívají jak ke zvětšení zvukové síly, tak i ke zvýšení základního tónu hlavního; s úbytkem zásoby vzduchu a jeho tlaku se

základní tón snižuje«. Z umělých grafických obrazů, kterými zde prof. Hála znázorňuje klesavost intonace ve verších, nepřesvědčuje zvláště ten, který doprovází tyto Bezručovy verše (str. 6):

Za temným oknem, v květníku sivém
hrubý a špičatý mračil se kaktus.

Je jasně patrné, že zde prof. Hála pozapomněl na zvyšování tónu v přízvukných slabikách. Na obrazci, který má znázornit »objektivní záznam síly jednotlivých slabik v přednesu verše »klesne pustý darmochleb« (str. 2; obrazec zachycuje vlastní autorovu recitaci), je zase vidět, že pro prof. Hálu ve verších přestává existovat slovní přízvuk. V jeho přízvukovém obrazci jsou obě přízvukné slabiky uvnitř verše slabší než předcházející slabiky nepřívukné!

Základní věci o vztahu zvyšování tónu k slovnímu přízvuku podle potřeb větné stavby v češtině vyložil správně již Chlumský v díle »Česká kvantita, melodie a přízvuk« (Praha 1928). Proč Chlumského výklady prof. Hála nepřijímá, není v pojednání o českém jambu nikde vyloženo. Zato však v zásadních věcech s Chlumským souhlasí M. Romportl v pojednání »K tónovému průběhu v češtině«. ¹¹ Různé doplňky k Chlumského výkladům o vztahu melodie a síly obsahují práce St. Petříka, hlavně jeho kniha »O hudební stránce středočeské věty« (Praha 1938).

Podle Chlumského se melodie a síla rozcházejí v češtině v těchto případech:

1. pravidelně před čárkou (Romportl mluví v tomto případě o závěru neukončené výpovědi);
2. často na začátku slova;
3. často v slovech tříslabičných a víceslabičných se zabarvením citovým;
4. při melodii, kterou můžeme nazvat švábskou;
5. v otázce.

Chlumský k tomuto výčtu na vysvětlenou dodává: »Ve všech vyjmenovaných případech může melodie mást: zvýšená slabika nepřívukná budí (nebo aspoň může budít) pozornost — mívá větší počet kmitů, vícekrát za stejnou dobu zabuší na náš ušní bubínek, než slabika s hlubším tónem a bývá tím také vtíravější« (str. 170).

¹¹ Věstník Královské české společnosti nauk 1950, č. III.

Z výkladů Chlumského bude třeba vycházet zvláště při zkoumání otázky, jak se v zakončení českého verše volného uplatňují melodické prvky nezávisle na normální větne melodii. Tam, kde se výrazné figury melodické v závěru volných veršů skutečně objevují (Mukařovskému připomínají verše tohoto typu liturgické recitativy),¹² stávají se veršové intonační kadence obdobou melodie nápěvové a jsou nepochybně podmíněny více dobovými literárními konvencemi než vlastním textem básně.

Fonetický výzkum verše nemá dosud dobrou tradici, má však svoje oprávnění. Pochybnosti o tom, že existuje normální zvuková realizace verše, předurčená v podstatě textem, grafickou úpravou a dobovými uměleckými konvencemi, nevycházely z vědeckých předpokladů. Metodu fonetického výzkumu veršové intonace bude teprve třeba vypracovat. Že to bude metoda v podstatě instrumentální, rozumí se dnes samo sebou.¹³

¹² Kapitoly I, 1948, str. 172.

¹³ O experimentální výzkum melodie českého verše se v novější době pokusil K. Ohnesorg a publikoval výsledky své práce v článku »K otázce veršové melodie«, Listy filologické 72, 1948, str. 106—111. Ohnesorg v závěru svého článku přeceňuje vliv subjektivních faktorů.

J. Matl, Graz

NEUE BEITRÄGE ZUR KOPITAR-BIOGRAPHIE

DER BRIEFWECHSEL KOPITAR — K. B. HASE

V. Jagić hatte bereits erkannt, dass die Hauptquelle für die Biographie Kopitars in seiner Korrespondenz liegt: »No samyj bogatyj istočnik dlja biografii i ocenki učenoj dejatel'nosti Kopitara zaključaetsja v ego pismach, čast' kotorych uže izdana v pervykh dvuch tomach moich 'Istočnikov', no i u prof. Menčika i u menja i v Ljubljane imejutsja ešče ne izdannye materialy« (vgl. in Enciklopedija slavjanskoj filologii Vyp. 1, Istorija slavjanskoj filologii, SPb. 1910, S. 186). Dies gilt umsomehr als es heute klar ist, dass die geschichtliche Hauptleistung Kopitars ja nicht in der erstmaligen oder endgültigen Lösung wissenschaftlicher Probleme liegt — seine Lieblingsidee der pannonischen Herkunft des Kirchenslavischen, sein Carantanismus bzw. Panslovenismus hat sich als falsch erwiesen — sondern dass seine grosse dauernde Leistung in der Geschichte der Slavistik in dem besteht, was er als Anreger, als Förderer, als Planer und Berichter geleistet hat. Es soll hier nicht davon die Rede sein, wie er die österreichischen öffentlichen und literarischen Kreise, ebenso die in Deutschland, an den slavistischen Problemen wissenschaftlich, publizistisch und politisch interessierte, die slavistischen Studien allerorten förderte, Dobrovský zur Abfassung der Institutiones des Kirchenslavischen anregte, Vuk Karadžić entdeckte, schulte und förderte.

Jagić, der selbst einen Teil der Kopitar-Korrespondenz in seinem »Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar« (1808—1828), Berlin 1885, und in seinen »Neuen Briefen von Dobrowsky, Kopitar und anderen Süd- und Westslaven«, Berlin 1897, herausgegeben hat, war sich bewusst, dass noch vieles fehlt. Von dem im Folgenden dargebotenen Briefwechsel Kopitar-Hase scheint Jagić noch keine Kenntnis gehabt zu haben. Auch nicht Kerne, der in seinem reichhaltigen biographischen Wortartikel im Slovenski Biografski Leksikon S. 496—513 am Schluss darauf hinweist, dass in den nachgelassenen Skripten Fr. Kidrič ein Verzeichnis der wissenschaftlichen Korrespondenten Kopitars vorhanden sei, der aber in

seiner Aufstellung der nichtslavischen Korrespondenten Kopitars K. B. Hase nicht erwähnt. R. Nahtigal zeigt in seinen kommentierten kritischen Editionen »Jerneja Kopitarja spisov II. del, 1. knj.«, 1944, 2. knj., 1945 (Slovenska Akademija znanosti in umetnosti), dass ihm der »odličn grecest« Carl Benedikt Hase (1780—1874) bekannt ist (vgl. knj. 1, S. 124, 130, 131, knj. 2, S. 279). Die zwischen Kopitar und Hase gewechselten Briefe sind, wie mir Herr Kollege Slodnjak auf meine Anfrage hin freundlicherweise brieflich mit 7. 11. 1956 mitteilte, auch in der Akademie in Ljubljana unbekannt.

Ich möchte daher im Folgenden meine Dankbarkeit und meine Verehrung gegenüber unserem Jubilar Prof. Rajko Nahtigal, der mich 1917 bis 1918 an der Grazer Universität in das Altkirchenslavische und Russische einführte und meine ersten Schritte in die Slavistik wohlwollend und aufmunternd lenkte, in der Weise zum Ausdruck bringen, dass ich eine kleine Ergänzung zur Kopitar-Biographie durch Veröffentlichung einiger bisher unbekannter Briefe darbiere.

Die Kenntnis dieser Briefe verdanke ich Herrn Dr. Wilhelm Christiani, und über Christianis Vermittlung dem Herrn Dr. Arnulf Kollautz. Herr Dr. W. Christiani war jahrelang Mitarbeiter von V. Jagić im AfslPh (aus dem Briefwechsel Jagić-Christiani werde ich ergänzend zu dem im Wiener Slavistischen Jahrbuch II, S. 161—70 gebrachten noch weiteres nicht veröffentlichtes Material publizieren). Dr. W. Christiani lebt jetzt im Greisenalter im Wörthersee in Kärnten und die folgende Veröffentlichung möge auch gleichzeitig als Gruss zu seinem goldenen Doktorjubiläum dienen.

Dr. Arnulf Kollautz, derzeit Freiburg im Breisgau, hat im Laufe der letzten Jahre den in der Landesbibliothek Thüringen in Weimar liegenden umfangreichen, aus 54 Fascikeln bestehenden, vom Jahre 1821 datierten Briefnachlass des Gräcisten Hase durchgearbeitet und darin die folgenden Briefe Kopitars bzw. Hases aufgefunden. Weitere sind nach seiner Mitteilung nicht vorhanden. Dr. A. Kollautz ist nicht primär aus slavistischen Interessen an die Durcharbeitung des Hase-Briefnachlasses herangegangen, sondern aus orientalistischen und gräcistischen, vor allem aus seinem Interesse an Fallmerayer, über den er im Museum Ferdinandeum (Innsbruck) nach 1950 neues Material publiziert hat. Es ist mir ein aufrichtiges Bedürfnis, auch Herrn Dr. Kollautz, ebenso wie Dr. Christiani, für ihre grosse und selbstlose wissenschaftliche Hilfe herzlichen Dank zu sagen.

EINIGE BEMERKUNGEN ZUR KOPITAR-HASE KORRESPONDENZ

K. B. Hase, geboren am 11. 5. 1780 in Sulza bei Weimar, war seit 1801 in Paris als Konservator der Handschriften und als Professor tätig und ist dort am 21. 3. 1864 gestorben. Sein internationaler Ruf als Gräcist ist begründet durch seine Werke: *Notice d'un manuscrit de Dracon*, Paris 1807; *Recueil de mém. sur man. grecs*. 1801, 4. *Prolegomena in libros Lydi de magistratibus Romains*, 1812. Laur. *Lydi de magistrat. reip. Rom. pr. ed. a J. Dom. Fuss, preaf. est H.* 1812. *Leonis Draconis hist. ed. ill.* 1819 f. (Bonn 1828). *Lauri Lydi de ostentis, de mensibus etc. ed. lat. vert.* 1823. *Valer. Max. et Jul. Obsequ. de prodigiis ed.* 1823, 2 v. *Sueton. ed. ill.* 1828, 2 v. Er entwarf den Plan der Didot'schen Neuausgabe von Stephanus' griechischen Lexikon, die er anfangs (erster Band der Pariser Ausgabe) leitete (vgl. H. Rassow, *Zur Erinnerung an Hase*, in *Weimar'sche Beiträge zur Literatur und Kunst*. 1865. Guignaut, *Notice historique sur Hase*, Paris 1867. Über Hase in Griechenland vgl. Kolitsounakis, *Korais und der deutsche Phil.* Hase in der *Praktika tes Akademias ton Athenon*, 1933).

Kopitar hatte im Jahre 1811 K. B. Hase in Wien persönlich kennen gelernt. Er berichtet darüber in einem Brief an Dr. Zupan vom 20. 12. 1811: »Fuit hic Hase, parisinae biblioth. Scriptor, summus graecus: arcotissimam cum illo junxi amicitiam et correspondebo pro necessitate, est 28 annorum juvenis, sed procerus: venerat cum Humboldt, et adinstar maledicti Bucii placentas quas nosti amat (Kugelhupf).«

Dr. A. Kollautz vertritt in einem Brief vom 30. Oktober 1955 an mich die Auffassung, dass Kopitars Kenntnisse (oder zumindest ihre wesentliche Förderung) des Neugriechischen auf Hase zurückgehen müssen, denn Kopitar spricht gelegentlich eines Referates über *Researches in Greece* von William Martin Leake (London (1814) von den Gedichten des Mönches Ptochoprodromus und erwähnt dabei, dass seine Gedichte sich in einem Manuskript auf der Pariser Bibliothek befinden, was er nur durch Hase wissen konnte, denn Leake, dessen Reisen seine Besprechung gewidmet ist, waren sie unbekannt geblieben.

Von den folgenden 11 Briefen stammt der erste, erhalten aus dem Jahre 1815, nicht aus dem Hase-Briefnachlass, sondern aus der Wiener Nationalbibliothek (Autographa 45/39), alle übrigen des Zeitraumes 1829 bis 1844 aus dem Hase-Nachlass. Die Numerierung und zeitliche Reihung stammt von mir aus zweckmässigen Gründen.

M. Ibrovac, der die Beziehungen Kopitars zu den Franzosen mit neuem Material aufhellte (Kopitar i Francuzi, Zbornik Fil. Fak., Beogradski univerzitet, knj. II, 1952, S. 92—233), kennt die Beziehungen Kopitars zu K. B. Hase, weiss auch von der Korrespondenz, stellt aber *ibid.* S. 144 fest »poznato nam je samo jedno Kopitarovo pismo Hazeu; do ostalih dvanaest nismo mogli doći«. Ibrovac veröffentlicht auch zwei Briefe Hases an Kopitar, eine vom 26. 11. 1831, den zweiten vom 11. 5. 1839. Nun wissen wir aus der Veröffentlichung des Kopitar'schen Briefjournals durch Jagić (Neue Briefe 823—50) bzw. J. Glonar (Glasnik muz. društva za Slovenijo 19, 1938, S. 142—50), dass Kopitar folgende Briefe an Hase geschrieben hat: am 22. 1. 1819, 21. 1. 1826 (Hase wegen Pouqueville II, 612), 19. 11. 1829, 28. 10. 1831 (Hase wegen Stephanus), 30. 12. 1831, 19. 11. 1837, 26. 2. 1838, 16./17. 1. 1839, 8. 5. 1840, 31. 7. 1841, 27. 1. und 16. 2. 1844. Es wäre also mit Folgendem diese Lücke in der Biographie Kopitars, wenn auch nicht zur Gänze, so doch zum Hauptteil gefüllt.

I

Paris den 20. Januar 1913.

Wie angenehm mir Ihre wohlwollende Zuschrift gewesen ist, verehrtester Freund, können Sie sich bei meiner Anhänglichkeit an Wien und bei der Dankbarkeit, die ich Ihnen für Ihre vielfache Güte schuldig bin, leicht denken. Leider habe ich zwar hier in und ausser der Bibliothek mancherlei Dinge zu versehen und zu verrichten, so dass darunter selbst meine unnachlässigsten Pflichten zuweilen leiden und ich muss, wie Sie sehen, Ihre Nachsicht ebenso sehr dieses Jahr in Anspruch nehmen als Ihre Dienstfertigkeit das vorige. Dass ich aber die lebhafteste Erinnerung an Ihre Freundschaft und an Ihre wohlwollende Aufnahme bewahre und dass diese mir immer gegenwärtig sein wird, glauben Sie gewiss auch ohne Beteuerung.

Ihren Vorschlag, an der Wiener Literaturzeitung mitzuarbeiten, nehme ich mit Freude an, besonders da ich hoffe, mich so von Zeit zu Zeit und öfter als bis jetzt geschehen, in Ihr Andenken zu bringen. Bei der Langsamkeit, mit der hier erscheinende Bücher überhaupt und gelehrte insbesondere, in das Ausland kommen, glaube ich allerdings, dass schnelle Anzeige unserer philologischen Erzeugnisse in einer geschätzten deutschen Zeitschrift nicht ganz unzweckmässig sein wird. Die Werke, die ich mir demnach zur nächsten Recension vorbehalte, sind Ihrem Vor-

schlage gemäss Bredow's Epistolae Parisienses¹ und die Mélanges von Chardon de la Rochette. Ich füge dazu folgende drei, seit Anfang dieses Jahres erschienene: 1. *Ἰατρογάριους ἀφορισμοί*. Aphorismes d'Hippocrate, traduits sur le texte grec d'après la collation des Manuscrits de la Bibliothèque Impériale etc. par M. de Mercy. A Paris, chez Crocard 1811 (aber erst im Januar ausgegeben). 8°.

2. M. F. Quintiliani De institutione oratoria libros XII ex optimis editionibus et ex fide Codd. recensuit F. G. Pottier, humaniorum literarum Professor in Lycaeo (sic) Napoleonensi, Parisiis etc. Drei Teile 8.

3. Traités de l'Équitation et du commandement de la cavalerie de énonphon, avec le texte grec etc. 8°. Anonym; der Verfasser ist M. Courrier, ein schon etwas älthlicher Kavallerieoffizier, der recht gut griechisch versteht und in seinen vorgeschlagenen Verbesserungen des Textes Scharfsinn und Sprachkenntnis zeigt. Pottiers Buch ist mittelmässig, das von Mercy gleichfalls.

Meine Anzeige der Epistolae Bredow's ist angefangen; ich habe Gelegenheit gefunden, in seinen zum Teil etwas übereilten Abhandlungen manches aus hiesigen Handschriften zu verbessern und denk in spätestens vierzehn Tagen meine Recension an Sie abzusenden. Höheres Honorar zu fordern als die übrigen Mitarbeiter bin ich weit entfernt; über alles schätze ich das Vergnügen, an einer Unternehmung teilzunehmen, zu der Sie selbst beitragen.

Und nun, verehrtester Freund, leben Sie wohl; mit der Recension schreibe ich Ihnen noch einmal und mehr. Empfangen Sie nochmals meinen herzlichen Dank für Ihre mir in Wien erwiesene Güte. Empfehlen Sie mich bestens Herrn Hofrat Stiegel, so wie allen, die sich meiner erinnern. Verzeihen Sie mir mein bisheriges ungebührliches Schweigen und erlauben Sie mir, es durch einen ununterbrochenen Briefwechsel womöglich vergessen zu machen.

Mit unwandelbarer Dankbarkeit der Ihre

K. B. Hase

A Monsieur Monsieur Kopitar,
attaché à la Bibliothèque Impériale
Vienne en Autriche

¹ Sie waren 1812 in Leipzig erschienen. Hierin von Hase zwei Abhandlungen: De libello geometrico Epaphroditi et Vitruvii Rufi (p. 201—243) und De quibusdam locis Allegoriarum Homericarum, quae sub Heraclidis nomine feruntur, auf p. 243—256.

II

C. Benedicto Hase
Barth. Kopitar S. D.

Suscipe, Domine, munusculum nostrum, eo quo damus animo et judica causam nostram. Certe non facile corruat quod aedificavimus, i. e. quantum; denn ob dann weiters die alten Illyrier = Pelasger, wie unser Malte-Brun glaubt, nec affirmare nec refellere ausim. Mir ist es genug, dass nun hoffentlich nicht weiter über Walachisch und Bulgarisch so gefaselt werden darf, wie bisher. Monstraris Societati Asia-ticae.

Zu einer neuen Auflage Ihres deffèque (?) könnte ich wohl einige pelasgische racines liefern.

Aber dass die Reuchlinisten nun so dummdreist triumphieren, ärgert mich doch. Sie sollten doch, schon um Ihr Deutsch nicht zu vergessen, mir, als Redakteur der Jahrbücher, einen Artikel zusenden, wie es Grimm und andere cordati viri tun. Ich überlasse Ihnen selbst die Wahl. Das Honorar ist sechs Species Dukaten für den Bogen.

Vale et favere perage

Tuissimo Kopitaro

3. November 1829

Nr. 255 des Haseschen Briefnachlasses, Jhg. 1829 Sign. F 1811.

III

(Wien) 28 Octobre (1831)

Summo Hasio Kopitar!

Quo minus exspectatum, eo gratius mihi contigit amplissimum munus Stephani tui fascic. II missum Junio mense, adlatum nonnisi idus tertias (26. Oct. 1831). Vide iam e contra, an gratiam aliquatenus saltem possim referre. Habet hoc nostra bibliotheca, ni fallor, emptum cum Hohendorfiana, exemplum Thesauri, cui ni margine adsparsae sunt notae et augmenta, quo aut ab ipso Stephano, aut a docto coaevo sunt profecta. Adicio échantillon ut ipse possis iudicare. De auctore primario — sunt enim et aliquot notae alius mani, e Demosthene praesertim, sed pleraeque sunt ab eadem prima manu, quam quidem Stephani puto, nisi si tu aliud elicias e nota eiusdem manus, tomi III p. 1158 E ad vocem: Ἰννοῦς Hesy-chius exponit etiam παῖδας; ubi in margine notatur: vide mea in Horat. od. 23 haec mea an fuit Stephani an alius in Horatium, tibi relinquo de iudicanda, cum in nostris Horatii editionibus Stephanianis non satis lucis,

mihi quidem affulserit. Vix autem puto, alium quam ipsum auctorem operis vel minutissima typhotetae et styli *σφάλματα* corrigere velle.

Mihi quidem operae pretium videtur, te hanc rem diligentius examinare et sive Stephani sive filii aut alius coaevi sint hae notae, eas in usum tuum converti; quare tantum dic verbum et excridentur et mittentur vobis. —

Es versteht sich von selbst, dass die Hoffbibliothek auf ein Exemplar inscribiert, und zwar wenn es etwa grande Papier oder sonst was extra feines gibt, auf die beste Qualität desselben.

Vale et favere semper tuissimo

Kopitaro

A Monsieur Monsieur C. B. Hase
à Paris

IV
Wien, den 30. Dezember 1831.

Da ich wusste, dass Euch unsere Materialien willkommen sein würden, so hatte ich sogleich Anstalt getroffen, sie copieren zu lassen, und bei Ankunft Ihrer Antwort vom 28. November, die ich, kaum begreiflich erst am 24. Dezember erhielt, war die Abschrift bereits fertig. Ich bezahlte sie mit 15 Gulden Cm = 37½ Franken, die mir daher der Verleger auf mein Exemplar meiner Ausgabe zu gut schreiben wolle und dürfte sie nur noch revidieren (?), quod et feci lubens. Um sie Ihnen so schnell als möglich zukommen zu machen, übernahm es unser Präfekt, Graf Moritz Dietrichstein selbst, das schon der grösseren Decenz und Vehemenz (?) wegen an Ihre Adresse überschriebene Paket, dem nächsten unserer mitzugeben, ergo accipies tu ipse, idesne brevi. Freilich weiss ich nicht, wie die mancherlei Cholera — oder was damit umgehen werde —. Die Abschrift ist freilich vom Copisten stark fatigiert und depraviert worden, aber ich dachte, Ihr Mitarbeiter wird schon damit zurecht kommen, sie richtig legen und in das zum Nachdruck bestimmte Exemplar loco citato eintragen und wollte diese unsere (?) Kopie nicht wieder den Varianten einer neuen Abschrift aussetzen. Für allfällige Zweifel bin ich und unser Original Exemplar immer zu Befehl. Sehr begierig wäre ich auf Ihre Gründe, etwaige Marginalien dem Manuskript selbst zuzuschreiben.

Der Zombros, den Villoison entdeckt hat, ist nicht etwa altthrakisch, sondern Bulgarisch sec. IX. Noch jetzt heisst das Tier bei allen Slawen

Neue Beiträge zur Kopitar-Biographie

zuber, Gen. zubra; für zuber sagt der Bulgar und Krainer zomber und zober.

Vale et favere posse tuissimo Kopitari

PS Passow nimmt Euch übel, dass Ihr den einzelnen Oxytonia doch den Gravis gebt, ich fürchte das anakreontische ἀβρανελώντες umsonst, wiewohl ich ein anders darin fand. Über beide Mängel könnt Ihr mich leicht trösten.

A Monsieur, Monsieur Ch. B. H a s e
Membre de l'Institut, Professeur de langues Orientales,
Conservateur adjoint de la Bibliothèque du Roi

Paris

V

Wien, den 15. November 1837

Nachdem ich quamquam indignus nicht nur von Tafel in Tübingen, sondern selbst von der königlichen Societät in Göttingen Ihnen bin beigesellt worden, so werden Sie um so grossmütiger meine Zudringlichkeit ertragen, wo nicht gar verzeihen. Ich habe zweierlei Anliegen an Sie, für mich sehr wichtige Dinge und für Sie sehr leichte.

1) In einem alten Cod. Membr. Mährens findet sich der Anfang, 8 Zeilen, einer cyrillisch-slawischen Übersetzung der Homilie St. Chrysostomi: *φαιδρὰ σήμερον ημέρα καὶ θανααστή*, die Montfaucon irgendwo muss gelesen haben, weil er ihr Anfangswort anführt, aber als Spuria nicht des Abdruckes wert hält. Das cyrillische Fragment ist bis zur Unleserlichkeit verblichen, das griechische Original wird uns lesen helfen. Gewiss können Sie mir, wo nicht die acht ersten Zeilen der fraglichen Homilie selbst aus Ihren nicht katalogisierten Codd. gr. mitteilen, doch sagen, welche Bibliothek sie besitzt, wenn nicht die Pariser selbst. Gelegentlich erlauben Sie doch die Anfrage, ob Sie unter neueren Aquisitionen Ihrer Bibliothek nichts Glagolitisches haben, z. B. den grösseren Rest der Frangepanischen Bibel, wovon ich im Glagoliticus Clozianus zwei Tetraden bekannt machte. Ich war diesen Sommer in Italien, um die Slavica in Rom und Bologna zu lesen. Der assemanische Glagoliticus, den er von Jerusalem mitgebracht, ist zwar am Ende mank und (schon darum vielleicht) undatiert, aber nach allen Merkmalen sec. X—XI. Der Psalter in Bologna, von dem Antonelli den Anfang in dem Vorwort zu seinem Athanasius mitteilt, ist unter König Assen = 1185—1195 geschrieben, und hat auch Glagolithisches mitten unter Cyrillischem!

Doch unsere Slavica können Sie nur langweilen; daher genug davon, und ich bitte Sie nur an die gewünschten acht Zeilen aus Pseudochryostomie Homilie in nativitate S. Deiparae sich zu erinnern und mir aus der Not zu helfen.

2) In Ansehung des zweiten Anliegens müsste ich Ciceros non erubescit zu Hilfe nehmen, wenn es bei Ihnen in Paris nicht sogar de rigueur wäre, die Akademiker der Reihe nach zu besuchen, wenn man ihnen affiliert zu sein wünscht.

Ich bin nun in der Lage, *ausdrücklich für die Ansicht* unseres Amtschefs, Grafen M. Dietrichstein, dergleichen akademische Ehren zu suchen oder doch zu wünschen, wie Sie sehen, dass sie mir von *Berlin, München* und im grössten Masse von *Göttingen* zuteil geworden sind. Kurz, die Ehre eines demütigen Correspondenten Ihrer Inscriptions würde meiner (oben motivierten) Ambition der Gipfel aufsetzen. Meine Glagolitica könnten wohl Ihren oder S a c y 's derartigen Vorschlag wohl unterstützen. Übrigens habe ich in den Wiener Jahrbüchern über Neugriechisch, Vlachisch, Albanesisch und Bulgarisch Artikel geliefert, die für die gute Sache seither Autorität machten. In Slavica lässt man mich für Dobrowsky's Nachfolger gelten.

Ich empfehle meine Ambition Ihrem gütigen Wohlwollen, wie mich selbst.

Vale et favere perge

Tuissimo Kopitario.

A Monsieur Monsieur Sch. B. de Hase
Membre de l'Institut, Conservateur de la Bibliothèque Royale etc.

Paris

Dazu die Notiz Hase's: Hat der viel gereiste M o n t f a u c o n besagte griechische Rede irgendwo in Istrien gesehen, gelesen und weil er sie des Druckes unwürdig hielt, bloss die ersten Worte abgeschrieben? So viel glaube ich versichern zu können, dass sie sich nicht in der Kgl. Bibliothek in Paris befindet.

Hinsichtlich K. Veröffentlichungen in den W J handelt es sich um seine Besprechung von Dobrowsky's Institutiones linguae slavicae in Bd. 17, 1822, S. 95—97 und um die des L e a k schen Reisewerkes in Bd. 34, S. 111—145. Erstmals hatte K. im Jahre 1811 in Hormaier's Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst aus einem sla'wischen Werk »Neue bürgerliche Erdbeschreibung« die Aufmerksamkeit der gelehrten Welt auf den Einwanderungsprozess von Slawen in die Peloponnes gelenkt.

Verehrtester Freund und Gönner!

Genehmigen Sie meinen innigsten Dank für Ihr gütiges und schönes Brieflein vom 14. v. M. — Der Schweizerfamilie unseres Barons von Osten habe ich eine wahre Freude mit Ihrem so freundlichen Andenken gemacht.

Dem Dom Montfaucon muss ich also in Italien nachgehen; in der Ambrosiana ist bereits durch den edlen und guten Grafen Castiglioni der Anfang gemacht, nochmehr hoffe ich von Rom.

Derweil empfehle ich Ihrer und B.(aron) Sacy's Güte das bewusste ambitiöse Anliegen. Ganz unrecht hat unser deux sols Mann mit der littérature slavonne, wie sie ist, nicht; aber Ihr protégé ist auch kein slawischer Schöngest, sondern Forscher, wie es etwa Klapproth u. a. im Chinesischen und selbst, um das höchste Anstrebare zu sagen, Grimm im Deutschen ist. Übrigens hat mein Glagolita einen Pariser Codex illustriert, ferner den Reimser texte du sacre wieder entdeckt, also selbst um die belle France un mérite quelconque et toujours grand puisqu'il s'agit de la France? Selbst die origines linguae Valachicae, der oström(ischen) langue romane, mit dem Artikel hinten am Schluss hängt mit der belle France etwas zusammen! Doch was informiere ich Sie, der Sie in Ihrem allerliebsten billet doux noch ganz andere Motive ad hominem in petto hat.

Herrn Letronne habe ja doch ich zuerst in den Wiener Jahrbüchern die lange Inschrift von Protogenes in Olbia liefern gemacht, wobei auch Herr Raoul-Rochette begrüsst ward. Aber sollen wir von Ihnen selbst nichts mehr erhalten?? Leo Diaconus Ihr letzter Byzantiner bleiben? Nicht wenigstens einen neuen Du Cange zur Bonner Byzantina?

Unser Exemplar von H. Stephani Thesaurus halte ich für Hohendorfisch, weil der Einband ganz so ist, wie 1000 andere hohendorfsche. Dass er im Catalogue nicht vorkommt, kann 1000 Ursachen haben.

Vale et favere perge Vestro Kopitario

PS. Wollen Sie gütigst mein Andenken bei B. Sacy erneuern.

A Monsieur Monsieur Ch. B. Hase
Conservateur de la Bibliothèque Royale
Chevalier de plusieurs ordres, Membre de l'Institut etc. etc.

Paris

Verehrtester Freund,

Unerwartet und zu meiner grossen Freude bietet sich mir heute eine Gelegenheit, Ihnen für Ihren gütigen Brief vom 26. vorigen Monats zu danken. Herr *Silvestre*, de l'ordre de St. Ferdinand d'Espagne, professeur d'écriture de SS. AA! RR. les enfans de Roi, etc. nachdem er auch in unserer Bibliothek lange und viel für ein Werk gesammelt, das Schriftproben aller europäischer Völker von dem Mittelalter abwärts enthalten soll, will eine kalligraphische Reise unternehmen durch Teutschland und hat dabei vorzüglich dessen alte Hauptstadt Wien im Auge, wo der ritterliche und kunstliebende Maximilian lebte. Nun ist er zwar an die französischen Botschafter und Geschäftsträger jenseits des Rheins hinlänglich empfohlen, wünscht aber ausserden ein Wort der Einführung bei einem der geachteten und gebildeten Gelehrten in Wien. Natürlich habe ich ihm vor allem Sie genannt. Mögen also diese Zeilen ihm zu einer gütigen Aufnahme bei Ihnen so wie zu Einsicht Ihrer kalligraphischen Schätze verhelfen, und er Sie noch in der Kaiserstadt treffen; dann bin ich gewiss, dass er mit freundlichen Erinnerungen an Teutschland wieder zu uns hieher gelangen wird.

Was meinen Wunsch betrifft, den Sie kennen, so hat uns der Tod einen schlimmen Streich gespielt. *Sacy*, gelehrt und vorurteilsfrei, ist unvermuthet gestorben. Wer ihn in der wichtigen Stelle als *Secrétaire perpétuel* ersetzen wird (*Raoul-Rochette*? *Daunou*?) ist heute, wo ich dieses schreibe, noch ungewiss: die Akademie liegt in Geburtsschmerzen. Ist einmal sein Nachfolger gewählt, so will ich versuchen, diesen zu umgarnen. Abgesehen sogar von Ihren Verdiensten als Hellenist ist Ihre Eigenschaft als *conservateur de la Bibliothèque Impériale* eine Aegide, die man den ärgsten Antislawen kühn entgegenhalten kann.

Mit Freuden sehe ich aus Ihrem Briefe, dass Sie die Familie des Herrn Baron von *Osten* kennen. Wiederholen Sie dort, bitte ich, den Ausdruck meiner Dankbarkeit für die wohlwollende Aufnahme, die ich in dem Hause dieses ausgezeichneten Staatsmannes fand. Frau Baronin von *Osten*, schön, geistreich, von lieben Kindern umgeben, gilt allgemein für eine der gebildetsten Damen in Athen, ich glaube fast in der ganzen Levante, denn die eigentlichen Griechinnen, so viele deren mein erschrecktes Auge sah, sind schwarze oder gelbe Ungeheuer mit grünen

Neue Beiträge zur Kopitar-Biographie

Gesichtern, zu vergleichen höchstens mit halb wilden Bäuerinnen aus dem Banat oder aus Kalabrien. Letzters Land, wo die Banditen hausen, habe ich bei meiner vorjährigen Schiffahrt zweimal gesehen, aber nicht betreten; wahrscheinlich gehe ich kommenden Sommer nach Neapel und Rom, nächstes Jahr vielleicht nach Algier und Konstantine. Aber dann werden wohl die Reisen aufhören, wenigstens die weiten, denn am Ende muss doch das Alter eintreten mit seinen Schwächen und Übeln. Dann auch wollen wir sehen, ob ich im Gewirre des hiesigen Lebens, zwischen Bibliothek, Institut, École spéciale, École polytechnique, Stephanischen Thesaurus usw. Zeit finde, meiner Jugendsünde, dem Leo Diakonus, den Psellus beizufügen, der seit lange übersetzt und druckfertig.

Lassen Sie sich, verehrter Freund, den Überbringer empfohlen sein, empfehlen Sie mich selbst bestens dem litterarum Orientalium per Europam principi, Herrn von H a m m e r, verfügen Sie über mich in allen Verhältnissen, unter allen Zonen und bewahren Sie Ihre gütigen Gesinnungen.

Ihrem unwandelbar ergebenen

K. B. H a s e.

Monsieur Monsieur Kopitar,
Conservateur de la Bibliothèque Impériale,
Membre de plusieurs sociétés savantes etc. etc.

Vienne

Nummer des Autographums: 45/59.

VIII

Wien, 17. Januar 1839.

Verehrtester Freund!

Die Hofbibliothek bedarf eines Antiquars in Paris, um die Kataloge der dort vorfallenden oft wichtigen Bücherauktionen zu erhalten, empletten zu machen etc. Bis 1838 waren es Ihr de B u r e, die uns wohl die Adresse ihres Abnehmers C r o z e t gaben, der aber davon keine Notiz scheint genommen zu haben, da er uns weder Cataloge, noch auch nur einen Offertebrief zulkommen liess. Während ein Commis von de B u r e (dessen Brief und Name mir jetzt nicht zur Hand ist, den Sie aber genau kennen, weil er unter anderen grossen Namen auch Sie als seine künftige Kundschaft aufführt) sich empfahl.

Also ergeht an Ew. Gnaden unsere kollegialische Bitte, erstens in Ihrem *Gewissen* zu überlegen, wer von diesen beiden uns *redlicher* und

J. Matl

besser bedienen könnte — richtige Zahler sind wir — und danach dem einen oder dem anderen unsere Adresse ad id zu geben: à la Bibliothèque Impériale de Vienne.

Vale et fave festinantissimo Kopitario

A Monsieur de Hase, del' (sic!) Institut de France,
Conservateur de la Bibliothèque Royale, Chevalier de plusieurs ordres etc. etc.
Paris

IX

Wien, 7. März 1840.

Verehrtester Freund!

Da ich nicht gewiss bin, dass Sie zu Hause sind, so habe ich auf den Fall Ihrer Abwesenheit Ihren Freund Alexandre substituiert, um die 4—5 fl. meines Hesychius an die betreffenden Adressen gelangen zu machen. Dass ich dabei an Sacy's und Ihren älteren Plan mitdachte, darf ich in aller Bescheidenheit gestehen. Epistola enim non erubescit und Tacitus führt im Agricola dies pugno für eine fiducia conscientiae an, dessen Meinung ich mit gutem Gewissen beitrete.

Sie sehen, dass ich von Mailand den Pseudochrysostomus erhalten, um den ich Sie, als dem Rotschild des Faches, zuerst begrüsst hatte.

Interessant ist Ihr Reimser Texte du Sacre, der von Prag über Konstantinopel und Trient endlich zu Ihnen sich verloren hat.

Vale et fave tuo Kopitario

A Monsieur Monsieur
le Chevalier Hase

Savant. à Paris, 6, rue Colobert
Avec 5 livres.

X

Wien, den 31. Juli 1841.

Verehrter Freund!

Wenn mich selbst das unverdiente Compliment von Herrn Alexandre freut, so ist es hauptsächlich darum, weil ich Ihrer Empfehlung keine Schande gemacht zu haben scheine.

Aber die Auflage vom Opsopoeus 1589 ist mit Unrecht gegen de Thou's und Hohendorfs Kataloge geleugnet. Aus unserem Exemplar geht hervor, dass Opsopoeus 1590 den Rest seiner Anmer-

kungen zu den Sibyllinis muss von Heidelberg an seinen Verleger Jacques Duymis eingesandt haben. Die Belagerung, Duymis Tod hemmten den Verkauf dieser Auflage; nur in de Thou's Bibliothek wurde ein Exemplar abgegeben, und Opsopoeus eignes Druckexemplar, in das er die Collationen der Mss. und seine übrigen Marginalien eintrug, ist durch Hohendorf zu uns gelangt. Die Buchhändler, die das 1589—1590 ausgedruckte Werk 1599 zu Markt brachten, haben nur neue Titelblätter und die Dedication an de Thou (vielleicht mit Abänderung einer älteren von Opsopoeus selbst?) neugemacht, dafür aber die zwei Dedicationen zum zweiten und dritten Teil geradezu weggeworfen, wie die Festreden paginae der ed. 1599 zeugen. Doch das alles habe ich Herrn Alexandre selbst auch geschrieben. Ihn interessieren indes Teil zwei und drei weniger, sonst hätte er längst die Copie der zwei besagten Dedicationen verlangt.

Ihren Hamartolus entbehren wir mit Schmerz. Wenn die Pariser ihn nicht zu schätzen wissen (id quod non credo), so würden ja die Bonner ihn in 8° augenblicklich drucken, sobald Sie das Mss. nur hergäben. Die Russen haben alte bulgarische Übersetzungen von ihm; wir selbst eine in Serbien sec. XIII geschriebene, wenigstens von Konstantin an. Sie sehen, dass ich den sermo spurius *παρθος ἡμέρα*, um den ich auch Sie plagte, endlich in Mailand auftrieb. Nicht so glücklich war ich mit Gauderici episcop. Velit. vita Clem. papae, die Montfaucon in Monte Cassino sah; davon ist jetzt nur noch der erste oder der Quinternus an Ort und Stelle, mir aber wäre das Ende wichtig, wo die translatio durch Cyrill vorkommen muss, die auch Anastasius bibliothecarius an Ihren Carolus Calvus berichtet. Wie glücklich, wenn sich das zu Ihnen verloren hätte und wir auch unsern Cyrill durch Ihre Bibliotheksschätze ergründen könnten, wie Weitz seinen Ulfilas! A propos! Crozet ist nun auch abgetreten? Wer wird ihm bei Ihnen nachfolgen? Vielleicht können wir ihn auch brauchen; de Bure sind freilich unersetzlich.

Vale et favere perge tuo veteri cultori

Kopitar

A Monsieur Monsieur Hase,
Conservateur de la Bibliothèque Royale,
Chevallier de plusieurs ordres, Membre de l'institut et de plusieurs
Académies etc.

Paris

J. Matl

XI
Wien, den 27ten Jänner 1844.

Verehrter Freund!

Gern habe ich unserm gemeinschaftlichen Freund Herrn Silvestre meinen Beitrag zu seinem in Kupfer gestochenen Codex Remensis geleistet. Da mir aber seine graveurs die Tafeln nur in der Brumalzeit (bruma iners) erst mittheilten, so hatte ich nicht einmal Zeit, mein brouillon, sowohl des Textes als der Einleitung, mundieren zu lassen und habe daher Herrn Silvestre anheischig gemacht, Sie zu bitten, die Correctur von einem Deutschen unter Ihrer Oberleitung besorgen zu lassen, weil nur ein solcher ein lateinisches Mss. von deutscher Hand leichter lesen und auch sonst besser Latein kann als ein Franzose, bei denen adorare von ad ovem ferre deriviert wird. Die Einleitung enthält in gedrängter Kürze alles hierher Gehörige, mit genauer Kritik Ermittelte. Gegen das Ende sind zwar nomina propria zu berichtigen. Der Bibliothekar von Reims heisst nicht A. Paulin, sondern A. L. Paris und des Polen Jastrzëbski Vornamen sind J. L. Corvinus. Wollen Sie selbst meiner Stegreiflatinität hier und da zu Hilfe kommen, so werde ich Ihnen nur danken. Ein paar nötige, der Sachen wegen nötige Ausfälle auf factiose Protestanten werden Sie mir zugute halten: semper ego auditor tantum. Ich sehe eben, dass mir auch Herr Finlay: Greece under the Romans p. 344 Recht gibt.

Vale et fave tuissimo Kopitario

PS. Ist denn keine Hoffnung auf baldigen Druck Ihres Harmatolos?

A Monsieur Monsieur le Chevalier Hase

Paris

XII
Wien, 16ten Februar 1844.

Verehrter Freund und Gönner!

Ich war so frei, unterm 23.ten v. M. an unsern gemeinschaftlichen Freund Silvestre, auteur de la Paléographie universelle etc. einen Einschluss an Euer Hochwohlgeboren anzufügen.

Es wäre nicht unmöglich, dass der Mann, der von Russland nebst 15000 Francs in Barem auch noch Orden und Ring erhielt, pour la bonne bouche noch etwas zu erhaschen glaubte, wenn er meine, eben nicht russomanen prolegomena zum Evangélique de Reims verwischte, id est

castrierte, wo nicht ganz in contrariam änderte. Ich habe ihn in jenem Briefe ersucht et si velis beauftragt, Sie um die Druckzurichtung und Bewachung des brouillons meiner prolegomena historica von neun halbbrüchigen Bogen in seinem und meinem Interesse zu bitten. Sein Interesse nun ist vielleicht dagegen. Und da ich erst seit gestern, par hazard, seinen undatierten prospectus gesehen und daraus wahrscheinlich finde, dass auch die Auflage mit lateinischer Text-Übersetzung und meinen prolegomenis dem Kaiser Nicolaus I. dediciert sein soll, was mir früher nicht bekannt war, au contraire, so bin ich bemüssigt, Euer Hochwohlgeboren hiemit unmittelbar unter Ihrer Adresse als alten, deutschen Freund zu bitten, sich hierüber als mein Bevollmächtigter vis-à-vis de Mr. Silvestre zu verständigen, und zwar:

1° Falls auch die Auflage mit meinen Zutaten dem Kaiser Niclas dediciert sein soll, dass ich in diesem Falle Sie bevollmächtige, die prolegomena den strengern convenances gemäss im Ausdruck diplomatischer zuzurichten, jedoch keine der gesagten Wahrheiten zu verleugnen, z. B. dass die libri conecti nun in Sprachrücksicht sich zum echten alten Text so verhalten, wie von der Hagen's Nibelungenlied in der modernisierten Bearbeitung zum echten in seiner oder Lachmann's Ausgabe. Wollte der Gascon sich selbst Ihre diplomatische Zurichtung sich (sic) nicht gefallen lassen, so soll er mir meine prolegomena ungebraucht zurückschicken! Sie sehen, ich bin billig, aber weder feil, noch dupe darf und will ich scheinen. Suaviter in modo, fortiter in re.

2° Geht er aber, wie ich hoffen muss, auf Ihre Redaktion ein, und sind ihm die neun Halbbogen zu wenig Text für die sieben feuilles des prospectus, so können Sie ihn leicht durch ein paar Seiten sommaire meiner sieben capita = 64 § nachhelfen. Im Erforderungsfall könnten Sie auch aus Finlay's Greece under the Romans 1845, p. 544, dort, wo ich über das parteiische Prunken mit der Liberalität der griechischen Kirche von Seite der gemeinen Protestanten aus vourteiligem Hass gegen die lateinische, gleich im Anfang der prolegomena ernstlich widerspreche, mit Beweisen ex usu, die Stelle von 8—10 Zeilen ganz in nota beibringen.

Item, wo ich circa finem, den slawischen Gottesdienst in Polen, Böhmen, selbst im heutigen Mähren leugne, argumentis invictis leugnen muss, eine Note gegen die unvernünftige Schule Dobrowsky's hinzuzufügen, die nun, was er historisch unwiderleglich begründet hat, dass das eigentliche heutige Mähren, Böhmen, Schlesien, Polen, zuerst

und immerfort lateinisch war. Erst durch die Eroberung sind nach A. 1000 einige russische Provinzen zu Polen und damit auch der griechische ritus der Russen mitgekommen, wir nach Ungarn: aber Cyrill † 869 und selbst Method † 882 wirkten die über die Karpathen nach Norden: nur durch russische Fabeln in Marginalnoten zum A. 1494 stützen wollen. Freilich fällt hier ein hussisches Interesse mit dem russischen zusammen und die Stockböhmern sind noch immer etwas hussitisch. Sie sollten doch hierüber Dobrowsky's Slawin 1806 aut 1808, S. 452 seq. oder Hanka's Pseudoauflage von 1854, S. 287 seq. lesen, um als vollkommen competent mitzusprechen.

3° Da diese stockböhmischen Intriganten den schon wohl bestochenen Chev. Silvestre, sei's mittels des Polen Jastrzębski, sei's auch in unmittelbaren Zuschriften für sich zu gewinnen suchen dürften gegen mich, so will ich ihn auf jeden Fall hiermit mit bestem Wissen und Gewissen altfreundschaftlich gewarnt haben. Er kennt dieses Geschlecht nicht, ich aber sehr wohl.

Anacephalaeosis: Also noch einmal: Ist Herr Silvestre mit Ihrer Redaktion suaviter in modo, fortiter in re, wie ich denke, zufrieden, tant mieux pour nous deux: nur Sie haben dann mehr Mühe, aber auch mehr Freundschaft. Si non, reddat mea et habeat sua.

PS. Die Geschichte der slawischen Liturgie ist in meinen prolegomena zuerst kritisch gesichtet und nun historisch gegeben und der Seitenblick auf die bloss wörtliche Übersetzung der griechischen Acrosticha durch Ustrialoff's polizeistolzes Prahlen auf die slawische Übersetzung provoziert.

Nach der Geschichte ward Böhmen 845 von Regensburg, Polen 865 von Böhmen aus lateinisch getauft und erst 988 Russland griechisch. Nach der neuen Fiktion aber war ursprünglich alles bis zur Elbe griechisch, aber später durch Gewalt lateinisch. Die Absicht der Fiktion ist klar genug.

Vale et fave et ignosce infortunio Kopitania tuo

KOPITAR I ŠARL-BENOA HAZE

Dobivši sa istog izvora kao i profesor J. Matl jedan deo Kopitarove prepiske sa jelinistom Hazeom, profesor M. Ibrovac ju je takođe poslao uredništvu *Slavistične revije* za jubilarnu svesku profesora R. Nahfigala. Ali kako je to učinio i profesor Matl, koji raspo- laže većim brojem ovih pisama, profesor Ibrovac je povukao svoj prilog. Međutim, u želji da i profesora Ibrovca pridruži saradnicima jubilarne sveske, uredni- štvo donosi i njegov propratni komentar ove prepiske.

U trećoj glavi naše rasprave *Kopitar i Francuzi*¹ reč je o Kopitarovoj vezi sa Šarlom-Benoa (Karlom-Benediktom) Haze, francuskim jelinistom, čuvarom grčkih rukopisa u Narodnoj Biblioteci, direktorom pariske Škole istočnih jezika, profesorom uporedne gramatike na Sorboni, članom Akademije Natpisa i Književnosti, koji je poreklom Nemač. Upoznavši se sa njim u Beču 1811, vidao ga je u Parizu 1814—1815, i bio sa njim u prepisci do svoje smrti. Iz Kopitarovih Dnevnika (koji nisu u celini sačuvani) i iz jednog pisma Zupanu, vidi se da je on poslao Hazeu bar trinaest pisama, a možda i više. Hazeovih odgovora bilo je verovatno toliko isto, ali mi smo u bečkoj Narodnoj Biblioteci našli samo dva, koja su u gornjoj raspravi objavljena.

Do Kopitarovih pisama Hazeu ranije nismo mogli doći, izuzev ono koje je objavio Ambroaz Dido, u Etjenovom *Thesaurus graecae linguae*, na kome je i Kopitar saradivao. Međutim sada raspolažemo većim delom prepiske između Kopitara i Hazea, zahvaljujući velikoj ljubaznosti G. Dr. Arnulfa Kolauca, bibliotekara iz Ajhštetena-Frajburga. Hazeov Briefnachlass čuva se sada u tirinškoj Landesbibliothek u Vajmaru, i proučava ga sistematski G. Dr. Kolauc.

Ova dosad nepoznata Kopitarova pisma kao da dolaze u ovaj mah da pridruže i njegovu sen proslavi životnog jubileja profesora Rajka

¹ *Zbornik Filozofskog fakulteta II*, Beograd, 1952, str. 95—246. I posebno u knjizi: *Kopitar i Francuzi*. Prilog biografiji, sa neizdatom prepiskom. Beograd, Naučna knjiga, 1953.

Nahtigala, koji je, pored drugih zasluga, stekao i tu što je magistralno nastavio izdavanje Kopitarovih razbacanih spisa. Na taj način znameniti lingvist olakšao je i proučavanje velikog Slovenca koga je njegov zahvalni učenik Vuk Karadžić najbolje, i najkraće, okarakterisao rekavši: »To je bilo čovjek!«

*

Iz jednog Hazeovog pisma iz Pariza od 28 decembra 1811, upućenog, preko prefektore u Anversu, prijatelju Schweighauseru, književniku,² vidimo da mu je početkom oktobra 1811 Vilhelm fon Humbolt, nemački naučnik i potonji ambasador, predložio, da ga prati na njegovom putu u Beč, kuda je išao da poseti brata Aleksandra, prirodnjaka. Tako je Haze proveo oko dva meseca u Beču, gde je sretao i Fridriha Šlegela i Adama Milera, pored Kopitara, svog kolege i vršnjaka, s kojim se sprijateljio, i koji se tada upoznao sa ovim znamenitim Nemcima.

U prvom pismu Kopitaru iz Pariza, 20 januara 1813,³ Haze mu se izvinjava zbog svog »neprirodnog ćutanja«, i rado prihvata njegov poziv na saradnju u *Wiener Literaturzeitung*, obećavajući recenzije na pet novih knjiga.⁴

*

Pored drugih pojedinosti, iz njihove prepiske saznajemo i za Kopitarovu opravdanu želju — koju on pridaje »isključivo« svome službenom šefu, direktoru Dvorske Biblioteke, grafu Ditrhištajnu — da postane dopisni član pariske Akademije Natpisa, kao što je već bio postao član berlinske i minhenske, i getingenskog Učenog Društva. Radi toga je u prvom redu računao na čuvenog orientalista barona Silvestra de Sasi, svoga davnašnjeg prijatelja iz Pariza, koji je bio doživotni sekretar Francuskog Instituta, i kome je Kopitar, kao što se vidi iz njegovog Dnevnika, pisao istog dana kad i Hazeu, 19 (tj. 15) novembra 1837. Međutim »stari kalifa« je iznenada umro, tri meseca kasnije, 21 februara 1838, tako da ga Kopitarov pozdrav u pismu od 26 februara 1838 nije zatekao u životu.

² Bibliothèque municipale de Nancy, Codex 1261. I ovo pismo dugujemo G. Kolaucu.

³ Bečka Nationalbibliothek, Autographa 45/59. Dr. Kolauc duguje ovo pismo bečkom bibliotekaru dr. Hafneru, koji sprema izdanje Kopitarovih pisama Miklošiču.

⁴ U jednoj od njih (Bredow, *Epistolae parisienses*, Leipzig, 1812) bila su i dva Hazeova članka. (Napomena dr. Kolauca.)

U svom odgovoru, 11 marta 1838, poslatom po njihovom zajedničkom prijatelju kaligrafu Ž.-B. Silvestru, Haze piše: »Što se tiče moje želje, koja vam je poznata, smrt nam je ,priedila neprijatno iznenađenje' (,einen schlimmen Streich gespielt')«: još se ne zna ko će zameniti »učenog i lišenog predrasuda« Sasia; a čim se to reši, on će nastati da novog sekretara »obrlati«. »Čak i bez obzira na vaše zasluge kao jelinista, — dodaje Haze — vaše svojstvo konservatora Carske Biblioteke je pokroviteljstvo koje se može smelo istaći najgorčnijim antislovenima.« U svojoj primedbi uz Kopitarovo prvo pismo, Haze navodi i nekoliko njegovih prikaza kao argumente za taj izbor.

Pored Hazea, Kopitar je svakako računao i na neke druge lingviste, Sasieve učenike, koji su ga takode poznavali: na indologe Šezia i Birnufa (koji mu je poslao sa posvetom svoj *Commentaire sur le Yaçna*), na jelinista Boasonada, glavnog saradnika Etjenovog *Grčkog rečnika* (čija je *Anecdota graeca*, vol. IV, Parisiis, 1832, imao u svojoj knjižnici). Neki od tih poznanika koji bi ga mogli podržavati već su bili pomrli: biskup Gregoar, kont Volne, Emaniël Sedijo, Abel Remiza.

Izgleda, po jednom pasažu Kopitarovog pisma od 7 marta 1840, da su mu Sasi i Haze savetovali da nekim članovima Instituta šalje svoje radove. Na njegovoj listi ličnosti kojima je poslao svoga *Hezihija* nalazimo: Institut, Hase, Burnouf, Daunou, Eichhoff, Boissonade, Paulin Paris.

*

Dva poslednja Kopitarova pisma Hazeu, iz 1844, godine njegove smrti, bacaju novu svetlost na njegovu saradnju na Silvestrovom izdanju Remskog evanđelja, poznatog pod imenom *Le Texte du sacre*, zato što su na njemu polagali zakletvu francuski kraljevi. Kopitar je bio nezadovoljan što je izgledalo da su i njegov latinski prevod i njegova *Prolegomena historica* posvećeni ruskom caru Nikolaju I, i zato moli Hazea da na diplomatski način (»suaviter in modo, fortiter in re«) tu stvar stilski izbegne; a ako »Gaskonac« Silvestr to ne prihvati, onda da povuče njegova *Prolegomena* (»si non, reddat mea et habeat sua«). Dosad se mislilo da su *Prolegomena* izostavljena (isečena?) iz primeraka namenjenih Rusiji zato što tamo nisu odobravali Kopitarove nazore u njima. Sada bi se međutim moglo misliti da je to učinjeno po Kopitarovoj želji...

Ova stvar je svakako još više zagorčala izbrojane dane bolesnog Kopitara. Njegove poslednje reči upućene pariskom prijatelju imaju bolan prizvuk: »Vale et fave et ignosce infortunato Kopitaro tuo.«

В. Кипарский

ЕЩЁ О КОЛЕБАНИЯХ УДАРЕНИЯ
В РУССКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Продолжая начатые нашим уважаемым юбиляром, профессором Райко Нахтигалем, исследования о колебаниях русского ударения¹ я нашёл у односложных существительных в современном литературном языке пять различных типов ударения, а именно: I-й, с неподвижным ударением на основе (рак : ра́ка : ра́ки : ра́ков, ср. словен. *ràk* : *ráka* : *ráki* : *rákov*; нить : ни́ти : нити : нитей, ср. словен. *nít* : *níti*); II-й, с переходом ударения на флексию начиная с род. мн. (бог : бо́га : бо́ги : бо́гов, ср. словен. *bôg* : *boĝâ*; кость : ко́сти : ко́сти : ко́стей, ср. словен. *kôst* : *košti*); III-й, с переходом ударения на флексию начиная с им. мн. или даже с м. ед. (сад : са́да : сады : садо́в, в садо́у, ср. словен. *sâd* : *sâda* «плод, насаждение»); IV-й, с переходом ударения на флексию начиная с род. ед. (суд : судá : суды : судо́в, ср. словен. *sôd* : *sôda*); V-й, являющийся комбинацией IV-го в ед. и II-го во мн., не имеющий соответствия в других слав. языках и представленный лишь пятью существительными: гвоздь, груздь, дьяк, конь, червь. Мною было также установлено, что в случае колебания ударения и изменения его типа переход от низшего типа к высшему в огромном большинстве случаев соответствует понижению стилистического достоинства слова и наоборот, переход от высшего типа ударения к низшему обуславливается переходом слова в высшую стилистическую категорию.²

За семь лет, прошедшие со времени опубликования моего исследования, мне удалось найти ещё несколько примеров перехода ударения от одного типа к другому, которые полностью подтверждают мои тогдашние выводы, а именно:

Переход от I типа к III-му:

гол (в футболе), заимствованное в конце XIX века из англ. *goal*, имело ещё в словаре Ушакова I-й тип, обывший у заимствований из германских языков. Однако уже Грамматика русского языка Академии Наук СССР I (1953), стр. 189, § 256, 2, указывает только III тип: гол : го́ла : голы : голо́в. Только этот тип дается и в словаре-справочнике Р. И. Аванесова и С. И. Ожегова «Русское литературное ударение и произношение», Москва 1955.

¹ Rajko Nachtigall: Akzentbewegung in der russischen Formen- und Wortbildung, Heidelberg 1922.

² В. Кипарский: О колебаниях ударения в русском литературном языке. I. Односложные имена существительные. Хельсинки 1950.

Ещё о колебаниях ударения в русском литературном языке

дым принадлежало, по свидетельству других славянских языков (словен. *dȳm:dȳma*, серб. *dȳm:dȳma*) к I типу, хотя мн. число от этого слова вообще редко употреблялось. Оба вышеуказанных источника дают только дым : дѣма : дѣмы : дѣмѡв.

пан < польс. *pan*. В своём исследовании (стр. 45) я не был уверен, употреблял ли Пушкин ещё I-й или уже II тип, т. к. мне был известен только один пример: король и паны за него («Борис Годунов»). В этой же драме встречается, однако, ещё один пример, который определённо указывает на I тип:

и сквозь ряды литовских панов прямо
шел в тайную палату короли.

III тип у этого слова был нормализован уже Востоковым.

Переход от I типа ко II-му и III-му:

порт < польс. *port* < франц. *port* или лат. *portus*. Ещё в словаре Ушакова указывается как литературный I тип и как просторечный III-й. Словарь-справочник Аванесова и Ожегова даёт только III-й. Наличие промежуточного II типа удостоверяется следующими строчками из стихотворения С. Щипачева («Знамя» 1952, No. 3, стр. 8—9):

в далекие пёрты индийской земли...
названия морей, портѡв и стран...
во всех портѡх ми кланялися краны...

Переход от II типа к III-му:

вор (неясного происхождения, см. M. Vasmer, *Russ. etymol. Wörterb.* I, 226). Грамматика Акад. Наук I, стр. 192, § 257, примеч. 2 приводит им. мн. воры из Маяковского. Словарь-справочник Аванесова и Ожегова считает, однако, эту форму, также как и род. ед. ворѡ (IV-й или V тип?) неправильной.

гром Грамматика Акад. Наук I, § 257, примеч. 3 допускает в поэтической речи им. мн. громѡ. Как я уже указывал в своей работе (стр. 37) словен. *grȳm* и *grȳm* дают, однако, основание думать, что колебание ударения восходит в этом случае уже к праславянской эпохе.

Переход от I типа к III-му и IV-му:

борт < польс. *port* < нем. *Bord*. I-й тип засвидетельствован ещё у Крылова; III-й нормализуется Ушаковым и Аванесовым-Ожеговым. Однако, Грамматика Акад. Наук I, § 256, примеч. 2 допускает и IV-й.

Переход от II типа к V-му:

гусь имело старьей II тип, ср. словен. *gȳs : gosl*. В доказательство существования, в литературном языке, V типа я привёл дат. ед. гусю из Маяковского (указ. соч., стр. 85). К этому могу ещё прибавить род.-вин. ед. гусѡ из стихотворения Анатолия Коваленко («Крокодил» 1950, No. 24, стр. 8). Словарь-справочник Аванесова и Ожегова считает эту последнюю форму неправильной, однако, она уже сильно внедрилась в произношение.

Во всех вышеуказанных случаях имел место переход от низшего типа к высшему и соответственно, понижение стилистического достоинства слова. Последнее особенно ярко выражено у слов гол, пан, порт и гусь. Первое превратилось из редкого технического термина «фешенебельных» кругов в один из излюбленных выкриков миллионов «болельщиков». Второе сделалось политическим термином («польские паны»). В связи с большой популярностью морского дела порт и борт перестали быть редкими техническими терминами и вошли в состав обиходного языка. Наконец, гусь делается все более употребительным в значении иронически-ругательном («хорош гусь!»). — В одном случае, где мною был отмечен (указ. соч., стр. 93—94) начинающийся переход от высшего типа к низшему, он, как кажется, остановился. Это — пруд, имевшее, по свидетельству других славянских языков и старших текстов, первоначальное ударение на флексии (IV тип). Ушаков нормализовал, однако, III тип, встречающийся и в некоторых старших словарях. Словарь-справочник Аванесова и Ожегова дает без колебаний только IV-й. Этот последний поддерживается, очевидно, существованием популярных пословиц вроде «без труда не вынешь и рыбку из пруда» («Крокодил» 1952, No. 31, стр. 2), которые не допускают перехода этого слова в высшую стилистическую категорию. Последний, может быть, мог бы иметь место, если бы это слово сделалось «усадебным», вроде слов беседка, веранда и т. п.

Все это подтверждает высказанное мною (указ. сочин., стр. 111) положение, что изменение в русском литературном языке зависит не от фонетической или морфологической структуры данного слова, а от его стилистической окраски.

Josip Badalić

»SLOVO O POLKU IGOREVE«
U HRVATSKOM PRIJEVODU

Najznačajniji spomenik drevne ruske književnosti (XII st.) »Slovo o polku Igoreve« preveden je, kako je poznato, poodavno na jezike gotovo svih kulturnih naroda, a neki su ga narodi preveli, pa i prepjevali, i po više puta. Razumljivo je zato, da su i književnosti jugoslavenskih naroda razmjerno dosta rano pokazale svoje prevodilačko zanimanje za taj spjev.

Od svih jugoslavenskih naroda najveću i najraniju pažnju posvetili su tome spjevu Srbi, koji su taj spjev do danas četiri puta što preveli što prepjevali.

Prvi srpski prijevod, odnosno prepjev »Slova« potječe od Miloša Svetića (Jovana Hadžića), koji je taj *prozni* starodrevni ruski spjev prepjevao u *narodnim desetercima* i objavio ga po prvi put 1842. u srpskom izdanju »Golubica sa cvetom knjižestva srbskoga« (IV, str. 148—178, Beograd, 1842.) pod naslovom »Pjesma o polku Igorevom. S ruskoga ili staroga crkveno biblijskoga preveo Svetić«, a onda (u ispravljenom izdanju) u svojim *Djelima* (knjiga II, Sr. Karlovci, 1858, str. 212—246), dodavši svom prepjevu i komentar (Primjedbe). U zaključku svojih primjedaba ističe Svetić svoje mišljenje, da je autorom »Slova« jamačno neki ruski monah iz kijeuskog manastira Bogorodice Pirogošće. Prepjev je Svetićev izrađen u 719 tečnih narodnih deseteraca, i to, kako on navodi na početku prepjeva (Djela, II, str. 112), »s podlinnoga Russkoga ili bolje reći s staroga crkvenobiblijskoga Slavenskoga na Srbskij jezik, a na način junačkih naših narodnih pjesama«. Izvornik, iz kojeg je Svetić »prevodio«, bio je poznati ruski *prepjev* Mihajla Maksimovića (Kijev, 1837), dok je primjedbe izradio prema komentaru ruskoga književnoga historioграфа Nikolaja Gerbelja, koji je također prepjevao »Slovo« (S. Peterburg 1854; 1871 »Poezija Slavjan«). To bi bio kratak historijat prvoga srpskoga prepjeva *Slova* unatrag više od stotinu godina.

Drugi srpski *prepjev* načinio je Danilo *Medić* gotovo trideset godina nakon Svetićeva: godine naime 1870. objavio je *Medić* u Petrogradu svoj *prepjev* pod naslovom: »Slovo o polku Igorevom ili pjesma o Igorevoj četi« (U Svetom Petrogradu 1870. 8°, str. 1—69). Svoj je *prepjev* *Medić* uveo Predgovorom (str. 1—6) i Uvodom (str. 7—15), a sam je *prepjev* versificirao u trohejskim osmercima sa srokovima a, b, c, b, te popratio komentarom. Svoj je rad *Medić* posvetio Svetozaru Markoviću, »iskrenom srpskom rodoljupcu, koji ratuje na književnom polju za slobodu i prosvetu naše mile otačbine, koja se k nesreći nalazi pod gnusnim švapskim jarmom i pod kopitom prezrenoga turskog ropstva«. Kao izvornikom za svoj *prepjev* poslužio se *Medić* ruskim *prepjevom* Nikolaja V. Gerbelja, prema kojemu je onda i *Medićev* *prepjev*, kao i Gerbeljev, razdijeljen na dvanaest poglavlja.

Prvi srpski *prijevod* »Slova« pripada peru Ognjeslava Utješenića Ostrožinskoga, koji je objavljen u proširenom izdanju njegove »Vile Ostrožinske« u Beču 1871. pod naslovom: »Slovo o puku Igorevu, Igora sina Svetoslavova, unuka Oljgova« (str. 216—231 s Razjasnjenjima). Sva je prilika, da je taj Utješenićev *prijevod* izrađen davno prije 1871, vjerojatno još u preporodno doba, kad je interes naših »Iliraca« bio za taj ruski književni spomenik vrlo živ, ali je do njegova objelodanjenja došlo istom prilikom ponovnog i proširenog izdanja Utješenićeve »Vile Ostrožinske« iz god. 1845. Taj Utješenićev *prijevod*, izrađen na temelju prvoga A. I. Musin-Puškinova izdanja iz godine 1800, ostao je do danas prvim i jedinim srpskim *prijevozom* »Slova«. Sve ostalo su *prepjevi*.

Treći srpski *prepjev* objavio je Ivan S. Šajković pod naslovom »Pesma o vojevanju Igorovu. Ruski epski spev iz XII. veka. Predgovor i primedbe.« Novi Sad 1930 (8°, str. 1—54). I taj je Šajkovićev *prepjev* izrađen u trohejskim osmercima, kao i prijašnji *Medićev*, ali je mnogo sažetiji, bliži izvornom tekstu, a što se vidi i po broju stihova kod *Medića* (1072) i Šajkovića (840). Osim toga *Medićev* je *prepjev* izrađen u ijekavici, a Šajkovićev u ekavici (u deset poglavlja), a oba su, kao i raniji Svetićev i Utješenićev, tiskani ćirilicom. Šajković je posvetio svoj *prijevod* poznatom ruskom pjesniku Konstantinu D. Baljmontu »u znak blagodarnosti za njegovu pažnju i ljubav prema jugoslovenskoj narodnoj poeziji«. Drugo izdanje toga Šajkovićevoga *prepjeva*, koje je izišlo u gradu Helsinki 1939 (prema R. Nahtigalu »Slovo o polku Igoreve«, Ljubljana 1954, str. 135), nisam imao pri ruci.

Četvrti srpski prepjev *Slova* potječe iz pera Petra Petrovića Njegoša, ali je taj prepjev nepotpun i obuhvata samo ova četiri djela »Slova«: Zapjev (stihovi 1—41), Pomrčanje (stihovi 42—99), Pogibija (stihovi 100 do 134) i Plač Jaroslavnin (stihovi 135—175). Pisan je, kao i Svetićev, ijekavicom i narodnim desetercem, a objavljen je po prvi put god. 1905. u Godišnjici N. Čupića, knj. XXIV (str. 139—145), pa onda kasnije preštampan u državnom izdanju *Njegoševih Celokupnih dela*, Beograd 1927 (knj. II, str. 395—400).

Prema tome, raspolaže srpska književnost do danas s jednim prijevodom (O. Utješenović), s tri potpuna (Svetić, Medić i Šajković) i jednim nepotpunim (P. P. Njegoš) prepjevom *Slova*, a što dokazuje, kao cjelina, trajan i znatan interes srpskih prevodilaca i pjesnika za taj znameniti drevni spjev ruski.

Manje su zanimanja za »Slovo« pokazali u XIX. stoljeću slovenski prevodioci: god. 1865. objavio je M. Pleteršnik prvi slovenski prijevod *Slova* u Programu celjske gimnazije (za god. 1865, str. 11—18), a zatim je preštampan u Janežičevu »Cvetju iz domaćih logov« u Celovcu 1866, zv. 19 (prema R. Nahtigalu, l. c.). Taj je prijevod, čini se, u svoje doba s uspjehom zadovoljio zanimanje Slovenaca za taj spjev, pa se tek sredinom našega stoljeća osjetila potreba za novim, savremenim slovenskim prijevodom. Toj je potrebi, kako je poznato, do kraja udovoljio prof. Rajko Nahtigal god. 1954. svojom znalačkom redakcijom kako samoga ruskoga izvornika tako i njegova slovenskoga (proznog) prijevoda *Slova* pod naslovom: »Staroruski ep Slovo o polku Igořevě«, Ljubljana, izd. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1954 (v 8°, Predgovor str. 5—6; Uvod str. 7—23; tekst prvoga Musin-Puškinova izdanja, rekonstruirani tekst, transliteracija teksta latinicom in slovenski prijevod, str. 24—61; komentar, str. 62—96; rječnik, str. 97—132; bibliografski podaci, str. 133—136 te prilozi rodoslovnih tabela ruskih knezova spominjanih u *Slovu* i geografski nacrt bojnoga poprišta »Slova«). To je slovensko izdanje ujedno i prvo i najbolje kritičko izdanje »Slova« u znanstvenoj književnosti jugoslavenskoj, a kao takvo ono je i važan doprinos naučnoj književnosti o ovome predmetu uopće.

Što se tiče prevodilačke pažnje *hrvatskih* slavista i pjesnika, valja nam u prvi mah naprosto slegnuti s ramenima u znak nedoumice pred činjenicom, da taj Spjev kod Hrvata — inače marnih prevodilaca ruske književnosti — ni nakon poldrugog stoljeća poslije prvoga izdanja toga Spjeva u ruskom izvorniku (1800) — nije našao a ma baš nijednoga ni

prevodioca ni pjesnika, koji bi ga, poput srpskih i mnogih drugih inozemnih slavista ili pjesnika, s više ili manje sreće, preveo ili prepjevao na hrvatski jezik i tako u granicama svojih sposobnosti zadovoljio interes hrvatske znanstvene i književne javnosti. A da je bilo zanimanja i razumijevanja za taj predmet i u našoj naučnoj sredini, o tome ima uvjerljivih svjedočanstva. Navest ću samo dva: Danilo Medić u Predgovoru spomenutoga svoja prepjeva »Slova« ističe (1870), da je u preporodno doba, kad je Utješenović (»Ilirac«) prevodio »Slovo«, među ilirskim pravicima bio živ interes za »Slovo«. »Od svijetu Južnih Slavena — piše Medić (str. 2) — Ljudevit Gaj se najviše starao da ga objasni i, kako svi učeni Rusi svjedoče, bio je jedan iz tih, koji su *Slovo* vrlo dobro razumjeli.«

Poznavao je, nadalje, »Slovo«, barem u Utješenovićevu prijevodu, i Franjo Marković, a što se vidi iz njegova citiranja Utješenovićeva prijevoda i usputne analize mitološkoga karaktera »Slova« u ovelikoj raspravi »O slavenskim baladama« (Vijenac, 1869, br. 45—47).

O »Slovu« i njegovu prevodenju kod Srba prvi je dao na srpskoj strani bibliografske podatke Aleksandar Pogodin u »Rusko-srpskoj bibliografiji 1800—1925« (knj. I, Beograd, SAN, 1932, str. 183), odakle saznajemo, da je već god. 1832. časopis »Serbska pčela« (III, str. 123) donio kraći (prevedeni) članak o »Slovu«. Opširnije je o istom predmetu progovorio Andrija Gavrilović u članku »Slovo o polku Igoreve' u srpskoj književnosti« u »Godišnjici Nikole Čupića« god. 1905 (XXIV, str. 127).

Na hrvatskoj je strani o »Slovu«, odn. o prijevodima »Slova«, koji su izišli u jugoslovenskim književnostima do god. 1929, najjupucenije pisao dr. Ivan Esih u raspravi »Hrvatsko-srpski i slovenski prijevodi *Slova* o polku Igorevu« (»Napredak«. Hrvatski narodni kalendar za prostu godinu 1930. Sarajevo, 1929, str. 75—87) i ukratko ocijenio poznate mu prijevode u srpskoj i slovenskoj književnosti.

Zaključujući ovaj bibliografski pregled srpskih i slovenskih prijevoda »Slova«, nameće nam se ponovo pitanje: kako da objasnimo začudnu činjenicu, da se na hrvatskoj strani, i pored spomenutog interesa za taj spjev, nije u proteklom poldrugom stoljeću našao prevodilac? Jer do danas, kako se to vidjelo iz registriranih prijevoda, nema nijednog izdanja latinicom (osim slovenskih prijevoda M. Pleteršnika i R. Nahtigala). Odgovor na to pitanje bit će, po mom mišljenju, u tome, da su se hrvatska slavistika i literatura za svoje nevelike potrebe služile Utješenovićovim prijevodom (proza, ijekavica, ćirilica), kako to očito dokazuje citirano mjesto u raspravi Franje Markovića »O slavenskim baladama«. Pa kako

to, da se nije nitko od naših slavista ili pjesnika latio prevodenja i prepjevavanja Spjeva, kako su to višekratno učinili Srbi? Mislim, da je i tome »krivac« upravo Utješenović: njegov naime prijevod »Slova«, koji je bio vjerojatno poznat u ilirskim i poilirskim književnim krugovima, zadovoljio je uglavnom interes i naših hrvatskih književnih i znanstvenih redova (citira ga, eto, i Fr. Marković), a za samostalan pjesnički zahvat, za adekvatni hrvatski prepjev nije opori Utješenovićev prijevod, kreat nerazumljivim tudicama i arhaizmima, mogao poslužiti kao vrelo pjesničkoga nadahnuća. I tako se ostalo uglavnom kot Utješenovića preko stotinu godina.

Danas, međutim, kad je Utješenovićev prijevod (izrađen na temelju tekstološki manjkavoga izvornika u izdanju iz god. 1800) sasvim zastario i tekstovno i jezično, a slobodni srpski prepjevi samovoljna opsega (od 719 stihova kod Svetića, 840 kod Šajkovića do 1072 stiha kod Medića!) — u znanstvene svrhe jedva upotrebljivi, nameće se i za Srbe, a još više za Hrvate, potreba novoga prijevoda na podlozi najnovijega, kritički i tekstološki pročišćenoga ruskoga izvornika.

Da bih, u skladu s netom istaknutom potrebom, pobudio i na hrvatskoj strani, ma i sa stoljetnim zakašnjenjem opravdani interes za prevodenje toga važnoga književnog spomenika drevne ruske literature, objavljujem u ovoj prilici svoj pokušaj prijevoda »Slova«, a sa željom, da izazovem spremnije, koji će moj pokušaj nadmašiti i time u našoj prijevodnoj (naučnoj) književnosti popuniti jednu nesumnjivu prazninu.

Kao izvornik za ovaj prijevod poslužilo mi je priznato izdanje »Slova« prof. Rajka Nahtigala (Ljubljana, 1954). Uz svoj prijevod ne objavljujem nikakva komentara zbog ograničena prostora, koji mi u ovom slučaju stoji na raspolaganju, pa ću toj potrebi udovoljiti u pogodnijoj prilici.

Za vrijeme štampanja ovoga priloga izdan je nov — i najbolji — srpski prijevod »Slova« (u slobodnom stihu) iz pera M. Panić-Surepa u posebnoj knjižici s predgovorom i komentarom istoga pisca (Beograd, Nolit, 1957).

SPJEV O VOJEVANJU IGOROVU,
IGORA, SINA SVJATOSLAVOVA,
UNUKA OLEGOVA

Zar nam ne bijaše lijepo, braćo, započeti starodavnim riječima žalosno kazivanje o vojevanju Igorovu, Igora Svjatoslavljiča? Hajde, zato, da započnemo ovaj spjev po zbivanjima ovoga vremena, a ne po zamisli Bojanovoj. Bojan bo prevješti, kad htijaše o kome pjesmu slagati, tad mišlju letijaše kao bijela vjeverica po drvetu, kao mrki vuče po zemlji, kao sivi soko pod oblacima. Ta spominjaše se, reče, razmirica davnih vremena. I tad puštaše deset sokolova na jato labudova: koga dostizaše, taj prvi pjesmu pjevaše o starome Jaroslavu, o hrabrome Mstislavu, što zalkla Rededu pred vojskom ikasoškom: o lijepom Romanu Svjatoslavljiču.

Ali, braćo, Bojan ne puštaše deset sokolova na jato labudova, već svoje čarobnjačke prste na žive strune stavljaše, a one sâme slavom knezova brujahu.

Započnimo, braćo, to kazivanje od staroga Volodimera do sadašnjega Igora, koji okrijepi um srčanošću svojom i izoštri ga svoga srca muževnošću, te napunivši se ratničkog duha povede svoju hrabru vojsku na zemlju polovačku, a za zemlju rusku.

Tad pogleda Igor na svijetlo sunce i vidje sve svoje vojnike njegovom tminom pokrite. I reče Igor družini svojoj: »Braćo i družino! Ta bolje je poginuti, nego robljem postanut. Ded, posjedajmo, braćo, na svoje brze konje, pa da ugledamo sinji Don!« Pomutila strast knezu pamet, të u žudnji da srkne Dona velikoga zaboravi znamenje. »Hoću, reče, koplje usred stepe polovačke s vama, o sinci, prelomiti ili ću glavu svoju položiti, ili ću se Dona iz šljema napiti.«

Bojane, slavuju staroga vremena! Kad bi ti o ovim bojevima biglisao, skakućući, slavuju, po misaonom drvetu, leteći umom pod oblacima, povezujući obje pole slave ovoga vremena, jureći stazom Trojanovom preko polja na gore, ovako bi pjesmu zapjevao o Igoru, onoga unuku: »Ne zanesi bura sokole preko polja široka: to čavke u jatima lete k Donu velikome.« Ili bi ovako zapjevao Bojane, prevješti Velesov unučće: »Konji ržu za Sulom, ori se slava u Kijevu, trublje trube u Novgorodu, stoje stijezi u Putivlju.« Igor čeka mila brata Vsevoloda. I reče njemu Buj-Tur-Vsevolod: »Jedini si mi brate, jedino si mi svijetlo ti, Igore: obojica smo Svjatoslavljiči! Sedlaj, brate, svoje brze konje, a moji su ti spremni, naprijed u Kursku osedlani. A moji su ti Kurjaniiskusni ratnici: pod

trubljava povijeni, pod šljemovima odnijhani, na vrhu koplja othranjeni; putovi im poznati, jaruge znane, lukovi im napeti, tulci otvoreni, sablje naoštrene; sâmi jure poput mrkih vukova poljem, tražeći sebi časti, a knezu slave.« Tad stupi Igor knez u zlatan stremen i odjaši poljem ravnim. Sunce mu pomrčinom put zaklanjaše, noć prijeteći olujom ptice probudi; tulež zvijeri nastade. Uzvio se Div, kliče vrh drveta, hoće da ga čuje zemlja neznana, Volga i Pomorje, i Posulje i Surož; i Korsunj, i ti, tmutorokanski kumire!

A Polovci po neutrim putovima k Donu velikome pohitaše: škripe kola o ponoći, poput — labudova preplašenih.

Igor k Donu vojsku vodi. A ptice po dubovima već se nesrećom njegovom pasu; vuci po jarugama stravu navode, orlovi kliktajjima na kosti zvijeri zovu, lisice na crvene štitove štekću. O, ruska zemljo! Već si za sljemenom!

Dugo noć mrkne. Zora zarudi. Magla polja pokri. Biglisanje slavuja zamukne, čavrljanje čavki probudi se. Rusi veliko polje crvenim štitovima pregradiše, tražeći sebi časti, a knezu slave.

Sa zaranka u petak pogane pukove polovačke pregaziše i poput strijele se po polju prosuše, lijepe djevojke polovačke pohvataše, a s njima zlato, svileninu i skupe baršune. Od gunjeva i plašteva i kožuha mostove počеше mostiti preko blata i močvara, kao i od vezenih tkanina polovačkih. Crven stijeg, bijel barjak, crvene zastavice, srebrno koplje hrabrome Svjatoslavljicu!

Drijema u polju Olegovo hrabro gnijezdo. Daleko se zaletjelo! Ne bijaše ono za vrijeđanje rođeno — ni sokolu, ni kraguju, ni tebi, crni gavrane, pogani Polovče!

Kza juri kao mrki vuk, Končak mu put usmjeruje k Donu velikome.

Sutradan vrlo rano krvave zore svjetlo navješćuju. Crni se oblaci s mora nadvijaju — hoće da zastru četiri sunca, a u njima se sinje munje bljeskaju. Bit će veliko grmljavine, daždjet će strijelama sa Dona velikoga! Tu će se bojna koplja lomiti, tu će se sablje tupiti o šljemove polovačke na rijeci na Kajali, kraj Dona velikoga!

O, zemljo ruska! Već si za sljemenom!

To vjetrovi, Stribogovi unuci, s mora strijelama viju hrabru vojsku Igorovu. Zemlja tutnji, rijeke mutne teku, prašina polja pokriva. Stijezni govore. Polovci idu od Dona i od mora i sa svih strana rusku vojsku

opkoliše. Davolji sinovi krikom polja pregradiše, a hrabri se Rusi za-
gradiše štitovima crvenim.

Žarki Ture Vsevolode! Stojiš na braniku, siješ strijele po vojnicima,
po šljemovima grmiš mačevima gvozdenim. Kud god se hrabri Tur za-
lijetaše, svojim zlaćanim šljemom blistajući, tamo pogane glave polovačke
lijegahu. Rasječeni su tvojim sabljama kaljenim avarski šljemovi, hrabri
Ture Vsevolode! Kakve li su rane, braćo, skupe onome tko zaboravi,
gospodine, i časti i život i grad Černjigov, i očev zlatni prijesto, i svoje
vjerne ljube, prelijepu Gljebovnu, odanost i ljubav?!

Bijahu vijeci Trojanovi, uminuše vremena Jaroslavova, bijahu voje-
vanja i Olegova, Olega Svjatoslavljiča. Taj bo Oleg mačem megdane
kovaše i strijele po zemlji sijaješe. Stupi u zlatan stremen u gradu Tmuto-
rokanu. Taj zveket stari, veliki Jaroslav ču, a sin Vsevolodov Volodimer
svako jutro uši u Černjigovu čepljaše! Borisa pak Vjačeslaviča slava na
sud (božji) odvede i na zelen pokrov ponad Kanine (rijeka), zbog krivice
Olegove, prostre hrabra i mlada kneza. S iste Kajale Svjatopolk odljulja
oca svoga među konjima trkačima do crkve Svete Sofije, do Kijeva.
Tada, za Olega Gorislaviča, sijahu se i nicahu razdori: propadaše dobro
Dažbogova unuka; u kneževskim razmiricama vijek se ljudski skрати.
Tada po ruskoj zemlji rijetko orači kliktahu, već gavrani često graktahu,
sebi leševe dijeleći, a čavke čavrljahu na gozbu polijećući.

To bijaše u onim ratovima i vojevanjima, ali o ovakvu se boju jošte
čulo nije: od osvita do večera, od večera do jutra lete strijele kaljene,
zveče sablje o šljemove, lome se koplja gvozdena u polju neznanom,
usred zemlje polovačke. Crna zemlja pod kopitima bijaše kostima po-
sijana i krvlju zalivena; tuga niče po zemlji ruskoj!

Što mi to šumi, što mi zveči u cik zore? Igor čete vraća, žao mu je
mila brata Vsevoloda!

Biše se dan, biše se drugi; treći dan o podne padoše stijezi Igorovi.
Tu se braća rastadoše na obali Kajale brze. Tu krvavoga vina nesta; tu
pir dokončaše hrabri ruski sinci: svatove napojiše, a sami za zemlju
rusku polegoše. Ponikla trava žalošću, a drvlje se od tuge do zemlje
povinulo.

Nevesela bo godina, braćo, već nastade, pustinja već silu pokrila.
Ustade Objeda u silama Dažbogova unuka, stupi kao djevojka na zemlju
Trojanovu, zapljuska labudjim krilima na sinjem moru kraj Dona, te
pljuskajući krilima otjera rodne godine.

Razmirice među knezovima borbu protiv poganih prekinuše; brat bo bratu reče: »Ovo je moje, a i to je moje.« I stadoše knezovi za malo »To je veliko!« govoriti i sami se među sobom gložiti, dok pogani sa svih strana s pobjedama na zemlju rusku pridolažahu.

O, daleko se zaletje soko, bijući ptice, do mora! A Igorova vojska hrabra uskrsnuti ne će. Za njom zakliktaše Karna, a Žlja pojuri po ruskoj zemlji, izbacujući oganj iz plamenoga roga. Žene se ruske rasplakaše govoreći: »Nikad nam više naših milih drugova ni mišlju zamisliti, ni umom dohvatiti, ni očima ugledati, a ni zlata ni srebra nikad se više dotaknuti.«

I zastenja, braćo, Kijev tugom, a Černjigov kušnjama. Čemer se razli po ruskoj zemlji, pečal pregorka širom ruske zemlje poteče. A knezovi sami razdore kovahu, dok pogani, pobjedonosno nasrćući na zemlju rusku, danak uzimahu, po vjevericu od dvora. Ona bo dvojica hrabrih Svjatoslavljiča, Igor i Vsevolod, nevjeru već razdorom probudiše, što je njihov otac Svjatoslav Grozni, veliki kijevski, bijaše utišao. Strah i trepet bijaše on sa svojim silnim četama i mačevima gvozdenim. Navali na zemlju polovačku, sravni brežuljke i jaruge, uzmuti rijeke i jezera, isuši potoke i močvare, a poganoga Kobjaka u morskoj luci kao vihor istrgnu iz željeznih četa polovačkih: i pade Kobjak u gradu Kijevu, u dvoru Svjatoslavovu. Tu Nijemci i Mlečani, tu Grei i Moravci pjevaju slavu Svjatoslavu, kneza Igora prekaraju, što potopi blago na dnu Kajale, rijeke polovačke: rusko zlato tu prosuše. Tu Igor knez presjede iz sedla zlačana, a u sedlo sužanjsko. Gradski bo se bedemi ražalostiše, te veselja nestade.

A Svjatoslavu mutan se prisnio san u Kijevu na gorama: »Sinoć me, reče, s večera crnim pokrovom na krevetu tisovu odijevahu. Natakahu mi mrko vino s otrovom pomiješano: iz praznih mi tulaca poganskih skitalaca veliki biser na grudi sipahu i tetoše me. A daske bez priječnica bijahu već u mome trijemu zlatovrhom. Svu noć od večera gavrani mrki graktahu. Kod Plesenjska, na pristupu, bijahu u rupama zmiije i ne silažahu k sinjem moru.«

I rekoše bojari knezu: »Kneže, tuga ti je već pamet pomutila; ta to su dva sokola sletjela s očeva prijestola zlatna da potraže grad Tmutorokanj, ili da se šljemom Dona napiju. Već su sokolima krila podrezana sabljama poganih, a njih same svezaše u negve gvozdene.«

Tamno bo bijaše treći dan: dva sunca pomrčaše, oba se škrtletna stupa ugasiše, a s njima i dva mjeseca mladaka: Oleg i Svjatoslav, mrakom se obaviše i u more utonuše, te veliku Hinovu obješt izazvaše.

Na rijeci Kajali tmina svjetlo prekri: po zemlji se ruskoj razmiljiše Polovci kao čopor leoparda.

I nadjača sramota slavu; i obori sužanjstvo slobodu; ispade Div na zemlju. Gle, to gotske krasne djevojke zapjevaše na obali sinjega mora, zvečeći ruskim zlatom; pjevaju o Busovim vremenima, slave odmazdu za Šarokana. »A mi, družino, žedni smo veselja.«

Tada veliki Svjatoslav izrekne zlatnu riječ sa suzama pomiješanu i reče: »O sinovci moji, Iгоре i Vsevolode! Rano začeste polovačku zemlju mačevima cvijeliti, a sebi slave tražiti; neslavno bo odoljeste, neslavno bo krvu pogansku proliste. Vaša su hrabra srca od gvožđa tvrda iskovanana, a drzničkom smjelošću prekaljena. To li učiniste mojoj srebrnoj sjedini!?

A ne vidim više vlasti silnoga i bogatoga brata moga Jaroslava s vojskom njegovom mnogobrojnou, s njegovim černjigovskim bojarima, i s velmožama, i s Tatranima, i sa Šelbirima, s Topčacima, i s Revuzima i s Olbirima. Oni bo bez štitova, s noževima u sarama, vojske vilkom pobjeđuju, slaveći se slavom pradjedovskom.« A vi rekoste: »Budimo sâmi hrabri — da staru slavu sâmi ugrabimo, a novu sâmi sebi podijelimo!« Je li zato čudo, braćo, staru se pomladiti? Kad se soko mitari, visoko ptice otjeruje, ne da nikome povrijediti gnijezda svoga. No, gle, nesreće: knezovi mi ne pomažu. Na zlo se vremena okrenuše. Gle, u Rimovu vrište pod sabljama polovačkim, a Volodimer pod ranama. Tuga i čemer sinu Gljebovu.

Veliki kneže Vsevolode! Ne misliš li iz daleka doletjeti i braniti zlatni očev prijesto!? Ti bo možeš Volgu veslima ispljuskati, a Don šljemovima iscrpsti. Da si ti ovdje, bila bi robinja vrijedna kunu, a rob po jednu vjevericu. Ti bo možeš i po suhu strijelama živim strijeljati, smjelim sinovima Gljebovim.

Ti silni Rjuriče, i ti, Davide! Ne plivahu li vaši junaci sa zlačanim šljemovima po krvi? Ne riču li vaše hrabre čete poput bikova ranjenih sabljama gvođenim po poljima neznanima? Stupate, gospodo, u zlatan stremen za objedu ovoga vremena, za zemlju rusku, za rane Igorove, smjeloga Svjatoslavljča!

Galički Osmomisle Jaroslave! Visoko sjediš na svome zlatnom isko-
vanome prijestolu, poduprviš gore ugarske svojim četama gvozdenim i
zakrčivši kralju put, zatvorivši na Dunavu vrata, bacajući teret preko
oblaka, sud sudeći po Dunavu. Strah i trepet širi se pred tobom po
zemljama, otvaraš Kijevu vrata; strijeljaš s očeva zlatna prijestola
sultane za zemljama. Strijeljaj, gospodaru, Končaka, poganskoga slugana,
za zemlju rusku, za rane Igorove, smjeloga Svjatoslavljiča!

A ti smjeli Romane i Mstislave! Hrabra misao vodi vaš um na bojno
djelo. Visoko letiš na djelo i smjelo poput sokola na vjetru se šireći hoćeš
da smjelošću ptice svladaš. Vi bo imate oklopnike gvozdene pod šlje-
movima latinskim. Od njih se zatresla zemlja i mnoge države — Himova,
Litva, Jatvezi, Deremela, i Polovci svoje sulice odbaciše i glave svoje pod
one mačeve gvozdene prekloniše. No tada se već, knezovi, Igorovo utr-
nulo svijetlo, a s drveća se lišće silom srunito! Po Rosi i po Suli gradove
podijeliše. A Igorova vojska ne uskrsnu. Don ti, kneže, kliče i zove kne-
zove na pobjedu. Olgoviči, hrabri knezovi, na bojište pristigoše.

Ingvare i Vsevolode, i sva trojica Mstislaviča, iz ponosna gnijezda
šestokrilci! Ne prigrabiste li zemlje ždrebovima pobjednim? Gdje li su
vaši zlaćani šljemovi i sulice poljske, i štitovi? Zatvoriste na stepi vrata
oštrim svojim strelicama — za zemlju rusku, za rane Igorove, smjeloga
Svjatoslavljiča! Sula bo ne teče više strujama srebrnastim ka gradu
Perejaslavlju i Dvina poput močvara teče k obim groznim Poločanima
uz viku poganih. Jedini Izjaslav, sin Vasiljkov, zveknu svojim oštrim
mačem o šljemove litvanske, potamni slavu djeda svoga Vseslava, a sam
pavši pod štitom crvenim na travi krvavoj sasječen bi mačevima litvan-
skim. I steče je u krvi; a onaj bi rekao: »Družinu tvoju, kneže, ptice
krilima prekriše, a zvijeri krv polizaše.« Ne bje tu brata Brjačislava, ni
drugago Vsevoloda: sâm ispusti bisernu dušu iz hrabra tijela kroz ogrlicu
zlaćanu. Utihnuse glasovi, nestade veselja, trube trublje gorodnjanske.

Jaroslavovi i svi unuci Vseslavovi! Ded spustite stijegove svoje,
zabodite svoje mačeve štrbave; odmetnuste se bo od pradjedovske slave.
Tā vi zadjevicama svojim začeste navoditi pogane na zemlju rusku, na
blago Vseslavovo; od razdora vašega dođe do nasilja iz zemlje polovačke!

U sedmom vijeku Trojanovu baci Vseslav ždrijeb o djevojci njemu
miloj. Taj se ostrugama otisnu o konja i odjuri do Kijeva grada i kop-
ljem se dotače zlaćanoga prijestolja kijeviskoga. Odjuri otud potajno kao
ljuta zvijer o ponoći iz Bjelogoroda, zastre se sivom maglom, a ujutro

zasiječe sjekiru i otvori vrata Novgoroda, potamni slavu Jaroslavovu, poput vuka odjuri s Dudutaka do Nemige.

Na Nemigi rasprostiru snopove, glavu do glave, mlate ih cjepovima gvozdanim, na gumnu živote polažu, dušu od tijela odvijavaju. Nemigine obale krvave ne bijahu blagom zasijane; posijane bijahu kostima ruskih sinova. Vseslav knez ljudima sudijaše, knezovima gradove podjeljivaše, a sâm noću poput vuka srtaše: iz Kijeva prije pijetlova u Tmutorokanj dohuktavaše; velikom Hrsu poput vuka put presijecaše. Njemu u Polocku sa svete Sofije zvona zazvoniše na jutrenju, a on u Kijevu zvonjavu ču. Premda bistrumna duša u bujnom mu tijelu bijaše, on često nevoljom stradaše. Njemu Bojan prevješti već prije pripjeva pronicavo reče: »Ni lukavac, ni vještac, ni poletna ptica suda božjega minuti ne će!« O, kako da ne tuguje zemlja ruska sjetivši se davnih vremena i prijašnjih knezova! Onoga staroga Volodimera ne bijaše moguće za gore kijevske prigvozdit: njegovi bo stijezi postadoše sada Rjurikovi, a drugi Davidovi; no sad im zastave svaka za se lepršaju, koplja pjevaju.

Na Dunavu Jaroslavnin mi se čuje glas, kao kukavica neznan rano kuka:

»Poletjet ću, reče, kao kukavica Dunavom, zamočit ću dabrov rukav u Kajalu rijeku, otrijet ću knezu rane krvave na njegovu silnom tijelu.« — Jaroslavna rano plače u Putivlju na bedemu, govoreći: »O vjetre, vjetrino! Čemu, gospodaru, nemilosrdno pušeš? Zašto sipaš, lakokrilče, hinovske strelice na mojega vojna čete? Malo li ti bijaše gore pod oblacima zavijati, ljuljajući lađe po sinjemu moru? Čemu, gospodaru, moju radost po kovilju razasu?« — Jaroslavna rano plače u Putivlju gradu na bedemu, govoreći: »O Dnjepre Slovutiču! Ti si kamene probio gore kroz zemlju polovačku. Ti si ljuljao na sebi Svjatoslavove lađe do tabora Kobjakova. Doljuljaj mi, gospodaru, moga vojna, da ne šaljem k njemu suza na more rano.« — Jaroslavna rano plače u Putivlju na bedemu, govoreći: »Svijetlo i presvijetlo sunce! Svima si toplo i krasno. Čemu ti, gospodaru, uperi svoje zrake žarke na moga vojna momke? Na bezvodnu polju žedom im lukove opruži, tugom im tulce zatvori!«

Uzburka se more o ponoći, podiže se vihor s oblacima: Igoru knezu bog put pokazuje iz zemlje polovačke u zemlju rusku, k očevu prijestolu zlaćanome. Ugasnu večernja rumen. Igor spava. Igor bdije, Igor mišlju polja mjeri od velikoga Dona do malenoga Donca. Poput konja o ponoći

Ovlur zarza za rijekom, da bi ga knez razumio. »Knez Igor nema tu ostati!« — uskliknu. Zatutuji zemlja, zašušti trava. Šatori polovački krenuše. A Igor knez poput lasice u trstiku pojuri i kao vivak na vodu. Uzjaše brzoga konja, te sjaše s njega kao bosu vuk. I pojuri u lugove kraj Donca, i poletje kao soko pod oblake ubijajući guske i labudove za doručak, za objed, za večeru. Kad Igor kao soko poletje, tad Ovlur poput vuka jurne, stresajući sa sebe studenu rosu: satrše bo svoje brze konje. Donec reče: »Kneže Igore! Neka je tebi slava velika, a Končaku nevolja, a ruskoj zemlji veselje!« A Igor će: »O Donče! Neka je tebi slava velika, koji si ljuljao kneza na valovima, prostirao mu travu zelenu na svojim obalama srebrnim, odijevao ga maglama toplim u sjeni drveća zelenoga, čuvao ga kao vivak na vodi, kao galeb na valovima, kao soko u uzduhu!«

Nije takva, reče, rijeka Stugna, koja hudu struju imajući, progutavši tuđe potoke i protoke, razišavši se po grmlju, mladanaoga kneza Rostislava povuče na dno uz obalu tamnu? Plače majka Rostislavova za mladanim knezom Rostislavom. Uvenuše cvijeci od žalosti i drvlje se od tuge k zemlji prikloni.

To svrake ne kriještahu: po tragu Igorovu jaši Kza s Končakom. To gavrani ne graktahu, čavke umukoše, svrake ne kriještahu, raspuziše se samo po trstici; djetlići kvrekanjem put k rijeci pokazuju; slavuji veselim pjesmama svitanje navješćuju. Govori Kza Končaku: »Ako sokol ka gnijezdu leti, ustrijelit ćemo sokolića svojim strijelama zlačanim.« Uzvratu Končak Kzi: »Ako sokol ka gnijezdu leti, to ćemo mi sokolića sputati ljepotom djevojkom.« I reče Kza Končaku: »Sputamo li ga ljepotom djevojkom, nit će nama sokolić nit ljepota djevojke ostanuti: počet će nas po poljima polovačkim ptice kljuvati.«

Reče Bojan, davnoga vremena Jaroslavljeva i Olegova kneževskoga pjesmotvorac, o svršetku Svjatoslavljevu: »Ako je teško glavi brez ramena, zlo je i tijelu bez glave — a zemlji ruskoj bez Igora.«

Sunce sija na nebesima, Igor knez u zemlji ruskoj. Djevojke na Dunavu pjevaju, glasovi morem do Kijeva odjekuju. Igor jaši po Boričevu k svetoj bogorodici Pirogošći. Zemlje se raduju, gradovi se vesele. Pjevavši pjesmu starim knezovima, valja i mladima pjevati. Slava Igoru Svjatoslavljiču, smjelome Turu Vsevolodu, Volodimeru Igoroviču! Zdravo da ste, knezovi i družino, boreći se za kršćane protiv vojski poganskih! Slava knezovima, a družini čast! Amen.

Linda Sadnik

AKZENTSTUDIEN

Auf dem Gebiete der gemeinslavischen Prosodie herrscht eine Vielfalt von Meinungen, die sich nicht nur auf zahlreiche Einzelfragen, sondern auch auf die fundamentalen Anschauungen erstreckt. Namentlich in den letzten Jahren hat man die Grundprobleme von sehr verschiedenen Seiten zu fassen versucht, sodass wir in Akzentfragen auch heute mit A. Brückner sagen können »quot capita, tot sensus«.¹

Wenn unser verehrter Jubilar wiederholt zu diesem besonders schwierigen Fragenkomplex der slavischen Sprachentwicklung Stellung bezogen hat, so war seine Betrachtungsweise methodisch durch das Bemühen gekennzeichnet, die aus den heutigen slavischen Sprachen erschliessbaren spätgemeinslavischen Akzent- und Intonationsverhältnisse unter Verzicht auf den Zwang mehr oder weniger komplizierter Systeme kontinuierlich an die Gegebenheiten der idg. Grundsprache anzuknüpfen oder aus den Gegebenheiten der slavischen Sprachentwicklung und Wortbildung zu klären. Ich glaube, dass diese natürliche Betrachtungsweise uns mannigfache Belehrung bieten kann und sich u. a. als geeignet erweist, folgende Wortbetonungen zu deuten:

SPÄTGEMEINSLAVISCH **dým̃* »RAUCH«

Der Gegensatz slav. **dým̃* (vgl. skr. *ḍīm*, slov. *dim*, čech. *dým*, russ. *dym*, *dýma*), lit. *dúmai* (Pl.) : ai. *dhūmáh*, griech. *θῆμος* ist in zweifacher Weise ausgewertet worden:

Verschiedene, zumeist der älteren Generation zuzuzählende Forscher sahen in der baltischen und slavischen Anfangsbetonung dieses Wortes eine der Hauptstützen für das unter dem Namen Hirt's bekannte Akzentzurückziehungsgesetz auf eine akuierte Silbe. Gegen eine derartige phonetische Gesetzmässigkeit wurden schwerwiegende Bedenken erhoben,

¹ ZfslPh II, 301.

insbesondere der Einwand, dass die mutmassliche Wirkung des Akutes in zahlreichen Fällen nicht eingetreten ist.²

In anderer Weise bedient sich des Wortes J. Kuryłowicz, der für prosodische Fragen in weitestem Umfange morphologische Faktoren in Rechnung setzt.³ Kuryłowicz führt die Rauchbezeichnung als o-stämmiges Beispiel für seine Theorie der Neuregelung des »baltoslavischen« Akzentes immotivierter Nomina. Nach dieser Theorie sind auf Grund des Akzentwechsels der Konsonantenstämme ursprünglich oxytone Vokalstämme mit altem Langvokalismus mobil, d. h. in den starken Kasus stambetont (und infolge Akzentzurückziehung auf eine lange Silbe akuiert⁴) geworden — so z. B. im Acc. Sg. bsl. **dūman* —, worauf eine Verallgemeinerung des Akzentes zugunsten der starken Kasus bzw. ein Zusammenfall mit dem lautlich entsprechenden barytonierten Typus stattgefunden habe, daher Nom. Sg. bsl. **dūmas*, Gen. **dūmāt* usw.⁵ (= Typus akuiert-immobil); desgleichen sind ursprünglich kurzvokalische Oxytona mobil geworden, doch haben sich in diesem Falle die lautlich entsprechenden Barytona über die gemeinsame Akzentstelle in den starken Kasus an die Mobilia angeschlossen, so z. B. Nom. Sg. bsl. **uilkās* »Wolf«, Gen. **uilkāt*, Acc. **uilkān* (= Typus zirkumflektiert-mobil).

Da bei einer Erörterung der mannigfachen Schwierigkeiten dieser Theorie ein ganzer Fragenkomplex aufgerollt werden müsste, möchte ich in Hinblick darauf, dass zur Zeit ein masc. o-Stamm im Vordergrund

² Eine Übersicht über die verschiedenen Meinungen bezüglich des heute meist fallen gelassenen Akzentzurückziehungsgesetzes bietet van Wijk, Die baltischen und slavischen Akzent- und Intonationssysteme, Amsterdam 1923, S. 55 ff.

³ Auf verschiedene in den 30-er Jahren erschienene Arbeiten (ich erwähne insbesondere RSL 10 und 14) folgte 1952 sein umfangreiches Werk »L'accentuation des langues indoeuropéennes«, Kraków, PAU.

⁴ Gegen diese Auffassung der Entstehung inlautender Intonationsunterschiede hat schon seinerzeit A. Vaillant kritisch Stellung bezogen, vgl. BSL 37 (1936), S. 109 ff.

⁵ Zuvor versucht Kuryłowicz die akuierte Intonation des alten barytonierten langvokalischen Typus, der ja nach seiner Auffassung der Entstehung des inlautenden Intonationsunterschiedes von Haus aus normal intoniert gewesen war, plausibel zu machen, und zwar an Hand des Konsonantenstammes (in litauischer Form) **brōtē*, Acc. Sg. **brōterj* (vgl. ai. *bhrātār-*, got. *broþar*), indem er folgende Gleichung aufstellt: Acc. Sg. *dūkterj* (idg. oxytonierter kurzvokalischer r-Stamm, vgl. ai. *duhītar-*) : *mōterj* (idg. oxytonierter langvokalischer r-Stamm, vgl. ai. *mātar-*, as. *mōdar*) = *sēserj* (idg. barytonierter kurzvokalischer r-Stamm, vgl. ai. *svāsar-*) : x (= *brōter-*), d. h. Durchführung der akuierten Intonation im Paradigma von *broter-*.

unseres Interesses steht, lediglich folgendes bemerken: Gegen den rein schematischen Ansatz dieser immotivierten o-Paradigmen stellt sich die Aussage der heutigen slavischen Sprachen, die bekanntlich einen mobilen Typus der o-Stämme nicht kennen. So entbehrt die von Kuryłowicz vorgeschlagene Entstehung des zirkumflektierten barytonierten Typus (vgl. skr. *vūk*, *vūka* und seine Äquivalente) aus einem älteren mobilen Typus⁶ einer sie rechtfertigenden Stütze am Material. Sie ist eine willkürliche Annahme, einem schematischen Ansatz zuliebe aufgestellt.⁷ Schon allein auf Grund dieses Einwandes erheben sich auch berechtigte Zweifel an der von Kuryłowicz vorgetragene Erklärung des langvokalischen Typus, d. h. die Betonungsverschiedenheit slav. **dýmъ*, lit. *dūmai* : ai. *dhūmáh*, griech. *θῦμός* ist nach wie vor erklärungsbedürftig.

Sie lässt sich m. E. zwanglos aus dem bekannten grundsprachlichen Prinzip verstehen, nach welchem Verbalabstrakta stammbetont, Verbaladjektiva bzw. Nomina agentis endbetont waren. Danach stellt der altindische bzw. griechische Repräsentant der mo-Ableitung ein (durch den Ablaut als uralte erwiesenes) Nomen agentis dar, idg. **dhūmós* »der Wallende«, eine Personifikation, die beim Rauch besonders naheliegend erscheint.⁸ Wohl noch in idg. Zeit wird man dazu ein Verbalabstraktum, die Grundlage der slavischen und baltischen Formen, mit dem zu einem Bedeutungscharakteristikum gewordenen Akzentsitz auf der Stammsilbe geschaffen haben, idg. **dhūmos* »das Wallen«, so wie man z. B. zu einem Adjektiv **mrtó-s* (vgl. ai. *mrtáh* »tot«) in einer jüngeren Periode ein Verbalnomen **mrtó-m* (vgl. ahd. *mord*) gebildet hat.⁹

DIE MASCULINEN n-STÄMME

Bezüglich der Akzentverhältnisse der masc. n-Stämme (die einzelsprachlich in vokalische Flexion übergegangen sind) bieten uns die slav. Sprachen ein uneinheitliches Bild, das m. E. nur z. T. Sekundärregelungen anzulasten ist.

⁶ L'Accentuation... S. 263 ff.

⁷ Ganz abgesehen davon, dass die lit. Mobilität keinen Anspruch auf ein so hohes Alter erhebt.

⁸ Die griechischen Bedeutungen »Mut, Leidenschaft« sind verhältnismässig jung.

⁹ Brugmann, Kurze vgl. Grammatik, S. 342.

Kuryłowicz sieht in Hinblick auf den bekannten lit. Akzentwechsel zwischen Wortanfang und -ende¹⁰ (vgl. z. B. Nom. Sg. *akmuō* »Stein«, Gen. *akmeīs* < **akmenēs*, Acc. *ākmeni*) in stammbetonten slav. Wörtern die ursprüngliche Akzentstelle der starken Kasus (verallgemeinert im langvokalischen Typus, vgl. oben) bzw. des Accusativs Singulars, während er Suffixbetonungen auf die ursprüngliche Akzentuation der schwachen Kasus zurückführt. D. h. Kuryłowicz setzt auch für das Slavische die im Litauischen zutage tretende Erweiterung der ererbten Akzentbewegung des idg. Typus Nom. Sg. **-ēr*, Gen. *-rés/-ros*, Acc. *-erŋ* im Sinne von **dukterēs* : **dukterin* > *dükteri* (Nom. Sg. *duktē* »Tochter«) voraus. Ein Beweis für diese Annahme lässt sich bei den vorhandenen Resten der konsonantischen Flexion nicht führen,¹¹ sodass sie als Erklärung des Akzentwechsels beim alten Konsonantenstamm **desēt-* »Dekade, Zehn«, Acc. Sg. *desēt* (z. B. in russ. *desjat*, skr. *dēsēt*) : Gen. Pl. **desētū* (z. B. in russ. *pjatdesjat*, čak. *pedesēt* »fünfzig«) äusserst fragwürdig erscheint.¹²

¹⁰ Vgl. de Saussure »Accentuation lituanienne«, IF Anz. VI (1896).

¹¹ Der Ausfall des *ṛ* < *ū* in skr. *kēi*, *kēri*, slov. *hēi*, *hēri*, altčechn. *dei*, *dceře* spricht für Unbetontheit der ersten Wortsilbe; man wird wohl annehmen können, dass hier Altes vorliegt. — Was skr. *māti* »Mutter«, slov. *māti*, bulg. *māti* usw. gegenüber von ai. *mātī*, as. *mōdar*, griech. Acc. *μητέρα* betrifft, so bedarf das Zustandekommen der durchgehenden Barytonese im Slavischen (und Baltischen, vgl. lit. *mōtė* »Ehefrau«) nicht der Hypothese, dass sie durch die Anfangsbetonung der starken Kasus eingeleitet worden sei. Ein alter (balto-slavischer?) Anschluss an den barytonierten Typus, wie ihn skr. *brāt*, russ. *brat*, *brāta*, ai. *bhrātā*, got. *broþar* repräsentieren, ist bei der bekannten gegenseitigen Beeinflussung der Verwandtschaftsnamen auf *-ter* sehr wohl vertretbar — so ai. Dat. *svasré* zu *svāsā* (vgl. oben) nach *pitṛé*, Dativ zu *pitā* »Vater«. — Da es sich jedoch bei dem Wort für Mutter um ein ursprüngliches Lallwort handelt, das als Verwandtschaftsname das für diese charakteristische Suffix bekommen hat, ist auch ein Schwanken in der grundsprachlichen Betonungsweise in Erwägung zu ziehen.

¹² An anderen Erklärungsmöglichkeiten bieten sich: a) Da wohl anzunehmen ist, dass der Acc. **desēt* noch in gemeinslav. Zeit auch als i-Substantivum gefasst wurde (wie in den lebenden Sprachen), wird man mit der Vorbildwirkung der zweisilbigen Zahlsubstantiva vom Typus **pēt* : **pētī* (Gen. Sg.) rechnen dürfen, wo der Akzentwechsel als Spiel zwischen Wortanfang und -ende beurteilt werden konnte. Ich erinnere dazu an die gegenseitige formale Beeinflussung der Numeralia. b) Zu bedenken ist ferner, dass im Slavischen ein idg. **dék'm(t)* (Kardinal, vielleicht in altruss. Acc. Sg. *desja*) und ein idg. **dék'mts* (Substantiv) lautlich zusammenfallen mussten. Somit wäre die Möglichkeit gegeben, dass in russ. *desjat* usw. die Betonung des alten Kardinal fortlebt.

In Anbetracht dieser Sachlage ist es geraten, die Betonungsverhältnisse der men- und en-Masculina aus einer historischen Perspektive zu betrachten, wobei sich für die Manifestierung eines stammbetonten Typus verschiedene, erst in ihrem Gesamt gewichtige Ausgangspunkte ergeben. Vorauszustellen ist, dass wir nur vereinzelt sichere Beispiele haben, die in die idg. Grundsprache zurückreichen; von diesen lassen zwei auf Grund ihrer alten Klassenzugehörigkeit auf den Akzent schliessen. Es sind die beiden Heteroklitika abg. *kamy* »Stein« und ksl. *sr̥šen̥* »Hornis«. Die natürlichste Auffassung ist, dass der auf dem (lautlich ungeklärten) Anlaut ruhende Akzent in skr. *kāmēn* neben *kāmi* (alter Nom.), russ. *kamen̥*, slov. *kāmen* die alte Stammbetonung des Nom.-Acc. fortsetzt, vgl. dazu auch ai. *úsmā* »Felsstück« und griech. *ἄκμων*;¹³ die nämliche Erklärung werden wir für skr. *śr̥šljēn̥*¹⁴ und russ. *šeršen̥* in Anspruch nehmen dürfen.

Während wir bei einem Fall wie z. B. russ. *str̥umen̥* »Bach« nur vermuten können, dass die Stammbetonung auf eine ererbte Grundlage zurückgeht,¹⁵ ist diese Auffassung bei Vorliegen einer solchen Grundlage bzw. eines entsprechenden Grundwortes die naheliegendste, wozu ich auf Betonungen wie ai. *tákšan-* »Zimmermann« (vgl. auch griech. *τεκτων*) zu *tákšati* »zimmert« verweise. So wird man in Anbetracht der Tatsache, dass die Produktivität des Suffixes *-en* in einer sehr frühen Epoche des Gemeinslavischen anzusetzen ist, in der Stammbetonung von russ. *grebēn̥* »Kamm, Hechel«, skr. *grēbēn̥*, slov. *grebēn̥*, deren Vorform sich zu slav. *grebq* wie lat. *pecten* zu *pectō* verhält,¹⁶ die alte Paroxytonese des e/o-Verbuns¹⁷ erkennen; oder man wird die mutmassliche Stammbetonung von slav. **polmen-* »Flamme« (skr. *plāmēn̥*, bulg. *plāmen*, russ. neutr. *pólomja*) aus dem vollstufigen alten Perfektum herleiten, auf welchem sowohl das men-Substantivum als auch das Zustandsverbun abg. *polěti* »brennen« gebaut wurden.¹⁸ Nimmt man hingegen an, dass die

¹³ Die lit. Betonung weicht im Nom. von der grundsprachlichen ab; sie zeigt vollkommenen Anschluss an die geschlechtlichen Konsonantenstämme, vgl. oben.

¹⁴ Zur skr. Form siehe bei A. Meillet, *Études sur l'étymologie et le vocabulaire de vieux slave*, Paris 1902—5, S. 418.

¹⁵ Zur Sippe vgl. Walde-Pokorny *Idg. Et. Wb.* I, 702.

¹⁶ Meillet a. a. O. 431.

¹⁷ Zum Typus vgl. Meillet-Vaillant, *Le Slave commun* (Paris 1934), S. 210 ff.

¹⁸ Chr. S. Stang, *Das slavische und baltische Verbun* (Oslo 1942), S. 24.

slavische Bezeichnung der »Wurzel« **korēn* > *korē*,¹⁹ Acc. *korenъ*, die bekanntlich den Typus griech. ποιμήν repräsentiert, in den Kasus obliqui ursprünglich nicht die Stammsilbe betont habe, so kann man bei der in russ. *kórenъ*, skr. *kòrēn* (jekav. *kòrijen*), slov. *korēn* zutage tretenden Betonung mit einer alten Beeinflussung seitens der neutralen n-Stämme rechnen: **korēn* wie **ver(t)mēn* (vgl. skr. *vrijēme* »Zeit«), daher Gen. **kórene* wie **ver(t)mene* (skr. *vrēmena*).

Aus dem Gesagten geht hervor, dass die Stammbetonungen der gemeinslavischen n-Masculina einer Deutung aus deren Herkunft sehr wohl zugänglich sind — ein schwer fassbarer Teil scheint dem nicht zu widersprechen. Das Material macht zugleich verständlich, dass sich einheitliche Suffixbetonung bzw. zwischen Suffix (nach Kuryłowicz Wortanfang) und Endung spielende Betonung nicht durchsetzen konnte, da alte geschlechtliche n-Stämme, die den Typenkern für eine derartige Betonung hätten abgeben können, nur vereinzelt vorhanden waren. Auf sie dürfte eine Betonungsweise zurückgehen, die uns einheitlich in allen Slavinen bei dem Wort für »Hirsch«, einem alten abstufenden n-Nomen,²⁰ geboten ist, das russ. *olēnъ*, bulg. *elēn*, skr. *jēlen*, slov. *jélen* lautet.

In diesem Zusammenhang von untergeordneter Bedeutung ist die Frage, ob die mehrfach vertretene Auffassung zu Recht bestehe, dass uns beim letztgenannten Typus der Reflex einer alten Endbetonung der schwachen Kasus im Slovenischen geboten wird, wo man z. B. *jeléna* (Gen.) aus **(j)el[e]enē(s)* herzuleiten pflegt. Diese Auffassung ist bei unserer heutigen Einsicht in die spätgemeinslavischen Intonationsänderungen (Metatonien) eine geistreiche Hypothese. Zu widerraten ist jedenfalls der Auffassung, sie werde durch skr. *jēlen* gestützt, indem man das Unterbleiben der Längung des suffixalen Vokals einer vormals steigenden Intonation (verschleppt aus den schwachen Kasus in den als Nominativ fungierenden Accusativ) zuschreibt. Denn das Serbokroatische kennt im allgemeinen keine Veränderungen der alten Kürzen (*o*, *e*)²¹ und die auf einem Trugschluss beruhende Annahme, ein alter kurz-steigender Akzent (´) sei hier im Serbokroatischen kurz-fallend (˘) geworden, so wie der

¹⁹ Vgl. dazu A. Vaillant in *Slavia* 11 (1932), S. 33 ff.

²⁰ Vgl. z. B. griech. ἑλαφος < **eln-bhos*, oder ἑλλός < **elnós* u. a., Vasmer, REW II, 264.

²¹ So hält A. Vaillant die Länge im Gen. Pl. čak. *vōd* (zu *vodā* »Wasser«) für analog nach *rūk* (*rūkā* »Hand«), vgl. Gram. comp. des langues slaves T. I (1950), S. 268.

lang-steigende Akzent bzw. Neuakut (´) zu einem lang-fallenden (˘) geworden ist, wurde durch A. Vaillants plausible Erklärung des Gegensatzes čak. *bôg* (Gen. *bôga*) : *grôb* (Gen. *grobâ*) der Stütze beraubt: ersteres wurde zur Zeit des Verstummens der auslautenden Jers mit geschlossener Silbe gesprochen, während sich bei letzterem infolge der Endbetonung in den obliquen Kasus noch eine offene Aussprache (**gro-bə*) hielt.²²

Für die (im Kreise der im Serbokroatischen fortlebenden n-Stämme isolierte) Akzentuation von **jelèn* > *jèlen* bietet sich genügend Anschluss, so an die zahlreichen Zusammensetzungen des ursprünglich wohl vom Verbum seinen Ausgang nehmenden Typus **pogòn* > *pògon* »Antrieb«²³ vgl. *pògoni* (5. Pers. Präsens) zu *pogòniti* »antreiben«, ausserhalb der Komposition *gòni* —, der zu der alten (infolge fortlaufender Neubildungen stark verwischten) Opposition, wie sie z. B. in skr. *òblāk* »Wolke : **objèd* > *òbjed* »Mahl« zum Ausdruck kommt, eine parallele Opposition schuf: skr. *òbòd* »Rand« : **pogòn* (mit Überführung in den endbetonten Typus bei unsilbisch gewordener Präposition, vgl. *zğòn* < *szgonz*, Gen. *zğona* »Stück Land zwischen zwei Grenzhügeln«).

²² Vaillant a. a. O. 275.

²³ Für die starke Ausbreitung dieses Typus wird man semantische Gründe verantwortlich machen dürfen.

Jovan Vuković

POSEBNA VIDSKA VREDNOST AORISTA
KOD PONEKIH GLAGOLA STANJA
U SRPSKOHRVATSKOM JEZIKU

Treba posebno ukazati na jednu, po mom mišljenju i za opšta pitanja glagolskoga vida, vrlo važnu činjenicu i uzeti je u razmatranje. Naime, ima imperfektivnih glagola stanja koji u posebnim vremenskim značenjima ne odražavaju u potpunoj meri, ili ga u više slučajeva ne odražavaju, značenje svoga vida — to ide daleko van onog poznatog uskog kruga dvovidskih glagola — *videti*, *čuti* i slično, i ponašanje u odnosu na vidsko značenje imperfektivne osnove je kod ovih drugih glagola sasvim drukčije nego kod glagola *videti*, *čuti* — i slično. Na tome mislim malo više se zadržati.

I

U tom smislu je posebno interesantan glagol *biti* i van onoga što se javlja u odnosu prezentskih supletivnih oblika *budem* : *jesam*. Ostavimo na stranu što ja ne mogu prihvatiti ukorenjeno mišljenje da je oblik *budem* perfektivnoga vida — o tome će na drugom mestu biti našire govora. Nego uzmimo ono što je u vidskom značenju oblika od osnove *bi-* (*bhū-) u našem jeziku primetio još Daničić u Rječniku Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu (RjA). D. je tamo rekao: »Značenje se rečeno ne mijenja, *samo je glagol i perfektivan i imperfektivan* (podvlačim ja — J. V.), pa kad je perfektivan izriče se njim (kao i drugim perfektivnijem glagolima) *svršetak i početak* onoga što znači (opet podvlačim ja), i kad se izriče početak, približuje mu se značenje značenju glagola *postati*, kojim se toga radi može kad kad i zamijeniti; a kad je imperfektivan, izriče se njim trajanje rečenoga značenja, trajanje kojemu se opet glagolskim oblicima izriče počinjanje i svršivanje. Perfektivan je u praes., imperfektivan u imperfektu i part. praes., a u svijem ostalijem oblicima i perfektivan i imperfektivan« (RjA I, str. 342 a).

Danas se u svakom slučaju mora priznati da prezent *budem* nije samo perfektivan; prema tome, može se govoriti samo o tome koliko je i on kao i drugi oblici, osim imperfekta i participa prezenta (za čije smo vidsko značenje uvek sigurni) — i perfektivan i imperfektivan, i šta je njemu u tom slučaju svojstvenije.

Kako je Daničić podrazumevao perfektivnost i imperfektivnost ostalih oblika, može se razumeti iz onoga što iza ovde citiranih reči sledi kao objašnjenje u zagradi: »perf.: *Kad bi dan ...* imperf.: *Bih na vojsci devet godin' dana ...*« — Ne može se poreći da u odnosu značenja ovih dvaju primera sa aoristom glagola *biti* nije posredi razlika u vidskom značenju, i to u smislu perfektivnosti, na jednoj, i imperfektivnosti, na drugoj strani. Nije stvar u tome što izrazu: *kad bi dan* — po značenju odgovara: *kad nastade dan* — jer se u približavanju po značenju mogu prilično izjednačavati sinonimni glagoli (koji mogu biti sinonimni i po kom značenju u zavisnosti i od konteksta) a da vidska značenja ostanu nepromenjena — nego perfektivno značenje ovde možemo osetiti po tome što se aorist sa svojom radnjom u posebnom vremenskom značenju svodi na jedan trenutak, što ovde u njegovu značenju ne osećamo vremensku dimenzijonalnost, koja se inače mora osetiti u svakom vremenskom obliku imperfektivnog glagola *kad* on čuva vidsko značenje svoje osnove. Vremenskog trajanja samog po sebi, razume se, može biti, i stvarnog trajanja uvek ima — ali se ovde radi o tome kako naše jezičko osećanje interpretira glagolsku radnju — (stanje): ili u jednom zamišljenom, ograničenom ili neograničenom toku (da li radnju osećamo vremenski dimenzijonalno) ili vršenu u jednom mahu, kako bismo za nuždu mogli reći, po trajanju u jezičkom osećanju nedeljivog vremena (da li, drugim rečima, osećamo radnju u punktualnom smislu, i to samo u punktualnom smislu). Iako bi izraz sa perfektom ovoga glagola: *kad je bio dan*, značio približno: *kad je nastao dan*, to nije isto — i to nije isto ne samo po razlici značenja u vremenskim nijansama koje nose sa sobom aorist i perfekat kao preteritalni oblici (što bi, u stvari, bilo stilskog karaktera) — nego po razlici u vidskom smislu. U ovom drugom izrazu *je bio* ne može se svoditi na trenutnost glagolskog stanja, nego uvek postoji, ma koliko to u vezi s kontekstom bilo izraženo, trajanje: *kad je bio dan* = *kad je dan bio* u toku, *kad je već noć bila prošla*, u toku dana, u toku njegova trajanja. Da nije aorista koji je u ovom našem slučaju sa svojim sekundarnim vidskim značenjem mogao obeležiti momentano stanje u razgraničavanju između dana i noći, onda se, ako je baš potrebno da se

to učini, ne bi upotrebio perfekat od glagola *biti*, nego aorist ili perfekat od perfektivnog glagola *nastati*: kad *nastade* — kad *je nastao* dan.

Hteo bih da naglasim ovde konstatovanu razliku između aorista i perfekta u smislu razlike vidskoga karaktera, koja, po mom mišljenju, nije samo kakva vidska razlika u smislu kakvog vidskog lika u granicama imperfektivnog značenja, nego je baš razlika u smislu dveju osnovnih vidskih kategorija — perfektivne i imperfektivne. Ta se razlika, čisto vidska, može osetiti i kad sa izrazima aorista i perfekta u ovakvim konstrukcijama uporedimo izraz gde bi došao imperfekat. Da je kazano: kad *bijaše* dan — ni po čemu se u smislu vremenskog trajanja, u smislu toka glagolskog stanja, to ne bi razlikovalo od onoga što možemo osetiti u izrazu: kad *je bio* dan. Rekli mi: kad *bijaše* dan — ili: kad *je bio* dan, to jednako, i jedno i drugo, može značiti: kad više *nije bila* (*ne bijaše*) noć, nego dan; i jedno i drugo jednako obeležavaju trajanje, bez razlike u vremenskom prostiranju; a to se ni jedno ni drugo (osim ako bi to kontekst za posebno obeležavanje situacije nekako nametnuo, ili ako bi slabije jezičko osećanje za diferenciranje i vidskog i vremenskog značenja i to dopustilo) — ne može značiti isto što i: kad *bi* dan. Izjednačavanje i po vidskom značenju, razume se, može biti i u ovakvim konstrukcijama, kad su u pitanju sva tri ova izraza — ali u tom slučaju posreduju druge reči ili nešto posebno izraženo u kontekstu, kao npr. primer: kad još *bijaše* dan, kad je još *bio* dan, kad još *bi* dan (ili bolje rečeno: kad još *bi* dana) — i sl. Važno je ovde uočiti šta može glagolski oblik sam sobom značiti u pojedinim slučajevima vezan za druge reči u sintagmi i u rečenici, a to je, kad imamo u vidu ove naše oblike glagola *biti*: da aorist može nekad biti perfektivnoga vida, a nekad imperfektivnoga. Sam po sebi kao oblik on je imperfektivan, onakav kakvo mu je značenje glagolske osnove, a u vezi sa drugim rečima u rečenici on može biti, kao u pokazanom slučaju, i perfektivan. On može, dakle, u vezi s drugim rečima u izrazu ne biti nosilac vidskog značenja nego se to značenje prenosi na rečenicu, na kontekst, i od toga svoga konteksta može primiti novo, suprotno vidsko značenje. Tako bih ja nekako mogao formulirati ove vidske odnose u kojima nam se javlja aorist od glagola *biti*.

U ovoj datoj konstrukciji izraza, koju nam je Daničić nametnuo za analizu, ne samo imperfekat nego i perfekat ne može biti u vidskom smislu ono što je aorist. To još ne mora značiti da se u kom drugom slučaju perfekat ovoga glagola vidski ne može diferencirati od imperfekta, kao što je to ovde slučaj s aoristom. To treba tek da ispitamo, i

ukoliko bismo i to mogli utvrditi, onda bi, naravno (i pored ovoga što smo videli da se u sličnim slučajevima ne ponašaju jednako aorist i perfekat u obeležavanju vida), Daničić imao pravo kad je rekao da ova dva oblika mogu, jednako, imati oba vida. Ali pre nego pristupimo daljem ispitivanju da dobijemo siguran odgovor na pitanje: kako nam se sve može perfekat ovoga glagola pojavljivati u odnosu na glagolski vid?, biće potrebno da se obazremo na još jednu posebnu upotrebu aorista, gde nije moguć ovako prilično blizak po odnosu u smislu naporednosti jedan drugom aorist i imperfekat ili perfekat.

Neće biti od neznatne važnosti da ovde utvrdimo kako ovaj naš aorist od imperfektivnog glagola obeležava perfektivnu radnju u relativnoj vremenskoj upotrebi, da je, dakle, ovde vezan za *vremenski relativ* (ili kako ja to inače nazivam *relativni indikativ*, za razliku od apsolutnog indikativa). Neće biti od male važnosti, znati da nam se u izvesnim slučajevima prepliću vremenske i vidske kategorije značenja, koliko je nekad, i to ne retko, promena imperfektivnog vidskog značenja jednog oblika moguća samo u granicama relativnog indikativa, a koliko je to, u drugim slučajevima, moguće i u jednoj i u drugoj vremenskoj kategoriji značenja.

Postavimo pitanje: da li je moguće menjanje imperfektivnoga značenja u perfektivno kad se aorist nalazi u apsolutnom indikativu? Ima jedna upotreba aorista u značenju apsolutnog indikativa gde ovaj oblik dobija nešto posebno u vremenskom smislu, po čemu se na poseban način udaljava i od perfekta i od imperfekta. Vremensko značenje ne odgovara onim običnim odnosima koji inače vladaju u naporednim upotrebama aorista, perfekta i imperfekta, pa treba videti da li tu postoji kakva uslovna veza ovakvog aoristnog značenja i sa vidskim značenjem, ili nijansom vidskog značenja koju je aorist u datoj upotrebi mogao dobiti. Radi se ovde o izrazima koji se često čuju u običnom razgovornom jeziku (u mnogobrojnim primerima u RjA toga nisam mogao primetiti) kao: *ne bi* ga još = još ne dođe (za nekoga ko se očekuje, a čudo je što ga još nema); *ne bi* još ovaca iz planine = ne dodjoše ovce još...; *ne bi* još svatova, a davno je trebalo da dođu; čekam djevera, otišao je u drva, pa ga *ne bi* još; *ne bi* našeg komšije iz vojske — i sl. U ovoj posebnoj vrsti upotrebe aorista, samo u odričnom izrazu, stanje je vremenski vezano neposredno za momenat govora: znači, da ovog momenta ne dođe onaj koga očekujemo. Izvoditi zaključak o vidskom značenju aorista u ovim izrazima na osnovu toga što *ne bi* stvarno znači što i *ne dođe*, bilo

bi pogrešno, pre nego što se ispituju i drugi momenti važni za određivanje perfektivnosti ili imperfektivnosti. Kao što izraze *ne bi ga još* i sl. možemo zamenjivati izrazima *ne dode još* i sl., jer u suštini isto znače, isto tako oni mogu biti zamenjeni izrazima *nema ga još* i sl., što bi opet upućivalo ne samo na očuvanu imperfektivnost nego i na promenu vremenskog odnosa u značenju, na mešanje preteritalnog i prezenatskog značenja. Ne treba, dakle, da nas zavaravaju semantički prelivi u dodirivanju jedne glagolske reči sa drugom, jer oni ne moraju biti od odsudnog značaja za vidska, pa ni za vremenska, značenja glagolskih oblika. Nezavisno od tih semantičkih odnosa kakvi su ovde pokazani treba promatrati i vidska i vremenska značenja, kako ih mi možemo osetiti u odnosu na značenje glagolske osnove (vidsko značenje) i u odnosu na momenat govora ili kakve govorne situacije (vremenska značenja). Kad te momente imamo na umu, onda, kako ja mislim, nije baš teško odrediti i vidsko značenje glagola u ovim i ovakvim izrazima. Iako je ovde daleko veća (dalja nego obična) razlika u vremenskom značenju između aorista, na jednoj, i perfekta ili imperfekta, na drugoj strani (uporedi: *ne bi ga još* — i: *nije ga bilo još* — bez ikakvog dodira sa momentom govora), razlika ne postoji u vidskom smislu. *Ne bi ga* znači: za celo vreme od kad mi nekoga čekamo taj se ne pojavljuje. Aoristom je obuhvaćeno trajanje, i tu se može podrazumevati i dugo trajanje — i ne samo to, nego trajanje nije završeno, ono je za aoristno značenje prekinuto momentom govora, kao što je svako imperfektivno trajanje glagolske radnje u aoristu prekinuto negde jednim, manje ili više određenim i određljivim, momentom — ali trajanje nije završeno; taj ko se očekuje, po našoj pretpostavci, treba da dode; trajanje je glagolskog stanja, dakle, dato bez njegovog završnog momenta. Ako ovde, gde bi se na prvi pogled, naročito dovođenjem u vezu sa bliskim značenjem sa izrazima koji mogu imati perfektivan glagol (*ne dode*), neko i mogao pretpostaviti perfektivno značenje aorista, toga značenja u njemu stvarno nema.

To ne znači da i u drugim slučajevima aorist ne može nigde imati perfektivno značenje i u apsolutnom indikativu. Takvo značenje — perfektivno aorist od ovoga glagola može dobiti u upitnim rečenicama. Nema velike razlike u vremenskom smislu između izraza: šta ti *bi* da to uradiš, i: šta ti je *bilo* da to uradiš (obična razlika u nijansi između aorista i perfekta za prošlost), ali se izvesna razlika vidskog karaktera stvarno oseća. U izrazu: šta ti *bi* da to uradiš — glagolskim oblikom *bi* može biti obuhvaćen samo momenat stanja koje je kod subjekta radnje uslovalo

da se ta radnja izvrši. Oblikom *bi* indiciran je samo jedan momenat, i pošto se tu ne može osetiti nikakvo trajanje, onda je tu nemoguće osetiti nikakav smisao glagolske imperfektivnosti. Imamo, prema tome, posla sa aoristom od imperfektivnog glagola *biti* opet u perfektivnom značenju, kao i gore u slučaju: *kad bi dan*. Međutim u izrazu sa perfektom: šta ti *je bilo* da to uradiš — ne možemo osetiti momentanost trajanja; ma koliko da bi se to po značenju moglo približiti izrazu: kako ti se *desilo* da to uradiš — ipak između momentanog *desilo se* i *bilo je* postoji razlika u tome što se *bilo je*, iako bez izraženog trajanja, ne može potpuno svesti na trenutnost. Ovde postoji između aorista i perfekta razlika kao u izrazima, recimo: to *bi* u prošli utorak (što znači isto što i: to *se desilo* u prošli utorak), na jednoj, i: to *je bilo* u prošli utorak (što ne znači, samo po sebi, samo: to *se desilo* u prošli utorak, nego i: to *se dešavalo* u prošli utorak). Nisu, kao što se vidi, velike razlike u značenjima, ali se te razlike svode na granične razlike koje su prvenstveno vidskog karaktera. Između izraza: to *bješe* u prošli utorak — i: to *je bilo* u prošli utorak nema razlike ni u vidskoj nijansi, a pošto imperfekat (svejedno je da je rečeno i: to *bijaše*...) uvek nosi značenje imperfektivnosti, to ni perfekat ovde ne može biti ništa drugo nego to po vidskom karakteru. Mislim da se jasno može osetiti baš u smislu vidskog značenja razlika između: to *bješe*, *bijaše*... i: to *bi u prošli utorak*.

Kada u vremenskom relativu aorist ima isti odnos prema zamišljenom momentu u prošlosti kao što ga ima u apsolutnom indikativu prema momentu govora, onda je razumljivo što će tamo jednako aorist moći često imati promenjeno vidsko značenje. U primeru recimo: »Što *bi* Turak' za sječe, isječe, za predaju što *bi*, to predade; za poštenja što *bi*, to ispošti« (RjA I, str. 347) (vremenski relativ glagolskih oblika) — osećamo samo perfektivnost glagolskih oblika. Ono što se u momentu moglo oceniti, po trajanju stanja izraženog aoristom glagola *biti*, da je rečeno: što *bi* Turaka za *sječe*, to je isječeno — stoji i u vidskom smislu kao da je rečeno: što se *nade* (shvaćeno kao jedan momenat) Turaka za sječū, to je isječeno. Razlikujemo, to moramo u vidskom smislu razlikovati, da je rečeno: što *je bilo* Turaka za sječū, to je isječeno — što ne može biti nikako sa perfektivnim vidom glagola *biti* u perfektu — nego odgovara značenju: što se *nalazilo* Turaka za sječū, isječeno je — itd. — Iako bez veće razlike u značenju, i kad se vida tiče, i izrazi: »Kad vidje šta *bi*, stade hvaliti boga« (RjA I, 342) i kad bi se reklo: kad vidje šta *je bilo*«,

pokazuju kako se i ovde može osetiti granična vidska razlika između aorista i perfekta ovoga glagola u tome što se oblikom *bilo je* (i ako bi se moglo zameniti i sa *dogodilo se, desilo se i sl.*) obuhvata i trajanje datog zbivanja, i što se nije htelo ukazati i na završni momenat zbivanja (iako on sam po sebi postoji). Istina, ovde bi postojala vidna razlika, ne u trajanju i u pogledu izvršenog momenta nego u nečem drugom, između izraza: kad vidje šta je tamo *bilo* (prošlost prema *vidje*) i: kad vidje šta tamo *bijaše* (sadašnjost prema *vidje*) — na svršenost se ni u jednom ni u drugom slučaju ne misli, ona se, iako u prvom slučaju postoji, stvarno zanemaruje — u stvari ona je data u prethodnom tekstu i nije je potrebno izrazom sa glagolom *biti* obeležavati; a ako je potrebno, onda će se uzeti aorist, koji je, kao što smo iz svega dosadašnjeg izlaganja mogli videti, za tu svrhu prijemljiviji.

Radi boljeg razumevanja stvari na kojoj ovde insistiram, da je dokazem, treba imati u vidu ono što ću imati prilike na drugom mestu da istaknem, da običan prost glagol stanja sa perfektivnim značenjem u jezičkom osećanju ne može biti shvaćen sa trajanjem (on je za naše jezičko osećanje punktualan) — pa onda, naravno, tako treba shvatiti i imperfektivan glagol kad je punktualan u kom glagolskom obliku — ali kad se oseća ma koliko trajanja, ne odražava i završni momenat stanja, nego samo zbivanje (iza koga se samo može kriti izvršeni momenat).

Još u primerima izvesne posebne vrste povukao bih razliku u vidskom smislu između aorista i perfekta glagola *biti*. Opet je približno isto značenje perfekta i aorista kad se naprimer kaže: kad smo *bili* pored njegove kuće, on izide preda nas — i: kad *bismo* pored njegove kuće, on izide preda nas — ali se isto kao u gore pokazanim slučajevima lako oseća razlika u smislu momentanosti, na jednoj, i neprekinutog trajanja, na drugoj strani. Kad *smo bili*... značilo bi isto što i: kad *smo se* (u hod) *nalazili* pored njegove kuće — dok: kad *bismo*... ne znači ništa drugo nego: kad *se nadjosmo*, u momentu kad *smo se* (u hod) *našli* pored njegove kuće. Trenutnost zamišljenog stanja i izvesno trajanje stanja u njegovom toku — to su ovde razlike koje osećamo, a one su vidskog karaktera. Aorist, kao oblik koji odgovara dinamici zbivanja, izuzima jedan momenat iz njega i obeležava ga, ili, možda bolje da kažemo, tok datog zbivanja, jedan isečak iz njega, kondenzuje u našoj jezičkoj svesti u jedan momenat, — a perfektat, bez aoristu svojstvene

dinamike, nije sposoban za to — ma koliko kratko trajanje zamišljamo u njegovu obuhvatu, vreme ostaje bez promene glagolskog vida.

Još jedno upoređenje. Glagol *biti* u ovom našem slučaju stoji mesto glagola *prolaziti* — trajan mesto trajnog glagola. *Kad smo bili pored njegove kuće* — znači: kad *smo prolazili* . . ., i to stoji kao potpuno ekvivalentno jedno drugome — i po značenju izraza i po vidskoj vrednosti glagolskih oblika u perfektu. Međutim, ako prema aoristu *bismo* stavimo aorist od glagola *prolaziti*, nećemo dobiti ovako potpuno isti odnos. Kad *prolazismo* pored njegove kuće . . . — neće se tako rado ni upotrebiti — to je prvo, a druga je stvar u tome što, i kad upotrebimo i ovaj izraz, aorist *prolazismo* niti ima punktualnosti niti tu možemo osetiti kakav rezultativni momenat, izvršni momenat, što bi nametalo osećanje perfektivnosti. Kad *prolazismo* i *kad smo prolazili* — vidski oba preteritalna oblika stoje na istoj liniji — u toku nezavršenog trajanja (bez rezultativnosti i izvršnog momenta) dolazi radnja u glavnoj rečenici: on *izade* preda nas. Tako stvar stoji i s perfektom glagola *biti* — ali aorist *bih*, sa svojim isečenim (da tako kažem) momentom iz trajanja što ga obeležava osnova glagola *biti*, pokazuje jedan momenat u smislu rezultativnosti u stanju koje je do tog momenta vladalo.

Iz ovoga poređenja, može se uočiti nešto što je vrlo važno u posmatranju vidskih značenja u kojima nam se na poseban način javljaju pojedini oblici nesvršenih glagola. U istom izrazu, po svemu drugom istoga sklopa, osim po glagolima koji se sinonimno u njemu mogu upotrebiti, dva glagola nesvršenoga vida mogu se razlikovati po vidskoj vrednosti aorista; ako aorist glagola *biti* može često imati perfektivno vidsko značenje, to ne mora biti čudno, toga ćemo naći i kod drugih glagola, ali je vrlo zanimljivo da on i u vrednosti aorista od drugog glagola ipak može promeniti glagolski vid, kako ja mislim da ga je on ovde sasvim promenio.

Ja ne bih rekao da igde perfekat od glagola *biti* može promeniti vidsko značenje svoje glagolske osnove, kao što se, pod utiskom koji je dobio od aorista, moglo učiniti Daničiću.

Ako bi i moglo biti diskusije o tome da li se u ovom smislu i u ovolikoj meri u našim analiziranim primerima razlikuju aorist i perfekat u pogledu njihova vidskog značenja, ja ne verujem da se može naći ikakav oslonac da se pokaže i dokaže da se i futur *biću* i infinitiv *biti* mogu naći u vrednosti perfektivnoga vida — i čudo je kako Daničić to nije primetio. Moglo bi se možda nekome učiniti da u primeru: »Prva mi

je briga i žalost *bila*, šta *će biti* od ovijeh pjesama. — Vuk...« (RjA, I, 346a) imamo nekakvu perfektivnost, ali u stvari, tu nemamo ništa drugo nego futur sa trajanjem radnje obeležene u glagolskoj osnovi, ma koliko mi ovo jednako mogli reći i sa: šta *će se desiti* sa ovim pjesmama, ili: šta *će se dešavati* sa ovijem pjesmama, ili: recimo: šta *može biti* od ovijeh pjesama. To *biti* obeležava stanje u trajanju, ma kako mogli mi zamisliti sudbinu pjesama o kojima se govori; *biti* (odnosno *biće*) ne obuhvata vremenski samo ono što bi se moglo izraziti svršenim glagolom *desiti se*, *dogoditi se* i sl., nego i stanje nastalo posle kakvog zamišljenog izvršnog momenta; to *biti* (*biće*) proteže se uopšte na budućnost, i mi tu ne možemo obeležiti kakve granice trajanja, trajanja neizvesnog stanja u kom je Vuk u ovom slučaju zamišljao sudbinu pjesama. Ni u ovakvom, dakle, primeru, na koji bi se najpre moglo pomisliti kad se pretpostavlja moguća perfektivnost i kod futura od glagola *biti*, ne možemo videti vidsku osobinu identičnu onoj koju je Daničić primetio kod aorista u primeru: kad *bi* dan (uzmimo i potpunu rečeničnu konstrukciju: »Kada sutra opet dan *bi*, svekoliko skupi se...« (RjA, I, 343a). Pre se i ovaj ovakav primer sa futuroom može uporediti sa Daničićevim primerom za aorist sa potpunom imperfektivnošću: *Bih* na vojsci devet godin' dana; zar se isto vidsko značenje glagola *biti* ne može osetiti u primeru, recimo: šta *će biti* od ovih pesama za sto godina (što bi značilo: u toku sto godina), i zar ima kakve promene u vidu kad se kaže: šta *će biti* od ovijeh pjesama — i: šta *će* od njih (sa njima i sl.) *biti* za sto godina? U svakom slučaju po trajanju radnje glagolske bliže je: šta *će biti* od ovijeh pjesama — izrazu: *bih* u vojsci devet godina dana, nego izrazu: kad *bi* dan, s obzirom na to što se na jednoj strani trajanje ne može svesti na jedan momenat, a na drugoj strani to može biti — što na jednoj strani osećamo dimenzijalnost u vremenskim granicama glagolskog stanja, a na drugoj to ne možemo osetiti.

II

Kako smo videli, možemo se složiti s Daničićem samo u tome da aorist od glagola *biti* može imati dva vida, tj. da se može javljati ili u jednom ili u drugom vidu — a s ostalim oblicima za koje je on takođe pretpostavio dva vida stvar ne stoji tako; u najboljem slučaju što bi se moglo reći u tom smislu jest to: da po gde i u perfektu i u futuro imperfektivni vid može da bude do izvesne mere neutraliziran, ali ne, kao u aoristu, i sveden prosto na perfektivni vid. Ali nije primećeno da ono što u pogledu glagolskog vida vredi za glagol *biti* postoji negde u većoj

negde u manjoj meri, negde ograničeno samo na aorist a negde prošireno i na perfekat, i kod izvesnih drugih glagola koji pokazuju stanje. Ja mislim da se aorist od glagola *hteti* i *smeti*, imperfektivnih prostih (ova dva glagola u tom smislu mogu ići potpuno paralelno) u najviše slučajeva i neće drukčije javiti nego samo u svršenom glagolskom vidu. Pođimo od najobičnijih primera razgovornog jezika: *htjedoh* ga udariti, kako sam se bio razljutio; *htjedoše* da se pobiju da ih ne razvadismo; *htjedoh* da pobjesnim kad sam vidio šta mi je od stoke uradio; ja *htjedoh* da mu dam djevojku, ali ga ona ne *htje* nikako; kad *htjedosmo* zaminuti iza one okuke, naletje ispred nas vuk — izmače se malo, i da ne zapucamo na nj, ne *htje* ni da se makne; udarili bismo mi njima, ali ne *smjedosmo* — bilo nas je malo; ne *smjede* ni riječi da mu progovori; kukavice ste vi kad mu ne *smjedoste* u brk reći što mislite; da *smjedosmo* onda udariti na Nijemce, možda bismo ih i istjerali iz grada — itd. U svim ovim, i koliko bi se god moglo navesti ovakvih slučajeva, značenje aorista od glagola *htjeti* i *smjeti* svodi se na jedan momenat trajanja stanja subjektova, u kome se rešava odlučnost ili neodlučenost za vršenje (izvršenje) radnje drugoga glagola u rečenici; nikakvo trajanje glagolskoga stanja u kome se odlučuje subjektova volja za vršenje ili izvršenje radnje za koju je u rečenici vezano značenje glagola *htjeti* ili *smjeti* ovde se ne može pretpostaviti; i ovde se aorist (ono što njemu nije svojstveno inače kad je od imperfektivnih glagola) svodi na punktalnost, a tim samim na svršenost glagolskog značenja. Nema razlike u tom smislu između slučajeva kad uz glagole *hteti*, *smeti* dolaze imperfektivni glagoli. Naprimer: ne *smjedoh* da ga budim; ne *htjedoh* ga dirati da me ti ne bi poslije što rezilio; ne *htjedoh* mu protivurječiti, znam da on to ne voli; ne *htjedoh* ni da ga gledam, toliko mi bješe omrznuo itd., itd. I ovde se značenje aorista odnosi na jedan momenat subjektivnog stanja, subjektivnog raspoloženja u kome ima da se odluči vršenje radnje imperfektivnog glagola, za koju je aorist od *htjeti* ili *smjeti* vezan kao glagol, kako se to kaže, nepotpunoga značenja. Ovo sve što je rečeno za aorist od glagola *hteti* i *smeti* vredi i za aorist od glagola *umeti* i od glagola *znati* — opet slične glagole po tome što obeležavaju subjektivno stanje: ne *umjedoh* ni riječi da mu kažem, toliko sam se bio prepaio; bješe magla gusta k'o tijesto, pa ne *umjedosmo* da nađemo put; ne *umjedoše* ni govoriti sa mnom, kako su se zbunili; pitao ga je danas učitelj, pa mu ne *znade* ni riječi kazati; ne *znadosmo* mi zašto su došli, a ne bismo ih pustili u kuću.

U svakom slučaju svi ovi aoristi nisu ništa manje perfektivni nego aorist od *biti* u Daničićevu primeru: kad *bi* dan, ili u kom drugom od gore analiziranih primera za aorist od ovoga glagola, gde se gotovo ne može ni sumnjati da imamo posla s perfektivnim vidom u značenju aorista. U primeru, recimo: ne *znadosmo* zašto su došli . . . — odražava se samo jedan momenat u trajanju vremena u kome je trebalo odlučiti da li da se ljudi puste ili ne puste u kuću — perfektivnost je, po mom mišljenju, i ovde očita. Mogao bi, možda, koji od ovih primera što ih ovde imamo pred sobom neko i drukčije tretirati, ali ja mislim da u osnovi u pogledu vidskog značenja između njih nema razilke. Recimo za primer: bješe magla gusta kao tijesto pa ne *umjedosmo* da nađemo put, moglo bi se govoriti o tome da stvarno trajanje stanja u kome se nije mogao naći put ne odgovara momentu, ali se u jezičkoj svesti i tu stvarno ništa ne odražava nego jedan momenat, kao da je rečeno: *zalutasmo*, ili *zalutali smo*.

Meni se čini da aoristi od imperfektivnih glagola *hteti*, *smeti*, *umeti* i *znati*, koji se u pogledu vida gotovo, ili možda i sasvim jednako ponašaju, vidsko značenje imperfektivne osnove zadržavaju samo onda kada je trajanje obeleženo kakvim izrazom kojemu je u prirodi da znači vremenske granice u kojima se vrši glagolska radnja (ili je ono na koji drugi način, jasno, u širini vremenskog prostiranja dato), a na drugoj strani gde se ne oseća ma kakvo i ma koliko trajanje, tu više nema ni imperfektivnosti u ovom obliku od ovih glagola. Razlika je samo između glagola *hteti*, *smeti*, na jednoj strani, i *umeti* i *znati*, na drugoj, što će ova prva dva glagola ređe biti upotrebljeni sa izrazima, koji određuju vremenske granice trajanja glagolskog stanja — odnos naporednog trajanja glagolske radnje praćene stanjem subjektivim izraženim kojim od ovih glagola. Uzmimo i za ovaj slučaj obične primere govornog jezika: deset godina ne *htjede* on meni *raditi* ono što sam ja željela (za vse vreme obeleženo izrazom *deset godina*) trajalo je subjektivno raspoloženje da se ne radi po nečijoj želji; dok god *htjede* da me *sluša*, bilo mu je ne može biti bolje, a kad me više ne *htjede* slušati, okrenulo mu je sve napore. — Ja mislim da se ovde može osetiti i vidska razlika između prvog i drugog aorista od istog glagola — *htjeti*, u prvom, gde je obeleženo trajanje (izrazom *dok god*) imamo čistu imperfektivnost — u drugom, gde trajanje nije obeleženo, nemamo ni čiste imperfektivnosti — i ja mislim da ovde nemamo nikakve imperfektivnosti, nego da se subjektivno

stanje izraženo aoristom volitivnog glagola svodi na punktalnost i na rezultativnost (od momenta kad me ne *htjede* slušati nastupa prelom u odnosima, a taj prelom je rezultativnoga karaktera, i to se uvek može zamisliti kao jedan momenat).

Uzmimo slične primere za glagole *umeti* i *znati*, koji će, kao što rekosmo, češće doći sa pratilačkim izrazima za u vremenskim granicama uokvireno trajanje. *Umjedoh* ja njega posluživati evo ima dvadeset godina, a sad, otkad nađe drugu, više mu ne valjam; dok ona *umje* njemu goditi, dotle je i pazio kao svoje dijete, ali se ona izopači, pa ni on prema njoj nije kao što je nekad bio; za ovih deset godina *znadoh* raditi kako valja, pa mislim da će tako biti i ubuduće; dok mu *znadoh*, goditi, dotle će me i paziti, a kad ne *znadoh*, ja znam šta će biti od mene (i ovde se aorist drugi put upotrebljen bez oznake vremenskog trajanja može shvatiti bez imperfektivnosti). Itd., itd.

U ovome smislu, kako se može izvesti poseban zaključak iz svega dosadašnjeg izlaganja, možemo povući izvesnu razliku u ponašanju njihovih aoristnih oblika između glagola *biti*, na jednoj i glagola *hteti*, *smeti*, *umeti* i *znati*, na drugoj strani. Dok smo ipak videli aorist glagola *biti* i u imperfektivnom značenju i kad nema vremenske oznake određenoga trajanja, dotle sa ovim drugim glagolima, kao što vidimo ovde, stvar stoji drukčije (uporedi za *biti* gore izraze: *ne bi ga*; ili uzmimo izraze sa razumljivijim imperfektivnim značenjem: *bi li on tu kad ti dođe*; *ne bismo* mi u gradu kad se to dešavalo, a on bi se drukčije proveo — i sl.). Moglo bi se pomisliti i na to da ovo različito ponašanje glagola sa značenjem stanja može doći i otuda što glagol *biti*, izdvojen iz ove grupe glagola, može biti i svoga potpunijega značenja, a ostali su kao pravi glagoli nepotpunog značenja praćeni drugim glagolima radnje ili stanja. Ali da nije stvar u tome, ili da nije stvar sasvim u tome, mislim da ćemo se moći uveriti na taj način što ćemo se sresti sa izrazima u kojima će i glagoli koji isto kao glagol *hteti* i dr. traže dopunu u drugom glagolu a opet mogu i bez vremenske oznake određenoga trajanja i u aoristu zadržati imperfektivnost, svojstvenu značenju njihovoj glagolskoj osnovi. To je, prema tome, nešto što je vezano za semantičku vrednost jedne grupe glagola stanja samih po sebi.

U RjA kod glagola *hteti* nije primećena nikakva perfektivnost njegovih oblika, koju je za aorist i tamo trebalo primetiti, kao što je Daničić za aorist glagola *biti* s pravom primetio. Ovaj deo Rječnika obradivao je Budmani i nije mu, svakako, došlo na pamet, da glagol *hteti*

upoređuje u ovom pogledu sa glagolom *biti*, iako je imao pred sobom i primere sa aoristom ovoga glagola koji su mu, kao i Daničiću za aorist od *biti*, mogli jasno govoriti za to da i ovde perfektivnost može postojati. Uzmimo i odavde primere: »A ona se ne *šće* ukloniti« (RjA, III, 662a) — u kontekstu primer ide ovako: »Ja poigrah dobra konja moga od Trogira te do Šibenika: u svem putu ne sretoh nikoga, nego jednu vjerenu djevojku. Ja joj rekoh: 'Ukloni se s puta.' A ona se ne *šće* ukloniti« (Vuk Stef. Karadžić: Srpske narodne pjesme I, Beograd 1950, str. 421), gde, kao i u gore analiziranim primerima, aorist obeležava samo jedan momenat subjektivnog stanja (da je rečeno sa perfektom: ona se *nije htjela* ukloniti, bilo bi ipak koliko-toliko indicirano trajanje; a momentanost je, u svakom slučaju, označena u onome što sledi subjektivnom stanju — izražena u radnji glagola *ukloniti*). Drugi jedan takav primer bio bi (u RjA na istoj strani): »Ne *šće* čekat caricu gospođu« (ovde aorist glagola *hteti* sa imperfektivnim glagolom) — u nizu stihova nar. pesme mesto glasi: »Ali Zlato govoraše majci: 'Prođi me se, moja mila majko! Ja ga ne bih ni za slugu mlada, a kamoli za mog gospodara; e je Imbro roda horjatskoga, i Imbra je rodila horjatka.' Kad to čula mlada Imbra majka, ne *šće* čekat caricu gospođu dok s haberom iz livade dođe, no iz dvora na brzinu bježi« (knj. I, str. 495), gde opet subjektivno stanje izraženo aoristom ne *šće* ima i svoju rezultativnost i svoju momentanost, a iz čega proističe određeno vremensko trajanje imperfektivnog glagola *čekati*. Jedan primer u RjA (na istoj strani) bio bi malo zagonetniji: »Ne *šće* davat čedo na dovilje« — među stihovima: »Iz sanduka čedo izvadio, pokrsti ga u svom manastiru, lijepo mu ime nadjenuo, nadjenuo Nahod Simeune. Ne *šće* davat čedo na dovilje već ga rani u svom manastiru, rani njega medom i šećerom« (knj. II, str. 66). Zbog toga što je stiha radi ovde (a i bez toga ne bi bila neobična u govornom jeziku takva upotreba imperfektivnoga glagola, o čemu može posebno biti reči) upotrebljen imperfektivan glagol radnje (*davati*) mesto perfektivnoga (dati), kao da bi vidska značenja glagolskih oblika mogla biti pomućena. Ali se stvar može razbistriti u malo pažljivijoj analizi vidskih i vremenskih odnosa datih glagolskih oblika. Opet aorist glagola *hteti* obeležava momentanu odluku, kao negativnu odluku iz koje sledi i ono što je rečeno glagolom *davati*, ma u kom vidskom značenju mi mogli shvatiti imperfektivni (po obliku) glagol *davati*. Da je i ovde upotrebljen perfekat glagola *hteti*, odnosi vremenski i vidski bili bi nešto pomereni u tom smislu što se ne bi osećala izvesna sukcesivnost vremenska u sledu momenta odlučivanja

(odluke) i momenta (ili momenata) *davanja* (u infinitivu *davati*); tu bi uvek, po našem jezičkom osećanju, pored sukcesivnosti stanja i radnje ostajalo nešto i za smisao istodobnosti, i to po tome, kako ja te odnose osećam, taman toliko da između jednog i drugog značenja ostane tanana granica u kojoj se dodiruju, stoje blizu, najbliže jedno drugom, značenja svršenog i nesvršenog glagolskog vida.

Uzećemo još jedan od Budmanijevih primera iz RjA (citiranih iz nar. pesama) sa glagolom *hteti*, koji bi bio isto ovako karakterističan za sve primere aorista bez oznake određenog vremenskog trajanja (ili bez na neki način jasno u kontekstu obeleženog trajanja u čijim se granicama može prostirati subjektivno stanje, subjektivno raspoloženje izraženo aoristom glagola *hteti*): »*Ne šće* više ni gledati ljubu,« — stihovi su u pesmi Zidanje Skadra: »*Ne sjeća* se tanana nevjesta, no besjedi svome gospodaru: „Moli boga ti za tvoje zdravlje, a saličeš i bolju jabuku.“ Tad junaku grde žao bilo, pa na stranu odvratio glavu, *ne šće* više ni gledati ljubu« (II, str. 121). Aorist *ne šće* odgovara taman jednom momentu nastalom posle izgovora reči »tanane nevjeste«, a taj je momenat rezultativan u odnosu na značenje glagola *gledati* sa njegovim daljim trajanjem, čemu pripada i ovo priloško više (=dalje), u vremenskom smislu. Perfekat *nije htio* (da je ovde tako rečeno) ne bi vremenski mogao biti u sukcesivnom odnosu (prethođenja) vremenskom prema izrazu *više ni gledati (dalje ni gledati)*. Dakle po rezultativnosti i po momentanosti, iz čega proističe u nijansi i vremenska sukcesivnost, nijansirali bi se i ovde aorist (*ne šće*) i perfekat (*nije htio*).

Nije nam od potrebe zadržavati se na analizi stihova narodne pesme, gde bi se i za glagol *smeti* moglo potvrditi sve ovo što nam se očitovalo u narodnoj pesmi za glagol *hteti*. Jedan samo primer za *smeti*, u širem kontekstu, iz narodne pesme neka bude pomenut: »Kad ujutro bješe osvanulo, a otide Stefan na ćeliju, al ćelija bješe izgorela, i zemlja je pod njom izgorela, izgorela pa se propanula, pa je voda udarila mutna, te je njine kosti herdosala. Kad to vidje srpski car Stefane, *ne smje* uzet sestru za ljubovcu« (op. cit. 128). U vidskom smislu aoristi *vidje* i *ne smje* jednako pokazuju i momentanost i rezultativnost, i sve je, jedno s drugim — i *vidje* i *ne smje* i *uzeti* dato u dinamici momenata koji se odražavaju u našem jeziku, sa izgrađenim vidskim razlikama, u smislu perfektivnosti. Da je na drugi način to rečeno, gde bi bio aorist zamenjen perfektom, dinamika momenata datih u perfektivnim nijansama značenja bila bi pomerena — perfekat bi stilski pretstavljao ublažavanje

dinamike, a to, po mom mišljenju, ni iz čega drugoga ne bi proisticalo nego iz toga što perfektu u ovom slučaju nedostaje perfektivnost.

Nagovestih gore da aorist imperfektivnog značenja može doći kad je na neki drugi način (ne ovako preciznije priloškim odredbama ili kako tešnje u sklopu rečeničnog izraza) trajanje u širim granicama obeleženo, tako da se aoristna radnja može prostirati u svoj dužini trajanja određenih granica, ili da je omogućeno vremensko kretanje aoristne radnje (stanja) u datim vremenskim granicama (ovo drugo je u vezi sa perfektivnim značenjem pratilačkog (dopunskog) glagola. Ovakav primer iz narodne pesme to može sasvim lepo pokazati: U pesmi *Ženidba kneza Lazara*, knez caru kaže, između ostalog: »Kad me pitaš, pravo da ti kažem: Koje sluge poslije dođoše, sve se tebe sluge udvoriše, sve si sluge, care, izenio, a ja ti se udvorit ne mogoh, mene, care, *ne kće* oženiti za mladosti i ljepote moje« (op. cit., II, 178, u RjA stih sa našim aoristom str. 662a). Priloška oznaka predloškopadežne konstrukcije za *mladosti i ljepote moje* ide direktno uz glagol *oženiti* (nisi me oženio dok je bilo mladosti i moje ljepote), ali ona indirektno određuje u smislu ograničenog vremenskog prostiranja i subjektivno stanje carevo, koje u čitavom trajanju obuhvaćeno aoristom *ne htje* (i tu u vidskom smislu ne može postojati razlika između *ne ktje* i, da je rečeno, nisi *htio*). Prema tome nema suštinske razlike između ovakvog primera i primera koje smo malo više pretresali (npr.: deset godina *ne htjede* on meni raditi...), i ne bi ga trebalo od njih odvajati da ovo ne bi moglo biti rečeno i bez pokazane priloške odredbe za *mladosti i ljepote moje* — a da aorist i bez ovako preciznije određenog trajanja opet ostane sa svojim imperfektivnim vidom. Smisao i u pogledu perfektivnosti bio bi isti da je prosto rečeno: ti si, care, sve svoje sluge izenio, njih *si htio* ženiti (poženiti), a mene *ne htje* (znači: u čitavom toku moje službe) oženiti. I ovakve primere je potrebno uzeti u obzir da se ne bi preusko shvatila moja pretpostavka da aorist od ovih glagola, kad na neki način nije obeleženo trajanje drugim izrazima u rečenici, dobija značenje perfektivnoga vida.

Još dva primera, opet iz narodne pesme, mogu, mislim, jasno pokazati kako se i u nekim dalje određenim granicama vremenskog trajanja može kretati imperfektivna aoristna radnja od ovih naših glagola. Prvi primer: »Pobratime, Gojeni Alile, ja sam bogu jemin učinio da se neću oženit Vlahinjom; a da sam *se čeo* oženiti, ja bih dosad porod izrodio...« (op. cit., knj. III, str. 248). Primer je sa perfektom od glagola *hteti*, ali sam ja hteo da pokažem da u ovom slučaju aorist u vidskom značenju

niukoliko ne bi menjao stvar: da je rečeno: a da se *ćedoh* oženiti, opet bi *ćedoh* vremenski obuhvatilo granice, i rečeno je: evo dosad *ne htjedoh* da se oženim. Za ovakvu imperfektivnu aoristnu radnju može se, kako ja mislim, naći i određenija formulacija upotrebe ovoga oblika: Kad god radnja (stanje) pratilačkog (dopunskog) glagola (bio on perfektivan kao ovde, ili imperfektivan, svejedno), može pasti u ma koje vreme bliže ili dalje određene prošlosti u rečenici, onda je očuvana imperfektivnost aorista, zato što subjektivno stanje nosioca radnje, date ovde, jednako važi za ma koji momenat date prošlosti (pokazuje se mogućnost ili nemogućnost za (iz)vršenje radnje u svoj širini vremenskih granica, bez obzira što se sama radnja pratilačkog glagola može izvršiti, ili ne izvršiti i u jednom momentu).

Drugi primer bi na drugi način mogao to isto pokazati: »A moj sine, Novljanine Nuko, kad si taku načinio kulu, jer se *ne šće* oženiti, sine, dok ti mogu po dvoru hoditi i od dvora ključe prenositi?« (op. cit., str. 233). Da se misli samo na jedan određeni momenat: pošto je kula načinjena, zašto se Nuko *ne htje* oženiti, onda bismo imali perfektivnost u aoristu, ali ovde njegovo značenje nije vezano za određeni momenat, nego aoristno stanje (subjektivno stanje obeleženo aoristom *ne šće*) odgovara vremenu (s njim se paralelno podudara) od momenta kad je načinjena kula do momenta sadašnjosti — kad majka govori reči. To znači, kad se uzme sve jedno s drugim, da kad god aoristom glagola *hteti* (a to se može primeniti na čitavu grupu glagola) nije usko ograničeno vreme na jedan momenat *htenja*, na određeni slučaj *htenja*, vezan za samo jednu usko vremenski ograničenu situaciju, onda je njegovo vidsko značenje imperfektivnosti očuvano; a kad god nije moguće vremensko pomicanje *htenja* u granicama jasno izražene dimenzijalnosti, labilnost aorista kod ovakvih glagola stanja da očuva svoje vidsko značenje jasno se očituje — i on se, po mom mišljenju, i oslobađa vidskog značenja svoje osnove.

O vidskim osobinama poneke vrste imperfektivnih glagola biće još mesta da se govori. U ovom slučaju je posredi bila vidska vrednost aorista kod jedne grupe glagola stanja, ali ima još imperfektivnih glagola, i onih što pokazuju radnju, koji ne samo u aoristu nego i u perfektu mogu menjati vidsko značenje, i u ovom pravcu će biti potrebno vršiti i šira ispitivanja. Tu će doći još koji momenat, da se o njemu govori, i osim onih momenata o kojima je ovih dana govorio prof. Belić u interesantnoj raspravi »O glagolima sa dva vida« (Južnoslovenski filolog, XXI, 1—13).

Horace G. Lunt

LIGATURES IN OLD CHURCH SLAVONIC GLAGOLITIC MANUSCRIPTS

The glagolitic manuscripts of Old Church Slavonic have regularly been published in cyrillic transliteration, and it is in this guise that they have served as the basis for scholarly investigation. For problems of detail which are concerned primarily with the nature of the writing system and the graphic habits of individual scribes, one had to depend on the judgement of the editor of the cyrillic version and hints obtained from a scattered sampling of published sketches, lithographs, or photos of individual passages or pages of the original. At the present time, scholars have at their disposal two exemplary new text-editions, with a complete photographic reproduction of the entire manuscript accompanying the traditional critically annotated cyrillic transliteration. Prof. Rajko Nahtigal has given us the *Euchologium Sinaiticum* (I. reproduction, 1941; II. transliteration, 1942) and Prof. Josef Kurz the *Assemanianus* (I. 1929; II. 1955). Moreover, with the new tool of microfilm, all of the manuscripts of the world have become accessible for study anywhere.

One feature of glagolitic writing which cannot be adequately rendered in transliteration is the ligatures, those compound characters formed by utilizing a common element to join two or more letters normally written separately with repetition of this element. For example, the glagolitic *t* consists of two loops joined by a superior horizontal line and *v* has two loops joined by an inferior horizontal line or arc; the sequence *tv* thus has four consecutive loops. A ligature may be formed by writing only three loops, the middle one serving as the end of the *t* and the beginning of the *v*. Since the glagolitic letters abound in loops, the possibilities for combination are extensive.

Scholars dealing with the whole field of glagolitic writings mention the presence of ligatures and remark on their rapid multiplication in

later Croatian manuscripts.¹ The examples given from the classical OCS texts are merely illustrative, and the reader is not told precisely what combinations occur where. One gets the impression that they are very rare. It is the purpose of this paper to show in some detail how glagolitic ligatures are used in OCS.

Jagić's failure to mention ligatures in the *Zographensis* in his edition of the text makes it desirable to give the material as fully as possible. Since in the microfilm of the manuscript (obtained by the Harvard

ml	mm	zm	im	mv	zv	dv	tv	vo	tvo	
md	gd	zd	iv	vi	lv	pv	pd	iž	pž	po
mēsę-	gl	GL	xl	id	di	ld	lg	pg	žd	ži

Ligatures in the *Zographensis*

University Library from the Saltikov-Ščedrin Public library in Lenin-grad) I found some of the pages not fully legible (water damage? mildew?), a few details may have escaped my notice, but the general picture which emerges is surely sufficiently accurate.²

There are thirty different ligatures. Each is illustrated in the accompanying table.

Thirteen of the combinations function only as numerals, and a separate *titlo* is written above each element. The numbers stand in the left margins of the pages, as part of the Eusebian canons, and Jagić did not include them in his edition. They are, with page-references: **ΔI** 198v, and its equivalent **IA** (both=15) 69v, 72v; **KL** (15) 144; **IK** (17) 62v; **lv** (53) 10, 128, 146v, 196v; **lg** (54) 128v; **ld** (55) 128; **mv** (63) 39v, 59v, 64v, 65v, 185v,

¹ E. g. Geitler, *Die alb. und slav. Schriften*, 1883, p. 151; Jagić, *Glagolitičeskoe pis'mo*, 1911, pp. 128, 216; Vajs, *Rukovět' hlaholské paleografie*, 1932, p. 108.

² Jagić does cite some ligatures from *Zogr.* in *Glag. pis'mo*, but only sketchily. Grunskij's list in his supplement to Jagić's edition (*Sbornik IORJaS* 83 3. 4) gives the false impression of being complete or nearly so, although in fact it is a mere sampling.

213; *md* (65) 59v; *pv* (93) 23v, 65v, 69v, 124v; *pg* (94) 66v; *pd* (95) 22, 69, 199v, 214v, 215v, 283v; and *pž* (96) 124v.³ Each of these numbers occurs in non ligature form as well. The numeral 13 is more often written with the ligature **ѿ** (14, 25, 26, 69, 142v, 197v, 211v, 218v, 227), a combination used with alphabetical value in L 16. 10: **ѿ ѿ ѿ | мнѿ ѿ ѿ**.

A curious combination occurs five times in the marginal canons — an alphabetical symbol is united with a numeral. In *mm* the first element is part of the abbreviation for Mark, with the superscript *r*, while the second *m* represents 60. The ligature is followed by letters signifying 5, 6 (93v), 7, 8 (94), and 9 (94v). Other references to these chapters of Mark do not use ligatures.

In none of the marginal notations does there seem to be any compelling reason for using ligatures. There are instances where the margins are far more crowded and yet where no ligatures occur.

The case of **ѿ** in L 16. 10 is, however, illustrative of the majority of alphabetical ligatures; it is an obvious space-saver. The necessity for using it is that the line *must* end in a consonant-letter. This is a cardinal rule of the orthography of *Zogr.* — and of most early Slavic mss. A consonant-letter may not stand at the end of a line or before any break within the line occasioned by a hole or other defect in the parchment.

This rule is clearly illustrated by two combinations which occur, as far as I could discern, only once. In *dv* (*dvorъ* L 11. 21) the *o* is superscript, and perhaps all of these letters are written on an erasure. The lone three-letter ligature in the manuscript, *tvo* (*tvoě*, J 19. 27) is at the end of a crowded line; but here it is not at all impossible that the *o* section was added after the *ě* had been written by mistake. If this is so, one wonders why the same correction was not made in *dvorъ*.

In general, there seems to be no explanation of why the scribe chooses in one case to use a ligature and keep the line within the margin and yet in other apparently identical cases simply extends the letters out into the margin without using ligatures. For it is the latter solution which is usually adopted, as one can see from examining almost any page.

Somewhat more frequent ligatures are *zd* (3×: *razdě|bše* Mt 27. 34, *razdě|li* L 15. 12, *iz da||leče* L 23. 49), *zm* (4×: *xrizmy* Mk 14. 3, J 12. 3, *xrizma* J 12. 5, *razmč|šbъ* Mt 27. 34), **ѿ** (3×: *imъ* Mk 2. 17, *iměnye* at

³ This total of 29 might be low, for the margins next to the binding do not always show clearly in the microfilm. Moreover, some of the glagolitic letters are obscured by cyrillic notations.

foot of 179, *i mi*||_л L 15. 20), *xl* (3×: *xlěbъ* Mt 26. 26, *xlъ*|*momъ* L 23. 30, *xlě*||_л J 6. 11), *zv* (4×: *vъzve*|*selilъ* L 15. 29, *vъzve*|*dъ* L 16. 23, *izvrb*|*žetъ* J 15. 6, *vъzvč*|*štq* J 16. 25), *vo* (4×; all in forms of the possessive *svoi*: Mt 11. 17, L 10. 38, L 12. 53 [182v19], L 14. 27), *tv* (5×: *tvoč* Mt 12. 47, *otčstvi* [with *titlo*] Mt 13. 57, *svtva*|*rěaxq* Mk 3. 6, *tvoe* L 11. 36, *svědět*|*elъstv*|*jq* J 19. 37), and *žd* (6×: *dъždъ* Mt 7. 27, *koždo* Mt 25. 25, *vъždē*|*daxъ* Mt 25. 35, *ižde* L 11. 44, *vъsažde*|*naago* L 23. 25, *daždъ* J 9. 34). Of these 32 instances, most can be explained as space-savers, but at least three of them cannot really come under this heading (*xlěbъ* Mt 26. 26, *tvoe* L 11. 36, *koždo* Mt 25. 15).

Notably more frequent is the ligature *gd*, which is found seven times in *egda* and four more in related temporal adverbs (*egda* Mt 24. 33; L 11. 34, 37, 12.54, 21.30; J 4. 21, 16. 30; *kogda* Mt 25. 38; *tъgda* Mt 24. 23, 26. 65; *togda* L 14. 21). Again, the majority of these occur in crowded lines, but not all of them, and again, the non-ligature combination *gd* is not uncommon in over-long lines.

All of the ligatures so far discussed have occurred essentially at random, for the fact that *vo* appears only in *svoi* is balanced by the fact that this common word is normally written without ligatures. The only possible occurrence of the consonant-cluster *gd* is in the temporal adverbs. The four remaining true ligatures in *Zogr* belong in a somewhat different class, for they tend to be found *always* in certain words or morphemes.

The word for "apostle" is always (11×)⁴ written in abbreviation, *ap^ol-*, under a *titlo*, with the ligature *po*. The ligature thus must have been considered by the scribe to be an actual part of the proper abbreviation for this word.

A similar but even more specific case is the word *božii* "God's, divine", which is always written under a *titlo* with omission of the *o* and using the ligature *жи*. This spelling is constant for Nom sg and pl masc and Loc sg masc-neut and Dat-Loc sg fem (i. e. *-ii* = **ъjb* or **ъji*), but as soon as the grammatical suffix is changed, the ligature *ži* is replaced by the separately written *жи*. As this seems to be a rule, it is not necessary to list the 56 occurrences I noted. There are, further, 5 cases of the ligature in *вжи* (L 4. 34, 12. 8, 12. 35) and only one instance when the liga-

⁴ With different grammatical suffixes: Mt 10. 2; Mk 6. 30; L 6. 13; 9. 11, 11. 49, 17. 5, 22. 14, 24. 20, J 13. 16; index to Luke, 129; and at the very top of 150, where some of the page has been cut, removing the *titlo* and part of the *o*.

ture is used in a different grammatical form: **БЖИѦ** in the heading at the top of 36v.⁵

This abbreviation is interesting because it violates the usual distribution of the *i*-letters in Zogr. Normally **Ѧ** is used as the second element of the digraph **ѦѦ** = *y* or after another vowel of the same word, whereas **И** is usual after a consonant. The combination **ИИ** is therefore common, while **ИѦ** is extremely rare, the majority of examples being precisely in this word *božii*. It seems very likely that the scribe therefore took this spelling, including the ligature, over from an earlier system.

The ligature *gl* appears 54 times in various forms of the verb *glagolati*, always abbreviated. This is about ten percent of the abbreviations for this common word, and in the majority of cases the line is crowded. Otherwise, the ligature occurs 10 times in other words: in the abbreviated *g[lago]lě* L 9. 45 and *g[lago]li* J 15. 7 and *glas* L 9. 36; further, in forms of *glava* (Mt 14. 10, 26. 29, Mk 6. 24), in *glas|omь* Mk 5. 7, *glasi* (aor.) J 18. 23, and *glabь* L 15. 14. It is the only ligature found among the rare majuscule letters, in the heading to the index of Luke, 128, *GLAVY*.

The ligature consisting of *l* on top of *m*, with the lower loops of the *l* functioning as the upper loops of the *m*, may be read in either order, depending on the word in which it occurs. In the various abbreviations of "Jerusalem" it represents *lm* (43 cases). This word is always abbreviated and always contains the ligature, except in L 24. 49 *elmscě*. In the word "Jerusalemites" Mk 1. 5 the ligature represents *ml*: *ilmlěne*. The form *zemlji* (Dat-Loc sg) is always written with the ligature (21 times), or else the epenthetic *l* is entirely omitted (*zemi*). Aside from a single Acc. *zemljō* with ligature (L 12. 49) all other forms of this common word are spelled out in full. The ligature occurs sporadically in other words: in forms of the adjective *avramlj-* (5×: Mk 12. 26, 14. 2, L 16. 22, 19. 9, 20. 37), compounds of *-imati* (4×: *emljōtь* L 8. 13, *obemljōtь* L 6. 44, *vъzemlješi* L 19. 21, *vъzemljō* L 19. 22), in *mlь|va* Mk 14. 2, *sodomlě|nь* L 17. 29, and *usramlějōtь* L 20. 13.

What conclusions can we draw about the habits of the scribe of *Zographensis* from this data? First, that there are two classes of ligatures. One type is utilized as a regular component of a conventional abbreviation or a unit with special spelling. Such are the *po* in "apostle", the

⁵ Exceptions, where another spelling is found for *božii*: **БЖИ** L 5. 36; **БЖИИ** L 4. 5; **БЖЫ** Mk 15. 39; **БЖИ** L 20. 36; J 1. 29, 3. 36; **БЖИ** J 1. 34, 36; 11. 4; **БЖІ** J 11. 4.

lm in "Jerusalem", the *ži* in *božii*, and the fixed spelling of the form *zemlji*.

The second type of ligature accounts for the majority of combinations, but each one occurs relatively rarely. These are the space-saving devices which may be used when necessary. Clearly the scribe of Zogr did not consider it proper to use them extensively. One wonders whether in less formal styles of writing the same scribe might not have made greater use of this sort of shorthand, which after all lies in the very nature of the glagolitic script.

There remains a unique symbol which is not exactly like either type and is peculiar to Zogr, the modified *m* which appears five times in forms of the word *měsęc*- "month" (index to Luke, 129 v; L 1. 24, 26, 36, 56). Jagić transcribes it with a superscript *s*, while Grunskij believes that *ě* is preferable (*Sbornik* 85 3, 5), but I cannot agree with either solution. The lines added above the *m* bear little relation to the shape of any of the three omitted letters, *ě*, *s*, or *ę*, whereas in the various ligatures used in this word in Assemanianus the *ě* or *c* element is entirely clear (cf. e. g. 121^a). This symbol is, rather, an arbitrary sign standing for *měsęc*.

Bearing these conclusions in mind, let us look at the list of abbreviations included by Prof. Nahtigal in the admirable apparatus to the second volume of his edition of the *Euchologium* (pp. XLV—XLVI). There are only three ligatures. The most frequent one is the *l*- over *-m* combination favored by the scribe of Zogr. In Euch also the word "Jerusalem" utilizes the ligature as part of the abbreviation (only three occurrences). Unlike Zogr, Euch has no form *zemlji*, but the ligature is used regularly in other cases of the same word (25× vs. 3 with normal *m + l*). Further, it has been extended to abbreviations of the recurrent *molitva* and the morpheme *mil* (in *milost*- 15× and *milosrd*- 7× vs. non-lig. 26—1). It is worth noting that in capital letters the important word *molitva* is abbreviated usually by writing a separate superscript *l* above the *m* rather than using the convenient ligature (94× vs. 9 lig.: 2× full spelling), but the ligature is usual in small letters (19 lig., once non-lig *l* over *m*; 11× full spelling). It appears regularly in the adjective *avramlj*- (5×), in many forms of *-imati* (31× vs. 7 with *m + l*), and 12× in five other morphemes. The ligature *to* occurs fourteen times, always at the end of a line, obviously as a space-saving device. And a single number is expressed by a ligature, **ж** over *l* = 17. The attitude of the scribe of Euch is thus far less tolerant toward the use of ligatures

in general than that of the scribe of Zogr, but at the same time he uses the *ml* combination more widely.

For the *Marianus* I cannot give a full analysis, but a sample based on the lithographed edition of Luke published by the Obščestvo Ljubitelej Drevnej Pis'mennosti (Vols. LIX, LXXIX, 1880—1) furnishes some indications of the usage of that scribe. He was conservative.

In the amount of text where Zogr has nearly 100 occurrences of a total of 14 ligatures, Mar has but 24 occurrences of six ligatures. Most frequent is **жи** in **вжих** (1. 5; 3. 2; 4. 22, 34; 6. 4; 11. 20; 12. 9) and once in the neuter **бжіѣ** (4. 45 — all examples with *titlo*). As in Zogr, this is in violation of the regular usage of the *i*-letters, for **і** in Mar hardly occurs except as the second element of the digraph **ѣ** = *y*. But the ligature here is not the rule, for this word too is normally written **бжихи**. The ligature spelling may be regarded as another indication that the two manuscripts go back to a common source. Mar has revised the use of the *i*-letters more thoroughly than Zogr.

The *l*-over-*m* combination occurs five times in the word for "Jerusalem,"⁶ ad once in the Dat pl abbreviation **анѣлмъ** (4. 43). "Jerusalem" is normally written without ligature, however. It is interesting that in Mar there is not a single instance of the ligature in the meaning of *ml*. The *tv* ligature occurs 7 times,⁷ always clearly as a space-saving device. Three other space-savers are found: *pl* (**исплъни** 1. 22), *po* (**по срѣдѣ** 21. 21), and the three-letter *tvo* (**благотво|рѣшїимъ** 6. 33). The occurrence of *pl*, not found in Zogr or Euch, and the use of *lm* in **анѣлмъ** shows that the scribe was aware of the possibility of using a variety of ligatures, but he did not choose to do so often.

In the *Clozianus*, according to Vondrák (p. 33), there are three ligatures, all like those in Zogr: *ml* (**землѣ**, **безмлѣнье**, **млѣчанье**), *po* (in the abbreviated **apo[sto]lu**), and **жи** (**божїиѣ**! **бжїѣ**). Here the **жи** is a natural element in the whole system, for **і** regularly follows a consonant-letter. It might be noted that in the eleven occurrences of the word *zemlja* and the two of "Jerusalem" ligatures are not employed. The usage here is then perhaps closer to the conservative type of *Marianus* than to Euch or Zogr.

⁶ 2. 22, 2. 25, 5. 17, 6. 17, 9. 31. The last example according to Buzuk, *Izvestija* ORJaS 29. 357.

⁷ Forms of *tvoi* 4. 12, 10. 27, 11. 34; *sъtvori* 4. 23, 5. 29 (although this spot is illegible in the ms., and Jagić and Buzuk could not read it); *zavoreni* 11. 7; *carstviji* (with *titlo*) 20. 30.

The *Assemanianus* presents a totally different picture. On the first ten folia we come upon some 17 ligatures not found in Zogr, and there is scarcely a column without at least one example. It appears to be the scribe's principle virtually always to connect *to* and *ml* as ligatures, to prefer writing *žd* and *ži* as ligatures, and freely to utilize any possible combination that presents itself. Going by the excellent footnotes to Kurz's transliterated edition, I counted 65 ligatures, including a dozen three-letter (*tvo*, *tvo*, *xvq*, etc.) and one four-letter combination (*prid* 20d24).⁸ The frequency of ligatures is perhaps slightly less in the second part of the text where the two-column format is replaced by a single longer line, but there seems to be no difference in principle. Moreover, it must be emphasized that in the *Assemanianus*, alone of the "canonical" OCS texts, the primary justification for space-saving ligatures is absent: any letter may end a line, so that divisions like *s|lovo*, *p|riti* are admissible.

The *Rila Fragment* is paleographically very close to *Ass.*, and its use of ligatures is of the same order (cf. Vajs, *Rukovět'* 127). In the folium published by Il'inskij,⁹ including the little strip from another page, fifteen ligatures appear, for a total of 52 occurrences (*ml* 2×, *to* 3×, *po*, *tvo*, *gd* 5×, *žd* 3×, *zd* 3×, *zv* 4×, *dv* 3×, *vd*, *vl*, *mi* 2×, *go*, *dd*, *mld*). While the general principle is the same as in *Ass.*, this is a greater density than in any one folium in *Ass.* (cf. e. g. 9: 10 lig. 25×; 18: 10 lig. 17×; 10: 7 lig. 21×), so that even making all necessary allowances for the possible atypicalness of this folium which happened to survive, we must conclude that the scribe was unusually free in his preference for ligatures.

The *Ochrid Gospel* fragment contains less text, but nonetheless we find five ligatures (*ml* 3×, *to* 7×, *gd*, *po*, *ži*) with 13 occurrences. There are no cases where these groups are spelled without ligatures, so that it seems probable that the scribe was fond of joining letters together, although perhaps somewhat less so than the scribe of the *Rila* text.

⁸ I exclude the *ve* (35a) which Kurz notes, for I consider it not a true ligature but merely juxtaposed letters.

⁹ Pam. starosl. jaz. I. 6. Jagić utilized several examples from here as illustrations in his *Glag. pis'mo* (*dv*, *zv* p. 217; *gd*, *mi* 218; *ml* 219; *go*, *po* 220; *mld* 222; *tvo* 223). Il'inskij's listings of the ligatures (p. 15) is not complete. For the newly found *Sofia* folia I could find no information, and the photographs in the copies of Romanski's *Starobŭlgarski ezik v obrazci* available to me are illegible.

In the *Psalterium Sinaiticum* it is necessary to consider the varying usage in different parts of the manuscript with regard to the thorny question of the number of scribes. Von Arnim faces the question in his fascinating analysis of the manuscript, and finds that the ligatures support his thesis that all but a few lines were written by three chief scribes (*Studien zum altbulg. Ps. Sin.*, 281 ff.). However, in his zeal to present a neat solution accounting for everything, Von Arnim overlooked the possibility that men trained in the same place by the same teachers will have similar or even identical habits of spelling and grammatical usage. Having checked through Sever'janov's edition with the help of prints made from a copy of the microfilm which is now in the Library of Congress in Washington, I feel certain that the bulk of the manuscript is the work of no less than four main hands, while at least two more scribes wrote several lines apiece. Von Arnim fortunately presents the data distributed according to Sever'janov's subdivisions of the manuscript, so that it is easy to reinterpret. There are slight discrepancies between his material (compiled from Sever'janov's footnotes) and mine, due chiefly to a few instances where Sever'janov did not specify the presence of a ligature or where I disagree with his reading of the ms, but they are not sufficient to make it worth the space to quote details here. In the whole text there are 33 (to 35) ligatures (195—8 occurrences), distributed as follows.¹⁰

¹⁰ The photographs of this unusually complicated manuscript were unfortunately made on the high-contrast film which is excellent for reproducing the printed page but obliterates many of the shadings which are of such importance in a manuscript. Many paleographical details still remain obscure for me, and to be on the safe side I prefer at present to list as separate all of the seven short sections which seem to me (and seemed to Sever'janov) to show different hands, keeping them all separate from the four main hands which I distinguish on the basis of concrete characteristics in the formation of various letters. A justification of my view must be the subject of another paper, but I can list here the divisions in question.

The major scribe is at the same time the supervisor and corrector, as Geitler observed. He wrote over 50 folia: 1—9, 50—81, 150—145, with a few breaks, listed below. This represents the parts Von Arnim calls I, VI, and XB (cf. *Studien*, 4, 9). A second scribe wrote 30 folia: 10—59 (part II). A third (?; cf. note 20, below) wrote some 35: 46a4—49 and most of 146—177 (parts VI, XII). A fourth wrote 41: most of 82—115 (parts VIII, XA). The scribes of 40—43 (III) and 44—46a4 (IV) appear to me to be quite different from each other and from the four major scribes. For the smaller sections I keep an open mind: 79a8 (VII), 96b14—21 and 98a15—20 (I differ from Sever'janov in believing these to be separate, hence IXA and IXB), 134a13—16 (XI), 150a21—22 (XIII; almost un-

The chief scribe (I + VI + XB) used some 20 ligatures — of 19 I am certain, two others are possible — a total of 115–119 times. Only this scribe favors combining the majuscule letters in headings, so that only here do we see the unusual *LM* wherein the two right-hand loops of the *l* function also as the two left-hand loops of the *m* (24 times), the *NC* (4×), and the *DO* (3×). Ligatures are used as numerals only in VI: *iv* and *id* (= 13, 15). The unique *ot* (143b8) doubtless arose when the *o* was added as correction, while the inter-line figure Sever'janov reads as *ps* (7b8) is more distorted than most intentional ligatures and also seems to be a correction. Otherwise: *tv* 59 times, *ml* (in *zemlja* 15×, other 3×), *vъ* 7, *dc* 4, *lъ* 3–4, *xъ* 2–3, *dv* 2, *žd*, *mъ*, *po*, *lv*, *xv*, *tc*, and probably *žъ* (60a4).

The second scribe (II) has eight combinations with 12 occurrences: *tv* 3, *ml* (in *zemlja*, 2), *vъ* 2, *dъ* 2, *tъ*, *lъ*, and *gъ*. This is rather conservative usage, and yet the linking of *ъ* with *d*, *z*, *t*, and *g* is not found elsewhere in OCS.¹¹

The third scribe is on the contrary very liberal: in only four folia (III) he manages to work in 8 ligatures, 19 times, but without any special inventions. He has *tv* 7×, *ml* (in *zemlja* 1×, other 2×), *gd* 4, *žd*, *zd*, *zv*, *vd*, and *zl*. This section is followed by two folia (IV) without ligatures. While this doubtless shows a conservative scribe, it cannot be taken to mean more than that, for in other sections scribes who do use ligatures sometimes go for several folia without writing one (e. g. 19–26 in II, 156–161 in XII).

The fifth scribe (V + XII) employs six combinations, 22 times: *tv* 7, *ml* 10 (in *zemlja* 8×, other 1×; as *lm* in abbreviated "Jerusalem" 1×), *zc* 2, *vd*, *pd*, and the three-letter *tvo*. This is a conservative scribe, for in terms of percentage his use of the common *tv* and *ml* is but slightly above average for the whole ms, and the other ligatures are all clearly justified as space-savers. It is noteworthy that here is the only case where "Jerusalem" is represented with the ligature so universal in Zogr.

The sixth scribe (VIII + XA) has similar habits; 7 ligatures, 23 times. His special idiosyncrasy is the use of the usual *l*-over-*m* combination to mean *lm* other than in "Jerusalem" (3×: *pъslmъ* 123a3, 127b1; *diēpsalma* 109a21). Only

doubtedly a correction made by the chief scribe), and 159b3–6 (XIV). Still another hand, identified by Sever'janov, I believe rightly, as the Toma Lukavac whose name appears on 23a, is responsible for a few corrections.

This is a manuscript which is relatively unadorned, is unusually full of error, and displays an unusual number and variety of hands with varying details of script and style. One might venture the suggestion that it represents a sort of test, where a number of scribes were allowed to show their skill.

¹¹ In this section it is extraordinarily difficult to discern whether the scribe has written a poorly differentiated *ъ* close to the preceding letter or a ligature *ъ* which utilizes a loop of the preceding letter for the distinctive left-hand loop of the *ъ*. In some cases I definitely disagree with Sever'janov, and in others I hesitate. One combination which definitely looks like a ligature cannot really be so regarded, the capital *съ* 16a7, for the loop which the two letters seem to share would make the consonant a *g* rather than a *c*. The two letters are simply joined as in cursive writing.

here does *zv* occur. Otherwise: *tv* 3, *ml* (in *zemplja*, 13×), *ov*, *zd*, and the three-letter *zdv*.

Finally, in two of the short sections there are examples of the commonest ligatures: *tv* in IXA; *tv* and *ml* (poglumlq 98a16) in IXB.

Common to all of the Ps. scribes, as Von Arnim has already pointed out (*Studien* 281), are *tv*, *ml*, and the use of *z* in ligatures. It should be emphasized that the *ml* combination is essentially bound to the forms of the single word *zemplja* (40× vs. normal *m + l* 121×), functioning relatively rarely (7×) as a space-saver in other words. This contrasts somewhat to Euch, where the ligature in *zemplja* is almost without exception. Unlike Euch, the common *tv* (60×) often appears in Ps Sin where no mechanical justification is apparent. Surely this represents a more advanced stage in the development of the tendency which results in the virtually exclusive use of the ligature for every occurrence of *t + v* in Ass., Rila F, and Ochr. Linking *z* with *v* (10×), *x* (2–3×), *d* (2×), *m*, *t*, *g*, and *z* (and perhaps *ž*) is not found in any other OCS manuscript, and the *lv* (4–5×) is paralleled only by a single example from Ass. (38a29).

In the younger part of Zogr (folia 41–57), the rough parchment photographs poorly and I was not able to make out enough of the text to present full material. In all the cases I could be certain of, *tv* is written as a ligature, and *žd* seems to be written with two separate letters only once. There are examples of ligature *gd*, *gl*, *ml* (also in "Jerusalem"), *жi* and one line-end *мi*, where the lower right loop of the *l* serves as the left upper loop of the *i*. In his use of ligatures, as in the spelling and grammatical forms, the scribe appears to have tried to follow "old-fashioned" norms suitable for the old text he was supplementing.

To summarize: there are in OCS glagolitic manuscripts at least 76 two-letter ligatures, 13 three-letter ligatures, and one four-letter combination, a total of 90. Only 29 of them are found in more than one manuscript, only 15 in more than two.

The details: *ml* ECMOZPRA,¹² *tv* EMOZPRA, *po* CMOZPRA, *tv* MZPRA, *gd* OZPRA, *жi* CMOZA; *dv*, *žd*, *zv*, *zd* ZPRA; *iv*, *lv* ZPA; *vd* PRA. *iv*, *pd* ZP (cf. *pdo* A); *жi* EA; *ei* *vo* *gl*, *iv* *ld*, *xl* ZA; *lv*, *xv*, *zdv* PA; *vl*, *go*, *мi* RA. *pl* M; *дi*, *zm*, *мi* *lg*, *mv*, *md*, *mm*, *pv*, *pg* Z;

¹² E = Euch. Sin., C = Clozianus, M = Marianus, O = Ochrid Gospel Fragment, Z = Zographensis (only the older part), P = Ps. Sin., R = Rila Fragment, A = Assemanianus. Not included in the list is the modified *m* standing for *měs(c)*- in Z.

ῡz̄, ḡz̄, dz̄, ḡz̄, ž̄z̄ (?), *zl, zc, z̄z̄, LM, m̄z̄, NC, ot, tc, t̄z̄, x̄z̄* P; *dd, mld* R; *vv, vr, vq, ΔI, d̄q, ΙΔ, ΔI, lu, lc l̄q, m̄ž, mo, mu, mc, m̄ě, m̄q, no, pr, tl, to, tr, t̄q, Ѡ, ΙΔΔ; ž̄d̄q, ЖIЕ, IЕI, ΙΔI, mlq, m̄ěc* (ě over *m*), *pdo, ТEИ, tvu, xvq; ΠPΙΔ* A. It might be noted that the three-member ligatures always consist of compounds of other attested two-member combinations, except that *vu* (in *tvu*) does not happen to occur.

The surprising lack of agreement points to independent creation and adaptation on the part of different scribes and doubtless different scriptoria. The reasons need be sought no further than in the very stylization of the alphabet with its ubiquitous loops — any scribe could inadvertently create a ligature when writing too rapidly and then, finding it still perfectly easy to read, perceive that it serves as an excellent space-saver. But of course there were models in all styles of Greek: rare examples in majuscule,¹³ more frequent examples in uncial, and a tremendous selection in tachygraphy. The Slavic scribe could justify his own invention by an appeal to this authority, if necessary.

It would seem that ligatures were first permitted as part of sigla. The superscript *o* in "apostle", copied from Greek, could naturally become part of a ligature. The *lm* of "Jerusalem" must be deemed a Slavic invention, however, for the Greek had no superscript *l* here. Once it existed, the new symbol could be utilized in other words, reading the two elements in the more normal order, upwards: *ml*. The association with abbreviations may explain the superfluous *titla* occasionally found with ligatures (e. g. in Euch). On the whole, however, the earliest style of writing (examples of which have not survived) surely prescribed that letters be written separately. As the amazing variety of styles which we know from the surviving manuscripts developed,¹⁴ different attitudes toward ligatures were established. Conservative scribes used them indeed rarely (Cloz. has over 5500 letters for every ligature,¹⁵ Mar. 4500, at least

¹³ Cf. e. g. the T over P in the heading of a ms dated 890, K. Lake, *Dated Greek Minuscule Manuscripts to the Year 1200*, plate 270; the NNH in the tenth-century ms in Pl. III, Gardthausen, *Grečeskoe pis'mo IX—X stoletii* (Enc. slav. filol. 5—II).

¹⁴ Cf. the stimulating article by Thorvi Eckhard in *Radovi Staroslovenskog Instituta* 2.

¹⁵ The scribe of the Kiev Missal may have known no ligatures at all, or he may have been of this order of conservatism. The fragmentary text which survives contains little more than 5500 letters, and the absence of ligatures in these pages may be pure chance. A ligature does occur in the later text on lv: ml.

in Luke), other scribes were more liberal (Zogr. about 1050 letters for each ligature, excluding the marginal numerals; Euch. about 1200 letters per ligature, with less variety of combination), and still others preferred them (Ass. has one ligature for every 150 letters, Rila one for every 50 letters!)¹⁶ Juxtaposition of different usages in the single manuscript of the Psalter (II: a ligature per 750 letters, III: 1 per 100) warns us that we cannot take this particular scribal habit as an index of different chronological periods.

The glagolitic ψ differs fundamentally from the obviously compounded symbols we have been discussing. While it is used in free alternation with $\psi\tau$, its shape cannot be reduced to \dot{s} over t because of two peculiarities. First, it would be necessary to admit that the common element used to unite the two letters is a straight line, although in other ligatures it is a loop, and second, one would have to explain the unique simplification, viz. the loss of one of the two characteristic loops of the t .¹⁷ What is its use in relation to the ligatures?

In Zogr., where scribe is not averse to ligatures, ψ occurs but once (svěštami, J 18. 3).¹⁸ At the opposite pole, in Euch., where the scribe has a very limited inventory of ligatures, $\psi\tau$ occurs but once (in the Liturgiarium, *čeljujšte*, Ib22). In the other long mss, both spellings are common. Extensive sampling throughout the text indicates that in Mar ψ is used in about 60 % of possible cases in Matthew but only about 15 % in the other three Gospels (cf. Jagić's remarks in his ed., p. 422). But the same cannot be said of Ass., for while ψ is strongly predominant (about 5 to 1), it occurs relatively less often

¹⁶ These are only very rough calculations, but they do give a scale of comparison, and they show that it is necessary to modify E. E. Granstrem's remark in her article "K voprosu o proishozhdenii glagoličeskoj azbuki", *Trudy otd. drevnerusskoj lit. AN, IX, 439*, "glagolica X—XI vekov est' pis'mo razdel'noe, v kotorom ligatury upotrebljajutsja redko i malo".

¹⁷ The often-advanced suggestion that the ligature arose in Cyrillic, and was borrowed as a unit symbol into glagolitic, raised two large questions: why did it arise in Cyrillic (and what, in general, is the inventory and use of Cyrillic ligatures), and the eternal controversy, was Cyrillic elaborated for Slavic before glagolitic? The first question has not, to my knowledge, been investigated in detail. For the second, the case built for the priority of glagolitic by Jagić, Nahtigal, Vajs, and others, has, in my opinion, remained unshaken by all arguments and protestations from such opponents as Karskij and, more recently, Georgiev and Lixačev. I assume, then, the invention of glagolitic by Constantine and his helpers in the 860's, followed a few decades later by the adaptation of Greek letters essentially as a transliteration of glagolitic, probably in Preslav.

¹⁸ It is in the manuscript, as it is in the edition, although Jagić's failure to mention the lone occurrence either in the edition or *Glag. pis'mo* has led later scholars to overlook it or view it as a typographical error. This isolated ψ in a text with several hundred counter-examples for $\psi\tau$ puts the relatively short (less than 30 % of Zogr) ψ — less Cloz. in a different light.

than the ligature *to* (10 to 1).¹⁹ Within the Ps. Sin., as Von Arnim demonstrated, there is great variety. One major scribe overwhelmingly preferred ψ (parts I—VI—XB: 264 vs. 6 $\omega\tau$), while a colleague disagreed completely (VIII—XA: 1 vs. 20). Two others were less consistent (II: 12 ψ , 125 $\omega\tau$; V: 23. — O but XII: 5—150).²⁰ Thus it seems clear that the scribes did not regard the symbol ψ on the same level as the other ligatures.

Since ψ corresponds neither in form nor in over-all use to the obvious ligatures, and since moreover it has a numerical function, it appears to me that Durnovo's contention that the symbol is ancient and that it represented a phoneme distinct from *št* is the most satisfactory explanation. One need not insist that ψ was part of the original alphabet or invented by Constantine—merely that it is very old and not a ligature.²¹ Occurring, let us imagine, in some texts for **tj* but not for **skj*, it would pose a problem of memory for scribes whose dialects identified **tj* with **skj* (as in Bulgarian) or with **c* (as in Moravia). The letter could either be rejected or used for other purposes, and as time went on a variety of combinations would be elaborated. Some scribes surely viewed the letter as a space-saver; so, for example in *Zogr* and the latter part of *Mar*. Here, however, there are numerous instances where such a justification is not possible (cf. the use of ligature *žd* etc. in *Zogr*). It is the almost exclusive use of ψ in the ligature-poor *Euch.* and its position as a lees-favored symbol than ligature *to* and *ml* in the ligature-rich *Ass.*, that confirms its earlier different status.

¹⁹ These are over-all figures. The relative proportions vary from section so that for example in folia 91—3 $\omega\tau$ predominates over ψ (14—9), while on folia 10 there is only ψ (8 x). In folia 122—4 non-ligature *to* exceeds instances of the ligature (15—6), although in folia 9—13 there is only a single non-ligature example against 28 ligatures. This sort of variation within a ms written by a single scribe serves as a warning about the value of conclusions based on the material from fragmentary mas or short sections by different scribes in Ps.

²⁰ Section V is too short for this to be a decisive figure. However it increases my suspicion that the two sections may not belong to one hand. The total visual effect of the two is strikingly different, although the style and formation of individual letters is similar. The problem remains: two scribes with identical training, or one scribe reacting differently with changes in quill and parchment?

²¹ Durnovo's *mysli i predpoloženija* (*Byzantinoslavica* I, 48—85) are expressly tentative, and the factual errors do not invalidate the cogency of some his suggestions. Thus on this point Durnovo's important insight is that ψ is very old, although his arguments for assigning it a place in the original alphabet are not completely convincing, and his chief reason for stating that it could not be a ligature is false. He claims that no ancient ligature puts the second element under the first; as we have seen, this is the principle of *lm* ("Jerusalem" EMOZPA) and *ži* (CMOZA), surely two of the oldest combinations. Trubetzkoy not only repeats the error, but stresses its value as proof (*Altkirchensl. Gram* 37). — Von Arnim agrees that ψ probably had a separate phonetic value, although he calls it a ligature. On of his observations (*Studien* 197) deserves emphasizing: the formal similarity between ψ and φ . It misled the copyist who prepared the litographs of *Mar.*, and even Jagić himself (cf. *Buzuk Izv.* 29, 356—8). In some parts of Ps. the similarity between the two letters is marked.

Povzetek

Nobena razprava o glagolski paleografiji se podrobno ne ukvarja z ligaturami v najstarejših rokopisih. Pričujoča razprava predstavlja popolno gradivo iz Zografskega kodeksa in povzema podatke iz drugih tekstov. V stosl. je 90 ligatur, med njimi 76 z dvema črkama, 15 s tremi in ena s štirimi črkami. Samo 30 od le-teh jih najdemo v več kot enem rokopisu, samo 15 v več kot dveh. Najbolj razširjene zveze so *ml* ECMOZPRA, *to* EMOZPRA, *po* CMOZPRA, *too* MZPRA, *gd* OZPRA, **ж** CMOZA (cf. str. 265). Zvezo *l* nad *m* moramo brati na dva načina, cf. splošne okrajšave *ie(rusa)l(i)m-* in *zemlji*. Primerjave rabe kažejo, da sta Cloz in Mar konservativna, čeprav razmeroma kratek tekst Cloz-a in dejstvo, da je samo del Marianskega kodeksa vreden raziskave (Luka), otežkočajo dokončne zaključke. Euch je konservativen po številu ligatur, toda uporablja jih svobodno. Zogr je v splošnem bolj svoboden. Ass in posebno Rilski fragment sta skrajno svobodna in se približujeta rabi v poznejših hrvatskih rokopisih.

Pomanjkanje skladnosti v rabi kaže, da je bil razvoj neodvisen. Številne pentlje mnogih glagolskih črk omogočajo spontano ustvarjanje ligatur. V najstarejših (danes neohranjenih) rokopisih ligature najbrž niso bile dovoljene. Ko pa so se spontano pojavile v okrajšavah, ki so jih delali po grškem zgledu (n. pr. *ap^{ol}-* »apostol«), so se udomačile kot primerne za okrajšave. Nedvomno so bile sprva rabljene še zelo poredko, pač zaradi stiske s prostorom. Kmalu so pa nekatera pisna središča ali posamezni pisci razširili rabo ligatur, tako da so v Rilskem fragmentu rabljene skoraj v vseh primerih, kjer sta se dve sosednji črki mogli tako povezati. Vzorednost konservativne in svobodne rabe kaže v Ps., da ta poteza nikakor ni uporabna za določanje relativne kronologije.

Na koncu razprave preiskuje avtor rabo črke **ш** in prihaja do zaključka, da črke **ш** ne moremo imeti za ligaturo, ampak da mora biti stara (čeprav ne nujno originalna) komponenta glagolskega pisnega sistema.

Rudolf Aitzetmüller

ÜBER EINIGE ŠESTODNEV-HANDSCHRIFTEN

Zu den unbestritten wichtigsten Denkmälern der altbulgarischen Literatur zählen die beiden Hauptwerke des Exarchen Johannes, die unter dem Titel »Bogoslovie« bzw. »Šestodnev« bekannt sind, von denen wiederum der Šestodnev auf Grund seiner Anlage, seines Wortschatzes usw. besonders hervorgehoben werden muss. Wenn nun dieses Werk in der Forschung nicht jenen Platz einnimmt, der ihm auf Grund seiner Bedeutung zukäme,¹ so ist das nicht zuletzt dem Umstande zuzuschreiben, dass bis zum heutigen Tage keine brauchbare kritische Textausgabe vorliegt; zu der von O. M. Bodjanskij besorgten Erstausgabe² vgl. die Kritik von A. Leskien,³ dessen Studie gleichzeitig auch einen Einblick in die Schwierigkeiten gewährt, die sich der Lektüre des Werkes entgegenstellen.

Die älteste erhaltene Handschrift vom Jahre 1265, nach welcher Bodjanskij seine Ausgabe besorgte, ist die Abschrift eines Textes, der bereits in hohem Masse mit den typischen Kennzeichen des Mittelbulgarischen (Nasalwechsel u. a.) infiziert war; der Kopist, der sich selbst als »Grammatiker Theodoros« bezeichnet, war ein Serbe, der jedes **а**, **ѡ**, **ѣ**, **ѥ** der Vorlage sklavisch mit **ѣ**, **ѡ**, **ѣ**, **ѥ** wiedergab, auch dort, wo in der Vorlage die Nasalvokale vertauscht waren. Dadurch wurde nicht nur das äussere Bild des Textes stark verändert, an vielen Stellen ergibt sich dadurch auch die Möglichkeit einer mehrdeutigen Interpretation. Zudem darf man wohl annehmen, dass der mbg. Text nicht nur sprachliche, sondern auch andere Veränderungen erfahren hatte, Auslassungen,

¹ Die Literatur zum Šestodnev lässt sich auf wenige Zeilen zusammendrängen, vgl. zuletzt I. Dužev in: *Estestvoznanieto v srednovkovna Bŭlgarija. Sbornik ot istoričeski izvori* (Bŭlgarska Akademija na Naukite, Otdelenie za biologični i medicinski nauki), Sofija 1954, S. 54 ff.

² Šestodnev, sostavlennyj Ioannomъ Eksarchomъ Bolgarskimъ, po charakternomu spisku Moskovskoj Sinodalnoj Biblioteki 1265 goda; = Čtenija 1879, kniga 3.

³ *AfslPh* 26, 1 ff.

Konjekturen, Änderungen des Stiles und der Syntax. Eine genaue Interpretation des Textes ist also nur mit Hilfe von Parallelhandschriften bzw. des griech. Textes möglich. Dem Verfasser, der schon seit längerer Zeit an einer Neuausgabe dieses Denkmals arbeitet,⁴ ist es nunmehr gelungen, Kopien von zwei Šestodnev-Handschriften zu erhalten, die aus der früheren Moskauer Synodallbibliothek stammen; es sind dies die Handschriften Nr. 55 und 56, zitiert nach Gorskij und Nevostruev.⁵ Eine dritte aus dem Jahre 1649 wurde dem Verfasser von der Serbischen Akademie der Wissenschaften dankenswerterweise zur Verfügung gestellt.⁶

Es ist natürlich aus zeitlichen und räumlichen Gründen unmöglich, hier eine genaue Kollationierung dieser Handschriften vorzunehmen; dies bleibt der Neuausgabe vorbehalten. An dieser Stelle soll nur an Hand eines Teilausschnittes⁷ gezeigt werden, in welchem Verhältnis diese Handschriften zu einander stehen und was wir ihnen für die Rekonstruktion des Urtextes entnehmen können.

Was die Moskauer Hs. Nr. 55 betrifft, so haben schon Gorskij und Nevostruev in ihrer Beschreibung auf die ungewöhnlich zahlreichen Abweichungen hingewiesen, die diese Hs. von der ältesten Hs.⁸ unterscheiden, Abweichungen nicht nur des Stiles und der Lexik, sondern auch der Übersetzung. Trotzdem aber kann kein Zweifel bestehen, dass Nr. 55 und die älteste Hs. A auf eine gemeinsame Vorlage zurückgehen, die aber noch nicht mit dem Urtext identisch war. Dies lässt sich an Hand einiger Beispiele beweisen:

240 d 23 (СРЗ): **СКОУСТК ЖЕ РАЗАИИЧНЪИМИ** = *Ἰδιώμασι δὲ διαφόροις*. Im gemeinsamen Typus natürlich **СКОУСТКЪИ**⁹.

⁴ Der erste Teil dieser Neuausgabe wird im Sommer 1958 erscheinen.

⁵ Opisanie slavjanskich rukopisej Moskovskoj Sinodal'noj Biblioteki, II, Nr. 55 und 56.

⁶ Eine genaue Beschreibung dieser Handschrift gibt V. Jagić im Spomenik Srpske Kraljevske Akademije Bd. 44 (1922); seine Bezeichnung »Vrho-Breznički« Rukopis soll im Folgenden beibehalten, d. h. die Hs. mit VB gekürzt werden.

⁷ Sechstes Slovo, 259 c 11 ff. Im Folgenden wird der Codex von Blatt 1 an durchgezählt, so wie dies auch Gorskij und Nevostruev getan haben; zur Erleichterung aber werden in Klammer jeweils die Seitenbezeichnungen beigelegt, wie sie in der Ausgabe von Bodjanskij stehen.

⁸ Im Folgenden mit A zitiert.

⁹ Sämtliche hier angeführten Beispiele werden in normalisierter abg. Lautgestalt geboten, Ligaturen werden aufgelöst.

- 250 c 29 (сЛС): **ИВНΙΧΟΜЪ ПРѢЖДЕ КАКА ГЕСТЪ СИЛА ИЛИ КЪ КОМОУ СЛОКО** = *Ἐδείχθη τῇ προτεραίᾳ τίς ἡ δύναμις τοῦ, Ποιήσωμεν, τίνος ὁ λόγος...* die anderen Hss. haben das hier fehlende **ИВЖЕ РВЧЕ СЪТВОРИМЪ, ЧИНЕ СЛОКО**.
- 256 c 2 (сМР): **НЕ ОТЪ СВОЕГО СЪЩИНА НОУМЪ** = *οὐκ ἐκ τῆς ἰδίας οὐσίας ἐκβαλῶν*; in der Vorlage sicher **ΟΥИМЪ** = *ἐκβαλῶν*.
- 250 b 1 (сЛС): **И ПОХВАЛИТЪ** (Nr. 55 nur **И ХВАЛИТЪ**) = *καὶ ἀρπάσῃ*; in der Vorlage **И (ПО)ХВАТИТЪ**.
- 250 d 11 (сЛС): **ПОМАКЧАХОМЪ ЖЕ СВАТЛАГО СЛАВЪ** = *ἔσιωπήσαμεν δὲ τοῦ ἐγίου Πνεύματος τὴν δόξαν*; die anderen Hss. **СВАТЛАГО ДОУХА СЛАВЪ**.
- 260 d 11 (сМЗ): **КАМЕНЬ КРАИЖГЛАНЪ** = *λίθον* (acc.) *ἀκρογωνιαῖον*; die anderen Hss. **КРАИЖГЛАНЪ**.

Die Reihe dieser Beispiele liesse sich noch beliebig fortsetzen; auf einige werden wir noch beim Vergleich dieses I. Typus mit den Hss. Nr. 56 und VB stossen. Jedenfalls zeigen schon diese wenigen Beispiele, dass die den beiden Hss. A und Nr. 55 gemeinsamen Auslassungen und Verschreibungen sicher auf eine gemeinsame Vorlage, die im Folgenden mit Typus I bezeichnet wird, zurückzuführen sind.

Ähnlich wie beim Typus I lässt sich auch für die beiden Hss. Nr. 56 und VB eine gemeinsame Vorlage, Typus II, feststellen. Das hervorstechendste Merkmal dieses Typus ist das Fehlen des mittelbulgarischen Nasalwechsels. Ausser dieser lautlichen Eigentümlichkeit zeigt der Typus II auch noch andere Abweichungen, teils lexikalischer, teils grammatikalischer, aber auch syntaktischer Art, welche anschliessend besprochen werden sollen. Dass Nr. 56 und VB auf eine gemeinsame Vorlage zurückgehen und nicht etwa VB in direkter Linie von Nr. 56 abstammt (was zeitlich durchaus möglich wäre), geht allein schon aus der Tatsache hervor, dass in Nr. 56 des öfteren Auslassungen im Text zu finden sind, wo VB den vollen Text bietet; dies wäre bei direkter Abstammung natürlich unmöglich, es sei denn man nimmt an, dass VB (oder eine ihrer Vorlagen) beim Abschreiben einmal mit einer Handschrift kollationiert wurde, welche älter war als Nr. 56; dies ist aber sehr unwahrscheinlich. Ferner ist VB gegenüber dem klaren Text von Nr. 56 bereits schon so weit entstellt und verderbt, dass man wohl mit Recht ein öfteres Abschreiben vermuten darf. Zwischen VB und der als Typus II bezeichneten Handschrift (gemeinsame Vorlage von Nr. 56 und VB) sind wohl wesentlich mehr Zwischenstufen anzusetzen als zwischen Nr. 56 und Typus II.

Wir wollen nun auf jene Merkmale eingehen, die den Typus II charakterisieren und ihn vom Typus I unterscheiden:

LEXIKALISCHE VARIANTEN¹⁰

- 241 d 28 (свз): *πρὸς τὴν μέλλουσαν ἔνδειαν*, I къ хоташимъмоу вѣити скъждѣствоу, II ... скъждотѣ. Die Tendenz, das Suffix -ство zu vermeiden, findet sich allenthalben im Typus II, so 243 a 23 доброволенне statt доброволенство, 249 b 2, 250 c 29 подобне statt подобество, 251 b 2, 251 d 18 дѣати statt дѣнествовати, 251 d 12 обѣцѣвати statt обѣцѣствовати, 253 d 27 вѣслѣдовати statt вѣслѣдествовати, 256 d 7 съдѣканьникъ statt съдѣнествованьникъ, 259 a 4 великота statt величество.
- 248 a 16 (слд): *παντελῶς*, I вѣскъскъки, II вѣселничъ. Ähnlich wie das Suffix -ство vermeidet II auch das Suffix -скъ nach Möglichkeit, allerdings nicht so konsequent wie -ство; so steht statt вѣскъскъки (adv.) durchwegs вѣселничъ, 265 b 10 steht statt многацкъски in II многосако, 252 d 7 (und an anderen Stellen) чловѣкъ statt чловѣчкъскъ; hauptsächlich scheint allerdings das adverbelle -скъки von der Veränderung betroffen zu sein.
- 248 c 24 (слд): *πρὸς τὴν τῶν ἀγγέλων ἀξίαν*, I на аггѣлскъки санъ, II ... чинъ.
- 249 d 4 (слѣ): *Δεῖ δὲ εἶδέναι*, I подобаше же вѣдѣти, II ... видѣти. Der Wechsel *к:и* findet sich in mehreren Fällen (nicht nur im Inlaut, sondern auch in Endungen, z. B. 253 d 5 Nom. Dual. роуци < рѣцѣ) und deutet darauf hin, dass diese Veränderung auf ostslavischem Gebiet in eine Vorstufe von Typus II gelangt ist.
- 250 a 7 (свз): *ἡ Παύλου γλῶσσα*, I пакъловъ ѡзъикъ, II пакълъ ѡзъикъ (so auch 251 d 22, 258 b 28).
- 250 b 10: *ὁ μικρότερον μὲν ἔστι τῶν ἄλλων σπερμάτων*, I рѣже мѣне рѣстѣ вѣскъхъ скъменъ, II ... инѣхъ велин (VB вѣскъхъ велин). Während die Änderung велин statt скъменъ alt, also Typus II, ist, scheint das вѣскъхъ in VB jünger und die Übereinstimmung mit A somit sekundär zu sein.
- 250 c 8: *εἰς τὴν τοῦ ἀνθρώπου δημιουργίαν*, I о чловѣчн твари, II о чловѣчн оутвари.
- 251 c 7 (свз): *μαρτυρεῖ*, I съвѣдѣтельствоуетъ, II съвѣдѣтѣлюетъ.

¹⁰ Aus der Vielfalt der Beispiele wurden nur einige wenige ausgewählt, die entweder besonders charakteristisch sind, oder über die Ursprünglichkeit der einen oder der anderen Lesart etwas auszusagen vermögen.

- 252 a 12 (сЛН): *Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ ἁγίου οἰκεῖ ἐν ὑμῖν*, I **лице ли доухъ вѣстакъшааго Хръста жикетъ къ васъ** II **richtig ... вѣстакъшааго Хръста...**
- 256 c 2 (сМК): *οὐκ ἐν τῆς ἰδίας οὐσίας ἐκβαλὼν*, I **не отъ своего сщцаи ноумъ**, II **richtig ... оуимъ = ἐκβαλὼν**.
- 258 b 4 (сМД): *εἰ δὲ καὶ χρεῖα ἦν ἐργάτου*, I **лице ли н трѣбѣ вѣаше дѣла-тель**, II **... на потрѣбѣ вѣаше...**
- 259 c 9 (сМЕ): *Γηών* (Paradiesfluss), I **Геонъ**, II **Гионъ**.
- 260 b 28 (сМС): *ἐπὶ τοῦ σιφθους τοῦ ἱερώος*, I **на прѣсѣхъ иереовки**, II **... иереовокахъ**.
- 264 d 23 (сН): *Μία θριξ̄ ἀλοσπᾶται*, I **ѣдинъ влѣсъ отрѣжетъ сѧ**, II **отъ-трѣжетъ сѧ**; I zeigt hier noch den alten Ablaut des Präsens **трѣжж** : **трѣзати**, während II wohl sekundär die Form **отътрѣжетъ** eingeführt hat.
- 266 c 24: *βλέπε τὴν διαφορὰν*, I **вижда различие**, II **... сѧличие**.

AUSLASSUNGEN

- 239 c 17 (сКЕ): *Νόησον ῥῆμα ... καὶ τότε ἀρξάμενον καὶ μέχρι νῦν ἐνεργῶν, καὶ εἰς τέλος δεξιόν*, I **разоумъки глаголъ... и тогда начьнъ и до нѣкиѣ дѣи-ствоуѧ и до конца исхода**, II **fehlt дѣиствоуѧ**; die Auslassung ist erklärlich, da der Satz auch ohne dieses Verbum verständlich ist.
- 242 d 28 (сКН): *ἡμῖν ... τὴν τοῦ λωαιελοῦντος αἴρεσιν δεξαμένοις*, I **намъ... ѣже на полъжъ изколеиниѣ приѣмъшемъ**, II **... ѣже на полъжъ изколеиниѣ**. Es scheint hier schon in einer Hs vor II **изколеиниѣ** an **приѣмъшемъ** angeglichen worden zu sein, während letzteres selbst entweder in II oder schon früher durch einen Fehler des Schreibers weggelassen wurde.
- 243 a 28 (сКΘ): *ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως*, I **нѣ отъ самого того ѣстѣства**, II **нѣ отъ ѣстѣства**.
- 247 d 11 (сЛГ): *Γενηθήτω φῶς, καὶ ἐγένετο φῶς*, I **вѣди свѣтъ и вѣистъ свѣтъ**, II **вѣди свѣтъ и вѣистъ**.
- 251 a 29 (сЛЗ): *ποῦ οὖν ἡ βουλή τοῦ Πνεύματος*, I **къде хотѣниѣ доуховкниѣ**; in II **fehlt dieser Satz gänzlich**.
- 252 a 17 (сЛН): *ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν, διὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτοῦ Πνεῦμα ἐν ὑμῖν*, I **оживитъ и мрътвѣа тѣлеса каша за живѣцѣааго доуха вѣ васъ**, II **fehlt за, wodurch der Satz sinnlos wird**.

- 254 d 11 (см): *Είδες ποῦ ἢ εἰκόν; Δείκνυσι Παῦλος τὴν εἰκόνα*, I **ВИЖДА КЪДО**
ТИ ОБРАЗЪ. ПАВЕЛЪ КАЖЕТЪ ОБРАЗЪ. II fehlt das zweite **ОБРАЗЪ**; Fehler
 wohl durch das knappe Aufeinanderfolgen des **ОБРАЗЪ** verursacht.
- 257 d 2 (смг): *ἔδραμεν ὁ Ἀδάμ εἰς δύοιν, ἔδυσεν εἰς τάφον*, I **ТЕЧЕ АДАМЪ КЪ**
ЗАПАДОУ И ЗАПАДЕ КЪ ГРОБЪ. II fehlt das **И**, entspricht also genau dem
 griech. Text, doch ist bei einer so häufigen Konjunktion, die bald
 steht und bald nicht steht, schwer zu sagen, welche Lesart hier ur-
 sprünglicher ist.
- 265 a 4 (снa): *καὶ οὐκ ἐξυπνίζεται ὁ καθεύδων*, I **ТОЖЕ НЕ КЪСТРЪЖЕТЪ СѦ**
ТОЖЕ НЕ КЪСПРАДАЕТЪ СЪПАН. II nur **ТОЖЕ НЕ КЪСПРАДАЕТЪ СЪПАН.**
 Obwohl hier II genau dem griech. Text entspricht, scheint doch I die
 bessere Lesart zu enthalten, wenn auch das *ἐξυπνίζεται* doppelt über-
 setzt ist; darauf weist schon die altertümliche Form **КЪСТРЪЖЕТЪ**
 hin. Die Auslassung in II ist leicht durch das zweifache knapp
 aufeinander folgende **ТОЖЕ** erklärbar.
- 265 c 9: *Ἦλθεν ὁ Σωτὴρ ἀπὸ πλευρᾶς φέρον ὄσσορ καὶ αἶμα*, I **ПРИДЕ ЖЕ СЪПАСЪ**
ОТЪ РЕБРА НЕСЪИ КОДЖ И КРЪВЪ, II fehlt **ОТЪ РЕБРА**, wodurch der
 Satz zwar auch einen Sinn, aber nicht den richtigen ergibt.

EINSCHÜBE

- 240 d 1 (скс): *... ζητεῖν, ὃ ὁ Χριστὸς ἐστίν, ὑπὲρ τὰ γήινα εἶναι τῆ διανοίᾳ*,
 I **ИСКАТИ ИДЕЖЕ ХРЪСТЪ ІЕСТЪ, КЪШЕ ЗЕМЪНЪИХЪ БЪИТИ МЪИСЛИНЪ,**
 II **ИСКАТИ ИДЕЖЕ ХРЪСТЪ ІЕСТЪ, ІЕЖЕ КЪШЕ ЗЕМЪНЪИХЪ БЪИТИ МЪИСЛИНЪ.**
 Der Einschub gibt keinen richtigen Sinn.
- 245 a 2 (скѠ): *ἐκεῖν ὃ ἐκτίσθη ἐκ τῆς οὐρανόθεν*, I **КЪКРАИ-**
НЮМОУ ДРОУГОУ СЕБЕ... Griech. nur τῷ πλησίον.
- 247 d 24 (слаг): *ποιήσωμεν τὴν μάχαιραν, ἢ συμπλήξωμεν τὸ ἄροτρον*, I **СЪТКОРИМЪ**
НОЖЪ ИЛИ СЪГКОВДИМЪ РАЛО, II **СЪТКОРИМЪ СЕБЪК НОЖЪ ИЛИ СЪГКОВДИМЪ**
СЕБЪК РАЛО.
- 256 a 4 (смк): *Τοσοῦτον σῶμα ἐπλασε καὶ οὐ χρεῖαν ἔσχευ οὐδὲ βῶλον*, I **ТОЛНКО**
ТЪЛО СЪТКОРИ, ТОЖЕ НЕ ТРЪБЕКА ГРЪДЪИ, II ... ТОЖЕ НЕ ТРЪБЕКА
КОГЪ ГРЪДЪИ.

Neben diesen Beispielen (zu denen sich noch zahlreiche Fälle gesellen, wo ein **Ѡ** oder ein **и** eingeschoben wurde), in welchen der Typus II Einschübe nicht nur dem Typus I, sondern auch dem griech. Text gegenüber zeigt, weist natürlich der Typus II eine ganze Reihe von Fällen auf, wo er — entsprechend dem griech. Text — nur die ursprüngliche Lesart erhalten hat, während im Typus I etwas ausfiel, so z. B.:

- 250 d 2 (сλς): Ἐδείχθη τῇ προτεραιᾷ τίς ἡ δύναμις τοῦ, Ποίήσωμεν, τίνος ὁ λόγος, καὶ πρὸς τίνα ὁ λόγος, I **иавнѣомъ прѣжде кака гестъ сила или къ комоу слоко, II** vollständig ... **кака гестъ сила ѣже рече сѣтворимъ, чинѣ слоко или къ комоу слоко.**
- 250 d 11: εἰσωπήσαμεν δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν δόξαν, I **помлъчахомъ же свѣтлаго славъ, II** ... **свѣтлаго доуха славъ.**
- 258 b 2 (сма): Ἔθετο αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς τρυφῆς, ἐργάζεσθαι καὶ φυλάττειν τὸν παράδεισον. Ἔργάζεσθαι. Τί γὰρ ἔλειπεν... I **отъкждоу (ungeklärter Fehler für ἔθετο) ѣмоу къ раннѣ кржман дѣлати каи же скжда бѣаше... II** ... **къ раннѣ кржман дѣлати и блжсти породж. Дѣлати. Каи же бѣаше скждота... Der Fehler in I ist natürlich durch das zweimalige дѣлати entstanden.**

SYNTAKTISCHE, GRAMMATIKALISCHE UND ANDERE VARIANTEN

- 240 b 18 (скс): ... ὧν οὔτε φῶν οὔτε τις ἄλλος τρόπος τὴν διαδοχὴν συνίστησιν, I **иже ни анцемъ ни инѣмъ образомъ никацѣмъ же прѣмѣненниа не видимъ бѣка жца, II** ... **прѣмѣненниѣ не видимъ бѣкажце.**
- 241 d 8 (скз): Χελώνη δὲ σαρκῶν ἐχίδνης ἐμφορηθεῖσα, I **жълты же пълти гехиднннѣ напдхшж сѣ... II** ... **напдхши сѣ.**
- 242 a 9 (ски): ἐκ τῶν βοοστασιῶν πρὸς τὰς ἐξόδους ὄρωσι, I **къ станахъ стоище къси кнхъ зѣратъ, II** **кѣстанжтъ къси зѣраше кнхъ.**
- 242 c 6: Ἔως ἂν τὴν ἀρκοῦσαν τροχὴν ἐναπόθηται τοῖς ταμείοις. I **донъдеже довольнж пищж наложитъ житѣннж. II** ... **довольнож пищевж...**
- 250 a 1 (сλς): Τίς παρασκευάζεται εἰς πόλεμον, I **ккто сѣ приготокитъ на рати, II** **ккто сѣ пристронтъ на рать.**
- 250 d 15: παρ' ἡμῶν ὑγιαίνοντων, I **отъ насъ сѣдравъ, II** ... **сѣдравѣжъ; so auch 254 c 10 die unbestimmte Form in I доврѣ дѣлѣ, die bestimmte in II доврѣинми дѣлѣ.**
- 251 b 12 (сλз): Μέμφεται δὲ ὁ θεὸς καὶ τοὺς ἄνευ γνώμης θεοῦ πειρωμένους τι ποιεῖν, I **вазираетъ же богъ иже безъ кѣдн божиѣ чѣто окошажтъ сѣ творити. II** ... **иже... окошажетъ сѣ...**
- 253 d 5 (сλθ): καὶ ἡ χεὶρ Κυρίου ἐποίησεν, I **и ржка господѣниа сѣтвори, II** **и роуци (für ржцѣ) ... сѣтворнетѣ.**
- 254 d 19 (см): τοῦ κτίσαντος, I **сѣтворнкѣшааго, II** **сѣтворкѣшааго.**
- 256 b 28 (смк): κτίσας, δημιουργήσας, I **сѣздавж сѣтворнжъ, II** **сѣтворнкъ зѣдавж; ähnliche Umstellung auch 258 c 5: οὐ τὸ πᾶν αὐτῷ ἔργον λόγος ἦν, I** **не дѣло ли ѣго бѣаше слоко, II** **не слоко ли ѣго дѣло бѣаше.**

- 257 b 10 (смг): *ἡ ὀρθὴν ἔχοντα τὴν φωνήν*, I или прѣмъ (adj.) имѣща гласъ,
II или прѣмо (adv.) ...
- 260 a 28 (смз): *διὰτι*, I чего ради, II чьто ради.
- 264 d 18 (сн): *μίαν τῶν πλεονῶν αὐτοῦ*, I ѿдино отъ рєврѣ ѿмоу, II отъ
рєврѣ ѿго.

Aus all den hier angeführten Beispielen, die sich beliebig vermehren liessen, gewinnt man den Gesamteindruck, dass der Typus II am Typus I gemessen bereits weiter fortgeschritten ist, trotzdem ihm eine Handschrift zugrunde liegt, die wegen des Fehlens von Nasalwechsel als älter angesehen werden muss als die Vorlage von Typus I; zumindest gewinnt man diesen Eindruck auf Grund jener Beispiele, bei denen der griechische Text eine Beurteilung des gegenseitigen Verhältnisses erlaubt. Weiters kann man dem Verhältnis der beiden Typen entnehmen, dass sie nicht direkt auf den Urtext zurückgehen, sondern dass auch ihnen noch eine dritte gemeinsame Vorlage (in der Folge als Vorlage C bezeichnet) zugrunde liegt, die an verschiedenen Stellen mehr oder weniger deutlich durchschimmert:

- 242 d 24 (снн): *τῷ ἀδιδάκτῳ τῆς φύσεως νόμῳ*, in allen Hss. неѡучениемъ
ѿстѣтвоу закономъ; zu lesen ist неѡучениимъ.
- 248 b 3 (слад): *διε λοιπὸν ἀνθρώπων γενεαὶ προσδοκᾶται*, I ѿгда в(о)у чло-
вѣче вѣтитѣ вѣаше; Nr. 56 und VB ... кѣ в(о)у, Nr. 55 кто во.
Der Fehler dürfte dadurch entstanden sein, dass in Vorlage C ein
кѣ томоу (die übliche Übersetzung von *λοιπὸν*) als Ligatur geschrie-
ben war, welche in den einzelnen Hss. verschieden falsch aufgelöst
wurde.
- 253 c 12 (слθ): *Ποιήσωμεν πῦρ. Ποιήσωμεν ἄνθρωπον*, alle Hss. nur сѣтворимъ
чловѣка. Die Auslassung ist leicht denkbar durch das kurz auf-
einanderfolgende zweimalige сѣтворимъ.
- 253 d 7: *Οἱ πόδες τοῦ θεοῦ ἕστησαν*, новѣ господьни. Die Entsprechung von
ἕστησαν fehlt in allen Hss.
- 254 a 21 (см): *Ἀστέρες ὑποκάτω τοῦ στερεώματος, ὕδωρ ἐπάνω*, звѣздѣи вѣше
тврѣди вода. Hier stand in Vorlage C vielleicht звѣздѣи подѣ тврѣ-
днѣи, вѣше тврѣди вода?
- 255 c 27 (сма): *καὶ ἵνα μὴ δείξω*, ти да ти покажѣ, das zu erwartende не
fehlt in allen Hss.
- 255 d 23: *Ἐπλασεν αὐτὸν χοῦν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς*, сѣзда прѣстѣ отъ земла;
взѣмъ fehlt in allen Hss.

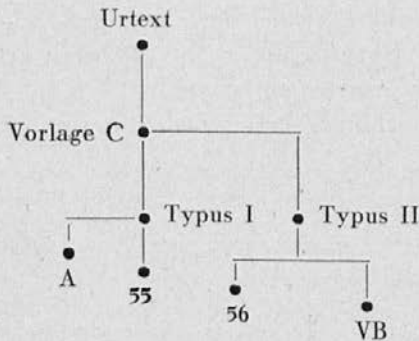
- 256 c 20 (смв): *Εἰτά φησιν*, глагола; таче fehlt in allen Hss.
- 258 b 16 (сма): *καὶ πιστεύειν τῇ ἐντολῇ τοῦ θεοῦ ἔργον ἦν*, и вѣрвати заповѣди (zu lesen wohl заповѣди) дѣло бѣаше, hier fehlt ein божин.
- 258 b 20: "Ὡσπερ οὖν τὸ πιστεῦσαι τῷ Χριστῷ ἔργον εἶναι, οὕτω τὸ πιστεῦσαι τῇ ἐντολῇ, ἵακοже в о вѣрвати заповѣди, so in allen Hss. Hier ist sicher nach вѣрвати ein Хрѣстоу дѣло бѣаше, тако же вѣрвати ausgefallen; der Fehler ist durch das zweimalige вѣрвати erklärlich.
- 258 d 2—5: *Λοιπὸν σιωγραφεῖ ἡ Γραφή τὰ μέλλοντα*, кз томоу назнаменуѣа очрътаѣтз (Var. очрътитз) ѣмоу же ѣстз вѣтит; das Subjekt писаниѣ fehlt in allen Hss.
- 259 c 24 (сме): *Πρόερχεται ποταμὸς πολλὸς... καὶ ἀρδεύει, ρѣка вѣлика... и напаяѣтз*, die Entsprechung von *πρόερχεται* fehlt in allen Hss.
- 260 b 14 (смс): *πὸ τοπάσιον*, кздѣ панъзин, hier stand im Urtext sicherlich топанъзин (diese Form ist übrigens schon im Psalterium Sinaiticum belegt); durch Wegfall des то- entstand ein панъзин, mit dem die späteren Schreiber nichts anzufangen wussten, sodass sie es ohne Konjektur weitergaben.
- 261 a 26 (смс): *οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν ποταμῶν, ἐπειδὴ διὰ ξένων... тако же ѣельма же чюждиними... Hier fehlt die Entsprechung von *καὶ ἐπὶ τῶν ποταμῶν*; doch wäre der Satz auch ohne diesen Teil verständlich, wenn er auch nicht genau dem griech. Satz entspricht.*
- 261 b 17: *Εἶδεν ἡ γυνὴ τὸ ξόλον, ὅτι καλὸν εἰς ὄρασιν, καὶ ὠραῖον εἰς βρῶσιν*, видѣ жена красьно видѣниѣ и довро на снѣдѣниѣ; hier stand wohl: видѣ жена дрѣко, ѣко красьно на видѣниѣ и довро на снѣдѣниѣ.
- 261 d 8: "Ἐκειτο τὸ ξόλον τῆς ζωῆς ἐν μέσῳ, ἢ лежааше посрѣдоу, die anderen Hss. лежааше дрѣко посрѣдоу, die Entsprechung von *τῆς ζωῆς* fehlt in allen Hss.
- 265 a 11 (сна): *ἀλλὰ θέλουσα ἡ Γραφή τὸ σύντομον δεῖξαι τοῦ τεχνίτου, λέγει...* из хотѣ вк кратѣцѣ писаниѣ хѣитръца, глаголетз... die Entsprechung von *δειξαι* fehlt in allen Hss.
- 265 c 5—8: *Ἀπὸ πλευρᾶς ἡ ἀμαρτία ἐμελλε γίνεσθαι, ἢ διὰ τῆς γυναικὸς εἰσελθοῦσα*, I...отз ребра хотѣаше грѣхъ вѣтити и женсѣк вѣниде вк чловѣкк. II...и женсѣк вѣнити вк чловѣкк. Der Fehler ist ganz klar: in Vorlage C war ein иже ausgefallen (иже женсѣк > и женсѣк); während nun I den sinnlos gewordenen Satz beibehält, hat der Schreiber von II versucht, Ordnung hineinzubringen, indem er aus dem вѣниде ein вѣнити machte: ...хотѣаше грѣхъ вѣтити и женсѣк вѣнити... »von der Rippe wird die Sünde sein und durch das Weib

in den Menschen Eingang finden«, während im Urtext stand »von der Rippe wird die Sünde sein, welche durch das Weib in den Menschen Eingang finden wird«.

265 d 18: *πάσα γὰρ φωνὴ θεοῦ ἀρχαία πάντων ἐστὶ τῆς φύσεως*, *вѣськь бо гласъ испрька правление вѣстѣхъ вѣстѣхъ вѣстѣхъ*; hier ist in allen Hss. ein *вѣстѣхъ* ausgefallen.

Soweit die Beispiele, die — wie gesagt — nur eine Auswahl darstellen; auf schwierige und komplizierte Fälle konnte aus Raumgründen nicht eingegangen werden.

Abschliessend soll nun noch versucht werden, den Entwicklungsgang der einzelnen Handschriften graphisch darzustellen und erläuternd kurz zusammenzufassen.¹¹

Auf dem Wege vom Urtext bis zur Vorlage C haben sich bereits gewisse Fehler (Auslassungen u. a.) durch das Abschreiben eingeschlichen; der Text von Vorlage C dürfte jedoch noch in altbulgarischer Zeit geschrieben worden sein, da in ihm die Nasalvokale noch in richtiger Verwendung stehen. Von Vorlage C bis Typus I beginnen die Kennzeichen des Mittelbulgarischen, vor allem der Nasalwechsel, ausserdem kommen durch das Abschreiben neue Fehler in den Text. Ein Ableger von Vorlage C gelangte nach Russland; von ihm stammt Typus II, der

¹¹ Diese Zeichnung ist natürlich nur annähernd; ferner ist es ganz unmöglich, zeitliche Abstände und innere Abhängigkeitsverhältnisse in einer einzigen Zeichnung zum Ausdruck zu bringen; so gibt die Zeichnung zwar den zeitlichen Abstand von A auf Nr. 56 wieder (13. und 16. Jh.), nach dem Grade ihrer Veränderungen vom Urtext her müssten sie aber so ziemlich auf eine Stufe gestellt werden. Auch die Punkte, welche die Vorlage C, die Typen I und II fixieren sollen, sind willkürlich angenommen, da wir ja von ihnen keine definitiven, sondern nur relative Anhaltspunkte besitzen.

deutlich Spuren ostslavischer Provenienz enthält; diese müssen auf dem Wege von Vorlage C bis Typus II in diesen gelangt sein. Vom Typus II stammen Nr. 56 und VB mit ihren eindeutigen Russizismen. Während aber Nr. 56 vom Typus II nur wenig weiter entwickelt ist, müssen wir für VB bedeutend mehr Zwischenstufen annehmen; auf einer der letzten dürfte die Handschrift dann nach Serbien gelangt sein, wo sich eine neue Schicht von Spracheigentümlichkeiten über den alten Text legte. Typus I hingegen hat sich in gerader Linie (unter Annahme mehrerer Zwischenstufen) zu Nr. 55 weiter entwickelt, welche Handschrift sehr weit vom Urtext entfernt und verderbt ist. Eine Seitenlinie führt vom Typus I weg nach Serbien, es ist dies die älteste Handschrift A, wobei nicht festgestellt werden kann, ob zwischen Typus I und A Zwischenstufen anzunehmen sind.

Diesen Entwicklungsgang der einzelnen Handschriften festzustellen ist insoferne von Bedeutung, als es uns dadurch erleichtert wird, die Richtigkeit einzelner Lesarten zu beurteilen, was für die Rekonstruktion des Urtextes von ausschlaggebender Bedeutung sein kann.

ZAPISKI IN GRADIVO

DIE PERSONENNAMEN DES MITTELALTERLICHEN PATRIZIATS VON DUBROVNIK ALS QUELLE ZU ETHNOGRAPHISCHEN UNTERSUCHUNGEN

I

Zu Beginn dieses Jahrhunderts veröffentlichte C. Jireček seine grosse Abhandlung über »Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters«,¹ die er einleitend als einen Versuch, die mittelalterliche Ethnographie der dalmatinischen Stadtgemeinden auf Grund des Quellenmaterials zu beleuchten, bezeichnete.² Diese Arbeit besteht aus drei Teilen: 1. einer als »Einleitung« bezeichneten Abhandlung, in der insbesondere die historischen Voraussetzungen behandelt, die Kontinuität des romanischen Elements herausgearbeitet, Herkunft und Formen der mittelalterlichen Personennamen besprochen sowie auf die Slawisierung der Städte eingegangen wird; 2. einer kleinen Sammlung von Texten mit deutlichen Spuren des mittelalterlichen romanischen Lokaldialekts; 3. einem umfangreichen Verzeichnis der Personennamen der dalmatinischen Städte, in dem einerseits die Familien- und Spitznamen, andererseits die Vornamen zusammengestellt und belegt sind; bei den Vornamen sind die slawischen Namen in einem gesonderten Teil des Verzeichnisses zusammengestellt, während ein anderer Teil des Verzeichnisses diesen slawischen Namen alle übrigen Namen (also alle Namen griechischen, römischen, altchristlichen und sonstigen Ursprungs) zusammengefasst gegenüberstellt.

In Ermangelung direkter Quellenaussagen über den Verlauf der Vermischung von slawischer und alteingesessener romanischer Bevölkerung in den Städten Dalmatiens hatte Jireček auf das reiche Namensmaterial der mittelalterlichen Akten und Urkunden zurückgegriffen, um durch dessen Analyse der Klärung der ethnographischen Frage nach der Zusammensetzung der Bevölkerung der mittelalterlichen dalmatinischen Städte näherzukommen. Durch den ungeheuren Umfang des hier zugrundegelegten und verwerteten Quellenmaterials und die ausserordentliche Präzision der Darstellung wird diese Arbeit Jirečeks als Grundlage späterer Untersuchungen dauernd ihren hervorragenden Platz unter den Arbeiten zur Ethnographie der dalmatinischen Städte behaupten. Und doch ist es nicht zuletzt gerade diese Abhandlung gewesen, die die verschiedentlich recht unklaren und verzerrten Vorstellungen von einer Romanität speziell des ragusanischen Patriziats bis ins 15. Jh. hinein bzw. von

¹ Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Cl. 48. 49. Wien 1904.

² ebda. Teil I, S. 2.

dessen erst spät erfolgter Slawisierung bestärkt hat, obwohl durch dieselbe Arbeit allerdings auch das frühe Auftauchen slawischer Namen in den führenden Kreisen dieser Stadt bekannt geworden war. Zu der erwähnten Wirkung trugen ausser vereinfachten Schlussfolgerungen aus dem Charakter der Personennamen auch verschiedene Formulierungen Jirečeks bei, die einseitiger ausgelegt wurden, als Jireček selber sie wohl gemeint hatte. Das gilt u. a. für seine Bemerkungen über die Entstehung des Patriziats, das er als die »Altbürger« bezeichnete, die sich im Zusammenhang mit dem wirtschaftlichen Aufschwung nach 1200 und dem dadurch hervorgerufenen Anwachsen der dalmatinischen Städte als »herrschender Stadtadel« gegen die »neuen ‚cives de populo‘«, die »Neubürger« abgeschlossen hätten, bei denen es sich meist um »Slawen aus der Nachbarschaft« handelte.³

Es kann heute kein Zweifel mehr darüber bestehen, dass sich in Dubrovnik die ethnische Mischung zwischen Slawen und Romanen bereits vor dem Zeitpunkt der endgültigen Abschliessung des Patriziats von der übrigen Bevölkerung vollzogen hatte.⁴ Die ethnische Mischung hatte dabei auch jene Kreise erfasst, aus denen sich das spätere Patriziat konstituierte. Der Prozess der Herausbildung eines Patriziats vollzog sich im wesentlichen wohl im Laufe des 13. Jhs., fand seinen Abschluss jedoch erst in der ersten Hälfte des 14. Jhs., als sich ein genau begrenzter Kreis von Familien endgültig als regierende Schicht von der übrigen Bevölkerung abkapselte.⁵ Das spätere Patriziat entstand aus jener massgeblichen Kaufmannsschicht, die um die Mitte und in der zweiten Hälfte des 13. Jhs. die entscheidende Rolle im öffentlichen Leben der Stadt spielte.⁶ Es wuchsen deshalb auch noch jene Familien organisch in das sich erst konstituierende Patriziat hinein, die erst im Laufe des 13. Jhs. (u. a. aus

³ a. a. O. S. 97.

⁴ Vgl. P. Skok, O simbiozi i nestanku starih Romana u Dalmaciji i na Primorju u svijetlu onomastike. Razprave IV, Ljubljana 1928, S. 1—42. Derselbe, Les origines de Raguse. Slavia X, Praha 1931, S. 449—500. Ausführlich habe ich das Problem der Slawisierung in den »Studien zur Geschichte des ragusanischen Patriziats im 14. Jh.« behandelt (Diss. Göttingen 1931, Maschinmanuskript); diese Arbeit wird demnächst in serbokroatischer Übersetzung als »Dubrovački patricijat u XIV veku« in den Posebna izdanja der Srpska akademija nauka in Beograd erscheinen, der I. Teil in seiner ursprünglichen Fassung (dort auch das Kapitel über das Problem der Nationalität des ragusanischen Patriziats mit einem besonderen Abschnitt über die Namen); der II. (und III.) Teil mit der Geschichte und den Genealogien der einzelnen Geschlechter wurde dort auf Grund des mir erst nach Abschluss der Dissertation zugänglich gewordenen unveröffentlichten Archivmaterials in wesentlich erweiterter Form vollkommen neu gefasst.

⁵ Der Abschluss dieses Prozesses kommt u. a. in den Verfügungen des Consilium minus vom 12. 5. 1332 zum Ausdruck (Monumenta Ragusina V. 349. Zagreb 1897; im folgenden als MR zitiert).

⁶ Im einzelnen vgl. dazu die Geschichte der verschiedenen Geschlechter in meinem »Dubrovački patricijat u XIV veku«. Noch innerhalb des bereits in sich geschlossenen Patriziats des 14. Jhs. lässt sich eine gewisse Schichtung der Familien nach ihrem Einfluss auf das öffentliche Leben nachweisen, die sich recht genau mit einer entsprechenden wirtschaftlichen Schichtung und Gruppierung deckt. Vgl. meinen Aufsatz, O dubrovačkim vlastelinskim rodovima i njihovoj političkoj ulozi u XIV veku. Istoriski glasnik, Beograd 1955, br. 2, str. 81—102.

Kotor) nach Dubrovnik übersiedelten.⁷ Jene Kaufmannsfamilien aber, deren wirtschaftlicher Aufstieg sich erst um oder nach 1300 vollzog oder die erst um diese Zeit von ausserhalb zuwanderten, blieben ausserhalb der sich immer fester konsolidierenden Schicht der »Nobiles«. Die Konsolidierung dieser Schicht war befördert worden durch den Umstand, dass sich die Heiratsverbindungen dieser Familien bereits seit spätestens der zweiten Hälfte des 13. Jhs. im wesentlichen in den Grenzen eben dieses bestimmten Kreises ragusanischer Familien gehalten hatten (abgesehen von Verbindungen mit gleichgestellten Familien der anderen Küstenstädte). Diese Grenzen waren allerdings bis gegen Anfang des 14. Jhs. noch nicht ganz so scharf ausgeprägt wie später; erst seit etwa der zweiten Hälfte des 14. Jhs. scheinen keine Heiratsverbindungen zwischen dem nun fest umrissenen Kreis der »Nobiles«, der Mitglieder des Grossen Rats, und den Familien der »cives de populo« mehr vorzukommen.

Die genealogischen Studien, die ich im Rahmen meiner Untersuchungen zur Geschichte des ragusanischen Patriziats und speziell im Hinblick auf das Problem der Slawisierung dieses Patriziats durchführte, zwangen mir bald die kritische Frage nach dem Umfang der Beweiskraft einer sprachlich-statistischen Analyse der Personennamen der Urkunden auf. Dieser Frage dürfte insofern eine allgemeinere Bedeutung zukommen, als sie den engen Rahmen der konkreten ragusanischen Gegebenheiten sprengt. Zu ähnlicher Interpretation des Namensinventars überlieferter Urkunden ist man auch anderwärts gezwungen, wenn direkte Quellenaussagen über die ethnische Zusammensetzung der Bevölkerung fehlen. Selten aber dürfte dabei gleichzeitig jene günstige Quellenlage gegeben sein, die auch eine Überprüfung der Grenzen und Möglichkeiten dieser Methode erlaubt. Für den Bereich des ragusanischen Patriziats ist diese Möglichkeit dadurch gegeben, dass die Reichhaltigkeit des erhaltenen Aktenmaterials eine eingehende genealogische Erforschung des gesamten Patriziats und damit auch eine Untersuchung der Namengebung erlaubt.⁸ Im folgenden fasse ich jene Beobachtung zusammen, die mir der Berücksichtigung wert erscheinen, wenn man versuchen will, Personennamen als Quelle zu ethnographischen Untersuchungen heranzuziehen.⁹

II

a) Die meisten der in Dubrovnik besonders gebräuchlichen Namen gehören jener Namensschicht an, die man am besten wohl als »christliche Namen« bezeichnet. Es sind dies Heiligennamen meist römischen oder griechischen Ursprungs, deren Verbreitung durch den Kult dieser Heiligen gefördert wurde.¹⁰ Zum grössten Teil waren diese Namen gleichzeitig auch bei den Slawen der

⁷ Das gilt nicht nur für die Georgio, Basilio und Thoma, für die es seit langem bekannt und urkundlich direkt nachweisbar ist. Es verfügten darüber hinaus noch eine Reihe weiterer Geschlechter über ähnliche Beziehungen nach Kotor.

⁸ Vgl. die genealogischen Tafeln im III. Teil meines »Dubrovački patričijat u XIV veku«, denen auch die folgenden Beispiele entnommen sind.

⁹ Die Frage der »christlichen Namen«, der sprachlichen Form und der Suffixe habe ich eingehend bereits in der in Anm. 4 zitierten Arbeit behandelt. Ich beschränke mich hier auf knappste Resumierung der dortigen Ergebnisse.

¹⁰ Die Verbreitung der Kulte der verschiedenen Heiligen in Dalmatien hat Jiroček a. a. O. S. 51—58 zusammengestellt.

Nachbarschaft verbreitet.¹¹ Eine Auswertung in ethnischer Hinsicht ist deshalb bei diesen Namen nicht ohne Weiteres möglich; ihre Zusammenfassung mit den übrigen Namen griechischen und römischen Ursprungs in einem den slawischen Namen gegenübergestellten Verzeichnis ist zwar linguistisch einwandfrei, kann aber in Bezug auf ethnische Fragen zu völlig falschen Schlussfolgerungen verleiten.

b) Die *sprachliche Form*, in der die verschiedenen Namen in den Akten erscheinen, entspricht durchweg der *Sprache des betreffenden Dokuments*. Die Zweisprachigkeit des ragusanischen Lebens hatte zur Bildung von slawischen und romanischen *Parallelförmigkeiten für fast alle Namen*, einschliesslich der Familiennamen geführt; verwandt wurde jeweils die der Sprache des Kontexts entsprechende Form. Besonders auffällig ist dies bei den Familiennamen, die in slawischem Kontext stets die slawische Form auf *-ić*, in lateinischem oder italienischen Kontext die romanische Form mit *de* aufweisen. Entsprechend der Sprache des Dokuments erscheinen aber auch die Rufnamen jeweils in ihrer lateinischen, italienischen oder slawischen Variante; doch werden die Grenzen hier insbesondere zwischen lateinischer und italienischer Variante nicht so scharf eingehalten. Da es sich nun bei der Masse der erhaltenen Dokumente um solche in lateinischer oder italienischer Sprache handelt, macht die gesamte Nomenklatur in den Quellen einen den tatsächlichen ethnischen Gegebenheiten nicht entsprechenden, scheinbar überwiegend romanischen Eindruck.

c) Allerdings fällt selbst in den italienisch geschriebenen Akten die Häufigkeit der slawischen Namensuffixe auf. Eine Untersuchung des Gebrauchs der verschiedenen Suffixe zeigte, dass noch bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts slawische und romanische Suffixe nebeneinander in lebendigem Gebrauch waren. Aber bereits im 14. Jh. beherrschte eine bestimmte Auswahl slawischer Suffixe die Bildung der Hypokoristika; zu jener Zeit hatten die romanischen Suffixe bereits ihre lebendige Beweglichkeit als Suffixe verloren. Eine solche kritische Betrachtung der Entwicklung des Gebrauchs der Suffixe scheint uns zu Schlussfolgerungen auf die Familiensprache zu berechtigen.

III

a) Was bei dem Versuch einer Bewertung des *Namensbestandes* und der Häufigkeit der einzelnen Namen unter allen Umständen berücksichtigt werden muss, ist die *Traditionsgebundenheit der Namengebung*.¹² Erst eine genaue Kenntnis dieser traditionellen Technik der Namengebung und ihrer Auswirkungen auf die Zusammensetzung des Namensbestandes ermöglicht eine Bewertung des Namensbestandes für weiterreichende Schlussfolgerungen.¹³

¹¹ Man vgl. die Namen in den mittelalterl. serbischen Urkunden bei Stojanović bzw. bei Miklošich und Smičiklas, sowie Anm. 25 in dem Kapitel über die Namen in meinem »Dubrovački patricijat u XIV veku«.

¹² Jireček schreibt einleitend zu seinem Namenkapitel: »Auffallend ist auf den ersten Blick der eigenthümliche Conservativismus, mit welchem sich in Dalmatien die spätrömischen oder frühmittelalterlichen Namen viele Jahrhunderte lang behaupteten« (a. a. O.; S. 66). Es handelt sich hier jedoch nicht bloss um konservative Bewahrung speziell des romanischen Namensgutes, sondern um eine *alle* Namen umfassende traditionelle Technik der Namengebung.

¹³ Alle Beispiele entstammen dem Rahmen des ragusanischen Patriciats. Sie reichen zeitlich nicht über das 15. Jahrhundert hinaus, da meine bisherigen

Bekannt ist der Brauch, nach dem der älteste Sohn den Namen seines Grossvaters erhält. Durch diese Tradition ergibt sich in der Generationsfolge ein ständiger Wechsel der Namen nach dem Schema a-b-a-b. Dieser regelmässige Wechsel von zwei Namen in der Kette der Generationen wird allerdings oft dadurch gestört, dass der älteste Sohn, dem der Name seines Grossvaters gegeben wurde, bereits als Kind starb, so dass schon sein eigener Name in keinem Dokument mehr in Erscheinung tritt, oder dass er ohne männliche Nachkommen starb und deshalb den Namen seines Vaters nicht mehr an einen Sohn tradieren konnte. Dennoch lässt sich ein solcher regelmässiger Wechsel zweier Namen verschiedentlich durch mehrere Jahrhunderte hindurch verfolgen (vgl. das Beispiel aus der Familie Basilio in Tafel I). In anderen Fällen fand eine solche Namenskette ein schnelleres Ende durch das Aussterben der betreffenden Linie (so bei dem Beispiel der Georgio in Tafel I). Hat der älteste Sohn keine legitimen männlichen Nachkommen, dann kann der Name des Vaters über einen zweiten Sohn hinweg noch durch mehrere Jahrhunderte hindurch tradiert werden, nun allerdings im Wechsel mit dem Namen dieses Sohnes (vgl. die übrigen Beispiele in Tafel I). In ähnlicher Weise wird der Name der Grossmutter auf die Enkelin tradiert. Eindringlicher als bei den seit altersher besonders verbreiteten Namen wie Maria, Nicoletta, Catharina, Ana, Deša, Draga, Dobra usw. ist dies etwa am Beispiel des Namens Philippa zu sehen, der an sich in Dubrovnik nicht besonders häufig war. Vgl. das Beispiel in Tafel II, in dem durch neun Generationen hindurch der Name Philippa, Kurzform Filka bzw. Plioka, in jeder zweiten Generation wieder erscheint. Durch die Tradierung der Namen auch der mütterlichen Seite auf die Enkel und Enkelinnen bedingt diese Art der Namengebung — besonders bei den Frauennamen, wie Tafel II zeigt — eine laufende Übertragung von Namen aus einer Familie in die andere. Eine solche Übertragung von Namen in andere Familien erfolgt sowohl bei den Frauen- als auch bei den Männernamen, da im allg. der zweite Sohn den Namen seines Grossvaters mütterlicherseits erhält.

Durch die Tradierung der Namen in männlicher und weiblicher Deszendenz kann der Name einer bestimmten Persönlichkeit in der Generation der Enkel u. U. eine grosse Verbreitung erfahren, wenn es sich um eine Persönlichkeit handelt, die viele Kinder hatte, welche selber wieder Nachkommen haben. So sind z. B. im 15. Jh. mindestens 18 Ragusanerinnen namens Bielava bzw. Bielçe nachzuweisen, die alle nach Bielçe, der Frau des bekannten Marin de Goçe und Tochter des ebenso bekannten Nikola de Buchia heissen; diese Bielçe hatte mindestens sieben Enkelinnen des gleichen Namens! (vgl. Tafel III a). Vechia, die Mutter des Dichters Šiško Menčetić, war eine der mindestens sechs Enkelinnen der Vechia uxor Junii de Georgio, die nach dieser ihrer Grossmutter den Namen Vechia erhielten (vgl. Tafel III b). Besonders interessant ist die Verbreitung des Namens Tamara in Dubrovnik. Alle Patriziertöchter, die im 14. und 15. Jh. den Namen Tamara trugen, stammen von Tamara, Tochter des Junius de Gondola und Frau des Vitalis de Georgio ab, nach der auch die von deren Sohn Matheus abstammenden Georgio die »Tamarići« genannt wurden; diese Tamara selber erhielt ihren Namen nach ihrer Grossmutter Tamara,

archivalischen Studien nur diesen Zeitraum vom 13. bis zum 15. Jh. umfassen. Die einzelnen Beispielstafeln greifen jeweils nur jene Details aus der Gesamtgenealogie heraus, die zur Veranschaulichung einer bestimmten Erscheinung erforderlich sind. Wegen der übrigen genealogischen Daten vgl. den Tafelteil in meinem »Dubrovački patricijat u XIV veku«.

die im 13. Jh. lebte. Weiter zurück lässt sich dieser Name in den Quellen nicht mehr verfolgen (vgl. Tafel III c).

Entsprechend fanden auch die männlichen Personennamen in der Generation der Enkel eine besondere Ausbreitung, wenn ihn eine entsprechend grosse Zahl von Kindern auf die Enkel übertragen konnte. Vgl. die Beispiele in Tafel IV a—c. In den dort dargestellten Fällen werden durch die Häufung in einer Enkelgeneration die Namen *Matheus*, *Lampré* und *Marcus* typisch für die Menge, ebenso wie der Name *Simon* für den betr. Zweig der *Bona* und der Name *Helias* für diesen Zweig der *Zrieva*. Auf die gleiche Weise kann sich auch ein Name ausbreiten, der erst durch Benennung nach einem Grossvater mütterlicherseits in eine Familie gekommen war, in der er vorher nicht üblich war. Dadurch kann ein Name, der ursprünglich für ein bestimmtes Geschlecht kennzeichnend ist, im folgenden Jahrhundert ebenso typisch für ein anderes werden. Man vergleiche dazu etwa die Verbreitung des Namens *Martolus* in der männlichen und weiblichen Deszendenz des *Martolus de Zrieva* (Tafel III d): der Name *Martolus* bleibt weiterhin typisch für diesen Zweig der *Zrieva*; ausserdem aber breitet er sich über *Martoliça de Georgio*, einen Enkel des *Martolus de Zrieva*, in der von diesem abstammenden Linie der *Georgio* aus, schliesslich über dessen Enkel *Martolus de Zamagna* auch bei den *Zamagna*. Ein besonders auffälliges Beispiel des Übergangs eines Namens in eine andere Familie bietet der seltene Name *Gauçolus* (von *Gaudius*): dieser Name kommt im 14. Jh. nur bei den *Poça* vor. Zu den *Poça* kam er aber über die Frau des *Savinus de Poça* von den *Bodaça*; und von den *Poça* gelangt er über die Töchter des *Gauçe de Poça* im 15. Jh. zu den *Goçe* und den *Resti* (Tafel V).

Durch diese traditionelle Benennung der Kinder nach den Grosseltern väterlicher- und mütterlicherseits wird der gesamte Namensbestand eines Geschlechtes gestaltet. Tafel VI a zeigt einen Ausschnitt aus der Stammtafel der *Bodaça*, der alle mir bekannten männlichen und die meisten weiblichen Nachkommen des *Ursatius Prodani de Bodaça* († vor 1281) umfasst. Obwohl für diese frühe Zeit nur ein kleiner Teil der Frauen dieser *Bodaça* namentlich und abstammungsmässig bekannt ist,¹⁴ ist aus dieser Tafel die Traditionsgebundenheit der Namen im Rahmen der Namen der väterlichen und mütterlichen Familien gut zu erkennen.¹⁵ Dass im mittelalterlichen ragusanischen Patriziat prinzipiell die Namen sämtlicher Kinder an die Namenstradition der Familien väterlicher- und mütterlicherseits gebunden sind, sieht man deutlich, wenn man Konsanguinitätstafeln aufstellt, die ausser den Kindern auch die Vorfahren und Geschwister des Vaters und der Mutter enthalten.¹⁶ Tafel VI b gibt ein leicht zu übersehendes Beispiel für die Zeit um 1500: alle fünf mir bekannten Kinder des *Clime de Gleda* heissen nach den Gross- und Urgrosseltern väterlicher- und mütterlicherseits. Dieses und die folgenden Beispiele (VI c = *Calich*, VII a = *Zamagna*, VII b = *Gondola*) zeigen anschaulich, wie für die Kinder in gewis-

¹⁴ Deshalb wurden von den Namen der Töchter nur jene aufgeführt, die eine klare Beziehung zu den wenigen bekannten Namen der Frauen der *Bodaça* aufweisen.

¹⁵ Für einen kleinen Teil der männlichen Personennamen dieser *Bodaça* ist die Herkunft unklar, wie auch die Herkunft der betr. Mütter unklar ist. Im übrigen trägt den Namen *Vitalis* bereits der älteste bekannte *Bodaça* im 12. Jh., *Matheus* ist ebenfalls schon für die frühesten *Bodaça* typisch. *Frane* und *Thoma* kommen auch in der nächstverwandten Linie vor.

¹⁶ Die meisten der folgenden Beispiele nehme ich aus der späteren Zeit, da für diese Zeit die verwandtschaftlichen Beziehungen genauer bekannt sind.

sermassen konzentrischen Kreisen zunächst die Namen der Eltern beider Elternteile, dann die der nächsten Generation der Vorfahren *oder* (was z. T. auf das Gleiche herauskommt) die der Geschwister der beiden Elternteile herangezogen werden.¹⁷ Dieses traditionelle Verfahren gilt selbst bei Familien mit mehr als zehn Kindern. Grundsätzlich und unter ziemlich genauer Berücksichtigung der hierarchischen Ordnung werden die Namen der Kinder aus jenem Namensinventar genommen, das in den Namen der Vorfahren und der Verwandtschaft väterlicher- und mütterlicherseits gegeben ist. Die durchgehende Wiederholung dieser Technik der Namensgebung lässt sich von den ältesten urkundlich erfassbaren Zeiten an bis mindestens in das 15. Jh. hinein verfolgen (spätere Zeiten habe ich nicht daraufhin untersucht).

Damit ist einerseits gewisse Stabilität des Namensbestandes (der von Jireček beobachtete »eigenthümliche Conservativismus«) gegeben. Andererseits ergeben sich damit auf »biologischem« Wege, nämlich durch Versiegen oder Häufung der Nachkommenschaft an bestimmten genealogischen Stellen, Verschiebungen in der Häufigkeit der einzelnen Namen. Das kann einerseits zu besonders gehäuftem Vorkommen (scheinbarer »Beliebtheit«), andererseits zu einem Seltenerwerden, ja bis zum Verschwinden eines Namens führen. Zwar kann man im Einzelfall nicht nachweisen, ob ein bestimmter Name entgegen dem üblichen Brauch dem ältesten Sohn nicht mehr gegeben wurde oder ob ein Sohn diesen Namen zwar erhielt, jedoch als Kind starb. Aber selbst wenn wir einräumen, dass der eine oder andere Name »unbeliebt« wurde und deshalb ausser Gebrauch kam, auch dann dürfen wir den rein biologischen Zufallsfaktor der Namensverteilung auf keinen Fall unterschätzen. Er scheint z. B. nicht unbeteiligt gewesen zu sein beim Verschwinden des (ursprünglich typischen) Namens Felix bei den Grade: dort verschwand der Name Felix zumindest in zwei Linien deshalb, weil die letzten Träger dieses Namens in diesen Linien keine Söhne bzw. keine Enkel mehr hatten.

Häufigkeit und Verbreitung der einzelnen Namen hängen also weitgehend von der genealogischen Struktur der Familien ab. Unter solchen Umständen muss jede bloss zahlenmässige Namensstatistik mit grösster Zurückhaltung betrachtet werden. Ohne Unterbauung durch konkrete und genügend weit zurückreichende genealogische Untersuchungen sagen die Häufigkeitszahlen der Verbreitung der einzelnen Namen gar nichts aus über den eigentlichen ethnischen Vermischungsvorgang und die ursprüngliche bzw. jeweilige Stärke der beiden ethnischen Komponenten.¹⁸

b) Es bleibt uns die Frage nach den *Namensmoden* und nach der *Einführung und Verbreitung neuer Namen*. Diese Frage lässt sich wegen der dazu erforderlichen genauen Kenntnis auch der weiblichen Verwandtschaftsbeziehungen nur für die spätere Zeit genau untersuchen. Dass hier und da neue

¹⁷ Um Platz zu sparen, verzichte ich für diese Beispiele sowohl auf die Wiedergabe der genauen Konsanguinitätstafeln als auch auf eingehendere Interpretation.

¹⁸ Man darf ausserdem nicht vergessen, dass nicht alle Angehörigen eines Geschlechts gleicherweise an den öffentlichen Angelegenheiten beteiligt waren. Vielmehr tritt im öffentlichen Leben — mit wenigen Ausnahmen — von mehreren Brüdern immer nur der älteste in Erscheinung; es sind auch nicht alle Linien eines Geschlechtes gleicherweise in wichtigen Ämtern vertreten. Reichen also die erhaltenen Dokumente nicht in die Breite des Alltagslebens hinein, so kann ihr Namensbestand nicht ohne weiteres als statistisch repräsentativ für die betreffende Zeit oder die betreffende Schicht gelten.

Namen eingeführt wurden, die bislang in der betr. Familie oder in der Stadt überhaupt nicht üblich waren, zeigen bereits die (deshalb ausgewählten) Beispiele in Tafel VII a und VII b. Dort lag trotz der grossen Kinderzahl zwar eine ausgesprochen traditionsgebundene Namengebung vor, doch erschienen dort bei den Zamagna der Name Christophorus und bei den Gondola der dem Familiennamen nachgebildete Name Gondola als neu eingeführte Namen. Untersucht man das Auftauchen und die Verbreitung solcher neuer Namen (die Zeit um 1400 gilt als eine Zeit ausgesprochener »Namenmoden« mit der Einführung und Verbreitung einer ganzen Reihe neuer Namen), so kommt man zu der Erkenntnis, dass es im Grunde nur sehr wenige Einbruchsstellen für solche neuen Namen gab — fast ausschliesslich handelt es sich um jene vornehmsten Familien, die u. a. über engste persönliche Beziehungen zum ungarischen Hof, nach Italien usw. verfügten. Am kühnsten in der Wahl der Namen seiner Kinder war ganz entschieden Marinus de Goçe, eine der bedeutendsten ragusanischen Persönlichkeiten des 14. Jhs.;¹⁹ er ist zudem einer der ersten, der neue Namen einfuhrte. Von seinen neun Kindern erhielten drei (Ludovicus/Aloisius, Raphael und Federicus) Namen, die vorher in Dubrovnik nicht üblich waren (vgl. Tafel VII c).²⁰ Sein Sohn Raphael wiederum nannte einen seiner Söhne nach Kg. Sigismund von Ungarn;²¹ seine übrigen zehn Kinder benannte er jedoch nach altem Brauch nach den Verwandten, wobei allerdings auch schon der neue Name Federicus mit einbezogen wurde (vgl. Tafel VII c). Ausser den Goçe sind es besonders die Gondola, Georgio und Bona, bei denen neue Namen zum ersten Mal auftauchen.

Gerade im Zusammenhang der Namensmoden und Neuerungen, dort, wo man es am wenigsten erwarten würde, zeigt sich nun noch einmal eindringlich die starke Familiengebundenheit der Namengebung. Zwar führen einzelne Personen gelegentlich einen neuen Namen ein. Die weitere Verbreitung der neuen Namen erfolgt dann aber fast ausschliesslich auf dem üblichen Wege der Tradierung in der Verwandtschaft. Zur Belegung dieses Faktums habe ich in Tafel VIII a—k die Verbreitung aller neuen Namen dargestellt, die im Patriziat des 15. Jhs. öfter als zwei- oder dreimal vorkommen. Die betreffenden Tafeln führen *sämtliche* Träger der betreffenden Namen auf und zeigen, wie dieselben fast immer miteinander verwandt und versippt sind. Fast durchweg lässt sich die Ausbreitung des Namens chronologisch an Hand der Verwandtschaftsverhältnisse verfolgen. Die Namen Paladinus und Hieronymus scheinen im 15. Jh. ausgesprochene Modenamen gewesen zu sein. Doch führen verwandtschaftliche Beziehungen von fast allen späteren Trägern dieser Namen auf Paladinus Jac. de Gondola (1399—1457) einerseits und auf Hieronymus Mar. de Gondola (1399 bis 1416) andererseits zurück. Dennoch haben wir es hier mit einer wirklichen

¹⁹ M. Medini hat ihm eine besondere Studie gewidmet: Dubrovnik Gučetića. Beograd 1953. Posebna izdanja SAN. Knj. 210.

²⁰ Ludovicus wurde offensichtlich nach Kg. Ludwig I. von Ungarn genannt, zu dem Marinus seit der Mitte der 50-er Jahre in Beziehungen stand (vgl. die zitierte Arbeit von Medini sowie meine diesbezüglichen Ergänzungen in der Familiengeschichte der Goçe). Kurz zuvor war auch ein Georgio Ludovicus genannt worden (vgl. Tafel VIII c). Die Namen Raphael und Federicus führte Marinus der Goçe als erster im ragus. Patriziat ein; Federicus kommt zwar in den ragusan. Akten des 15. Jhs. sporadisch vor, war aber im Patriziat nicht gebräuchlich.

²¹ Auch hier war ein Georgio mit der Einführung des Namens vorausgegangen (vgl. Tafel VIII g).

BASILIO

Basilus

Drago
423Basilus
1280-70Marcus
1281-83Basilus
1314-35Marcus
1315-75Basilus
1370-113Marcus
1423-65Basilus
1445
+ 1478Marcus
1473
+ 1526GEORGIOGeorgius
1285Jacobus
1279-83Georgius
1286-1327Jacobus
1319-77Georgius
1356-74Jacobus
nach 1354GONDOLA

Benedictus

Marinus
1302-13Bene
1312-18Matre Petrus
1377 1386-84Benko
1391-1428Pietro
1423-78Benedictus
1454BODACAUrsatius
+ vor 1281Nichiforus
1278-80Ursatius
1281-1314Nichiforus
1310-16Ufso Gerqo
1320-63 1341-33Nificopo
1353-1402BABALIOVolcius
1297-1320Blasius
1322-84Michael
1349-1400Volge
1371-1407Blasius
1399-1449Volge
1410-57Blasius
1453
+ 1482Volge Savinus
1378-1424Blasius
1399-1449Michael
1423-56Volge Savinus
1453-57
+ vor 1524Blasius
1453
+ 1482Volge Savinus
1453
+ 1482Michael
1457Sabo
1485Michael
1349-1400Volge Savinus
1378-1424Blasius
1399-1449Volge Savinus
1453-57
+ vor 1524Blasius
1453
+ 1482Volge Savinus
1453
+ 1482Michael
1457Sabo
1485Volge Savinus
1378-1424Blasius
1399-1449Michael
1423-56Volge Savinus
1453-57
+ vor 1524Blasius
1453
+ 1482Volge Savinus
1453
+ 1482Michael
1457Sabo
1485Michael
1349-1400Volge Savinus
1378-1424Blasius
1399-1449Volge Savinus
1453-57
+ vor 1524Blasius
1453
+ 1482Volge Savinus
1453
+ 1482Michael
1457Sabo
1485Michael
1349-1400Volge Savinus
1378-1424Blasius
1399-1449Volge Savinus
1453-57
+ vor 1524Blasius
1453
+ 1482Volge Savinus
1453
+ 1482Michael
1457Sabo
1485Michael
1349-1400Volge Savinus
1378-1424Blasius
1399-1449Volge Savinus
1453-57
+ vor 1524Blasius
1453
+ 1482Volge Savinus
1453
+ 1482Michael
1457Sabo
1485Michael
1349-1400Volge Savinus
1378-1424Blasius
1399-1449Volge Savinus
1453-57
+ vor 1524Blasius
1453
+ 1482Volge Savinus
1453
+ 1482Michael
1457Sabo
1485Michael
1349-1400Volge Savinus
1378-1424Blasius
1399-1449Volge Savinus
1453-57
+ vor 1524Blasius
1453
+ 1482Volge Savinus
1453
+ 1482Michael
1457Sabo
1485

I. Tradierung der Namen vom Grossvater auf den Enkel.

Beispiele aus den Familien BASILIO, GEORGIO, GONDOLA, BODACA, BABALIO

II. Tradierung des Namens von der Grossmutter auf die Enkelin.
Beispiel: PhilippaPhilippa, 1225
Sohn Nicolaus
+ ver 1281
oo Paulus de Thoma de Drago de CaturoThoma
de Pouo de MIOHA
1312-25Philippa
1337-85

oo Martinusius de MENGE

Thomas
de MENGE
1347-54Mare
1360-56
oo Stephanus de SORGOPhilippa
1360-85
oo Clime de VOLCASSEPhilippa
1392-1433

oo Marinus de BONA

Savabinus
de BONA
1399-1417Zupan
de BONA
1420-64Margarita
de BONA
1425-53Pasquela
de SORGOFilipa
1465
+ 1482oo Nicolai
de BENESEAoo Paladin
de GONDOLAFilipa
1482
+ vor 1482oo Damian
de BENESEAPasqual
de BENESEA
1476
+ vor 1476Margarita
de BENESEA
1476
+ vor 1476oo Nicola
de GOLEFilipa
1482
+ vor 1482oo Johannes
de BONA

GAUCOLUS

GAUCOLUS
de BODASCA
1310-1315

Pasqua
1310
Savinus
de POÇA

Gauçe
de POÇA
1324-1328

Savcus
1358-57

Gauçe
de POÇA
1352-1357

Antonio Petrua Franusa
1413-18
1417-18
Plorinus Midracel
de GOÇE de BESTI

Gauçe
de POÇA
1416-62

Gauçe
de BOÇE
de BESTI
1502

Übergang eines Namens
in eine andere Familie
durch weibliche Deszendenz.
(Illustriert am Beispiel
des seltenen Namens GAUCOLUS

b) HELIAS
bei den ZRIEVA

Ilia
Lampre de ZRIEVA
1441-1447

Mathias 1433-64
Andreas 1433-1447
Nicola 1447-1453
Lampre 1426-1453
Antolina 1445-1455
Marinus de ZAHAGNA

Helias 1446-1456
Helias 1451-1457
Helias 1451-1461
Aelius 1451-1463
Helias 1451-1461
Helias 1451-1461
Helias 1451-1461

a) SIMON
bei den BONA

Symcus
Jure de BONA
1143-1170

Piero 1137-1157
Symoneba Elias 1140-70
Marinus 1140-11
Nicola 1140-69
Stephanus Marinus 1140-66
Simon 1140-11
Simon 1140-11
Simon 1140-11

Simon 1140-11
Simon 1140-11
Simon 1140-11
Simon 1140-11
Simon 1140-11
Simon 1140-11
Simon 1140-11

Simon
1168

c) MATHEUS, LAMPRIDIUS, DIMITRIUS und MARCUS bei den MENCE

Matthias
de MENCE
1319-1306

Marinus Junius Nicola Mence 1301-30
1310-31
1311-36

Matheus Mathewus Mathewus 1310-60
1330-56
1338-65
1334-74

Lampredius
de MENCE
1316

Mannus Mence Petrus 1310-19
1321-19
1322-1318

Lampre 1311-48
Lampre 1316-35
Lampre 1312-48

Dimitrius
de MENCE
1316-86

Blaskus Domnana 1310-1311
1321-1305

Dime 1318-63
Dime 1311-48

Marcus
de MENCE
1346-81

Lauvencius Nicola Mathewus 1310-1311
1321-1304
1327-1318

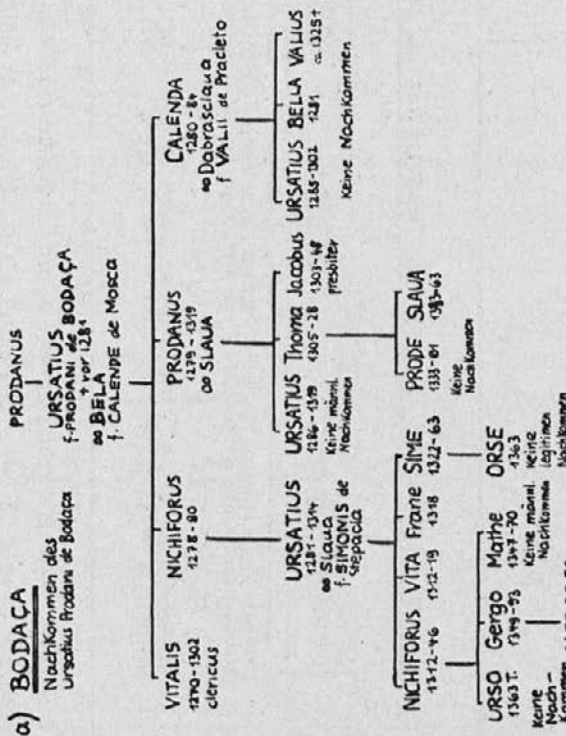
Marcus 1315-28
MARCUS 1310-44
MARCUS 1327

IV. Gehäufte Wiederkehr eines Namens in der Generation der Enkel:

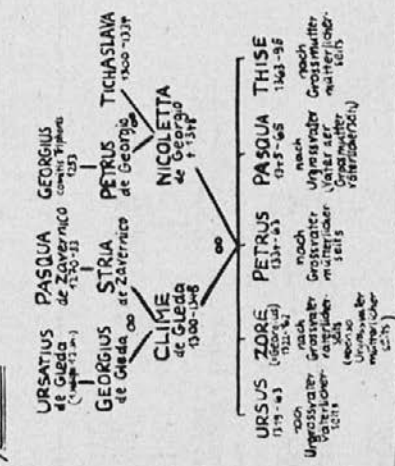
- a) SIMON bei den BONA
- b) HELIAS bei den ZRIEVA
- c) MATHEUS, LAMPRIDIUS, DIMITRIUS und MARCUS bei den MENCE

a) BODAÇA

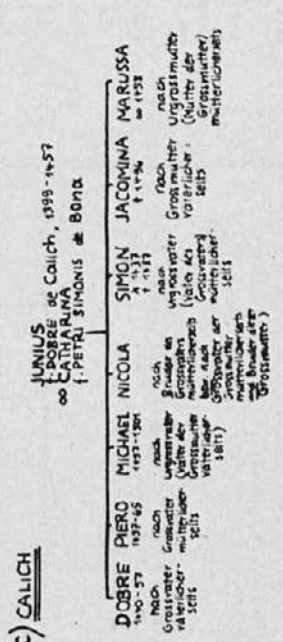
Nachkommen des Ursatius Prodanus de Bodaça

b) GLEDA

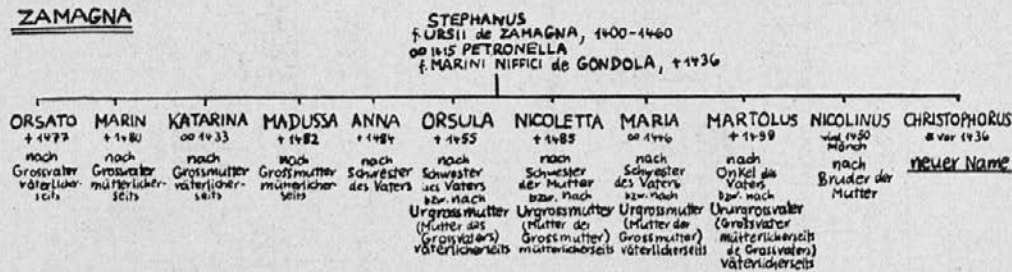

c) CALICH

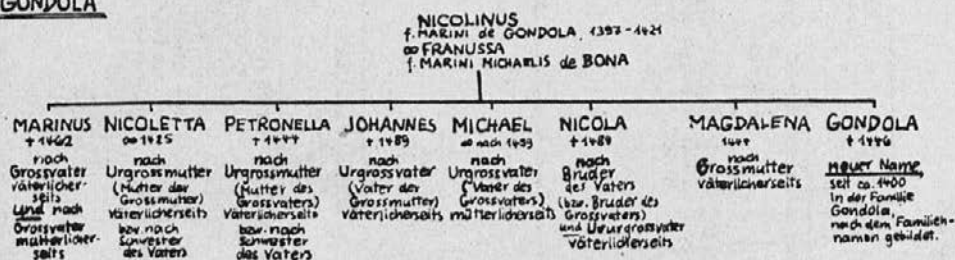

Traditionelle Technik der Namenswahl für die Kinder durch Rückgriff auf die Namen der väterlichen und der mütterlichen Familie:
a) die Nachkommen des Ursatius Prodanus de BODAÇA b) die Kinder des Clime de GLEDA c) die Kinder des Junius de CALICH

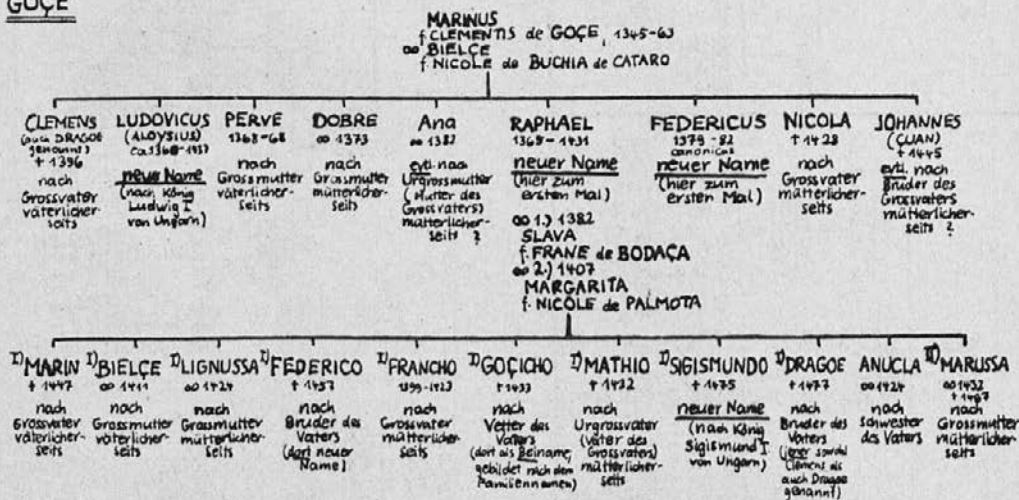
a) ZAMAGNA

b) GONDOLA

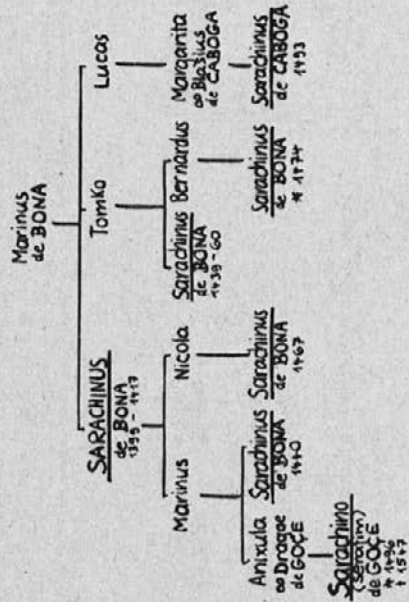
c) GOÇE

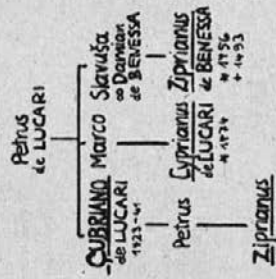
VII. Verbindung von traditionsgebundener Namengebung und Einführung neuer Namen

a) bei den ZAMAGNA b) bei den GONDOLA c) bei den GOÇE

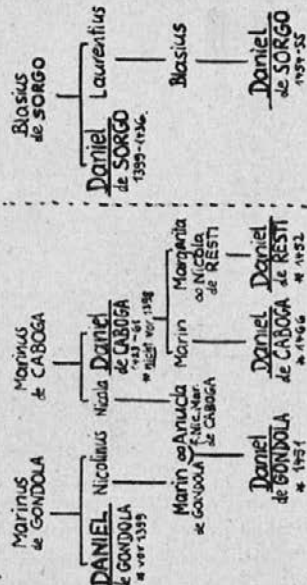
d) SARACHINUS

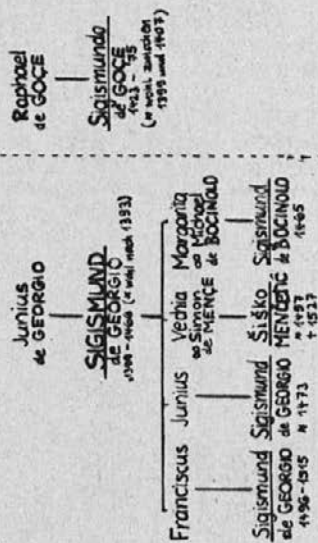
e) CYPRIANUS

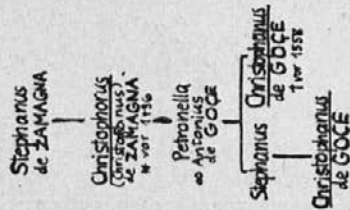
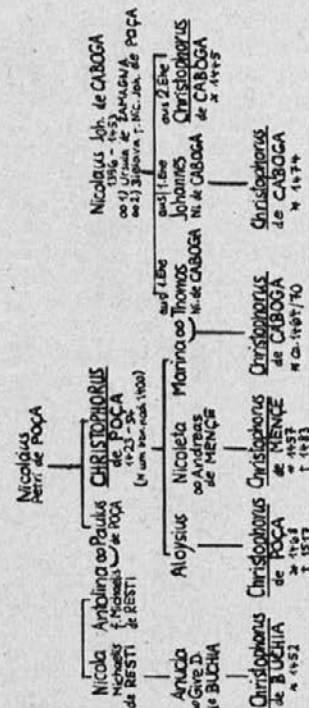
f) DANIEL

g) SIGISMUND

h) CHRISTOPHORUS

Mode zu tun, denn diese Namen werden — das zeigen die Tafeln VIII i und VIII k deutlich — in stärkerem Masse als sonst üblich von den *verschwägerten* Familien aufgegriffen. Weiter reicht aber selbst diese Namensmode nicht; auch diese Modenamen bleiben durchweg im Rahmen der Verwandtschaftsbeziehungen jener Familie, in die der betr. Name erstmalig eingeführt wurde; sie breiten sich allerdings durch Heiraten schrittweise auf viele Geschlechter aus. Andere Namen wurden nicht so schnell von den verschwägerten Familien aufgegriffen, erfreuten sich jedoch besonderer Beliebtheit innerhalb jener Familie, für die sie durch die Neueinführung typisch geworden waren; sie breiteten sich innerhalb dieser Familie schnell aus, da sie mit Vorliebe auch von den Brüdern des Betreffenden auf deren Söhne übertragen wurden (vgl. Tafel VIII a—e: *Federicus, Raphael, Ludovicus, Sarachinus, Cyprianus*). Wie die Beispiele in Tafel VIII zeigen bleibt es ein Ausnahmefall, dass ein neuer Name ohne enge verwandtschaftliche Bezogenheit der Namensträger in mehreren Familien unabhängig voneinander eingeführt wird. Somit wird selbst hier, wo die Traditionsgebundenheit sich schon zu zersetzen scheint, noch einmal die beherrschende Wirkung der Tradition sichtbar, die die einzelnen Namen an Familie und Verwandtschaft bindet.

Durch diese genealogische Gebundenheit der Namengebung beginnt der einzelne Name vom Augenblick der ersten Tradierung nach vollzogener Mischung zweier ethnischer Elemente in einer Familie seine Qualität als ethnisches Kennzeichen zu verlieren. Da der Prozess der ethnischen Mischung in Dubrovnik durchweg *vor* der eigentlichen »Aktzeit« anzusetzen ist, können die Personennamen der ragusanischen Akten nur unter diesem Vorbehalt betrachtet werden. Anders steht es mit der oben behandelten sprachlichen Substanz der Suffixe.

Das Beispiel der ragusanischen Personennamen zeigt somit eindringlich, wie notwendig in solchen Fällen bei Anwendung einer philologisch-statistischen Analyse eine gleichzeitige Untersuchung der konkreten Gebundenheit des einzelnen historischen Faktums ist.

Povzetek

Metodi filološko-statistične uporabe osebnih imen za etnična raziskavanja, ki je v splošni navadi, nasprotuje na genealogijo oprta analiza imen v srednjeveškem dubrovniškem patriciatu. Ta kaže, da iz jezikovne podlage zaklada osebnih imen ni mogoče brez vsega sklepati na etnični karakter in stopnjo etničnega mešanja prebivalstva. Zaradi tradicionalnega dajanja imen, ko dobivajo otroci v določenem izboru samo tista imena, ki so v navadi v očetovi in materini družini, izgubi ime, potem ko je bilo končano etnično mešanje, veljavo etničnega znaka. Hkrati je pogostnost kakega imena — pri tem lahko sicer v ozkem okviru vpliva tudi moda — v veliki meri odvisna tudi od biološko-genealoških faktorjev. V razliko od jezikovnega korena imena samega odpirajo takrat živi sorodni hipokoristični sufiksi, kolikor niso po tradiciji že otrdeli, pogled v družinski jezik.

Irmgard Mahnken

SLOVENSKI MLINSKI RED 1814

V 2. številki II. letnika JiS, str. 87 sem omenil, da je prof. ing. Struna v svoji knjigi Vodni pogoni na Slovenskem, 1955, priobčil tudi slovenski Mlinski red iz leta 1814. Pisca knjige sem prosil za original tega Mlinskega reda, da bi iz njega mogel kaj več dognati o morebitnem prireditelju tega zanimivega slovenskega teksta. Prof. Struna je ta Mlinski red dobil v nekdanjem Majdičevem mlinu v Kranju. Ima 11 strani 4°.

Prvo, kar sem videl, je, da prof. Struna ni objavil vsega teksta, marveč le približno tri petine. Ker je pa tudi še neobjavljeni del zelo zanimiv in ker je omenjena knjiga bolj težko dostopna, sem si od profesorja izprosil dovoljenje, da smem ves tekst objaviti.

(1)* MI FRANZ PERVI PO / (2) Boshji milosti Zefar Estrajski, Krall Vogerski / (5) Pemski, Galihki, Ladomerski itd. itd. / (4) De te odvernejo toshbe med mlinarji ino mlévzi, je treba / (5) raslozhiti, kaj je mlinar dolshen mlevzam, kaj mlevzi mlinarju.

(6) Tud je treba ludi varvati, de jih mlinar ne kane, in de / (7) ga ojstra pokora odvadi vñake nemarnosti in golfie.

(8) Sa tih rezhi voljo postavimo inu vকাশemo povlod ta / (9) Mlinski red, pošebej pa perstavimo red pefonzniga mlenja, / (10) s' timi befedami:

(11) Pervo: Bres gospodnjiga pervolenja in bres poprejñhne / (12) saflilñhbe takih, ki jim je kaj na tim leshéze, ne imé biti noben / (13) malin postavljen, tudi ne prenarejen, noben vodotózh, nobene / (14) korita, nobeni ráki, noben vtok ne istok, ne jés, ne satórniza, / (15) ne kaizha, ne odjemavnik al sávora ne imejo povilhani ne po- / (16) nishani biti, ne narejen kakñhin pretok is tekozhe vode, ne nova / (17) vodna graja al jéshta, tudi noben malin spreobernjen v' kar li / (18) bodi drusiga.

(19) Drugo: Viakimu je dopulñeno per oblasti proñiti, de bi / (20) imel kakñhino novo delo postaviti. Oblast pa naj dovoli ñamo, / (21) zhe ño ludge s' takim delam bolj postresheni, zhe ni nobenimu / (22) vodnimu al potozhñinu mejalñu nizh kriviga, zhe jim nizh vode / (23) ne jemle, in zhe nobenimu shé stojézhimu povodnimu delu ni / (24) v' ñhkodo, in ga nizh ne móti.

(25) Tretjo: Ni posdaj nobene mlinske ñushnosti, to je noben / (26) ni dolshen v' tak al tak malin noñiti, temozh naj po ñvoji voli / (27) daje mlét, kjerkol te mu sdi, de je bolj postréshen. Vunder / (28) s' tim ni tista dolshnost overshena, ki je kdo prevsél mlin s' tako / (29) ñushnostjo, de bo komu al sastonj al bolñhi kup mlet: ta dolsh- / (30) nost ga smiraj vésh.

(31) Zheterto: Per mlinih morejo vñelej v' dobrimu stanu biti / (32) vñe rezhi, to je: koléñta, pavzi, gnala, kamni, ino via naréd, / (33) tudi vñe orodje, poñtavim: mizek, vrézhe, ñita, mére, poñode / (34) in tako vñe. Mlin bodi vedno ñnashen, naj bodo podi, ñtene, / (35) skrinje, duri, okna per tako dobrimu stanu, de te ne sgubla / (36) nizh, ne shita, ne moke.

(37) Peto: Kakor hozheta imeti shito in moka per vñaki mlevi / (38) po ñvoji versti, takñhin naj bo vodni ték na koleñta, hitrost, / (39) kamniñhko klepanje, prostor med verñnjakam in spodnjakam, / (40) ñitova proñhñnost, mizek telko napét, de bo moka lih prav / (41) ñjana in zhiñhena.

* Stevilke vrstic v tekstu (v oklepaju) postavil priobčevalec zaradi lažjega obravnavanja teksta.

(42) **Shesto**: Shitni mlin ne imé bres pošébniga goipodnjiga / (43) dovolenja nizh ne mleti, ne sherniti, ne tergati, ampak íamo / (44) moko; memo tet pa nizh drusiga treti.

(45) **Sedmo**: Kdor íe ni mlinarskiga po pravimu redu vuzhil / (46) ne íme v' mlinu biti hlapez, íhe manj pa mlinski gospodar.

(47) **Oímó**: Viak mleviz íma pravizo ívoje shito v' malnu íam / (48) mleti, in de mu mlinar víe tako napravla, kamne klepa, kakor / (49) je prav njegovi moki.

(50) **Mlinar** pa je dolshen, deílil mu nihzhe ne rezhe, kamne / (51) klepati po víaki mlévi, to je, narmanjn enkrat po ímletih tri- / (52) delet kablíh, ali íhédelet mernikih: je dolshen po klepanju dva / (53) mernika ívojih otrobi s íuti, de íe kamna ozhiítita in prav / (54) salíkata.

(55) **Deveto**: Mleviz ímé vprizho biti per ívoji mlevi, deílil / (56) mlinar méle.

(57) **Deíeto**: Mlév grede po versti, kakor je kdo v' malin / (58) dal, bodi lí veliko al malo shita, to versto nej mlinar sapiíuje, / (59) in ludem sapií pokashe, zhe hoté.

(60) **Viakimu ívoje shito naj pošebeb méle, naj ga níkar s' ptujim** / (61) ne meí bres dovolenja. To je tudi v' nemílkíh mlinih storiti, zhe / (62) je lí shita íhest kablov to je víaj dvanajst mernikov, v' take / (63) mlíne perneíenih.

(64) **Enajsto**: Kdor pride íam mlét, ímé po ívoji volji shito / (65) mé-íiti. Takímu pa mlinar ní porok ne sa vago, ne sa dobro / (66) moko, temozh sa íam mlinov dober stan, in de mleviz ne sgubi / (67) nizh sernja, nizh moke, otrobi, in drugih poševkov savol / (68) kake íhpranje al druge ílabe narédbé.

(69) **Dvanajsto**: Mlinar naj ne deva v' malin shita moláviga / (70) in od rujé ínédeniga, od kogar íe je bati saplóda in kushne / (71) neínage med druge shita, ampak naj ga dene drugám svunaj / (72) mlina, dokler ga bo pošébeb saíul, in mlél.

(73) **Snetjaviga** ne ímé ne íebi ne drugim mleti, naj ga rezhe / (74) domà onashiti in ozhiítiti, potlej spet pernesti.

(75) **Trinajsto**: Mleven sern, in potlej mleno moko naj / (76) vagujejo na téhtnizo, pa ne na kembelnizo. Téhtniza je vaga, / (77) kí íma na oboji strani víezho polízo, na eno devajo blago, / (78) na eno pa pridejo téhti shelesni, kí jih perkladajo, dokler vaga / (79) splava. Tako vago more víak mlinar ímeti, in zementirane / (80) téhte.

(81) **Tri meíze po osnanju tiga patenta** ne ímé biti v' mlinu nobena / (82) kémbelniza. Zhe íe v' njemu najde, bo vséta, po sheleso pro- / (83) dana, vtergoyan dnar sa vboge obernjén, in íhe mlinar pošebeb / (84) pokorjen.

(85) **Shtirnajsto**: Zhe mlinar íam méle, mu morejo mlét / (86) dajati sernje po deshelni navadí zhísto, sdravo, ne ínetjávo, / (87) ampak lepo obravnano; ímetne shita pak íma pravizo nasaj / (88) poríniti.

(89) **Petnajsto**: Kader mleviz hozhe ívoje shito mleno ímeti / (90) na vezh mók, lí vsame v' ívoj saílushík mlinar víak íhtirnajstj / (91) funt v' mlin daniga shita íuhiga pred mózhenjam. Hozhe pa mle- / (92) víz eno íamo moko ímeti bres otrób, takrat grede mlinarju lí / (93) íhestnajsti funt váganiga v' mlin daniga shita.

(94) **Shestnajsto**: Kader mlinar v' nemílkíh malníh íam mele, / (95) pa lí navadno moko na zhvetire al petire kamene déla, mu grede / (96) lí víak íhestnajsti funt serna in po verhu krajzer per víakímu / (97) zentu shita.

Zhe pa moko tanjši lozhi, mu ihe po verhu / (98) gresta per délu na zvetno moko dva krajzerja od zenta v' mlin / (99) dane pihenize; zhe sraven ihe méle kopano moko, al tanko / (100) valano kaiho, ilushi per zentu po poltretjimu krajzarju, al / (101) narvezh po tri. Vei drugi davk al pobolihik mu je prepové- / (102) dan, tudi nizh ne gré ne sa ivezhavo, ne sa raspraihenje.

(103) Sedemnajsto: Per molavimu in inetjavimu shitu ne / (104) imejo mlinarja filiti s' mérizo, to je s' iheitnajstim funtam sernja, / (105) ga ni dolshen vseti de s' takim sernam ivojiga shita ne oskruni; / (106) ampak io mu dolshni plazhati v' dnarju viak ihestnajsti funt po / (107) sadnji tershni zeni narblishniga terga.

(108) Oiemnajsto: Malni, ki na vodi plavajo, melejo hitrej- / (109) ili, pa ne sdélajo moke tako zhihte in dobre, kakor malni ito- / (110) jézhi, sato gelede plavnim malnam v' mérizo iam ihtirindvajsti / (111) funt sernja, in li podloziva dnarja pervoleniga v' prejlhni 16. odstavi.

(112) Devetnajsto: Ogled malnihke inashnosti in dobriga / (113) stanu imajo okrajnske iodbe, satorej more golpodnji iodnik nar- / (114) manj enkrat vliaziga mefza malne iam oglédati, in per ti prizhi / (115) vkasati, kaj je popraviti treba. Pasenje na dober malnihki / (116) stan, in obdershanje prave spodóbne mlevi imo predpihali v' rédu / (117) sa delavze na rokah.

(118) Dvajseto: Sa viak prelóm tiga mlinskiga reda naj na- / (119) loshé plazhati v' kasen dejet goldinarjov; zhe je vdrugo al ihe / (120) vezhkrat spasen, naj plazha dvakrat telko, ali po perméri vezh, / (121) Vei tak kasen ie oberne sa oskerbo vbogih. Zhe ie pa pre- / (122) prizha, de mlinar je védama polhkodval mlevza, vunder bres / (123) golfie, more mlinar v pervizh spasen mlevzu vio ihkodo pover- / (124) niti, sraven pa zeno itorjene ihkode sa vboge plazhati.

(125) Vdrugizh spasen naj plazha dvakrat itorjene ihkode zeno, / (126) vtretjizh pa trikrat. Ob zhetertimu pregreihju naj ga denejo ob / (127) ivoj mlin. Sa to more iodnik sapihvati v' ivoje bukve vie take / (128) pregréhe.

(129) Enindvajseto: So pa mlinar, al njega hlazpi po ne- / (130) marnosti al po neródnosti krivi kake sgube al ihkode mlevzho- / (131) ve, naj primejo mlinarja, naj ga preprizhajo, in naj poverne vio / (132) storjeno ihkodo.

(133) Dva indvajseto: Ima mlinar golufno méro al vago, / (134) je kriv golfivske pregrehe po befedah 178. oditavka v' I. delu / (135) kasniga sakona.

(136) Druge mlinarske pregréhe io, zhe vmakne kaj shita al / (137) moke med méljo; zhe bolih sern s' hujlim smenja; zhe méli / (138) med pihenizo al rosh ilabeji shita, jezmen, ovei, ajdo, graih- / (139) zo; zhe med shlahtneji moko déva nishihli moko, de bi pravo / (140) vago vjel s' kako neposakonsko perméio; al zhe to vago vjéma / (141) s' perméio med moko drugih ludskimu sdravju iamih na febi / (142) neihkodnih stvari; zhe mléno moko déne v' mozhirne hrambe, / (143) de ie mu obilnih vaga naraste. Kader je ktira taka prekanjena / (144) ihkoda vekih od dvajset in pet goldinarjov, naj mlinarja / (145) obravnajo po 179. §. I. dela kasniga sakona; zhe pa itorjena / (146) ihkoda ne preiése dvajset in pet goldinarjov, naj ga popadejo / (147) po 211. §. drusiga dela.

(148) Trindvajseto: Je perméil ikashéniga shita al moke, / (149) al kaj drugih nesdravilh itvari, naj golufniga mlinarja iukajo po / (150) 160. §. 2. dela kasniga sakona.

(151) Shtir in dvajleto: Deleshe takih pregreh, to je mli- / (152) narske hlapze in drugo dershino naj tudi pesté po postavi kas- / (153) niga sakona.

(154) De le pa s' nevednoŝtjo ne isgovarjajo, naj per najé- / (155) manju viaziga vuzhenza, in per njega prestopu sa hlapza ŝtar- / (156) ŝhi mlinar al mlinarski staraŝhina njemu bere ta patent. De / (157) ŝo mu ga brali, naj mu perŝilhejo na vuzhen liŝt, to je na / (158) Kundŝhoft. Tudi naj ga herejo vŝako leto narmanj enkrat / (159) mlinarji v' sboru ŝvoje bratovŝilne prizho nekoga oblaŝitnih / (160) gospodov.

(161) Pet in dvajleto: Oblastne gospojske naj imajo ŝkerb, / (162) de ŝo mlini per dobrimu stanu, tudi de mlinarji, ino njih ŝodne / (163) gospojske dopolnio vŝe v' timu mlinskimu redu piŝane dolŝnosti.

(164) Oblastnim gospojskam grede saŝliŝhat vŝe toŝbe, kar jih / (165) pride pod njih ŝodniŝtvo, in jih obŝodit. Obŝojéniz pa ŝmé potlej / (166) po navadnih sakonih pred viŝhiga ŝodnika klizat.

(167) Sdaj pride réd, ki ŝmo ga poŝebej sa prefontno mlev / (168) sakonjali.

(169) Per vto: Slednji mlinar je dolŝhen ŝvoj mlin al veŝ al / (170) nekaj perpravlén imeti sa zeŝarŝko mlev, kdar ga njegova / (171) deŝelska oblaŝt v' to rezh ŝilhe.

(172) Ob tim pa naj zhujejo naŝhe oblasti, de ŝe mlev daje / (173) po ŝpodbnosti, kar mlini sdélati magajo, in kakor ŝo per / (174) rokah sa potrebo naŝlih vojsk.

(175) Drugo: Is naŝlih gomasinov naj dajejo mlét zlo dobre in / (176) ozihŝihene (!) ŝhita, in ne ŝamozh na vago, ampak tudi po ŝhtevilu / (177) mérjene na kable.

(178) Tretjo: Zhe mlinar ne sna brati in piŝati, in proŝi ŝvojo / (179) goŝposko, naj mu da zhloveka na piŝmo snaniga, de bo per / (180) zeŝarskimu dajanju v' malin prizho per vagi daniga ŝhita in / (181) mlene moke, naj dajo mlinarju bukvize, naj mu ŝapiŝujejo ŝhito / (182) po vagi, in po kablih; bukvize pa naj mlinar dobro varova.

(183) Zheterto: Sernje in mléno moko naj vagujejo v' mlinu / (184) na prav ŝhivo tehtnizo s' dobrimi zimentiranmi tehtmi, in per ti / (185) prizhi naj ŝapiŝhejo, kakŝhina je rezh, ako ŝe mlinar tóŝhi ŝavol / (186) ŝlabiga ŝhita, al pa prefonten ŝlushabnik ŝavol moke.

(187) Peto: Mlinar naj méle s' vŝim pridam po ŝploh mlinar- / (188) skimu redu, kar tiŝhe mlinov dober stan, in ŝnashnost; nobeniga / (189) pa, kakor mu pravio, ŝnashnika ni treba, ki je nekí ŝem ter / (190) tam v' navadi.

(191) Shesto: ŝhito mozhiti je prepovédano, naj ga zlo ŝuhiga / (192) melejo.

(193) Je mlinar preprizhan, de ga je mozhil, more poverniti s' / (194) nemózheno moko.

(195) Sedmo: Mlév more taka biti, de per zentu ŝhita ŝamih / (196) ŝhest funtov otróŝ ostane.

(197) Oŝimo: Tedaj more mlinar sa vŝiak zent ŝhita dati deve- / (198) deŝet in en funt dobre moke, in otróŝi ŝhest funtov, njemu pa / (199) ŝo trie funti sa ŝprahenje dovóŝjeni.

(200) Deveto: De mlinar sa ŝvoje delo pravizhen saŝluŝhik / (201) ima, dovoljujemo, de per zeŝarski mlevi s' njim tako ravnajo, ka- / (202) kór per ludskim mlenju.

(205) Defeto: Savol shitne voshnje v' mlin, savol perpelanja / (204) moke in otrób ni mlinar po ívojmú delavíhtvu nizh poíebniga / (205) storiti dolshen.

(206) Enajsto: Zhe je mlinar po ívoji al ívojih hlapcov ne- / (207) marnosti, al nerodnosti kaj íhkoda ali sgube v' naiho zeíarsko / (208) moíhno kriv, in bo take sgube in íhkoda preprizhan, naj ga / (209) pershenejo na povrazhilo.

(210) Dvanajsto: Ima mlinar golufno mero al vago, al ítorí / (211) kaj druge prevare per zeíarski melji imenvane v' dva in dvajfe- / (212) timu odstavku mlinarskiga reda; in zhe storjena íhkoda vezh / (213) od dvajfet in pet goldinarjov sneíe, naj ga tipajo po 179. §. I. / (214) dela kasniga sakona; zhe pa íhkoda petindvajfet goldinarjov ne / (215) preléshe, naj ga primejo po 211. § 2. dela.

(216) Trinajsto: Je permeíil skasheniga shita al moke, al / (217) drugih nesdravíh stvari, bodo golufniga mlinarja pestili po / (218) 160. §. 2. dela kasniga sakona.

(219) Shtirnajsto: Deléshe tikih (!) pregréh, to je mlinarske / (220) hlapce in drugo deršíno naj tudi pesté po sapiíu sakona.

(221) Petnajsto: Se pertoshi gomasin per Kraíii savol / (222) samude mlinarjove, bo Kraíia íoldata poílala perganjat samud- / (223) nika per mlevi in odrajtanju zeíarske moke zhes pravi zhaí: / (224) satorej gomasini naj podajo vlak melíz v' Kraíio sapiíane sa- / (225) mudne mlinarje in njih sastale dolge.

(226) Dali na Duneju ívojímú glavnímú in sedalíhnmú mestu, / (227) prvi dan grudna, lejta jesar oíemsto in íhtirnajst, ívojiga / (228) oblastvanja v' lejtu dvajfet in tretjímú.

(229) FRANZ

(250) L. S.

(251) Alois Graf Ugarte,

(252) kraljev pemíek najvíih in prevajvodisk

(253) estrajíki prvi Kanzler.

(254) Prokop Graf Lazanski.

(255) Po njih z. k. Velizhasti

(256) lastnímú povelju

(257) Jan. Nep. Baron Geíllern.

Kratica: MR = Mlinski red.

Stvarna razlaga. Vrsta (= v.) 2: *Estrajski* = avstrijski. — V. 5: *Pemski* = češki. — V. 3: *Ladomerski*: Ladomerija ali Lodomerija, latinizirana oblika za slovansko Vladimiriya, nekdanja samostojna kneževina v Voliniji. V delitvi Poljske 1772 je skupaj z Galicijo pripadla Avstriji. — V. 9: *Prefontno mlenje* = *cesarska mlev* (v. 170) = *sa potrebe nashih vojsk* (174). N. izvirnik ima *Vermahlung des Proviant-Getreides in Proviant-Vermahlung*. — V. 52, 62: *kábel*: žit. mera; v tem MR drži en kabel očitno dva mernika. Stari avstrijski mernik (Metzen) je pred letom 1876, ko so vpeljali decimalne mere in uteži, držal 61,5 l. — V. 61: *v nemških mlinih*: Kakšna je razlika med navadnim (menda slovenskim) in nemškim mlinom, nisem mogel dognati; baje v velikosti vodnega kolesa in vretena. — V. 76: *kembelniza*: Stara tehtnica na enoramni vzvod. — V. 79: *cementirani* (v. 184: *cimentirani*) *tehti*: Vse uteži morajo biti uradno preizkušene in z žigom označene ali *cimentirane* (iz nem. *Zimént* vrč za pivo in vrsta votle mere; prim. še v Pleteršniku pod *cimenta* in *cimentováti*). — V. 81: *patent*: Vladoarjeva uredba. — V. 91: *funt*: približno 56 dkg. — V. 97: *cent*: okoli 56 kg. — V. 98: *cvetna moka*: najboljša bela moka, tudi *cvetáča* (nem. Mundmehl). — V. 99: *kopana moka*: ostrejša in debelejša moka, izv. Gries; morda iz nem. *>koppen* (*köpfen*)..., b) das Korn, es das erste Mal mit soweit auseinanderstehenden Steinen malen, daß nur die Spitzen der Körner abgerieben und diese etwas aufgeritzt werden... Das Koppmel, der dem Müller verbleibende durch

dieses Koppen erhaltene Abfall (Schmeller, Bayerisches Wörterbuch, I/1271). — V. 100: *valjana kaša*: nem. feingerollte Gerste. — V. 104: *mérica*: okoli 10 %-ni davek za mletje, različno po mlinih in množini vode. — V. 221: *Kresija*: okrožni urad. — V. 226: *sedalšno mesto*: prestolno mesto. — V. 232: *prevajpodisk*: nadvojvodski. — V. 233: *prvi kancler*: prvi minister, ministrski predsednik.

Grafika. V tekstu je nekaj očitnih tiskovnih napak: v. 51 *narmanjn* nam, *narmanj*, v. 176 *ozhišhene* nam, *ozhišhene*, v. 219 *tikih* nam, *takih* in v. 90 *jhtirnajstj* nam, *jhtirnajsti*.

Ozka, poudarjena *e* in *o* včasih označuje prevajalec MR z ostrivcem: *mlévzi* (4), *leshézh*e (12), *jmé* (12), *jés* (14), *jésha* (17), *stojézhimu* (25), *mlét* (27), *postréshen* (27) itd.; *satórniza* (14), *saplóda* (70), *mók* (90), *mózhnjam* (91), *otrób* (92), *neródnosti* (130), *nemózheno* (194) itd. Z ostrivcem označuje tudi dolgo poudarjena *á* in *í*, vendar še redkeje kot *e* in *o*: *sávora* (15), *moláoviga* (69), *jnetjávo* (86); *polízo* (77), *poríniti* (88), *polovíza* (111) itd. — S krativcem označuje široka *ò* in *è*, dolga in kratka: *vodotòzh* (14), *prelòm* (118), *rujè* (70), *jkashéniga* (148). Krativec pa označuje tudi dolgo poudarjeni vokal: *ràki* (14), *domà* (74), *povrazhilo* (209). — Ostrivec na *é* v besedi *Objójeniz* (165) je bržkone tiskovna napaka za *Objójeniz*. Sicer se pa poudarni znaki rabijo brez prave doslednosti in redko. Večina besed jih nima.

Precej nedosledna je pisava sičnikov in šumevcev: dolgi *j* praviloma označuje današnji *s*: *Zefar* (2), *je* (4), *vjake* (7), *povjod* (8), *bejedami* (10), *saflishbe* (12), *jmé* (12) itd. itd., toda zveze *sp*, *sk*, *st* povečini piše s kratkim *s*: *Estrajski* (2), *Vogerski* (2), *Pemski* (3), *ojsra* (7), *postavimo* (8), *Mlinski* (9), *gospodnjiga* (11) itd. Toda: *jtene* (34), *ozhištiti* (74), *shestnajstim* (104), *stojene* (125) itd.

S kratkim *s* se označuje današnji *z* v začetku, sredini in na koncu besede: *Sa* (8), *satórniza* (14), *sávora* (15), *posdaj* (25), *sastonj* (29), *smiraj* (30), *Bres* (11 in še večkrat), *jés* (14), *prevsél* (28), *drusiga* (44), *Is* (175), *s' vjtm* (187) itd. V rabi *s* za *z* je prevajalec Mlinskega reda dosleden.

fh mu označuje š: *poprejshne* (11), *saflishbe* (12), *povishani* (15), *kakshin* (16), *dopusheno* (19), *mejajhu* (22), *jhkodo* (24) itd.; *sh* pa ž: *toshbe* (4), *vkashemo* (8), *leshézh*e (12), *ponishani* (15/16), *jésha* (17), *postresheni* (21), *dolshen* (26) itd.; enkrat se mu je zapisalo *saflushik* (200), pač zato, ker je izgovarjal zas(l)ušč.

Z z označuje današnji *c*: *mlévzi* (4, 5), *satórniza* (14), *pavzi* (32), *mikez* (35), *mleviz* (47) itd. Analogno označuje *zh* sedanji *č*: *raslozhiti* (5), *rezhi* (8), *vodotòzh* (13) itd. Za *šč* piše enkrat samkrat *izh*: *kajzha* (15), povsod drugod piše asimilirano gorenjsko *š* (*fh*): *zhishena* (42), *bratovshne* (159), *ijhe* (171), *ozhišhene* (176).

Za vokalični *r* piše stalno *er*: *PERVI* (1), *Vogerski* (2), *odvernejo* (4), *Pervo* (11), *overshena* (28) itd.

Prevajalec Mlinskega reda se je v glavnem držal po Kopitarju (Grammatik, 1808, str. 161 ssl.) popravljene bohoričice.

Vokalizem je v glavnem takratni knjižni, gorenjski. Za enotni slovenski reducirani vokal (*a* < *ъ*, *ы*) rabi prevajalec v dolgo poudarjeni legi *a*, v kratko poudarjeni in nepoudarjeni pa *e* ali *i* za govorniki *a*: *dan* (227), *ta* < *тъ* (8 in še večkrat), *malin* (26 in še večkrat), *Kader* < *кѣдаже* (89 in še večkrat), *tanjih* (97), *vmakne* (136), *kable* (177), *kabljh* (182); *dolshen* (26), *mikez* (35), *snashen* (34), *takjih* (38), *hlapez* (46), *mleviz* (47 in še večkrat), *saflushik* (90), *poboljhik* (101), *mejiz* (224). — Refleksi za *a* (< *ъ*, *ы*) so torej centralnoslovenski. Pisava *-iz* in *-ez* za *-ac* je popolnoma v skladu s Kopitarjevo slovnico (gl. primere na straneh 225–227!). Le enkrat ima za *a* (< *ъ*) *o*: *rosh* (138) < *ръш*.

Refleks za psl. poudarjeni *ê* je *e*, kakor ga je po gorenjščini za knjižni jezik končno določil Kopitar. Le v zaključnem stavku se je prevajalcu zapisal gen. sg. *lejta* (227) in lok. sg. *v' lejtju* (228). Ta končni stavek je bržkone stereotipen zaključek vseh vladarjevih patentov in dekretov in je prevajalec mogel *ej* namesto *e* za *ê* povzeti iz kakšnega starejšega obrazca, ki ga je bil priredil kak

Dolenjec. Prevajalec pa, ki gotovo ni bil Dolenjec, je mogel imeti *ej* za *é* tudi iz svojega domačega govora. Navedimo si nekaj primerov za poudarjeni *é* v MR: *mlévzi* (mnogokrat), *delo* (200), *treba* (6), *jés* (14), *delu* (25), *mlét* (27), *vrézhe* (53), *mestu* (226), *mére* (53), *imeti* (79 in večkrat), *sdélajo* (109), *rezh* (171) itd. Vendar piše tudi *s' timi* (10), a tu gre le za grafično analogijo po pravilnih *tigà*, *timù* ipd.

Za nepoudarjeni *é* beremo *e* in *i*: *tih rezhi* (8), *s' tim* (28), *v' dobrimu* (51), *rezhi* n. pl. (52), *moláviga* (69), *tiga* (81), *li* (pogosto; < *lê*, danes pisano le; gl. Berneker, SEW, s. v.); *ipezhavo* (102), *pregréhe* (128 in večkrat), *pregrehe* (154 in večkrat), *prevare* (201), *prejéshe* (215). Za *věmь-da-že* (vendar) piše *Vunder* (27).

Za etimološki *e* redno beremo *e*: je 3. os. sg. prez. (4 in mnogokrat), *nemarnosti* (7), *vkashemo* (8), *bejedami* (10), *postavljen* (15), *tekozhe* (16), *ték* (58), *mejašhu* (22), *koléja* (52 in večkrat), *orodje* (53), *hozhetà* (57), *dovolenja* (43, 61), *jhest* (62), *rezhe* (73), *pernesti* (74) itd.

Za psl. *ę* piše prevajalec MR *e*: je (4 in pogosto), *red* (9) ali *réd* (oboje večkrat v raznih sklonih), *naréd* (52), *leshézhe* (12), *véshe* (50), *napét* (40), *Deveto* (55), *Defeto* (57), *téhtnizo* (96), *Téhtniza* (96), *veseti* (105), *jezhmen* (158), *narvezh* (101), *novó* (20), *delo* (20), *potozhnimu* (22), *v' jhkodo* (24), *okna* (55), *moka* (40 in večkrat) itd. Refleksi so torej vseskozi gorenjski oziroma že takratni knjižni, v poudarjenih in nepoudarjenih zlogih. Akanje ima prevajalec samo enkrat: *védama* (122).

Etimološki *o* in *ø* reflektirata kot *o*: *Boshji* (2), *Vogerski* (2), *toshbe* (4), *raslozhiti* (5), *ojstra* (7), *pokora* (7), *odvadi* (7), *voljo* (8), *postavimo* (8), *gospodnjiga* (11), *pervolenja* (11), *vodotòzh* (15), *pretok* (16), *tekozhe* (16), *vode* (16), *novo* (20), *delo* (20), *potozhnimu* (22), *v' jhkodo* (24), *okna* (55), *moka* (40 in večkrat) itd. Refleksi so torej vseskozi gorenjski oziroma že takratni knjižni, v poudarjenih in nepoudarjenih zlogih. Akanje ima prevajalec samo enkrat: *védama* (122).

Dolgi in kratki *a* piše z *a*: *Kral* (2), *kane* (6), *postavimo* (8), *vkashemo* (8), *ta* (8), *takih* (12), *malin* (15 in pogosto), *ràki* (14), *kajzha* (15), *odjemavnik* (15), *graja* (17), *Oblast* (20), *klepanje* (59), *jjana* (41), *Zejar* (2), *prefontniga* (9), *mjenja* (9), *bejedami* (10), *kaj* (12), itd. Za veznik *da* piše vedno *de* (4 in drugod).

Poudarjeni in nepoudarjeni *u* piše MR z *u*: *Tud* < *tudi* (6), *tudi* (15 in povsod drugod), *kup* (29), *duri* (55), *jushnosti* g. sg. < služnosti »servituta« (25), *jushnostjo* (29), *vuzhil* (45), *ludi* (6), *Vjakimu* (19), *dopusheno* (19), *ludje* (21), *nobenimu* (21), *mejašhu* (22), *delu* dat. sg. (25) itd.

Za dolgi *i* piše vedno *i*, samo v *memo* (44) za gorenjsko *mēm* ne.

Začetni vokalični *r-* beremo samo enkrat kot *ru-*: *rujè* (70), v sredini in na koncu besede ga najdemo v centralnoslovenski izgovarjavi -*ər*: pisan je z -*er-*: *sernja* (67), *poverniti* (93), *Sernje* (183) itd.

Moderna vokalna redukcija, zlasti popolna onemitev vokalov je v MR precej pogostna: *Tud* (6), *varvati* (6), toda *varova* (182), *jjana* < *sějana* (41), *telko* (40, 120), *s jutí* < *sasuti* (55), *perstavimo* (9), *pervolenja* (11), *per* (19 in redno), *al* (17 in pogosto): *ali* (52), *ktira* (143), *savol* < *zavoljo* (67 in redno), *dnar* (85), *v' dnarju* (106), *davk* (101), *sdélajo* < *izdelajo* (109), *poshkodval* (122), *iměvane* (211), *zlo* < *celo* (175, 191) itd. Kratko poudarjenih vokalov ne reducira: *nizh* (22 in stalno).

V besedi *satórniza* (14) imamo gorenjsko asimilacijo *tvo* > *to*.

Konzonantizem. Palatalni *l* je otrdel: *Kral* (2), *ludi* (6), *golfie* (7), *pervolenja* (11), *postavljen* (15), *ludje* (21), *jemle* (25), *boljhi* (29), *sgubla* (55), *dovolenja* (45), *napravla* (48), *ludem* (59), *méle* (60, 85, 94, 99 idr.), *valano* (100), *poboljšik* (101), *pervóleniga* (111), *golufno* (153), *golfovské* (154) itd. — Toda véasih piše *voljo* (8), *po volji* (64), vendar *po svoji volji* (26), *dovóljeni* (199) in celo *dovoljimo* (201), lok. sg. *melji* (211), *kraljev* (252), *pobelju* (256). To so torej že etimologizirane knjižne oblike. Podobno tudi pri *n*.

Substantivne in glagolniške tvorbe na -*nje* MR stalno piše z *nj*: *mjenje* (9), *pervolenja* (11), *klepanje* (59), *dovolenja* (43, 61), *klepanju* (52), *sernja* (67, 104), *jhpranje* g. sg. (68), *sernje* (86 in redno), *pred mózhenjam* (91), *rasprashenje*

(102), *Pasenje* (105), *obdershanje* (106) itd. Tudi sicer piše za *ń* stalno *nj*: *verfshnjakam* (59), *spodnjakam* (59), *spreobrnjen* (17), *sastonj* (29), *skrinje* (55), *gopodnjiga* (42), *manj* (46), *narmanjn* (51), *obernjen* (85), *narmanj* (105/4), *prekanjena* (145), *sakonjali* (168), *Slednji* (169), *voshnje* g. sg. (205), *perganjat* (222). Le trikrat piše *n* za *ń*: *poprejhne* (11), *mojhno* (208), *narblishniga* (107) za *narblishnjiga*.

Skupino *er* piše MR *-er*: *mernikih* (52), *mernika* (53), *mernikov* (62), *mérizo* (104, 110), *po perméri* (120), *mérjene* (177), pa tudi z *ir*: *zhvetire* (95), *petire* (95), *ktira* (143), *smiraj* (30).

šč se asimilirata v š: *dopusheno* (19) itd., gl. gori pri Grafiki.

Pred zvezo *s* + konz. nastopa prehodni *j*: *ojstra* (7), *gospojske* (161, 165), *gospojskam* (164); toda enkrat *gosposko* (179).

Zanimiva je oblika *kdar* (170) < *kъdaže*, ki bi utegnila kazati na zvezo s štajerskimi govori.

Pred *t* v besedi *tuj* piše MR *p*: *ptujim* (60).

Morfologija Mlinskega reda ne kaže nobenih posebnosti. V deklinaciji samostalnikov moškega in srednjega spola je dosledno izpeljano analogično obrazilo *-am* v instr. sg.: *delam* (21), *verfshnjakam* (59), *spodnjakam* (59), *mózhnjam* (91), *pridam* (187) itd.; isto tudi v dat. pl.: *mlevzam* (5), *malnam* (110), *gospojskam* (164).

Za gen. pl. od *otrobi* ima trikrat *otrób* (92, 96, 204) in enkrat *otrobi* (198). V gen. pl. mehkih *o*-jevskih osnov rabi obrazilo trdih osnov na *-ov*: *hlapzov* (206), *goldinarjov* (119, 144, 146, 213, 214). Tukaj je lahko *-ov* nastal tudi po asimilaciji iz *-ev*. Analogični *-ov* namesto *-ev* uporablja tudi pri pridevniki: *mlevzhove* (130/131), *mlinarjove* (222), toda *kraljev* (232). Ta analogija je znana štajerskim dialektom in medijskemu govoru (sporočilo asist. Tinke Orožen). Prim. še Ravnikar: Zgod. I.: *kraljovim*, *kraljovo jerze*, *kraljovo poslopje* (88 in stalno).

Pri samostalnikih srednjega spola stoji v nom. in akuz. pl. pridevnik z analogičnim ženskim obrazilom na *-e*: *nobene korita* (13/14), *fmetne shita* (87), *dobre in ozhifhene shita* (175/176).

V lok. sg. imajo pridevniki moškega spola analogično obliko z *-u* po dativu: *v dobrimu stanu* (51), *per tako dobrimu stanu* (55), *po pravimu redu* (45), *per vajimu zentu* (96/7), *po poltretjemu krazjarju* (100), *Ob zhetertimu pregreshju* (126) itd., samo enkrat beremo lok. sg. brez *-u*: *per ljudskim mlenju* (202).

Stopnjevanje. Mlinski red ima tele komparativne tvorbe: a) na *-ši*: *boljhi kup* (29), *bolji sern* (157), *moko tanjhi lozhi* (77), *s' hujjhim* (157), gor.-štaj. je *shkoda vekshi* (159); b) *-ji*: *narblishniga terga* (107); c) *-eji*: ak. pl. *flabeji shita* (158), ak. sg. *med shlahtneji moko* (159); č) *-éjši/-iši*: adv. *hitrejshi* (108 in 109), ak. sg. *nishishi moko* (159), n. sg. *obilnishi vaga* (143); d) pri trpno-preteklem deležniku imamo tudi opisno stopnjevanje: *bolj postréshen* (27). Adverb *malo* se stopnjuje: *she manj* (46), *narmanjn* (51), *narmanj* (159), adv. *veliko* pa *vezh* (120), *narvezh* (101). Superlativ se tvori z *nar-*: *narblishniga* (107) itd.

Spregatev glagolov je v splošnem že taka kot v današnjem knjižnem jeziku. MR uporablja redno dolgi infinitiv: *varvati* (7), *profiti* (19), *nojiti* (26), *biti* (31), *imeti* (57), *mleti* (43), *sherniti* (43), *tergati* (43), *treči* (44) itd. Le primera *kaj* je *popraviti treba* (115) in *šme klizat* (166) kažeta kratki infinitiv; sem lahko štejemo še primer *grede saslihat in obsodít* (164–165), ki ju je pa prevajalec brčkone imel za supin. Supin sicer pravilno uporablja: *daje mlét* (27), *pride mlét* (64), *mlét dajati* (85/6), *naj dajejo mlét* (175), *bo Krafiá joldata poslala perganjat* (222).

V III. os. sg. prez. imamo še starejšo gorenjsko obliko *grede* (57, 92, 96, 110, 164 itd.), enkrat pa tudi *gré* (102). V III. sg. prez. imamo obliko *klepa* (48) = *klepâ*, namesto pričakovane *kleplje*. Nikalno se III. sg. prez. pom. glagola *biti* vedno glasi *ni*, torej gorenjska oblika. Dual uporablja MR kakor v današnjem knjižnem jeziku: *je ozhiftita* (53), *salikata* (54), *gresta* (98). — V III. os. pl. prez.

ima zvečine oblike na -jo: *vagujejo* (96), *devajo* (77), *pridejo* (78), *dopolnio* (163, tisk. pom. za -jo), vendar pa beremo še stare krajše oblike: *hoté* (59), *naloshé* (118/9), *pesté* (152, 220).

Tvornosed. deležnik na -č uporablja povedno in prilastno: je... *leshézhe* (12), *is tekozhe vode* (16), *stojézhimu* (25), *vijezho polízo* (77), *malni stojézhi* (109/110). — Opisni deležnik na -l vedno piše z l: *jmél* (20), *prevsél* (28), *mlel* (29), *vuzhil* (45), *dal* (58), *saful* (72), *jmo predpíjali* (116), *perméjil* (148); v atributivni rabi: *sastale dolge* (225). — Trpnopretekli deležnik na -n povečini ustreza današnji knjižni rabi: *postavlén* (15), *povíjhani* (15), *poníshani* (15/6), *narejen* (16), *dopušheno* (19), *zhíjhena* (41), *pernejenih* (65) itd. Poleg pravilnega participa *napét* (40) bi pričakovali tudi *mlet* ali *zmlet* -a -o; beremo pa *Mlepen sern* (75), *mleno moko* (75, 142), *mlene moke* (181) itd. — Glagolnik uporablja MR pogosto: *mlenja* (9), *pervolenja* (11), *klepanje* (59), *dovolnja* (43, 61), *po osnanju* (81), *Pasenje* (115), *obdershanje* (116), *per najémanju* (154/5), *spráshenje* (199), *per... mlenju* (202), *savol perpélanja* (205), *per odrajtanju* (223), *oblastvanja* (228).

Glagol *more* (79, 195, 195, 199) uporablja MR stalno v pomenu *mora*.

Besedni zaklad Mlinskega reda je izredno bogat in ljudski. Izposojenke in tujke uporablja redko, in to samo take, ki so splošno slovenske in ob katerih marsikdo sploh nima več občutka, da niso domačega izvora, n. pr. *skrinje* (55), *deslih* (55), *lih prav* (40), *shpranje* g. sg. (68), *vaga* (76, 78, 79 itd.) poleg *tehtníca* (76, 185), *vagati, vagonati* (76, 95), *kembelniza* (70, 76), *funt* (91 in stalno), *krajcar* (96, 100), *ce/imentiran* (79, 184), *patent* (81, 156); *gomasin* (175, 224), po metatezi iz *magazin*, *joldat* (222), *odrajtanje* (223). Kot pravo izposojenko je čutil prevajalec MR le *Kundshoft* in ga sam tolmačil kot *vuzhen lift* (157/8). Sicer pa je vse mlinsko izrazje popolnoma slovensko od vodnih koles pa do naprav v mlinu samem. To mi je dokaz, da se je mlinarstvo pri nas razvilo še pred nemško kolonizacijo. Zagarska obrt je s svojimi vodnimi pogonskimi napravami mlada. Slovensko izrazje ima v glavnem le tisto, ki je skupno mlinarstvu, skoraj vsi drugi izrazi so pa izposojeni, povečini iz nemščine.

MR rabi v skoraj enakem razmerju osnovni izraz *malin* in *mlin* (15, 26, 47, 57, 69 : 28, 51, 54, 42, 46, 61, 65 itd.). Rabi pa samo *mlinar* nikoli *malinar*, toda poleg *mlinski* (n. pr. *red, gospodar*) tudi *mlinarski* (*red*, 187/8, 212), a samo *malniški stan* (115/6), *malniške snashnosti* (112). Za pravo mletje uporablja glagol *mleti* (43 itd.) v raznih oblikah. Za debelejši način pa *sherniti* (45), *tergati* (43) in *treti* (44). Od *mleti* ima tudi pravi glagolnik *mjenje* (9, 202) pa tudi substantivni tvorbi *melja* -e f. (*zhe vmakne kaj shita al moke med meljo*, 157, *per zefarski melji*, 211) in *mlev* -i f. (*po vsjaki mlévi*, 51; *Mlév grede po versti*, 57; *mlevi* g. sg., 116; *prefontna mlev*, 167, 170, 172, 195). Kdor princse mlet, je *mlevec* (4 in redno).

Nekatere besede MR danes ali niso več v rabi ali pa v drugačnem pomenu: Simpleks *kaniti -nem* (danes prez. samo *kanim*) ima tukaj še pomen 'ogoljufati': *Tud je treba luđi varvati, de jih mlinar ne kane* (6); tudi v sestavi *prekanjen* (*Kader je ktira taka prekanjena shkoda veksli*, 145) je pomen še vedno isti. Samostalniki *naréd -i f* (52) v pomenu »naprava« danes ni več v rabi; drugič rabi v istem pomenu *narédba: slabe narédbe* (68); tudi ta beseda se danes v tem pomenu več ne rabi. Prav tako se nikjer, zlasti v knjižnem jeziku ne, ne uporablja več adv. *pozday: posdaj* (25) v pomenu *odslej, poslej*. Beseda *hlapez* (46, 152, 156 itd.) v pomenu »pomočnik« se nikjer ne rabi; tudi Pleteršnik je v tem pomenu ne pozna. — Glagol *mesiti -im* v pomenu »mešati« se danes ne rabi več; MR ga stalno piše: *Vjakimu svoje shito naj posebej méle, naj ga nikar s' ptujim ne meji* (60/1), *jmé po svoji volji shito mejiti* (64/65) itd.; rabi tudi v sestavi *primešiti* (148, 216); samostalniki je *primesa -e f: s'kako neposakonsko perméjo* (140). Zrnje obravnati pomeni »zrnje očistiti« (87) pa tudi *mlinarja obravnajo* (145), t. j. po zakonu sodijo in kaznujejo. MR pozna *delavce na rokah* (117), mi poznamo danes le »ročne delavce? *Malni, ki na vodi plabajo* (108) se imenujejo tudi *plavni malni* (110). Sodba pomeni prevajalcu MR »sodnijo«:

okrajnske sodbe (115). Mlinarja prepričajo, to je »mu dokažejo«, da je kaj napak storil: *Zhe se pa preprizha* (= dokaže), *de mlinar je védama poškodval mlevoze* (121/122), *naj primejo mlinarja, naj ga preprizhajo* (131 in še večkrat). Pleteršnik ne pozna besede *pregrešje*. Ali jo je prevajalec sam naredil ali kje med ljudstvom dobil, ne morem dognati, piše jo enkrat: *Ob zhetertimu pregrefhju* (126), sicer pa piše *pregreha* (128, 154, 156 itd.). »Umakniti« (*zhe omakne kaj shita*, 156), v pomenu »izmakniti, ukrasti« danes ni več v rabi. *Močiren* (*v' mozhirne hrambe*, 142) se menda še rabi v medijskem govoru okoli Zidanega mosta. Namesto *neškodne stvari* (*nešhkodnih stvari*, 142) pravimo danes rajši »neškodljive stvari«. *Kazni zakon* (stalno) je naš današnji »kazenski zakon«. Danes je beseda *kazen* -zni samo ženskega spola, v MR je moškega: *Vef tak kasen* (121). »Udeležence pregreh« imenuje MR *Deléshé takih pregreh* (151, 221). Akcent deléza v gen. sg. pozna tudi Valjavec (po Pleteršniku). Za današnje »uzakoniti« piše MR *zakonjati: red, ki jmo ga sa prefontno mlev sakonjali* (168), »sodna oblast« se imenuje *sodnijhtvo* (165), »snažilec« pa *fnáshnik* (189). *Spodobnost* (173) pomeni »sposobnost«, če -d- ni tiskovna napaka. Glagol *magati* (*kar mlini sdélati magajo*, 173), je lahko simpleks k *po-magati* (h glagolu *moči*) ali pa izposojenka iz nem. *mögen* — preteritoprezens *ich mag*. Glagol *čufi čujem* v pomenu »paziti« (*Ob tim pa naj zhujejo najhe oblasti*, 172), se danes le še redko rabi. »Cesarska blagajna« se imenuje v MR *mošnja: Zhe je mlinar ... jhkode al sgube v' najho zejarsko mošhno kriv* (206—208). Za *tisoč* rabi prevajalec MR štajersko obliko *jezaro: lejta jesar ojemsto in shtirnajst* (227). Zdi se, da je *tehtnica* (76, 184) vendarle star slovenski ljudski izraz, ohranjen v govoru prevajaleca; tudi *teht* -a m (78, 80, 184) za »utež« bo stara domača beseda. Pleteršnik pozna samo femininum *tehta*.

Prevajalec Mlinskega reda je bil izredno dober stilist; slovenščino je poznal ne samo iz knjig, predvsem Kopitarjeve in Vodnikove slovnice, marveč tudi iz narečij. Tako je zlasti mlinska terminologija čisto ljudska, n. pr. *vodotózh* (13), *korita* (14), *ráki* (14, moškega spola, Pleteršnik pozna samo femininum *raka*), *vtok* (14), *istok* (14), *jés* (14), *satórniza* (14), *kajzha* (15), *odjemavnik al sávora* (15), *pretok* (16), *vodna graja al jesha* (17), *koleja* (32), *pavzi* (32), *gnala* (32), *mikez* (33), *vrézhe* (33), *šta* (33), *mére* (33) itd. itd. Prevajalčev o izražanje je zelo nazorno, n. pr. *Téhtníza je vaga, ki ima na oboji strani vívžeho polizo, na eno devajo blago, na drugo pa pridejo téhti shelesni, ki jih perkladajo, dokler vaga splava* (76—79). Prevajalec ni rad ponavljal istega izraza; tako rabi n. pr. za kaznovanje mlinarskih pregreh sedem različnih izrazov: *mlinar ... je kriv golfivske pregrehe po bejedah 178. odštavka v' 1. delu kasniga sakona* (133 do 135), *naj mlinarja obravnajo po 179. š. 1. dela* (144/5), *naj ga popadejo po 211. š. drusiga dela* (146/7), *naj golufniga mlinarja jukajo po 160. š. 2. dela kasniga sakona* (149/50), *naj tudi pesté po postavi kasniga sakona* (152/5), *naj ga tipajo po 179. š. 1. dela kasniga sakona* (213/4), *naj ga primejo po 211. š. 2. dela* (215). S takim menjavanjem in nazornim izražanjem postane slog zelo živahen.

Kd o bi utegnil leta 1814 biti prevajalec tega Mlinskega reda? Kot odlična stilista prideta v poštev samo dva tedanja knjižna človeka, Valentin Vodnik in Matevž Ravnikar. — Da bi mogel prevod na prvi pogled prisoditi Valentinu Vodniku, motijo štajerske oblike *telko* nam. *toliko*, *jezar* za *tisoč*, *zrn* -a m nam. *zrno* -a s ipd. Te oblike se še danes dobijo v medijskem govoru. Iz zahodnega dela tega govora, z Vač, pa je doma Matevž Ravnikar, ki te oblike tudi piše. Medijski govor pozna *ej* za *ê*; *ej* beremo dvakrat tudi v MR, in sicer obakrat v besedi *léto*. Govor vasi Turje nad Zidanim mostom ima po zapisu dipl. slavistke T. Orožen tudi še *kašča* (s šč), dalje samostalnik *mél* -i ž za *mlev*. V medijskem govoru se dobi pri starem rodu še obilka »*ptújc*, *ptúja žianska*, tako še v Lokovcu, pri nas danes povečimi *tuđj člúuk*, s *tújga krája*« (poročilo T. Orožen Inštitutu za slovenski jezik SAZU). Začetni *p-* je vsaj v medijskem govoru živ; potemtakem ne drži Ramovševa trditev v Konzonantizmu, str. 179, da izkazujejo slovenska narečja le obliko *tuj*.

Zgornji jezikovni argumenti bi torej prej govorili za M. Ravnikarja kot prireditelja MR. Vendar pa je kot prevajalec dokumentiran Valentin Vodnik (Gubernijski arhiv, akt 1373 iz leta 1815); za prevod so ga prosili 23. maja 1815, račun je predložil 1. decembra 1815. V tistem času je Vodnik sorazmerno malo prevajal.

Od kod so pri Vodniku štajerske oblike, mi ni jasno. Morda jih je dobil v razgovorih z Ravnikarjem ali iz Gutsmanovega slovarja, str. 67, 161, 287, ali pa iz Nazarij, kjer so še danes žive. — Pri prebiranju prevoda Podvuka za brambovce 1815 sem ob oblikah *kolko*, *tolko* našel tudi obliko *telko* (§ 17). Tu piše tudi besedo *lêto* stalno z *ej*, sicer pa za *ê* vedno gor. e. V prevodu Navuka Gospójskam in Kmétam, domačo žvino varvati kuge in težkeh bolézni... (1816) piše V. Vodnik povečini *tolko*, *kolko*, vendar tudi *telka* (§ 14), *telko* (§ 30), *telk* (§ 61). — Obliko *telki* [al *tolki*] navaja V. Vodnik že v svoji Pismenosti 1811, na str. 60, prav tako na str. 65 *kelki*. Vendar pa piše v Kršćanskem navuku za ilirske dežele, 1812, do str. 38 samo *tolko* in *kolko*. Pa tudi *jezar* za *tisoč* najdemo pri Vodniku.

Vsekakor pa bo treba ob nemškem izvirniku jezikovno pregledati in zlasti za slovar izpisati vse Vodnikove prevode uradnih patentov in drugih zakonskih odločb; pa jih ni malo. Nekatere so slogovno bolj, druge manj dognane, kakor je pač imel čas in je bil tekst lažji ali težji. Pri MR 1815 je imel dovolj časa, medtem ko je n. pr. Navuk Gospójskam in Kmétam 1816 slogovno mnogo slabši. Je pa leksikalno izredno bogat.

R. Kolarič

R. NAHTIGALS BEITRAG ZUR IGORLIED-FORSCHUNG

Das Interesse für das »Heldenlied vom Heereszuge Igor Svjatoslavič's« hat bei den Slovenen schon eine lange Tradition. Im Jahre 1865 verfasste der Lexikograf Max Pleteršnik, angeregt durch die Wiener Vorlesungen Fr. Miklosich's und mit dessen Beihilfe die erste slovenische Übersetzung.¹ Pleteršnik stützte sich auf M. Hattalas »Slovo o polku Iгореve«, Prag 1858, sowie auf die Ausgaben von A. Boltz, Berlin 1854 und Hanka 1821. Bemerkenswert ist hiebei, dass Pleteršnik damals noch das Igorlied rühmend auf dieselbe Stufe stellte wie die Königinhofer Fälschung. Mit dem Igorlied, dieser wegen ihres kühnen dichterischen Schwungs bis heute bewunderten altrussischen Dichtung, die infolge der tragischen Geschichte ihrer beim Brande Moskaus im Jahre 1812 zugrunde gegangenen Handschrift, die aus dem 16. Jahrhundert stammte und von der nur zwei mangelhafte Abschriften erhalten sind, der slavischen Philologie bis auf den heutigen Tag die schwersten Rätsel aufgibt, beschäftigte sich auch eingehend Gregor Krek in seiner für seine Zeit bedeutenden »Einleitung in die slavische Literaturgeschichte« (Graz 1874, 21887), besonders hinsichtlich der im Igorlied enthaltenen Reminiszenzen zur heidnisch-slavischen Mythologie.

Von seinem Lehrer V. Jagić auf die Russistik gelenkt, arbeitete Nahtigal (nach einem längeren Aufenthalt in Russland 1901—2) neben seinen auf das ganze Gebiet der slavischen Sprachwissenschaft ausgreifenden Forschungen immer wieder intensiv an Fragen der russischen Sprache.² Die Bekrönung seiner

¹ Pesem o vojski Igorjevi (poslovenjena iz staroruskega), Programm d. k. k. Gymnasiums zu Cilli 1865, S. 11—18.

² Und zwar als Lehrer der russischen Sprache an der Lehranstalt für orientalische Sprachen und an der Exportakademie in Wien (1902—1913), als

russischen Studien bildet sein »Staroruski ep Slovo o polku Igofevě«, Ljubljana 1954.³ In diesem Werk, das der heutigen slovenischen Philologie alle Ehre macht, sind nicht nur die Ergebnisse der gesamten älteren und neueren Forschung kritisch zusammengefasst. Durch die Fülle neuer Anregungen, die Nahtigals Arbeit bietet, bedeutet sie einen hochinteressanten Beitrag zur Erforschung dieses berühmten Denkmals.

Ein beachtenswerter Vorzug von Nahtigals Edition liegt schon in der vortheilhaften Behandlung des Textes. Die meisten Igorliedbearbeitungen der letzten Jahrzehnte (Peretc 1926, Gudzij 1938, 1947, Sambinago und Ržiga 1954, Orlov 1946, Jakobson 1948) geben den Text der Dichtung bereits in einer mehr oder weniger weitgehend durch Korrekturen überarbeiteten Gestalt. Angesichts der Unsicherheit und dem oft hoffnungslosen Widerstreit der Meinungen in der textlichen Interpretation muss aber die Erstausgabe von 1800 doch die feststehende Grundlage bleiben. Von ihr muss jeder Forscher ausgehen und zu ihr immer wieder zurückkehren. Wie sehr gerade für die Igorliedforschung die Gefahr besteht, durch allzu gewagte Textverbesserungen den Boden unter den Füßen zu verlieren, zeigte sehr anschaulich die Ausgabe E. Ljackijs (Práce slov. ústavu, XII, Prag 1954).⁴ Daher schlägt Nahtigal ein neues Verfahren ein. Er stellt den Text der Dichtung in vierfacher Gestalt in Kolonnen nebeneinander: voran die Editio 1800 in ihrer unberührten Form, daneben den Versuch einer Rekonstruktion der Urfassung in der Sprache des 12. Jahrhunderts, in die er alle von ihm vertretenen Lesarten und Textkorrekturen aufnimmt, daneben gibt er eine lautgetreue phonetische Transkription seiner Rekonstruktion in der Latinica, mit durchgängiger Bezeichnung der Intonation und Wortakzente, und schliesslich an vierter Stelle eine slovenische Übersetzung der Dichtung. Beim Abdruck der Editio 1800 (Kolonne I) ist die Zeilenlänge derselben beibehalten und der ganze Text nach den Seitenzahlen der Erstausgabe unterteilt. Seiten und Zeilen sind fortlaufend nummeriert. Die vier Kolonnen stehen in zeilenmässiger Übereinstimmung nebeneinander, was ein genaues Vergleichen jeder Textstelle in allen vier Kolonnen erleichtert. Ein solcher Vorgang ist nicht nur philologisch korrekt, sondern auch zweckmässig, da er dem Leser beim Studium von Nahtigals Ausgabe die bequeme Möglichkeit gibt, jederzeit unmittelbar auf die Editio princeps, die Grundlage aller Igorlied-Forschung, zurückzukommen.

Der Hauptertrag von Nahtigals Arbeit am Igorlied liegt in seinem Versuch einer Rekonstruktion der Urfassung. Ihm ist ein sehr ausführlicher Kommentar beigegeben, in welchem alle von ihm vorgeschlagenen Korrekturen, Lesarten und Konjekturen sorgfältig begründet werden. In seinem Kommentar berücksichtigt Nahtigal bei einem Aufwand bewundernswerter Belesenheit alle ihm

Lektor für Russisch an der Universität Wien (1911—1913), als Professor an der Universität Graz (1915—1919) und seit 1919 als Professor an der Universität Laibach. Von seinen das Russische betreffenden Publikationen seien besonders hervorgehoben: »Die Akzentbewegung in der russischen Formen- und Wortbildung«, Heidelberg 1922, und »Ruski jezik v poljudnoznanstveni luči«, Ljubljana 1946.

³ Mit dem Igorlied befasste sich N., wie er selbst angibt, mehr als 20 Jahre in seinen Vorlesungen in Laibach. Ein Teil der Textausgabe erschien zuerst in der Slavistična revija (Ramovš-Festschrift) 1950, III, 369—396.

⁴ Siehe hiezu meine Rezension in: Jahrbücher f. Gesch. Osteuropas II/1, 1957.

wertvoll erscheinenden Ergebnisse der bisherigen Forschung, angefangen von Dubenskij (1844) und Maksimovič (1857), über die grossen russischen Philologen des 19. Jahrhunderts — Buslajev, Tichonravov, Potebnja usw. — bis zu Peretc, Orlov, Jakobson, Lichačev u. a. in unseren Tagen. Was jedoch der Arbeit Nahtigals die besondere Note gibt, ist die reiche Benützung auch der wesentlichen philologischen Literatur, in einem viel weiteren Mass, als es in der russischen Igorlied-Forschung bisher üblich war. Für die sprachliche Interpretation werden Miklosich, Jagić, Brugmann, Berneker, Gebauer, Dj. Daničić, E. Sievers, L. Niederle, M. Woltner u. a. herangezogen. In seinem Realienkommentar treffen wir manches alte, heute seltene Werk wie A. F. Büschings »Neue Erdbeschreibung«, Hamburg 1754—92, J. A. Naumanns »Naturgeschichte der Vögel Deutschlands«, W. Tomascheks »Die Goten in Taurien«, Wien 1881 u. a. Es werden hiebei auch Nahtigals südslavische Landsleute wie M. Pleteršnik (Wörterbuch), B. Šulek (»Jugoslavenski imenik bilja«, Zagreb 1879), A. J. Murko, M. Murko, Fr. Erjavec (Domače in tuje živali v podobah, 1869) u. a. nicht vergessen.

Seit durch die bahnbrechenden Arbeiten Sobolevskijs, Šachmatovs und deren Schule, durch Obnorskij, Vinogradov, Bulachovskij usw. ein immer genaueres Bild von der Geschichte der russischen Sprache und damit auch ihres Zustandes im 12. Jahrhundert gewonnen wurde, tritt in unserer Zeit die Igorlied-Forschung in ein neues Stadium. Viele den älteren Forschern unüberwindlich scheinende Schwierigkeiten, die wie Buslajev, Vs. Miller, Tichonravov usw. als Literarhistoriker an die Dichtung herangingen und oft, besonders an den sogenannten »dunklen Stellen« zu weitgehenden und gewagten Konjekturen verleitet wurden, finden heute eine einfachere Lösung. Auch Nahtigal steht als gründlichem Kenner der russischen historischen Grammatik die sprachwissenschaftliche Methode zur Verfügung. Dazu kommt, dass der slovenische Gelehrte aus seiner Muttersprache her, mit ihren vielfach archaischen Zügen im Wortschatz und Formensystem, neue Anregungen in die Diskussion zu bringen vermag.

Es kann hier nicht auf alle Vorzüge und Einzelheiten von Nahtigals Textbehandlung und Kommentar eingegangen werden. Wir haben es im Igorlied mit einem für die philologische Forschung wohl einzigartig schwierigen Fall zu tun: ein altrussisches Heldenlied, das infolge oftmaligen Abschreibens und Überarbeitens im kirchenliterarischen Stil auch dem Schreiber des 16. Jahrhunderts bereits an vielen Stellen unverständlich war, und das dann überdies zu Beginn des 19. Jahrhunderts bei noch sehr mangelhafter Kenntnis des Altrussischen durch philologisch ungenügend geschulte Editoren noch weiter verderben wurde — besonders bei ihrem Bemühen, den in der Handschrift in continuo geschriebenen und durch die vielen im Mittelalter üblichen Ligaturen gekürzten Text in Worte zu zerlegen — soll nun auf die Fassung des 12. Jahrhunderts zurückgeführt werden.

Im allgemeinen übernimmt auch Nahtigal bei seiner Textbearbeitung die Konjekturen, welche in der Igorlied-Philologie bereits allgemeinere Anerkennung gefunden haben, immer jedoch nach sorgfältiger Überprüfung. Wir wollen im Folgenden nur einzelne Besonderheiten in Nahtigals Interpretation, vor allem Fälle stark verdorbener Textstellen herausgreifen, wo Nahtigal nach besseren Lösungen sucht. Dass sich auch bei manchen seiner Vorschläge Zweifel erheben, liegt in der philologischen Beschaffenheit des Denkmals, über welches alle Spekulationen ja meist nur neue Möglichkeiten und Anregungen bringen, kaum aber zu exakt beweisbaren Ergebnissen führen können.

Die in der Editio 1800 unverständliche Stelle: свистъ звѣринъ въ стази; дивъ кличетъ... (9/1, 2) interpretiert Nahtigal als свистъ звѣринъ въста. Възби ся Дивъ, кличетъ... und folgt hier nicht der etwas abstrakt anmutenden Lesart Jakobsons und Bulachovskijs, sondern der von Peretc und Lichačev; Orlov ließ das unbequeme зби überhaupt weg. Ausser ся (Peretc) verändert Nahtigal auch зби zu възби (mit Berufung auf polnische Wortbeispiele), was nur folgerichtig und notwendig ist, da збиться (сбиться) hier weniger passt als възбиться »sich rütteln, aufplustern«. Hingegen könnte die Stelle лебеди роспущени »losgelassene Schwäne« (9/13, 14), was Nahtigal auf лебеди роспужены »aufgescheuchte Schwäne« korrigiert (so auch Orlov), belassen werden.

Den Ausdruck Тъмотораканьскый блъванъ (9/7, 8) bezieht auch Nahtigal, wie es sich bereits eingebürgert hat, auf ein Götterbild bei dieser Stadt. Wäre es nicht näherliegend, hier ein Schimpfwort gegen den Chan von Tmutarakan, der diese reiche und schöne Stadt den Russen geraubt hat, zu sehen. Dies besonders im Zusammenhang mit der vorhergehenden Aufzählung der ebenfalls an die Steppennomaden verlorengegangenen Gebiete Pomurje, Posulje, Korsunj. Es liegt m. E. keine Notwendigkeit vor, diese Stelle durch gelehrt-philologische Erörterungen zu deuten (siehe auch S. P. Rozanov, Izv. XXXII, 1927, S. 297).

Die Stelle растѣкашется мыслию по древу (3/2, 3) korrigiert Nahtigal auf ...мыслию бѣлою вѣверицею по дереву, indem er sich auf Sobolevskij beruft. Korš hat Ähnliches, jedoch weniger Weitgehendes vorgeschlagen. Peretc u. a. verbesserten auf мыслию, in der Pskover Mundart »Eichhörnchen« (vgl. auch Orlov, 1946, S. 89). Da aber бѣлка »Eichhörnchen« in unserer Dichtung verwendet wird sowie überhaupt im Altrussischen gebräuchlich war, finden die neueren Interpreten keine Veranlassung, diese Stelle zu ändern. Sollte бѣлая вѣверица, das auch in der Laurentius-Chronik vorkommt, »Hermelin« (im Winterkleid) oder »Schneewiesel« bedeuten (Vgl. Dalb, 1905, I, S. 428), so wäre noch zu bemerken, dass diese Tiere nicht typischer Weise auf Bäume klettern.

Den Passus Кая раны дорога, братіе... (13/20), den Peretc, Lichačev u. a. belassen, Jakobson durch Дая раны дорога братіе korrigiert, versucht Nahtigal als Къя раны дороги, братія aufzufassen. Besser war m. E. die Deutung Sobolevskijs (каяті »tadeln«, wenn man sich dabei nicht an dem Aorist, statt des hier zu erwartenden Imperfekt stösst. Mit geringerer Korrektur interpretiert Orlov Кая рана дорога..., was aber ebenso wie Nahtigals Interpretation kaum einen Fortschritt bedeutet.

Zur Stelle Ярославъ... съ былями (27/2) wäre zu bemerken, dass eine Form бѣль nirgends belegt ist. Vasmer REW hat nur бѣля, ebenso auch K. H. Meyer, Wb. des Suprasliensis, S. 18), was sowohl der Herleitung von atürk. boıla, buila (Vasmer REW, II, 158) wie auch den mgriech. Lehnformen βοελάς, βοηλάς entspricht.

Nicht ganz überzeugt die Korrektur der Stelle (25/3—5) ...съ вечера одѣвахте мя, рече, чръною паполомою... auf одѣвахоте, mit dem Hinweis auf Schreibungen wie Святъславъ für Святославъ, sowie auf ähnliche Formen des Aorist, II. Pl. in südslavischen Dialekten (V. Oblak, AfslPh XVIII, 257, slov. Resia-Mda. - hatœ, kroat. Veglia-Mda. - hote). Während neuere Forscher (Peretc, Lichačev, Jakobson, Orlov, Gudzij) diese Stelle belassen, haben ältere, und neuerdings Obnorskij eine Korrektur auf одѣвахуть vorgeschlagen, was auch stilistisch wegen des Zusammenklangs mit den folgenden чрънахуть und съпахуть mehr befriedigt.

Das Vorgehen Nahtigals, den Text der Editio princeps unverändert neben den Rekonstruktionsversuch zu stellen, bewährt sich besonders bei der Umstellung des Textes, die er im Absatz 25 vornimmt. Auch Peretc und Jakobson

gruppierten hier den Text um, wenn auch in geringerem Mass. Nahtigals Umstellung erreicht eine bessere logische Abfolge der dichterischen Darstellung.

Im Kommentar zu »Šestokrilcy« (53/1) schliesst sich Nahtigal Lichačev an, der sich wieder auf N. V. Šarleman' (Trudy Otdela drevneruss. liter., VI, 1949, S. 113) stützt, der darauf hinwies, dass das Flügel skelet des Falken aus drei Teilen besteht, was eine sehr genaue anatomische Beobachtung voraussetzen würde. Sie mag für die Kiever Russen wohl von der Falkenbeize her bestanden haben. Viel eher aber wird für diese das Bild des Falken im Flug bestimmend gewesen sein, das die Falkenflügel als geschlossene Tragfläche erscheinen lässt. Auch Korš's Hinweis auf *εξαπτερος*, ngr. *ξεπτέρη* 'eine Falkenart' deutete m. E. in eine falsche Richtung. Hingegen dachte Peretc an einen mythischen sechsflügeligen Falken. In dem sehr instruktiven Artikel von N. M. Dilevski, *Бележки върху 'Сл. о п. Иг.'*, Изв. за бълг. литер., Кн. 3, 1955, стр. 105—10) wird auf das häufige Vorkommen der Vorstellung von sechsflügeligen Wesen in der südslavischen Volksdichtung hingewiesen. Der russischen scheint sie fremd zu sein. Im Igorlied aber scheint dieses Bild in mittelalterlichen Vorstellungen mythischer Phantasie seinen Ursprung zu haben, wohl nicht unmittelbar in den sechsflügeligen Cherubimen und Seraphimen der kirchlichen Literatur, aber doch in alten Fabeltieren, sechsflügeligen Drachen, Rossen, Fischen, Schlangen usw., wie sie im »Physiolog« vorkommen (siehe auch V. Karadžić, *Lexikon*, 1852, S. 837). Wir finden das Epitheton »šestokrilati« auf den serbischen Fürsten Chrelja (Protosevast unter Stefan Dušan Silni) bezogen, der im Rila-Kloster sein Leben beschloß (Chrelja-Turm dieses Klosters), und später im Volkslied auf Marko Kraljevič übertragen, wo es übernatürliche Kräfte des Helden bedeutet. Für die Stelle im Igorlied wird wohl etwas Ähnliches vorliegen.

Bei der schier unheilbar verdorbenen Stelle (54/2, 3) ... И сходи ю на кровать, и рекъ ... sieht sich auch Nahtigal, der sich sonst grundsätzlich bemüht, durch möglichst geringe Textänderungen eine bessere Lesart zu erreichen, zu einer grösseren Korrektur veranlasst: И съхони ю (славу) на кръве, а тыи (Боянъ) рекъ бѣ, wobei er mehrere schon früher gemachte Vorschläge (Maksimovič, Hattala, Bodjanskij, andererseits Barsov, Man'kovskij) kombiniert. Dass hier ein wichtiges Wort fehlt, wurde schon festgestellt (Tichonravov, Potebnja und andere). Am besten scheint doch der schon von Potebnja gemachte und neuerdings von Jakobson übernommene Vorschlag zu entsprechen, hier eine Assoziation von 'Hochzeitsbett' und dem Heldentot auf dem 'Bett des Ruhmes' zu sehen, was dem heroischen und symbolistischen Charakter der Dichtung gut entspricht. Jakobson macht dies noch dadurch deutlich, dass er diesem Passus а кы vorsetzt.

Mit Recht lehnt auch Nahtigal an der Stelle 44 (8, 9) die einst von Zabëlin vorgeschlagene, von Peretc und Lichačev⁴ wieder aufgegriffene Lesart Рекъ Боянъ и Ходына ... ab. Es ist unwahrscheinlich (vgl. auch Bulahovskij, *Izv.* XI, 1952, 447—448), dass nun, ganz am Ende des Liedes, und nur nebenbei noch ein zweiter grosser Sänger der alten Zeit genannt würde, und überdies so, als ob beide ein und denselben dichterischen Spruch getan hätten. Nahtigal konstruiert hier mit verhältnismässig geringen Änderungen eine ausführlich begründete neue Möglichkeit Рекъ Боянъ на исходъ на Святославѣ, пѣснотворця старого веремене Ярославля, Ольгова коганя: Хотя и тяжко ти головѣ ..., was er ins Slovenische übersetzt: Rekel je Bojan ob preminotju Svjatoslavovem, psmo-

⁴ Auch D. Čiževskij (Geschichte der altrussischen Literatur im 11., 12. und 13. Jahrhundert, 1948) hält dies für möglich.

tvorec starega časa Jaroslavovega, Olegovega kanovega: Dasi tudi ti je težko... Aber kommt man damit nicht in neue Schwierigkeiten? Dass das на zu Свято-славѣ eine im Liedstil gebräuchliche Wiederholung des von Nahtigal vorher eingefügten на darstellte, könnte zugegeben werden. Stört aber dann nicht das phraseologisch ungewohnte речи на что, wo man im Russischen речи о чем erwarten würde? Den Plural исходь für den Singular »hinscheiden, sterben« — es wurde dies schon von Sambinago (Сл. о п. Иг., Универсальная Библиотека, Moskau o. J.) vorgeschlagen — findet man im Altrussischen nicht. Dubenskij, Vjazemskij u. a. setzen hier den Singular исходъ. Auch wird пѣснотворьця als Nominativ Singularis anzusprechen (in Analogie zu убица) wenig Anklang finden. Um diese Stelle haben sich bereits die besten Köpfe unter den russischen Philologen bemüht und die verschiedensten Konjekturen vorgeschlagen, ohne eine endgültig befriedigende Lösung geben zu können.

Der heutige Stand der russischen Sprachforschung lässt nun immer mehr die Wiederherstellung der Dichtung in der Urfassung des 12. Jahrhunderts möglich erscheinen — also über jene Sprachform hinausgehend, in der uns das Denkmal in der zugrunde gegangenen Handschrift überliefert ist. Nach F. Korš (Slovo о р. Иг., Pbg. 1909) und R. Jakobson (1948) unternimmt nun auch Nahtigal einen derartigen Versuch.⁵ Dass sich einem solchen derzeit noch vielfache Schwierigkeiten entgegenstellen, ist klar. Denn hier besteht vor allem die Frage, wie weit wir es im Igorlied mit einer »mündlich« konzipierten Dichtung, etwa in der Weiterentwicklung einer russischen vorliterarischen Helden-dichtung, über die wir heute noch unklare Vorstellungen haben, oder mit einem literarischen Werk zu tun haben. Ersteres würde eine rein russische Sprachform voraussetzen, letzteres eine Verbindung des Russischen mit literatursprachlichen, d. i. altbulgarischen Elementen zulassen. Ferner bedarf die Frage nach den fremden Einflüssen, unter denen sich das dichterische Schaffen der Russen im 12. Jahrhundert vollzog, östlicher, etwa des byzantinischen Heldenliedes, oder westlicher, besonders der skandinavischen Dichtung, noch der endgültigen Klarstellung. Für die schriftliche Darstellung der Sprache des 12. Jahrhunderts ergeben sich auch Fragen der Orthographie.

Nahtigal ist bestrebt, eine streng altrussische Sprachform herzustellen. Er ist wie F. J. Korš der Meinung, dass alle die kirchenslavischen Elemente, mit denen uns die Dichtung überliefert ist, durch mittelalterliche Kopisten und Redaktoren hineingetragen wurden. Er ersetzt daher konsequent alle Formen der т r a t, t l a t-Gruppe durch den russischen Vollaut, also веремєне, оболοкы, золотъ, серебрянѣ, черєзъ, передъ usw., ebenso Володимєрь; im Gegensatz zu Jakobson, der die kirchenliterarischen Formen belässt und die Vollautformen nur in Parenthese stellt. Eine wechselnde Verwendung beider Formen aus stilistischen Gründen (vgl. A. Paschen, Die semasiologische und stilistische Funktion der trat-torot-Alternationen in der altrussischen Literatur, Heidelberg 1935) lässt Nahtigal nicht zu.⁶ Den Standpunkt Jakobsons unterstützt

⁵ Das an sich interessante Experiment von E. Sievers (1926), mit der »schallanalytischen Methode« und gewissermaßen auf intuitivem Wege die sprachliche und metrische Form der Dichtung zu erfassen, führte infolge seiner weitgehenden Ignoranz textkritischer und sprachgeschichtlicher Tatbestände zu einer Fehlleistung.

⁶ Dass wahrscheinlich auch das Original der Dichtung alternativ Metathesisformen verwendete, gab auch Korš, dem auf die Rekonstruktion der Versform ankam, zu, indem er darauf hinwies, dass bei einer rein russischen Fassung Stellen wie: strany rady, gradi veseli keinen Vers ergeben würden.

aber die Tatsache, dass auch die echt russische und volkstümliche Byline kirchenslavische Formen (златоверхий, златокованный usw.) in stilistischer Absicht verwendet (Vgl. A. A. Šachmatov in: Отчетъ Пбг-скаго Университета 1912, wo er über eine diesbezügliche nichtpublizierte Untersuchung V. A. Anosov's berichtet, worauf L. P. Jakubinskij in seiner »История древнерусского языка«, М. 1953, S. 327, hinweist). Solche Wörter wie время, бремя, крамола, страна, also für Begriffe des alltäglichen Lebens, gehörten im 12. Jahrhundert gewiss schon zur Umgangssprache der Gebildeten, und als solchen muss man den Dichter des Igorliedes ansprechen. Andere Alternationen wie глава-голова, брань-боронь, врана-ворона usw. werden im Igorlied meist zur Unterscheidung der konkreten und der übertragenen, dichterischen oder symbolischen Bedeutung verwendet: Снопъ стелеть головами (56/1, 2); тяжело ти головы, кромъ плечю (44/12, 13); хошу главу свою приложити (6/8, 9); а главы своя поклониша (32/7, 8); Храбрыи Князи доспѣли на брань (32/19, 20); стоиши на борони (15/9). Auch Fragen des Rhythmus spielen hier eine Rolle. Ferner haben Wörter wie златъ, сребьренъ, храбрый als gehobene Epitheta ihren Wert. Jedenfalls ging bei einem streng sprachwissenschaftlich Vorgehen im Sinne Nahtigals von dem poetischen Glanz der Dichtung viel verloren.

Das Streben zur rein altrussischen Lautform zeigt sich in dem konsequenten Ersatz des ж, щ (für idg. *dj, *tj) durch ž, š, also: Даж-божавнука, стонучи, хочю, usw. Ferner wird nach den im 12. Jahrhundert weichen Zischlauten ш, ч, sowie ц statt а, у durchwegs я, ю gesetzt: начяши, съльнцю usw. Nahtigal nimmt ferner an, dass die alten ь und ъ zur Zeit des Dichters in schwacher Stellung bereits nahezu stumm waren; er schreibt sie jedoch überall und unberührt von dem schon damals einsetzenden Wandel der Halbvokale (schon im Ostromir-Evangelium [1056] werden sie bereits in ersten Silben weggelassen). Er schreibt sie auch dort, wo sie in starker Stellung bereits in е und о übergangen (im Süden, im Dobrilo-Evangelium [1164] ist dieser Wandel bereits zu erkennen), also тѣгда, умѣмъ, хоробърѣ. Nach dem Prinzip der offenen Silben führt Nahtigal sie auch in Fremdwörtern ein: Инѣгварь, орѣтъмами usw. Die Gutturale werden durch die konsequente Schreibung кы, гы, хы als immer hart bezeichnet. Es scheint jedoch nicht ganz sicher, was man für Novgorod-Seversk um 1200 ansetzen soll (schon im Dobrilo-Evangelium finden wir ки und ги in jeder Stellung: великии, гибель; im Norden, z. B. in den Smolensker Urkunden allerdings erst um 1229).

Dieselbe Tendenz, den Text von allen kirchenslavischen Elementen zu reinigen, sehen wir auch in morphologischer Hinsicht. Hier wäre zu bemerken, dass Nahtigal in seiner Rekonstruktion die Adjektiva in der kurzen und langen Form ebenso regellos wechseln lässt wie in der Editio 1800, ohne auf einen Bedeutungsunterschied, wie er im Altbulgarischen vorliegt, Rücksicht zu nehmen, also: für die bestimmte Bedeutung въ золотъ стремь (8/14); мила брата (7/11), ebenso wie по чистому полю (8/15) und die lange Form auch für die unbestimmte Bedeutung: неготовами дорогами (9/9, 10). Bei von Landschaftsnamen abgeleiteten Adjektiva lässt hingegen Nahtigal nur die kurze Form gelten: между Угърьскыи иноходьци (16/7, 8); передъ пълкы Казовьскы (5/14, 4/1), wo Jakobson прѣдъ пълкы кас сожьскыми annimmt. Ebenso wie Jakobson setzt auch Nahtigal beim Lokal die Ortsnamen ohne Präposition.

Besonderen Wert legt Nahtigal auf die strenge Beachtung des Duals. Wäre aber nicht im Passus: храбрая мысль носитъ васъ умъ на дѣло (31/2, *3), den Nahtigal mit... ваю умъ на дѣло wiedergibt, sinngemäss вама zu erwarten?

Konsequent werden die russischen Formen *собѣ, тобѣ* gesetzt, wo Jakobson auch *себѣ, тебѣ* gelten lässt. Weniger streng werden die Vokative behandelt: о Бояне, Игорю, соловю старого времени!; aber: о тобѣ Тьмутороканьскъ бълванъ!

Auf orthographische Fragen hier einzugehen, ist schwer, da eine Rechtschreibung für die fragliche Zeit kaum festgestellt werden kann. Deshalb bleibt es wohl unentschieden, ob man schreiben soll: въ кнѣзяхъ короколахъ oder въ Княжихъ кр. (17/2), горностаимъ oder горнастаемъ (40/14), третнего дње oder третьяго дни (18/10), на березѣ быстроѣ Каялы oder быстроѣ К. (18/15), на синемъ oder на синимъ мори (19/9), петрудьюю oder петрудною крыльцю (58/12) usw. Jakobson entschied sich für die zweitgenannten Formen.⁷

Auf eine Rekonstruktion der rhythmischen und metrischen Struktur des Igorliedes oder eine Gliederung des Textes in Verszeilen, Dinge um die sich F. Korš bemühte und sich damit in grosse Schwierigkeiten stürzte, kommt es Nahtigal nicht an. Ihm ist lediglich um die Rückführung des gegebenen bzw. erschlossenen Textes der Handschrift des 16. Jahrhunderts in die Sprache der Zeit der Dichtung zu tun. Hiezu aber gibt er eine phonetische Transkription, die sich hinsichtlich ihrer lautlichen Genauigkeit in den Grenzen hält, die dem Verfasser aus drucktechnischen Gründen gesetzt waren. Nahtigal beschränkt sich auf die Bezeichnung der Wortakzente (Ikten) sowie der musikalischen Qualitäten der langen *a, i, u* und *ě*. Obwohl unsere Kenntnisse der prosodischen Qualitäten des Altrussischen seit Korš manche Fortschritte machten, ist es begreiflich, dass auch heute eine präzise phonetische Darstellung der Sprache des Igorliedes in vielen Einzelheiten problematisch bleiben muss. Befand sich doch das Altrussische gerade gegen Ende des 12. Jahrhundert in einem Stadium umwälzender Entwicklungen, besonders hinsichtlich seines Vokalsystems (mitten im Prozess des Schwundes bzw. Wandels der ѣ und ъ, des Verlustes der Vokalquantitäten, des Aufgebens der musikalischen Intonation und des Übergangs zum expiratorischen Akzent). Nahtigal sagt selbst, dass seine Akzenbbezeichnungen in manchen Fällen nur hypothetisch sein können. Ein Vergleich seiner Akzent-, Quantität- und Intonationsbezeichnungen mit denen Koršens zeigt weitgehende Differenzen. Das von Korš zitierte »grammatici certant, et adhuc sub iudice lis est«, gilt auch heute noch. Im besondern aber ist es derzeit noch kaum möglich festzustellen, wie weit für Novgorod-Seversk, für die Gegend, aus der die Dichtung stammt, die ursprünglichen prosodischen Verhältnisse damals noch bestanden haben. Dennoch aber ist Nahtigals Bemühen um die ideale Lautgestalt, besonders des prosodischen Charakters der Sprache des Igorliedes wertvoll und anregend. Für die hinsichtlich des Igorliedes immer noch in den Anfängen stehende Stillforschung, für das Erfassen der eindrucksvollen Rhythmik und melodischen Phrasierung dieses hochentwickelten Wortkunstwerkes bilden gerade solche Untersuchungen die primäre Voraussetzung.

Und endlich bildet das der Ausgabe Nahtigals beigegebene Wörterbuch (35 Seiten) eine sehr willkommene Hilfe und einen wirklichen Fortschritt für die Methode der Igorlied-Forschung. Es verzeichnet alle Wortformen der Editio 1800 bei Angabe ihrer Textstellen und setzt daneben die von Nahtigal erschlos-

⁷ Bemerkte sei noch, dass N. statt der heute üblichen Aussprache *Pólóvcy* annimmt, dass im Altrussischen und besonders in der Gegend von Novgorod-Seversk *Polóvcy* gesprochen wurde, und verweist darauf, dass die südslavische Form des hier zugrunde liegenden Wortes *plāv* »blond, fahl« im Russischen *полѡвъ* lauten musste, analog wie slov. *zdrāv*: russ. *здоровѣ* (Siehe auch Ušakov, Wb., 1939, III, 554), *полѡвыи* »fahl«.

senen und in seiner Rekonstruktion aufgenommenen altrussischen Formen. Ein Wörterbuch des Igorliedes wurde schon vor dreißig Jahren von S. P. Rozanov in seiner Rezension der Ausgabe Vl. Peret's dringend gefordert (Izv. XXXII [1927], S. 297). Gerade für das Igorlied mit seinem hochpoetischen, vielfach hyperbolischen Stil und seinem in weiter Spannung variierenden, bald konkreten, bald übertragenen und symbolhaften Wortgebrauch, wäre ein Wörterbuch, das ein bequemes Vergleichen der wechselnden Bedeutungen an allen Textstellen ermöglicht, ein wertvolles philologisches Instrument. Nur ein solches Wörterbuch kann uns einen Überblick über den Wortschatz der Dichtung im ganzen geben und gleichzeitig die konkreten und primären von den dichterisch übertragenen Bedeutungen schärfer unterscheiden lassen. Eine bessere Einsicht in den semasiologischen Charakter der Dichtung könnte der Textkritik, besonders bei der Interpretation verstümmelter Worte und korrumpierter Stellen, grössere Sicherheit geben und zu manchen neuen Lösungen führen.

Ein Igorliedwörterbuch wäre vor allem auch dadurch auszugestalten, dass die Wörter nicht isoliert, sondern in ihrem breiteren Kontext in das Lexikon aufgenommen würden, um die differierenden Bedeutungen jedes Wortes anschaulich zu machen. Natürlich kann der Wortschatz des Igorliedes mit befriedigender Sicherheit nur im grossen Rahmen des Wortgebrauches seiner Zeit, nur im Vergleich mit anderen, vorzüglich den weltlichen Denkmälern der späteren Kiever Epoche, wie der Russkaja Pravda, der Schriften Vladimir Monomachs, der Bittschrift des Daniel Zatočnik und einiger anderer erfasst werden. Für ein solches Wörterbuch wären schliesslich auch alle bisherigen zahlreichen Arbeiten über die Lexik des Igorliedes zu sammeln und zu berücksichtigen. Dies wäre allerdings ein Unternehmen, das Jahre in Anspruch nehmen würde, für den weiteren Fortschritt der Igorlied-Forschung aber unerlässlich erscheint. Der slovenische Gelehrte hat auch hier den Anfang gemacht.

Mit Nahtigals Igorlied-Ausgabe besitzt das kleine, aber kulturell hochstehende Volk der Slovenen eine moderne Edition und philologisch gründliche Bearbeitung dieses bedeutendsten Denkmals altslavischer Dichtung nach dem neuesten Stand der Forschung; sie stellt sich den neuen Ausgaben der Russen sowie der von H. Grégoire und R. Jakobson veranstalteten »La geste du prince Igor« ebenbürtig an die Seite.⁸ Nahtigals vorbildliche Textbehandlung, besonders aber sein Versuch der Rekonstruktion der Dichtung in ihrer ursprünglichen Sprache und Gestalt lenkt die textkritische Arbeit, die bisher in der Hauptsache auf die Herstellung der zugrunde gegangenen Handschrift des 16. Jahrhunderts gerichtet war, auf die grundlegend wichtige Entscheidung der noch ungeklärten Fragen über die Entstehung, Sprache und Stilform der Urfassung sowie deren Stellung im dichterischen Schaffen des russischen 12. Jahrhunderts.

Rudolf Jagoditsch

⁸ Der deutschsprachigen Slavistik fehlt ein solches Werk. Die von seinem Lehrer Wl. Nehring geförderte kleine Ausgabe des Igorliedes von R. Abicht (Breslau 1895, gleichzeitig auch seine dt. Übersetzung) war für ihre Zeit verdienstvoll, ist aber längst veraltet. Abichts Versuch einer Rekonstruktion der Dichtung in altkirchenslawischer Sprache beruhte auf einem Missverständnis. K. H. Meyers Büchlein (Beiträge zur Ukrainekunde, hg. vom Ukrain. Wissenschaftliches Institut in Berlin, IV. Heft, Berlin 1935) verfolgte einen populären Zweck. Meyers Eintreten für den »ukrainischen« Charakter der altrussischen Dichtung geschah überdies aus einer historisch falschen Perspektive.

JUŽNOSŁOWJENJO A JUŽNOSŁOWJANSKA WE ŁUŽISKOSERBSKEJ LITERATURJE

Hdyž Łužiscy Serbja, najmjeńši mjez slowjanskimi narodami, wobdaty kolowokoło z Němcami, pisać počachu, čujachu swoju izolaciju a pytachu za příkladami pola druhich Slowjanow a za zwiskami z nimi. Hižo w přenjeju lužiskoserbskej knize, w rukopisnym přeložku Stareho testamenta z l. 1548, jewja so tuž wliwy čěšćiny a pólsćiny, kotrež na to pokazuja, zo je jeje awtor, Mikławš Jakubica, přeložujo na tutej řeči džiwal a zo je wón jej, wosebje čěšćinu, znal. Wliwy čěšćiny a českeje literatury běchu potom wosebje w 19. lětstotku dale mócníše, štož džě bě při bliskim susodstwje a při starych historiskich zwiskach Łužicy z Českej bjez džiwa. Pólske wliwy běchu porno nimi slabše. Wot 2. polojcy přiby k tomu wliw ruskeje literatury.

Slabše hač wšě tele su literarne styki, kotrež su Łužiskich Serbow z južnymi Slowjanami wjazale. Ale běchu tež, a to wot wšeho spočatka.

Přeni, kiž tuto znajomstwo nawjaza, njebě wšak žadyn Łužiski Serb, ale bě Slowjenc. Bě to *Adam Bohorič*. W swojej l. 1584 we Wittenberku wudatej přenjeju slowjenskeje gramatice »Arcticae horulae succissivae...« ma wón na str. 35 staw, kiž wón mjenuje: »Quinta tabella, qua, Cyrilica, Croatica (cum quibus, ut plurimum Rutenica & Moshovitica conveniunt [sic!]), Boemica, Lusatica seu vandolica, & Carniolana lingua collationem continet: vnde, horum sex vel, si vis, octo idiomatum, omnium cognatio, atq̄ adeo eadem origo, vel oculis ipsis, deprehenditur facillime.« K přirunanju podawa potom na str. 36—39 porno sebi wótčenaš w tychle řečach: »Cyrilica, Croatica, Polonica, Boemica, Lusatica, Carniolana.« Łužiskoserbski wótčenaš je delnjoserbski a je wzaty z přenjeje lužiskoserbskeje čišćaneje knihi, z Alwina Mollerowych spěwarskich z katechizmom, wudatych l. 1574 w Budyšinje.

Zo pak tež hižo najstarši lužiskoserbscy spisowaceljo wo Slowjencach a jich přenim pismowstwje wědžachu, wuchadźa z najstaršeje hornjoserbskeje čišćaneje knihi, z Warichoweho katechizma z l. 1597. Přenje spočatki pismowstwa Łužiskich Serbow, wurostleho z Lutheroweje reformacije, runaju džě so we wěstej měrje spočatkam slowjenskeho pismowstwa, kiž měješe tež w Lutheroweje reformaciji swoje žórla. *Warichius* tuž w němce spisanim předslowje praji: »Deßgleichen haben die Slawi oder Wenden in Illyria die heilige Bibel vñnd Kirchen Agenda / in jre Wendische vñnd Deutsche sprache transferirt, Vñnd auff begnadung des hochlöblichen Churfürsten zu Sachsen Hertzog Augusti / etc. Christmilder gedechtnis: Anno 84. Zu Wittenberg drucken lassen. Welchem löblichem Exempel billich alle Christliche Regenten vñnd Obrigkeit folgen /.«

Dalšu pokazku na južnych Slowjanow z pjera Łužiskeho Serba namakamy w katechizmje z napismom »Enchiridion Vandalicum« fararja *Handrija Tary*, wudatym l. 1610 w Frankfurće. Wón tam w tohorunja němce spisanim předslowje spomina na knižku »De Turcarum moribus«, kotruž je napisal »Der berühmte Ritter Bartholomaeus Georgewitz«, z kotrež »omnibus hac lingua peritis tuto adire licet Croatiam, Dalmatiam, Russiam, Valachiam, Serviam, Bohemiam et Poloniam...« Čini to, zo by svojich Łužiskich Serbow přepokazał wo wužitnosći jich hewak tak zacpěteje řeče.

Tež *Michal Frencl*, woprawdžity založitel hornjoserbskeho pismowstwa, wě, kaž z předslowa jeho přenjeje knihi, jeho přeložka scénjow Mateja a Marka z l. 1670, wuchadźa, wo Wittenberskej slowjenskeje bibliji a mjenuje w tym zwisku tež Trubera. Jeho předstajenja pak su jara njejasne, kaž K.

H. Meyer pokazuje, kiž je napisal malku monografiju wo znajomstwe slowjenskich protestantskich čišćow pola Lužiskich Serbow.¹ Tež Frenclowy rowjenk *Zacharias Bierling*, tworjer ewangelskeho serbskeho prawopisa, w swojej knižce »Didascalia seu Orthographia Vandalica« z l. 1689 na slowjenske čišće spomina, a to tež čini l. 1693 Michala Frenclowy syn *Abraham Frenzel* w swojej wučenej knize »De originibus linguae Sorabicae«. Poslednje naspomnjenje namakamy w předslowje k přenjeji hornjoserbskej bibliji z l. 1728. Dale potom tajkich powěšćow w serbskim pismowstwe njeje. Bjezposrédne zwiski džě tež prjedy hižo njeběchu. Běchu to same powěšće, kotrež wšitcy mjenowani mužojo wo slowjenskich knihach mějachu. Sami najskerje ženje žanu wohladali njejsu.

Přeni Lužiski Serb drje, kiž mjeješe bjezposrédne zwiski z južnymi Slowjanami, bě přeni wuznamny a najwjetši serbski ludowy basnik *Handrij Zejler* (1804—1872). Na svojich studijach w Lipsku l. 1825—1829 zezna so wón z južnoserbskim basnikom Simu Milutinovičom, kiž l. 1826 do Lipska přiďdže, zo by tam swoju »Serbianku« čišćeć dal, a spřeceli so z nim.² Zezna so přez Milutinoviča z južnoserbskej ludowej epiku. Slěd toho widžimy w přeloženej pěśni, přem drje to přeložku z južneje do lužiskeje serbsčiny. Je to pěseń »Devojka izbica momka« z Vuka Karadžićoweje zběrki, přeložena wot Zejlerja l. 1828 pod titulom »Koho by rada?« (Zhom. spisy I, str. 44³). Ale tutón přeložk wosta za wšě dwaceći lět hišće samotka.

Žiwši a powšitkowniši bu zajim za južnych Slowjanow ze serbskim narodnym wozrođenjom w štyrcetych lětach 19. lětstotka. »Młodzi Serbja« so za Slowjanstwo horjachu a rozšěrjachu tutu swoju zahorjenosć wězo tež na svojich južnych bratrow. L. 1847 bu w Budyšinje »Maćica Serbska« založena, a hižo přeni lětnik jeje »Časopisa Maćicy Serbskeje« přinjese poměrnje wobšěrnej přinoškaj z južnoserbskeje literatury. *Julius E. Wjelan* (1817—1892) wot l. 1850 farar w Slepom, poda tam wósom spěwow we lužiskoserbskim přeložku z Vuka Karadžićoweje zběrki⁴ a wo sydom lět mlódši student *Michal Cyž* (1824—1860), pozdžišo prawiznik w Kamjencu, poda tam pěseń »Omar a Mjerima« z wuložowanjom a kritisko-estetiskim pojednanjom.⁵ Lěto pozdžišo (dnja 1. XII. 1849) zapisa Praski student *Mikławš Jacslawk* (1827—1862) do rukopisneje »Serbowki« baseń (wón ju mjenuje »wójnsku pěseń«) »Wstańmy, wstańmy, bratřa lubi! Slónce swita Serbowstwu«, zloženu po chorwatskim »Složno, složno, bratjo mila«.⁶

W dalšich lětnikach »Časopisa Maćicy Serbskeje« wšak potom podarmo za pokazkami z literatury južnych Slowjanow pytaš. Jeničce w. lětniku 1885 (str. 185—192) maš hišće »Krala Wukašinowu žěntwu« (V. Karadžić II), přeloženu wot J. E. Wjelana.

¹ Karl H. Meyer, Die slovenischen protestantischen Drucke bei den Lausitzer Wenden. Leipzig 1924. Sonderabdruck aus: Archiv für slawische Philologie. Bd. 59.

² Přir. k tomu wosebje: Ota Wićaz, Handrij Zejler a jeho doba. Spisy Instituta za serbski ludospyt 2, Budyšin [Bautzen] 1955, str. 55—57.

³ Handrija Zejlerja zhromadžene spisy. Zrjadował a wudał dr. Ernst Muka [4 zwjazki]. Budyšin 1885—1891.

⁴ Južno-serbske narodne pěsnje, Časopis Maćicy Serbskeje 1848, str. 144 do 148. Su to: Ryba a holečo; Nimaš rjanosće bjez wěncu; Holčycne žadanje; Holečo mlódcencam wino porjedža; Wutrobu — wozybanje; Holčycne zamysło; Holčka a róža; Holčka róži nuzu skorži.

⁵ Čas. Mać. Serb 1848, str. 223—235.

⁶ Hlej Jubilejne spisy Serbowki I, str. 33—34.

Za to pak přinjese přeni lužiskoserbski beletristiski časopis »Měsačny Přidawk«, kiž je wuchadzał dwě lěće (l. 1858 a 1859) jako přidawk k »Serbskim Nowinam«, tójšto, njech tež krótkich, přeložkow z južneje serbsčiny. Bě to zaso wosebje Wjelan (tam so přeco podpisuje J. W—n), kiž jich tam podawaše, a nimo njeho založitel tutoho noweho časopisa, pilny a horliwy Michal Hórnik (1835—1894), kiž swoje pod pseudonymom Horjanski wozjewi. Wot Wjelana maš tam »Bratr a sotra cuzomna«, »To je kublo, štož je lube«, »Jank a jědla«, »Bratr je najlubši«, »Spěwała bych, ale njesměm« a »Starosé«. Při poslednej steji, zo je »z chorwatskeho«, hewak su wšě »z južnoserbskeho přeloženee.⁷ Wot Hórnik a pak je tam »Dobra rada«, »Holičo a kóu« a »Swobodny solobik«, wšě z Karadžićoweje zběrki.⁸ Wot Michala Hórnik a namakaš w »Měsačnym Přidawku« hišće nastawk wo »Čornej Horje« (str. 27—28).

Z lětom 1860 stupi na městno jara skromneho »Měsačneho Přidawka« drje tež hišće skromny, ale tola porno »Přidawke« wo wjele wobšěrniši a bohatši »Lužičan, Časopis za zabawu a powučenje«, redigowany tehorunja wot Michala Hórnik a. W kóždym čisle přinjese redaktor mjez druhimi rubriku »Slowjanski rozhlad«, zo by swojich Serbow wo wšěm wažnym powučil, štož so w slowjanskim swěće stawaše. W tutym »Slowjanskim rozhledze« rozprawja wón po tym, zo je wo Čechach a Polakach popowědał, tež wo wšěm nowym w literarnym a kulturnym žiwjenju Chorwatow, Serbow a Slowjencow. Čitamy tam často Strossmeyerowe mjeno. Čitamy tam l. 1866 (str. 62) tež, zo su mjez towarstwami, z kotrymiž »Maćica Serbska« w Budyšinje knihi wuměnjuje, tež »Učelno [sic!] Društvo w Belgradze«, »Maćica Srbska w Nowym Sadze« a »Slowjanska Maćica w Lublani«. Čitamy tam w oktoberskim čisle l. 1867 tež, zo »w blišich dnjach wuńdže, něhdže 24 listnow sylna, kniha«. Žiwoti i običaji naroda srpskago«, zhromadžene a k čišćej přihotowane wot Vuka Stef. Karadžića« a zo je tale kniha přez kniharnju Smoler a Pječ w Budyšinje dóstać. Podobnje so wozjewjeju wšě druge wažne nowe knihi a časopisy. L. 1868 na př. poruča so (na str. 127) časopis »Književna zabawa hrvatsko-srpska«, spisana wot Velimira Gaja a pokazuje so při tym na wuznam Gaja a na jeho poetiske a prozaiske džěla. Tež wo tajkich wěcach kaž wo twarje narodneho serbskeho džiwadla w Nowym Sadze abo wo hromadženju kapitala za južnoslowjansku uniwersitu M. Hórnik swěrnje rozprawuje. A l. 1870 rozprawja J. A. Smoler, wóte »Maćicy Serbskeje«, we wobłuku nastawka »Maćične towarstwa w slowjanskich krajach« (str. 47 a d.) poměrnje dokladnje wo přenje slowjanskej Maćicy, wo »Maćicy Srpskeje«, založenej l. 1826 w Nowym Sadze. W samsnym lětniku čitamy tež wo založenju »Omladiny srpskeje« (str. 144).

Čitamy pak nawopak tež, zo so južni Slowjenjo za swojich bratrow na sewjeru zajimowachu. Zhonimy na př. z decemberskeho čisla l. 1865, zo »Danica ilirska« podawa wot 5. nowembra stronu dolhi nastawk »Serbi u Lužici«, w kotrymž literariske žiwjenje Serbow wopomina a někotrych serbskich spisowarjow mjenuje a zo serbska »Danica«, w Nowym Sadze wuchadźacy tydženski časopis, tež často na Lužiskich Serbow spomina po powěsćach z »Lužičana« abo po nastawkach a powěsćach z čěskich nowinow wzatych (str. 192). Zhonimy tež mjena tych sydom južnych Serbow, kotřiž »Lužičan« woteběraju.⁹

⁷ Přir. Měs. Přid. 1858, str. 43, 44; 1859, str. 3, 7 (V. Karadžić. Bohužel njemůžeme podač čislo z Karadžićoweje zběrki kaž tež we wšěch druhich padach njemůžeme podač dokladne žórla, dokelž wotpowědnu južnoslowjansku literaturu k ruce nimamy).

⁸ Měs. Přid. 1858, str. 24, 32; 1859, str. 9.

⁹ Hlej Luž. 1867, str. 48.

A čitamy tež wo přěních wosobinskih wopytach jednotliwych južnych Słowjanow we Łužicy. Přěnju tajku přispomnjenku namakamy w rubrice »Z Budyšina a z Łužicy« w septemberskim čisle 1862, hdžež po rozprawach wo druhich wopytach steji: »Skónčnje pobu tu 7. t. m. k. M. Milovuk, profesor na wjerchowskej překupskej wučerni w Bělohrodze, w towarstwe ze swojim krajanom Radojkovičom« (str. 141). A l. 1868 čitamy (str. 126): »W tu chwilu přebywa w našim Budyšinje mlody južny Serb, knjez Svetomir Nikolajewić z Belgrada, zo by naš serbski lud a kraj zeznał. Swoje studije stawiznow na uniwersitach w Zürichu, Bernje a Berlinje dokonjawsji, je wón zaso na dompuču do swjeho wóteneho kraja.«

Přěni Łužiski Serb pak, kotrehož słowjanska horliwosć pohnu, bratrow na dalokim juhu a jich kraj wosobinsce zeznać, bě J. E. Wjelan. Zo by swoje dawne žadanje spokojil, poda so wón drugi dzeń swjatkow l. 1868 na pućowanje do Beograda. Wo tutym swojim pućowanju rozprawi we »Łužičanu« l. 1868 w nastawku »Wulět do Belgrada« (str. 116—119, 133—137).

Tež we »Łužičanu« namakamy kaž w »Měsačnym Přidawku« tójšto přeložkow z južneje słowjanščiny. Na přěnim městnje, štož ličbu jednotliwych přinoškow nastupa, steji zaso Mich. Hórnik. Wón tu podawa zaso hlownje přeložki z Karadžičoweje zběrki, a to »Carica Milica a wójwoda Wladeta (1865, str. 171), »Pad serbskeho carstwa« (1864, 119), »Cetinska a Mały Radojica« (1864, 162), »Marko Kralowić a beg Konstantin« (1865, 21), »Hońtwa Marka Kralowića z Turkami« (1865, 49), »Irena Jurijowa« (1867, 9), »Slubjena wójwody Šćěpana« (1868, 55) a »Wowčer a holčka« (1868, 122). Nimo toho maš tam z jeho pjera hišće přeložk nastawka »Turkowska a Juhosłowjenjo« (1865, 118) a w XIX. lětniku (str. 23) přeložk basnje »Onamo onamo« Nikolaja I., wjercha Čorno-hórského.¹⁰

Tež J. E. Wjelan tam hišće přeložuje z južnoserbskeje ludoweje poezije, ale hakle w lětniku 1877, w poslednim porjadnym lětniku »Łužičana«. Maš tam »Wopominanje«, »Požadanje« a »Tři wěncy« (str. 17, 51 a 142). Je to w samsnym lětniku, w kotrymž hižo zastupnik noweje mlodeje družiny, kotrejž je so narjekło »Młodoserbske hibanje«, wustupuje Jakub Bart-Ćišinski (1856—1909), kiž so bórže wurośće na najwuznamnišeho lužiskoserbskeho basnika. Wot njeho

¹⁰ Zo pak je M. Hórnik wjele wjace z južnoserbsčiny přeložil, hač je so wočišćalo, dopokazuje rukopisna »Zběrka serbskich spěwow a pěsni« w dwěmaj zwjazkomaj, zestajena wot Handrija Dučmana, tehdy hišće studenta w Praze, w lětomaj 1854 a 1856 (tale zběrka chowa so w archiwje Instituta za serbski ludospyt w Budyšinje). Maš tam šěsćadwaceći přeložkow ze serbochorwatščiny. Dwajadwaceći z nich je wot M. Hórnik. Su to: »Što je lubosć« wot Stanka Wraza (I, č. 141), »Žadosć za drohim« (narodna, I, 188), »Holičo rózca« (nar., I, 189), »Jabłoń a wětr« (nar., I, 190), »Njepij wodu — njelubuj wudowu« (nar., I, 191), »Hajduk Nowak a holčo« (nar., I, 195), »Wudowa pacholej njeluba« (nar., II, 35), »Jeleń a wila« (II, 34), »Budljanska holička a kóń« (II, 35), »Damljan a jeho luba« (II, 36), »Tři najwjetše zrudžby« (II, 37), »Marko wě, što je za holčo« (II, 38), »Carica Milica a Wladeta wójwoda« (II, 39), »Zrudna žěńtwa« (II, 68), »Lubej« (II, 69), »Carjowy wosyk« (II, 112), »Swobodny sołobik« (nar., II, 295), »Car Lazar a carica Milica« (II, 315), »Marine wusprawnenje« (nar., II, 317), »Štóz radži, tón tež bjerje« (nar., II, 318), »Cetinska a Mali Radojica« (nar., II, 329) a »Wólba« (słowj. nar., II, 350). Nimo tychle maš tam hišće Preradovićoweho »Džěda a wnuka« wot Mikl. Cyža (I, 188), »Omara a Mjerimu« wot Mich. Cyža (II, 59), »Mudru wurěč« (I, 290), přeloženu wot Awg. Sykory (1835 . 1921) a Preradovićowu »Holičku — parličku« (I, 165), podpisanu ze šifru —x—.

je we »Lužičanu« 1877 (str. 125—128) »Smjerć Iwa Čornojewića«, přeložk to z »Wothlosow Čornohórskich«.

Jako třećeho z dotalnych přeložerjow je we »Lužičanu« zastupjeny Michal Cyž, ale hižo nic z přeložkom z ludoweje poezije, ale wumělskeje basnje, a to »Džěda a wnučka« z »Prwencow« Preradovića (1862, 72—74). Přeni přeložk z Preradovića wšak bě tam hižo lěto přjedy podal *Handrij Dučman* (1836—1909). Je to »Radostny džěń« (1861, 85), podpisaný z pseudonymom H. W[ólšinski]. Pod druhim pseudonymom Borančanski je tam H. Dučman l. 1863 (str. 7) hišće wozjewil baseń »Wila«.

Dale namakamy w přěních lětnikach »Lužičana« basni »Hajduk Mijat a chorhojnik Komnen« (1862, 89—92), přeloženu wot *Jana Haše* (wumr. jako abiturient l. 1865), a »Swěrnosć hač do smjerće« (1866, 37), přeloženu z chorwatšćiny wot *K. A. Fiedlerja* (1835—1917). Tež pilny přirodospytnik *Michal Rostok* (1821—1893) wěri sej na přeložk, nic drje basnje, ale nastawka powučaceho raza z »Živalstva« A. Pokorneho. Namakaš jón z lužiskoserbskim a slowjenskim tekstom porno sebi pod napismom »Wopisanje zwěrjaceho ćěla zhromadnje — Opis živalskego telesa sploh« we »Lužičanu« 1864 (str. 165—169, 182—188). Rostok je jón přeložil, kaž je připisał, »bjez słownika«, a tuž je tekst najprjedy zmylnje měł za chorwatski.

W posledních lětnikach »Lužičana« nachadźamy potom často šifru P., za kotrejž drje so chowa *Jan Bohuđer Pjeh* (1838—1915), z Lipska. So tu w lětniku 1873 »Někotre [je jich džewjatnaće] južnoserbske bajki z luda« (str. 1 a d.), l. 1874 narodna pěseń »Čeknył bě kón młodom rjekej« (str. 120—122), l. 1875 narodna pěseń »Holčka a kleskanje« (str. 27) a w lětniku 1876 narodnej pěsni »Luba so — z druhim ženi« a »Holbiko, wostań!« (str. 6 a 26). Po našim zdaću je tež njesignowany přeložk Preradovićowych »Zerjow« (1875, 31) wot njeho. W lětu 1875 maš nimo tutech přeložkow hišće nastawk z jeho pjera, podpisaný z šifru »z L.« (z Lipska) »Druzy wo nas« (str. 81—84), w kotrymž wón rozprawja wo nastawku »Lužički Srbi i njichna književnost« wot *Bogoljuba Ivanovića*, wušlym w 3. čisle južnoserbskeho měsacnika »Otačbina« tohole lěta. W nim so wón wobara přećiwo Ivanovićowemu wěšćenju bórzomnje narodnje smjerće Lužiskich Serbow. W lětniku 1877 maš tež hišće přeložk powědančka »Wo dwanaćich měsacach« (str. 106 a d.) zhotowjeny wot někajkeho C. Š...z.

Zołma zahoritósće za bratrow na dalokim juhu džěše přez małku horstku narodnje wědomych Serbow, hdyž tamni so junija 1876 přećiwo turskowskej kwakli zběhnychu. Zo so w lětnikomaj 1876 a 1877 »Lužičana« telko přinoškow z južnoserbskeje literatury namaka (mjez nimi Wjelanowe a tón Čišinskeho), hdyž je jich za přěnju položcu 70tych lět jara mało, a to jeno Pjehowych, ma so tutej zahoritósći připisać. Wona tež pohnu Serbow k bjezposřednym wujawam sympatije. Wučer *Hendrich Jordan* (1841—1910) napisa baseń »Bratram Serbam, přećiwo Turkam wojowacym«, kotraž so w awgustowskim čisle »Lužičana« wozjewi (1876, 118). Wón južnym Serbam přiwołuje:

»Přez hory, doły, do dala
Všě moje mysle džěja,
Wam, bratram mojoh' naroda,
Wam zbože wójske přeja,
Wam, bratram, lubym zdaleny,
Wam, rjekam, sławnym zmužitym.«

Lěto pozdžišo, hdyž bě so Ruska na bok »bratrow Serbow« stupiła, spěwa student *Jan Arnošt Holan* (1853—1921) w 1. lětniku studentskeho časopisa »Lipa Serbska«, wudawaneho wot l. 1876—1881, w basni »Hura Slowjanam« (str. 24):

»Zerja schadžeju w ranju
Krawnje, bratřa slowjanscy!
Třělby ščerča, mječe brinča,
Bój so zběha hobrsce.
So njebojće, bratřa, te ranje nam swita,
Brón swětla nětk slowjansku swobodu škita.«

Dale pak maš w »Lipje Serbskej« malo wo južnych (kaž tež wo druhich) Slowjanach. »Młodži Serbja« cheychu ludowi być, a tuž je jich tematika zwjetša ryze lužiskoserbska. Pokazkow z južnoserbskeje literatury namakaš tam jedyn jenički, a to »Kwas Maksyma Čornojewića« z »Wothlosow Čornohórskich« (L. S. II, str. 87 a d.). Přeložk je anonymny, ale mamy za to, zo je tež wón kaž »Smjerć Iwa Čornojewića« z »Lužičana« lěto přjedy wot J. Barta-Cišinskeho. Nimo toho móžemy jeno hišće dwaj nastawkaj mjenować, kiž so na Južno-slowjanow počahujetej, a to »Něšto wo južnych Slowjanach pod turkowskim knjejestwom« (III, 59 a d.) a »Spomnjenka na Jelačića« (III, 92), wobaj wot *Jurija Libša* (1857—1929).

L. 1882 stupi na město »Lužičana« a »Lipy Serbskeje« nowy beletristiski časopis »Lužica«, kiž je so zdžeržal hač do l. 1935. Stož pokazki z južno-slowjanskeje literatury nastupa, bě »Lužica« wo wjele chudša hač »Lužičan«. Wjelan, Hórnik, Cyž, Dučman a kaž ći rěkach, kiž běchu něhdy ze serbochorwatšćiny přeložowali, běchu so zestarili, a młodži so hižo tak njeorientowachu na cyle Slowjanstwo, ale bóle specialnje na Česku a někak tež na Rusku. Ličba přeloženych basni we »Lužicy« je tuž mala, samo jara mala. *Jurij Winger* (1872—1918) podawa l. 1897 narodnu pěseň »Smjerć maćerje Jugowicow«.¹¹ *Mikławš Andricki* (1871—1908) wozjewi pod šifru -i l. 1899 (str. 49) baseň »Wino piješe car serbski Ščěpan« z »Lazaricy« a wot tehdy hižo njeboheho K. B. Pjecha maš w lětniku 1913 (str. 92) přeložk L. P. Nenadovićoweje basnje »Dar z njebjac«. To je hižo wša na Južnoslowjansku so počahujaca poezija, chiba zo hišće krótku originalnu baseň *E. Dobruckeho* (1854—1921). »Při Jadranskim morju« (postrow z prózdnin) do toho ličiš, kotraž pak ničo wo južnoslowjanskim kraju a ludže njepraji.

Tež druha serbochorwatska beletrija je we »Lužicy« slabje zastupjena (slowjenska docyla nic). *Arnošt Muka* (1884—1932), najwuznamniši lužiskoserbski rěčespytnik a založitel a dolholětny redaktor »Lužicy«, poda l. 1885 (str. 46 a d.) bajku ze zběrki F. S. Krausza »Kralewić a Wila«. Pěkne powědančko. Mity Zirkovića pod napismom »Dundyr — holca« poda J. Pjech do lětnika 1888 (str. 2 a d.). Mikławš Andricki skónčnje přinješe l. 1901 (str. 76 a d.) powěstku ze wsy »W njezbožownym času« wot Milovana Glišića, l. 1903 (str. 53, pod psewdonymom Impiger) narodnu powěsć »W lěsu zašłosće« a w samsnym lětniku (str. 71) powěstku »Truhar a młodźenc«. To pak je tež hižo wšo.

Tež powučacych nastawkow njeje wjace. Přeložki maš tam jeno tři, a to *M. Handrikomy* wo Francu Miklošiću (1884, 92 a d.), Mukowy wo »Nastaću awstriskeje narodnjeje hymny« (1885, 72) a J. B. Pjehowy »Južnoslowjanske studije wo bédženju za narodnosť« (1887, 71), wzaty z Letopisa Matice Srpske 1885. Originalnych je něšto wjace. Su to nastawki »Jurij Daničić« wot *Jurija Libša* (1885, 14—16), »Profesor dr. Franc ryčér z Miklošić †« wot A. Muki (1891, 38), »Turkowski žiwjoł w narodnej hudźbje Chorwatow, Serbow a Bolharjow« wot *Jurija Pilka* (1901, 42 a d.), »Jozef Jurij Strossmeyer †« wot

¹¹ Str. 117—118. Znowa wočišćana w Pátowej »Serbskej čitance«, str. 150 do 152.

M. Andrickeho (1905, 70—71) a »Josip Milaković« wot njeznateho awtora (1922, 31—32). Mukowy nastawk »Na pobrjohach Adrije« (1906, 34—36), zapisany na prózdninach w Opatiji jutrowničku l. 1906, tu njeliči, dokelž so w nim jeno wo Wotrowskim fararju Hermanu jedna a so wo južnoslowjanskim kraju a jeho krajinje ničo njepiše.

Kónc přenjeje swětoweje wójny, kiž wšěm druhim, dotal pod cuzym knjejstwom stonacym slowjanskim ludam narodnu swobodu přinjesa, wubudži tež pola Łužiskich Serbow sylne narodne hibanje, kotrež so na wšě pola kulturneho žiwjenja wuskutkowa, a lužiskoserbskej literaturje móčne nastorki da. Ale na šěrjenje literarnych zwiskow z nětko zjednočenej Južnoslowjanskej so wono njewuskutkowa. Jeničce mlodeho basnika *Józefa Nowaka* (* 1895) wono pohnu, znowa přeložić Preradovićowe »Zora puca«, přeložene hižo na štyriaštyrceći lět prjedy wot Pjeha.¹²

Wo zblizenje Južnoslowjanow k Łužiskim Serbam prócowaše so wosebje Praski přećel Serbow *Josef Páta*. Wuda l. 1920 tři džěla, kiž mějachu k tomu přinošować: swoju »Serbsku čitanku«, swoju »Krátkou příručku hornolužické srbštiny« a swój »Kapesní slovník lužicko-česko-jihoslovanský a česko-lužický«. Wšě tři džěla mějachu tež Južnoslowjanam zmóžnić, lužiskoserbsku literaturu čitać. W »Citance« ma wón nimo Wingeroweho přeložka »Smjerce maćerje Jugowicow« (str. 150) z »Lužicy« 1897 tež J. Nowakowy přeložk Preradovićowych »Zora puca« (str. 350) z Nowakoweje zběrki »Z duchom swobody«¹³ (str. 53—54), zdžěla tež wočišćany w »Příručce« (str. 22). Přenja štučka tohole Nowakoweho přeložka rěka:

»Połnóc přešla; što mje budži
W tutym času ze sna mojoh' ?
Truny same zašumichu
Na husličkach džěda mojoh'.
Zašumichu čěmnje, číše:
Zora swita, swětlo bliže.«

Z Nowak je z tutym přeložkom tójšto bliže originalaj po wobsahu a po rozpołożenju hač Pjeh, pola kotrehož tale štučka takle rěka:

»Połnóc miny so — što budži
Nětko mje, hdyž twjerdže spju?
Husle džědowe na scěni
Zanošuja cunju hru,
Čicho, čicho zynčejo:
Džěń so bliži — swita so.«

W »Krátkej příručce« namakaš nimo tejele basnje jako nawopačny přikład hišće přeložk lužiskoserbskeho lětaka do serbochorwatšćiny. Je to lětak, kiž je wudał Wukrajny wotrad Zwjazka serbskeho studentstwa w Praze při skladnosći zajězda južnoslowjanskich nowinarjow do CSR měrca 1920. Tekst je lužiskoserbski a serbochorwatški porno sebi a napismo »Sewjerni Serbja (Lužičenjo) južnym Serbam — Severni Srbi (Lužičani) južnim Srbima (str. 20—22).

Wšo, štož smy dotal mjenowali, bě mjenje bóle jeno myslene za mačku horstku inteligency. Łužiskoserbski lud džě malo čitaše wšě te spisy, w kotrychž

¹² Zo bě so Józef Nowak tež hižo prjedy z južnoslowjanskej literaturu zaběrał, dopokazuje jeho přeložk powědančka »Žiwjenja čorne paćerje« wot Franca Ksavera Meška (Łužica 1915, 44—46 a 1916, 7—8, 9—12).

¹³ Z duchom swobody. Wótčinske basnje Józefa Nowaka. Budyšin 1919.

běchu so mjenowane pokazki wozjewile. Štóż chcyše za lud pisać, dyrbyeše pisać do »Serbskich Nowin«.

Što pak »Serbske Nowiny« přinjesechu wo Južnosłowjanach, jich kraju a jich literaturje?

Nimo wšědných rozprawow wo politiskich podawkach tam poprawom nimaš ničo. Mjez powědančkami, kotrychž je wot 70tych lět w kóždym čisle jedne, su drje wšelake (wosebje kónc 70tych lět, pozdžišo mjenje), kotrychž tematika na Južnosłowjanow pokazuje. Su to přeložki, to je wěste, ale hač z němčiny abo ze serbochorwatšćiny, njehodži so prajić, dokelž ženje njeje žane mjeno přistajene. Z nowym lětstotkom wšak je tam tež jeno jara zřědka namakaš.

To tež naprjedy tak wosta, hdyž běchu so »Serbske Nowiny« z lětom 1920 přeměnile z tydženika do dženika. Mamy za móžne, zo su mj. dr. powědančka »We wichorje«, »Njesmilna winowatosć« a »Tancuj, Měranko«¹⁴ ze serbochorwatšćiny přeložene, nimamy pak za tule mysl žaneje zepěry. Tež hewak so za přerju položcu 20tych lět w »Serbskich Nowinach« lědma hdy na Južnosłowjansku spomina.

To so změni z lětnikom 1927. Hdyž běchu Łužiscy Serbja za prjedawše lětdžesatki jeno malo wosobinskih počahow z Južnosłowjanami měli, da so tute počahi nadobo kaž z dźiwom chětro wožiwichu. Běštaj to wosebje dwaj podawkaj, kiž k tomu dopomihaštaj. Bě to najprjedy serbski koncert, wuhotowany njedźelu 2. januara 1927 w Beogradskej uniwersiće, na kotrymž uniwersitny profesor Nowak svojich krajanow w dolhej rěči powučil wo pochadze a wosudze Łužiskich Serbow,¹⁵ a bě to potom wosebje Sokolski zlět w Skoplju l. 1928, kotryž přeni króć cyłu horstku zahorjenych mlodych Serbow do Južnosłowjanskeje dowjedže.

Ale tež jednotliwi Łužiscy Serbja počachu bóle hač prjedy do Južnosłowjanskeje pućować, a tele pućowanja wunjesechu wšelake wuplody. Přeni, kiž w tutech lětach wo svojich pućowanjach pisaše, bě wučer Jan Šěca (1885—1949). W »Serbskich Nowinach 1927 poda reportažu wo pućowanju po Krasu pod napismom »Na dalokich pućach« (č. 86 a d.). W samsnym lětniku wopisa tež farar B. Šwjela (1875—1948) swoje »Pućowanje po Južnosłowjanskej« (č. 211). Na druhe léto čitamy wot Jana Šěcy rozprawu wo pućowanju po Triglavskej krajiny pod napismom »Nazaj, nazaj w planinski raj« (1928, 213 a d.). Lubošć k tutej krajiny pohnu Jana Šěcu, alpsku hrónčkowanu bajku »Zlatorog« němskeho spisowacela Baumbacha do lužiskeje serbsčiny přeložiť.¹⁶ Samsna lubošć k słowjenskej zemi a k jeje ludej jeho tež pohnu, svojim krajanam ze słowjenšćiny přeložiť.

L. 1934 poda do »Serbskich Nowin« stawiznisku powěšć »Bled a Briksen« wot Josipa Lavtžara. Ze słowjenšćiny su po našim zdaću tež jeho mnohe »Bajki z dalokeho juha«, kotrež je w lětnikomaj 1934 (wot čisla 247) a 1935 (hač do čisla 206, w l. 1936 hišće jenička, č. 46) wozjewjał, bohužel bjez toho, zo by podal źórła abo někajke dalše daty. K bajkam, kotrež je potom l. 1937 wozjewil, je připsal, zo su wot Ksavera Meška. Su to »Wjelk pokutnik«, »Stawizma wo twjerdowutrobnej holey Maruši«, »Wo swjatojanskej nocy«, »Bajka wo wuhlowej dźowčičce a zakuzlanym kralowcu«, »Klubašk« a »Wo ptačiku, kiž moričela přesčehaše«.¹⁷

¹⁴ Přir. Serb. Now. 1920, č. 98; 1921, č. 38; 1926, č. 122.

¹⁵ Přir. Serb. Now. 1927, č. 2.

¹⁶ Rudolf Baumbach, Zlatorog. Alpska baja. Přel. Jan Šur [= Jan Šěca]. Budyšin 1931.

¹⁷ Přir. Serb. Now. 1937, č. 76, 92, 104, 157, 165, 189.

W lětniku 1928 pak namakaš tež přenje pućowanske reportaže toho lužiskoserbskeho spisowacela, kiž je so, pućuju po wšej słowjanskej zemi a zeznawajo so lěpje hač hdy žadyn Lužiski Serb ze wšemi słowjanskimi krajemi, najhorliwišo w Serbach wěnowal tutej literarneju družinju, ju najbóle pěstował a dóšol we njej k mišterstwu. Bě to moler spisowacel *Mércin Nowak* (* 1900). Zajědže sej l. 1928 na Sokolski zlět do Skoplje, a rjany južnosłowjanski kraj so jemu nimo měry zalubi. Přenja jeho reportaža, w kotrejž swoje začišće wo Južnosłowjanskej rozpisa, bě nastawk »Dalmatinska — kraj slónca« (1928, č. 233—243). Ju slědowaše samsne lěto (wot č. 255) nimo měry wobšěrna reportaža »Prěki a pódlu po Juhosłowjanskej«. Do »*Sokolskich Listow*« l. 1928 napisa rozprawu »Lužiskoserbski Sokol w Skoplju a Juhosłowjanskej« (str. 107 a d.), rozpominanje »My a Juhosłowjenjo« (str. 122—123) a powučny nastawk »Juhosłowjanske kralestwo (SHS)« (str. 126—138), powučuju swojich Serbow wo kraju južnych bratrow a jeho stawiznach z pokazkami z južnosłowjanskeje literatury. Dwě lěće pozdžišo napisa tež tam nastawk »Lužiskoserbski Sokol na Beogradskim zlěće« (1930, str. 57—60). Nimo njeho napisa tam hišće J[urij] Š[ewčik] rozprawu »I. zlět Sokola Kral. Jugoslavije w Beogradu« (1930, 35—36).

W »Serbskich Nowinach« pak namakaš nětka dale wjace wuplowow M. Nowakoweje noweje lubosće. Hižo l. 1928 je tam tež přeložk ludoweje bajki z Krajiny »Stolisćata róža« (č. 268), přichodne lěto bajka »Kurent a čłowjek« (č. 115) a rjekospěwaj »Kralowc Marko a Musa, drožny rubježnik« (č. 173) a »Kralowc Marko wotstroni wěrowanski dawc« (č. 221). Južnosłowjanske rjekospěwy běchu jemu načinile. Dalše slědowachu: »Kralowc Marko pónzaje nanowu sablu« (1930, 216), »Kralowc Marko a Wila Rawijojla« (1930, 265) a »Kralowc Marko a Bogdan Ljutica« (1931, 195). Dale namakaš tam hišće tele přeložki wot njeho: »Dalmatiske pobrjohi« (1930, 30—37), »Dowol« wot Ivana Čankara (1930, 92) a »Historiska nóc« (1934, 248—251), wujimk z romana Branislava Nušića »Džewjatnaćestow a pjatnaće«. Najwjace jeho přinoškow pak su tež w tychle lětach wšo originalne reportaže, a to zdžěla chětro wobšěrne. Su to: »Słowjeńske naćiski« (1930, 40—63), »Ze Sokolami w kraju juhosłowjanskich bratrow« (1931, 205—268), »Wo słowjanskim kraju, hdžež rosće bawla, rajs a tobak« (1935, 4), »Po Dunaju« (1936, 25—28), »Bělohrod« (1936, 39), »Wot Dunaja k Wardarej« (1936, 45), »Skoplje« (1936, 57—62), »Putnikowanje do klóštra Nerezow« (1936, 74—77), »Weles, Gradsko a Stobi« (1936, 86—90), »Pletwarski přesmyk« (1936, 94—96), »Přilep« (1936, 113—116), »Treskawac« (1936, 131—142) a »Bitolj a Resan« (1936, 150—151). Poslednje džesać, rozmnožene wo »Ochrid«, »Swjaty Naum« a »Kičewo, Gostiwar, Tetowo«, su — zdžěla přikrótsene — samsne lěto 1936 hišće wušle jako knižka (Serbska ludowa knihownja č. 37) pod napismom »W carstwie Dušana Sylneho«.

Štož so nimo tutych přinoškow M. Nowaka a J. Šěcy hišće w »Serbskich Nowinach« jewi, su, jeli to njejsu politiske rozprawy, same powučne nastawki. Su to: »Naši Sokoljo w Macedonskej« wot Ra. (1928, 216), »Wustajeńca Ante Trstenjaka« wot Měrc. Nowaka (1928, 280), »Ante Trstenjak w Praze« (1929, 69), wučah z »Československé republiky«, »Poła słowjanskich muselmanow« wot njemjenowaného awtora (1930, 295), »Boka a Bočenjo« (1931, 3, anonymne), »Kral Aleksander I. Karadžordžewić« wot M. Nowaka (1934, 243), »Pječ dnjow w Sarajewu«, rozprawa wo pućowanju z l. 1911, wot Arnošta Kerka-Pěrnjanskeho (1934, 208—210), »Wo juhosłowjanskim wumělstwje srjedźneho wěka« (1935, 14, anonymne), »Słowincy a jich kulturne a hospodarske wuwice w zańdženym lětstotku« wot Jos. Vugi (1935, 116), »Kosovo« (1935, 149, anonymne), »Franjo Sidak« wot Bjarnata Krawca (1935, 185), »Něktore naložki dalmatinskich Chorwatow« wot M. Klicmanoweje (1935, 219), »Stare juhosłowjanske swjatnicy« wot Ludwika Kuby (1935, 299), »Južnoserbske založby a narodna pěseń« wot

Stj. Rocy (1956, 63) a »Hodowne naložki Serbov a Chorwatov« (1956, 300, anonymne). Basni namakaš za cyly čas tam jeno dvě, a to »Lubosc« wot Džura Jakšića (1954, 272), přeloženu wot M. K. (?) a »Swjatnica Ante Dukić« (1955, 128), přeloženu wot Oty Wićaza.

Z 21. awgustom běchu »Serbske Nowiny« kaž tež wšě druge serbske časopisy a publikacije zakazane. Łužiške Serbstwo měješe so wutupić. Jeho martrarski puć so započa.

Hdyž běchu Łužiscy Serbja l. 1945 z kwakle fašizma zaso wuswobodženi, stejachu na samych rozpadankach a mějachu sej swoje kulturne žiwjenje hakle znowa zaso wutwarić. Spočatki běchu čezke a tuž skromne. Pomalu sej hakle zaso natwarichu swoje časopismowstwo. Hakle wot 2. položej lěta 1947 móžachu sej zaso wudawać porjadnu nowinu. Měješe to być naslědnica starych »Serbskich Nowin«, njemjenowaše pak so hižo tak, ale mjenowaše so »Nowa Doba«.

Tak ruče hač »*N o m a D o b a*« wuchadžeć poča, pokazowachu so tam tež přinoški wo Južnosłowjanskej, a to poměrnje wjele. Styki mjez Łužiskimi Serbami a Južnosłowjanskej dže běchu tehdy jara přecelne, štož mjez druhim swój wuraz w tym namaka, zo so lužiskoserbska džělowa brigada pod wjednistwom spisowacela Jurija Brězana (* 1916) na twarje železniskeje čary Šamac—Sarajewo wobdžěli.

Ze wšěch serbskich spisowacelow bě to zaso Měrćin Nowak, kiž najwjace wo Južnosłowjanskej a Južnosłowjanach pisaše. Wón sej tež l. 1948 na přeprošenje Beogradskeho słowjanskeho wuběrka na tři njedžele znowa tam zajědže. Nowe začišće, kiž sej wottam sobu přinjese, namakachu zaso swój wuraz w tóžto nastawkach. Čitamy w »Nowej Dobje« tele rozprawy a reportaže: »Serbska wudyrna brigada železniskeje čary Šamac—Sarajewo so wuznamjeni« (1948, 17), »Kraj z nowym wobličom« (1948, 56), »Stolica džělawaych« [Beograd] (1948, 59), »Šamac—Sarajewo. Přez kraj njedowubutych pokladow« (1948, 78), »Bosniska stolica« (1948, 92) a »Přez lwan-planinu« (1948, 110). Nimo toho maš tam z jeho pjera nastawkaj »Jurij Križanić« (Nowe Słowjanstwo [přiloža Noweje Doby] I, č. 4 [now. 1947] a »Vladimir Nazor. Narodny basnik južnych Słowjanow« (Nowe Słowj. II, 1 [jan. 1948]). W samsnym čisle podawa tež přeložk Nazoroweje basnje »Přewozny dawk na Neretwje« a nastawk »Vuk St. Karadžić. K 160. narodninam založerja serbochorwatskeje spisowneje rěče«. W »Nowej Dobje« přinjese potom wot 9.—15. čisla přeložk Nazoroweho »Wulkeho Jožec. W »Nowej Łužicy« II, č. 7 [sept. 1948] čitaš hišće přeložkaj Nazoroweju nastawkow »Pólnik-rólnik« a »Njeznaty«. W »Nowej Dobje« 1949, č. 17 maš skónčnje hišće nastawk »Wulki słowjenski pěsnjer. K 100. posmjertninam Franca Prešerna«. Přeložkow maš za tón čas nimo mjenowanych hišće »Jutrowny dowol« wot Ivana Cankara (ND 1949, 44, wozjewjeny hižo l. 1930), a »Wobornik Račić« wot Mirosława Krleže (ND 1949, 99—101), wujimk z powědančka »Tri domobrana« ze zběrki »Hrvatski bog Mars«.

Přinoškow druhich je porno M. Nowakowym mało. Su to nastawki »Wudyrna brigada serbskeje młodžiny w Južnosłowjanskej« wot Jurija Brězana (Hlós młodžiny [přiloža k Nowej Dobje] I, 3 [okt. 1947]), »Narodne wukubtanje w nowej Južnosłowjanskej« wot H. Ž. [Huberta Žura ?] (Hl. ml. I, 5 [dec. 1947]), »Juhosłowjanske siluety« wot Jurija Brězana (ND 1947, 53, 55, 48, 1948, 9), »List z Juhosłowjanskeje« wot studentow Jana Wjele a Měrćina Bjenady (ND 1948, 56), a skónčnje nastawk J. Šěcy »Hišće raz Prešeren« (ND 1949, 59), w kotrymž tež wopisuje bědy Słowjenskeje za druhu swětowu wójnu.

Potom bu čicho wo Južnosłowjanskej we lužiskoserbskim časopismowstwje a hakle lěto 1956 je přinjese wobrot. Měrćin Nowak sej tole lěto znowa zajědže do lubowaneho kraja k juhu, a přeni wuplód tutoho jeho noweho pućowanja čitamy w nowemberskim (11.) čisle beletristiskeho časopisa »Rozhlad« (str. 329—340) w rjanej reportaži »Městačko nad Jadranom« [Cawtat].

By věžo porno tomu, štož smy tu podali wo literarnych počahach Łužiskich Serbow k Južnosłowjanam jara zajimawe bylo, hdy bychmy pokazali a rozpominali, kajke su nawopak byle literarne počahi Južnosłowjanow k Łužiskim Serbam, kak su so prócowali wšelacy jich přečeljo kaž Chorwat Josip Milaković¹⁸ abo Słowjenc France Bevk¹⁹ wo zblizenje a wo šćrjenje wědomosće wo nas Łužiskich Serbach mjez swojimi krajanami. Ale wobmjelowanosć městna nam to njedowoli.

Wšelaki je był zajim Łužiskich Serbow za Južnosłowjansku, z časami sylny a žiwy, z druhdy dolhimi časami potom zaso slaby a chětro slaby. Su to byle kaž žolmy. Prěnju hišće slabu tajku žolmu widžimy kónc 40tych lět zašleho lětstotka, druhu spočatk 60tych lět a dalšu kónc 70tych lět. Potom tutón zajim na dolho wostudny, doniž so něhdže l. 1928 nowa žolma njezběhny, najsylniša ze wšěch, kotraž je trala hač do lětow 1936/37. Z namocu podušena, zběhny so wona zaso po l. 1945 a je trala hač do l. 1949. Bě to dotal poslednja. Stejimy džensa na spočatku noweje?

Rudolf Jenč

¹⁸ Hlej jeho knižki »Dr. Arnošt Muka«, Drugo prošireno izdanje, Sarajevo 1914; »Jakub Bart-Cišinski«, Sarajevo 1914; »Lužički Srbi«, Sarajevo 1920.

¹⁹ Hlej knižku: Miklavž Bjedrich. Ponesrečena zaroka in druge powesti. Iz lužiške srbščine prewel France Bevk. Trst 1930.

TREBNJE

Filologija in zgodovina se pogosto srečujeta in medsebojno uporabljata kot pomožni vedi. Posebno za staroslovansko zgodovino bi morala biti filologija glavna pomožna veda oziroma naša najstarejša zgodovina, pri kateri odpovedo drugi viri, bi morala biti bolj filološka. Žal še ni, in kakor je videti, tudi ne bo, ker se obe vedi vedno bolj specializirata in se ne bo kmalu našel niti zgodovinar niti filolog, ki bi obvladal obe stroki. Zato se moramo omejiti na medsebojno posvetovanje in izražanje pomislekov ob negotovih problemih, ki se tičejo obeh strok.

Ob instruktivni razpravi Fr. Bezlaja »Krčevinec«,¹ ki postavlja vse toponimike in hidronimike z osnovo *trěb-* v skupino krčevin, bi sprožil pogovor o problemu, ki ga en del filologov sploh noče videti in obravnavati, a ji moramo zgodovinarji oporekati i z jezikovnega, še bolj pa z zgodovinskega stališča.

Zgodovinar bo ob marsikaterem toponimiku, n. pr. pri našem Trebnjem na Dolenjskem ali pri Trebinju v Hercegovini, zanikal, da bi bilo v zvezi z osnovo *trěb = krčiti*. Naše Trebnje gotovo ni bilo treba več trebiti, ko smo Slovenci prišli v naše kraje, ker je bilo otrebljeno že v predzgodovinskih časih in je za časa rimskega imperija bilo važna strateška postojanka. Osnova *trebiti-krčiti* odpada torej sama po sebi. Ravno tako pri Trebinju v Hercegovini, ker tudi leži na tlu, ki je kultivirano že v predzgodovinskih časih.

Tudi z jezikovnega stališča prihaja filologija pri tem v neljubo zagato. Vzemimo toponimika iz osnove *trěb-krčiti*, potem bi se morali na tem izrazito ijekavskemu področju glasiti Trijebinje, Trijebević in Trijebižat, besede, ki bi jih ijekavci brez težave izgovarjali, a izgovarjajo jih jasno ekavski. Dalje meni Fr. Bezlaj, da nekatere oblike, n. pr. Trebi, Trebija vas, niso jasne,² pa se ver-

¹ Slavistična revija VIII, 1955, 1 sl.

² Prav tam, 16.

jetno s tem samo šali. Ali ni *trebi* enostaven stari nominativ plurala od ene najbolj rabljenih staroslovanskih besed, namreč od *trěba*?

Če opustimo stališče onih filologov, ki iz toponomastike a priori in brez-kompromisno eliminirajo vsako pomisel na mitologijo, se raziskovalcu vsiljuje misel (rekel bi »prepričanje«, toda prepričanje in raziskovanje sta dva nasprotujoča si pojma), da pri mnogih krajevnih oznakah z osnovo *trěb-* nimamo opravka s krčevinami ali rovtami, temveč s staroslovansko *trebo*, pl. *trěby*.

Slovenci smo glede na *trebo* precej siromašni, ker nam je edino v Brižinskih spomenikih ostal izraz *trebo tvoriti*, kar Ramovš prevaja z »malikovanje«,³ drugače pa nam je beseda neznana. Tem bolj bogati so v tem pogledu pravoslavni slovanski narodi, ki imajo svojo književnost v narodnih jezikih lepo razvito že v srednjem veku. Pri njih je samostalnik *treba* živ in v splošni rabi od Ciril-Metodovih časov vse do 14. stoletja, ko so se prevajale zadnje bizantinske knjige v srbščino oziroma bolgarščino.

Trěba-trěby ima več pomenov. Lahko pomeni abstraktno sacrificium, oratio, libatio in idolorum cultus, lahko pa pomeni tudi predmetno templum oziroma delubrum, mensa, idoli, a razširjeno *trěbište* pomeni oltar. Še danes se v pravoslavni cerkvi knjiga obredov imenuje *trebnik*.⁴

Trěba se v omenjenih jezikih lahko spaja z istim glagolom tvoriti, kakor ga imamo v Brižinskih spomenikih, sicer bolj redko, toda n. pr. ravno poznani cod. Suprasliensis pozna isto »*trěbo tvoriti*«. Bolj pogosta je povezava z glagoli položiti, polagati, priložiti, prinesiti (posebno pogosto!) in dějati.⁵ Pri teh slovanskih narodih je bilo torej vse do 14. stoletja dobro znano, kaj pomeni *trěbo tvoriti*, *trěbo polagati* ali *prilagati*, *trěbo prinašati* in *trěbo dějati*.

Spričo bogastva izrazov v omenjenih slovanskih jezikih brez strahu lahko sklepamo, da smo bili Slovenci (enako seveda tudi severni Slovani) v govoru ravno tako bogati, toda manjkala nam je pisana beseda, ki bi bila to bogastvo ohranila poznejšim rodovom. Brez dvoma smo tudi Slovenci še dolga stoletja po naselitvi starim božanstvom *trebo* tvorili ali polagali in prilagali, kakor tudi prinašali in dějali. Sestavljaevac Brižinskih spomenikov ni brez tehtnega vzroka postavil »*trěbo tvoriti*« na glavno in prvo mesto onih strašnih grehov, ki so »děla sotonina«. Kar je bilo pobožnih Staroslovencev, so gotovo začeli dan s *trebo* tvoriti in ga končavali s *trebo* prinašati, ali pa morda narobe.

Danes je beseda *treba*, ki je bila Staroslovanom ravno tako pogosto v ustih, kakor nam n. pr. beseda cerkev, zginila, ker je zginil njen stvarni substrat, čaščenje bogov oziroma malikovanje. Pravoslavni trebnik je ostal edini, precej medli spomin na to nekdanj tako pogosto besedo.

Toda ne samo pravoslavni trebnik, temveč tudi mnoga krajevna imena iz osnove *trěb-*, ki je pri vseh Slovanih nenavadno pogosta. Ni dvoma, da so Slovani imenovali kraje, kjer so javno prinašali *trebo*, Trebje ali Trebja vas. Kakor je vrba dala Vrbjo vas ali Vrbje, breza Brezje, lipa Lipje, vrana Vranje ali če hočemo še koza Kozje, tako je *treba* dala Trebjo vas ali Trebje. Ker pa h kozi spada kozel, bo tudi k *trebi* spadal trebel. Težava je samo v tem, da funkcijo kozla poznamo, od *trebla* pa nas ločijo že predolga stoletja, da bi mogli vedeti, zakaj se je nekoga lahko klicalo *trebel* in po njemu kraje Trebelno itd.

Kaže, da je bila množina *trěby* še bolj aktivna v tvorbi krajevnih imen, kakor ednina *trěba*. Imena *Trebi*, *Trebija vas* so pravi ostanki te množine, a tudi *Trebinjo* na Koroškem in *Trebije* v Hercegovini je lažje razlagati iz množine *trěby*, kakor iz ednine *trěba*.

³ Fr. Ramovš-M. Kos, Brižinski spomeniki, Ljubljana 1937, str. 21: Potomu ostanem sih mrzkih děl, eže sōt děla sotonina: eže *trěbo tvorim*...

⁴ Prim. tudi Jireček, Ist. Srba² I, 95.

⁵ Vsi primeri so iz Miklošiča, Lexicon palcoslov.-graeco-lat. II, 1010.

Nad vse zanimivo je naše Trebnje na Dolenjskem (verjetno tudi vsa druga Trebnja, toda bi bilo potrebno za vsako posebej ugotoviti način rabe in izgovarjavo). Trebnje namreč sploh ne obstoji. Trebnje je umetna gramatična skovanka in gre na račun onega jezikoslovca, ki je urejal uradna krajevna imena in skoval neutrum Trebnje. V resnici imenuje narod to mesto *Trebi* in ljudje niso iz Trebnjega, ampak iz *Trebij*, in ne prebivajo v Trebnjem, temveč v *Trebjih*. Videti je torej, da tudi Trebnje poteka iz množine *trěby*, deklinacijo pa si je sposodilo od samostalnikov srednjega spola in to je verjetno bil vzrok, da so mu dali uradno ime Trebnje. Edino kraj *Treibach* na Koroškem (okraj Št. Vid) je v nemškem jeziku ohranil pravilni lokativ *trebah* od *treby*.

Revidiciranje toponimikov za mitologijo se mnogim filologom ne bo prikupilo. Brückner bi nas odpravil s prezirljivim »Fantazje Mitologiczne«, kakor je Peiskerja.⁶ Bolj prizanesljiv je Schmaus, ki meni »mit der mythologischen Ausdeutung von Ortsnamen hat man zum Teil sehr schlechte Erfahrungen gemacht«,⁷ toda če je približno 65 svetnikov od sv. Ahaca do sv. Vrbana — mednje moramo šteti tudi sv. Duh, sv. Križ in sv. Trojico — samo na slovenskem ozemlju vtisnilo svoje ime nad 350-im krajevnim oznakam, bi bilo nepremišljeno trditi ali predpostavljati, da staroslovansko verstvo ne bi bilo zapustilo vidnih sledov v krajevnih imenih. Staroslovanski verstveni vplivi ne bodo prišli do števila tridesetih ducatov kakor krščanski, toda par ducatov jih bo. K. Jireček je skrbno zbral krščanske vplive v toponomastiki Balkana,⁸ je pa brez pomisleka uporabil tudi staroslovanske mitološke toponimike za razlago staroslovanskega verstva — in je imel prav.

Negotov pa je odgovor na vprašanje, ali se bo vedno dalo določiti, kateri toponimiki spadajo v mitološko področje. Ravno pri skupini iz osnove *trěb-*, pri kateri brez dvoma en del spada v skupino krčevin, drugi del pa ravno tako gotovo v mitološko skupino, se vidi, da bo delo zelo težavno. Filologija ne bo mogla sama reševati teh problemov, ampak se bo morala ozirati tudi na geologijo in zgodovino, če hoče priti vsaj do približno zanesljivih rezultatov.

Gregor Čremošnik

⁶ Slavia VIII, 1929/50, 340 sl.

⁷ Zur altslawischen Religionsgeschichte, Saeculum IV, 1955, 215.

⁸ Das christliche Element in der topographischen Nomenklatur der Balkanländer. SBWA ph.-h. Kl. 136, 1897.

ALFRED JENSEN ET LES SLOVÈNES

Notices bibliographiques

Le slaviste suédois Alfred Jensen fut pendant les années 1888—1900 correspondant du journal «Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning» à Berlin et à Vienne. Pendant ce temps, il communiquait régulièrement avec le directeur de son journal, Henrik Hedlund, qui était son ami personnel. Les lettres écrites par Jensen à Hedlund appartiennent maintenant à la bibliothèque de la ville de Göteborg, et elles nous permettent de suivre les voyages que, en partant de ces deux villes, il fit dans les divers domaines slaves.

En 1895, Jensen vint pour la première fois à Ljubljana pour étudier la littérature slovène et pour établir des relations personnelles avec les milieux littéraires. En 1897, pendant la guerre grecque et turque, Jensen fut détaché pour suivre de près ces événements. En retournant à Vienne, il s'arrêta à

Trieste, et de là il continua à Celje pour y rester quelques semaines. En 1898, en automne, il fut de nouveau à Celje et à Ljubljana.

Le 26 septembre de la même année parut dans le Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning un article intitulé Aškerc (Ett litteraturbref till H.-T.) — «Aškerc (Une lettre destinée au H.-T. et traitant de littérature)». L'introduction de cet article est, on pourrait dire, un riche tableau de genre représentant Ljubljana à la fin du siècle; au milieu du tableau un vagabond suédois et un prêtre slovène, suspendu pour cause de libre-pensée, et qui, dans son repaire situé en haut sous le toit, offre à son invité suédois ce qu'il a de pain et de vin.

Dans son article, Jensen nous décrit par la suite sa première rencontre avec Anton Aškerc: c'est dans un auberge que l'on continue de boire, et le panslaviste slovène et le slavophile suédois se racontent les voyages qu'ils ont faits dans les divers pays slaves et qu'aucun d'entre eux n'avait pu faire sans grands sacrifices personnels. Aškerc confie à l'anticlérical Jensen ses difficultés: comment le corps ecclésiastique le hait, comment les autorités séculières l'évitent, et comme de plus il trouve très peu de compréhension même chez les habitants des campagnes de la Slovénie, là où il fut prêtre pendant quelque temps.

Jensen finit sa présentation d'Aškerc au public suédois par quelques traductions de sa poésie. Ce sont quelques lignes de Satanova smrt, les deux belles strophes finales de la ballade de la pensée libre Prva mučenica et Pevčev grob.

Le 22 octobre de la même année, le Handels- och Sjöfartstidning publia trois autres poèmes d'Aškerc, traduits par Jensen. Ce sont Pramloča, Krišna et Grešnik.

Aškerc a fait hommage à Jensen de certains de ses ouvrages. A la bibliothèque Nobel de l'Académie suédoise à Stockholm se trouvent maintenant deux œuvres dans lesquelles Aškerc a écrit une dédicace à l'intention de Jensen. Ce sont Četrti zbornik poezij (Ljubljana 1904) et Pesnitve — Peti zbornik (Ljubljana 1910). Une collection de lettres, écrites par Jensen à Aškerc et conservées à la bibliothèque de l'université de Ljubljana, nous rappelle en outre l'amitié qui les liait l'un à l'autre.

Aucune des lettres écrites par Aškerc à Jensen n'a été conservée jusqu'à nos jours, que je sache. — Je profite de l'occasion pour signaler que la bibliothèque de la ville de Göteborg possède une lettre du 30 octobre 1898 et de la main d'Aškerc. Elle est écrite en allemand et adressée à Hedlund, le rédacteur nommé plus haut. Là, il le prie d'écrire un article sommaire en allemand ou en russe sur le rôle que Jensen a joué en traduisant des ouvrages choisis dans les littératures slaves et en communiquant aux Suédois ses impressions de voyages. Aškerc avait l'intention de traduire cet article en slovène pour le publier plus tard.

*

Dans ce contexte apparaît aussi le nom du poète suédois le comte Carl Snoilsky. Parmi les papiers de Snoilsky, déposés à la bibliothèque royale de Stockholm, se trouvent sept lettres, écrites en allemand par Aškerc et datant toutes de la fin de 1898.

Dans une lettre, écrite le 8 septembre 1898 à Celje et destinée à Snoilsky, Jensen nous fait connaître la manière dont cette correspondance a commencé. A Ljubljana, dans un cercle littéraire, Jensen avait signalé le fait que Snoilsky, dans un poème intitulé Laibach, désignait cette ville comme le lieu d'origine de sa famille. Le Slovènes y avaient pris un grand intérêt, mais Jensen n'avait

pas pu leur donner de renseignements généalogiques plus détaillés. Cependant, il avait fait remarquer que, sans aucun doute, Snoilsky serait lui-même disposé à écrire un bref article généalogique pour le «Ljubljanski zvon», si la rédaction de la revue l'en priait.

Dès le 9 septembre 1898, Aškerc fit partir une lettre où il prie Snoilsky d'écrire pour le Zvon un article traitant de son origine slovène.

Les lettres envoyées par Aškerc à Snoilsky ne nous disent rien au sujet du poète Aškerc. Nous nous rencontrons ici avec l'archiviste de la ville de Ljubljana, comme il l'était depuis 1898. Il réussit enfin à constater que ce n'est que très difficilement que la forme actuelle du nom de Snoilsky est slovène. Cependant, dans ses lettres Aškerc est d'avis que la tradition familiale concernant l'origine slovène du nom de Snoilsky pourra l'emporter sur les raisonnements étymologiques et phonétiques, même si ceux-ci sont bien fondés. — Le style des lettres est sec et objectif comme l'exige le sujet.

*

Jensen continua de traduire Aškerc. Au commencement de 1901, il offrit à l'éditeur K. O. Bonnier, à Stockholm, un choix de vers: environ 25 ballades d'Aškerc. Il voulait dédier le livre à Snoilsky à l'occasion du soixantenaire de celui-ci pour éveiller l'intérêt de certains cercles de la capitale et pour faire augmenter ainsi les possibilités de le vendre. K. O. Bonnier accepta le projet mais à condition que le recueil ne contînt plus de 24 ballades. Jensen recommanda à Bonnier de donner au livre un extérieur et un prix supérieurs à ceux que, d'ordinaire, on donnait aux petits recueils. Cela devait se faire en considération du rang et du cercle de connaissances de l'écrivain.

Ce n'est que très rarement que la couverture d'un ouvrage fut tellement discutée. Au moins cinq lettres, écrites par Jensen à K. O. Bonnier, discutaient les différents projets faits pour la couverture. Jensen voulait l'illustrer par une vue de la ville de Ljubljana et des ruines du château de Celje. Pourtant, il fut difficile de disposer ces motifs d'une manière élégante, et Jensen dut accepter une couverture dépourvue d'illustrations. C'est évidemment à ce propos que Jensen a envoyé à Aškerc les copies de deux différents projets d'illustrations. Encore aujourd'hui, il est possible de les voir à la bibliothèque de l'université de Ljubljana. — Les lettres citées appartiennent aux archives de l'éditeur A. Bonnier, à Stockholm.

Dans les premiers jours de septembre 1901 parurent les Sloveniska ballader — «Ballades slovènes», d'Aškerc. Toutes ces ballades ont été tirées des recueils Lirske in epske poezije et Balade in romance, à l'exception de «Ahasvers hymn till natten», dont l'original se trouve dans Nove poezije.

Quant à la traduction, elle donne l'impression d'un ouvrage fait à la hâte. Au point de vue esthétique, le choix des mots est peu satisfaisant, et, parfois, les nombreuses rimes forcées sont même inintelligibles.

Dans une lettre, écrite par Jensen à Aškerc, nous apprenons que le télégramme officiel de la ville de Ljubljana et le poème d'hommage d'Aškerc (en slovène) à l'occasion du soixantenaire avaient comblé de joie le comte Snoilsky.

Le 27 mars 1903, immédiatement après la mort de Snoilsky, Jensen publia, toujours dans le Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, un article: Snoilskys slovenska anor — «Les ancêtres slovènes de Snoilsky». Il fournit aussi une traduction complète du poème d'hommage dédié par Aškerc à Snoilsky (men-

tionné plus haut), poème intitulé *Grofu Karlu Snoilskemu*. Le savant suédois K. Wartburg a reproduit une partie de cette traduction dans la grande monographie qu'il a consacrée à Snoilsky.

*

Le 24 mai 1899, dans un article intitulé *Klerikal censur* — «Censure cléricale», le Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning fit savoir que l'évêque de Ljubljana avait acheté tous les exemplaires accessibles de l'*Erotika* d'Ivan Cankar pour les brûler à l'évêché.

L'auteur de l'article cité souligna que la mesure prise par l'évêque était parfaitement déplacée vu que l'œuvre de Cankar ne comportait aucune nouvelle orientation choquante de la littérature. Elle n'était tout simplement qu'un mélange assez naïf de Heine et des décadents français. — L'article n'était pas signé.

En effet, ce n'est pas seulement la signature de Jensen qui a été coupée mais aussi la fin de l'article contenant quelques extraits de poésie. Jensen, qui tenait toujours à ce que fût estimé son travail d'éclairer fait dans l'intention de faire connaître à ses lecteurs suédois les littératures des différents peuples slaves, s'est plaint dans deux lettres adressées à Hedlund de cette nonchalance du côté de la rédaction du journal.

*

Alfred Jensen a fait preuve de son vif intérêt pour la littérature slovène dans d'autres ouvrages aussi. Je pense à *Habsburg. Några minnen och studier från Österrike-Ungern* (Stockholm 1899) et à *Slavisk kultur och litteratur under nittonde århundradet* (Stockholm 1920; une édition danoise parut l'année suivante). Une traduction de Pevcu de Prešeren se trouve dans *Färdeminnen* (Stockholm 1907), un des recueils de vers de Jensen. La monographie, très brève mais instructive, où Jensen traite de Prešeren et de son œuvre littéraire, ouvrage qui contient aussi les traductions de quelques poèmes du poète slovène, a été imprimée dans la revue *Nordisk tidskrift*, en 1895.

MM. Olof Brattö et Jean Sgard, de l'Université de Göteborg, ont eu l'obligeance de soumettre à une révision linguistique le présent article écrit directement en français. Je les en remercie vivement.

Clara Thörnqvist

BLEIWEIS OB PREŠERNU

Дорогому
Райко Райковичу,
который сорок лет тому назад с таким
ангельским терпением читал со мною
в Граце Прешерна, посвящаю.

»Oče slovenskega naroda« je zdavnaj preživel nekdanjo politično slavo. Bil je sicer do konca življenja ponosen na začetni polet slovenskega ljudskega gibanja pred marčno*revolucijo. Prim. Bleiweisov odgovor zastopnikom goriških Slovencev ob proslavi 70-letnice leta 1878:

— Prepričan sem, da pride do tega, za čemur smo prvokrat kranjski poslanci na cesarskem dvoru l. 1848. željo našo izrazili. Tedaj smo namreč mi...

šli se poklonit tudi njegovi c. kr. visokosti nadvojvodi *Jovanu*. Jaz sem takrat poudarjal željo in potrebo *zedinjenja Slovencev*.

In ta mili gospod, ki je bil meni res posebno dober, me je tako mirno poslušal; in ko sem mu jaz to željo izrekel, je odgovoril: »Da, prav imate gospodje, saj bi bilo to zedinjenje tudi za državo koristnejše, ker bi manje stroškov prizadajalo, a jedno prašanje je, ali bodo tudi ljudstva v Gorici in Trstu s tim zadovoljna, da boste imeli v Ljubljani centrum.« — Tedaj l. 1848. seveda jaz nisem mogel nobenega odločnega odgovora dati. Al če bi me danes kdo vprašal, rekel bi: to je želja vseh in potrebno je! A dok to ne bode, imamo se boriti na vseh krajih naše mile domovine, da to dosežemo.« (Zivio!)¹

Toda po visokoletečem začetku je nedvomno ubrala politika Staroslovencev samo priložnostno, maloborbeno smer. Doseženi praktični uspehi pričakujejo še nadrobne vrednotenja.

Bleiweisova literarna osebnost je manj raziskana. Postal je urednik slovenskega časnika kot »učencem šol, v katerih nij bilo niti duha niti sluha o slovenskem jeziku.«² Znano je, da se je moral šele učiti književne slovenščine, katere niti ni obvladal od kraja.³ Ni bil kos umevanju Prešernove veličine in je dajal prednost avstrijskemu nadutemu domoljubju Koseskega. Za prispevek k Bleiweisovemu uredniškemu delovanju je smatrati na robu Prešernovega posmrtnega naznanila v nemščini zapisano oceno nekega prevoda Koseskega iz grškega lirika. Navaja vrh nemškega teksta tudi izvirno grško besedilo. (Naj sprejme zahvalo tovariš prof. A. Slodnjak, ki mi je prijazno pomagal prebrati zapisek.)

Omenjeno pogrebno naznanilo je ohranjeno v vezanem izvodu »Poezija Doktorja Franceta Prešerna« 1847. leta, ki jih je Bleiweisu poklonil avtor z lastnoročnim posvetilom (črnilo) v spodnjem desnem kotu knjigoveške pole pred naslovom: »Dr. Bleiweis-u (v spomin) pesnik.« Knjiga (zdaj v knjižnici Inštituta za slovensko filologijo) je počekana s pripombami poznejših lastnikov, nedvomno članov Bleiweisove družine. Vsekakor pa izvirajo od Bleiweisa samega z ostrim svinčnikom, v značilni oglati pisavi dodane pripombe: na str. 57 (Lenora) podnaslov *Bürger*, na str. 151 (ob prvi vrstici soneta »Kupido, ti, in tvoja lepa starka) beseda *oxymoron*, in na str. 147 (na robu magistral) *Primicovi Julii*. Razen tega je na robu str. 56 poleg verza »Kdo ve kregulja odgnati« (Pevcu) zapisal Bleiweis besede, ki utegnejo zanimati kot izjava povsem hladnega razsodnega sodobnika: *Ni samo »kregulj kljuval srce«, ki »pevca nadleguje od zora do mraka«, temveč so ga trle tudi nadloge potrebštin vsakdanjega življenja.*

Naposled je omeniti še od Bleiweisa zaznamovane posamezne verze. Na str. 28 (V spomin Andreja Smoleta) je z ravnalom skrbno rdeče podčrtal vrstici:

Ena se tebi je želja spolnila;
v zemlji domači de truplo leži.

¹ Prim. str. 19 spisa »Svečanost o priliki 70-letnice Dr. Janeza Bleiweisa dne 19. XI. 1878.« Po svojih stenografskih bilježkah sestavljal Anton Bezenšek z uvodom Dr. Fr. J. Celestina. Zagreb 1879. Izdalo uredništvo »Jugoslov. steno-grafa«. Slavljencu poklonjen vezani zlatoobrobjeni izvod s posvetilom: »Vele-spoštovani gospod! Mili Oče Slovencev! Blagovolite sprejeti predležečo knjigo, ki jo je sestavil v trajni spomin Vaše slavne sedemdesetletnice na željo Slovencev Vaš prepokorni An. Bezenšek — v knjižnici Inštituta za slovensko filologijo.

² Ibid., str. 16. Bleiweisov odgovor zastopnikom Ljubljane.

³ Dr. Anton Slodnjak. Razlaga na str. 195 *Poezija Doktorja Franceta Prešerna*. Slovenski knjižni zavod v Ljubljani 1946.

Prav tako sta na str. 67 (Lenora) z navadnim svinčnikom zaznamovana na robu verza:

Trpi, če poka ti srce!
Prah z Bogam kregat' se ne sme!

Tudi te svinčnikove poteze dokazujejo, da je bil Bleiweis vsaj zase, ne v javnosti dostopen onemu Prečernovemu zanosu, ki je sicer ostal previsok za novičarsko »oliko prostega ljudstva«.

N. Preobraženski

BIBLIOGRAPHIE DES TRAVAUX DE PETAR SKOK († 3. II. 1956)
PUBLIÉS DANS LES REVUES ET MÉLANGES TCHÈQUES

Abréviations: *Sl* = *Slavia*, *ČMF* = *Časopis pro moderní filologii*.

1. Articles

Bičva — vječica. *ČMF* 2, 1912, 35—37.

Příspěvky ke vlivu románštiny na jazyky jihoslovanské. *ČMF* 3, 1913, 403—405.

Etymologické drobnosti. *ČMF* 6, 1918, 41—43, 143—145, 252—257; *ČMF* 7, 1919, 165—166, 228—230, 294—296, 316.

Des rapports linguistiques slavo-roumains. *Sl* 1, 1922-23, 485—494.

Du rôle de l'onomymie dans les créations analogiques. *ČMF* 12, 1926, 275—280.

Absens et adiacens. *ČMF* 13, 1927, 45—47.

Ci falt la geste que Turoidus declinet. *ČMF* 14, 1928, 267—272.

Dunaj et Dunav. *Sl* 7, 1928-29, 721—731.

Dodatek k čl. «Ci falt la geste que Turoidus declinet». *ČMF* 1929, 50—51.

Du rôle de l'homonymie dans les créations phonétiques et morphologiques. *ČMF* 15, 1929, 39—50, 147—153, 265—272; *ČMF* 16, 1930, 44—54, 276—293; *ČMF* 17, 1931, 133—140.

Les origines de Raguse. *Sl* 10, 1931, 449—500.

Prilozi proučavanju turcizama u srp.-hrv. jeziku. *Sl* 15, 1937, 166—190, 336 do 366, 481—505.

Contribution à l'étude de l'istriote prévenitien. Sborník prací věnovaný památce P. M. Haškovce. Brno 1936, 310—315.

2. Compte-rendus

Louis Maigrón: *Le roman historique à l'époque romantique*. *ČMF* 4, 1915, 72—73.

Giulio Bertoni: *Italia dialettale*. *ČMF* 7, 1919, 248—251.

Des rapports linguistiques slavo-roumains. I. P. Cancel: *Despre »Rumân«* si despre unele probleme vechi slavo-romane. — II. P. Cancel: *Termenii slavi de plug in dacoromana*. *Sl* 3, 1924-25, 114—121.

Dr. K. Titz: *Franc. coche, špaň. coche, ital. cocchio, stč. kotčŕi, kočŕi (vůz)*. — *Ohlasy husitského válečnictví v Evropě*. *Sl* 3, 1924—1925, 121—124.

Des rapports linguistiques slavo-roumains. III. Б. Цоневъ: Езиковни взаимности между Българи и Ромъни. Sl 4, 1925-26, 128—138, 325—346.

Hernand Pierre: Les idées de Diderot. ĆMF 13, 1927, 72—74.

Des rapports linguistiques slavo-roumains. IV. Anton B. J. Balotă: La nasalisation et le rhotacisme dans les langues roumaine et albanaise. — V. Margaretă C. Stefanescu: Elementale ruseştirutene din limba romînească și vechimea lor. Sl 6, 1927-28, 120—129, 758—766.

Moritz Regula: Über modale und psychodynamische Bedeutung der französischen Modi im Nebensatz. ĆMF 15, 1929, 74—76.

Des rapports linguistique slavo-roumains. VI. Sextil Pușcariu: Studii istro-române II. Sl 8, 1929-30, 605—628.

Des rapports linguistiques slavo-roumains. VII. Bărbulescu, Ilie: Curente literare la Români in perioadă slavonismului cultural. — Individualitatea limbii române și elementele slave vechi. Sl 8, 1929-30, 776—790.

Note: *Compte-rendus des travaux de P. Skok publiés dans le revues tchèques*

Dr. Petar Skok: Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincie Dalmacije. (M. Křepinský, ĆMF 6, 1918, 267—272.)

P. Skok: Pregled francuske gramatike. (V. Buben, ĆMF 26, 1940, 485—485.)

P. Skok: Osnovi romanske lingvistikе. (V. Buben, ĆMF 27, 1941, 286—292.)

Rekonstrukce dákoslovanského slovníku. (P. Skok, Leksikologijske studje. Rad 272, 49—78, Zagreb 1948.) (V. Šmilauer, ĆMF 33, 1950, 135.)

Zdeněk Hampejs (Prague)

SPISI PROF. DR. RAJKA NAHTIGALA
OD LETA 1948 DALJE

(Nadaljevanje bibliografije znanstvenih in strokovnih spisov prof. Nahtigala, objavljene v Slavistični reviji I, 1948, 100—104.)

66. O imenu Косъль. SR II, 1949, 303—305.

67. Rus. браздă >brazda< in браздă >brzda<. SR II, 1949, 305.

68. Uvod v slovansko filologijo. Univerza v Ljubljani. Ljubljana 1949. Str. 119. Prim. A. Belič, JF XVIII, 1949—50, 276—279.

69. Оубѣскы кнѣгы. (Žitije Metodovo, pogl. XV.) SAZU, Razprave razreda za filološke in literarne vede I. Ljubljana 1950. 1—24.

70. Trdina o Miklošiču. SR III, 1950, 189—202.

71. Rasticъ za Rastislav. SR III, 1950, 140.

72. >Žrec<. SR III, 1950, 141—142.

73. Slovo o polku Igofevč. (Odlomek iz slovenske prireditve izdaje.) SR III, 1950, 369—396.

74. Dudleipa — Dudlěbi — Dulěbi. SR IV, 1951, 95—99.

75. Trenja v ruski lingvistiki. SR IV, 1951, 254—261.

76. Slovanski jeziki. Druga, popravljena in pomnožena izdaja. V Ljubljani 1952. Str. XXIV + 335.

Prim. A. Vaillant, RÉS XXIX, 1952, 122. — B. Unbegaun, Bibliographical Guide to the Russian Language. Oxford 1953, str. 13. — G. Nandriș, The

- Slavonic and East European Review XXXII, 79, 1954, 560—561. — K. Horálek, Slavia XXIV, 1955, 300—301.
77. Protobolg. Ojím-. JF XX, 1953—54, 81—86.
78. Prof. Ramovš o sebi od doktorata do docenture v Gradcu. SR V—VII, 1954, 9—40. Pisma prof. Ramovša od docenture do profesure. SR VIII, 1955, 90 do 104 in 232—246.
79. Blodnje o staroruskem pismenstvu. SR V—VII, 1954, 86—98.
80. Pri nas neznan ruski prevod Miklošičeve razprave o slovenskem narodnem epu in nekaj pripomb o njej. SR V—VII, 1954, 279—280.
81. Slovo o polku Igofevč. SAZU. Ljubljana 1954. Str. 136.
Prim. A. Jabłońska-Obrębska, Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego, 3—4 (16—17), 1956. 6 str. — F. Jakopin, NSod III, 1955, 825—826.
82. Popravki k izdaji »Staroruski ep Slovo o polku Igofevč«. SR V—VII, 1954, 356—357.
83. Antikes ‚Pelso‘ für Plattensee ist nicht slavisch ‚pleso‘. Wiener slavistisches Jahrbuch IV, 1955, 15—19.
Prim. J. H., Slovo 6—8, Zagreb 1957, 406.
84. O etimologiji izraza Kosez. SR VIII, 1955, 164—168.
85. Neki fonetično napačni nauk v slovenskih slovnica. Jezik in slovstvo I, 1955—56, 237—239.
86. Svetovitъ. SR IX, 1956, 1—9.
87. Dve pripombi k razpravljanju, 1. Linhart. 2. Plečnik. Naši razgledi VI, 1957. (23. februarja), str. 83.

F. Jakopin

REVUE DE SLAVISTIQUE

Publiée par

*la Société de Slavistique de Ljubljana
l'Institut linguistique de l'Académie slovène
l'Institut de littérature de l'Académie slovène*

Comité de rédaction: TINE LOGAR, RAJKO NAHTIGAL, ANTON OCVIRK,
FRANCE TOMSIC, JOSIP VIDMAR

Rédacteurs du présent volume: TINE LOGAR, et FRANCE TOMSIC

Prière d'adresser les manuscrits à M. ANTON OCVIRK, rédacteur en chef,
Murnikova 24, Ljubljana

Abonnements et réclamations: Državna založba Slovenije

Imprimé par la Triglavsko tiskarna, Ljubljana

